

# Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

## RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

### Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>



Istanbul  
Gezgininin  
Rehberi

**İstanbul'u  
Dolaşırken**

Strolling  
Through  
Istanbul

Hilary Sumner-Boyd  
John Freely

Çeviren:  
Yelda Türedi

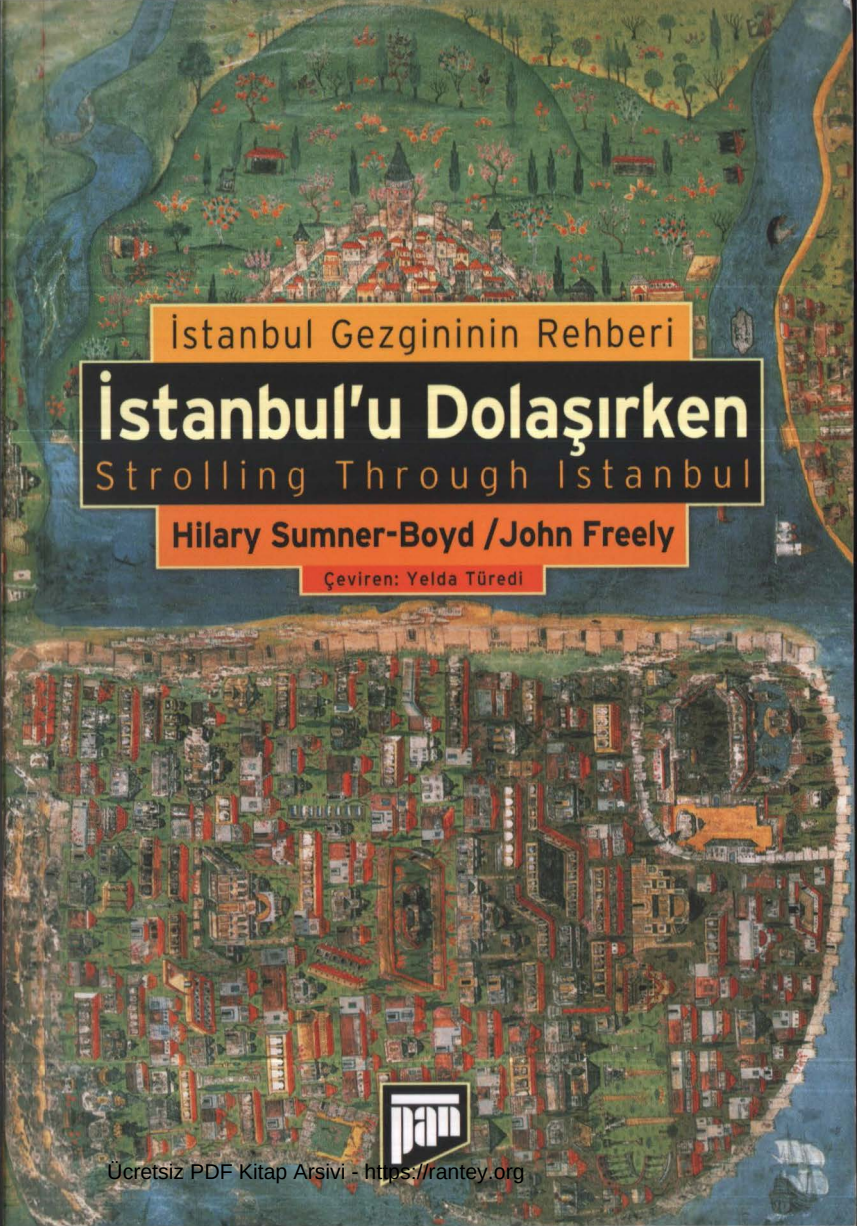
Istanbul Gezgininin Rehberi

# İstanbul'u Dolaşırken

Strolling Through Istanbul

**Hilary Sumner-Boyd / John Freely**

Çeviren: Yelda Türedi



Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://ranney.org>

# **İSTANBUL'U DOLAŞIRKEN**

**İstanbul Gezgininin Rehberi**

**HILARY SUMNER-BOYD VE JOHN FREELY**

**LEE FONGER,  
KEITH GREENWOOD  
ve DAVID GARWOOD'un anısına  
üç İstanbul âşığına**

**Gri Yayın Dizisi: 78**

**ISBN 978-605-4518-00-5**

**© 2009 Hilary Sumner-Boyd and John Freely**  
**Published by arrangement with I.B. Tauris & Co Ltd, London**

**© 2009 Türkçe yayın hakları Pan Yayıncılık'a aittir.**

**Sertifika No: 44720**

**I.B. Tauris & Co Ltd, Londra ile yapılan anlaşma uyarınca yayımlanmıştır.**  
**Özgün adı Strolling through İstanbul: The Classic Guide to the City olan**  
**kitabın İngilizce baskısı I.B. Tauris & Co Ltd tarafından yayımlanmıştır.**

- **Birinci Baskı: İstanbul, Ağustos 2011**
- **Dördüncü Baskı: İstanbul, Aralık 2019**
  - **Yayın Yönetmeni: Ferruh Gençer**
  - **Redaksiyon: Sabir Yücesoy**
  - **Baskı Hazırlık: Şirin Doğan**
  - **Kapak Grafiği: Fatih Durmuş**

• **Kapak Resmi: Matrakçı Nasuh'un İstanbul resmi**  
**(Beyan-ı menazil-i sefer-i ırakeyn, İÜ T5964, s. 8b-9a)**

• **Baskı Ayhan Matbaası (0212) 445 32 38**  
**Mahmutbey Mah. 2622. Sok. No: 6/31 Bağcılar - İSTANBUL**  
**Sertifika No: 44871**

**Pan Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti.**  
**Esentepe Mah. Gazeteciler Sitesi Yazarlar Sok. No: 4**  
**Şişli 34394 İSTANBUL**

- **Tel: (0212) 261 80 72 - 227 56 75**
- **Faks (0212) 227 56 74**
- **www.pankdtap.com**



# **İSTANBUL’U DOLAŞIRKEN**

## **İstanbul Gezgininin Rehberi**

**HILARY SUMNER-BOYD VE JOHN FREELY**

**Çeviren: Yelda Türedi**



**Hilary Sumner-Boyd (1910-1976)** Robert Kolej ve Boğaziçi Üniversitesi'nde Temel Bilimler Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yaptı.

**John Freely**, 1926 yılında New York'ta dünyaya geldi. 17 yaşında denizci olarak II. Dünya Savaşı'na katıldı. Savaştan sonra eğitimine devam etti, 1960 yılında New York Üniversitesi'nde fizik doktorasını tamamladı. Aynı yılın Eylül ayında eşi ve üç çocuğu ile İstanbul'a gelerek Robert Kolej'de fizik öğretmenliği yapmaya başladı. 1976'ya kadar İstanbul'da kaldı. Atina, Boston, New York, Londra ve Venedik'ten sonra 1993 yılında Boğaziçi Üniversitesi'ne döndü.

# İÇİNDEKİLER

|                                                                                                                                                                        |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| Önsöz                                                                                                                                                                  |     |
| 1 Köprüden Görünüm                                                                                                                                                     | 17  |
| <i>Tarih ve Topografi.Yedi Tepe.</i>                                                                                                                                   |     |
| 2 Galata Köprüsü'nden Ayasofya'ya                                                                                                                                      | 33  |
| <i>Yeni Cami. Misir Çarşısı. Çağaloğlu Hamamı.</i>                                                                                                                     |     |
| 3 Ayasofya                                                                                                                                                             | 51  |
| <i>Kilise ve cami halinde bina; tarihi, mimarisi ve mozaikler.</i>                                                                                                     |     |
| 4 Topkapı Sarayı                                                                                                                                                       | 79  |
| <i>Sultanların azametli sarayı.</i>                                                                                                                                    |     |
| 5 Sarayın dış bahçelerinde                                                                                                                                             | 101 |
| <i>Aya İrini Kilisesi. Arkeoloji Müzesi. Çinili Köşk.</i>                                                                                                              |     |
| 6 Sultan Ahmet Camii çevresi.                                                                                                                                          | 123 |
| <i>Sultan I. Ahmet Camii. Hipodrom. Sokollu Mehmet Paşa Camii.</i><br><i>Küçük Ayasofya Camii. Mozaik Müzesi</i>                                                       |     |
| 7 Ayasofya'dan Beyazıt Meydanı'na                                                                                                                                      | 147 |
| <i>Yerebatan Sarnıcı. Birbirdirek Sarnıcı. Çemberlitaş Sütunu. Sultan II. Beyazıt Camii-Külliyesi.</i>                                                                 |     |
| 8 Pazarlar ve Çarşılar                                                                                                                                                 | 167 |
| <i>Kapalıçarşı. Nuruzmaniye Camii. Mahmut Paşa Camii ve Hamamı.</i><br><i>Eski Türk Hanları. Rüstem Paşa Camii.</i>                                                    |     |
| 9 Beyazıt ve Şehzadebaşı çevresi                                                                                                                                       | 189 |
| <i>Paço Paşa Kütüphanesi. Bodrum Camii. Laleli Camii. Şehzade Camii ve Türbeler.</i><br><i>Atıf Efendi Kütüphanesi. Aziz Theodoros Kilisesi. Kalenderhane Camii</i>    |     |
| 10 Süleymaniye                                                                                                                                                         | 211 |
| <i>Süleymaniye Külliyesi.</i>                                                                                                                                          |     |
| 11 Galata Köprüsü'nden Şehzadebaşı'na                                                                                                                                  | 223 |
| <i>Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Camii). Pantepoptes Manastırı Kilisesi (Eski İmaret Camii).</i><br><i>Gazanfer Ağa Medresesi (Karikatür Müzesi). Bozdoğan Kemerli.</i> |     |
| 12 Fatih Camii çevresi                                                                                                                                                 | 239 |
| <i>Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi. Kuztaşı. Fatih Camii ve Külliyesi.</i><br><i>Fenari İsa Camii (Konstantinos Lips Kilisesi).</i>                                    |     |
| 13 Beşinci ve Altıncı Tepeler                                                                                                                                          | 263 |
| <i>Nişancı Mehmet Paşa Camii. Aetios Sarnıcı. Fethiye Camii (Pammakaristos Kilisesi).</i><br><i>Sultan Sarnıcı (Aspar Sarnıcı). Yavuz Selim Camii.</i>                 |     |
| 14 Kariye Camii                                                                                                                                                        | 281 |
| <i>Khora Mesih Kilisesi; Mozaikler ve Freskler.</i>                                                                                                                    |     |

|                                                                                                                                                                                                                                                        |            |
|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>15 Haliç Boyunca</b>                                                                                                                                                                                                                                | <b>305</b> |
| <i>Gül Camii (Azize Theodosia Kilisesi). Yunan Ortodoks Patrikhanesi.<br/>Kani Kilise (Muğulların Azize Maryem Kilisesi). Aziz Markos ve Petros Kilisesi.<br/>İvaz Eflendi Camii. Blahernai Sarayı Kalıntıları.</i>                                    |            |
| <b>16 Yedinci Tepe</b>                                                                                                                                                                                                                                 | <b>327</b> |
| <i>Carrah Paşa Camii. Haseki Hürrem Külliyesi. Davut Paşa Camii.<br/>Hakımoğlu Ali Paşa Camii. Ramazan Eflendi Camii (Hoca Hüseyin Camii).<br/>Ayios Andreas Manastırı Kilisesi. (Koca Mustafa Paşa Camii).<br/>İmrahor Camii (Studios Manastırı).</i> |            |
| <b>17 Kara Surları Boyunca</b>                                                                                                                                                                                                                         | <b>349</b> |
| <i>Theodosios Surları. Yedikule. Kara Ahmet Paşa Camii<br/>Mühürmah Sultan Camii. Takkeci İbrahim Ağa Camii.<br/>Tekfur Sarayı. Manuel Komnenos Suru. Herakleios ve Leon Suru.</i>                                                                     |            |
| <b>18 Haliç'ten Yukarı Eyüp'e</b>                                                                                                                                                                                                                      | <b>373</b> |
| <i>Piyale Paşa Camii. Eyüp Sultan Camii<br/>Eyüp Sultan Türbesi. Zai Mahmud Paşa Camii.</i>                                                                                                                                                            |            |
| <b>19 Üsküdar ve Adalar</b>                                                                                                                                                                                                                            | <b>385</b> |
| <i>İskele Camii. Şerhisi Paşa Camii. Atik Valide Camii Külliyesi. Çınıl Camii. Kız Kulesi. Adalar.</i>                                                                                                                                                 |            |
| <b>20 Pera ve Galata</b>                                                                                                                                                                                                                               | <b>405</b> |
| <i>Avrupa Seferathaneleri ve Kiliseler. Galata Kulesi.<br/>Arap Camii (Aziz Pavlus ve Dominik Kilisesi). Azapkapı Camii.<br/>Galata Bedesteni (Fatih Çarşısı). Kurşunlu Hanı (Rüstem Paşa Hanı).</i>                                                   |            |
| <b>21 Boğaz, Avrupa Kıyısı, Karaköy'den Dolmabahçe'ye</b>                                                                                                                                                                                              | <b>423</b> |
| <i>Kemankeş Mustafa Paşa Camii. Kulç Ali Paşa Camii.<br/>Tophane. Fındıklı Camii (Molla Çelebi Camii). Dolmabahçe Sarayı.</i>                                                                                                                          |            |
| <b>22 Boğaziçi</b>                                                                                                                                                                                                                                     | <b>437</b> |
| <i>Boğaziçi, Tarih ve Mitolojik. Boğaziçi Köyleri ve Camileri. Yalılar.<br/>Saraylar ve Hisarlar. Belgrad Ormanları ve Su Kemerleri. Boğaz'ın Yukarısı.</i>                                                                                            |            |
| <b>23 Son Tur</b>                                                                                                                                                                                                                                      | <b>471</b> |
| <b>Ekler</b>                                                                                                                                                                                                                                           | <b>473</b> |
| <b>Bizans İmparatorları</b>                                                                                                                                                                                                                            | <b>473</b> |
| <b>Osmanlı Sultanları</b>                                                                                                                                                                                                                              | <b>476</b> |
| <b>Bizans Mimari Formları üzerine Notlar</b>                                                                                                                                                                                                           | <b>477</b> |
| <b>Osmanlı Mimari Formları üzerine Notlar</b>                                                                                                                                                                                                          | <b>481</b> |
| <b>Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Mevcut Eserleri</b>                                                                                                                                                                                                    | <b>487</b> |
| <b>Eser İndeksi</b>                                                                                                                                                                                                                                    |            |

## **HARİTALAR**

**Antik Şehir**

**Galata Köprüsü'nden Ayasofya'ya**

**Ayasofya'dan Saraybunu'na**

**Sultan Ahmet Camii Çevresi**

**Ayasofya'dan Beyazıt Meydanı'na**

**Pazarlar ve Çarşılar**

**Beyazıt ve Şehzadebaşı Çevresi**

**Galata Köprüsü'nden Şehzadebaşı'na**

**Fatih Camii Çevresi**

**Haliç Boyunca**

**Beşinci ve Altıncı Tepeler**

**Yedinci Tepe**

**Kara Surlan**

**Eyüp**

**Üsküdar**

**Pera ve Galata**

**Boğaz'ın Aşağısı: Avrupa Kıyısı**

**Boğaz'ın Aşağısı**

**Boğaz'ın Yukansı**

## **PLANLAR**

Yeni Cami Külliyesi  
Cağaloğlu Hamamı  
Ayasofya  
Topkapı Sarayı  
Aya İrni  
Müzeler  
Sultan Ahmet Camii  
Sokollu Mehmet Paşa Camii  
Aziz Sergios ve Bakhos  
Sultan Beyazıt Camii  
Kapalıçarşı  
Mahmut Paşa Camii  
Rüstem Paşa Medresesi  
Valide Hanı  
Şehzade Camii  
Süleymaniye  
Pantokrator Kilisesi  
Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi  
Fatih Külliyesinin Restore Planı  
Konstantinos Lips Kilisesi  
Pammakaristos Kilisesi  
Khora Mesih Kilisesi  
İç ve Dış Narteksteki Freskler  
Pareklesiyon (Mezar Şapeli)  
Azize Theodosia Kilisesi  
Haseki Hürrem Külliyesi  
Theodosios Surlarının Kesiti  
Atik Valide Külliyesi  
Tıpkı Osmanlı Camii

## TEŞEKKÜR

*Strolling Through Istanbul*'un bu yeni basımının gerçekleştirilmesindeki cömert yardımları için Selçuk Altun'a minnetimi sunmak isterim. Kitabın yayına hazırlanmasındaki teknik destek ve yardımları için Emre Genç'er'e teşekkür ederim. Ayrıca kitaptaki fotoğraflar\* için Anthony E. Baker'e de.

\*Türkçe baskıda fotoğraflar kullanılmamıştır.



## **Güncellenmiş Basıma Önsöz**

Bu kitap Strolling Through İstanbul'un 1972'deki ilk basımından bu yana tamamen gözden geçirilmiş ve güncellenmiş ilk basımı. Bu zaman zarfında kitabın kıdemli yazarı Hilary Sumner-Boyd aramızdan ayrıldı ve böylece ben, onun bilimsellik standartlarını korumaya çalışarak, kitabımızı gözden geçirme ve güncelleme sorumluluğunu üstlendim.

Bu kitap yazıldığından bu yana İstanbul çok değişti. O zamanlar nüfusu iki milyonun biraz üstündeydi ve şimdi, bazı tahminlere göre, on iki milyonu aştı, Anadolu'dan gelen göçü emebilmek için yirmi beş belediyenin eklenmesiyle, 1972'dekinin dört katı bir alana yayıldı. Hem şehrin içinde hem dışında otoyollar inşa edildi, şu anda Boğaz'ı bağlayan iki köprü var, Asya ve Avrupa kıyısındaki yerleşim yerleri, tüm Boğaz'ı kapladı, Karadeniz ve Marmara boyunca yayıldı, artık Trakya tepelerinde iş merkezlerinin gökdelenleri, bir zamanların orman ve kırılık arazilerinde her gün yeni bir uydu-kent yükseliyor.

Ama bu büyüme fırtınası şehrin tarihi kalbine dokunmadı, kuzeyde Haliç, güneyde Marmara ve karada Theodosios surları ile çevrelenmiş olan yedi tepeli yarımada, bu kitabı revize ederken gördüğüm kadarıyla, turistler tarafından en çok ziyaret edilen bölge olmasına rağmen, buradaki yollar trafiğe kapatılmış, kaldırımlarda yaya kalabalığı var. Eski şehirde yeniden dolaşmaya başladığımda en kalabalık yerlerde bile hâlâ 1960 sonbaharında geldiğim o büyüleyici şehir, kalabalık caddelerden eski bir camiye ya da medrese avlusuna girdiğimde, yine ilk hatıralarımdaki İstanbul karşıma çıktı. Bu nedenle güzergâhları değiştirmedim, ancak ilk basımdan bu yana olan değişiklikleri yansıtabilmek için anıtların ve müzelerin anlatımında güncelleme yaptım. Yol üstünde, geçip gidenleri, kaybolanları da belirttim, örneğin bir zamanlar Beşinci Tepe'deki Roma rezervinde gelişen köy, şimdi ağaç tepelerinin, bacaların ve minarelerin çevredeki caddelerle aynı seviyede kaldığı Beşinci Tepe, belki de sultanlara vermek için tavuskuşu yetiştiren adamın bulunduğu yer. Şimdi bütün bunları elinde bu rehberle şehri dolaşacaklara uzatıyorum, İstanbul'un hafızasında yaşayan pek çok diğer anıyla beraber.

J. F

Boğaziçi Üniversitesi, Mart 2009



## ÖNSÖZ-İLK BASIM

Bu kitap İstanbul şehri için kullanışlı ve bilgilendirici bir rehber olarak hazırlanmıştır. İlk bölüm Galata Köprüsü'nden görünüşüyle şehrin kısa topografik tarifini verir, bunu, kısaca, köprüden görünen geçmişin göze çarpan anıtlarını referans alan şehrin tarihi takip eder. Sonraki bölümlerin her biri şehrin belirli bir yerine odaklanır ve o bölgedeki eski abidelerin çoğunluğuna uğrayan bir güzergâh takip eder. Temel anıtlar, tarihleri, mimarileri ve sanatsal özellikleriyle oldukça detaylı anlatılır; tali eserlerden kısaca bahsedilmiştir. Kitabın temel vurgusu İstanbul'un eski eserleri olmasına rağmen, bu şehre insanların mesken edindiği bir müze imiş gibi yaklaşılmamıştır. Aksine, eski eserler yaşayan, modern şehrin bir parçası olarak anlatılmıştır -yeni ve eskinin iç içeliği İstanbul'u böylesine büyüleyici bir şehir kılar. Güzergâhlar her biri İstanbul'un başka bir yerine götüreceği şekilde tasarlanmıştır, şehrin kendisi de eski eserleri kadar ilginç ve pitoresktir. Her güzergâh rahatlıkla bir günde, hatta bazıları birkaç saat içinde tamamlanabilir.

Öte yandan, kısıtlı zamanı olan turistler de kitaptan kolaylıkla faydalanabilirler, temel anıtlara, -herkesin "mutlaka görülmesi gerekenler" listesinde olanlara- birer bölüm ayrılmıştır: Ayasofya, Topkapı Sarayı, Süleymaniye Camii, Kariye Camii. Üstelik, her bölümde katedilen bölgenin haritası sunulmuştur, böylece okuyucu tali eserleri es geçip daha ilginç gelen bu eserlere giderken ister yayan ister araçla olsun yolunu kolayca bulabilir.

Bu kitap her iki yazarın da uzun yıllar, bu şehri ve tarihini çok yönlü araştırmalarının sonucunda oluşmuştur, yazarlar ayrı ayrı, çok farklı bakış açılarıyla uzun ve detaylı birer eser hazırlamışlardı. Her iki yapıt da gezi ve rehber kitap olarak fazla uzun ve detaylı idi, bu nedenle her birinden rehber kitaba uygun olacak parçaların birleştirilip daha farklı okuyuculara cazip gelecek ve ileride ayrıca yayımlanabilecek parçaların çıkartılmasına karar verildi. Örneğin binaların tarihi ve kime ithaf edildikleri üzerine tartışmalar, sanatsal tarzlar, folklorik zenginlikler, bölgesel âdetler, şehirde bolca bulunan farklı mezhepler ve yüzlerce yıl boyunca şehri ziyaret edenlerin o zamanlara dair büyüleyici tarifler bırakan beyanları çıkartılmıştır. Aslında iki eseri sık sık alıntılamaktan kendimizi alıkoyamadık: 1544-1550 yılları arasında burada yaşayan, *The Topography of Constantinople* ve

*The Thracian Bosphorus* kitaplarında Kanuni Sultan Süleyman saltanatının ortalarında İstanbul'un nasıl olduğunu eşsiz şekilde anlatan Fransız Pierre Gilles (Petrus Gyllius) ve *Seyahatname*'sinde bize on yedinci yüzyıldaki şehirini canlı ve ayrıntılı olarak tasvir eden İstanbul doğumlu Evliya Çelebi, or *Book of Travels*; bunlar her zaman bizim yoldaşımız oldular.

Birbirinden çok farklı iki eser de sık sık anıldı: Mimar Sinan'ın arkadaşı şair Mustafa Sâ'i'nin 1588 yılında Sinan'ın ölümünden hemen sonra düzenlediği *Tezkiret-ül Ebniye* ve Ayvansaraylı Hafız Hüseyin Efendi zamanında (1780 civarı) İstanbul'daki tüm camileri içeren *Hadikat-ül Cevami* (İstanbul Camileri ve Diğer Dinî-Sivil Mimari Yapılar) adlı eseri. Modern rehber kitaplardan sadece ikisi kayda değerd: Ernest Mamboury'nin akademik titizlikle yazılmış öncü eseri *Istanbul Touristique* (2.b., 1950) ve bu şehir üzerine önde gelen otoritelerden biri olan Semavi Eyice'nin, *Petit Guide a travers les Monuments Byzantines et Turcs* (1953) adlı Üçüncü Bizans Tetkikleri Kongresi için hazırlanmış ve umuma sunulmamış kitabı. Ancak bizim çalışmamız eski ve yeni, Türk ve yabancı pek çok otoriteyle olan tanışıklığımıza dayanmaktadır, ne yazık ki bir rehber kitap ayrıntılı referanslar ve bilgilendirmeler için pek uygun değildir.

Redhouse Yayıncılıktaki editörlerimiz, William Edmonds, C. Robert Avery ve Robert Arndt'e yazarların yayıncılarına duydukları şükrandan fazlasını hissediyoruz. Bu kitabın bezdirici hatalardan makul derecede ayıklanmasını onların becerilerine ve sabırlarına borçluyuz. Özellikle William Edmonds'a teşekkür etmek isteriz, onun aralıksız yardımları ve eksilmeyen hevesi olmadan bu kitabı ortaya çıkaramazdık.

Şahsi şükranlarımız pek çok. Hillary Robert Kolej'deki iki meslektaşımız rahmetli Sven Larsen'a ve yakınlarda şehre dair coşkusunu Sinan üzerine yazdığı kitaba sevk eden Bay Arthur Stratton'a, onu şehrin ilk çağları ile tanıştırdıkları için minnet duymaktadır. Rahmetli Paul Underwood ve meslektaşımız Bay Ernest Hawkins Kariye Camii'ndeki harika restorasyon çalışmaları sürecini izleme ayrıcalığını verdiler. Bay Robert Van Nice de Ayasofya'da uzun yıllar süren incelemeleri boyunca ona aynı ayrıcalığı sağlamamakla kalmadı ayrıca maddi, manevi destek oldu. Bay Cyril Mango onu şehre gelen önemli gezginlerle tanıştırmak her zaman destek ve cesaret sundu. En önemli Osmanlı mimarisi tarihçilerinden Robert Kolej'den eski bir öğrencisi ve sonra meslektaşımız olan, Boğaziçi'nin ilk rektörü, Dr. Aptul-

lah Kuran da eşsiz yardımlarda bulundu, şükranları kısaca anlatılacak ya da kolayca ödenebilecek gibi değil. Bu sözler son zamanlara kadar Robert Kolej’de sanat tarihi hocası olan Bay Godfrey Goodwin için de geçerli, eşsiz *History of Ottoman Architecture* adlı eseri konunun zenginliğini ve çeşitliliğini bir batı dilinde ilk kez gözler önüne serdi.

John Freely özellikle ona Bizans ve Osmanlı mimarisini öğreten ve şehrin eski eserlerinde ona yoldaş-rehber olan Godfrey Goodwin’e minnettar. Şehri beraber tattığı pek çok arkadaşı memnuniyetle anımsamakta, eşi Dolores de onlarla Cumartesi öğleden sonraları İstanbul’da dolaşmalarını, İstanbul vapurlarındaki, Theodosios surlarındaki pikniklerini, şimdi kaybolup gitmiş olan eski Pera tavernalarında beraberce şarkı söyleyip dans etmelerini keyifle hatırlamaktadır. Şimdi isimlerini tek tek anmak çok dokunaklı olurdu, çoğu İstanbul’dan ayrıldı ve bazılarını bir daha hiç göremeyeceğiz; sadece bu kitabın sevgili arkadaşlarımızda bu muhteşem şehirde geçirdiğimiz çılgın ve mutlu günlerin hatıralarını canlandırmasını ümit edebiliriz.

Kitabı, kaybetmenin acısını yaşadığımız üç değerli meslektaşımıza ithaf ettik. Uzun yıllar Robert Kolej’in kütüphanecisi olan ve Kolej’in kütüphanesinin Yakın Doğu kitapları üzerine eşsiz bir koleksiyonu olmasını sağlamakla kalmayıp ihtiyaç duyduğumuz her materyali bize sağlamaya çalışan Lee Fonger, Robert Kolej’in kuruluşu ve ilk yıllarının tarihi üzerine basılmayı bekleyen çalışmanın sahibi, ansiklopedik bilgi kaynağı ve coşku-lu destekçi Keith Greenwood ve sevgili dostumuz David Garwood vakitsiz ölümleriyle Kolej camiasını hayat dolu ve yaratıcı varlıklarından mahrum ettiler; bazılarımız için İstanbul onlarsız bambaşka bir şehir olurdu. Bu kitabı eşleri Carol Fonger, Joanne Greenwood, Mini Garwood ve Dolores Freely’e ithaf ediyoruz, onlar İstanbul’u dolaştığımız uzun yıllar boyunca hep bizim yoldaşımız oldular.

H. S.-B.

J.F.

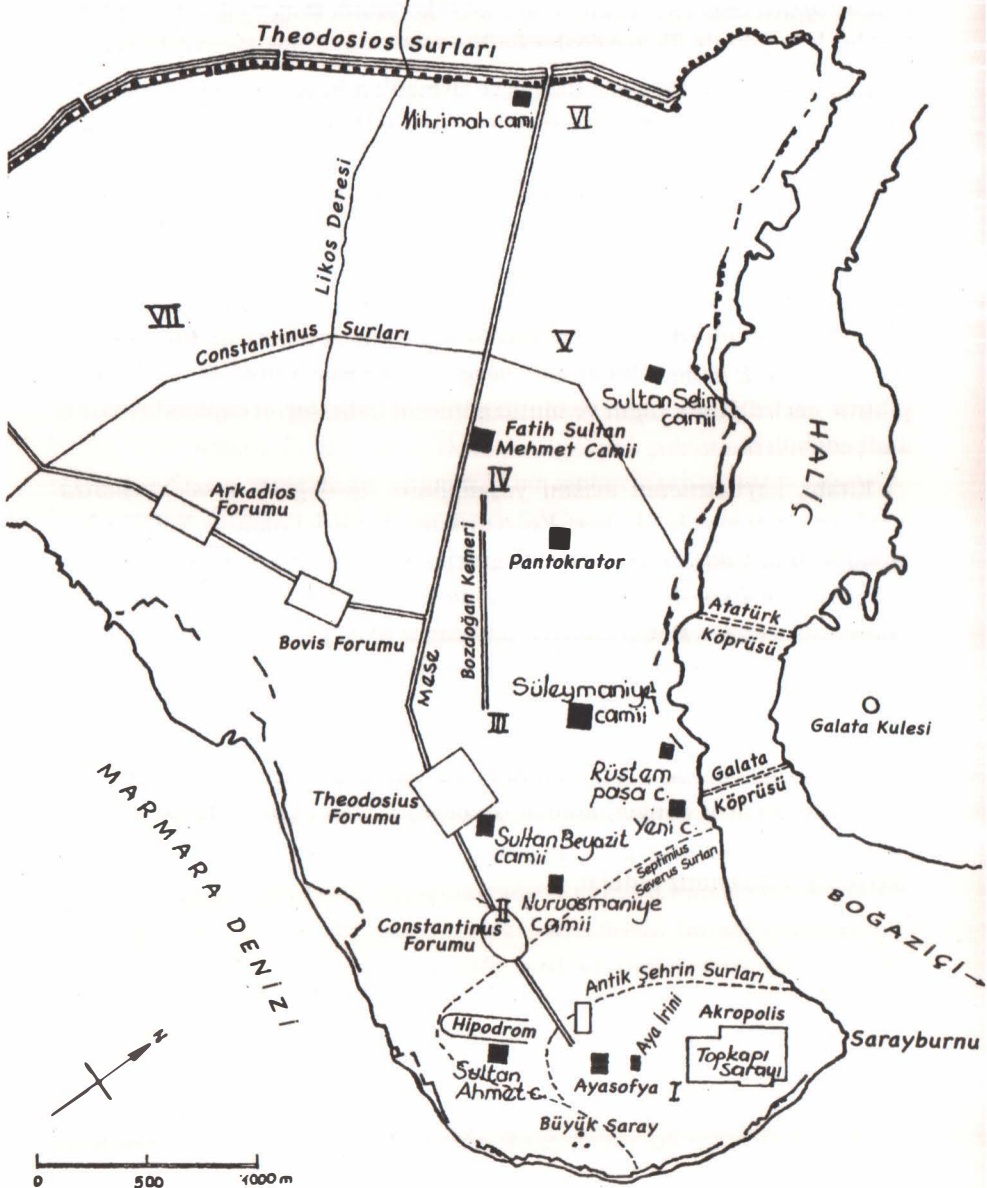
Boğaziçi Üniversitesi

Haziran 1972

# ANTİK ŞEHİR

Harita no:1

I-VII Yedi tepenin zirveleri



## Köprüden Görünüm

### *Tarih ve Topoğrafya. Yedi Tepe*

Bin dört yüz yıl önce bir şair, bu şehir sularından bir çelenkle çevrelenmiş diye yazmıştı. O zamandan bu zamana çok şey değişti, ama modern İstanbul hâlâ ruhunu ve güzelliğini büyük oranda onu kuşatan ve bölen sulara borçlu. Bunu belki en iyi fark edebileceğimiz yer Galata Köprüsü, bütün şehir turları da oradan başlamalı. İstanbul'da daha panoramik yerler varsa da, hiçbirinde şehrin deniz ile iç içeliği bu kadar hissedilmiyor ya da denizciliğin şehrin karakterini ve tarihini ne denli etkilediği bu kadar iyi anlaşılmıyor. Bu nedenle ziyaretçilerin şehir gezisine ilk olarak Galata Köprüsü'nden başlamasını tavsiye ederiz. Ama bunu bir İstanbullu gibi yapmalısınız, köprü'nün altındaki kafelerden birine oturup çaya da rakı keyfi sürerken Haliç'e bakın, onun Boğaz'la ve Marmara Denizi'yle kucaklaşmasını seyredin.

İstanbul dünyada iki kıta üzerinde kurulu tek şehirdir. Avrupa'nın güneydoğu ucundaki ana kısmı Asya'daki yerleşimden eşsiz Boğaziçi ile ayrılmıştır. Bunun yanı sıra Haliç de Avrupa kısmını iki parçaya ayırır: sağ kıyıda eski imparatorluk şehri Stambol, solda ise Galata'nın liman bölgesi ile yukarıdaki tepelerde ve Boğaz'ın Avrupa kıyısının güney kısmında bulunan daha modern yerleşim yerleri. Stambol kuzeyde Haliç, güneyde eski adıyla Propontus, şimdiki adıyla Marmara ile çevrelenen üçgen bir yarımada şeklindedir. Bu yarımada'nın ucundaki Sarayburnu'nda, Boğaz ve Haliç beraberce Marmara'ya akarak eşsiz güzellikte bir manzara oluştururlar. Üç bin yıl önce Altın Post'un peşinde Propontus'a yelken açan İason'a ve Argonot'lara da öyle görünmüş olmalıdır. Bugün ise lüks transatlantiklerle şehre yanan turistleri büyülüyor.

Sonradan büyük bir şehir haline gelecek olan ilk yerleşimin Sarayburnu'ndaki akropoliste MÖ yedinci yüzyılda kurulduğu söylenir, ancak buraya çok daha önce yerleşildiğini gösteren kanıtlar da mevcuttur. Bizantion şehrinin efsanevi kurucusu Megaralı Byzas MÖ 667'de akropoliste bir koloni oluşturmuştu. Söylenceye göre, Byzas Delfi'deki kâhine danışır ve kâhin ona "körler diyarının karşısına" yerleşmesini öğütler. Kastettiği, birkaç yıl önce karşı kıyıda kurulmuş olan Yunan kolonisi Halkedon'un sakinleridir. Halkedonlular Byzas tarafından seçilen yerin çok önemli artılarını göremediklerine göre, kör olmalıydılar. Burası Boğaz'ın ağzında, Karadeniz'den ya da antik adıyla Pontus'tan gelip Propontus'a ve Ege'ye giden tüm gemileri kontrol eden bir konumdaydı; Avrupa ve Asya'nın birleştiği noktada olduğu için de, giderek her iki kıtanın büyük ticaret yollarını kendine çekti. Üstelik üç taraftan denizle çevriliydi ve karadan saldırılabilecek kısa açıklık güçlü surlarla korunarak şehir istila edilemez kılınıbiliyordu. Bundan dört yüzyıl önce Fransız yazar Gyllius'un söylediği gibi: "Diğer şehirler ölümlü olabilir, ama bana göre, bu şehir dünya üstünde insan oldukça yaşamaya devam edecek.."

Tarihinin hemen başından itibaren Bizantion önemli bir ticaret merkeziydi; şarapları ve balıkları ile bilinirdi. Anlaşılan şarabın tümü ihraç edilmiyordu, çünkü eski zamanlarda Bizantionlular akşamcılıklarıyla ünlüydü. Menandros *Kitharistes* adlı komedisinde Bizantion'daki tüm tüccarların ayyaş olduğunu söyler. Oyundaki Bizantionlu karakterlerden biri şöyle der: "Sabaha kadar vuruyorum içkiye, onca içkiden sonra sabah kalkınca en az üç başım varmış gibi geliyor omuzlarımla üstünde." Her şehrin karakteri daha ilk zamanlarında biçimlenir.

Şehrin ilk bin yıllık tarihi Anadolu'daki diğer Yunan şehirleriyle aşağı yukarı aynıdır. MÖ 512 yılında Darius şehri ele geçirdi, şehir MÖ 479'a, Spartalı komutan Pausanias tarafından alınincaya kadar Perslerin hâkimiyetinde kaldı. Bizantion daha sonra Atina İmparatorluğu'nun bir parçası oldu; her ne kadar MÖ 440 ve MÖ 411'de başkaldırıysa da, her defasında yeniden Atinalıların eline geçti. MÖ 411'de şehri fethet-



den komutan Alkibiades'ti. MÖ 403'te Atinalıların mağlubiyetinin ardından, Bizantion Lysandros tarafından alındı ve bundan kısa bir süre sonra Ksenofon'un on bin kişilik ordusu şehre vardığında, hâlâ Spartalı bir valinin yönetimindeydi. Ksenofon ve adamlarına konukseverlikten o kadar uzak davrandılar ki o da misilleme olarak şehri işgal etti ve şehir sakinlerinden yüklü bir meblağ almadan ayrılmadı. MÖ dördüncü yüzyılın ilk yarısında Bizantion Atina ile zorunlu bir ittifak halindeydi, ama MÖ 356 yılında şehir ayaklandı ve bağımsızlığını kazandı. Buna rağmen, MÖ 340 yılında Makedonyalı Filip şehri kuşattığında, Atinalılar Demostenes'in ısrarı üzerine Bizantion'a yardım gönderdiler. Dönemin Atinalı bir yazarından öğrendiğimize göre Bizantionlu komutanlar ayyaş askerleri görev yerlerinde tutabilmek için surların içinde tavernalar inşa etmek durumunda kalmışlardı. Ama Bizantionlular iyi savaştı ve zorlu Makedon kuşatmasından başarıyla sıyrıldılar.

Bizantionlular Kral Filip'e canla başla karşı koydularsa da, oğlu Büyük İskender'e direnmeyecek kadar sağduyuluydular. İskender'in MÖ 334'te Granikos savaşını kazanmasının ardından Bizantion teslim oldu ve kapılarını Makedonyalılara açtı. İskender MÖ 323'te öldükten sonra, Bizantion onun imparatorluğunun çöküp dağılmasında ve Roma'nın doğuya doğru genişlemesinde rol oynadı. MÖ 179 yılında şehir Pergamon, Rodos ve Bitinya müttefik orduları tarafından fethe edildi. Bundan bir yüzyıl sonra Bizantion, Roma ile Pontus Kralı Mitridates arasındaki mücadelede piyon konumundaydı. Roma'nın nihai zaferi kazanmasıyla manda yönetimi altına girdi ve yaklaşık üç yüzyıl boyunca Pax Romana'nın kanatları altında barış ve refahın keyfini sürdü. Ama sonunda, MS ikinci yüzyılın son yıllarında bir kez daha tarihin gelgitleriyle sürüklendi; iç savaşta kaybeden tarafta yer almış ve İmparator Septimius Severus'un ordusu tarafından kuşatılmıştı. MS 196'da Bizantion'u ele geçiren imparator şehir surlarını yerle bir etti, askerleri ve kendine karşı çıkan yöneticileri öldürttü, şehri küller içinde bir yıkıntıya çevirdi. Ancak, birkaç yıl sonra bu derece stratejik bir şehri savunmasız bırakmanın ihtiyatsızlık olduğunu fark ederek şehri

ve surları yeniden inşa ettirdi. Septimius Severus'un surlarının Haliç'te Galata Köprüsü'nün biraz doğusunda başlayıp Marmara'da bugünkü deniz feneri civarına kadar uzandığı düşünülmektedir. Böylece çevrelenen alan, akropolden ancak biraz büyük olan eski Bizantion'un iki katından fazladır.

MS dördüncü yüzyılın başında Bizantion Roma İmparatorluğu'ndaki çalkantılardan ciddi olarak etkilendi. İmparator Diocletianus'un 305 yılında tahttan ayrılmasından sonra tetrarşideki halefleri, iki Augustus ve onların atadığı Sezarlar imparatorluğun hâkimiyetini ele geçirmek için birbirleriyle acımasızca savaştılar. Bu mücadeleyi Batı İmparatoru Constantinus 324 yılında Doğu İmparatoru Licinius'u yenerek kazandı. Son savaş Bizantion'un karşı kıyısında, Hrisopolis'in [Üsküdar] üstündeki tepelerde yapıldı. Ertesi gün, 18 Eylül 324'te Bizantion teslim oldu ve kapılarını Roma İmparatorluğu'nun artık tek hükümdarı olan Constantinus'a açtı.

Zaferinden sonraki iki yıl içinde Constantinus gelecek bin yılın tarihini etkileyecek büyük planını tasarladı: Roma İmparatorluğu'nun Bizantion başkent olmak üzere yeniden yapılanması. Constantinus kararını verdikten sonra eski şehri imparatorluktaki rolüne yakışacak şekilde yeniden inşa etmeye, genişletmeye ve süslemeye girişti. Çalışmalar imparatorun şehrin sınırlarını bizzat çizmesiyle 4 Kasım 326'da başladı. Constantinus'un şehri kara tarafında çevreleyen surları Haliç'te bugünkü Atatürk Köprüsü'nün batısında başlayıp Marmara Denizi'ne doğru büyük bir yay çizerek uzanıyor ve Samatya Koyu'nda sonlanıyordu. Constantinus'un şehri, Septimius Severus'un şehriden en az beş kat daha büyüktür ve karşılaştırılamayacak kadar daha azametli olacaktır.

İnşa programı süratle ilerledi ve dört yıldan daha kısa bir sürede imparatorluk başkenti tamamlandı. 11 Mayıs 330'da Hipodrom'da yapılan bir törenle, Constantinus kısa bir süre sonra Konstantinopolis olarak anılacak olan Yeni Roma şehrinin açılışını yaptı. Bundan üç yıl sonra eski Bizantion bininci yılını doldurmuş olacaktı.

Constantinus'un hükümdarlığını izleyen yüz yılda şehir hızla büyüdü ve kısa zamanda kurucusu tarafından saptanmış sınırların dışına taşdı. Beşinci yüzyılın ilk yarısında, II. Theodosios imparatorken, Constantinus'un eski surları Trakya'ya doğru bir mil ileride yeni ve çok daha güçlü surlarla değiştirildi. Bu surlar günümüze kadar eski şehrin büyüklüğünü belirlemiştir, öyle ki müteakip genişleme Marmara, Haliç ve Boğaziçi kıyıları ile sınırlanmıştır. Surların çevrelediği alan Eski Roma'da olduğu gibi yine yedi tepeyi içine alıyordu, Bizanslılar için bunun mistik bir önemi vardı. Her ne kadar bu yedi tepenin hatları modern yollar ve binalarla belirsizleşmişse de, hâlâ seçilebilirler ve eski şehri incelemek için uygun referans noktaları oluştururlar. Yedi tepeden altısı Galata Köprüsü'nden görülebilir ve Haliç boyunca görkemli bir sıra oluştururlar; her biri bir Bizans kilisesi ya da Osmanlı camisi ile taçlandırılmıştır, Stambol'un silüetine imparatorluk havası verirler.

Büyük Constantinus'un iktidarını izleyen iki yüzyıl içerisinde Roma İmparatorluğu'nda büyük değişiklikler oldu. I. Theodosius'un 395 yılındaki ölümünün ardından imparatorluk iki oğlu arasında bölündü, Honorius Roma'da Batı'yı yönetirken, Arcadius başkenti Konstantinopolis'te Doğu'yu yönetti. Bir sonraki yüzyılda İmparatorluğun batı kısmı barbarlar tarafından istila edildi ve 476 yılında Batı'nın son imparatoru tahttan indirildi, böylece Konstantinopolis'teki hükümdar İmparatorluktan kalanların tek hâkimi oldu. Bu, kısa zamanda İmparatorluğun karakterinde ciddi değişikliklere yol açtı, çünkü ülke artık büyük oranda Yunanca konuşan Hristiyanların yaşadığı topraklardan oluşmaktaydı. Her ne kadar Latince altıncı yüzyılın başına kadar resmi dil olarak kaldıysa da, İmparatorluk giderek Yunan ve Hristiyan kimliğine bürünüyordu. Atina ve Roma'nın klasik geleneğiyle bağlarını koparmaya başlıyordu. Sonraları büyük kilise adamı Gennadios şöyle yazacaktır: "Helen dilini konuşuyor olsam da Helen olduğumu asla söylemem, çünkü ben Helenlerin inandıklarına inanmıyorum. İsmimi inancımдан almak isterim ve eğer biri bana ne olduğumu sorarsa, 'Hristiyanım' diye cevap veririm. Babam Tesalya'da oturmuş olsa da ben kendime Tesalyalı demem, ama

**Bizanslı derim, çünkü ben Bizantion'luyum."**

527 yılında tahta geçen İustinianos'un iktidarı sırasında şehrin tarihinde yeni bir çağ başladı. Tahta geçmesinden beş yıl sonra İustini-anos hiziplerin Hipodrom'da başlattığı ünlü Nika isyanı ile neredeyse devrilecekti, isyan yoğun yıkımdan ve pek çok can kaybından sonra nihayet bastırıldı. İsyanın bastırılmasının hemen ardından İustinianos şehri eskisinden de büyük ölçekte inşa etmek için kolları sıvadı. Birkaç yıl içerisinde yeniden inşa işi tamamlandığında Konstantinopolis dünyadaki en büyük, en muhteşem metropol ve ilk altın çağına başlayan bir imparatorluk başkentiydi. İustinianos'un yeni şehrinin görkemli tacı ise tekrar diriltilecek Ayasofya kilisesi idi. Eski şehrin merkezi ve sembolü olan Ayasofya heybetli görünüşüyle hâlâ akropolisin üzerinde azamitle yükselir.

İustinianos'un iktidarı sırasında generalleri imparatorluğun kaybedilmiş topraklarının çoğunu yeniden fethetmeyi başardılar, 565 yılında imparator öldüğünde Bizantion'un sınırları Fırat'tan Cebelitarık'a, Herakles sütunlarına kadar uzanıyordu. Ama altın çağ çok sürmedi, İustinianos'un ölümünden sonraki yaklaşık elli yıl içerisinde imparatorluğu parçalanmaya yüz tutmuştu, dışardan Lombardların, Slavların, Avarların ve Perslerin saldırılarına maruz kalırken, içeride kargaşa, veba ve toplumsal huzursuzluk ile boğuşuyordu. İmparatorluk 610-641 yılları arasında hüküm süren İmparator Herakleios sayesinde parçalanmaktan kurtuldu. Bir dizi başarılı seferle Persleri, Avarları ve Slavları yenilgiye uğratan Herakleios son elli yılda kaybedilmiş toprakların çoğunu geri almayı başardı. Ancak Herakleios'un ölümünden kısa süre sonra Bizans İmparatorluğu'nun doğusu, yedinci ve sekizinci yüzyılda Konstantinopolis'i de kuşatacak olan Araplar tarafından istila edildi. Yine de Bizantion Arapların ilerleyişini durdurdu ve doğu Avrupa'da sıçrama tahtası edinmelerine engel oldu; aynı sıralarda Araplar batı Avrupa'da da Charles Martel tarafından sonunda durdurulmuşlardı. Dokuzuncu ve onuncu yüzyılda Bizans İmparatorluğu Balkanlarda bü-

yük bölgeler ele geçiren Bulgarlar tarafından istila edildi. Bulgarlar iki kez Konstantinopolis'i kuşattılar. Ama her iki seferde de şehri yüzyıllardır düşmanlarından koruyan büyük Theodosios surları sayesinde yenilgiye uğratıldılar.

Bütün bu savaşlara rağmen Bizantion hâlâ güçlüydü ve on birinci yüzyılın ortalarına kadar sağlam durumunu korudu, kontrol ettiği alan Anadolu'dan batı İran'a, Balkanlardan güney İtalya'ya kadar uzanmaktaydı. Ama 1071 yılında IV. Romanos tarafından yönetilen Bizans ordusu Malazgirt savaşında Selçuklu Türkleri tarafından korkunç bir yenilgiye uğratıldı ve doğu Anadolu'nun büyük kısmı geri dönmek üzere yitirildi. Aynı yıl Normanlar Bari'yi işgal ederek İtalya'daki Bizans yönetimine nokta koydular. Artık İmparatorluğun sonunu getirecek güçler bir araya gelmeye başlamıştı.

Bu yenilgilerden on yıl sonra Aleksios Komnenos Bizans tahtına çıktı. Bunu takip eden yüzyıl boyunca o ve halefleri, yani ünlü Komnenos hanedanı, İmparatorluğu düşmanlarına karşı başarıyla savundu. Sözkonusu dönemde İmparatorluk, orduları Anadolu'ya ilk kez I. Haçlı Seferi sırasında 1097 yılında geçen Batı Avrupalı Latinlerin giderek artan baskısını hissetmekteydi. Zaman geçtikçe Latinlerin Kutsal Toprakları Sarazenlerden kurtarmak değil, toprak ve servet elde etmek peşinde oldukları iyice anlaşılmıştı. Elbette onları en çok çeken ganimet zengin ve muhteşem Konstantinopolis'ti. Komnenos hanedanlığının sona erdiği 1185 yılında Normanlar artık Selanik'i ele geçirmiş, başkente doğru ilerleyişlerine başlamış bulunuyorlardı. Yirmi yıl sonra 1203 yılında, Dördüncü Haçlı Seferi'ne katılan Latin orduları Konstantinopolis'e ilk saldırılarını gerçekleştirdiler. Bu girişimleri sonuçsuz kaldıysa da, bir sonraki yıl gerçekleştirdikleri ikinci saldırıda şehri ele geçirmeyi başaracaklardı. 13 Nisan 1204'te Haliç kıyısındaki surlarda gedikler açan Haçlılar buradan hücum ederek şehri aldılar. Ardından Konstantinopolis'i yakıp yıkmaya giriştiler, şehrin zenginliklerini, sanat hazinelerini, kutsal emanetlerini yağmalayıp büyük çoğunluğunu gemilerle batı Avrupa'ya gönderdiler. Haç-

lıların Konstantinopolis'i yağmalayışını Fransız şövalye Villehardouin şöyle anlatır: "Kutsal emanetler tüm Hıristiyan âlemindekinden daha fazlaydı desem, anlatmaya yeter de artar - dünyanın dört bucağında üretilmiş, saymakla bitemeyecek kadar altın, gümüş, kıymetli kumaşlar, eşya ve taşlar. Ben, Geoffrey de Villehardouin, Champagne Mareşali, inanıyorum ki dünyanın yaratılışından beri bu şehrin yağmalanmasına benzer bir şey görülmedi." Bizanslı tarihçi Niketas Honiates ise üzüntüsünü şöyle dile getirmektedir: "Ah, şehir, şehirlerin gözbebeği şehir, tüm dünyada senden bahsedilir, kiliselerin destekçisi, imanın önderi ve ortodoksluğun rehberi, eğitimin koruyucusu, bütün iyiliklerin meskeni. Rabbin öfkesinin kâsesinde kalanları içtin ve böylece bir zamanlar Pentapolis'e yağandan daha kızgın ateşler seni yokladı."

Latin krallar 1204'ten Mihail Paleologos'un şehri zaptedip Bizans İmparatorluğu'nu yeniden tesis ettiği 1261'e kadar Konstantinopolis'te hüküm sürdüler. Ama artık İmparatorluk geçmişte olduğundan kat be kat küçüktü, Trakya, Makedonya ve Mora Yarımadası'nın çoğunu halen elinde tutsa da, Anadolu'daki topraklarının büyük bir kısmını Osmanlılara, Avrupa'daki topraklarını ise açgözlü Latinlere kaptırmıştı. Takip eden yüzyılda elinde kalanları da kaybetti, Türkler Avrupa'ya geçmiş, Balkanlarda ilerlemeye başlamıştı. On beşinci yüzyılın başında Bizans İmparatorluğu neredeyse onu uzun yıllardır korumuş surların içinde yitip giden eski Konstantinopolis ve banliyölerinden ibaretti. Yine de yılmaz Bizanslılar elli yıl daha dayandılar, başkenti fethetmek isteyen Türklerin pek çok saldırısını bertaraf ettiler. Ama on beşinci yüzyılın ortasına gelindiğinde, artık şehrin çok uzun süre dayanamayacağı apaçık ortadaydı, Osmanlı İmparatorluğu şehri tamamen çevreliyordu.

13 Şubat 1451'de II. Mehmet genç yaşta tahta çıktı ve neredeyse hiç beklemeden şehrin tarihinde son kez kuşatılması için gerekli hazırlıklara başladı. 1452 yazında Boğaz'ın dar bir yerinde, 1395'te Sultan I. Bayezit tarafından yaptırılmış olan Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı'nı inşa ettirdi. Bu iki hisar Konstantinopolis'in Karadeniz

ile bağlarını tamamen kesiyor, böylece başkentin ablukaya alınmasında ilk önemli adım atılmış oluyordu. Mart 1453'te Osmanlı donanması Marmara Denizi'ne açıldı, Bizantion'un Batı ile bağlarını da kopartıp ablukayı tamamladı. Daha sonra, Nisan'ın ilk haftasında, Sultan Mehmet Trakya'daki ordularını harekete geçirdi ve şehrin surları önünde konuşlandırdı, artık yedi hafta boyunca sürecektir kuşatma başlamıştı. Sayıca ona bir oranında azınlıkta olan Bizanslılar ve İtalyan müttefikleri, güçleri ve erzakları tükeninceye dek şehri kahramanca savundular. Sonunda, 29 Mayıs 1453'te Türkler tahrip ettikleri surlarda açtıkları bir gedikten şehre girdiler. Son Bizans İmparatoru XI. Konstantinos Dragas kalan askerleriyle birlikte düşen şehrinin surlarında öldürülünceye kadar cesurca savaştı, uzun ve şanlı Bizantion tarihine kahramanca bir son yazdı.

Artık Fatih diye anılan Sultan Mehmet, çağın âdetine uyarak fethin ardından askerlerinin üç gün şehri yağmalamalarına izin verdi. Hemen ardından şehri yeniden inşa etmeye başladı, hem kuşatma sırasında hem de fetihten önceki çöküş döneminde oluşmuş yıkım ve yaraları onarmaya girişti. Aşağı yukarı bir yıl sonra, Fatih Sultan Mehmet Üçüncü Tepe'ye, şimdi Beyazıt Yangın Kulesi'nin bulunduğu alana bir saray inşa ettirdi. Birkaç yıl sonra ise çok daha büyük bir saray yaptırdı: kubbeleri ve kuleleri halen Birinci Tepe'yi, şehrin eski akropolünü süsleyen Topkapı Sarayı. 1470'te kendi adını taşıyan büyük cami tamamlandı. Büyüklükte Ayasofya ile yarışan Fatih Camii, bünyesinde medreseler, hastane, konukevi, aşevi, kütüphane, hamam gibi dinî ve insani vakıf eserleri barındıran bir külliye'nin merkezidir. Vezirlerinin çoğu Fatih'i örnek almış, kendi cami ve hayır kurumlarını inşa ettirmiştir. Bunların her biri kısa zamanda bulundukları mahallin merkezi haline gelmiş, hep birlikte yeni Müslüman İstanbul'un gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Fatih şehre Anadolu ve Trakya'dan getirttiği Türkleri, Rumları ve Ermenileri Stambol ve Galata çevresine yerleştirerek fetihten önceki onyıllarda azalmış olan nüfusu da artırmıştır. Aynı

yüzyılda, Fatih'in oğlu ve halefi olan Sultan II. Bayezit'in saltanatında, Osmanlı İmparatorluğu İspanya'dan gelen çok sayıdaki Yahudi mülteciye kollarını açmış ve mültecilerin çoğu İstanbul'a yerleşmiştir. On altıncı yüzyılın başında İstanbul mamur bir şehirdir, bir kez daha büyük bir imparatorluğun başkentidir.

Fetihten sonraki yüzyıl boyunca Türk orduları Balkanlar ve Yakın Doğu'da fırtına gibi esti, korsanlık faaliyeti sürdüren Osmanlı donanması Akdeniz'i egemenliği altına aldı. On altıncı yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu doğuda Bağdat'tan batıda Cezayir'e ve aşağı Mısır'dan Rusya'nın güney sınırlarına kadar uzanıyor, adeta Bizans İmparatorluğu'nun İustinianos günlerindeki büyüklüğü ile rekabet ediyordu. İmparatorluk gücünün doruklarına, 1520-1566 arasında hüküm süren Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatında ulaştı. Süleyman zafer dolu pek çok seferde ordularına şahsen komuta etti, sadece Viyana ve Malta'yı alma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bu noktalar, Türklerin Avrupa'ya doğru genişlemesinde kuzey ve batı sınırları olacaktı. Zafer dolu seferlerin ganimetleri, fethedilen topraklardan alınan haraç ve vergiler imparatorluğu muazzam zenginleştirdi, bu servetin büyük kısmı Süleyman ve vezirlerince İstanbul'u camiler, saraylar ve hayır kurumlarıyla donatmak için kullanıldı. Bu yapıların en büyük ve en güzeli, Mimarbaşı Koca Sinan'ın Sultan Süleyman için inşa ettiği, 1557'de tamamlanan Süleymaniye Camii'dir. Haliç'e bakan bir sırtın tepesinde, Galata Köprüsü'nün Eminönü tarafındaki ucunun biraz batısında yer alan bu muhteşem yapı, şehrin silüetini belirler. Ayasofya nasıl Bizantion'un İustinianos saltanatındaki zaferinin sembolü olmuşsa, Süleymaniye de Osmanlı İmparatorluğu'nun altın çağının sembolüdür. İnşa tarihleri arasında bin yıldan uzun bir zaman olan bu iki büyük yapı Stambol'da birbirlerinden yalnızca bir mil uzaklıkta dururlar. Galata Köprüsü'nden her ikisine baktığımızda, bu eski şehrin iki kez bir dünya imparatorluğunun başkenti olduğunu hatırlarız.

Bu ikinci altın çağ ilkinden daha uzun sürdü, Süleyman'ın ölümün-



den yüzyıl sonra, on yedinci yüzyılın ortalarında Osmanlı İmparatorluğu hâlâ güçlüydü ve genişlemeye devam ediyordu. Ama çöküşün belirtileri görülmeye başlamıştı bile. Süleyman'dan sonraki yüzyılda Osmanlı orduları ve donanması pek çok yenilgiye katlanmak zorunda kaldı, Transilvanya, Macaristan ve İran'da toprak kaybetti. İmparatorlukta içten bozulmanın belirtileri de mevcuttu, hem Hristiyan hem de Müslüman tebaalar yanlış yönetimden ve hükümetin her kademesine yayılmış olan yozlaşmadan muzdaripti. Bu bozulmanın temel sebeplerinden biri sultanların kendileriydi, Süleyman'ın halefleri savaş meydanlarında ordularını yönetmek yerine Harem'de kadınlarıyla zaman geçirmeyi tercih ediyorlardı. On yedinci yüzyılın sonunda İmparatorluk bilfiil kadınlar tarafından yönetilir olmuştu, sultanın annesi ya da gözdesi olan bu kadınlar ülkeyi büyük yıkımlar pahasına kendi kişisel amaçlarına göre yönetiyorlardı. 1623-1640 yılları arasında hüküm süren, henüz on dört yaşındayken tahta çıkıp güçlü ve yetkin bir hükümdar olduğunu ispatlayan Sultan IV. Murat döneminde durum biraz düzelir gibi olmuş, bir süreliğine imparatorluğun çöküşü durdurulmuştu. IV. Murat Süleyman'dan bu yana savaş meydanlarında ordusuna önderlik eden ilk sultandı ve 1638 yılında Bağdat'ı yeniden ele geçirmesi ile zirveye çıkan pek çok başarılı seferi olmuştu. Ama Murat'ın otuz yaşındaki zamansız ölümüyle eski savaşçı Osmanlı ruhunun dirilişi kısa sürede sona ermiş oldu ve onun saltanatından sonra çöküş daha da hızlandı.

Yine de, Osmanlı İmparatorluğu hâlâ geniş ve zengindi, kurumlarından bazıları hâlâ sağlıklıydı, bu nedenle zirveye ulaştıktan sonra daha yüzlerce yıl dağılmadan varlığını sürdürdü. Osmanlı orduları Balkanlarda birbiri ardına yenilgiler yaşasa da, İstanbul uzak sınırlardaki bu kayıplardan çok az etkilendi ve başkente servet akışı devam etti. Sultan Harem'de gönül eğlendirirken, ailesi ve İmparatorluğun önde gelenleri şehri yine muhteşem cami ve hayır kurumlarıyla donatmaktaydı.

Ama on sekizinci yüzyılın sonunda İmparatorluk artık temel sorunların göz ardı edilemeyeceği bir hale düşmüştü ve Saray dahi durumun

fakındaydı. Avrupalı güçler karşısında alınan yenilgiler sonucu, aşağılayıcı barış anlaşmalarıyla Balkanlardaki topraklarını büyük oranda kaybetti. İçeride de anarşi ve ayaklanmalarla zayıflamıştı. İmparatorluk halkları öncekinden de büyük sıkıntılar çekmekteydi. Bu, sosyal ve siyasi huzursuzluğa yol açıyordu. En çok Hristiyan tebaa rahatsızdı ve artık bağımsızlık hayalleri kurmaya başlamışlardı.

Sözkonusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu batı Avrupa'daki gelişmelerden, özellikle de Fransız Devrimi'ne yol açan liberal fikirlerden giderek daha çok etkilenmeye başlamıştı. Sonunda bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda reforma yol açtı. Batılı fikirlerin derinden etkilediği ilk padişah, 1789-1807 arasında hüküm süren III. Selim'dir. Selim Osmanlı ordusunu Batı modellerine göre yeniden yapılandırarak ve eğiterek geliştirmeye ve modernize etmeye girişti. Böyle yaparak imparatorluğun yabancı güçlerin eline geçmesini engellemeyi ve içerdeki isyan ve huzursuzluğu durdurmayı ümit ediyordu. Ama Selim'in çabaları dirençle karşılaştı, ordunun seçkin birliklerini oluşturan ve yeni reformlarla ayrıcalıklarının tehlikeye girdiğini düşünen Yeniçerilerce engellendi. Yeniçeriler sonunda 1826 yılında, II. Mahmut tarafından tamamen ortadan kaldırıldı. Bunun ardından padişah İmparatorluğun bütün temel kurumlarında bunları Batılı tarzda yeniden yapılandıran kapsamlı bir reform programı başlattı. Bu program Mahmut'un hemen ardından gelen halefleri I. Abdülmecit ve Abdülaziz döneminde de devam etti. *Tanzimat* adı verilen reform hareketi 1876 yılında ilk Osmanlı anayasasının yürürlüğe koyulmasıyla ve ertesi yıl 19 Mart'ta ilk kez toplanacak olan bir parlamentonun kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Ama bu parlamento kısa ömürlü olmuş, 13 Şubat 1878'de, Sultan II. Abdülhamit'in baskı dolu uzun saltanatının ikinci yılında kapatılmıştır. Ancak, reformcu güçler artık kalıcı olarak dizginlenemeyecek kadar gelişmişti. Yarattıkları baskı, 1909'da Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve anayasa ile parlamentonun restorasyonuna yol açmıştır. Ama bunu takip eden on yıl, büyük umutlarla başladığı halde, Türkiye için

acı ve elem doludur. Ülke kendini 1. Dünya Savaşı'nın kaybedenleri tarafından bulunmuş, ardından galip Müttefikler Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalanları aralarında paylaşmaya girişmiştir. Türkiye 1919'da Yunanlar tarafından işgal edildiğinde, vatanlarını korumak için savaşan halkının kahramanca çabaları ile kurtulmuştur.

1922'de Türkiye'nin zaferiyle sonuçlanan Kurtuluş Savaşı'nda lider, daha sonra Atatürk (Türklerin babası) adıyla anılacak olan Mustafa Kemal Paşa'ydı. Daha savaş sonuçlanmadan Atatürk ve arkadaşları Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntılarından doğan yeni cumhuriyetin temellerini attılar. 1922'de saltanat kaldırıldı ve 29 Ekim 1923'te Türkiye Cumhuriyeti resmen kuruldu. Kemal Atatürk ilk cumhurbaşkanıydı. Atatürk hayatının geri kalan son on beş yılında daha modern ve batılı bir hayat yolunda halkına önderlik etti. Bu süreç günümüzde de devam etmektedir. Kemal Atatürk 10 Kasım 1938'de öldü, halk ardından saygıyla yas tuttu; halen bu ülkenin atası sayılmaktadır.

1923'te Türkiye Cumhuriyeti kurulurken, bir Anadolu şehri olan Ankara başkent ve meclisin bulunacağı yer olarak seçilmiştir. Kısa zaman sonra büyük Avrupa güçlerinin büyükelçilikleri toplanıp İstanbul Beyoğlu'nda, İstiklal Caddesi'ndeki [*Grand Rue de Pera*] eski binalarını bırakarak Ankara'daki yeni meskenlerine taşındılar. Böylece bin altı yüz yıldır ilk kez İstanbul artık bir imparatorluğun başkenti değildi. Şimdi, neredeyse doksan yıl sonra, tarih onu muhteşem binalarla süsleyen zengin ve güçlü imparatorlardan yoksun bırakarak İstanbul'un yanından geçip gitmiş bulunuyor. Tepeleriyle başbaşa kalan kent, kimilerine göre anılarıyla yaşamakta. Ama ne anılar!

Şehrin imparatorluk geçmişinden kalan anıtların büyük çoğunluğu, özellikle de Haliç kıyısındaki altı tepenin üstündekiler Galata Köprüsü'nden görülebilir. Birinci Tepe'de, yani Bizantion'un eski akropolünde hem Topkapı Sarayı'nın bahçeleri ve köşkleri hem de Ayasofya'nın dört minare ile çevrelenmiş muhteşem kubbesi yer alır. İkinci Tepe'deki en belirgin anıtsal yapı barok Nuruosmaniye Camii'dir.

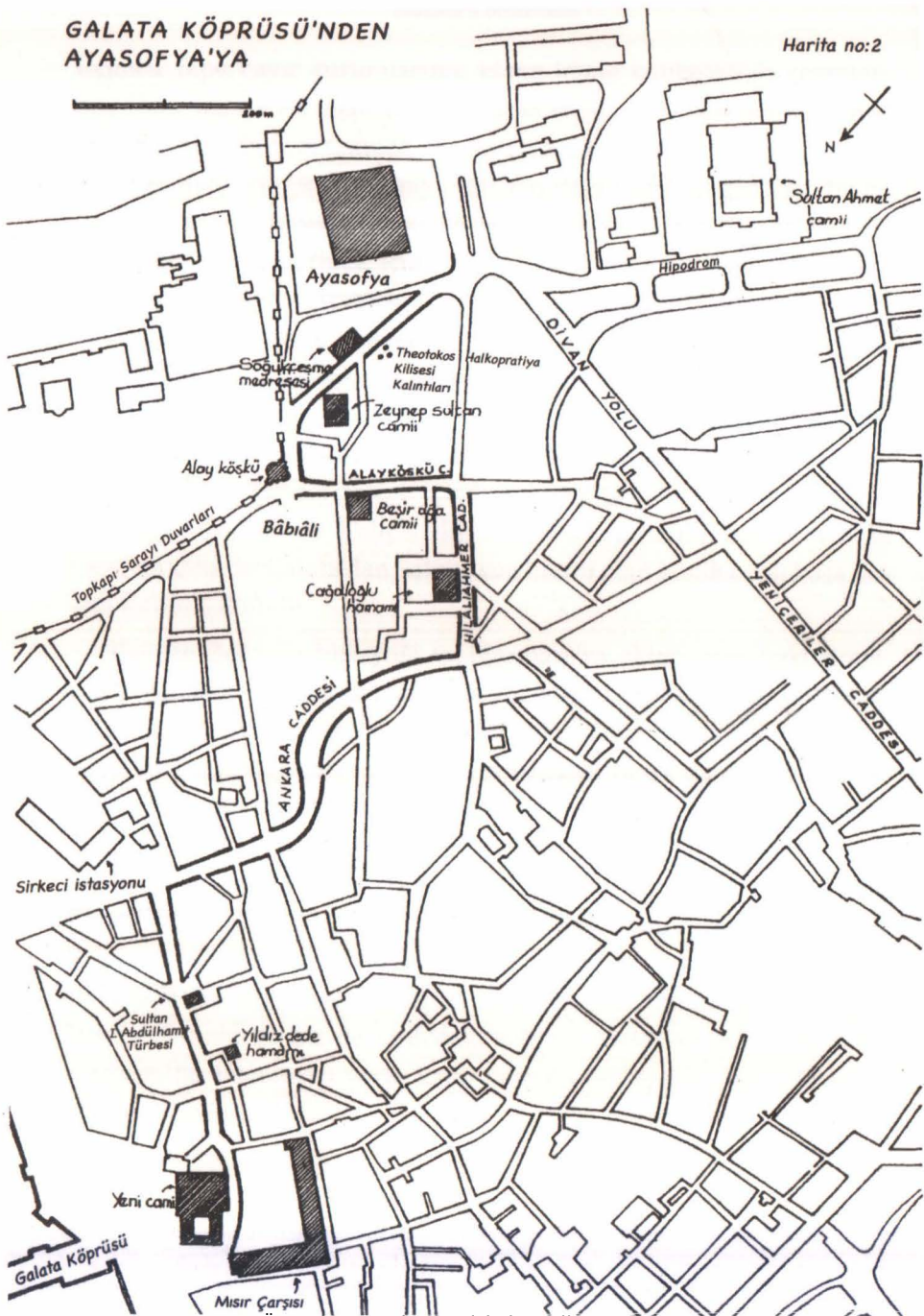
Üçüncü Tepe hayır kurumlarının küme küme kubbeleriyle çevrelenmiş Süleymaniye ile taçlanır. Bu iki tepe arasında, Galata Köprüsü'nün Stambol ucunda Yeni Cami'yi ve onun biraz batısındaki pazar alanında bulunan daha küçük bir camiyi, Rüstem Paşa Camii'ni görürüz. Üçüncü ve Dördüncü Tepeler Roma dönemine ait Bozdoğan Kemerli ile bağlanır; ama bunu görmek için Galata Köprüsü'ndeki yerimizi bırakıp Haliç'in iç tarafına, Atatürk Köprüsü'ne doğru yürümeliyiz. Dördüncü Tepe'nin üzerinde yükselen Fatih Camii'nin minare ve kubbeleri Haliç'in yaklaşık ortalarında gözükmektedir. Yavuz Sultan Selim Camii Haliç'in yukarısında, Beşinci Tepe'nin üzerinde yer almıştır. Uzakta, Altıncı Tepe'nin üstünde, Haliç kıyısına bir mil mesafede bulunan ve Theodosios surlarının hemen içinde kalan Mihrimah Camii'nin sadece minaresini görebiliriz. Haliç'in diğer tarafında şehrin silüetine ortaçağ Ceneviz kolonisi Galata'dan kalmış son hatıra olan konik çatılı koca Galata Kulesi hâkimdir.

Haliç'in Boğaz'la birleştiği ve Marmara'ya aktığı yere baktığımızda, bir adacık üzerine kurulu ünlü Kızkulesi'ni görüyoruz: şehrin su çelenginin başını bekleyen küçük bir gözetleme kulesi sanki. İleride, Asya kıyısında, öğleden sonra güneşi Üsküdar'da ya da Altın Şehri anlamındaki eski adıyla Hrisopolis'te camlara vurmakta. Güney'de ise bizim Galata'dan baktığımız noktanın görüş alanı dışında Kadıköy, yani Bizantion'dan on, on beş yıl önce kurulmuş eski Halkedon uzanmakta. Galata Köprüsü'nde oturduğumuz kafede rakımızı ya da çayımızı yudumlayarak, gözlerimizi bir kez daha yedi tepesi imparatorluk anıtlarıyla taçlandırılmış Stambol'un gri ve harap güzelliğinde gezdiriyoruz. İşte böyle anlarda biz de Delfi'deki kâhinin sözlerine tüm kalbimizle katılırız: Bu büyüleyici yerin karşı kıyısına yerleşenler kesinlikle kör olmalı.



# GALATA KÖPRÜSÜ'NDEN AYASOFYA'YA

Harita no:2



## *Galata Köprüsü'nden Ayasofya'ya*

*Yeni Cami. Mısır Çarşısı. Cağaloğlu Hamamı.*

Galata Köprüsü'nün ucundaki Eminönü olarak bilinen bölge, İstanbul'un renkli ve hareketli günlük hayatının odak noktasıdır. Gün boyu ve akşam saatleri yaya ve araç trafiği köprü ve Haliç'in sağ kıyısına paralel anayol boyunca akar durur, birbirini kovalayan vapurlar, motorlar şehrin merkezini Boğaz'a, Marmara'ya, Adalar'a ve Haliç'in iskelelerine bağlayarak Galata Köprüsü çevresinde gidip gelir.

Günümüzde Eminönü olarak bilinen alan Bizans İmparatorluğu'nun geç dönemlerinde çeşitli İtalyan şehir devletlerine verilmiş, bunlardan bazıları daha onuncu yüzyılda ticari imtiyazlar elde etmişti. Galata Köprüsü'nün sağ tarafındaki, pazarların bulunduğu alan Venediklilerindi. Köprü'nün hemen solunda kalan bölge Amalfililerin, daha ötesi de Pisalıların ve Haliç'in diğer tarafındaki Galata'da da imtiyaz sahibi olan Cenevizlilerin elindeydi. Bu haris İtalyanlar hem birbirleriyle hem de Bizanslılarla sık sık savaşıp olsalar da, şehir son kez savunulurken Yunanların yanında yiğitçe dövüştüler. Fetihten sonra bu İtalyan şehirlerinin Stambol'daki imtiyazları son buldu, sadece Cenevizliler Galata'da bir yüzyıl kadar kısmen özerk bir varlık sürdürebildi. Rüştem Paşa Camii çevresindeki birkaç hanın Ortaçağ'da Venediklilerce atılmış temellerini saymazsak, bugün Eminönü'nde bize şehrin renkli Latin dönemini hatırlatacak hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır.

Galata Köprüsü'nün hemen önünde şimdi Yeni Cami'nin bulunduğu, Venedik ve Amalfi imtiyaz bölgeleri arasında sıkışmış alan, önceki asırlarda Yahudi yerleşim bölgesiydi. Burada ikamet eden Yahudiler, sekizinci yüzyılda Ortodoks Yahudilerle bağlarını kopartmış olan ayrılıkçı Karai mezhebine bağlıydılar. Karailer bu bölgeye onuncu yüzyılda,

İtalyanların ilk imtiyazları elde ettikleri zamanlarda yerleşmiş gözük-mektedir. Ancak Karailer bölgede İtalyanlardan daha uzun süre kalma-yı başarmışlar, Yeni Cami'nin son inşası sırasında alan genişletmek için tahliye edildikleri 1660'a kadar buradaki varlıklarını koruyabilmişler-dir. Sonrasında, az sayıdaki torunlarının bugün hâlâ yaşamakta olduğu Haliç'in diğer yakasına, üç kilometre ötedeki Hasköy'e yerleşmişlerdir.

## YENİ CAMİ

Galata Köprüsü'nün Stambol ayağının çevresindeki bütün alana Yeni Cami'nin, daha doğru adıyla Valide Sultan'ın Yeni Camisi'nin bü-yük kütlesi hâkimdir. Şehir on yedinci yüzyılda yapılmış bir camiye “yeni” diyerek kendi yaşını gizlemiyor: Günümüzdeki cami daha önce yapılmış ve aynı adı taşıyan bir caminin tekrar inşa edilmiş halidir. 1597 yılında başlanan ilk cami, Sultan III. Mehmet'in annesi Valide Sa-fiye Sultan tarafından yaptırılmıştı. İlk mimar, Kanuni Sultan Süleyman ve halefleri zamanında şehirdeki en nadide camileri yapan Sinan'ın öğ-rencisi Davut Ağa'ydı. Davut Ağa 1599'da ölmüş ve yerine 1603'e ka-dar inşaatı idare eden Dalgıç Ahmet Çavuş atanmıştı. Ama 1603'te III. Mehmet ölmüş ve annesi Safiye Sultan camisini bitirememişti. İnşaatı yarım kalan cami elli yıldan fazla Haliç'in kıyısında kaderine terkedil-di. Sonra 1660'ta tüm bölge bir yangın ile yıkıldı, cami daha da harap oldu. O yıl, yangın karasına bulanmış harap cami IV. Mehmet'in anne-si Valide Turhan Hadice Sultan'ın gözüne çarptı ve Valide Sultan dini inançları sebebiyle camiyi yeniden inşa ettirmeye karar verdi. Mimar-başı Mustafa Ağa'nın yürüttüğü inşaat 1663'de tamamlandı. Aynı yılın 6 Kasım'ında Valide Sultan'ın Yeni Camisi Sultan ve annesinin bizzat iştirak ettikleri bir törenle açıldı. Turhan Hadice Sultan'ın sağlığında yazan Fransız gezgin Grelot, onu “Saray'a giren en muhteşem ve zeki kadınlardan biri” saymakta ve “cömertliğinin kalıcı anıtı olarak gelecek kuşaklara Osmanlı mimarisinin böyle bir mücevherini bırakmasının” ona çok uygun olduğunu yazmaktadır.



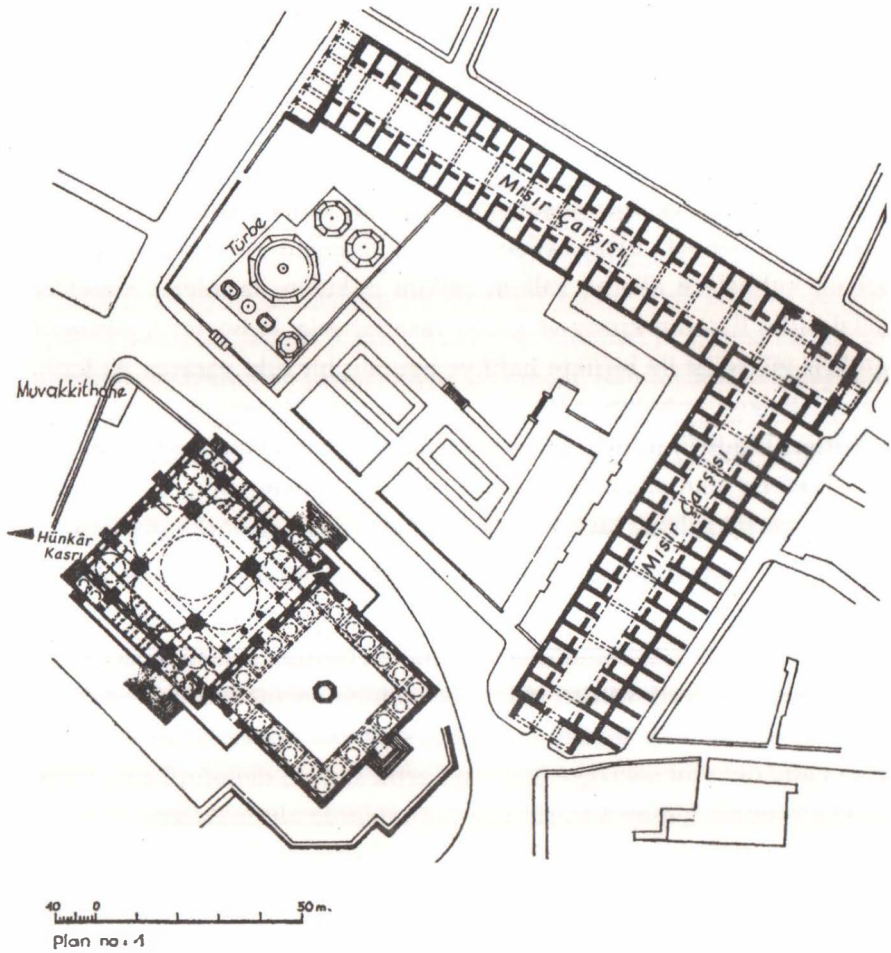
Ama zaman Safiye'nin mücevherinin ısıltısını azaltmış, duvarları ve camları yanbaşındaki rıhtıma yanaşan vapurların dumanıyla karar-mıştır. Üstelik Osmanlı mimarisi doruklarına vardıktan sonra yapılmış olan Yeni Cami, bir asır önce Sinan'ın eserlerinde görülen olağanüstü ustalıktan mahrumdur. Yine de, halen güzel ve etkileyici bir yapıdır ve zarif silüeti Stambol'un ufkunu süsler.

İstanbul'daki pek çok selatin cami gibi Yeni Cami de Büyük Ayasofya Kilisesi'nde görülen temel planın bir varyasyonudur. Ayasofya'da merkezî kubbenin her iki tarafında dikey eksen boyunca yarım kubbe bulunurken, Yeni Cami haç formundadır, her iki eksen üzerinde yarım kubbeler vardır ve dört köşenin her birinde daha küçük birer kubbe mevcuttur. Sonuçta ortaya çıkan silüet, kubbeden yarım kubbelere ve küçük kubbelere akarak salkım salkım dökülen dairelerin simetrik şelalesidir. Binanın kuzey ve güney fasatlarında, kubbelerin piramidi andırır yükselişi ile birlikte hafif ve uyumlu bir etki yaratan iki katlı, revaklı balkonlar bulunur. Her iki minarenin muhteşem taş oyması stalaktitlere bindirilmiş üçer şerefesi vardır. Eski zamanlarda ezan her biri bir şerefede olan altı müezzin tarafından okunmaktaydı, ancak şimdi onların yerini ruhsuz bir bant kaydını duyuran hoparlörler almıştır.

İstanbul'daki diğer tüm selatin camiler gibi, Yeni Cami'ye de muazam bir avludan girilir. Avlu 24 küçük kubbe ile örtülü revağı oluşturan 20 sütun ile çevrelenmiştir. Avlunun ortasında şehirdeki en güzel şadırvanlardan biri vardır. Müminler camiye girmeden önce sözcük anlamı "bol su akan çeşme" olan şadırvanlarda abdestlerini alır. Ama Yeni Cami'deki bu sekizgen şadırvan artık sadece dekoratif amaçlıdır, abdest caminin güney duvarındaki musluklarda alınmaktadır.

Cami binasına ana girişin önündeki taşlık son cemaat yeridir. Cuma namazına geç gelip caminin içinde yer bulamayanlar genellikle burada, kapının iki tarafında bulunan nişlerin önünde namaz kılar. Son cemaat yerinin duvarları çinilerle kaplıdır ve pencere üstlerinde bir friz halinde devam eden hatlar bulunur. Cami girişini çerçeveleyen revağın iki

YENİ CAMİ KÜLLİYESİ



sütunu şehirde başka hiçbir yerde görülemeyecek, alışılmadık güzellikteki mermerden yapılmıştır.

Yeni Cami'nin içi kısmen cami camlarında birikmiş is nedeniyle karanlık olduğu için biraz hayal kırıklığı yaratır. Dahası, iç dekorasyonda kullanılan çiniler daha önceki camilerde görülen 1555-1620 dönemine ait ünlü İznik çinilerinden daha düşük niteliktedir. Yine de, caminin iç düzenlemesi zarif ayrıntılarla doludur. Bütün camilerde olduğu gibi, en önemli bölüm mihraptır. Kibleyi, yani Mekke'ye doğru ibadet yönünü gösteren bir girinti olan mihrap ana girişin karşısındaki duvarın ortasında yer alır. (İstanbul'da kible yaklaşık olarak güneydoğu yönündedir, ama biz kolaylık olması amacıyla doğu diyeceğiz, zira doğu şehirdeki kiliselerin genel oryantasyonudur.) Mihrap İstanbul'un büyük camilerinde oldukça görkemlidir, girinti incelikle oyulmuş ve işlenmiş mermerden yapılmıştır, yanındaki duvarlar seramik çinilerle kaplıdır. Yeni Cami'nin mihrabı varaklı mukarnaslarla süslenmiş ve her iki yanına, islami yılın kutsal gecelerinde yakılan devasa altın şamdan konmuştur. Mihrabın sağında, mermer sütunlar üzerinde uzun konik bir külâhı bulunan minberi görürüz. Cuma öğle namazlarında imam minberin basamaklarını çıkar ve haftalık hutbesini okur. Mihrabın solunda, o taraftaki filayağına dayanmış olarak inşa edilmiş, imamın topluluğa Kur'an okurken oturduğu kürsü, ana girişin sağındaki filayağına dayalı olarak da mermer kaplı müezzin mahfili vardır. Cuma ve diğer önemli günlerde müezzin orada diz çöker, belki kendisine eşlik eden birkaç hafız ile beraber, imamın dualarına dua ve ilahilerle eşlik eder. Bu resmî ibadetlerde inananlar saflar halinde diz çöker, duaları can kulağıyla dinler ve sık sık içten gelen "amin" seslenişleriyle karşılık verirler. Kadınlar bu toplu ibadetlere caminin arka tarafındaki balkonun altında bulunan odalarda kafes perdelerin arkasında uzaktan uzağa katılabilir.

Caminin iç kısmında her iki tarafta ve arkada içeri bakan galeriler vardır, yanlardaki iki galeri ince mermer sütunlar tarafından taşınır. Soldaki galerinin uzak köşesinde, sultan ve maiyeti ibadete katıldıklarında halkın bakışlarından korunmaları için yaldızlı kafesle perde-

lenmiş hünkâr mahfili bulunur. Hünkâr mahfiline dışarıdan, caminin arkasındaki çok ilgi çekici bir rampadan çıkılır. Bu uzun rampa altta geçişi sağlayan büyük bir kemerin üstüne oturtulmuş hünkâr kasrına gider, buradan da bir kapı ile hünkâr mahfiline çıkılır. Padişah'ın ikinci dereceden bir konutu olan hünkâr kasrı bir salon, yatak odası, tuvalet ve aşağı kattaki mutfaktan oluşur.

Yeni Cami diğer tüm selatin camiler gibi din ve hayır işlerine yönelik kurumların yer aldığı geniş bir külliyein parçasıdır. Yeni Cami'nin özgün külliyesinde şifahane, sıbyan mektebi, hamam, sebil ve çeşme, türbe ve geliri külliye'deki diğer kurumları desteklemek için kullanılan çarşı vardı. Şifahane, sıbyan mektebi ve hamam yıkılmış, diğerleri korunmuştur.

Yeni Cami'nin çarşısı caminin güney ve batısındaki L biçimli hoş binadır. Mısır Çarşısı diye anılır, çünkü sermayesi Kahire'den alınan vergilerden sağlanmıştır. İngilizce'de daha çok, eskiden orada satılan baharat ve şifalı otlar nedeniyle, Baharatçılar Çarşısı olarak bilinir. Bugün halen baharat ve şifalı otlar satılmaktaysa da, artık çarşıda onu şehrin neredeyse en popüler çarşısı yapan pek çok değişik ürün bulunabilmektedir. Giriş kapısının kemerinin üzerindeki kubbeli odalarda hem Türk hem Batı mutfağından leziz yemekler ve görmeye değer bir mekân sunan Pandeli Lokantası bulunmaktadır.

Yeni Cami külliyesinin türbesi Mısır Çarşısı'nın bahçesinin doğusundaki güzel bir yapıdır. Burada Yeni Cami'nin kurucuları Turhan Hadice Sultan ile oğlu IV. Mehmet ve ondan sonra gelen bazı sultanlar (II. Mustafa, III. Ahmet, I. Mahmut, III. Osman, ve V. Murat), pek çok şehzade ve sultanla beraber gömülüdür. Türbenin batısında kalan küçük bina 1703-1730 arasında saltanat süren Turhan Hadice Sultan'ın torunu III. Ahmet tarafından inşa ettirilmiş bir kütüphanedir. III. Ahmet'in dönemi Lale Devri adını almıştır, eski İstanbul'un tarihindeki zevk ü sefa dönemlerinden biridir. Lale hükümdarının türbesinin şimdi Çiçek Pazarı olan bahçeye bakması son derece isabetlidir.

Türbenin tam karşısında, caminin bahçe duvarının köşesinde tuhaf kubbeli küçük çokgen bir bina bulunur. Burası muvakkithane, yani cami gökbilimcisi olan müneccimin evi ve çalışma odasıdır. Namazlar için beş vakti saptamak, Ramazan'da orucun başladığı ve bittiği gün-doğumunun ve günbatımının tam saatini bildirmek, ay takvimine göre ayların başlangıcını tespit etmek için hilalin günbatımından hemen sonra batı ufkunda belirişini gözlemek müneccimin göreviydi. Müneccim, dönemin pek çok gökbilimcisi gibi aynı zamanda astrologdu. En yetenekli astrologlar Sultan ve vezirlerinin burçlarına ve fallarına bakmakla görevlendiriliyordu. Daha yakın zamanlarda müneccim sıklıkla mahalleli için saat tamircisi olarak hizmet etmiştir.

Caddede, türbenin bulunduğu tarafta bir sonraki köşede Yeni Cami Külliyesi'nin sebili bulunur. Kapalı bir çeşme olan sebilin işlevi, oradan geçen susamış insanlara su dağıtmaktır. Sebil "yol" veya "iz" anlamına gelir; sebil inşa etmek, kişinin kendisi için cennete yol döşemesi demektir. Şehirde günümüze kalmış 80 kadar sebil bulunmakta, ancak sadece birkaç tanesi Yeni Cami'deki gibi yapılış amacına uygun hizmet vermektedir (artık bedava su dağıtmak yerine şişe suyu satılıyor). Bu sebiller çoğu kez süslü bronz kafesleri ve işlenmiş mermer fasatlarıyla dikkat çekicidir. İstanbul'un hayratlarını inşa eden mimarlar, bir külliyenin dış duvarını -özellikle cadde kenarında ise- sebil ile süslemeyi sık sık tercih etmişlerdir. Her ne kadar şehirdeki pek çok sebil artık bedava su dağıtmasa da, geçenleri güzellikleriyle ödüllendirir. Bu nedenle, çoktan aramızdan ayrılmış olan kurucularının cennete doğru döşedikleri yola hâlâ katkıda bulunuyorlar.

## İLK TEPEYE DOĞRU

Sebilden sonra sağdaki ilk sokak bizi Yıldız Dede Hamamı'na götüren dar bir yoldur. Yıldız Dede Sultan II. Mehmet'in gökbilimcilerinden olan Necmettin'di ve yıldızların konumundan Konstantinopolis'in düşeceğini tahmin ederek ün kazanmıştı. Söylenceye göre Yıldız Dede hamamını

muhtemelen Karai Yahudilerine ait eski bir sinagog arazisi üzerine inşa ettirmiştir. Ancak şimdiki hamam 1730'a, Sultan I. Mahmut dönemine tarihlenmektedir. Şimdi Yıldız Hamamı denen bu hamam o zamanlar Çıfıt Hamamı, yani Yahudi Hamamı diye anılmaktaydı.

Bu bölgenin ana caddesinin (Hamidiye Caddesi) biraz aşağısında Sultan I. Abdülhamit'in türbesi bulunmaktadır. 1774-1789 arasında saltanat süren I. Abdülhamit döneminde Osmanlı orduları Ruslara karşı bir dizi ağır yenilgi yaşadı ve İmparatorluk Balkanlardaki hâkimiyetini kaybetmeye başladı. Bir zamanlar son derece mağrur olan Osmanlıların şöhreti o kadar sarsılmıştı ki Büyük Katerina İmparator Joseph'e şöyle diyebilmişti : "Nedir şu zavallı başbelası Türklerin hali?" Bu türbede Abdülhamit ile beraber deli lakaplı oğlu Sultan IV. Mustafa yatmaktadır. Bu lakabı ve Mustafa adını taşıyan ikinci sultandır. Kuzeni III. Selim'in katlinden sorumlu olan IV. Mustafa neredeyse kardeşi II. Mahmut'u da öldürtecekti. IV. Mustafa 28 Temmuz 1808'de tahttan indirilmiş ve üç ay sonra boğularak öldürülmüştür.

Türbenin arkasında I. Abdülhamit'in medresesi bulunmaktadır. Türbe ve medrese Sultan için 1778'de Mimar Tahir Ağa tarafından inşa edilen külliye'nin kısımlarıdır. Başka bir yere nakledilen sebil dışında külliye'den kalanlar yok olmuştur.

Türbeden biraz ileride Hamidiye Caddesi geniş bir yokuş olan Ankara Caddesi ile kesişir. Ankara Caddesi yaklaşık olarak Septimius Severus'un MS ikinci yüzyılın sonunda yaptırdığı, Haliç'ten Marmara'ya doğru uzanan ve Bizantion'u çevreleyen surların güzergâhını takip etmektedir. Kavşakta solumuza baktığımızda, ilk seferini 1888 yılında İstanbul'a yapan ünlü Şark Ekspresi'nin varış noktası olan Sirkeci Garı'nı görürüz. Yakınlarda yenilenen Gar binasının önünde 1874 tarihli antika bir lokomotif seyirlik olarak durmaktadır.

Şimdi sağa dönüyor ve Ankara Caddesi boyunca yokuş yukarı tırmanıyoruz. Burası İstanbul'un yayıncılık merkezi; belli başlı gazete ve dergilerin matbaa ve ofisleri hep burada. Cadde boyunca kitapçılar da

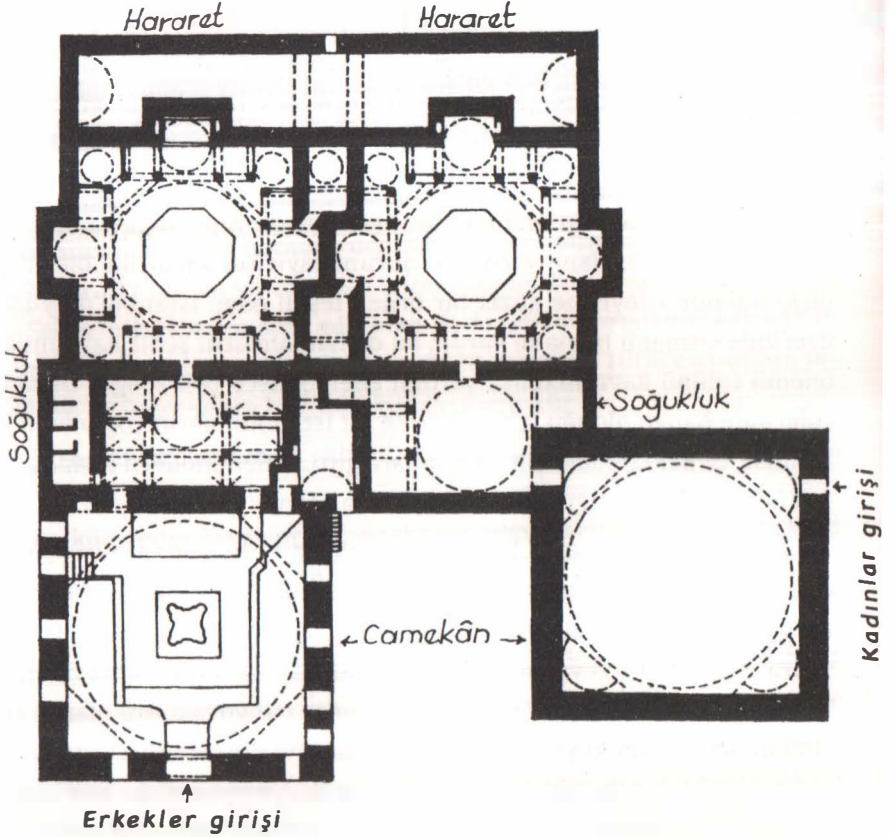
mevcut, bunlardan bir tanesinin arka tarafında Bizans döneminden kalma temeller üzerine kurulduğu görülebiliyor. Biraz ileride solumuzda İstanbul Valiliği binası uzanıyor. Valilik binasını geçince Hükümet Konağı Sokağı Ayasofya'nın batı fasadının güzel bir görünümünü sunuyor.

## CAĞALOĞLU HAMAMI

Yaklaşık yarım kilometre sonra, solumuzda Hilaliahmer Caddesi'ne varıyoruz. Eğer bu caddede yüz metre ilerlersek, İstanbul'un en ünlü ve en güzel hamamlarından birinin, 1741'de Sultan I. Mahmut tarafından yaptırılan Cağaloğlu Hamamı'nın girişine varırız. Osmanlı zamanında bu hamamın geliri Sultan Mahmut'un Ayasofya'da yaptırdığı kütüphanenin idamesi için kullanılıyordu; bu durum hayır kurumlarının birbiriyle ilişki halinde işleyişine güzel bir örnek teşkil eder. İstanbul'da yüzün üzerinde Osmanlı hamamı vardır, bu da hamamların şehir hayatındaki önemli rolünü kavramamıza yardım eder. Sadece çok zengin Osmanlı evlerinde banyo olduğu için, yüzlerce yıl İstanbulluların çoğunluğu yıkanmak ve paklanmak için hamamlara gitti. Halen modern İstanbul'un çok fakir halkının çoğu yine sadece hamamlarda yıkanabiliyor.

Türk hamamları eski Roma hamamlarının doğrudan mirasçısıdır ve aynı genel plana göre yapılmıştır. Bir hamamın genellikle üç bölümü vardır. İlki hem resepsiyon ve soyunma odası olarak, hem de banyodan sonra istirahat ve gevşeme için kullanılan camekândır, Roma hamamlarındaki apoditaryuma tekabül eder. Sonra banyoya antre olarak kullanılan orta sıcaklıkta bir odaya, soğuk havayı bir tarafta, sıcak havayı diğer tarafta tutan soğukluğa ya da tepidaryuma geçilir. Son olarak buhar odası, yani hararet ya da eski adıyla kalidaryum vardır. Türk hamamlarında bu alanların en muazzamı camekândır. Tipik olarak, ortada süslü bir çeşme bulunan, kubbesi bingi ve yarım kubbelerle desteklenen büyük kare bir odadır; duvarları yıkananların soyundukları ve elbiselerini bıraktıkları seki çevreler. Soğukluk neredeyse her zaman sadece geçiş için kullanılır, tuvaletler de buradadır. Cağaloğlu'nda da

# CAĞALOĞLU HAMAMI



0 10 m

Plan no: 2



pek çok hamamda olduğu gibi en süslü oda hararettir. Burada haç şeklinde açık bir alan vardır, ortadaki kubbe daire oluşturan sütunlarla desteklenmiştir ve haçın kollarında kubbeli yan odalar bulunmaktadır. Ortada aşağıdaki külhandan ısınan büyük mermer göbektaşı vardır. Müşteriler yan odalarda duvarlardaki çeşmelerde yıkanmadan önce göbektaşının üzerinde terler ve masaj yaptırır. Hararet loştur ve kubbedeki küçük cam pencerelerden gelen titreşim ışık buharların arasından süzülür. Parıldayan kubbenin altında sıcak göbektaşına yatıp tembel tembel mermer sütunların üzerinde inci taneciklerine dönüşen buharı izlerken, herkesin kendi sultanı olduğu bir denizaltı ülkesinde bulunduğunuz hissine kapılabilirsiniz.

İstanbul'daki pek çok büyük hamam gibi Cağaloğlu Hamamı'nda da hem kadınlar hem erkekler bölümü mevcuttur. Daha küçük hamamlarda tek bir hamam vardır ve kadınlarla erkeklere ayrı günler tahsis edilmiştir. Müslüman kadınların şimdikinden daha izole olduğu eski İstanbul günlerinde, hamam bir araya gelip buluştukları ve dedikoduları paylaştıkları tek yerdi. Modern İstanbul'da bile, alt sınıflarda hamama yapılan haftalık ziyaret kadınların sosyal hayatının doruğudur. Kadın arkadaşlarımızın söylediğine göre İstanbullu hanımlar hararete hâlâ hep beraber şarkı söyleyip göbek atar, eski Osmanlı geleneğini sürdürür.

## BEŞİR AĞA CAMİİ

İyice aklanıp paklanmış hâlde Cağaloğlu Hamamı'nı arkamızda bırakıyor ve Hilaliahmer Caddesi'nde yüz metre daha ilerleyip sola, Alay Köşkü Caddesi'ne dönüyoruz. Yüz metre kadar ileride solumuzda, cadde'nin köşesindeki zarif sebiliyle küçük bir camiye rastlarız. Bu cami ve külliye 1745 yılında Sultan I. Mahmut'un saltanatında zenci kızlarağası olan Beşir Ağa tarafından yaptırılmıştır. Cami ve sebile ilaveten bir kütüphane, medrese ve tekke de bulunmaktadır. Elbette, Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyetleri yasaklandığından, artık tekkede dervişler yoktur.

## BÂBÎÂLÎ

Camiden aşağı doğru indiğimizde Topkapı Sarayı'nın dış duvarlarını takip eden Alemdar Caddesi'ne geliyoruz. Kavşağın tam solunda büyük, bezemeli, çıkıntılı ahşap sayvanı rokoko üslûbunda yapılmış Bâbîâlî var. Eskiden saraya ve sadrazamın idarehanesine bağlanan, on yedinci yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet işlerinin yürütüldüğü, Osmanlı yönetimini temsil eden Yüce Kapı. Tıpkı İngiltere'de büyükelçilerin güven mektuplarını St. James Sarayı'na sunmaları gibi, Osmanlı döneminde büyükelçiler güven mektuplarını hükûmeti temsil eden Bâbîâlî'ye sunardı. Günümüzde yüceliğinden eser kalmamış 1843 tarihli bu giriş kapısı İstanbul Valiliği binalarına açılıyor. Buradaki tek ilgi çekici yapı, kapının sağındaki köşede yer alır. Döneminin tarzını yansıtan 1565 tarihli bu küçük bina bir dersane, yani eski bir medresenin dersliğidir.

## ALAY KÖŞKÜ

Bâbîâlî'nin karşısında çıkıntı yapan saray duvarında büyük, çokgen bir seyir köşkü vardır. Burası Sultan'ın kafesli pencerelerin arkasından Sadrazamlığa gelen gideni izlediği Alay Köşkü'dür. Sultan Deli İbrahim'in burayı nişan alıp geçen yayaları tatar yayı ile vurmak için hâkim nokta olarak kullandığı söylenir. Bugünkü köşk binası 1819 yılında Sultan II. Mahmut tarafından yapılmıştır, ancak bu noktada çok daha eski tarihlerde de bir köşk olduğu bilinmektedir. Buradan Sultan zaman zaman düzenlenen resmigeçitleri seyrederdi. Bunların en renkli ve canlı olanı aşağı yukarı elli yılda bir yapılan, şehrin esnaf ve tüccar nüfusunun seyyar haldeyken sayımı olarak görülebilecek lonca alaylarıdır. Bu alayların sonuncusu 1769 yılında, Sultan II. Mustafa'nın saltanatı sırasında yapılmıştır.

Bu tarihî yerde birkaç dakika durup böyle bir alayın tasvirini okumaya değer, ne de olsa bize üç yüzyıl önce Stambol'un nasıl bir yer

olduğuna dair ipuçları verecektir. Eski Osmanlı İstanbul'unun büyük şahsiyetlerinden biri olan Evliya Çelebi on yedinci yüzyıl ortalarında yazdığı *Seyahatname*'sinde 1638 yılında, Sultan IV. Murat döneminde yapılan alayı anlatır:

“İstanbul'un dört mevleviyetinde olan her lonca ve meslek oradaydı, alay şafak vakti başlayıp gün batımına kadar sürdü... Bu alay için İstanbul'da üç gün üç gece ticari hayat durmuştu. O günlerde şehri bir gürültü patırtı aldı ki kelimelerle tarifi mümkün değil ve ben zavallı Evliya onu anlatmaya cesaret ettim. “

Evliya bize alayın 57 kısım halinde toplanmış olduğunu ve 1001 loncadan oluştuğunu söyler. Bu loncaların her birinin temsilcilerinin kendilerine özgü giysileri ya da üniformaları içinde, hazırladıkları arabalar üzerinde mesleklerini ve mallarını tanıttıklarını, izleyenleri güldüren sözler söyleyip soytarılıklar yaparak halkı eğlendirmede birbirleriyle yarıştıklarını anlatır. Bu teşhirlerin en ilginç, palamarlarla binlerce adamın çektiği kızaklara konmuş kalyonlarla geçen Akdeniz kaptanlarınınkiymiş gibi görünüyor; Evliya'ya göre, “her bir kalyoncukta güzel güneş parçaları, altınlara batmış muçolar gemilerde dayılara hizmet eder. Her dayıların ellerinde camlar ile içip eğlenip her gemide her türlü saz ve söz fasılları, bütün gemilerin direklerini, küreklerini cevahire batırıp ipekli ve kıymetli kumaşlardan yelkenler yapıp... Alayköşkü dibine vardıklarında mahalde sanki beş on parça kâfir gemisine rast gelip birbirlerine sarmaşıp... padişah huzurunda top tüfek atarak büyük bir ceng ederler ki sanki ceng-i deryadır. Siyah barut dumanı havaya yükselirken sonra bütün Müslüman kâfir gemilerine dökülüp ganimetler alıp güzel Frenk oğlanlarını avlayıp gerdanlarından öperek ve sakallı keferelerini bağlayarak bütün kâfirlerin haçlı bayraklarını baş aşağı edip gülbangı Muhammedi çekerek kâfir gemilerini yedeğe alırlar.

Alay şehrin saygın tüccar, esnaf ve zanaatkarlarının yanı sıra, daha az saygın meslekleri de içeriyordu; Evliya'ya göre “Bu pezevenk, deyyus ve gidiler hesapsızdır ancak herkes evli evinde olduğundan bilinmemekte-

dir. Ancak bu yazılan hem yan kesiciler, hırsızlar, uğursuzlar, nursuzlar, hepsi defter ile asesbaşı subaşıya vergi verip İstanbul'un kalabalık çarşı ve pazarlarında büyük kalabalık yerlerinde dışarıdan gelmiş gariplerin sürmelerinden gözlerini çalıp fakir herifler sürme ile kalırlar."

Alaydaki son lonca meyhaneciler loncasıdır. Evliya'ya göre "bütün işyerleri dört mevleviyet yerde 1060 günahkârlar yuvasıdır..., bu ordu alayında içki malzemesini meydana çıkaramazlar, ancak hepsi değişik kıyafetle, silahlı geçerler. Meyhaneci tazelerinin düşkünleri ve utanmaz şarabın başı belalıları mahmur ve sarhoş dal-bıçak ve dal-nacak haykırarak çeşit çeşit ahenksiz türkü, şarkı varsağılar yırlayıp sendeleyip düşüp kalkarak geçerler." En son geçenler ise Yahudi meyhanecilerdir "emanet değerli mücevher esvaplar ile ...ellerinde billur, necef, moran ve mücevher fağfuri kadehler ile halka ellerinde olan destiller ile şarap yerine şeker şerbeti dağıtarak geçerler."

Evliya sözlerini şöyle noktalar: "Bu Osmanoğlu padişahında, başka hakanlarda, Fağfur, Çin ve Mahan'da, Horasan ve Hindistan'da böyle deniz gibi bir alay ne olmuştur ve ne olacaktır. Ancak Sultan IV. Murat Han'ın fermarıyla ve içinden gelen emriyle böyle bir ordu-yı hümayun alayı olmuştur. İşte Belde-i Tayyibe, yani üçüncü taht merkezi Kostantinopol böyle insan deryası, böyle büyük bir merkez, mamur ve bakımlı büyük bir şehirdir. Allahu Taala, Peygamberlerin Efendisi hakkı için yerden ve gökten gelecek bütün afetlere karşı korusun ve dünyanın sonuna kadar ömrünü uzatsın. "

Ama son esnaf alayı yapılalı iki yüz seneyi geçti ve Köşk artık donuk ve sıkıcı bir meydana bakıyor. Yine de Evliya'nın capcanlı anlattığı, halen IV. Murat zamanında Alay Köşkü'nün önünden geçtikleri günkü gibi gözükten ve davranan esnaflar ve meslek grupları bugün de şehrin farklı köşelerinde görülebilir.

## **ZEYNEP SULTAN CAMİİ**

Alay Köşkü'nün sağından saray duvarını takip edince biraz sonra Topkapı Sarayı'nın halka açık bahçesine ve Arkeoloji Müzesi'ne giden Soğuk Çeşme Kapısı'na geliyoruz. Kapıyı geçip artık saray duvarından ayrılarak sağa doğru kıvrılan Alemdar Caddesi'ni takip ediyoruz. Dönemecin hemen orada, caddenin sağ tarafında karşımıza küçük, barok cami çıkıyor: Zeynep Sultan Camii. Türk barok tarzının özgün bir örneği olan bu hoş cami 1769'da III. Ahmet'in kızı Zeynep Sultan tarafından yaptırılmıştır. Kubbe ile örtülü küçük kare bir oda biçimindedir, doğu tarafında kare şeklinde çıkıntılı apsis ve batı tarafında beş açıklıklı bir revak olan son cemaat yeri vardır. Cami kısmen taş ve tuğladan yapıldığından, ama daha ziyade Bizans tarzı kubbesinden ötürü, Bizans kiliselerine benzer: Kubbenin kornişi yuvarlak pencere kemerlerinin dış kenarını takip edecek şekilde dalgalı bir hareketle kıvrılır; bu genelde Bizans kiliselerinde kullanılan hoş bir tasarımdır, ama Türk camilerinde neredeyse hiç görülmez. Caminin hemen arkasındaki köşede yer alan sıbyan mektebi bir süre ilkokul olarak kullanılmış, bina 1988'de Vakıflar İdaresi tarafından Türkiye Anıtlar Derneğine tahsis edilmiştir. Caminin bahçesine açılan kapının dışındaki süslü rokoko sebil Zeynep Sultan tarafından değil, Sultan I. Abdülhamit tarafından 1778'de, daha önce gördüğümüz külliye'nin parçası olarak yaptırılmıştır. Sebil buraya bir süre önce Abdülhamit'in türbesinin bulunduğu cadde genişletilirken taşınmıştır.

## **AYASOFYA'YA DOĞRU**

Zeynep Sultan Camii'nin hemen ötesinde, caddenin aynı tarafında, bir oto tamirhanesinin gerisine saklanmış mazgallı bir duvar parçası görürüz; bir zamanların ünlü Theotokos Halkopratiya kilisesinden geriye sadece bu kalmıştır. Beşinci yüzyılın ortalarında yapıldığı düşünülen bu kilise bir kutsal emanet sakladığı, Kutlu Bakire'nin [Meryemana]

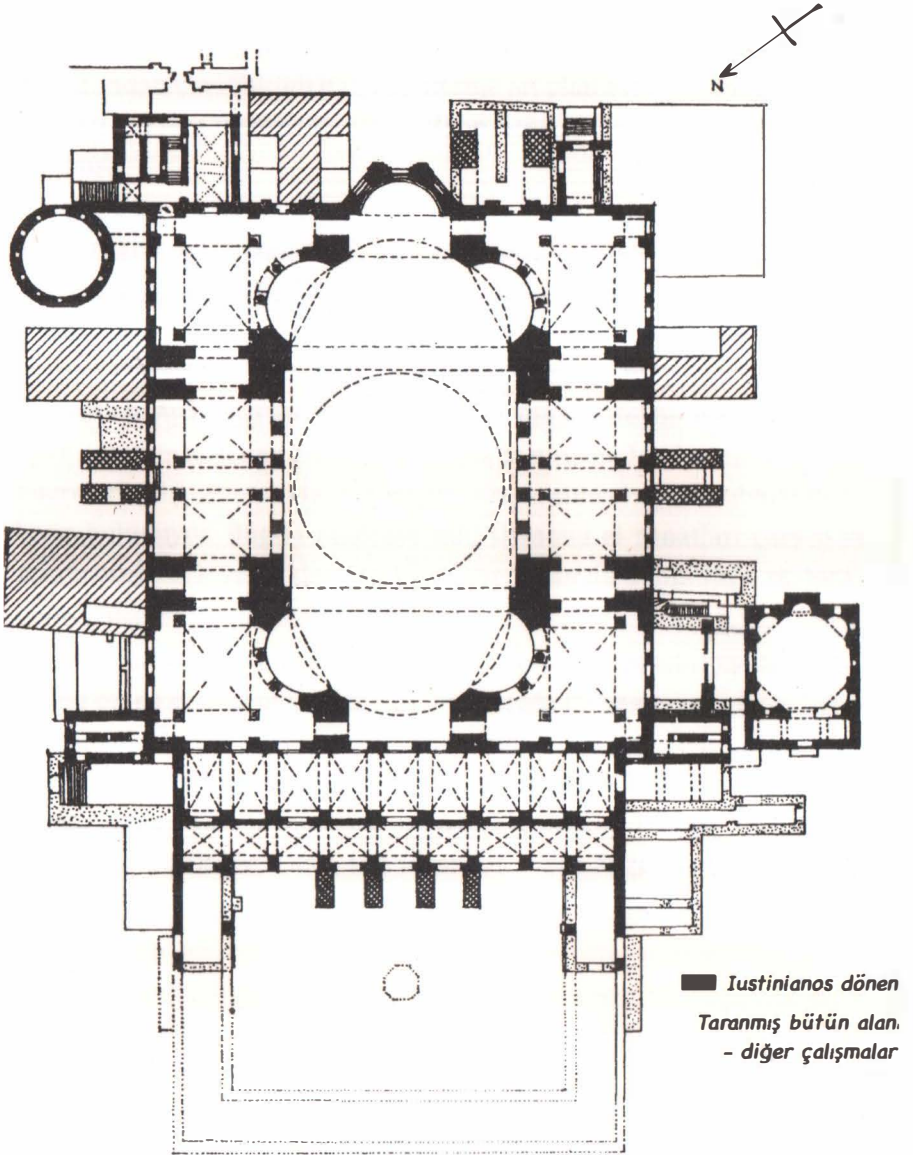
kuşağından bir parça barındırdığı için şehrin en el üstünde tutulan kilisesiydi. 532'deki Nika İsyanı'ndan sonra Ayasofya hasar görmüşken, bu kilise bir süre patrikhane kilisesi olarak kullanılmış. Constantinus zamanından beri Yahudi bakır işçilerine ait olan eski bir sinagogun kalıntıları üzerine kurulduğu için Halkopratiya, yani Bakır Çarşısı olarak anılmış.

Caddenin diğer tarafını işgal eden şık ama ürkütücü bina Soğuk Kuyu (Cafer Ağa) Medresesi'dir. Bu medrese 1559'da Kanuni Sultan Süleyman'ın kapı ağası Cafer Ağa için büyük usta Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş. Buradaki yamaç oldukça dik olduğundan Sinan medrese ve avluyu desteklemek için önce tonozlu bir temel inşa etmiş. Medreseye Ayasofya'nın batı bahçe duvarına paralel bir caddeden giriyor, bir çıkmaz sokak binanın iç avlusuna gidiyor. Medresenin öğrenci hücreleri avlu çevresinde dizilmiştir, girişte solda büyük kubbeli ders-hane bulunuyor. Bugün medrese eski Osmanlı el sanatları çarşısı ve geleneksel Türk yemeklerinin güzel bir ortamda sunulduğu restoran olarak hizmet vermektedir.

Alemdar Caddesi bizi şimdi Birinci Tepe'nin zirvesini kaplayan geniş bir alana getiriyor. Solumuzda, yan tarafında kestane ve çınar ağaçlarıyla gölgelenen geniş bir meydan uzanan Ayasofya'nın ulu yapısını görüyoruz. Tam karşımızda, kubbeleri altı minare ile çevrelenmiş ünlü Sultan Ahmet Camii, caminin önünde ise ortasındaki üç anıtı günümüze kadar gelebilen eski Hipodrom'un bulunduğu alan. Burası eski İstanbul'un merkezi ve sonraki beş turumuza buradan başlayacağız.



# AYASOFYA Zemin kat planı





## Ayasofya

*Kilise ve cami halinde bina; tarihi, mimarisi ve mozaikler.*

“Kilisenin ona bakanlar için sıradışı ve anlatıldığında dinleyenlere inanılmaz gelen muhteşem bir görünüşü vardır. Yüksekliği göklere uzanır ve civarındaki evlere aralarına demirlemiş bir gemi gibi tepeden bakar, süslediği şehrin üstünde, o şehrin bir parçası olarak durur... Tarif edilmez güzelliğiyle farklıdır, hem boyutlarıyla hem de ölçülerinin ahenğiyle üstündür.” Bin dört yüz yıl önce I. İustinianos’un inşa ettirdiği Ayasofya’yı dönemin vakanüvisi Prokopios böyle anlatır. Ayasofya, yani Kutsal Bilgelik Kilisesi 26 Aralık 537’de İustinianos tarafından açılmıştır. Bu tarihten itibaren dokuz yüzyıl boyunca Konstantinopolis katedrali olarak hizmet vermiş ve Bizans İmparatorluğu’nun din hayatının merkezi olmuştur. Türklerin İstanbul’u fethinden sonra, 470 yıl boyunca Ayasofya Camii olarak hizmet vermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında da cami işlevini sürdürdükten sonra, 1935 yılında müzeye çevrilmiştir. Şimdi bir zamanlar orada toplanıp ibadet eden Hristiyan ya da Müslüman cemaatlardan mahrumken, soğuk ve yavan, cansız ve ruhsuz bir kabuk gibi görünebilir. Ama onun uzun ve çarpıcı tarihini bilenler, onun mimari ilkelerinden haberdar olanlar için Ayasofya hâlâ dünyadaki en muhteşem yapılardan biridir. Üstelik aynen bin dört yüz yıl önce, Prokopios zamanındaki gibi şehrin ufkunu süslemektedir.

Ayasofya’nın bugünkü binası aynı yerde bu isimle dikilen üçüncü yapıdır. İlk Ayasofya Kilisesi 15 Şubat 360’ta, Büyük Constantinus’un oğlu Constantius zamanında açılmıştır. Bu kilise 20 Haziran 404 yılında İmparator Arcadius’un eşi İmparatoriçe Eudoksia’nın Patrik İoannes Hrisostomos’u sürgüne göndermesini protesto eden halk ayaklanmasıyla yandı. Kilisenin yeniden inşa edilmesine ancak babası Arcadius’un

ardından 408 yılında tahta geçen II. Theodosios'un saltanatında başlandı. İkinci Ayasofya 415 yılında tamamlandı ve aynı yıl 10 Ekim'de Theodosios tarafından açıldı. Theodosios'un kilisesi de bir önceki kilisenin kaderini paylaştı ve Nika İsyanı'nda, 15 Ocak 532'de yandı.

Tarihiçi Prokopios Ayasofya'nın Nika İsyanı esnasında yanmasını şöyle yorumlar: "Tanrı yeniden inşa edildiğinde kilisenin ne kadar güzel olacağını bilerek isyancıların bu küfrüne izin verdi." Prokopios İustinianos'un hemen kiliseyi eskisinden de büyük ölçekte yeniden inşa etmeye koyulduğunu söyler: "İmparator binayı masraftan kaçınmadan, her diyardan yetkin ustalar getirterek inşa etti." İustinianos zamanının önde gelen matematik ve fizikçisi Tralles'li (Aydınlı) Anthemios'u başmimar atamış, geç antik çağın en büyük geometricisi Miletos'lu İsidoros'u da yardımcılığına getirmiştir. İsidoros, 529'da İustinianos tarafından kapatılınca kadar Atina'daki ünlü antik Akademi'nin yöneticiliğini yapmıştır. Anthemios'un 532'de ölmesiyle İsidoros onun yerine atanır, böylece antik Yunan ve ortaçağ Bizansı arasındaki bağlardan biri olur. Platon'un akademisinin klasik Yunan'ın seçkin kurumlarından biri olması gibi, yeniden dirilen Ayasofya da Bizans tarzı muzafer Hristiyanlığın sembolüdür.

Ayasofya'nın yeni binası 537 sonlarında tamamlandı ve aynı yıl 26 Aralık'ta İustinianos tarafından, Aziz İstefan Bayramı'nda açıldı. Daha bina eskimeden bir dizi deprem sonucu doğu kemeri ve yarım kubbesi ile büyük kubbenin doğu kısmı çöktü, çöküntünün altında kalan altar, onu örten baldaken ve vaiz kürsüsü parçalandı. İustinianos yılmadan kilisesini yeniden inşa etmeye koyuldu, inşaatı Miletli İsidoros'un yeğeni Genç İsidoros'a emanet etti. İsidoros'un yaptığı temel değişiklik, kubbeyi biraz daha yüksek inşa ederek yanal basıncı azaltmaktı. Bu çözüm sonuçta çok başarılı olmuştur, çünkü sonrasında bina iki kez kısmen yıkılsa da günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Bu çökmelerden sonra, 989 ve 1346 yılındaki restorasyonlarda kubbelerde belli bazı düzensizlikler kalmıştır; yine de genel olarak yapı Genç İsidoros'un tasarımıyla aynıdır.

Ayasofya'nın kapıları 563 yılında Noel arifesi sabahı gündeğumunda bir kez daha açıldı ve artık hayatının son aylarında bulunan yaşlı İustinianos, kiliseye gelen cemaat alayına öncülük etti. İustinianos'un saray görevlilerinden Pavlos Silentiarios bu olayı şiirsel bir dille anlatır: "Sonunda kutsal sabah geldi ve yeni inşa edilmiş tapınağın kapısı açılan menteşelerinden inledi, İmparatoru ve halkı içeri buyur etti ve içeriyi gördüklerinde, güneş tapınağın muhteşemliğini aydınlatığında, yeis herkesin kalbinden kaçtı gitti. İmparator İsa'nın doğumunu kutlamanın sabahında, içeri girerken halkına liderlik etti. Ve gül renkli ilk ışıklar kemerden kemere sıçrayıp kara gölgeleri kaçırdığında, tüm prensler ve halk tek bir ağızdan ilahiler söyledi ve kutsal yere geldiklerinde kudretli kemerler cennete kurulmuş gibiydi. "

Ayasofya Bizans ve Osmanlı zamanında restorasyonlardan geçtiyse de, bugünkü yapı esas itibarıyla İustinianos zamanına aittir. Tek önemli yapısal ekleme binayı kuzey ve güneyden destekleyen büyük ve çirkin payandalaradır. İlk olarak 1317 yılında İmparator Andronikos II. Paleologos tarafından kilise yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya görüldüğü için eklenen payandalar Osmanlı zamanında restore edilmiş ve güçlendirilmiştir. Binanın köşelerindeki dört minare fetihten sonra çeşitli zamanlarda eklenmiştir: güneydoğudaki minare Fatih Sultan Mehmet, kuzeydoğudaki Sultan II. Bayezit ve batı köşelerindeki iki minare III. Murat zamanında Mimar Sinan tarafından eklenmiştir. Son kapsamlı restorasyonu Sultan Abdülmecit, İsviçreli mimar Fossati kardeşlere 1847-1849 arasında yaptırmıştır. Bunun ve sonraki küçük restorasyon ve onarımların sonucu olarak Ayasofya olanca yaşına rağmen yapısal olarak sağlamdır ve İustinianos'un zamanından pek de farklı görünmez.

## KİLİSE

İlk haliyle Ayasofya'ya kilisenin batı ucundaki, artık var olmayan, Romalıların atrium dedikleri muhteşem revaklı avludan giriliyordu. Şimdiki giriş o atriumun güney kısmı olan, İstanbul'daki arkeolojik kazılardan çıkmış mimari parçalarla dolu bahçe-avludadır. Batıdaki atriumun doğu tarafında beş kapı dış narteks denilen galeriye ve oradan da yine beş kapı iç nartekse açılır. Atriumdan dış nartekse açılan ortadaki kapı diğerlerinden daha büyüktür; bu kapı Orea Porta, yani Güzel Kapı olarak bilinirdi, İmparator ve maiyetinin kullanımına ayrılmıştı. (Kapının solunda şimdiki binanın önceli olan ve bu bölümde Bahçeler altbaşığında anlatılan Theodosios Kilisesi'nin kazılarda çıkartılmış girişini görüyoruz.) Orea Porta'ya ek olarak, İmparator narteksin güney ucundaki, Bizanslıların "Savaşçılar Geçidi" dedikleri dar ve uzun girişi de kullanmıştır; bu kapı şimdi binadan çıkış kapısı olarak kullanılmaktadır. Bizanslıların saray ritüellerinin elkitabı olan *Törenler Kitabı*'na göre, İmparator nartekse girmeden önce kılıcını ve tacını çıkartır ve muhafız alayı dönüşüne kadar onu burada beklerdi.

İç narteksten geçerken karanlık tonozlar üzerinde parıldayan altın mozaikler dikkatimizi çeker; bunlar İustinianos kilisesinde kullanılan orijinal mozaik dekorasyonun parçalarıdır. Büyük kubbe, yarım kubbe-ler, kuzey ve güney alınlık tablaları, narteks, yan sahinler ve galerilerin tonozları -bir buçuk dönümden daha büyük bir alan- Silentiarios'a göre baharda dağların tepelerinde parıldayan öğle güneşini hatırlatan altın mozaiklerle kaplanmıştır. Onun ve Prokopios'un tarifinden o tarihte kilisede figüratif mozaik olmadığı anlaşılmaktadır. İustinianos'tan kalma mozaiklerden büyük kısmı korunmuştur - narteks tonozlarında, yan sahinlerde ve İsidoros'un kubbesinin hiç yıkılmamış on üç kaburgasında. Bunlar mimari formların kenarlarında çeşitli renklerde geometrik ya da çiçek desenli şeritlerle süslenen düz altın varaklı zeminden oluşuyordu. Tonozların taçlarında ve kemerlerin alt yüzeylerinde basit haçlar tekrar edilmiştir; Silentiarios bize büyük kubbenin tepeliğinde

de böyle bir haç olduğunu söyler. Bu son derece basit, fakat parlak ve ışıltılı süsleme çok etkili olmuş olmalı.

İustinianos'un zamanından sonra hangi figüratif mozaikler eklenmiş olursa olsun, bunların 729-843 arasındaki ikonoklastik dönemde tahrip edildiği kesindir. Ayasofya'da bugün gördüğümüz figüratif mozaikler, uzmanlar kesin tarih konusunda bir mutabakata varamamış olsalar da, bu dönem sonrasına aittir. Büyük çoğunluğu dokuzuncu yüzyılın ortalarından onuncu yüzyılın sonlarına kadar olan döneme ait gözükmetedir, ama bir kısmı bundan çok daha yenidir.

Savaşçılar Geçidi'nin sonundaki kapının üstünde bulunan kemerde, yıllarca sıva ve badananın altında kaldıktan sonra 1933'te açığa çıkartılan iki mozaik panelden biri bulunur. Bu tarihten itibaren nef ve galerilerdeki mozaiklerin de üstü temizlenmiş ve restore edilmiştir, yeniden Ayasofya duvarlarında parıldayan mozaik parçacıkları, kilisenin bir zamanlar ne kadar görkemli dekore edildiğini hatırlatmaktadır. Savaşçılar Geçidi'ndeki mozaik onuncu yüzyılın dördüncü çeyreğine, Bulgarkıran II. Basileios'un dönemine aittir. Kucağında Çocuk-İsa'yla tahtta oturan ve iki imparatoru huzuruna kabul eden Meryem Ana'yı tasvir eder. Sağında "Azizler arasındaki Büyük İmparator Constantinus" ona Konstantinopolis şehrinin, solunda ise "Şanlı İmparator İustinianos" Ayasofya'nın modelini sunmaktadır; her iki model de orijinali anımsatmaz.

Şimdi dokuz tonozlu nartekse giriyoruz. Solda dış nartekse açılan beş, sağda ise nefe açılan dokuz kapı vardır. Bunların büyük kısmı ihtişamlı ve ilginçtir ve çoğu İustinianos zamanına aittir. Nefe açılan ortadaki anıtsal kapı eskiden İmparator Kapısı olarak bilinirdi. Kapının İustinianos zamanında gümüş kaplı kasası sonradan pirinç ile kaplanmış ve kapalı dikdörtgen bir kutuyu andıran pirinç bir korniş eklenmiştir. Eski bir Bizans efsanesine göre İmparator Kapısı orijinal olarak tahtadan, Nuh'un gemisinin tahtalarından yapılmıştır ve korniş de Azize İrini'nin tabutudur.

İmparator Kapısının üzerinde 1933'te açığa çıkartılan iki mozaikten diğerini görürüz. Mozaikte İsa mücevherlerle işlenmiş bir tahtta oturmaktadır, ayaklarını ayak taburesine dayamıştır. Sağ elini bir kut-sama hareketiyle kaldırmıştır ve sol elinde üzerinde Yunanca "Selamet sizlerle olsun. Ben dünyanın ışığıyım" sözleri okunabilen bir kitap tutar. İsa'nın sağında bir imparator ayağına kapanmış, ellerini uzatmış, niyaz etmektedir. Yukarıda, tahtın iki yanında birer madalyon vardır, soldakinde Kutsal Bakire'nin bir büstü, diğer taraftakinde ise elinde bir değnek ya da asa taşıyan melek resmedilmiştir. İmparator figürünün VI. Leon'u (Bilge Leon) tasvir ettiği düşünülmektedir ve mozaik onun dönemine, 886-912 arasına tarihlenir. Eğer öyleyse, herhalde İmparator, Gibbon'un çok özlü deyişiyle "nikahlarının sıklığı" için İsa onu affetsin diye yalvarmaktadır. İmparator ilk üç eşini erkek vâris sahibi olmadan kaybettiği için, Ortodoks Kilisesi tarafından yasaklanmış olmasına rağmen dördüncü bir eş almak istemiştir. Uzun ve şiddetli tartışmalardan sonra, ünlü Dörtşililik Skandalı'nın ardından, Leon sonunda metresi Zoe ile evlenme iznini elde etmiş ve ileride VII. Konstantinos Porfirogennitos olarak adlandırılacak gayrimeşru çocuğunu meşrulaştırmıştır. Dörtşililik Bizans'ta bir skandal olduysa da bunun Leon'un lehine çözülmüş olmasından memnunuz. Çünkü oğlu Konstantinos *Törenler Kitabı*'nı yazacaktır, bu kitap Bizans günlerinde Ayasofya'da yapılan törenlerin ve ayinlerin ihtişam ve şaşaasını gözler önüne serer.

İmparator Kapısı imparator ve maiyetine ayrılmıştır; buradan kilisenin nefine geçerlermiş. *Törenler Kitabı*'nda şöyle anlatılır: "Prensler taçlarını çıkartır, başdiyakozun elindeki İncil'i öper, patriği selamlar ve İmparator Kapısı'na doğru ilerlerler. Elllerinde mumlar taşırlar ve üç kere eğilirler, patriğin duasının ardından kiliseye girerler."

İmparator Kapısı'ndan nefe geçerken, girişin her iki tarafında yerde aşınmayla oluşmuş oyuklar görürüz. *Törenler Kitabı*'ndan öğrendiğimize göre Bizans zamanında *praepositii* denen imparator mabeyincileri burada dururdu. Oyuklar bize bir kez daha bu yerin ne kadar eski olduğunu hatırlatır.

Ayasofya'nın içine girdiğimizde güneş ışığı huzmelerinin kestiği muazzam kapalı alan ile karşılaşırız. İleri doğru yürüdüğümüzde, bu devasa iç mekânın tamamını bütün olarak görüp güzelliğini ve görkemini takdir edebiliriz: Eskilerin cennetten altın bir zincirle sarkıtılmış diye betimledikleri efsanevi kubbe; nefin uzayıp giden büyüklüğü, yanlarda Prokopios'un sıralanmış korodaki dansçılara benzettiği iki katlı zarif sütun dizileri - dev yapının bütün unsurları birbiriyle mükemmel uyum içerisindedir.

İustinianos ile mimarları Anthemios ve İsidoros, aynı yerde bulunan önceki kiliselerin planına ve aslında bize kadar az çok kaydı ulaşan önceki tüm planlara uymamayı tercih etmişlerdir. Şaşırtıcı ölçüde orijinal olan binalarının esas yapısını kısaca tarif edebiliriz. Birbirine kurşunla bağlanan kesme taşlardan yapılmış düzensiz şekilli dört dev paye, bir kenarı yaklaşık 31 metre olan kare bir alan oluşturur. Bu payelerden, aralarında kareden daireye geçişi sağlayan dört pandantif bulunan dört kemer yükselir. Dairenin kornişinde hafif eliptik kubbe durur, kubbenin doğu-batı çapı 31 metre, kuzey-güney çapı 33 metredir ve tepesi yerden 56 metre yüksekliktedir ki bu onbeş katlı bir apartmana denktir. Kubbenin tepesinden çıkan kırk kaburga, kubbenin eteğinde birbirinden kırk pencereyle ayrılır, bu pencerelerden batıda yer alan dört tanesi onuncu yüzyıldaki onarımlar sırasında kapatılmıştır. Doğu ve batıda ek paye çiftleri, herbirinde beşer pencere bulunan ve nefe 80 metrelik muazzam uzunluğunu veren iki büyük yarım kubbeyi destekler. Kuzey ve güneyde uzanan merkezi kemerler, yedisi aşağıda, beşi yukarıda (bunlardan ortadaki üçü evvelce bir tür üçlü revak teşkil etmekteydi) olmak üzere her birinde on iki pencere olan alınlık tablası duvarları ile doldurulmuştur. Bu pencerelerin hepsi Türkler zamanında, muhtemelen on altıncı yüzyılda Mimar Sinan tarafından epeyce küçültülmüştür. Kuzey ve güneydeki büyük payelerin arasında, dört yekpare yeşil somaki sütun galerileri, aynı tipte altı sütun da alınlık tablası duvarlarını destekler. Karenin kuzey ve güney kenarlarının

doğu ve batı uçlarında aşağıda masif yekpare kırmızı porfirden iki sütunun, yukarıda da daha küçük yarım kubbeleri taşıyan altı yekpare yeşil somaki sütunun bulunduğu yarım dairesel ekoylumlar nef alanını köşelerde biraz daha büyötmektedir. Doğudaki ek payelerin ötesinde, doğu duvarından yarım dairesel apsis çıkar; o da yarım kubbe ile örtölmüştür. Son olarak, ana payelerin hizasında kuzey ve güney duvarlarından çıkan dört büyük payanda binanın tamamını takviye eder.

Plan her şeye rağmen bir bazilika planı olsa da, özgönlüğü bir kubbe ve iki yarım kubbe ile örtölmesinden gelir. Kubbe görkemli olduğı gibi, yarım kubbelerin eklenmesi dehanın zaferi olmuştur. Bunlar nefi uzatmanın yanı sıra, havada süzülen yüksekliğı daha eşikte algılayıp takdir etmemizi sağlar, kısaca, kubbenin binanın yarattığı etkideki rolünü layıkıyla oynamasını sağlar. Ayasofya'nın aksine, böyle bir kubbenin etkisizliğine örnek olarak, binanın eksenleri yönünde beşik tonozlar çıkan San Pietro'nun kubbesi gösterilebilir. Bu kubbe Ayasofya'ninkinden daha yüksek ve çapı biraz daha büyük olmasına rağmen neredeyse etkisizdir, çünkü sadece tam altındayken görölebilir, yani tümünü görebilmek için başınızı iyice geriye atmanız gerekir. Oysa Ayasofya ne kadar farklıdır, nereden bakılırsa bakılsın kubbenin görüntüsü içeriye hâkimdir!

## SÜTUNLAR VE MERMERLER

Kilisedeki sütunların menşei üzerine çok şey yazılmıştır. Bizans yazarlarının Baron Münchhausen'ı sayılabilecek Anonim Banduri, nefin sütunlarının nerelerden geldiğine dair tekrarlanıp duran pek çok efsanenin ana kaynağıdır: Heliopolis'teki (Aşağı Mısır) Güneş Tapınağı'ndan, Roma'daki bazı binalardan, Efes'teki Artemis Tapınağı'ndan ya da Lübnan'daki Baalbek Tapınağı'ndan - nereden geldikleri anlatana göre değişmektedir. Ama bu hikâyelerin aslı yok gibi durmaktadır ve sütunların hepsi değilse de pek çoğunun özellikle Ayasofya için işlenip hazırlandığını düşöndürten yeterinden fazla sebep vardır. Silentiarios'un yazdıklarına göre nefteki sekiz yekpare yeşil somaki sütun, geçitteki on



altı sütun, galeri revakındaki kırk sütun ve binadaki diğer tüm yeşil somakiler özellikle Ayasofya için Molossis yakınlarındaki ünlü Teselya taşocaklarından çıkarılmışlardır. Ancak ekoylumlardaki sekiz kırmızı porfir sütun ile ilgili bir sorun vardır, çünkü Teb yakınlarında (Yukarı Mısır) bulunan Cebel Duhan'daki dağdan kızıl porfir çıkarımı beşinci yüzyılda durmuştu. Eğer bu doğruysa ekoylumlardaki birbirinden yükseklik ve çap olarak çok farklı sekiz sütun başka binalardan alınmış olmalıdır. Ama bu sütunları belli antik binalarla ilişkilendirmek için herhangi bir veri yoktur; kısacası bu sütunların nereden geldiğini bilmiyoruz.

Kilisedeki sütunlarda bunlar dışında kullanılmış tek tür, Marmara Adası'ndan (Prokonnesos) getirilen mermerlerdir. Kırık beyaz, gri ya da siyah damarlı bu mermer galerinin yirmi dört yan sahin sütununda ve zemin kattaki iki yan sahinin uçlarındaki sekiz dikdörtgen payede kullanılmıştır. Kilisenin tabanı, kapı ve pencere kasaları ve duvar yüzeylerinin bir kısmı da bu mermerdendir. Bu mermer İstanbul'da hâlâ çok popülerdir ve mezartaşlarından tuvaletlere kadar her yerde kullanılır.

Payelerin ve duvarların gözalcı kaplamalarında pek çok çeşitender bulunan, güzel mermer kullanılmıştır. Daha önce belirtilenler haricinde, Silentiarios en az sekiz çeşit mermerden bahsetmektedir: Sparta yakınlarındaki Taygetos Dağı'ndan "koyu yeşil" porfir, Euboia Adası'ndaki Karystos'tan getirilen "canlı yeşil" porfir, Synnada'dan pembe Frigya mermeri ve Anadolu'daki Hierapolis'ten (şimdiki Pamukkale) alacalı mermer; muhtemelen Lakediaon'dan (Mora Yarımadası) "mavimsi gri üzerine kan kırmızı damarları olan Yason"; Tunus yakınlarındaki Simutti kolonisinden "altın gibi parıldayan safran sarısı" mermer; Pireneler'den "Kelt kayalıklarının ürünü olan, parlak siyah ten üzerine dökülmüş sütü andıran" bir mermer ve son olarak, son derece değerli bal rengi ve yarı saydam oniks. Her paneldeki özenli simetriyi elde etmek için, ince mermer bloklar ikiye, bazen de dörde kesilmiş ve bir kitap gibi açılmıştır, böylece mermerin doğal damarları, Rorschach testiindeki mürekkep lekeleri gibi, yan yana eklenmiştir. Bunlara bakanlar,

ister geçmişte, çok eskilerde, ister günümüzde olsun, Rorschach testi yapıyormuşçasına sabırla bu damarlı panellerde insan ve hayvanlara, melek ve şeytanlara benzeyen biçimler bulur, bu eski binada her taş yapılmış hayaletlere ve efsanelere suret verirler.

Kilisede ender bulunan mermerlerle yapılmış başka bezemeler de vardır. Nefin güneydoğusunda yerde bulunan *opus Alexandrinum* tarzı büyük kare daima dikkat çeker. Bu alan granit, kırmızı ve yeşil porfir ve yeşil somakidendir. Kiliseyi 1200 yılında ziyaret eden Novgorod Başpiskoposu Antonios'a göre İmparator'un bronz parmaklıklarla çevrelenmiş tahtı bu kare üzerinde durmaktaydı. İmparator Kapısı'nın üzerinde de bir bu kadar ilgi çekici mermer panolar mevcuttur: Çeşitli mermerlerden yapılmış kakmalı panoların aralarına yeşil somaki levhalar yerleştirilmiştir. En tepede süslü bir ekmek şarap ayini kadehi ve çekili perdeler arasından altar üzerindeki haç görünür; daha aşağıda beyzi porfir paneller mevcuttur, en alttakiler dokunaçları dalgalanan küçük kalamarları yiyen ve yaprak şeklinde kuyrukları olan stilize yunus çiftleriyle çevrelenmiştir. Son olarak nef ve galeri arkatlarının üstünde yaprak, çiçek ve "ince dallarda tünemiş" kuş nakışlarıyla zengin ve muhteşem friz vardır.

Sütun başlıkları ünlü ve görkemlidir. Pek çok farklı tipi vardır, ama hepsinin yüzeyi koyu zeminde beyaz dantel etkisi yaratmak için derinden oyulmuş akantus ve palmye yaprakları ile bezenmiştir; bir zamanlar yaldızlı olmaları da muhtemeldir. Sütun başlıklarının en yaygın olanları -nefte ve galerilerde bulunanlar- genellikle çanak tipi olarak bilinir: İyon helezonlarıyla desteklenen bezeli abaküsün altında çanak şeklinde sütun başlığının gövdesi bulunur, gövde akantus yapraklarıyla süslenmiştir ve yaprakların ortasında hem önde hem arkada monogram içeren madalyonlar bulunur. Bu monogramları okumak pek çetrefillidir, ama deşifre etmeyi başardığımızda İustinianos ve Theodora adları ile Basileios ile Augusta unvanlarını verir. Yan sahinlardaki on altı yeşil somaki sütunun başları da benzer tiptedir ancak daha küçük

ölçekte yapılmışlardır. Yan sahinlerin uçlarındaki sekiz dikdörtgen payenin başlıkları da diğerlerine çok benzer, sadece bunlarda çanak tabana doğru dairesel değil kare kalır, çünkü sütunun kendisi karedir. Kuzey nefinin kuzeybatı köşesindeki bir dikdörtgen paye eski bir efsane ile ilintilidir. Novgorodlu Antonios şöyle anlatır: “Kenarda Mucizeler Yapan Aziz Gregorios’un sütunu vardır, bronz plakalarla kaplanmış. Aziz Gregorios bu sütunun yanında belirmişti, insanlar acılarından kurtulmak için bu sütunu öper, göğüslerini ve omzularını sürterler.” Yüzyıllarca buraya gelen inançlı saf ziyaretçiler metal plaka ve sütun üzerinde bir delik açmış, bu oyuktaki nemin göz hastalıklarına ve kırsırlığa deva olduğuna inanılmıştır. Sıklıkla bu küçük delikteki nemin kilisenin altında olduğu varsayılan sarnıçlardan buraya çıktığı söylenir. Ama bu sarnıçların kendisi de sadece bir efsanedir, çünkü son araştırmalar mevcut olmadıklarını göstermiştir.

## NEFTEKİ MOZAIKLER

Bir zamanlar Ayasofya’yı süsleyen mozaiklerden geriye pek azı kalmıştır. Kalanların en büyük ve en güzeli absidin tarak tonozundadır. Bu mozaikte Meryem Ana kucağında çocuk-İsa ile tasvir edilmiştir; Meryem Ana mavi dökümlü bir elbise giymiştir, başörtüsünün kıvrımında, başının üstünde ve omuzlarında küçük birer haç vardır; sağ eli çocuğunun omzunda, sol eli dizinin üstündedir. Çocuk İsa altın giysiler içindedir ve ayağında sandallar vardır; kutsama işareti yapan sağ eli havadadır ve sol elinde bir parşömen tomarı tutar. Kutsal Bakire sıra benzeri basit ama mücevherlerle süslü bir tahtta oturmaktadır; altında iki yastık vardır, alttaki yeşildir, üstteki iskambil kağıtlarındaki “maça” benzeri desenlerle süslenmiştir; ayağının altında kaideye benzer ayak taburesi vardır, bu tabure de mücevherlerle bezenmiştir. Apsisi çevreleyen kemerin dibinde çok büyük bir Cebrail figürü görürüz; bir içlik ve onun üstüne atılmış beyaz ipekten bir pelerin ile tasvir edilmiştir; neredeyse ayaklarına ulaşan büyük kanatları çok renklidir, ağırlıklı olarak

yeşil, mavi ve beyaz tüylerden yapılmıştır. Sağ elinde bir asa, sol elinde kristal bir küre tutar, kürenin arkasında sol elinin başparmağı görülmektedir. Her ne kadar sol üst tarafı ve sağ kanadının tepesi kayıpsa da, yine de hoş ve çarpıcı bir figürdür. Cebrail'in karşısında, kemerin kuzey tarafında Mikail'in kanatlarından ancak birkaç koyu renkli tüy kalmıştır. Apsisin yarım kubbesinin üstünde Yunanca bir yazının ilk üç ve son dokuz harfini görürüz; orta kısım artık tamamen kaybolmuştur. Yazı *iambic* [kısa ve uzun hecelerin birbirini izlemesinden oluşan vezin] bir beyittir. Tamamı şöyleydi: "Hilekârların bir zamanlar yere çaldıkları bu ikonları / Dindar imparatorlar yeniden onardılar." Apsisteki mozaik restore edildikten sonra ilk kez 867 yılında Paskalya'da, Diriliş Pazarı'nda Patrik Fotios tarafından açıldı; bu çok önemli bir olaydı, çünkü Ortodoksların İkonoklastlara karşı kazandığı nihai zaferi ve Bizans kiliselerinin kutsal imgelerinin artık hep korunacak olduğunu ilan ediyordu. Burada sözü geçen dindar imparatorlar Sarhoş III. Mihail ve onun himaye edip desteklediği I. Basileios'tur. Basileios bir önceki Mayıs ayında kendisini ortak imparator yapan Mihail'i 867 Eylül'ünde öldürmüş ve tahtı gasbetmiştir.

Diğer üç mozaik portre kuzey alınlık duvarının alt kısmındaki nişlerde ve neften görülebilmektedir. Bu portreler erken kilise döneminin üç aziz patriğini resmeder. Batı tarafından ilk nişte Aziz Genç İgnatios, orta nişte Aziz İoannes Hrisostomos ve beşinci nişte Aziz İgnatios Theoforos'un portreleri vardır. Her üç figür de yüzleri dışında neredeyse birbirinin aynısıdır; her biri papaz cübbeleriyle resmedilmiştir; cübbelerin en göze batan kısmı, üzerlerinde iki tanesi omuzlardan göğse uzanan ve bir tanesi de dizde olmak üzere üç büyük haç bulunan enli papaz atkılarıdır (*omophorion*). Her biri cübbenin içine gizlenmiş sol ellerinde cildi mücevherlerle süslü kalın bir kitap tutar; Aziz Genç İgnatios sağ eliyle kitabın üst kenarına dokunmaktadır, diğer ikisi sağ ellerini kutsama için kaldırmıştır. Doğuya gittikçe yüzler yaşlanır; İgnatios'un yüzü isminin de belirttiği gibi gençtir, ama zahit bir ada-

mın yüzüdür; Aziz İoannes orta yaşlarının başındadır ve küçük, sıkılı dudakları ismini aldığı "Altın Ağız"ı (Hrisostomos) pek çağrıştırmaz; Aziz İgnatios Theoforos sakallı ve saçları beyazlamış yaşlı bir adamdır. Hrisostomos ve yaşlı İgnatios Bizans tarihindeki en güçlü ve ihtilafli patriklerden; her ikisi de ilkelerinden taviz vermektense Kilise ve İmparatorluğun parçalanmasını tercih ederdi. Hrisostomos için daha henüz yaşarken şöyle denmiştir: "Günaha karşı merhametsizdir ama günahkârlara karşı merhamet doludur."

Neften görülebilen diğer mozaikler sadece doğu pandantiflerindeki ünlü altı kanatlı serafar ya da kerubilerdir. (Batı pandantiflerindeki Fossati kardeşler tarafından 1847-1849 arasındaki restorasyonda yapılmış boyama taklitlerdir.) Bu figürlerin üstü asla kapatılmamıştır; yüzyıllar boyunca Ayasofya resimlerinde bunları nefin üzerinde, havada korku saçarak dolanırken görürüz. Evliya Çelebi bunların can çekişmekte olan tılsımlar olduğuna inanırdı, *Seyahatname*'sinde der ki: "Cebrail resmi Doğu'da olup olacıkları belirtileri ve olayları bildirirmiş, Mikail resmi Batı'da düşman ortaya çıkar ve kıtlık ve yokluk olur diye haber verirmiş, İsrail resmi Kuzey'de olacak olayları haber verirmiş, Azrail resmi bütün dünyada çeşitli padişahların ölüm haberini verirmiş. Hâlâ o zikrolunan dört heybetli resim ayakta, ama Hz. Peygamber'den beri tılsımları geçersiz olmuştur." Yüzleri bazen kapatılmış, bazen açılmıştır. Son olarak Fossati kardeşlerin hâlâ duran altın yaldızlı madalyonlarla kapattığı bu yüzler ne yazık ki henüz daha temizlenmemiş ve restore edilmemiştir, biraz kirlenmiş ve renklerini kaybetmiş görünürler. Bu göksel yaratıkların seraf ya da kerubi olup olmadıkları kesin olarak bilinmemektedir. İşaya'da serafların -Ayasofya'da olduğu gibi- altı kanatlı oldukları söylenir: "İkisiyle yüzünü örtüyor ve ikisiyle ayaklarını örtüyordu ve ikisiyle uçuyordu." Diğer yandan Hezeikel'de kerubilerin dört (ya da sekiz) kanatlı oldukları yazar. Ama Cyril Mango'nun şaşırtıcı şekilde ortaya koyduğu gibi, Bizanslı sanatçılar bu ikisi arasındaki farkı kavramamış ya da dikkate

almamıştır. Cyril Mango burada belki her ikisinden de olduğunu söyler, iki pandantif de 1346'da büyük hasar gördüğü için, mozaiklerin bundan sonraya ait olması gerektiğine dikkat çeker. Bugüne kalan mozaikler çökmeden sonraki restorasyon döneminde, 1346-1355 arasında yapılmıştır, ama şüphesiz aynı konulu yeni mozaiklerin eskileri taklit ederek yapılmış olması muhtemeldir.

## GALERİLER

Geri kalan tüm mozaikler galerilerde ve onlara bitişik odalardadır. Bu galerilere iç narteksin kuzey ucundan, batı ve kuzey galerilerinin kesiştiği noktaya çıkan bir rampa ile gidilir. Mozaikleri incelemeden önce orta ya da batı galeriye yürüyebilir, böylece kendimizi konumlandırabilir ve nefin muhteşem görüntüsünün tadını çıkartabiliriz. Bu galerinin ortasındaki korkulukların yanında İmparatoriçenin tahtının durduğu noktayı görüyoruz. Bu nokta taş döşemeye işlenmiş, yeşil Teselya mermerinden bir disk ile işaretlenmiş ve yeşil mermerden bir çift sütun ile çevrelenmiştir. Her ne kadar Prokopios ve Silentiarios onların zamanında tüm galerinin *gynaeceum* (kadınlar bölümü) olarak kullanıldığını söyleseler de, sonraki yüzyıllarda güney galerinin büyük kısmı kraliyet ailesi ve bazen de Ortodoks Kilise meclisi için ayrılmış gözükmetedir.

Şimdi bugün görülebilen en eski mozağin bulunduğu kuzey galeriye geçelim. Kilisede son olarak açığa çıkartılan ve restore edilen mozaik bu galerinin kuzeybatı payesinin doğu yüzünde bulunur. 912 Mayıs'ında, ağabeyi VI. Leon'un ardından tahta geçen İmparator Aleksandros'u temsil eder. Leon ölüm döşeğinde, kendisine son kez saygı sunmak üzere gelen, küçümsediği kardeşini gördüğünde "işte on üç ayın adamı geliyor," demiş. Bu alaycı kehanet bir sonraki yılın Haziran'ında, Aleksandros sarhoş halde polo oynarken felç geçirip ölünce yerine gelmiş. Ayasofya'daki mozaik portre Aleksandros'un kısa saltanatı esnasında yapılmış olmalıdır, bu deli ve alkolik despot o derece beceriksiz ve düş-

kündü ki tek başına hükümdar olduğu o bir yıl dışında kimse onu asla bu şekilde onurlandırmazdı. Aleksandros'un portresi onu Bizans imparatorlarının göz kamaştırıcı tören giysileri içinde, ayakta ve tam boy gösterir: Başında kenarlarından inciler sarkan konik, miğfer şeklinde altın bir taç olan *camelaucum* vardır; üzerine uzun, sırma ve mücevher işlemeli bir atkı (*loros*) atmıştır ve ayaklarına kıymetli taşlarla donatılmış kırmızı pabuçlar geçirmiştir. İmparator figürünün iki yanındaki dört madalyonda şöyle yazar: "Rab, Ortodoks ve imanlı hizmetkârın İmparator Aleksandros'a yardım et."

Aynı payenin batı yüzünde Ayasofya'nın duvarlarına kazınmış pek çok duvar yazısının en zarifini görürüz; bir ortaçağ kalyonunu pupa yelken gösterir. Uzun Yunan Ortodoks ayini boyunca kilisede oturmuş biri, sanatçının bu çizimi bitirmek için ne kadar çok zamanı olduğunu iyi bilir. Diğer duvar yazılarının çoğu sadece isim ve tarih içerir ve mermer trabzanlar üzerine kazınmışlardır. Kuzey galerinin iç trabzanlarında şu yazıyı buluruz: "Soyluların en soylusu, İmparatoriçe Theodora'nın yeri." Biraz ileride ise şöyle yazar: "Timotheos, Gemilerin Muhafızı." Timotheos'un kadınlar bölümünde ne yaptığı ise meçhul...

Şimdi geri dönüp günümüze ulaşmış diğer mozaikleri görmek için hepsinin bulunduğu güney galeriye gidiyoruz. Galeriye girmeden önce, orta galerinin güney ucundaki kapalı kapının önünde bir an durabiliriz. Kapı Savaşçılar Geçidi'nin tam üstündeki büyük odaya açılıyor ve oradan da her iki taraftaki süitlere geçilebiliyor. Bu odalarda dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına, tam ikonoklastik dönemin sonuna ait olduğu sanılan çok sayıda mozaik var. Büyük bir ihtimalle bu büyüleyici odalar güneyden Ayasofya'ya bitişik olan Patrikhane Sarayı'nın büyük ve küçük sekretaları. Ne yazık ki halka açık değiller.

Güney galeride, batı payesi ile payanda arasında, Cennet ve Cehennem Kapıları denen mermer paravan vardır; incelikle işlenmiş panolardan oluşan ikişer kanatlı bir çift yalancı kapı biçimindedir. Bunların ortasında üzerinde yarısaydam Frigya mermerinden bir levha olan

gerçek bir kapı boşluğu bulunur; ahşap oymalı giriş tüm bu kapılar için bir tür lento oluşturur. Bu paravanın ne tarihi ne de hangi amaçla yapıldığı bilinmemektedir. Kilisenin orijinalinde bulunmadığı, sonradan eklendiği kesindir ve güney galerideki kilise meclislerinin toplandığı kısmı perdelemek için inşa edildiği düşünülmektedir.

İmparator portrelerinin en eski ikincisi güney galerinin doğu ucunda, absidin yanındadır; ünlü İmparatoriçe Zoe ve üçüncü kocası IX. Konstantinos Monomahos resmedilmiştir. Kompozisyonun ortasında taht üzerinde oturan İsa figürü yer alır, sağ eli kalkık, kutsama hareketi yapmakta, sol elinde İncil tutmaktadır. İsa'nın sağında ellerindeki para torbasını sunan İmparator, sol tarafında ise yazılı bir parşömen tomarı tutan İmparatoriçe vardır. İmparator'un başı üzerinde şu yazı görülmektedir: "Romalıların İnançlı Hükümdarı, Tanrının İsa'sının Kulu Konstantinos Monomahos". İmparatoriçe'nin başının üzerinde ise "Çok Dindar Augusta Zoe" yazılıdır. Elindeki tomarda da İmparator'un başının üstündeki yazı vardır, ancak sığmadığı için Mutlak Efendi ve Monomahos sözcükleri atlanmıştır.

Bu mozaiğin en ilginç tarafı, üç başın ve Konstantinos hakkındaki iki yazının değiştirilmiş olmasıdır. Bunun muhtemel bir açıklaması VIII. Konstantinos'un kızı ve Bizans'ı kendi iradesiyle yönetmiş birkaç kadından biri olan sıradışı imparatoriçe Zoe'nun hayatı ve aşklarına dayanır. Elli yaşına kadar bakire olan Zoe, kendisine erkek bir vâris isteyen babası tarafından Romanos Argiros ile evlendirildi. Zoe çocuk doğurmak için çok geç yaşta olmasına rağmen, yeni hayatının tadını sonuna kadar çıkarttı, kalan yıllarında bir dizi âşığı oldu. İlk kocası III. Romanos'un (1028-1034) ölümünün ardından Zoe IV. Mihail (1034-1041) ile, o da ölünce IX. Konstantinos (1042-1055) ile evlendi. Ayasofya galerisinde bulunan mozaiğin 1028-1034 yılları arasında yapıldığı ve Zoe'yi ilk kocası ile resmettiği, yüzlerin İmparatoriçenin evlatlığı ve fanatik bir Zoe karşıtı olan V. Mihail döneminde tahrip edildiği ileri sürülmüştür. Zoe 1042 yılında üçüncü kocası IX. Konstantinos



İle tahta çıktığında muhtemelen yüzleri onartmış, Romanos'un yerine Konstantinos'u koymuş ve yazıları da buna göre değiştirmiştir. Zoe 1050'de 72 yaşında öldü; Michael Psellus son zamanlarında elleri titremesine ve ihtiyarlıktan kamburu çıkmış olmasına rağmen "yüzü hâlâ taptaze bir güzellikteydi" der. Bugün de Ayasofya'daki mozağinde bu güzelliği yansıtmaktadır.

İmparator portrelerinden üçüncüsü ve sonuncusu, ikincinin hemen sağındadır. Burada Meryem Ana'yı bebek İsa'yı tutarken görürüz; sağında bir kese altın sunan İmparator ve solunda bir tomar tutan kızıl saçlı İmparatoriçe vardır. Kim oldukları yazılarda belirtilir: "Rab İsa'ya İman eden İmparator Porfirogennitos ve Romalıların Otokratı İannis Komnenos" ve "Dindar Augusta İrini." Mozaik ana kompozisyona dik açı yaparak yan duvarın dar panosuna da taşar; burada genç bir prens figürü vardır, kimliği yazıda şu şekilde açıklanır: "Romalıların Mesih'e İman eden hükümdarı, Aleksios Porfirogennitos". Bunlar 1118-1143 arası hüküm süren İmparator İannis II. Komnenos; eşi Macar Kralı Ladislaus'un kızı İmparatoriçe İrini ve en büyük oğulları Prens Aleksios'tur. Ana panel İannis'in tahta çıktığı 1118 yılına, Aleksios'un portresi ise 17 yaşında babasının yanında ortak imparator olduğu 1122'ye tarihlendirilir. Genç Aleksios babasının yerine tahta geçecek kadar yaşamamış, tahta çıktıktan kısa bir süre sonra ölmüştür; soluk ve çökkün yüzünde yaklaşan ölümün izlerini neredeyse görebiliriz. İmparator zamanında Kalo İannis, yani İyi İannis olarak bilinmiştir. Bizans tarihçisi Niketas Honiates onun için "Komnenos ailesinden Roma tahtına çıkanlar içerisinde en iyi imparatordu" diye yazar. İrini de sofuluğu ve fakirlere gösterdiği ihsanlarla bilinirdi, bu ihsanlar sebebi ile Ortodoks kilisesi tarafından azize ilan edildi. İannis ve İrini pek çok hayır işi yaptılar; beraberce Pantokrator manastırını kurdular, bu manastırın üçlü kilisesi halen Dördüncü Tepe'deki temel eserlerden biridir.

Galerilerdeki en geç tarihli mozaik, güney galeride batı payandasının doğu duvarında bulunan muhteşem Deisis'tir. Bizans'ta üretilmiş

en büyük sanat eserlerinden biri olan bu mozağin on dördüncü yüzyılın başlarına ait olduğu düşünülmektedir. 1261 yılında VIII. Mihail Paleologos tarafından Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulmasından sonra Konstantinopolis'te yaşanan kültürel rönesansın çarpıcı bir örneğidir. Mozağin üçte ikisi artık kayıp olmasına rağmen, resmedilmiş üç figürün portreleri hâlâ tam ve bozulmamıştır. Burada İsa'yı iki yanında Meryem Ana ve Vaftizci Yahya ile görürüz; her ikisi de yalvarır şekilde ona doğru eğilmişlerdir, ikonograflar bize insanlığın bağışlanması ve kurtuluşu için yalvardıklarını anlatmaktadır. Yahya yüzünde ızdırıp dolu bir ifadeyle İsa'ya bakmaktadır, genç ve düşünceli Bakire'nin bakışları da utangaçça aşağıya çevrilidir. Kutsama hareketiyle sağ eli havada olan İsa kederli gözlerle boşluğa bakmaktadır, ortaçağ teologları onun doğası hakkında ne karar vermiş olursa olsun, burada sanki Tanrı doğasından ziyade insan doğasıyla yer almaktadır. Deisis çok güçlü ve çok güzel bir eserdir, başarısız kalacak olan Bizans rönesansının ve onun insancıl İsa'ya bakışının anıtıdır.

Deisis'in karşısındaki zeminde Bizans'ı mahveden adamın mezarı yer alır. Lahdin kırılmış kapağına Latin harfleriyle HENRICUS DANDOLO adı kazınmıştır. Venedik Dukası Dandolo Dördüncü Haçlı Seferi'nin önderlerinden biriydi ve Latinleri 1203-1204 arasında Konstantinopolis'e saldırmaya ikna eden baş sorumluydu. Şehrin 13 Nisan 1204'te tam olarak ele geçirilmesinden sonra, Flandralı Baudouin Ayasofya'da Latinlerin fethettikleri Bizans topraklarına verdikleri ad ile Rumanya İmparatoru olarak taç giymiştir. Ama Latin İmparatoru başkentine bile egemen olamamıştır, çünkü Ayasofya da dahil olmak üzere İstanbul'un sekizde üçü Venediklilere verilmiş ve Dandolo tarafından yönetilmiştir. Yaşlı Duka artık ismine Despot unvanını da ekleyerek, o tarihten itibaren kendisini "Roma İmparatorluğu'nun dörtte bir buçuğunun efendisi" diye nitelemiştir. Ama kibirli Dandolo hisseli krallığına efendilik yapmak için pek az zamana sahipti; ertesi yıl 16 Haziran 1205'te ölmüş ve Ayasofya'nın galerisine gömülmüştür. Söylenceye göre, Fetih'ten sonra lahit kırılarak açılmış ve kemikleri köpeklere atılmıştır.

On üçüncü ve on dördüncü yüzyıldaki Paleologos rönesansından sonra imparatorluğun talihi ters dönmüş ve Bizans hükümrانlığının son onyıllarında Ayasofya ölen başkentin yaşadığı yıkıma ortak olmuştur. Bu dönemde Konstantinopolis'e gelen ziyaretçiler kilisenin ağır bir ihmale uğradığını ve harabeye dönmeye başladığını söyler. Bizans'ın son demlerinde Ayasofya cemaati tarafından tamamen terk edilir, cemaat İmparator'un Roma Kilisesi ile birleşme girişimini protesto etmek için kiliseden uzak durmaktadır. Şehir halkı ancak Konstantinopolis düşmeden önceki son günlerde, artık doktrin farklarının Bizanslılar için bile bir önemi kalmamışken kiliselerine dönerler.

Ayasofya'daki son toplu Hristiyan ayini güneşin batışından sonra, 28 Mayıs 1453 Pazartesi günü gerçekleşti. İmparator XI. Konstantinos Dragas Ayasofya'ya gece yarısından yaklaşık bir saat önce geldi ve savunduğu şehir surlarına dönmekten önce son duasını yaptı. Ayasofya'da dualar sabaha kadar devam etti ve Osmanlı topraklarının sesleri yoğunlaştıkça kiliseye sığınan kalabalık büyüdü. Şafaktan kısa süre sonra savunma surlarının delindiği ve şehrin düştüğü haberi geldi. O zaman kilisenin kapıları kapatıldı ve içeride toplaşan cemaat hiç gelmeyecek mucizevi kurtuluş için dua etti. Kısa bir zaman sonra Türk askerlerinin öncü kolu Ayasofya'ya varmış ve Bizans'ın trajik sonunu tamamlamıştı.

## **CAMİ OLARAK KİLİSE**

Fatih Sultan Mehmet şehre aynı gün, yani 29 Mayıs Salı günü akşamüstü saatlerinde girmiş ve atını yavaşça şehrin sokaklarından Ayasofya'ya doğru sürmüştür. Kilisenin kapısında atından inmiş, eğilip bir avuç toprak almış ve Allah'ın karşısında alçakgönüllülüğünü göstermek için toprağı sarığının üzerine serpmiştir. Bu tarihî olayı Evliya Çelebi'den dinleyelim:

“Ama Fatih gazi, Ayasofya ismiyle adlanan kiliseyi seyrettikte gördü ki bu makam büyük bir yapı ve eski sağlam eserdir ki usta mühendis

ve Mimar Ağnados adlı temiz huylu, anlayış sahibi, bu binanın sağlamlığına hayran ve bu yapının temel kurulmasını ve kubbesinin oturtulmasını gören hayran olur ve kendinden geçer. Hemen Gazi Mehmed Han bu eski mabedi pisliklerden, kesişlerin kanı lekelerinden, heykel ve resimlerden kilisenin içini temizleyip nice bin yerde amberlikler ve micmerdanlar ile ud ve amber yakıp cami içre Müslüman gazilerin dimağları kokulanıp az saatte bu mabet, muhtazar, mihrap, minber, mahfil ve minare ile o cennet benzeri makamı ibret verici eserlerle Müslüman camii edip”.

Fetihten hemen sonra, Fatih Sultan Mehmet Ayasofya’yı tamamen onartmıştır. Sonraki sultanlar da eski güzelliğini yeniden vermek için çeşitli şekillerde binanın içini yenilemiş ve süslemişlerdir. Evliya Çelebi bu ihsanlardan bazılarını sıralar : “Sultan III. Murat Camii içre Marmara Adası’ndan gelmiş iki adet beyaz ham mermerden büyük küpler getirmiştir ki böyle küplere ne Cem, ne Cemşid ve ne de Dârâ sahip olabilmiştir. Her biri birer tek parça hamam kubbesi kadar vardır. Caminin içinde biri sağda biri solda hayat suyu ile dopdoludur bütün cemaat musluklardan abdest tazeleyip tatlı suyundan içerek susuzluklarını giderir. Murad Han bu caminin duvarını toz topraktan temizleyip bütün kapı kanatları ve duvar yüzlerini cilalayıp parlattı ve kandilleri çoğalttı. Hafızların Kur’an okumaları için dört mahalle mermer mahfiller yaptı. Müezzinlere bir ince sütun üzre mahfil eylemiştir ki anlatılamaz. Bağdat fatihi Sultan IV. Murat dört mermer sütun üzere tek bir parça bir mermer kürsü yaptırmıştır ki felekte benzeri yoktur.”

Bu nesnelerin hepsi, sonraki sultanların hediyeleriyle beraber hâlâ Ayasofya’nın nefinde görülebilir. Evliya’nın belirttiği iki büyük küp batı ekoyullarındadır. Bunlar geç klasik ya da erken Bizans küpleridir, kapakları Türklerce eklenmiştir. On yedinci yüzyılda bir İngiliz gezgin bunların “namaz kılarken terleyen Müslümanları ferahlatmak için” her zaman su ile dolu olduğunu yazmıştır. Mermer vaiz kürsüsü kuzey arkadın ortasına yerleştirilmiştir. Hafızlar için yapılmış mermer mah-

fillerin büyüğü güneydoğu payesine, daha küçük üç tanesi ise diğer payelere bitişik olarak inşa edilmiştir. Osmanlılar tarafından sonradan yapılan eklemelerin en dikkat çekici olanları güney nefindeki Sultan I. Mahmut tarafından 1739'da yaptırılmış çok zarıfkütüphane ve Fossati kardeşlerin 1847-1849'da Sultan Abdülmecit için yaptığı, absidin solundaki hünkâr mahfilidir.

Fossatilerin dekorasyonları arasında binaya en az yakışan ve en göze batanlar, galeri seviyesinde payelere asılı olan sekiz büyük yeşil levhadır. Bunlar hattat Mustafa İzzet Efendi tarafından altın yaldızla yazılmıştır. Levhalarda İslam dininin kutsal isimleri yer alır: Allah, Muhammed, ilk halifeler ve imamlar. Kubbedeki büyük kitabe de yine Mustafa İzzet Efendi'nin eseridir ve aynı yerde daha önce bulunan yazıda olduğu gibi Kur'an'ın 24. sure 35. ayetidir.

Ayasofya'nın cami olarak neye benzediğini gözümüzde canlandırmak için yine *Seyahatname*'ye dönüyoruz; Evliya Çelebi binayı Sultan IV. Murat'ın saltanatı sırasında, on yedinci yüzyıl ortalarındaki haliyle anlatmaktadır. Evliya'nın tasvirinden Ayasofya'nın bir kez daha, bin yüz yıl önce İustinianos'un saltanatı öncesindeki çağın görkemini yakaladığını görüyoruz:

Sanat ve güzelliklerin her türüyle süslü ve dolu bir cami olup dokuz ayaklı kubbenin benzeri olmamıştır. Her an seyredilmesine akıllar hayran kalmıştır. Her tarafını renkli avizelerle donatmışlardır. Görüş, akıl, zevk ve basiret sahibi olanlar, Huda'nın nuru olan bu camiye görünce hayran, mest ve şaşkın olurlar. Halen Adn cennetinden nişan verir şanlı bir camidir. Sultan IV. Murad gönül açan bu camiden hoşlanıp geri kible kapısı içinde bir tahta maksurecik inşa edip her Cuma namazını kılmaya geldiğinde nice kafes bülbül getirir, her türlü kuşların yanık sesleri insanın ruhuna gıda verip o gün nur dolu cami Rıdvan bahçesinden ve cennet bağından nişan verirdi. Her gece 12.000 türlü türlü kandiller ile ve şamdan üzere balmumları ile aydınlatıp nur üzre nur olur. Yüksek kubbenin ta or-

tasında yuvarlak bir daire içinde Yakut-i Mustasımî yazısı gibi eski bir yazı ile ayet: “Allah göklerin ve yerin nurudur.” (Nur, 35) ayeti yazılmıştır.”

Ve böylece Ayasofya, tıpkı şehir düşmeden önce dokuz yüzyıl boyunca dindar Hristiyanlara hizmet ettiği gibi, fetihten sonraki yaklaşık beş yüz yıl boyunca da şehrin imanlı Müslümanlarına hizmet etmiştir. Evliya Çelebi'nin şu sözleri ister kilise olsun, ister cami, her iki döneminde de Ayasofya'nın gerçek tasviridir: “Kendisi Allah'ın evidir. Ayasofya'nın her karanlık köşesinde zenginlik hazinesi sahibi ümmetin dindarlarından nice yüz kimseler itikafa girip gündüz oruçlu ve gece ayakta ibadetle meşgul tarikat ehli kimselerle doludur. Her gün yetmiş yerde ders hocaları Allah rızası için ders verir, bilim öğrenme yeri bir mekândır. Her gün kalabalık cemaatten halî değildir. “

### **AYASOFYA'NIN BAHÇELERİ**

Osmanlı zamanında Ayasofya'ya gösterilen saygının büyüklüğü, beş sultanın bahçesine gömülmüş olmasından anlaşılabilir. Padişah türbeleri Ayasofya'nın güneyindeki bahçededir. Bunların en eskisi, on yedinci yüzyılın ilk yarısında saltanat sürmüş iki deli sultanın, I. Mustafa ve Deli İbrahim'indir. Girişin hemen sağına doğru, Ayasofya'nın güneybatı köşesinde yer alan bu türbe eski vaftizhanedir ve İustinianos kilisesinin özgün yapılarından biridir. Evliya Çelebi'den öğrendiğimize göre I. Mustafa 1623 yılında öldüğünde kendisini gömmek için herhangi bir yer hazırlanmamıştı ve Evliya'nın babasının önerisiyle Vaftizhane ölmüş olan sultan için türbeye çevrildi. Mustafa'nın yanında yeğeni, 1640-1648 arası saltanat sürmüş olan Deli İbrahim yatmaktadır. Evliya İbrahim'in türbesinin en çok kadınlar tarafından ziyaret edildiğini, “çünkü Sultan'ın onlara çok düşkün olduğunu” söyler. Ama yazık ki artık İstanbul'un kadınları Deli İbrahim'in türbesini ziyaret edemez, çünkü vaftizhane halka kapalıdır.

Diğer padişah türbeleri vaftizhanenin arkasındaki bahçededir; hepsi

halka açıktır. En erken tarihlisi 1577’de tamamlanan Sultan II. Selim’in türbesidir. Bu türbe büyük Osmanlı mimarı Sinan’ın eseri olduğundan ve hem dış giriş fasadı hem de içinin tümü üstün kaliteli İznik çinileriyle kaplı olduğu için dikkate değer. Bina kare şeklindedir, dış duvarlara yaslanmış dış kubbesi vardır, iç kubbe bir sütun halkası ile desteklenmiştir. Katafalkların en büyüğü babası Kanuni Sultan Süleyman’ın 1566’da ölmesi üzerine tahta geçen II. Selim’in mezarındadır. Evliya Çelebi onun hakkında şöyle yazmıştır: “İçkiye ve eğlenceye düşkün cem meşrepli ve cem huylu idi. Ama II. Selim Han yumuşak huylu ve nazik bir padişah idi ki ayet ‘Meğer ki Allah’a (küfür ve nifaktan) tamamen arınmış bir kalp ile gelenler ola’ (Şuarâ, 89) ayeti sanki onun hakkında inmişti. Bütün bilginler, salihler, şeyhler ve şairlerle sohbet edip Berhiyâ akıllı yiğit vezirlerin görüş ve fikirleriyle dört tarafında olan düşmanların intikam alıp yine kendi zevkine dalandı.” II. Selim 1574’te elli dört yaşında, sarhoşken banyoda düşerek öldü. Selim’in katafalkının yanında gözde eşi Nurbanu’nunki bulunur. Onların etrafına Selim’in oğullarından beşinin, kızlarından üçünün, oğlu ve halefi III. Murat’ın 32 çocuğunun küçük katafalkları sıralanmıştır. Selim’in oğulları, 21 Aralık 1574 gecesini Selim öldüğünde Osmanlı yasalarına göre en büyük oğulun barış içinde tahta çıkabilmesi için öldürülmüştür.

III. Murat’ın kendi türbesi babasının hemen yanındadır, 1599 yılında Sinan’ın halefi mimarbaşı Davut Ağa tarafından tamamlanmıştır. Planı altıgendir, çift kubbelidir ve Selim’in türbesindekiler ayarında İznik çinileriyle süslenmiştir. Türbede III. Murat’ın yanı sıra eşi Safiye, dört cariyesi, oğullarından 23’ü, kızlarından 25’i yatmaktadır. Sultan 16 Ocak 1595’te, henüz kırk dokuz yaşındayken ölmüştür. Murat’ın türbesi ölümüne yetişmediğinden tabutu Ayasofya’nın bahçesindeki bir çadıra yerleştirilmişti. Ertesi sabah çevresine on dokuz tabut daha konmuştu, çünkü o gece yerine geçecek olan III. Mehmet hariç oğullarının hepsi, yeni padişahın sorunsuzca tahta çıkışını sağlamak amacıyla boğdurulmuştu. Evliya Çelebi’nin deyişiyle Osmanlıların kanlı kanunu

böylece son kez uygulanmıştı; bundan sonra tahta geçen sultanın küçük erkek kardeşleri boğazlanmak yerine Topkapı Sarayı'nda hapsedilecekti.

Murat'ın türbesinin yanında Şehzadeler Türbesi denilen küçük bina vardır; IV. Murat'ın beş oğlunun küçük katafalkları burada bulunur. Bu beş şehzade doğal şekilde ölmüştür. Haremi kasıp kavuran veba salgınlarından birinde vefat etmişlerdir.

Ayasofya'daki en geç tarihli türbe III. Murat'ın oğlu ve halefi III. Mehmet'e aittir. Bu türbenin planı sekizgendir ve diğerleri gibi enfes iznik çinileriyle kaplanmıştır. Mehmet 1595'te sultan olmuş ve sadece sekiz yıl saltanat sürmüştür, 1603'te otuz altı yaşında ölmüştür. Aynı babası ve büyük babası gibi Mehmet'in dünyası da Harem'in duvarlarıyla sınırlanmıştı. O noktada bile babasının gerisinde kalmış, sadece on bir çocuğu olmuştur; bu, resmî kayıtlara göre tam 103 çocuk sahibi olan babasının ulaştığı sayının onda birini ancak biraz geçmektedir. Mehmet'in çocuklarından dokuzu ve gözde eşi Handan onun yanına gömülmüştür. Mehmet ve ailesi türbenin yarısını bile doldurmamış, III. Murat'ın 1598'deki veba salgınında ölen on altı kızı da buraya gömülmüştür.

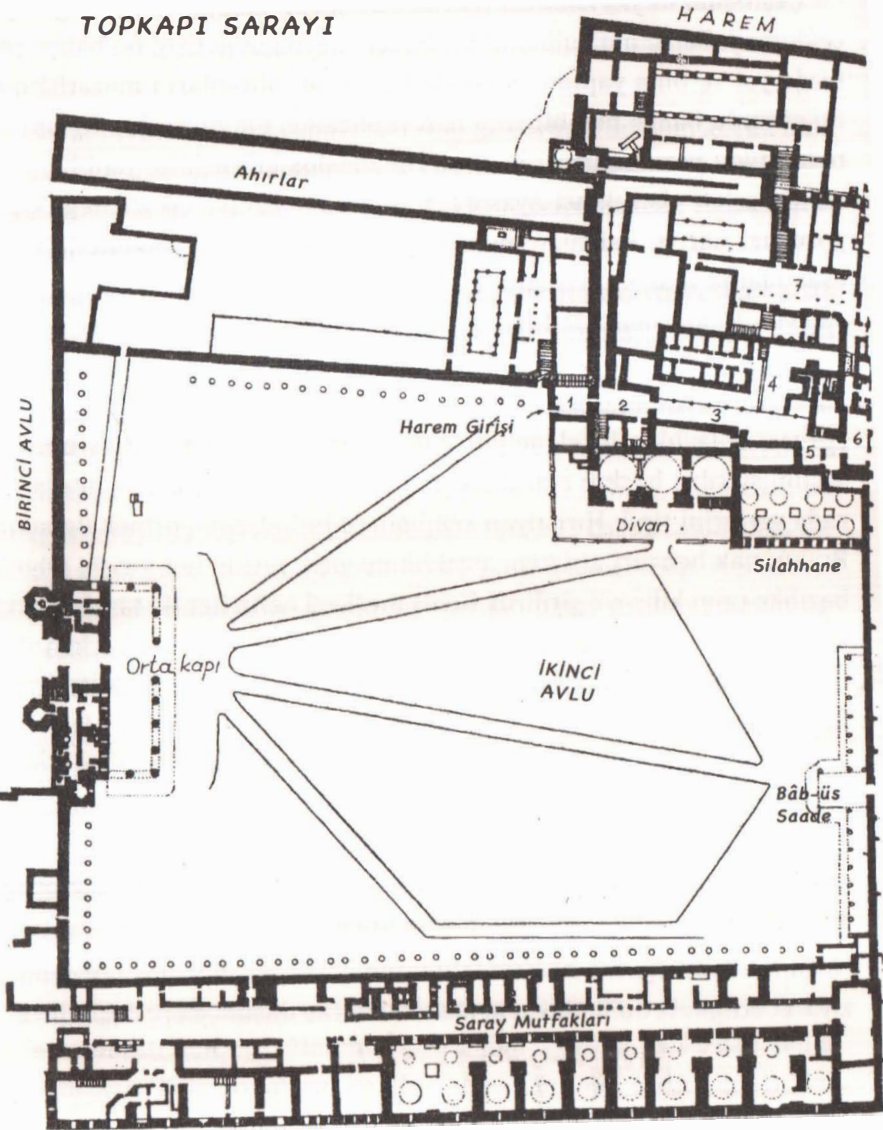
Ayasofya'nın bahçesindeki diğer Osmanlı yapıları daha az önem taşır. Girişin hemen solundaki yapı Sultan I. Mahmut tarafından 1740'ta yapılmış sıbyan mektebidir. Dönemin tipik tek odalı Osmanlı okullarındandır, bir sayvan ve kubbe ile örtülmüş kare bir odadan ibarettir. Girişin sağına doğru Fossati kardeşler tarafından 1847-1849 arasında inşa edilmiş küçük, kubbeli bir yapı vardır. Burası cami gökbilimcisinin evi ve çalışma mekânı olan muvakkithanedir, güneş saati hâlâ Ayasofya'nın cephesinde, girişin solunda görülebilir. Avlunun ortasında, sola doğru Sultan I. Mahmut tarafından 1740'ta yaptırılan şadırvanı görürüz. Rokoko tarzını en güzel yansıtan cami şadırvanlarından biridir, ama bütün aşırılığına rağmen -belki de bu nedenle- çok dikkat çekicidir, dışarı doğru çıkıntı yapan hoş dekoratif motiflerle boyanmış çatısı, ince bronz parmaklıkları ve alçak kabartma desenli mermerleriyle göz alıcıdır.



Çeşmenin az ilerisindeki mermer sütun ormanı güller ve diğer çiçeklerle yabansı ama albenili bir bahçe meydana getirir, bu bahçe şehirde yol ve bina yapımı sırasında bulunmuş sütunların mezarlığıdır. Bu sütunlu bahçe bizi binanın batı cephesine, bir zamanlar atriumun bulunduğu yere götürür; burada Theodosios kilisesinin, yani bugünün selevi olan ikinci Ayasofya'nın 1935'te ortaya çıkarılan girişini görürüz. Geriye kalanlar muazzam giriş sayvanının temelleridir ve esas olarak klasik tarzdadır: geleneksel saçaklığıyla sütunlu bir sayvan ve sütunların üstünde kutu süslemeli bir tavan; ancak, ana kapının merkezî sütunlarının üstündeki saçaklık, klasik yapılarda hep görülen giriş ve lentolu yatay sistem yerine kemerlidir. Bu yapının pek çok parçası kolaylıkla incelenebilir çünkü binanın önünde oraya buraya saçılmışlardır: baskın olarak helenistik dekoratif motiflerin arada sırada yerlerini tipik Hristiyan sembollere bıraktığını görmek ilginçtir. Bu tapınak benzeri girişten, alışıldık üç giriş yerine beş girişle büyük bazilika tarzı kiliseye girilirdi. Geniş merkezî nefin her iki tarafında iki sıra sütunun birer çift koridor oluşturduğu böyle bir plan erken dönemde inşa edilen çok büyük kiliseler için zaman zaman kullanılırdı; halen görülebilir örnekler Roma'daki Lateran ve San Paolo Fuori le Mura ve Selanik'teki Aziz Demetrios kiliseleridir. Muhtemelen Constantinus tarafından inşa edilen ilk kilisede de bu plan kullanılmıştır. Theodosios'un kilisesinden kalanlar bu binanın da anıtsal ölçülerde olduğuna tanıklık eder; dolayısıyla ona verilen ve halefine de devrettiği adı hak eder: *Megale Ekklesia*, Büyük Kilise.

Şimdi Ayasofya'nın arkasındaki sütunlu bahçede oturup dinlenebilir, ziyaret ettiğimiz bu muhteşem mabet üzerine düşüncelere dalebiliriz.

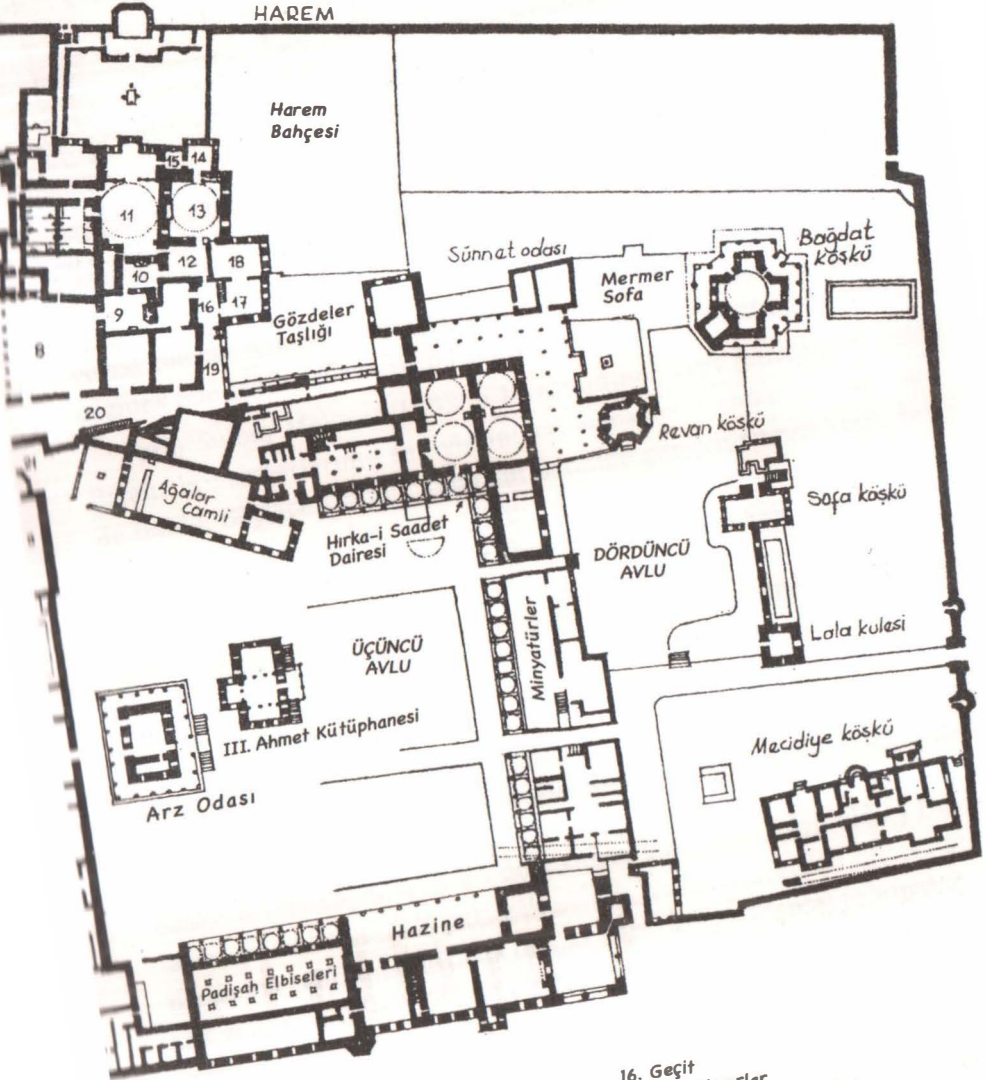
# TOPKAPI SARAYI



1. Dolaplı Sofa
2. Muhafız Odası
3. Karaağalar Taşlığı
4. Karaağalar Koşuşu
5. Cümle Kapısı (Harem Girişi)

6. Muhafız Odası
7. Cariyeler Taşlığı
8. Valide Sultan Taşlığı
9. Ocaklı Sofa
10. Çeşmeli Sofa

0 50m  
plan no : 4



- 11. Hünkâr Sofası
- 12. Yan Oda
- 13. III. Murat Has Odası
- 14. I. Ahmet Okuma Odası
- 15. Yemiş Odası

- 16. Geçit
- 17. Çifte Kasırlar
- 19. Çinlerin Meşveret Yeri
- 20. Altın Yol
- 21. Kuşhane Kapısı (Harem Çıkışı)



## Topkapı Sarayı

### *Sultanların azametli sarayı.*

Topkapı Sarayı, Osmanlı sultanlarının bu görkemli konutu, Osmanlı sivil mimarisinin mevcut en geniş ve en etkileyici anıttır. Mimari ve tarihî öneminin yanı sıra, bir müze olarak evvelce sultanlara ait olan nadide ve benzersiz porselen, silah ve zırh, kumaş, mücevher, minyatür ve hat koleksiyonları ile daha pek çok sanat objesi barındırır. Üstünkörü gezmek bile saatler sürer; inceden inceye gezmek için haftalar yetmez.

Fatih Sultan Mehmet 1453'te Konstantinopolis'i fethedince, eski Bizans imparatorlarının saraylarını kalınamayacak kadar harabe halde buldu. Böylece Üçüncü Tepe'nin üstünde geniş bir arazi seçti, burası şimdi İstanbul Üniversitesi'nin merkez binaları ve Süleymaniye Külliyesi'nin bulunduğu alandır. Burada daha sonra Eski Saray adıyla anılacak büyük bir bina inşa etti. Sadece birkaç yıl sonra 1459'da ise Birinci Tepenin kuzey ucunda, antik Bizans akropolünün bulunduğu yerde yeni bir saray inşa etmeye karar verdi. Bunu yapmak için Haliç'ten Marmara'ya uzanarak Konstantinopolis üçgeninin ucunu kesip ayıran, burçlarla takviye edilmiş masif bir duvar inşa ettirdi. (Saray adını bu duvardaki Topkapı adlı ana deniz kapısından almıştır; topraklarla donatılmış olduğu için kapı böyle anılmaktaydı. Bu ikiz kuleli giriş Sarayburnu'ndaydı, ama on dokuzuncu yüzyılda tahrip oldu.) Duvarların içinde kalan alan yaklaşık olarak, genişlemelerden önceki antik Bizantion şehrininkine denk olmalı. Fatih Sultan Mehmet sarayını yüksek yere, yani akropole inşa ettirmiştir; tepenin yamaçlarında ve deniz kıyısında geniş parklar ve bahçeler yapmıştır. Şehirde daha görkemli bir yer seçmesi mümkün değildir. Evliya Çelebi de üç yüzyıl önce bu noktaya parmak basmıştı: "Âdem devrinden beri dünyanın mimar ve mühendisleri öyle gönül açıcı bir saray yapmamışlardır."

Sarayın bugün bildiğimiz halinin Harem ve Dördüncü Avlu denilen kısım hariç tüm planı 1459-1465 arasında Fatih tarafından yapılmış ve inşa ettirilmiştir. Harem bugünkü haliyle 1574-1595 arasında saltanat süren III. Murat zamanına aittir, kapsamlı onarım ve ekler IV. Mehmet (s. 1648-1687) ve III. Osman (s. 1754-1757) dönemlerine aittir; Dördüncü Avlu'daki müstakil köşklerse çeşitli dönemlerde yapılmıştır. 1574, 1665 ve 1856'daki üç korkunç yangın sarayın büyük kısmını harap etmiştir, öyle ki üç ana avlu esas olarak Fatih'in planına sadık olsa da, yapıların pek çoğu ya (Birinci Avlu'da olduğu gibi) kaybolmuş ya da sonraki dönemlerde yeniden inşa ve dekore edilmiştir.

Topkapı Sarayı sadece sultanların ikametgâhı olarak düşünülmemelidir, işlevi bundan çok daha fazlaydı. İmparatorluğun en üst icra ve yargı kurulu olan Divan burada toplanırdı, devlet görevlilerini yetiştiren okulların en büyük ve en seçkini Enderun-ı Hümayun da buradaydı. Sarayın çeşitli bölümleri bu değişik işlevlere tekabül eder. Halka açık olan Birinci Avlu sarayın hizmet alanıydı. Burada bir hastane, fırın, silahhane, darphane ve Dış Hazine dairesi, çok sayıda malzeme deposu ve muhafızlar ile Dış Hizmetlilerin, yani sarayın özel alanlarına girmesi gerekmeyen görevlilerin kaldıkları yatakhaneler mevcuttu. İkinci Avlu imparatorluğun kamu yönetiminden sorumlu Divan'ın yeri idi, bu kurumla işi olan herkes buraya girebilirdi. Bu avlunun sağ ve sol kenarına bitişik olarak diğer hizmet alanları vardı: mutfaklar ve has ahır. Sadece resmî görevlilerin, saray ve hükümet mensuplarının girebildiği Üçüncü Avlu'nun büyük kısmı Enderun'a ayrılmışsa da, sultanın huzuruna kabul edilme mekânı olan selamlığın bazı odaları da buradadır. Sarayın kadınlar bölümü olan Harem'de de selamlığın bazı odaları, sultanın özel dairesi ve Karaağalar koğuşu mevcuttur. Dördüncü Avlu köşklere süslü, farklı kotlarda geniş bir bahçedir. Bu büyük sarayda sürekli olarak kalan insan sayısı dört beş bin kişiydi.

## BİRİNCİ AVLU

Sarayın ana girişi, geçmişte olduğu gibi bugün de Ayasofya'nın kuzeydoğu köşesinin ve III. Ahmet Çeşmesi'nin (Bkz. Bölüm 5) karşısında bulunan Saltanat Kapısı, Bâb-ı Hümayun'dur. Bu büyük kapı, her ne kadar yüzyıllar içerisinde görünüşü epeyce değişmişse de, Fatih Sultan Mehmet'in eseridir. Özgün kapıda ikinci bir kat daha vardı, ama 1867'de Abdülaziz kapıyı ve iki yanındaki nişleri mermerle kaplatırken bu kat yıkıldı. Söz konusu nişler bir zamanlar önemli suçluların kesik başlarını sergilemek için kullanılırdı. Girişin iki yanındaki odalar ellisi sürekli görevde olan ve Kapıcı denilen muhafızlara ayrılmıştı. Kemerin eski kısmında dört güzel kitabe bulunur; bunlardan biri kapının Fatih Sultan Mehmet tarafından 1478'de yapıldığını bildirmektedir, öbür üçü Kur'an ayetlerinden alıntıdır. Tuğra II. Mahmut'undur; diğer kitabeler ise Abdülaziz'in 1867'de yaptığı değişiklikleri bildirir.

Bâb-ı Hümayun'dan girince, Alay Meydanı da denen Birinci Avlu'ya çıkarız. Hemen sağda bir zamanlar Enderun'un reviri bulunuyordu. Bunun ardında, sarayın dış bahçelerine giden, Bizans yapılarından temel parçaları ve modern askeri tesislerle dolu bir yol uzanır. Avlunun sağında uzanan düz duvarın arkasında sultana ve onun ikramda bulunduğu şanslı kişilere pişirdiği üstün kaliteli beyaz ekmek ile meşhur saray fırınları vardı; bu yapılar birkaç kez yanmış ve yeniden inşa edilmiştir, şimdi müzenin çalışma odaları olarak hizmet vermektedir.

Avlunun solunda, yani batısında, dış duvar ile Aya İrini arasında bir zamanlar Hasırcılar ve Mataracılar Ocağı olan ve avlusu sarayın odun deposu olarak kullanılan dikdörtgen bina vardı. Bunun bir kısmı kazılmış, Bizans altyapısı açığa çıkartılmıştır; burası ve Fatih tarafından cebehane [Yeniçerilerin savaş araç gereçlerinin imal edildiği, onarıldığı ve saklandığı yer] yapılmış olan Aya İrini kilisesi 5. Bölüm'de anlatılmıştır. Kilisenin kuzeyinde, yüksek bir duvarın arkasında Darphane ve Dış Hazine binaları vardır. Bunların yanından bir yol müzelere ve sarayın halka açık bahçelerine iner. Avlunun sol tarafında ayrıca Dış

Hizmetlilerin yatakhane olarak kullandıkları barakalar, bir cami ve depolar mevcuttu; şüphesiz ki büyük oranda ahşap olan bu yapılardan hiçbir iz kalmamıştır.

Şimdi Bâb-üs Selam'a, günümüzde daha ziyade bilinen ismiyle Orta Kapı'ya varıyoruz. Bu birincisinden çok daha etkileyici bir kapıdır, konik çatılı sekizgen kuleleri, Fatih döneminin askeri mimarisinin tipik bir örneğidir. İç Saray'a açılan bu kapıda herkes attan inmek zorundaydı, bu noktadan ilerisine sadece padişahın at sürme izni vardı. Kapının sağındaki duvarda bulunan Cellat Çeşmesi'nde cellatlar kapının hemen dışında boyun vurduktan sonra kılıçlarını ve ellerini yıkarlardı. Yakınında önemli suçluların kesilen başlarının sergilendiği iki İbret Taşı vardı. Burası Topkapı Sarayı Müzesi'ne giriş kapısıdır, ziyaretçiler bilet alıp İkinci Avlu'ya girerler.

## İKİNCİ AVLU

Burası halen büyük oranda Fatih'in biçimlendirdiği gibidir, devasa ölçülerde, sakin, revaklı bir avludur, ulu selvi ağaçları dikilmiştir; bir zamanlar pek çok çeşme ile bezeliydi ve yumuşak bakışlı ceylanlar dolaşırdı. Kuzeybatı köşesindeki Divanhane ve İç Hazine haricinde bu avluda bina yoktur, sıra sıra Türk sütun başlıkları taşıyan antik mermer sütunlu revaklar ve düz duvarlar görülür. Sütunların ardında doğu kenarı bütünüyle saray mutfaklarına ayrılmıştır, batı tarafında ise Has Ahırlar ve Zülüflü Baltacılar Koğuşu vardır.

Divan Meydanı esasen İmparatorluk'un debdebeli törenler ve kamu işleri için tasarlanmış gözükmetedir. Burada Divan haftanın dört günü idari meseleler ya da adli işler için bir araya gelirdi. Bu gibi zamanlarda tüm avlu gösterişli giysiler kuşanmış devlet adamları ile ve sayıları sıradan günlerde beş bin, elçilerin kabulünde ya da diğer özel durumlarda on bin olan saray muhafızları ve yeniçeriler ile dolardı. Böyle kalabalık zamanlarda bile tüm avluda mutlak sessizlik hâkimdi, bu öyle bir sessizlikti ki şahit olan gezginleri şaşkınlığa düşürdü.



Bâb-üs Selam, ne yazık ki on dokuzuncu yüzyılda kötü bir biçimde yeniden boyanmış geniş çıkmalı bir çatısı olan, gösterişli, ama tuhaf biçimde asimetrik on sütunlu bir revaktır. Sağda ise Saray'ın basit ama faydalı, kişinin yerini konumlamasına yardımcı olan kuş bakışı modeli vardır. Kapının her iki tarafındaki odalar çeşitli amaçlarla kullanılmaktaydı: muhafız odası, hapisane hücresiyle beraber cellat odası, büyükelçiler ve sadrazam ya da Sultan ile görüşecekler için bekleme odası.

Kapıdan girince, avlunun farklı yerlerine açılan beş yol uzanır. İlk önce Divan'ı ziyaret edelim. Burası, İç Hazine ile birlikte kuzeybatı köşesinden çıkıntı yapar; şehrin pek çok yerinden bakıldığında Saray'ın en göze çarpan özelliği olan konik çatılı kare kule de burada yükselmektedir. Bu kompleks, sonraki dönemlerde pek çok değişikliğe uğradıysa da Fatih zamanından kalmadır. Kule Fatih döneminde daha alçaktı ve çatısı piramit şeklindeydi, şimdiki Korent sütunlu yapı 1820'de, II. Mahmut döneminde eklenmiştir.

Kompleks Divan-ı Hümayun, Divan-ı Hümayun Kalemi ve Sadrazam Odası'ndan oluşmaktadır. İlk iki oda büyük bir kemerle birbirine bağlıdır; her biri kare şeklindedir ve kubbe ile örtülüdür. Her ikisi de III. Ahmet döneminde oldukça albenili rokoko tarzında dekore edilmiştir; ama Divan-ı Hümayun 1945'te yeniden III. Murat dönemindeki haline döndürülmüş, 1574 yılında büyük bir yangından sonra yapılan restorasyonda aldığı görünümü yeniden kazanmıştır. Duvarların alt kısmı en iyi döneminden İznik çinileriyle kaplıdır; üst kısımlar, tonozlar ve kubbelerde özgün arabesk boyamanın bazı izleri korunmuştur. Odanın üç kenarı halı kaplı sedirlerle çevrilidir. Burada Divan üyeleri otururdu; sadrazamın yeri kapının karşısında, tam ortadaydı, diğer Divan azaları onun sağında ve solunda, rütbelerine bağlı katı bir düzen içerisinde oturlardı. Sadrazamın oturduğu yerin üstünde kuledeki küçük bir odanın kafesli penceresi vardır; burada sultanlar Divan toplantılarına doğrudan doğruya katılmayı bıraktıktan sonra, görülmeden konuşmaları dinlerlerdi. Kalem Odası onsekizinci yüzyıl dekorasyonunu koru-

maktadır; burada Divan toplantılarında lazım olacak kayıtlar muhafaza edilmiştir. Buradan bir kapı Sadrazam Odası'na açılırdı, ancak şimdiki giriş tavanı rokoko tarzında boyanmış, zarif revaktandır. Bu oda şimdi tüm Saray'ın büyük ve cazip saat koleksiyonunu sergilemek için kullanılmaktadır.

Bu odalara bitişik oda İç Hazine'dir, üç masif paye ile desteklenmiş dört çift kubbeli uzun bir odadır. Burada ve aşağıdaki tonozlarda İmparatorluk sancaklarından gelen hazineler saklanıyordu; Divan'ın kullanımı, devlet görevlileri, yeniçeriler ve diğer çalışanlar için üç ayda bir yapılan ödemelere kadar burada tutulur, her ödemedен sonra kalan para Üçüncü Avlu'daki Hazine-i Hassa'ya devredilirdi. Şimdi bu odada sarayın silah ve zırh koleksiyonu sergilenmektedir. Beklenebileceği gibi, bu koleksiyon özellikle her dönemden, çoklukla sultanlara ait Türk zırhları ile Avrupa, Asya ve Afrika'daki fetihlerde ele geçirilmiş ganimetler açısından çok zengindir.

Divan'ın avlusunu geçip neredeyse kulenin altında olan bir kapıya geliyoruz. Burası Arabalar Kapısı, Harem'in iki ana girişinden biri; önce sarayın tümünü gezip sonra buraya döneceğiz. Avlunun batı tarafının geri kalanında uzun bir revak mevcuttur, burada farklı yerlerden toplanmış Türkçe kitabeler vardır. Arabalar Kapısı'nın yanındaki duvarda bulunan küçük bir kapı Zülüflü Baltacılar Koğuşu'na gider; uzun başlıklarından gözlerinin önüne düşen yalancı saç örgüsü ya da zülûf nedeniyle bu adla anılırlardı. Bu tuhaf başlık Harem'e odun da götüren Baltacıların odalıkları görmelerini kısmen de olsa engellemek için tasarlanmıştır! Zülüflü Baltacılar Koğuşu adına uygun şekilde çok renklidir ama halka açık değildir.

Revağın güney ucunda Meyyit Kapısı vardır, Saray'da ölenlerin naaşı buradan çıkarıldığı için bu adla anılır ve yamacın biraz daha alt kısmındaki Has Ahır alanına iner. Kapıdan geçince ilk olarak on sekizinci yüzyılın ortalarından kalma Beşir Ağa Camii'ne geliyoruz. Garip minaresi binanın köşesine bitişik olduğu için ilginç bir yapıdır; minarenin şerefe-

si yoktur, ama, bunun yerine müezzinin ezan okuması için tepede, külahın altında açıklıkları olan bir bölme vardır. Sadece Sultan'ın ve yüksek rütbeli kişilerin kullanımı için 20-30 at barındıran Has Ahır bu alanın bir ucundan diğer ucuna uzanan uzun bir binadır. Fatih tarafından yapılmıştır ve iki kısımdan oluşur: ahırların yer aldığı uzun bölüm ve uzak uçta iki küçük oda. Odalardan biri ahırların yöneticisi (ahırbeyi) olan İmrahor'a aittir, diğeri ise mücevher işlemeli koşum takımları ve eyerlerin bulunduğu Raht Hazinesi'dir. Bunlar çok hoş odalardır, birinin tavanı göz alıcı on sekizinci yüzyıl tarzında boyanmıştır, diğeri kubbelidir ve değişik bir galerisi vardır. Şimdi her ikisinde de değerli imparatorluk koşumları sergilenmektedir, uzun ahırda ise çoğunlukla on dokuzuncu yüzyıla ait, pek de ilginç olmayan saltanat arabaları görülebilir.

Orta Kapı'ya dönüyor, mutfaklara giden sağdaki yolu tutuyoruz. Yolda beşinci veya altıncı yüzyıldan kalma devasa bir Bizans sütun başlığına denk geliyoruz, burada 1960'ta yapılan kazılarda çıkartılmış. Eğer mutfak alanına en güneydeki kapıdan gidersek, yol üstünde aynı tarzda, daha küçük, ama daha incelikle oyulmuş başka bir sütun başlığına rastlarız. Her ikisinin de üzerinde evvelce birer heykel bulunduğu açıktır, ama bu heykellerin kime ait olduğu ve neden sarayda gömülü oldukları halen cevabı bulunamamış sorulardır.

Mutfak bölümüne açılan üç kapının ardında uzun, dar bir avlu ya da üstü açık bir geçit boydan boya uzanır. Saray mutfağı bunun sağ tarafındadır, sol tarafta kilerler, mutfak takımları, çeşitli sınıflardan aşçı odaları ve iki cami vardır. Alanın güney kısmı ve soldaki odalar modern zamanlarda yeniden düzenlenmiştir ve müze depoları ve ofisleri olarak hizmet vermektedir. Mutfak yanyana dizili, Marmara tarafında yüksek kubbeli -İstanbul ufkunun çarpıcı bir özelliği- ve avlu tarafında kubbe gibi yüksek konik bacaları olan on geniş odadan oluşur. En güneydeki iki kubbe Fatih zamanına dayanır, diğer sekizi II. Bayezit zamanında yapılmıştır; önlerindeki konik bacalar 1574'te ağır tahribata yol açan yangından sonra III. Murat'ın isteği üzerine bu alanın çoğunu yeniden

inşa eden Mimar Sinan tarafından eklenmiştir. Her mutfağın ayrı bir kullanımı vardı: Sultan mutfağı, Valide mutfağı, Haremağaları mutfağı, Harem'deki kadınların mutfağı, Divan mutfağı, vb., ancak hangi mutfağın hangi amaçla kullanılacağı zamana göre değişmiştir.

Günümüzde mutfaklar Saray'ın eşsiz Çin porseleni, seramik ve cam koleksiyonunu sergilemek için kullanılmaktadır. Çin porseleni koleksiyonunun zenginlik ve çeşitlilik bakımından, Beijing ve Dresden'dekilerin ardından dünyada üçüncü sırada olduğu söylenmektedir. II. Bayezit ile başlayan, I. Selim ve en çok da Kanuni Sultan Süleyman'ın genişlettiği koleksiyon Song ve Yuan hanedanları (960-1368) dönemine ait muhteşem seladonlardan on sekizinci yüzyıl geç Ming hanedanı parçalarına kadar uzanır. Limoges, Sèvres, Meissen ve diğer Avrupa kaynaklı örnekler daha az ilgi çekicidir. En sondaki iki mutfakta büyüleyici eski mutfak takımları koleksiyonu vardır: bir zamanlar sarayda kullanılmış olan servis tepsileri, kâseler, kepçe ve tencereler, dev bronz kazanlar. Avlunun kuzey ucundaki üç kubbeli binanın helvacılara ayrılmış bir cami ya da zeytinyağı damıtılıp sabun üretilen bir yer olduğu söylenmektedir; farklı zamanlarda farklı işlevleri olduğu kesindir. Şimdi Beykoz ve İstanbul'un diğer cam fabrikalarında on sekizinci ve on dokuzyüzyılda üretilmiş parçalardan oluşan ilginç bir koleksiyona ev sahipliği yapmaktadır, bazı parçalar çok hoştur.

Mutfak bölümünü arkamızda bırakıp üçüncü kapıya doğru yaklaşıyoruz. Bâb-üs Saade, yani Mutluluk Kapısı, Saray'ın mahrem alanlarına giriş yeridir. Kapı, on altıncı yüzyıl sonlarında onarılmış ve on sekizinci yüzyılda rokoko tarzında dekore edilmişse de, Fatih zamanından kalmış olmalı. Burada sultan, cülus törenlerinde ve bayramlarda altın ve değerli taşlarla süslenmiş tahtı üzerinde oturur, tebaasının ve devlet görevlilerinin tebriklerini kabul ederdi.

## ÜÇÜNCÜ AVLU

Bâb-üs Saade'yi geçer geçmez karşımıza Arz Odası çıkar. Üçüncü Avlu'da olmasına rağmen, işlevi ve kullanımıyla daha ziyade İkinci Avlu'ya aittir, burada Divan toplantılarına bağlı törenlerin son perdesi oynanmıştır. Divan'ın her oturumunun sonunda sadrazam ve vezirler sırayla sultanın huzuruna çıkar, görüşülen meseleleri ve alınan kararları bildirirlerdi, bu kararlar sultan tarafından onaylanmadan nihai geçerlilik kazanmış olmazdı. Ayrıca burada yabancı elçiler de, ülkeye gelişlerinde ve ayrılışlarında huzura kabul edilirdi. Arz Odası geniş çıkma yapan ağır çatısı antik mermer sütunlarla desteklenen küçük bir binadır. Yapılışı Fatih zamanına dayanır, ancak üstyapısı I. Selim zamanına aittir; kitabelerde III. Ahmet ve II. Mahmut tarafından restorasyonlar yapıldığı kaydedilmiştir. Bina 1856 yılındaki yangında kötü hasar görmüş ve bir kez daha restore edilmiştir. Girişin her iki yanı, renkli sır [*cuerda seca*] tekniğinin kullanıldığı, on altıncı yüzyıla ait sarılı yeşilli erken dönem İznik çinileriyle süslenmiştir. Hemen yanda Kanuni'nin yaptırdığı bir çeşme vardır. Bina sağda ufak bir bekleme odası ve solda taht odası olmak üzere ikiye bölünmüştür. Üzerindeki yazıda hicri 1005 (1596) yılından, yani III. Mehmet döneminden kaldığı bildirilen tahtın muhteşem sayvanı ve yaldızlı bronz ocak özgün dekorasyonun on dokuzuncu yüzyıldaki yangından kurtulabilmiş yegâne parçalarıdır. Taht gerektiğinde görkemli mücevherle süslenirdi; bunların bir kısmı Hazine'de sergilenmektedir.

Arz Odası, Hazine ve Hırka-i Saadet Dairesi dışında Üçüncü Avlu'daki tüm binalar Enderun-ı Hümayun'a ayrılmıştır. Okul, koğuş ya da oda denilen altı bölüm olarak tasarlanmıştır. Bunlardan ilk ikisi olan Küçük Oda ve Büyük Oda Bâb-üs Saade'nin solunda ve sağında yer alır, avlunun güney kenarını tümüyle işgal eder. Burada okulun yönetiminden ve disiplininin sorumlu Akağalar ve bunların başağası bulunurdu. Eğer bu temel okuldan bir genç herhangi bir alanda yetenekliyse, dört mesleki odadan birine geçerdi. Seferli Koğuşu avlunun

doğu tarafındadır, daha önce arka ve yan taraflarında okulun hamamı olan III. Selim hamamları ile çevrelenmişti. Avlunun kuzey tarafında, yani Bâb-üs Saade'nin tam karşısında, Hazine'nin ve Kiler Koğuşu'nun yanında Hazine Koğuşu vardır. Son olarak mesleki okulların en yükseği olan Has Oda Koğuşu avlunun batı tarafında, Hırka-i Saadet ve Ağalar Camii'nin arasındaki büyük binadır.

İmparatorluk memurlarını ve hizmetlilerini yetiştirmek için özenle organize edilmiş bu okulun İslam dünyasında bir benzeri olmamıştır. Fatih tarafından kurulmuş ve ilkeleri onun tarafından belirlenmiştir, ancak sonraki sultanlar da eklemeler ve değişiklikler yapmışlardır. Okula giren öğrenciler İmparatorluk'un Hristiyan azınlıklarına mensup ya da savaşta esir düşmüş gençlerdir. 12 ile 18 arasında değişen yaşlarda okula girerler, zihinsel ve bedensel yönden kuvvetli bir eğitim alırlardı; bu eğitim geleneksel İslami eğitimin tersine büyük oranda sekülerdi ve öğrencileri İmparatorluk'un yönetiminde görev almaya hazırlamak için tasarlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarında gösterdiği olağanüstü başarı, şüphesiz büyük oranda yöneticilerinin bu okulda aldığı eğitime dayanmaktaydı.

Bâb-üs Saade'den sağa dönünce, bir zamanlar Büyük Oda olan binaya geçeriz. Bu bina 1856'da yanmış ama yeniden inşa edilmiştir ve şimdi müzeyönetimi için kullanılmaktadır. Sonra Seferli Koğuşu'na geliriz, önünde bir dizi yeşil somakiden çok güzel Bizans sütunuyla desteklenmiş kubbeli revak vardır. Oda iki sıra payeyle ve beşik tonozlarla üç sahına ayrılmıştır. Fatih zamanından başlayan Padişah Elbiseleri koleksiyonu bu odada bulunmaktadır. 1300'ün üzerinde parça vardır ve sergilenenlerin büyük kısmı çok ilgi çekicidir. Daha eski zamanlara ait olanların hepsi ayaklara kadar inen bir cüppe olan kaftandır; parlak renkli ve cüretkâr tasarımlı ipek, saten ya da kadifeden yapılmış ve çoğu zaman kürkle süslenmiş ya da astarlanmış kaftanların çoğu inanılmaz güzelliktedir ve nerdeyse mükemmel korunmuşlardır. II. Osman'ın 1622'de katlediğinde üstünde olan ve kanıyla lekelenmiş kaftan özellikle dikkat çekicidir.

Avlunun doğu tarafının kalanını Fatih Köşkü işgal eder, Fatih ve ardından gelen sultanlarca selamlık, yani resepsiyon odaları olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki tonozlu mahzenler İç Hazine'ye ayrılmış, yukarıdaki odalar da yavaş yavaş Hazine'nin depolarına dönüşmüştür. Sarayın en güzel kısımlarından olan benzersiz manzaralı bu odaların on yedinci yüzyıldan itibaren depoya dönüşmüş olması şaşırtıcıdır, hatta bir zamanlar köşedeki eyvana duvar örülmüştür. Eyvan yeniden açılmıştır ve odalar saray hazinelerinin sergilenmesi için kullanılmaktadır: değerli taşlar kaplanmış dört büyük taht -bunlardan biri de İmparatorluk'un son zamanlarında bayramlarda ve diğer devlet merasimlerinde kullanılan, zümrüte benzeyen zebercet taşlarıyla süslenmiş altın tahttır; mücevherlerle işlenmiş kılıç ve hançerler; çoğunlukla altın üzerine oturtulmuş yeşim ve diğer yarı değerli taşlar; içleri kesilmemiş zümrüt ve yakutlarla dolup taşan mücevher kutuları; altından ve mücevherden yapılmış daha yüzlerce değerli nesne. Takdire layık bir şekilde düzenlenip sergilenen, hayret uyandırıcı bir hazine.

Avlunun ortasında III. Ahmet Kütüphanesi durmaktadır, 1719 yılında daha eski, havuzlu bir köşkün alanına yapılmıştır. Marmara Adası mermerinden küçük, zarif bir binadır; sedirler ve kitap dolapları bulunan üç eyvanın çevrelediği kubbeli bir orta mekândan oluşur, dekorasyonu on sekizinci yüzyıla ait olmasına rağmen son derece klasiktir.

Avlunun kuzey tarafındaki iki ana bina da 1856 yangınında tahrip olmuştur; baştaki tamamıyla yeniden inşa edilmiştir ve şimdi burada müze yönetiminin ofisleri bulunmaktadır. Dördüncü Avlu'ya giden bir geçidin ardında kalan diğerinde Türk ve Fars minyatürleri sergilenmektedir. Sanatsal açıdan belki de bu sarayın en değerli hazinesidir; minyatür koleksiyonunun 13.000'den fazla parça içerdiği söylenmektedir. Burada Fatih Albümü'nün ünlü parçalarına ve farklı Fars ekollerinin örneklerine ek olarak, Nigârî'nin yaptığı Kanuni Sultan Süleyman'ın ileri yaşındaki güzel ve dokunaklı portresi ile Barbaros ve II. Selim'in yine Nigârî'nin eseri olan portrelerini de içeren Türk ekolünün geniş

bir koleksiyonu bulunur. *Hünername* ve *Surname* adlı elyazmalarının şanlarına yakışır eserler oldukları da burada görülebilir: İlki sultanların avda gösterdikleri cesaret ve yeteneği, ikincisi III. Mehmet'in oğlu şehzade Mehmet'in Hipodrom'da 52 gün süren dillere destan sünnet törenini anlatır; her ikisi de bol bol resimlenmiştir. Daha geç tarihli çalışmalardan Levnî'nin tek kadın ve erkek figürleri zerafet ve nüktedanlığıyla büyüleyicidir.

Avlunun batı tarafında Hırka-i Saadet Dairesi, Has Oda Koğuşu, Ağalar Camii ve Harem'in iki ana girişinden biri bulunur. Hırka-i Saadet ve Harem'i birazdan etrafıca gezeceğiz. Ama önce biraz Has Oda'dan ve Ağalar Camii'nden bahsedelim. Has Oda Koğuşu Enderun'un en yüksek mesleki okuluydu, mensupları İç Saray'daki en yüksek rütbeli memurlar da dahil olmak üzere sultanın refakatinde bulunacak kırk hizmetli ile sınırlıydı. Şimdi burada elyazmaları koleksiyonu sergilenmektedir, her dönemden ve her ekolden takdire şayan kaligrafik çalışmalar mevcuttur. Has Oda'nın yanbaşıında avluya doğru çıkıntı yapan bina, Enderun'un ana camisi olan Ağalar Camii'dir. Yapımı Fatih zamanına dayansa da, binaya büyük oranda yeniden biçim verilmiştir ve günümüzde Topkapı Sarayı Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.

Şimdi Hz. Muhammed'in kutsal emanetleri bulunan Hırka-i Saadet Dairesi'ne dönüyoruz. İçlerinde en kutsalı Peygamberin hırkası olan bu emanetler 1517 yılında I. Selim Mısır'ı fethedip, Halife unvanını aldığıında Kahire'den getirilmiştir. Yüzyıllardır burada büyük özenle ve dinî bir saygı gösterilerek korunmuş olan kutsal emanetler, devlet merasimlerinde sadece sultana, sultan ailesine ve maiyetine gösterilirdi; 1962 yılında mevcut sergi yeniden düzenlenerek halka açıldı. Bina bir kare oluşturan kubbeli dört odadan meydana gelmiştir, solda kubbeli beşinci bir odaya daha açılır. En azından planı ve temelleri Fatih zamanına dayanmaktadır; on dokuzuncu yüzyıla kadar da Has Oda'nın ya da selamlığın bir parçası olarak kullanılmaya devam etmiştir. III. Murat binayı kısmen yeniden inşa etmiş ve çinilerle süslemiştir, II. Mahmut da pek hoş olmayan eklemeler yapmıştır.



Daireye kubbenin altında güzel bir şadırvan bulunan bir odaya girilir, bu oda devasa bir kemerle ikinci odaya açılır. Burada Hz. Muhammed'in yayı ve ilk dört halifenin, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin kılıçları mevcuttur; biraz ileride Kâbe'nin kapılarlarından biri bulunur. Soldaki odada çok güzel eski Kur'an'lar vardır; Kâbe'nin duvarına gömülü göktaş parçası Hacer-i Esved'in altın muhafazası, Mekke'den getirilmiş oymalı gümüş kaplamalı su olukları da buradadır. Şadırvanlı sofaya geri dönerek Hz. Muhammed'in daha özel kutsal emanetlerinin bulunduğu başka bir odaya geçiyoruz: sakalının kılları, dişi, ayakizi, mührü, vb. Buradan, demir parmaklıklı bir kapının ardında, harika bir altın baldaken altında duran altın muhafazadaki Hırka-i Saadet'in bulunduğu oda görülür, ancak odaya girilemez; aynı odada altın bir kasada, kâfirlere karşı kutsal savaş ilan edildiğinde açılan Sancak-ı şerif de yer almaktadır. Bu odada İznik çiniciliğinin altın döneminden olağanüstü çiniler vardır, ancak II. Mahmut'un eklediği rokoko şömine güzelliklerine gölge düşürmüştür.

Girdiğimiz kapının tam karşısındaki kapıdan dışarıya, L-biçiminde sütunlu bir revaka çıkarız. Bu revak Hırka-i Saadet Dairesinin iki yanını çevreler ve çeşmeli mermer bir havuzun bulunduğu terasa açılır; bir uçta Revan Köşkü vardır, diğerinde Sünnet Odası. Burası sarayın en cazip kısımlarından biridir, harika bir Pera ve Haliç manzarası sunar. Thomas Dallam Kraliçe I. Elizabeth'in Sultan III. Mehmet'e hediye olarak gönderdiği ünlü mekanik orgu buraya kurmuştu. Revağın doğu ucundaki Revan Köşkü 1636'da IV. Murat tarafından İran'da Erivan'ı fethetmesi anısına yaptırılmıştır. Burası boydan boya, altın çağının hemen sonrasına ait ama hâlâ çok güzel İznik çinileriyle kaplanmış haç şeklinde bir odadır; odanın dışı çok renkli mermerle kaplanmış. Revağın diğer ucunda 1641'de Sultan Deli İbrahim tarafından yaptırılan Sünnet Odası bulunuyor; hem içi hem dışı tamamen İznik çinileriyle kaplı. Bu çinilerin kısmen en üstün İznik tarzı renkli sır [*cuerda seca*] tekniğinden on altıncı yüzyılın ikinci yarısı ve on yedinci yüzyılın başına kadarki büyük döneme kadar değişik tarihlere ait olması bir muamma, belki birkaçı

dışında, hiçbiri İbrahim'in zamanına ait değil; Sünnet Odası adeta Türk çinilerinin en parlak dönemlerinden bir koleksiyon sunuyor. Havuzlu mermer teras Üçüncü ve Dördüncü Avlu'nun buluşma yeri.

## DÖRDÜNCÜ AVLU

Dördüncü Avlu bir avludan ziyade köşklerle süslenmiş kat kat bir bahçe. Mermer terasın parmaklıklarının ortasında, Sultan İbrahim tarafından 1640'ta yaptırılmış, yaldızlı bronzdan muhteşem sayvanla örtülü hoş bir balkon var, burası İftariye: kutsal Ramazan ayında güneş battıktan sonra oruç açmak için akşam yemeği yenen bir yer. İlerisinde bir bakıma Revan Köşkü'nün daha büyük bir kopyası olan ünlü Bağdat Köşkü var. IV. Murat burayı 1639'da Bağdat'ı alışının anısına yaptırmış. Bu da diğeri gibi haç formundadır, onun da hem içi hem de dışı tamamen çinilerle kaplanmış ve sütunlu revaklarla çevrilidir. Daha çok mavi ve beyaz renklerdeki çinilerin bir kısmı köşk binasından daha eskidir. Ocağın üstündeki büyük bronz şömine parçası çok zariftir ve kubbesinin zemini kan kırmızıdır, deri üstüne boyanmış arabesklerle süslenmiştir.

Havuzun yanından inen merdivenler on sekizinci yüzyıl başlarında III. Ahmet'in lale bahçeleri olan alana açılır. Burası, zevk ve sefa dönemi Lale Devri'nde ünlü lale festivallerinin yapıldığı yerdir. Hâlâ hoş bir bahçedir, solunda rokoko tarzındaki Sofa Köşkü vardır ve nedendir bilinmez, Kara Mustafa Paşa Köşkü diye de anılır. III. Ahmet tarafından yaptırılmış ya da tamamen yeniden inşa ettirilmiştir; şüphe yok ki Padişah buradan lalelerinin keyfine varmak istemişti. 1752'de I. Mahmut tarafından yeniden dekore edilmiş olan köşk Türk rokoko tarzının çok canlı bir örneğidir. Biraz ileride Başlala Kulesi veya Hekimbaşı Odası vardır, değişik dönemlerde farklı amaçlarla kullanılmıştır. Dış bahçelere uzanan bir yolun yakınında mermer teraslı Mecidiye Köşkü yer almaktadır; saray binalarına yapılan son eklemelerdendir. 1840 yılında, Boğaz'daki Dolmabahçe Sarayı'nın inşasından kısa bir süre önce I. Ab-

dülmecit tarafından yaptırılmıştır ve tamamen Batı stilindedir. Alt katı ve terası Marmara'ya tepeden bakar, burada mükemmel bir restoran vardır; eğer sabahı sarayı gezerek geçirdinizse, Harem'i ziyaret etmeden önce burası kuvvet tazelemek için son derece uygundur.

## HAREM

Şimdi Harem'i ziyaret etmek için Divan Meydanı'na, Adalet Kulesi'nin altındaki Arabalar Kapısına geri dönüyoruz. Ziyaretçi girişi buradan yapılıyor. Harem geçitlerin, avluların, bahçelerin, merdivenlerin ve -üç yüz kadarı inanılmaz derecede küçük olan- odaların altı kotta oluşturduğu gerçek bir labirenttir. Sadece kadınlar bölümü değil, Harem'den sorumlu Karaağaların koğuşları, genç şehzadelerin odaları ve dershaneleri, sultan dairesi ve sultanın kardeşlerinin onurlu bir hapis hayatı yaşadığı Kafes denilen daireler de buradadır. Tümünü yüzeysel olarak incelemek bile günler süren çetin çabalar gerektirir. Dolayısıyla, sadece en önemli ve etkileyicilerden olan iki düzine kadar oda, geçit ve avlu halka açık olduğu için belki de memnun olmalıyız; diğer bölümlerde hâlâ restorasyon çalışmaları sürmektedir. Bu nedenle gezimiz temelde sadece ziyarete açık kısımlarla sınırlı olacaktır.

Harem Fatih Mehmet tarafından kurulan sarayın özgün bir parçası değildir. Görünen o ki, Fatih Üçüncü Tepe'deki Eski Saray'ı ev hayatı, eşleri ve cariyeler için muhafaza ederek Topkapı Sarayı'nı İmparatorluk'un kamu işleri ve devlet adamlarının yetiştirilmesi için görkemli bir işyeri olarak tasarlamıştı. Ardından gelen II. Bayezit, I. Selim ve saltanatının büyük bir bölümü boyunca Kanuni Sultan Süleyman bu düzenlemeyi devam ettirmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Roxelana'ya (Haseki Hürrem'e) Topkapı Sarayı'nda yerleşme izni verdiği söylenmektedir, ancak muhtemelen Eski Saray'daki pek çoğu gibi Hürrem'in dairesi de ahşap bir köşktü. Oğulları II. Selim de bu düzeni sürdürdü. Harem'deki tarihlendirilebilen en eski yapı kesinlikle Selim'in oğlu ve halefi III. Murat (s. 1574-1595) dönemine aittir.

Arabalar Kapısı Harem'deki kadınların gezintiye çıkacakları zaman arabaları buraya geldiği için bu isimle anılır. Kapının üstünde A.H. 996 (MS 1588) tarihli bir kitabe bulunur. Kapı Dolaplı Kubbe diye anılan küçük, karanlık bir odaya açılır ve buradan muhafız odası olarak hizmet görmüş, oldukça kaliteli çinilerle kaplı bir odaya geçilir. Solda Saray'ın bahçelerine giden uzun geçide açılan bir kapı vardır, başka bir kapı Haremağaları Mescidi'ne, sağdaki bir kapı da Adalet Kulesi'ne açılır. Şimdi uzun ve dar Karaağalar Taşlığı'na giriyoruz, burası da çinilerle kaplanmış ve solda, Haremağaları Koğuşu'nun önündeki sütunlu sayvan var. Hem muhafız odasında hem de taşlıkta yapım yılını gösteren "A.H. 1079 (MS 1668/9)" yazısı mevcut, bu da 1665'teki büyük yangından sonra buraların IV. Mehmet tarafından yeniden inşa ettirildiğini ya da yeniden dekore edildiğini gösteriyor. Haremağaları Koğuşu üstü kapalı, bir ucunda yüksek şöminesi bir içavlunun çevresine sıralanmış olan üç katlı bir binadır. Her katta on - on iki adet küçük oda bulunur; anlaşılan odalar yine de fazlasıyla kalabalıktı, çünkü yüzlerce karaağa vardı; elbette nöbetleşe çalışıyor ve uyuyorlardı. Açık avluya geri dönüp soldaki merdiveni çıkarak sultanın erkek çocuklarının eğitildiği Şehzade Mektebi'ne gidiyoruz; bunlar kaliteli çini döşenmiş hoş odalar, ama şu an halka açık değil. Az ötede Karaağalar'ın başı olan Kızlarağası'nın dairesine açılan bir kapı var; Harem'deki en önemli ve güçlü görevliydi, ama onun da şu anda kapalı olan dairesi çok küçük ve kasvetlidir.

Avlunun en uzak köşesinde sözcüğün dar anlamıyla Harem'in, yani kadınlar bölümünün anakapısı olan Cümle Kapısı var. Buradan ikinci bir muhafız odasına geçiliyor, odanın sol tarafında uzun, dar bir koridor Cariyeler Taşlığı'na gidiyor. Burası bir kenarında sütunlar olan hoş bir avludur, ucunda cariyelerin iki katlı koğuşları bulunur. Sağda Harem'in baş kadın görevlilerine ait üç süit oda yer almaktadır; bunlar sultanın annesinin altında haremi yöneten Kâhya Kadın, Harem Hazinebaşı ve Harem Çamaşırcıbaşı'dır. Kubbeli, çinili odaları çok caziptir, haremağaların havasız odalarının tersine güzel bahçe manzaralıdır. (Süitlerden biri halka açıktır.) Bu üç süitin ötesindeki kırkmerdiven de-

nen taş basamaklarla epeyce aşağıda Harem Hastanesi'nin bulunduğu geniş avluya inilir. Çok güzeldir ama ne yazık ki ziyarete açık değildir.

Biraz geri dönüp geniş üstü açık Valide Sultan Taşlığı'na giden, kısa koridora geliyoruz. Taşlığın kuzeybatısında harika bronz bir ocağın bulunduğu çinilerle kaplanmış Ocaklı Oda'ya giden bir kapı var. Sağda b1r kapı sultanın en yüksek mevkili eşleri olan Birinci ve İkinci Kadınefendilerin dairelerine gidiyor. Soldaki bir kapı da duvarlarından birini süsleyen çeşme nedeniyle Çeşmeli Oda olarak anılan küçük bir odaya açılıyor. Bu ve Ocaklı Oda Harem ile Sultan Dairesi arasında antre görevi görüyorlardı.

Valide sultanın daireleri kendi adını taşıyan taşlığın batı kenarını büyük ölçüde doldurmaktadır. Zemin katta ve bunun üstünde dörder oda bulunur ve hepsi 1666/7 tarihinden kalmaz. Sadece zemin kattakiler gezilebilmektedir. Bunlar valide sultanın salonu, kabul odası, yatak odası ve oturma odasıdır. Yatak odası 1667 tarihli İznik çinileriyle süslenmiştir; tarihleri görece geç olmasına rağmen çok gösterişli, çiçek desenli panolar dikkat çekmektedir. Hamam Yolu denen uzun ve dar geçit kuzeyden valide sultanın oturma odasından Sultan Dairesi'ne gider. Bu geçit kısmen iki katlı olarak mükellef sütlerden ve hamamların arasından geçer ve doğudaki hamamları batıdaki oturma odalarından ayırır. İki hamam vardır, güneydeki valideye, diğeri de sultana aittir. Sultan hamamı halka açıktır. Her iki hamam da neredeyse tıpatıp aynıdır, dekorasyonları barok tarzı ama sadedir; banyo yapılan yer yaldızlı-bronz bir ızgara ile perdelenmiştir.

Hamamlar Yolu'nun kuzey ucu Saray'ın en büyük ve en görkemli odası olan Hünkâr Sofası'na gider. Oda büyük bir kemerle farklı büyüklüklerde iki bölüme ayrılmıştır; büyüğü kubbelidir, zemini hafif yüksek olan küçüğünün üst kısmında balkon vardır. Odanın üst tarafı -kubbe, bingiler ve kemerler- on altıncı yüzyıl sonlarında restore edilerek özgün görünümüne kavuşturulmuştur; ancak ne yazık ki III. Osman (s. 1754-1757) alt kısmın bütününe barok dekorasyon yaptırmıştır, zıtlık

hiç de uyumlu değildir. Bu salon sultan tarafından Harem'deki kadınlar için düzenlenen eğlencelerin de mekânıydı, balkon müzisyenler tarafından kullanılırdı. Odanın bir kitabede 1578 tarihli olduğu belirtilen bitişikteki III. Murat Has Odası'ndan sonra yapıldığı anlaşılmaktadır. III. Murat'inki gibi bu odanın da Sinan tarafından yapılmış olduğu rivayeti belki de doğrudur; Murat zaten muhteşem süitine daha da görkemli bir oda eklemeye karar vermiş olabilir. Bu oda Sinan'ın eseri olabilecek kadar güzeldir ve eğer değilse çok daha geç bir dönemde yapılmadığı aşîkârdır.

Şimdi küçük, çinilerle bezenmiş (ama ne yazık ki birazdan anlatacağımız nedenle kubbede tam ortasından ikiye ayrılmasından dolayı şekilsizleşmiş) bir yan odadan, sık sık yanlışlıkla yatak odası olarak anılan III. Murat Has Odası'na geçiyoruz. Burası kuşkusuz ki Saray'ın en güzel odasıdır, çünkü Hünkâr Sofası'nın aksine özgün dekorasyonunun hepsi muhafaza edilmiştir. Duvarlar altın döneminden İznik çinileriyle kaplanmıştır; odayı çepeçevre dolanan hat yazılı friz gibi zarif bronz şömineyi çevreleyen erik çiçekli tabla da özellikle dikkate şayandır. Ocağın karşısında mermer bir çerçeve içinde duvara gömülü, çokrenkli oyma mermerden özenle işlenmiş üç kademeli bir çeşme yer alır. Ama odaya eşsizliğini ve albenisini veren, harika dekorasyonun yanı sıra mükemmel ve son derece uyumlu oranlardır. Daha önce belirttiğimiz gibi, 1578'de Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Bir sonraki yüzyılın başında (1608/9) I. Ahmet batı tarafına bir ekleme yapmıştır, bu çok daha küçük ama kubbesi ve çinileriyle nerdeyse III. Murat Has Odası kadar güzel bir odadır. Havuza ve bahçeye bakar, çok daha sonra eklenen III. Osman'ın mermer terasını da görür; mavi-yeşil çinilerinden yansıyan ışık odada sakın bir deniz atmosferi yaratır. Yüz yıl sonra (1705/6) III. Ahmet güneyde bir küçük oda daha eklemiş ya da odayı yeniden dekore etmiştir; buraya Yemiş Odası denir, çünkü duvarları meyvelerden oluşan boyama panolarla süslenmiştir. Bu oda Lale Devri'ne aittir ve Avrupa rokoko etkilerinin başlangıcını gösterir; ama şüphesiz saraydaki tüm rokoko odalar içinde en etkileyicisi bu odadır.

Tekrar geri gidip Sultan Murat'ın Has Odası'ndan ve yan odadan geçiyor ve solda, son zamanlara kadar sultanın erkek kardeşlerinin hapsedildiği Kafes olarak kabul edilen bir çift çok güzel odaya geliyoruz. Bu odaların Kafes olduğu hiçbir zaman kesin kabul görmedi ve en sonunda bu görüş tamamen bırakıldı; artık -batıdan geldiğimiz ilk odaya açılan- Cinlerin Meşveret Yeri'nin üst katındaki pek çok küçük, karanlık oda Kafes olarak tanımlanmaktadır. Bu odaların ne zaman ya da ne niyetle yapıldıkları tam olarak bilinmemektedir, ama on altıncı yüzyılın sonu ya da on yedinci yüzyılın başlarında yapılmış olmaları gerekir, çünkü çinileri en parlak dönemdendir ve aslında belki de sarayın en güzel çinileridir. İlk odanın kubbesi kanvas üzerine yapılan süslemelerle kaplıdır. İçteki odanın tavanı düzdür ama o da mükemmel tezyin edilmiştir; burada harika bir pirinç kaplama ocak vardır, her iki tarafında ve üstünde mevcut en muhteşem çini panolar bulunur. Ocağın önündeki döşeme taşları, 30 cm kadar altta bulunan yine parlak dönemlerden kalma, ama odada bulunanlardan çok farklı tasarımda ve farklı renklerdeki başka döşemeleri ve çinileri açığa çıkartmak için kaldırılmıştır. Bu, Sultan Murat'ın yan odasının seviyesidir; yan oda bu odaya yer açmak için ortadan ikiye bölünmüştür. Yeni odalar eklemek için odaların bölünmesi Harem'de sık görülen bir uygulamaydı. Ve bu muhteşem çinili odadan mahrum kalmak istemesek de, Sinan'ın yanodasının bu derece baştan savma şekilde bölünmesi bize düşüncesizlik gibi geliyor.

Yeniden Cinlerin Meşveret Yeri denilen sütunlu koridora çıkıyoruz, bu adın neden verildiği bilinmemektedir - belki de sultan oraya bakan odalarda yaşayan mahpus şehzadelerin kendisini devirmek için cinlerle görüştüğünü kuruyordu. Sütunlu yol Gözdeler Taşlığı diye bilinen ve sarayın daha alt kottaki bahçelerine bakan avluya çıkar. Gözdelerin daireleri avlunun arka tarafındaki binanın üst katında bulunan süit odalardır. Bu odalar hâlâ restorasyonda olduğundan halka açık değildir. 1960'ların başlarında bu binaları ilk kez gördüğümüzde, sanki orada oturan son şahıslar Harem 1909'da resmen kapatıldığında burayı terk

ettiğinden beri dokunulmamış gibiydi, ıssız ve örümcek ağlarıyla kaplı, geçmişin hayaletlerinin mekânıydı. Pencerelerin kepenkleri kapalıydı ve odalar neredeyse zifiri karanlıktı; eski pirinç bir karyolanın sarkmış tavanının parıltısını ve çürüyen giysilerin altında kalmış çökmüş divanları hayal meyal gördük. Bir tuvalet masasının toz kaplı aynasında terk edilmiş odanın karanlık hayali yansıyor.

Gözdeler Taşlığı'nın ucunda sultanın hanımları ziyarete geldiğinde kullandığı bir oturma odası bulunur. Buradaki balkondan sultan Saray'ın bahçelerine, Haliç'ten Pera'nın yeşil yamaçlarına kadar uzanan manzaraya bakardı. Muhakkak ki Saray'da sultanın keyif çatması için daha uygun bir yer yoktur; Boğaz'ın tatlı meltemiyle serinleyip güzel şehrinin takımyıldızlar gibi yanıp sönen ışıklarını seyrederek, Gözdeler Taşlığı'ndaki güzel kadınlarının yumuşacık fısıldaşmalarını dinlerdi. Buraya bir zamanlar neden Darüssaade (Saadet Evi) dediklerini anlıyor insan.

Harem turları Gözdeler Taşlığı'nda biter, biz de Altın Yolu takip ederek çıkışın yolunu tutuyoruz. Cariye Cevri Kalfa'nın 1809'da, sonradan Sultan II. Mahmut olacak Şehzade Mahmut'u öldürmeye gelen asilerle mücadele ettiği merdivenleri geçiyoruz, ardından Harem'in ana kapısı Cümle Kapısı'ndan çıkıyor ve iki kere sola dönerek Kuşhane Kapısı'na geliyoruz. 1651'de Valide Kösem Sultan Kızlarağası Uzun Süleyman tarafından burada öldürüldü. Bu noktada Harem'den çıkıp Üçüncü Avlu'ya gelerek Saadet Evi'ne yaptığımız geziyi tamamlıyoruz.





# AYASOFYA'DAN SARAYBURNU'NA

0 200 m.

map no : 3

Marmara Denizi



Sarayburnu

Haliç

Gotlar Sütunu

Topkapı Sarayı

Cinili köşk

Eski Sark  
Eserleri  
Müzesi

Arkeoloji  
Müzesi

Aya Trini

Samson Bakimeyi  
Kalıntıları

Alay köşkü

Saray Duvarları

Saltanat Kapısı

Ayasofya

III. Ahmet  
Çeşmesi

Saray Duvarları

Haseki  
Hürrem  
Hamamı

## *Saray'ın Dış Bahçelerinde*

*Aya İrini Kilisesi. Arkeoloji Müzesi. Çinili Köşk.*

Şimdiki turumuz Ayasofya'dan Saray'ın dış avlularına va yamaçtaki bahçelerine uzanıyor. Eski şehrin en ucunda, Saray'ın dış duvarlarıyla korunan bu alan modern İstanbul'un hızlı hayatından neredeyse tamamıyla kopuktur. Bu sakın bahçelerde yürürken, buranın eskiden Bizan-tion şehri olduğunu hayal etmek zordur.

Turumuza, eski şehrin kalbi olan, Ayasofya'nın önündeki büyük meydandan başlayacağız. Meydandan ayrılmadan önce, muhtemelen çevresindeki büyük anıtların yanında bodur kaldığı için pek çok turistin farkına varamayıp kaçırdığı önemli bir binaya, Haseki Hürrem Hamamı'na göz atacağız. Bu bina, Ayasofya ile Sultanahmet Camii arasındaki parkın doğu tarafındadır. Bu harika hamam Kanuni Sultan Süleyman tarafından, Batı'da Roxelana olarak bilinen eşi Haseki Hürrem için yaptırılmıştır. Hamam Sultan Süleyman'ın başmimarı Mimar Sinan tarafından tasarlanmış ve onun tarafından 1556'da tamamlanmıştır; belki de bu Sinan'ın uzun ve başarı dolu kariyerinde yaptığı en güzel hamamdır. Bir ucu erkekler, bir ucu da kadınlar için olmak üzere iki bölümlüdür. Her iki uçta da büyük kubbeyle örtülmüş bir giriş salonu, yani camekân bulunur; buradan üç küçük kubbenin örttüğü bir koridor ile yine kubbeli olan, etrafı yıkanılacak küçük odalarla çevrili hararete geçilir. Binanın dikkate değer etkileyici bir simetrisi ve ince hatları vardır. Şehirdeki Türk hamamlarının en çekici ve zarif örneklerinden biri olan bu eser özenle restore edilmiş ve Türk halı ve kilimlerini sergileyen bir galeri halinde halka açılmıştır.

Haseki Hürrem Hamamı'nın Septimius Severus tarafından MS 196 civarında yaptırılan ve Büyük Constantinus tarafından genişletilen

Zeuxsippos Hamamı'nın bir zamanlar bulunduğu alana çok yakın olduğunu öğrenmek ilginçtir. Burada 1927-1928 yıllarında sürdürülen kazılar erken dönem Bizans yapılarının temellerini gün ışığına çıkartmıştır, bazı araştırmacılara göre bunlar eski Konstantinopolis'in bu son derece ünlü hamamına aittir. Üstü örtülen bu kalıntılar Ayasofya ile Sultanahmet'in arasındaki yolun yaklaşık olarak ortasındadır.

Şimdi meydanı arkamızda bırakıp Ayasofya'nın apsisinin arka tarafına geçiyoruz. Yürüdüğümüz sokakta Bizans zamanında Kutsal Kuyu Revağı bulunuyordu. İmparator Halke Sarayı'ndan çıkıp Ayasofya'nın güneydoğu köşesindeki Kutsal Kuyu'ya doğru bu revaklı caddeden yürürdü. Orada güney nefinin doğu ucunda halen mevcut olan büyük kapıdan geçerek Ayasofya'ya girerdi. Bu caddenin sağındaki alanda şu anda Arkeoloji Müzesi tarafından kazılar yürütülmektedir ve Büyük Bizans Sarayı'nın (Bkz. Bölüm 6) pek çok kalıntısı açığa çıkartılmıştır. Alan çok yakında halka açılacaktır.

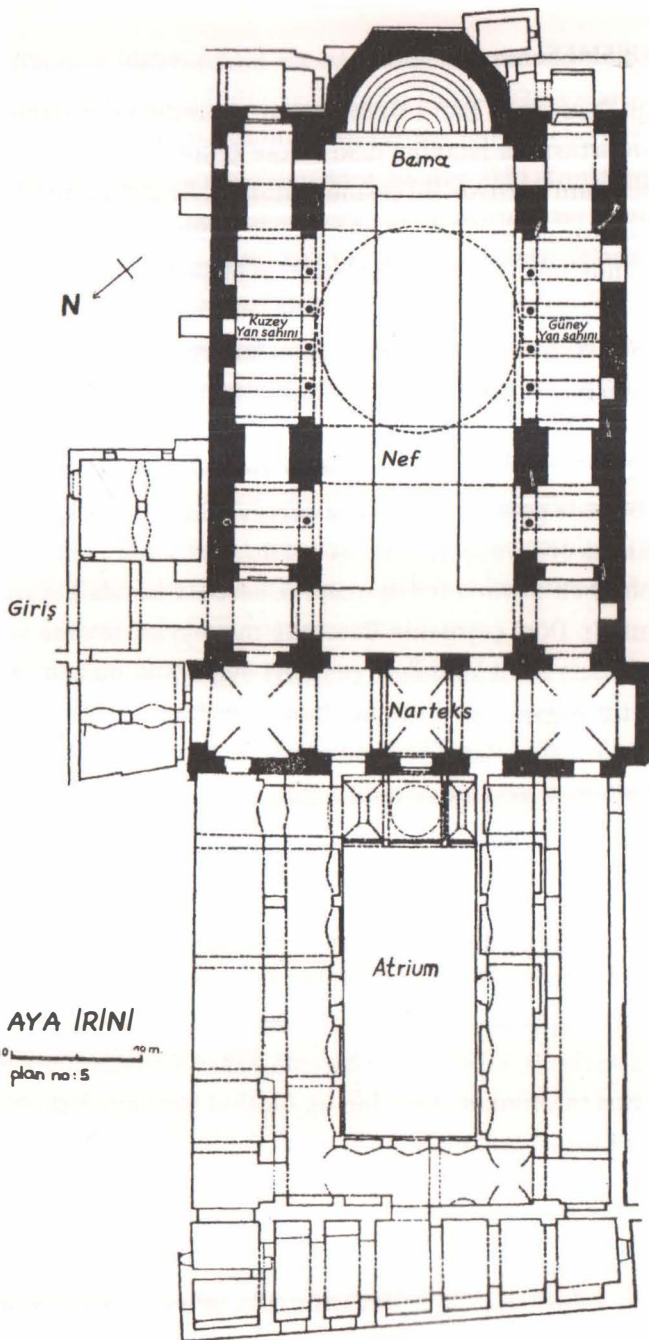
Caddede ilerlediğimizde, kilisenin kuzeydoğu köşesinde rokoko tarzında yapılmış Türklere ait büyük bir kapıya geliriz. Bu Ayasofya'nın bahçesine açılan arka kapıdır ve bir zamanlar kilisenin hazine daire-si olan *skeuophylakion*'a gider. Bina halka açık değildir. Solda, Topkapı Sarayı'nın dış duvarına bitişik olarak on dokuzuncu yüzyılda yapılmış bir dizi zarif Türk evinin bulunduğu Soğuk Çeşme Sokağı vardır. Bu evler 1984-1986 arasında neredeyse harabe halindeyken Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından, Çelik Gülersoy'un yönetiminde restore edilmiştir ve şimdi Ayasofya Pansiyonları adı altında hizmet vermektetir. Evlerden biri Çelik Gülersoy Vakfı'nın kütüphanesidir, burada İstanbul'un Osmanlı zamanlarına ait sıradışı kitap, harita, baskı ve resim koleksiyonları bulunmaktadır.

### III. AHMET ÇEŞMESİ

Şimdi Topkapı Sarayı'nda Bâb-ı Hümayun'un önündeki meydanda-  
yız. Bu meydanın ortasında İstanbul'daki sokak çeşmelerinin en gör-  
kemli ve etkileyici olanı duruyor. Bu çeşme Sultan III. Ahmet tarafından  
1728 yılında yaptırılmıştır ve Türk rokoko mimarisinin en güzel örnek-  
lerindendir. Üzerinde beş küçük kubbe bulunan ahşap saçaklı bir çatı  
ile kapatılmış dikdörtgen bir yapıdır. Her kenarda bir çeşme ve dört  
köşenin her birinde de birer sebil vardır. Çeşmelerden her biri sivri ke-  
merle çerçevelenen bir nişe yerleştirilmiştir. Mermer kemer taşları bir  
kırmızı bir pembe olarak dizilmiş, fasat zengin çiçek motifleri işlenmiş  
alçak kabartmalarla bezenmiştir. Köşelerdeki sebiller yarım daire bi-  
çimindedir, her birinde gömme sütunlarla çerçevelenmiş ve gösterişli  
bronz parmaklıklarla örtülmüş üç pencere vardır. Her sebilin üstünde-  
ki ve altındaki bombeli duvar zarif oymalarla, serbest tarzda bezeme  
ve hatla süslenmiştir. Dört çeşmenin üzerinde mavi-yeşil zemine yal-  
dızlı harflerle ünlü şair Seyit Vehbi'nin çeşmeyi öven, suyunu zezem  
suyuna ve cennetin kutsal selsebillerine benzeten kasidesi nakşedil-  
miştir. Kaside şu sözlerle biter: "Aç besmeleyle iç suyu Han Ahmed'e  
eyle dua."

### AYA İRİNİ

Bâb-ı Hümayun Kapısı'ndan geçip Saray'ın ilk avlusuna giriyoruz;  
biraz ileride solda bir Bizans kilisesinin gül kurusu apsisini görüyoruz.  
Bu Aya İrini, eski Kutsal Selamet Kilise'sidir. Söylenceye göre, Aya İrini  
eski Bizans kentindeki ilk kiliselerden biriydi. Kilise Constantinus ya  
da oğlu Constantius tarafından, daha büyük ölçekte yeniden inşa etti-  
rildi. İlk Ayasofya Kilisesi tamamlanıncaya kadar patrikhane katedrali  
olarak hizmet etti. Constantius döneminde Aya İrini Ariusçular ve Ni-  
kaia (İznik) Amentüsü savunucuları olan Ortodokslar arasındaki şid-  
detli ihtilafın merkezi olmuş ve 346'da dinî bir ayaklanmada üç binden  
fazla kişi kilisenin avlusunda öldürülmüştür. 381 yılında, Aya İrini'de



toplanan İkinci Ekümenik Konsil'in Nikaia (İznik) Amentüsü'nü yeniden onaylayıp Ariusçuları aforoz etmesiyle Ortodokslar nihai zafere ulaştı. Ayasofya'nın 404 yılında tahrip olmasından sonra Aya İrini yeniden önem kazandı, böylece bir on yıl daha patrikhane katedrali olarak hizmet verdi. Ama sonra Ayasofya'nın II. Theodosios tarafından yeniden inşa ettirilmesinin ardından yine ikinci konuma düştü ve o tarihten sonra şehrin dinî hayatında ender olarak başrolü oynadı. 532'deki Nika Ayaklanması'nda Aya İrini Ayasofya ile aynı kaderi paylaştı, her iki kilise de yangında tamamıyla tahrip oldu. Hemen ardından İustinianos her iki kiliseyi de yeniden inşa ettirmeye koyuldu ve iki kilise de 537'de, aşağı yukarı aynı zamanda yeniden açıldı. Yeni Kutsal Bilgelik ve Kutsal Selamet Kiliseleri o tarihten itibaren yakinen bağlantılı oldular ve aynı dinî tesisin iki kısmını oluşturdular. Her ne kadar Aya İrini komşusunun yanında pek minik ve onun gölgesinde kalsa da, eski kökeni nedeniyle Bizantion halkından her zaman saygı gördü ve *Palaia Ekklesia*, Eski Kilise olarak anıldı.

Aya İrini 564'te bir yangınla yıkımın eşiğine gelmiş, atrium ve narteksin bir kısmı harap olmuştur; ama hemen ardından ömrünün son senesindeki İustinianos tarafından onarılır. Ekim 740'ta şiddetli bir depremle sarsılır ve bu kez de III. Leon ya da V. Konstantinos tarafından onarılır. Görüldüğü kadarıyla, o tarihten sonra kilisenin başına başka felaket gelmemiştir, bu nedenle gördüğümüz yapı, sekizinci yüzyıldaki onarımlar ve Türklerin küçük eklemeleri dışında İustinianos zamanından kalmadır. Fetih'ten sonra, Aya İrini Topkapı Sarayı'nın dış duvarlarının içinde kalmıştır. Aya İrini'nin bulunduğu Saray'ın en dış avlusu Yeniçerilere verilmiş, onlar da binayı cephanelik olarak kullanmışlardır. Yeniçerilerin 1826'da kaldırılmasından birkaç yıl sonra Aya İrini, başta Osmanlı silahları olmak üzere, eski eserlerin depolanması için kullanılmıştır. 1950'lerden başlayarak Aya İrini'nin içi askeri malzemedan arındırılmış ve baştan aşağı onarımdan geçmiştir, o zamandan beri konserler, sergiler ve çeşitli sanat etkinliklerine evsahipliği yapmaktadır.

Kilisenin etrafındaki zemin antik zeminden yaklaşık beş metre yukarıdadır ve şimdiki giriş kuzey nefinin batı ucundaki Türk işi bir sundurmadan ve müstemilattandır. Kiliseye yarı-karanlık taş bir rampa ile iç mekânın seviyesine doğru alçalarak giriyoruz. Rampanın sonunda kuzey nefini geçiyoruz ve işte kilisenin arka tarafındayız, orta nef uzunlamasına karşımızda duruyor. Buradan kilisenin bir bazilika olduğunu görebiliriz, ama çok sıradışı bir bazilika. Geniş nef yan sahnılardan alışıldık sütunlu arkatlarla ayrılmış, ama bu arkatlar batıya doğru yer alan ve doğudaki kubbe ile batıdaki daha küçük eliptik kubbesel tonozu destekleyen büyük payelerle kesilmiştir. Doğudaki kubbe, dört büyük kemer ile desteklenir, batı yönündeki dışında kemerler derin beşiktonozlar halinde uzanmaktadır. Burada basit kubbeli bazilikadan daha sonra bazilikanın yerini alacak merkezî Yunan haçı planına geçişi görüyoruz. İçeride yarım dairesel, dışarda beş köşeli olan apsis yarım kubbe ile örtülmüştür. Apsiste *Synthronon*, yani din adamlarının oturdukları sıralar vardır, şehirde Bizans zamanlarından kalan tek örnektir ve apsisin çevresinde altara bakan altı sıra oturma yerinden oluşur; en üst sıranın altındaki koridora iki yandaki kapılardan girilir.

Apsisin yarım kubbesinde geometrik bir bordür ve üç basamaklı bir kaide üzerinde gösterilen antik bir mozaik haç bulunur, yaldızlı zemin üzerine siyah kontürlüdür. Buradaki kitabe LXV. Mezmur'dan 4. ve 5. ayetlerdir, bema kemerindeki ise bazı değişikliklerle Amos IX:6'dan olabilir; ama her ikisinde de mozaiklerin bazı parçaları düşmüştür ve harfler hem gramere hem de içeriğe yabancı biri tarafından boya ile eklenmiştir. Bu mozaiklerin tarihi konusunda fikir ayrılıkları vardır; bir görüş 740'taki depremden sonra V. Konstantinos tarafından yaptırılan geniş kapsamlı onarımdan kaldıklarını, diğeri ise İustinianos döneminden olduklarını savunur. Narteksteki dekoratif mozaikler Ayasofya'dakilere benzer ve İustinianos zamanından oldukları neredeyse kesindir.

Nefin batı tarafında beş kapı kiliseden nartekse geçisi sağlıyor, buradan da atriuma bağlanan beş kapı var, ama üçü kapatılmış. Bu ve Stu-



dios Manastırı'ndaki cüzi kalıntılar (Bkz. Bölüm 16) şehirde bugüne gelebilmiş yegâne atriumlar. Yazık ki buradaki büyük ölçüde değişikliğe uğramış, iç peristilin tümü ve dış peristilin büyük kısmı Türkler tarafından yeniden yapılmış. Ama dış duvarlarının çoğu Bizans döneminden kalma ve ilgi çekici bir asimetrisi var: Kuzey sayvan güney sayvandandan uzun olduğundan batı duvarı dik olmayan bir açı yapıyor. Güneydoğu köşesinde birkaç basamakla varılan kapının açıldığı güneydeki bina kalıntılarından aşağıda kısaca bahsedeceğiz. Aya İrini günümüzde Uluslararası İstanbul Müzik Festivali'nde pek çok konsere evsahipliği yapmaktadır; bu performanslar için inanılmaz bir atmosferin yanı sıra, mükemmel bir akustik sunar.

Eğer Aya İrini'den çıkıp apsisin arkasındaki bahçeden yürürsek kilisenin güneyinde kalan kalıntılara göz atabiliriz. (Bunlar parmaklıklarla kapatılmış ama yine de görülebiliyorlar.) 1946'da kazılıp ortaya çıkartılmış olan kalıntılar çok büyük ihtimalle bir zamanların ünlü Samson Bakımevi'ne ait. Prokopios'un bildirdiğine göre Ayasofya ile Aya İrini arasında "bir zamanlar yoksul ve ağır hasta kişiler, yani hem malını hem sağlığını kaybetmiş olanlar için bir bakımevi vardı. Bu eski zamanlarda Samson adlı hayır sahibi bir adam tarafından kurulmuştu." Prokopios daha sonra Samson Bakımevi'nin Nika İsyanı sırasında çıkan yangında, her iki yanındaki kiliselerle birlikte tahrip olduğunu ve İustinianos tarafından büyütülerek yeniden inşa edildiğini söyler. Ne yazık ki, kazılar Bakımevi'nin planını netleştirecek kadar devam etmemiştir. Aya İrini'nin atriumunun karşısında bir avlu seçilebilir, buraya birbirine pek uymayan bazı sütunlar ve sütun başlıkları yerleştirilmiştir. Doğuda bir nymphaeum, yani anıtsal çeşme ve küçük bir sarnıç ile bir dizi oda vardır, bazılarının zemini *opus sectile* tarzında örgülü Bizans döşeme mozaikleriyle dekore edilmiştir. Bakımevi ve Aya İrini arasında geniş bir koridor ve doğuya doğru belki de kilisenin galerilerine açılan tonozlu bir rampa vardır. Duvar işçiliğinden ve sütun başlıklarından büyük kısmı İustinianos zamanına, şüphesiz ki Prokopios tarafından bahsedilen yeniden inşaya dayanır. Binanın doğrudan, Aya

İrini'nin avludan yarım metre kadar yüksek olan atriumuna bağlı olduğu aşikârdır. Daha ciddi ve bilimsel kazı çalışmalarının en yakın zamanda başlamasını ümit ederek ayrılıyoruz.

Şimdi Aya İrini'den ayrılıp, Birinci Avlu'nun sol tarafındaki kapıya giden yolu tutuyoruz. Kapının solunda kalan bina Darphane. Restore edilmiş olan bina şu an halka açık, sergiler ve kültürel etkinlikler için kullanılıyor, bunun dışında pek ilginç değil. Darphane'nin sağ alt tarafındaki Kozbekçiler (Kız Bekçiler) Kapısı, bize sarayın hudutlarından çıktığımızı haber veriyor. Biraz daha aşağıda sağda Arkeoloji Müzesi'nin, Eski Şark Eserleri Müzesi'nin ve Çinili Köşk'ün ana girişine ulaşıyoruz.

Avluya girdiğimizde solumuzdaki ilk bina Eski Şark Eserleri Müzesi. Müzenin girişinde iki yanda Geç Hitit döneminden (yaklaşık MÖ 800) birer bazalt aslan var. Müze, çoğunluğu Yemen'den gelen İslam öncesi Arap eserleri ile birlikte, bir zamanlar Babil'deki İhtar kapısını süsleyen mavi zemin üzerine sarı aslan ve canavar motifli fayans panolar da dahil olmak üzere Babil, Geç Hitit ve Asur'a ait kıymetli koleksiyonlara evsahipliği yapmaktadır. Tanrı ilan edilmiş bir Babil kralının heykeli (MÖ 2. binyıl başları), Hammurabi Kanunları (MÖ 1750) ve Kadeş Antlaşması metni (MÖ 1286) yazılı tabletler, Geç Hitit döneminden rölyefler ve büyük heykeller, küçük bir Mısır koleksiyonu ve Müze'nin ünlü nadide çivi yazısı koleksiyonu bunlardan özellikle dikkate değer olanlarıdır. Koleksiyonun bütünü çok büyük değilse de tarihi değeri çok yüksektir. Bina yakın zamanda restore edilmiş ve koleksiyon yeniden düzenlenmiş, müze Avrupa'daki en ilginç ve albenili eski eserler müzelerinden biri olmuştur.

## ARKEOLOJİ MÜZESİ

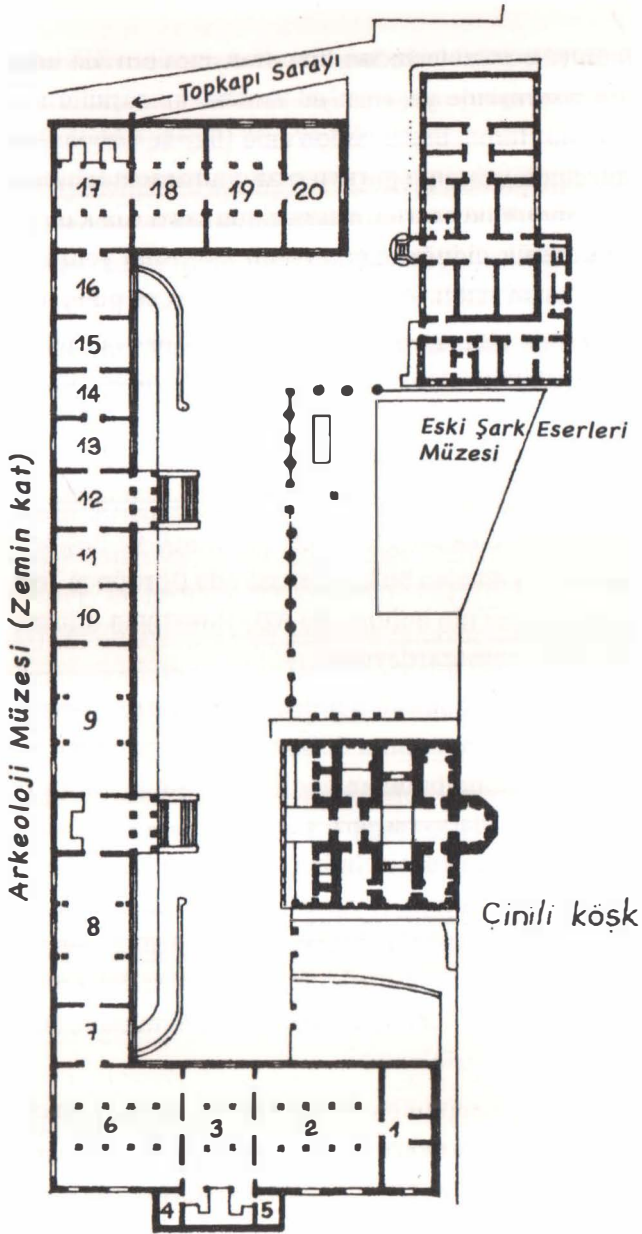
Arkeoloji Müzesi avlunun bütün sağ yanını ve arka kenarını kaplar. Müzenin modern tarihinin 1881'de, Osman Hamdi Bey'in yöneticiliğe getirilmesiyle başladığı söylenebilir. Bunu takip eden otuz yıl içerisinde Osman Hamdi Bey, 1910'daki vefatına kadar bugün gördüğümüz,

Avrupa'nın en büyük müzelerinden biri olan modern kurumu tesis etti. Bu kuruluş döneminde yaşanan en önemli ve coşkulu anlardan biri, 1887'de Osman Hamdi Bey'in Sidon'daki [Sayda, Lübnan] kraliyet nekropolü kazılarında müzenin gururu olan muhteşem lahitleri açığa çıkartması ile yaşandı. Eski eserlerin saklandığı Çinili Köşk bu yeni buluntular için pek küçük olduğundan, hemen karşısına yeni bina inşa edildi ve 1896'da halka açıldı. Osman Hamdi Bey'in ve diğer arkeologların sonraki keşifleri kısa zamanda müzeyi tika basa doldurduğundan, iki yeni kanat eklenmesi mecburiyeti doğdu, bunlar da 1902 ve 1908'de açıldı. Müzenin arkasında 1988'de başlanan dört katlı yeni bir ek bina ise 1992'de tamamlandı.

Müzeye girişte binanın ön cephesindeki iki merdivenin arasında bulunan porfir lahitler dikkatimizi çeker. Dördüncü ve beşinci yüzyıl Bizans imparatorlarına ait olan bu lahitler aslında Dördüncü Tepe'deki, şimdi yerinde Fatih Camii'nin bulunduğu Aziz Havariyun Kilisesi'ndeki (Bkz. Bölüm 12) mahzenmezardaydılar.

İlk merdivenlerden girip sola dönerek müzenin kuzey yarısını gezeceğiz; sonra geri dönüp güney yarıyı dolaşacağız ve ardından, müzenin iki giriş merdiveni arasında bulunan hediyelik eşya ve hatıra reyonunun karşısından ek binaya geçeceğiz. Lobide Kıbrıslı Herakles Bes'i başsız bir dişi aslanı arka pençelerinden yakalamış halde betimleyen dev heykeli görüyoruz. Bes'in kasıklarındaki koca boşluk kibarca yorumlanarak heykelin bir zamanlar çeşme görevi gördüğü söylenmişse de, bunun devasa bir fallusun oturtulduğu yer olması daha muhtemel. Heykel Kıbrıs'tan gelme, Roma İmparatorluğu döneminden, MS birinci ve üçüncü yüzyıl arasına tarihleniyor.

Müzenin hediyelik reyonunun arkasındaki iki odada Osman Hamdi Bey'in Sidon'daki kraliyet nekropolünde bulduğu birçok olağanüstü lahit var. Bu lahitler beşinci yüzyıl ortalarından altıncı yüzyılın ortalarına kadar Fenike'yi yöneten bir dizi krala aittir. İlk odanın kapısında Tabnit Lahdi bulunur, altıncı yüzyılda Mısırlı bir komutan için yapılmış ve beşinci yüzyılda, kalıntıları hemen ötedeki camekânda sergilenen



MÜZELER

PLAN NO : 6

Sidon Kralı Tabnit tarafından kullanılmıştır. Ayrıca burada her ikisi de M.Ö. altıncı yüzyıl sonlarına ait, Türkiye'nin Akdeniz sahillerindeki Likya bölgesinden çıkartılmış Likya ve Satrap Lahdi de sergilenmektedir. Bu odaların gerisinde, girişin sol tarafındaki hatıra eşyalar reyonunu geçince, Osman Hamdi bey'e ithaf edilmiş, fotoğraflarla kariyerini anlatan Osman Hamdi Bey hatıra salonu vardır.

Bir sonraki odada Osman Hamdi Bey tarafından 1887'de Sidon'da keşfedilmiş bir kısım lahit sergilenmektedir. Bunların en ünlüsü muhteşem İskender Lahdi'dir, Büyük İskender'e ait olduğu için değil (sık düşünülen bir hata), İskender'i av ve savaş sahnelerinde betimleyen derin, nerdeyse üç boyutlu rölyeyle süslediği için bu adı alır. Lahit M.Ö. 333'te İskender İssos Savaşı'nda Persleri yendikten sonra saltanatı başlayan Sidon Kralı Abdolonimos için yapılmıştır, lahitteki savaş sahneleri İssos Savaşı'nı tasvir ediyor olabilir. Ayrıca Satrap Lahdi ve Ağlayan Kadınlar Lahdi de buradadır. MÖ beşinci yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Satrap Lahdi ismini bir satrapın, yani Pers valisinin lahdi olması nedeniyle almıştır, lahdin dar yüzlerinden birinde satrap divana uzanmış olarak, geniş yüzde ise av sahnesinde gösterilmiştir. Ağlayan Kadınlar Lahdi MÖ dördüncü yüzyılın ortalarına tarihlenmiştir. İsmi dört yüzündeki İyon sütunları arasına yerleştirilmiş, on sekiz ağlayan kadın heykelinden alır. Lahdin kapağındaki firizde MÖ 360'da ölen Sidon kralı Straton'a ait olduğu düşünülen cenaze alayı gösterilmektedir.

İlerideki odalar esas itibarıyla lahitler ve mezar anıtlarına ayrılmıştır, Bunlardan en güzelleri Meleagros Lahdi, Phaidra-Hippolytos Lahdi ve Sidemara Lahdi'dir, MÖ üçüncü-ikinci yüzyıla tarihlenirler. Diğer göze çarpan parçalar Batı Anadolu'daki iki Helenistik tapınağın, Lagina'daki Hekate tapınağının ve Büyük Menderes kıyısında bulunan Magnesia'daki Artemis Tapınağı'nın rölyeferidir. Girişteki basamakların iki tarafındaki iki taş aslan bir zamanlar Bizans Bukoleon Sarayı'nın (Bkz. Bölüm 6) fasadında dururlardı, müzeye 1871'de demiryolu hattı inşa edilirken getirilmişlerdir.

Lobiye geri dönüp şimdi de müzenin güney tarafını geziyoruz. İlk odada arkaik dönemden (MÖ 700-480) heykeller var. Buradaki bağımsız heykeller, Apollon ve Artemis tapınaklarında adak olarak sunulan genç adam ya da genç kadının idealize edilmiş figürleridir; Yunanda bu tür erkek heykellerine kuros, kadın heykellerine ise kore denilirdi. Müzede en dikkate değer olanları bacaksız kuros ve Sisam'dan bir kurostur, her ikisinin yüzünde de bu dönemin Yunan heykellerine özgü ürkütücü arkaik tarzın özellikleri görülür. Rölyeflerin en güzeli Kyzikos'tan çıkarılmış, iki atın çektiği arabayı süren uzun saçlı genci tasvir edendir.

Bir sonraki oda Anadolu'da Pers hâkimiyeti döneminden (MÖ 546-333) heykeller ihtiva eder. Daskylion'dan çıkartılmış heykeller ve yas tutanların lahit taşıyan arabayı takip ettikleri cenaze alayını gösteren rölyefler en iyi örneklerdir.

Bundan sonraki oda klasik dönemden (MÖ 480-323) antik mezar stellerinin yanı sıra rölyef ve heykellere ayrılmıştır. En güzelleri Nisyros'tan çıkarılmış genç atlet, Pella'dan genç savaşçı, Amisos'tan (Samsun) iki genç oğluna veda eden ölü stelleridir. Buradaki en çarpıcı heykeller ise menşei bilinmeyen bir at başı ve Libya'daki Leptis Magna'dan bulunmuş, Yunan orijinalin Roma dönemi kopyası olan Athena heykelidir.

Takip eden odada Helenistik dönemden (MÖ 323-129) heykeller mevcuttur, bunların en ünlüleri Büyük İskender'i tasvir eden iki heykeldir. Bergama'dan olanı, orijinali Lysippos'un eseri olan İskender büstünün MÖ üçüncü yüzyıla tarihli kopyasıdır. Burada İskender tüm temsillerinde arketip olmuş klasik pozunda görülür: Plutarkhos'un anlatımıyla: süzülen gözler, aslan yelesi saçlar, ağzı hafif açık, başı sola eğik, yakışıklı yüzünde tuhaf dalgın bir bakış. Diğeri Sipilos [Manisa] Dağı eteğindeki Magnesia'dan İskender'in genç Herakles olarak gösterildiği heykeldir, bu da genç tanrı-kralın yine arketipik bir temsilidir.

Bir sonraki odada Tralles [Aydın] ve Menderes Magnesiası'ndan heykeller vardır. Burada MÖ birinci yüzyılın sonlarından ya da MS bi-

rinci yüzyılın başlarından kalma ünlü Tralles'li Ephebos'u görüyoruz. Bu heykel idmandan sonra dinlenen bir genci temsil eder; gevşemiştir, soğuktan korunmak için üzerine bir pelerin almıştır, mahzun yüzünde düşünceli bir gülümseme vardır.

Şimdi güney kanadın ilk odasına giriyoruz, burası Helenistik döneme ve Roma heykellerine ayrılmış. En dikkate değer olanı Alkamenes'in Atina Akropol'ünde Propylaia'nın [anıtsal giriş] hemen dışında duran eserinin kopyası bir Hermes heykeli. Odanın ortasında şair Sappho'nun Simirni'den [İzmir] getirilmiş büyük başı durur, Helenistik orijinalin Roma kopyasıdır. Sol taraf ise birinci ve dördüncü yüzyıl arasına ait, Augustus'tan Büyük Constantinus'a kadar on imparatorunkiler de dahil olmak üzere Roma büstlerine ayrılmıştır.

Bir sonraki odada Efes, Milet ve Afrodisyas'tan heykeller vardır. Efes'ten getirilen ana eser MS ikinci yüzyıla ait, nehir tanrısını uzanmış tasvir eden heykeldir. Milet'ten gelen en çarpıcı eser yine ikinci yüzyıla ait Apollon Kitharados'tur [Lir Çalan Apollon]. Afrodisyas'tan gelen en dikkate değer parça ise dördüncü yüzyıl sonlarından imparator II. Valentinianus'un heykelidir.

Bu kanattaki son oda Roma İmparatorluğu dönemine ayrılmış. En çarpıcı eser hemen kapının solundaki Yunan Talih Tanrıçası Tike'nin devasa heykeli; Tike sol kolunda Zenginlik Tanrısı çocuk Plutos'u tutarken tasvir edilmiş, omzunun üzerine meyve ve çiçeklerle dolu bereket boynuzu yerleştirilmiş. Bu heykel ikinci yüzyıla aittir ve Hypios'taki Prousias'ta bulunmuştur.

Şimdi yeni ek binaya doğru gidiyoruz. İlk kat Bizans ve komşularına ayrılmış, ayrıca Boğaz'ın altından Avrupa yakası ve Anadolu'yu birleştirecek raylı toplu taşıma sistemi için yürütülen Marmaray Projesi kazılarında bulunmuş eski eserler de burada sergileniyor. İkinci katta Çağlar Boyu İstanbul'u tanıtan eserler sergileniyor; üçüncü katta Çağlar Boyu Anadolu ve Troya, dördüncü katta da Anadolu'nun Çevre Kùltürleri sergisi var.

Bizans ve komşuları sergisi, antik Bizantion şehrini sırasıyla biri Avrupa'da diğeri ise Asya'da çevreleyen Trakya ve Bitinya bölgelerinden arkeolojik eserler sunuyor. Trakya'dan en etkileyici eserler kral mezarlarını örten höyüklerde bulunmuştur, özellikle MÖ dördüncü yüzyıla ait, başına sıkı sıkı oturan miğferi ile tasvir edilmiş olağanüstü bir bronz savaşçı başı dikkat çeker. Bitinya'dan gelen eserler arasında ise, Nikomidia'da (İzmit) bulunmuş, MS ikinci yüzyıla ait dev Oceanus başı özellikle kayda değer. Cenaze rölyefleri, büstler ve mermer heykeller içeren diğer eserler, eski Trakya'daki antik yerleşimler olan Selimvria (Silivri), Perinthos ve Eleonte ile Bitinya'daki Halkedon (Kadıköy), Nikomidia ve Klaudiopolis (Bolu) şehirlerindendir. Ayrıca, Bizans Konstantinopolis'inde bulunmuş, ünlü araba yarışçısı Porphyrios'un Hipodrom'daki zaferlerini anıtlılaştıran iki heykelin büyük mermer kaideleri sergilenmektedir. Bir zamanlar Porphyrios'un bronz bir heykelini taşıyan bu kaideler İmparator Anastasios (491-518) tarafından sipariş edilmişlerdir ve bize bu araba yarışçısının Roma zamanındaki olağanüstü popülerliği hakkında bir ölçü verirler. Kaideler kenarlarındaki Konstantinopolis Hipodrom'undan canlı sahneler betimleyen rölyefler nedeniyle ilgi çekicidir.

Marmaray Projesi sergisi hem eski şehirde (Stambol) hem de Üsküdar'da bulunmuş nesneleri içerir. Ana kazı alanı eski şehrin Marmara kıyısındaki Yenikapı'dır, Büyük Constantinus 330'da Konstantinopolis'i kurunca buraya geniş bir liman yapılmış, ancak zamanla Likos deresinden gelen alüvyonlarla dolmuştur. İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Dr. İsmail Karamut önderliğinde bir arkeoloji ekibi otuzdan fazla geminin oldukça iyi korunmuş kalıntıları ile paye, depo ve Constantinus'un yaptırdığı şehir surlarının parçaları da dahil olmak üzere çeşitli yapı kalıntıları bulmuştur. En göz alıcı keşif 2008 yılında yapılmış, iki yetişkin ve iki çocuğun iskeletleri, Boğaz'ın oluşumundan yüzyıllar önceye ait, MÖ 6400-5800 tarihli küçük bir Neolitik yerleşimin kalıntılarıyla birlikte açığa çıkartılmıştır. Sergi kazıda bulunmuş her çeşit çok sayıdaki nesneyi, kazı alanlarının fotoğraflarını, li-



manda bulunan antik gemilerin korunması dahil, yürütülen arkeolojik çalışmanın heyecan dolu videolarını içermektedir.

Çağlar boyu İstanbul sergisinin ilk galerisi tarih sırasına göre dizilmiştir, MÖ yedinci yüzyıldan kalma antik Bizantion kent-devleti buluntularıyla başlar ve Türklerin 1453'te kenti fethiyle sona erer. Serginin ilk kısmı arkaik çağdan Roma dönemine kadar uzanan aletler, toprak kaplar, ev aletleri ve mezar anıtları gibi pek çok değişik nesneyi içeriyor. Buradaki balkondan baktığımızda Assos'taki MÖ altıncı yüzyıl sonlarına ait Athena tapınağının fasadının rekonstrüksiyonunu görüyoruz. Serginin diğer galerilerinde topografik düzenleme tercih edilmiş, bu galeriler şehrin çeşitli yerlerinde bulunan nesneleri ve en önemli Bizans anıtlarını içeriyor. Bunlardan bir tanesi Kalenderhane Camii'nin, yani eski Kriotissa Kilisesi'nin (yanlışlıkla aziz Akataleptos Manastır Kilisesi olarak tanılanmıştır) restorasyonu sırasında bulunan sanat eserleridir; Aziz Francesco'nun hayatını anlatan, 1204-1261 Latin İstilas döneminde kalma freskler ve Bakire Meryem'in ikonoklastik dönem öncesine ait güzel bir mozaik portresi - bu portre şehrin o döneminden elimizde mevcut olan tek örnektir. Özgün halinde Üçüncü Tepe'nin Marmara eteğindeki Filadelfion meydanında duran, Doğu ve Batı İmparatorları ile onların Sezarlarının heykelinden oluşan porfir Tetraşi anıtının parçaları özellikle büyüleyicidir. Heykel grubu 1204 yılında, Latinler Konstantinopolis'i talan ederken Venedikliler tarafından götürülmüş, geride 1965 yılında Türk arkeolog Nezir Fıratlı tarafından keşfedilen bu parça kalmıştır. İlgi çekici başka bir parça eski Hipodrom'daki Yılanlı Sütun'a aittir (Bkz. Bölüm 6). Sütunu oluşturan birbirine sarmalanmış üç bronz yılanın başları Osmanlı döneminde kaybolmuştur, ancak bir parça 1847'de bulunmuş ve sonunda müzede korunmaya alınmıştır. Sonra bir önceki galeride Cenevizliler Galatası'ndan, Bizans döneminin son iki yüzyılına ait parçalar sergileniyor, içlerinde, San Paolo ve San Domenico Kilisesine, bugünkü adıyla Arap Camii'ne (Bkz. Bölüm 20) gömülmüş Latin şövalyelerin armaları da var. Son galeride Bizanslıların kuşatma altındayken Haliç'i kapat-

mak için kullandıkları uzun devasa zincir sergileniyor. Ayrıca Bizantion ve Bizans Konstantinopolisi'nden paralar da burada sergileniyor.

Çağlar boyu Anadolu ve Troya sergisi kronolojik olarak düzenlenmiş. Odanın bir tarafında I. Troya'dan (MÖ 3000 - 2500) IX. Troya'ya (MÖ 250 - MS 400) kadar arkeolojik kazı alanının farklı katmanlarından kalıntılar, öbür tarafında ise Anadolu'daki diğer arkeolojik kazı alanlarında çıkarılmış, tarih öncesi dönemden arkaik çağa kadar uzanan parçalar yer alıyor.

Anadolu'nun Çevre Kültürleri sergisi eski Suriye, Filistin ve Kıbrıs'a ayrılmış. En çarpıcı parça MS 108 yılına ait, Suriye'deki antik Palmira'dan çıkarılıp yeniden inşa edilmiş yeraltı mezar odası. Kabirdeki portre heykeller orijinal, Palmira Mezarlık Vadisi'ndeki çeşitli mezar anıtlarından toplanmış.

Yeni binadan ayrılıp eski müzenin ikinci katındaki bir odaya geçiyoruz. Buradaki vitrinlerde klasik ve Helenistik dönemden adak figürleri bulunuyor. Odanın ortasında MÖ ikinci yüzyılın ortalarına tarihlenen, Nikomidia'da bulunmuş İmparator Hadrianus'un dev bronz heykeli var. Pencereden baktığımızda bir sonraki durağımız Çinili Köşk çok güzel görünüyor.

## ÇİNİLİ KÖŞK

Şimdi Arkeoloji Müzesi'nden çıkıp Çinili Köşk'e geçiyoruz. Çinili Köşk İstanbul'da Osmanlı tarafından yapılan en eski seküler bina, Fatih Sultan Mehmet tarafından 1472'de Topkapı Sarayı'nın dış köşkü olarak yaptırılmış. Tasarımı ve dekorasyonu Fars tarzında, inşa tarihini bildiren Farsça uzun ve güzel kitabe de bu tesbiti destekliyor. Bina'nın önünde müze yapılmadan önce geniş bir cirit alanı varmış, Çinili Köşk de bu oyunları izlemek için yapılmış görünüyor. Bina iki katlı ve katların planı neredeyse birbirine eş: köşelerde odalar bulunan haç şeklinde. Ana katta derin bir eyvan ile kapıya ulaşılır, eyvan bütünüyle

çok çeşitli, genellikle turkuaz ve lacivert çinilerle kaplanmıştır. Bunlar duvarlarda basit geometrik şekiller meydana getiririr, ama kemerin derin sofitasında [alt yüzünde] inanılmaz derecede stilize, neredeyse geometrikleştirilmiş diyebileceğimiz bir tür Kûfi kaligrafi oluştururlar. Giriş eyvanının üç fasadında lento seviyesinde, latif çok renkli sır tekniğinde [*cuerta seca*] uzun, iki satır halinde bir Farsça kitabe vardır. Ana kitabe koyu mavi zemin üzerine beyaz harflerle yazılmıştır. Bunun üstünde ve bu kitabeyle iç içe geçmiş şekilde sarı renkteki ikincil kitabe yer alır, harflerin arasında asma filizleri girip çıkar, bütün kitabe koyu mavi, turkuaz ve beyaz çiçekli, koyu leylak rengi bir çerçeveye yerleşmiştir. Şimdi Çinili Köşk'ün Türk çinileri ve seramiklerinin sergilendiği bir müzeye dönüşmüş olması ne kadar da yerindedir.

İç bölüm ters çevrilmiş Latin haçı şeklindedir, haçın kollarının kestiği yerde kubbeli bir merkezî salon vardır. Haç, giriş ucundaki antre, karşı uçtaki bir apsisi andıran oda ve haçın iki kısa kolunun ucundaki (şimdi camla kapatılmış) iki eyvan ile genişletilmiştir; ilaveten haçın iç köşelerinde odalar vardır. Bir zamanlar bu odaların hepsi çiniliydi, hâlâ çoğu turkuaz ve lacivert renkte, üçgen ve altıgen, yer yer sırma desenli çinilerle kaplıdır; bu çiniler Bursa Yeşil Cami'dekilere çok benzer.

Milliyetçilik döneminden önce, yabancı ürünler yerli ürünlerden genellikle daha değerli sayılırdı. Anlaşılan bu Osmanlı sarayında da -duvar çinileri haricinde- yerel İznik porselenleri için geçerliydi. Yine de, Çinili Köşk'te sergilenen Çin porselenleri ilgi çekici olmalarına rağmen, yabancı müzelerin ve özel koleksiyonların, özellikle Victoria, Albert ve rakipsiz Godman koleksiyonunun sayı ve çeşit bakımından çok gerisindedir ve sergideki parçaların büyük çoğunluğu sultanlara ait değildir, sonradan müze tarafından tedarik edilmiştir. Antrenin solundaki ilk odada çoğunlukla on ikinci ve on dördüncü yüzyıl arası mineli çiniler ve Mayolika tekniği ile yapılmış duvar çinilerinden oluşan küçük bir Selçuk koleksiyonu vardır. Merkezî salona girildiğinde İznik çinilerinin altın çağının en görkemli işlerinden biri olan Karaman'daki İbrahim

Bey Camii'nin harika mihrabı hemen göze çarpar. Ayrıca odada Haseki Hürrem Medresesi'nden 1539 tarihli çok renkli sır tekniğinde iki pencere alınlığı bulunur. Soldaki ikinci odada on dördüncü ve on beşinci yüzyıla ait, Selçuk'tan Osmanlı'ya geçiş çinileri vardır, üçüncü ve dördüncü odalarda on altıncı yüzyıl ve on yedinci yüzyıl başlarından en güzel İznik ürünleri bulunmaktadır. Üçüncü odada duvardaki bir nişe yerleştirmiş, on sekizinci yüzyıl barok tarzı, kısmen çini kaplı, kısmen boyalı hoş çeşme dikkat çeker. Bu son iki odada birer tane muhteşem kandil bulunmaktadır; her ikisi de Sokollu Mehmet Paşa Camii'ndendir (Bkz. Bölüm 6) ve bu nedenle de 1577 civarına tarihlenirler. Beşinci ve altıncı odalarda on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıldan seramikler bulunuyor, bazıları hoş olsa da, Avrupalılaştırmış ve daha önceki dönemlerin ustalığından mahrum parçalardır. Ama altıncı odada on dokuzuncu yüzyı tarihli Çanakkale işi sevimli ve hayat dolu birkaç tabak hemen göze çarpar, dar bir paletle ekspresyonist tarzda balık, kuş ve bilhassa kayık figürleriyle boyanmışlardır.

Çinili Köşk'ten çıkıp avluya geri dönünce, müzenin bahçesini dolaşmak isteyebiliriz. Müzenin karşısında ve Çinili Köşk'ün yanındaki bahçede büyüleyici bir antik parçalar koleksiyonu var. Buradaki kafede bir şeyler içerken tembel tembel göz gezdirebiliriz. Buradaki en olağandışı parça iki devasa Gorgon başı formunda oyulmuş mermer blok, bir sonraki bölümde göreceğimiz Yerebatan Sarnıcı'ndaki (Bkz. Bölüm 7) çift başla aynı. Bu başların dördü de İkinci Tepe'deki Constantinus Forumu'nda (Bkz. Bölüm 7) yer alan bir frizin parçalarıydı ve muhtemelen Anadolu'daki bir tapınaktan geliyorlardı.

Avludan çıkıp sağa dönüyoruz ve iki yanımızdaki eski sütun ve sütun başları arasından aşağı doğru inen yolu takip ediyoruz. Yol bizi Soğuk Çeşme Kapısı'na, Gülhane Parkı'nın girişine doğru götürecektir. Buradan girip gezimize devam edeceğiz.

## GÜLHANE PARKI

Gülhane Parkı bir zamanlar Saray'ın dış bahçelerinin bir parçasıymış. Burası, şehir surları solumuzda gördüğümüz Topkapı Sarayı'nın dış duvarları ile aynı hattı takip eden antik Yunan şehri Bizantion'un aşağı kısmı oluyordu. Sağda kalan yüksek duvarlarını gördüğümüz antik Bizantion'un akropolü şu anda Topkapı Sarayı'nın bulunduğu alandaydı. Bu duvarın üstünde on sekizinci yüzyılın ortalarında barok tarzda yapılmış III. Osman Köşkü bulunuyor. Köşkün altındaki parkta restore edilip halka açılmış antik bir yapı görüyoruz. Bu dördüncü yüzyıl başlarından bir Roma sarnıcı, tuğla çatısı dörderlik üç sütun dizisiyle desteklenmiş.

Şimdi parkın sol tarafında, 2008 yılında açılan İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi'ne geliyoruz. Projesi Türk bilim tarihçisi Fuat Sezgin'e ait olan müze 9.-16. yüzyıl arası İslam bilim ve teknoloji tarihine ayrılmış. Burada sergilenen alet ve makineler çoğunlukla özgün kaynaklarda bulunan illüstrasyonlar ve tanımlamalara, seyrek olarak da mevcut orijinallerine dayanarak Frankfurt'ta, Goethe Üniversitesi Arap-İslam Bilim Tarihi Enstitüsü'nde yapılmış.

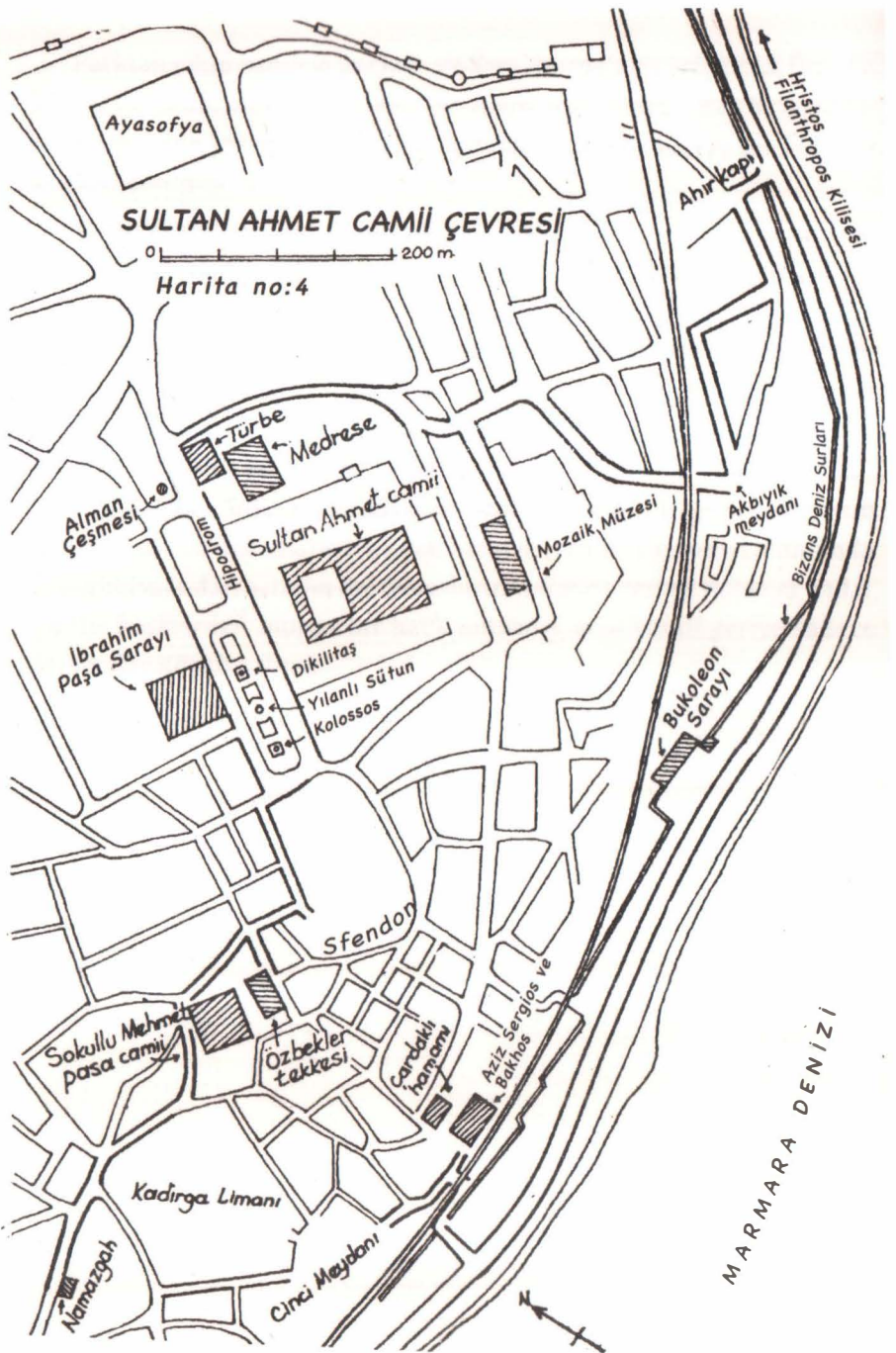
İç Saray'ın duvarlarını geçince, sağa giden yollardan birini tutturup şehrin en eski anıtlarından birine gidiyoruz: Gotlar Sütunu denen 15 metre yüksekliğindeki yekpare granit sütunun tepesinde Korint tarzı bir sütun başlığı vardır. Sütunun ismi tabanındaki kitabeden gelir: FORTUNAE REDUCI OB DEVICTOS GOTHOS. Anlamı: "Gotları yenmemizle geri dönen talihe." Sütunu II. Cladius Gothicus'a (268-70) veya Büyük Constantinus'a atfederler. Bizanslı tarihçi Nikiforos Gregoras'a göre, bir zamanlar sütunun üzerinde Bizantion'un kurucusu Megaralı Byzas'ın bir heykeli bulunmaktaydı.

Sütundan parkın çıkışına doğru giden yolu tutup önlerinde oldukça düzensiz sütunlar olan küçük oda kalıntılarını geçiyoruz. Erken dönem Bizans yapısı görünümündeki bu kalıntılar hiçbir zaman tam olarak incelenmemiş, tarihleri ve kimlikleri saptanmamış.

Parktan çıkıp caddeyi geçiyor ve Sarayburnu'na yürüyoruz. Burada büyük bir bronz Atatürk heykeli var. Avusturyalı heykeltıraş Kripple tarafından 1926 yılında yapılmış bu anıt ile bu ülkede ilk kez bir Türk'ün heykeli dikilmiş.

Sarayburnu'nun ucuna yürüdüğümüzde Boğaz ve Haliç'in birlikte Marmara'ya aktıkları yer karşımızda beliriveriyor. Burada kıyı kahvelerinden birine oturup şehirdeki en güzel manzaralardan birine kendimizi bırakıyoruz. Sarayburnu'ndan sahil yolunu tercih ederek yeniden Galata Köprüsü'ne çıkabiliriz. Yolda sağımızda, oldukça yakın zamanda yeniden inşa edilmiş Sepetçiler Köşkü var, kıyıya inşa edilmiş hoş Osmanlı yapılarından biri. Köşk 1647 yılında Sepetçiler loncası tarafından Sultan Deli İbrahim için yapılmış, Topkapı Sarayı'nın deniz köşkü ve kayıkhanesi olarak hizmet vermiş. Osmanlı zamanında Sarayburnu'ndan sarayın dış duvarlarının Haliç'i kestiği noktaya kadar bu tür köşklerden oluşan bir hat uzanmış, ama şimdi geriye sadece Sepetçiler Köşkü kalmış.







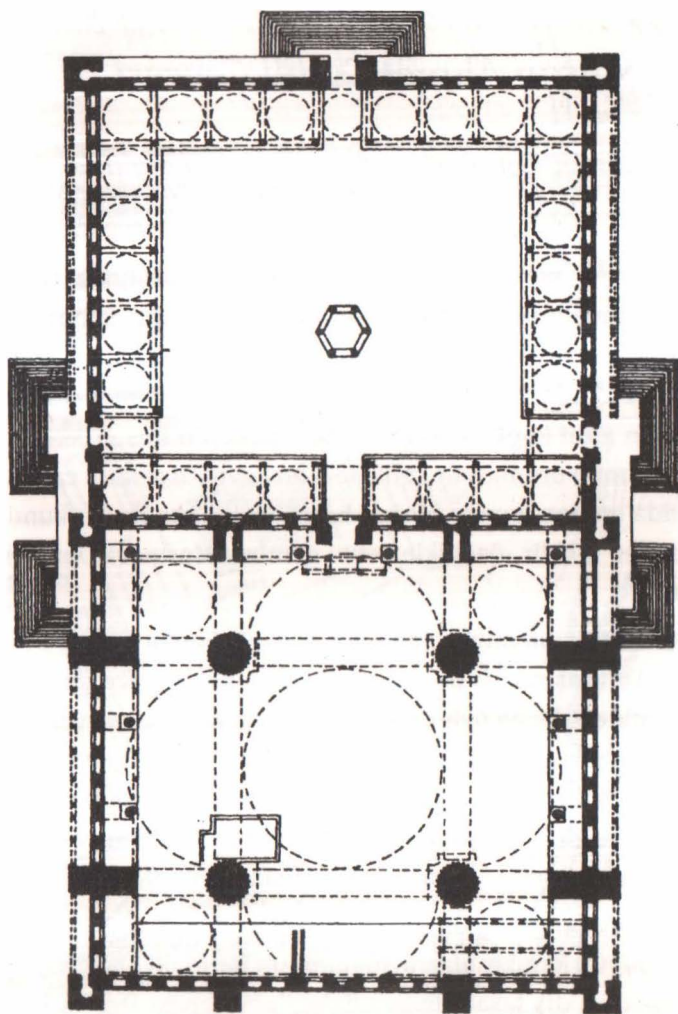
## *Sultan Ahmet Camii Çevresi*

*Sultan I. Ahmet Camii. Hipodrom. Sokollu Mehmet Paşa Camii. Küçük Ayasofya Camii. Mozaik Müzesi*

At Meydanı'nın, yani Antik Hipodrom'un doğu tarafında, turistlerce Mavi Cami diye bilinen Sultan Ahmet Camii vardır. Sultan Ahmet Camii'nin çağlayan gibi birbirini kovalayan kubbeleri ve yarım kubbeleri, binanın ve avlunun köşelerini belirleyen altı zarif minaresi, kubbe ve minarelerin altın kaplı alemleriyle belirginleşen hoş grisi, ulu ama olağanüstü uyumlu oranları ile şehirdeki en heybetli selatin cami olduğu konusunda hemen hemen herkes hemfikirdir. İstanbul ufkunun temel süslerinden biridir -özellikle kente gemiyle Marmara Denizi'nden yaklaşırken.

Sultan Ahmet Camii mimar Mehmet Ağa tarafından Sultan I. Ahmet için 1609-1616 arasında inşa edilmiştir. Söylenceye göre genç sultan yaptırdığı camiden dolayı öylesine heyecanlıydı ki bir an evvel tamamlanması için sık sık gidip inşaatta bizzat çalıştı. Yine söylenceye göre Sultan caminin açılışında Peygamber'in ayağına benzeyen bir şapka giyerek tevazusunu göstermişti. Ama Sultan Ahmet camisinin tadını çıkaramadı, bitiminden bir yıl sonra, henüz yirmi yedi yaşındayken öldü.

Sultan Ahmet Camii'nin önünde caminin iç alanıyla aynı genişlikte, üç tarafında büyük kapılar olan avlu bulunur. Batıdaki ana giriş bunların en büyüğüdür; dış fasadı Evliya Çelebi'nin babası Derviş Mehmet tarafından hat ile süslenmiştir. Avlu klasik tarzdadır, 26 sütun üstüne oturtulmuş 30 kubbe ile örtülü bir revakla çevrilidir. Avlunun ortasındaki şık sekizgen şadırvan Yeni Cami'deki gibi artık sadece dekoratiftir. Abdest dış avluda, avlunun kuzey ve güney duvarlarının bir kısmını oluşturan hoş arkadın altındaki musluklarda alınır.



SULTAN AHMET - CAMII

0 20 m.

plan no : 7

Caminin ana girişi avlunun doğu kenarındadır, ayrıca kuzey ve güneydeki merkezi minarelerin tarafındaki dış avluya açılan küçük girişler vardır. (Yoğun yaz döneminde turistlerin güney kapıdan girmesi istenir ve orta mekânın sadece batı ucuna gitmelerine izin verilir.)

Sultan Ahmet Camii'nin iç planı Yeni Cami ve diğer selatin camiler gibi genel anlamda Ayasofya'yı çağrıştırır; ama bu kez farklılıklar benzerliklerden fazladır. 51 metre uzunluğunda 53 metre genişliğindeki alan yaklaşık olarak karedir, dört sivri kemer ve dört yumuşak çizgili bingi üzerine oturan 23,5 metre çapında, 43 metre yüksekliğindeki kubbe ile örtülüdür. Doğu ve batıda yarım kubbeler vardır, bunların iki yanında daha küçük yarım kubbeler bulunur. Buraya kadar Ayasofya'ya benzer; ama Sultan Ahmet'in içinde, kuzey ve güneydeki kemerlerin altında alınlıklar yerine iki tane daha yarım kubbe bulunur, böylece dört yapraklı yonca planı oluşur. Bu "ortalanmış" denilen planın iki dezavantajı var gibi gözükmemektedir: Tekrarlanan simetri cansız ve sıkıcıdır; kubbeyi taşıyan, ister istemez çok iri ve hantal filayakları iyice ön plana çıkıp göze batmaktadır. Üstelik caminin mimarı sorunu çözme gayretiyle son derece büyük, kendi başına duran, beş metre çapındaki bu dört filayağı ortadan bir bant ile bölüp bantın hem altında hem de üstünde dışbükey dilimler yapmış, böylece kalın ve bodur oluşlarını daha da vurgulamıştır. Bunun sonucunda bir oransızlık ortaya çıkmıştır; ama yine de şehirdeki camiler arasında içi en çok beğenilen bu camidir.

Camiye 260 penceresinden ışık akar. Bir zamanlar bu pencerelerde yüksek kaliteli vitraylar vardı, içerdeki biraz fazla çiğ ışığı yumuşatıyorlardı; ama şimdi yerlerini yavaş yavaş modern taklitleri almaktadır. Kubbedeki ve binanın üst kısımlarındaki boyama arabesklerin tasarımı zayıf ve renkleri çiğdir - on altıncı ve on yedinci yüzyıldaki tasarımı ayrıntılarla zenginleştirilmiş, ağırbaşlı ama muhteşem derecede renkli bezemelerin hemen hemen bütün modern taklitlerinde olduğu gibi. Burada ana renk, caminin İngilizce "Mavi Cami" ismine kaynak olan parlak mavidir. İç dekorasyonda özgün ve güzel olan, duvarların aşağı kısımlarındaki, özellikle de galerilerdeki çini kaplamalardır. En iyi dönemden

İznik çinileridir ve özenle incelenmeyi hak ederler. Geleneksel zambak, karanfil, lale ve gül motiflerinin yanı sıra selvi ve diğer ağaç motiflerini de içeren floral tasarımlar, mavi ve yeşil ağırlıklı enfes renklerde. Beyaz Marmara Adası mermerinden yapılmış olan mihrap ve minber de özgündür; o dönemin oyma taş işçiliğinin güzel örnekleridir. Büyük avlu kapılarındaki bronz işçiliği ile cami binasındaki fildişi ve sedef kaplı kapılar ve pencere kepenklerindeki ahşap işçiliği de aynı ölçüde kusursuzdur. Mihrabın sol tarafındaki üst galeride yer alan hünkâr mahfilinin ahşap tavanı, geriye çok az örneği kalmış zengin ve muhteşem renkli ilk dönem tarzında, floral ve geometrik motifli arabesklerle boyanmıştır.

Caminin kuzey-doğu köşesinden bir rampa bizi hünkâr kasrına götürür, burası sultanın ibadete geldiğinde kullandığı süt odalarıdır, buradan bir geçitle caminin içindeki hünkâr mahfiline gidilir. Bugün hünkâr kasrı Vakıflar Halı Müzesi olarak kullanılmaktadır; Sultan'ın seferlerinde, çadırında kullanılan halılar da dahil olmak üzere, Türkiye'nin dört bir yanından, tüm Osmanlı dönemlerinden halılar içeren dikkate değer bir koleksiyondur.

İbadet mekânının kible tarafının altındaki, bir zamanlar depo ve ahır olarak kullanılmış bölüm restore edilmiştir ve şu an, on beşinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanan, ender ve güzel örnekler içeren koleksiyonuyla Vakıflar Kilim Müzesi olarak hizmet vermektedir. Bu müzenin caminin altındaki avludan, Osmanlı çarşısı-sokağı olarak restore edilmiş Kaba Sakal Sokağı'nın hemen üstünden ayrı bir girişi vardır.

Sultan Ahmet Külliyesi de gayet geniş ve kapsamlıydı; bir medrese, türbe, darüşşifa, kervansaray, sıbyan mektebi, imarethane ve arasta vardı. Darüşşifa ve kervansaray on dokuzuncu yüzyılda tahrip olmuştur, imarethane ise At Meydanı'nın güney ucundaki binaların biriyle birleşerek 1970'lerin sonunda yanıncaya kadar Endüstri Meslek Lisesi kapsamında hizmet vermiştir. Daha sonra restore edilmiştir ve şu an Marmara Üniversitesi Rektörlük Binası olarak kullanılmaktadır. Yakınlarda restore edilen sıbyan mektebi caminin dış bahçesinin kuzey duvarının üstünde yükselir.

Caminin yanında biraz cüceleşen büyük medrese binası, dış bahçe duvarının neredeyse kuzeybatı köşesinde ve hemen dışındadır. Planı dikdörtgendir; 24 hücre bir revağın dört kenarına sıralanmıştır, girişi kuzey revağının batı ucundandır. Tuvaletler binanın güneydoğu köşesindedir.

Büyük kare türbe güney yönünde medresenin hemen arkasındadır. Burada Sultan I. Ahmet'in yanı sıra, eşi Kösem ve oğulları IV. Murat, II. Osman ve Şehzade Bayezit gömülüdür. Racine'nin Bajazet trajedisinin kahramanı olan bu şehzade, şimdi onunla aynı türbeyi paylaşan kardeşi hiddetli padişah IV. Murat tarafından öldürülmüştür. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre II. Osman'ı "yumurtalarını sıkarak Yedikule'de şehit ettiler." Bildiğimiz gibi Kösem de Harem'de boğazlanarak öldürülmüştür. Bu sıradışı kadın eşi I. Ahmet'in, oğulları IV. Murat ve İbrahim'in saltanatlarında ve torunu IV. Mehmet'in tahta çıktığı ilk yıllarda, toplam elli yıldan daha fazla Harem'e hükmetmiştir. Asıl adı Anastasia'dır, Ege'deki Tinos adasından Yunanlı bir rahibin kızıdır, on üç yaşındayken Harem'e satılmıştır. Sultan Ahmet, bir sabah kendisine gösterilen cariyeye grubunda başı o çektiği için ona Kösem, Sürünün Lideri adını vermiştir. Olağanüstü güzelliğinden ötürü Mahpeyker, Ayyüzlü diye de bilinirdi.

## HİPODROM

Daha önce belirttiğimiz gibi, Sultan Ahmet Camii'nin önündeki park antik Hipodrom'un bulunduğu yerdir. Konstantinopolis'te nasıl Ayasofya dinî hayatın merkeziyse, Hipodrom'un da sivil etkinliklerin merkezi olduğu sık sık söylenmiştir. Halkın tüm ilgisi ve tutkusu teolojik ihtilaflar ile Hipodrom'daki araba yarışlarıydı. Aslında çoğu zaman bu ikisi iç içe geçmişti, çünkü rakip yarış hizipleri olan Maviler ve Yeşiller, siyasi ve ekonomik mücadelelere daima uygun bir maske sunan dinî ihtilaflarda karşı cephelelerde yer alıyordu. Böylece pek çok isyan ve ayaklanma, 532 Ocak'ındaki Nika İsyanı gibi Hipodrom'da başladı. Nika ayaklanması İustinianos'un komutanı Belisarios isyancıları Hipodrom'da

sıkıştırıp oracıkta otuz binini katledince sona erdi. Antik geleneğe göre partizanların cesedi nerede öldülerse oraya gömülürdü; isyancıların kemikleri hâlâ bu alandadır.

Hipodrom'un inşasına 203 yılında İmparator Septimius Severus tarafından başlandı; daha sonra Büyük Constantinus alanı genişletti ve yeniden tasarladı. Uzunluğu 480, boyu 117,5 metreydi; bir tahmine göre, otuz bin kişilik oturma kapasitesine sahipti. *Spina*, yani Hipodrom'un ortasındaki merkezî hat dikilitaşlar ve sütunlarla belirlenmiştir, bunlardan üçü halen At Meydanı'nın önemli anıtlarındandır. İmparatorluk locası (kathisma) muhtemelen arenanın doğu tarafını ortalıyordu. İzleyiciler ve yarış arabalarının tonozlu geçitlerinden girdiği arenanın düz bir hat halindeki kuzey kenarı şimdi Alman Çeşmesi'nin bulunduğu konumdaydı. Sfendon, yani alanın yarım daire şeklindeki güney ucu, bugün meydanın güneyindeki binaların ilerisine uzanıyordu. Hipodrom'un bu ucundaki tonozlu altyapı At Meydanı'nın ilerisinde, Birinci Tepe'nin Marmara yamacında halen görülebilir. Dış duvarın üstünde tüm yapıyı klasik tarzda baştabanlı bir arkat çevreliyordu. Bunların çoğu Türk fethinden yaklaşık yüzyıl sonra da hâlâ yerindeydi, ancak 1550'de yıkılıp bina yapımında kullanıldı.

Hipodromun temelleri ve iç anatomisi hakkında batı tarafında 1960'larda yapılan kazılardan fikir sahibi olunabilir. Burada ayakta kalmış kemerler, oturulacak yerlere giden merdivenlerin kalıntıları ve birkaç oturma yeri görüyoruz. Ne yazık ki kazı son derece yetersizdi, buraya yapılması planlanan Adliye binasının temel kazma çalışması olmaktan ileri gitmedi.

Kuzeyden başladığımızda *spina*'daki ilk anıt Mısır Obeliski, yani Dikilitaş'tır. Bu anıt Firavun III. Tutmosis (MÖ 1549-1503) tarafından, Suriye seferlerinden birinde Fırat Nehri'ni geçişi anısına yaptırılmış ve Yukarı Mısır'da Teb şehri karşısındaki Deir el Bahri'ye dikilmiştir. Şimdi yaklaşık olarak yirmi metre olan Dikilitaş'ın kırıldığı gövdesinden anlaşılmaktadır; Sir Flinders Petrie'ye göre orijinal boyu otuz metre ve

ağırlığı 800 tondur. Dikilitaş Konstantinopolis'e MS dördüncü yüzyılda, belki de Büyük Constantinus tarafından getirilmiş, ancak orijinalinden daha küçük olmasına rağmen dikilememiş ve bir süre kıyıda kalmıştır. Nihayet, 390 yılında Büyük Theodosius tarafından şimdi bulunduğu noktaya dikilmiştir. Dikilitaş rölyeflerle süslenmiş mermer kaide üzerinde yer alan dört tunç takoza oturtulmuştur. Bu rölyeflerde İmparator ve ailesi Hipodrom'da İmparatorluk Locası'nda gösterilmiştir: güney tarafında imparator alt blokta resmedilen yarışları izlemektedir; doğuda kazananlara taç giydirmektedir; kuzeyde alt blokta gösterilmiş yöntem ile Dikilitaş'ın dikilmesine yardım ederken; batıda ise mağlup ettiği düşmanları biat ederken gösterilmektedir. Kaidedeki Yunanca ve Latince yazıtlarda Dikilitaş'ı dikmelerinden dolayı Theodosius ve valisi Proklus övülür; Latince yazıtta bu işin otuz gün, Yunanca yazıtta ise otuz iki gün sürdüğü söylenir. (Yunanlı ve Latin sanatçılar birbirlerinden habersiz miydi?) Anıt kaide dahil 26 metre yüksekliğindedir ve en alt seviyesi yarış pistinin özgün seviyesinde, bugünkü yüzeyin yaklaşık dört buçuk metre altındadır.

*Spina*'daki ikinci anıt Yılanlı Sütun'dur. Sütunu oluşturan birbirine dolanmış üç bronz yılan bir zamanlar Delfi'deki Apollon Tapınağı'nda hulunan bir andacın kaidesiydi. Bu andaç Plataea Savaşı'nda (MÖ 479) Persleri yenen otuz bir Yunan şehrinin minnettarlık göstergesi olarak Apollon'a ithaf edilmişti; geleneğe göre bronz yılanlar mağlup Pers askerlerinin kalkanlarından yapılmıştı. Otuz bir şehrin isimleri yılanların kıvrımlarının alt tarafına yazılmıştır. Sütun Büyük Constantinus tarafından Delfi'den getirilmiş, anlaşılan önce Ayasofya'nın avlusuna konmuş ve daha sonraki bir tarihte Hipodrom'a taşınmıştır. Kayıp yılan başlarına ne olduğuna dair türlü türlü hikâyeler anlatılmaktadır, ama bunlardan en muhtemeli 1700 yılının Nisan'ında Polonya Elçiliği'nden biri tarafından koparılmış olmasıdır. Yılan başlarından birinin üst kısmı 1847'de bulunmuş ve Arkeoloji Müzesi'ne konmuştur (bir önceki bölümde belirtmiştik). Yılanlar gibi, dönemin Yunan işlerinden bekle-neceği şekilde, bu da çok güzel, işlenmiş bronz bir parçadır.

*Spina*'daki üçüncü antik anıt At Meydanı'nın güney ucunda yer alan, 32 metre yüksekliğindeki, kaba kesilmiş taştan yapılmış sütundur. On altıncı yüzyıl Fransız gezgini Gyllius bu sütundan "Kolossos" diye bahsetmektedir; ama modern yazarların çoğu yanlışlıkla Constantinos Porfirogennitos Sütunu diye bahseder. Her iki isim de tabandaki Yunanca yazıdan dolayı ortaya atılmıştır, bu yazıda sütun Rodos Kolossos'uyla kıyaslanır ve sütunun İmparator VII. Konstantinos Porfirogennitos (921-959) tarafından onartılıp bronzla kaplandığını söyler. Ama yazıda sütunun zamanla bozulduğu da belirtilmiştir; bu nedenle daha eskiden, belki Büyük Theodosius, belki Büyük Constantinus zamanından kalmış olmalıdır. Muhtemelen Türkler ilk zamanlarda akrobatik maharet sergilemek için bu sütuna tırmanarak vakit geçiriyordu - en azından elimizde böyle düşünmemize yol açan bir minyatür vardır. Bu minyatürde bir adam sütunun tepesindedir, diğeri dikilitaşa tırmanmaktadır ve her ikisinden de yüksek bir ahşap direk üzerinde bir maymun durmaktadır! Gyllius da bize iki genç adamın birbiri ardına sütuna tırmandıklarını gördüğünü anlatır; birincisi sağ salim aşağıya inmiştir ama ikincisi paniğe kapılıp aşağıya atlamış ve elbette oracıkta ölmüştür.

## İBRAHİM PAŞA SARAYI

Hipodrom'un batı tarafının çoğunu 1520 civarlarında yapılmış büyük İbrahim Paşa sarayından geriye kalanlar kaplar; ama saray on dokuzuncu yüzyılda önüne yapılmış çirkin bir bina nedeniyle kısmen görülmez. İbrahim Paşa İslam'a geçmiş bir Yunanlıdır ve Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında onunla yakın arkadaş olmuştur. 1523'te sadrazamlığa atanmış ve bir sonraki yıl Sultan Süleyman'ın kızkardeşi Hadice ile evlenmiştir; bu evlilik nedeniyle kendisine Hipodrom'daki saray verilmiştir. İbrahim'in bu dönemde sahip olduğu servet ve nüfuz, saraya şöyle bir bakmakla bile anlaşılabilir: Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılmış en büyük özel konuttur, Topkapı Sarayı'ndaki herhangi bir binadan çok daha büyüktür. Ama bu servetin ve gücün büyüklüğü onun sonunu hazırlamıştır. Sultan Sü-



leyman eşi Hürrem Sultan'ın etkisi altında kalmaya başladıktan sonra İbrahim Paşa'dan kurtulması gerektiğine karar vermiş, İbrahim'in sultanlık havalara girmeye başladığını düşünmüştür. Böylece 1536'da, bir gece, aynen samimi oldukları yıllardaki gibi, Sultan ile Saray'da başa yemek yedikten sonra İbrahim bitişikteki odaya çekilmiş ve orada uykusunda öldürülmüştür. Hemen ardından, İbrahim'in servetine ve Hipodrom'daki saray dahil olmak üzere mal varlığına el konmuştu. İbrahim'in sarayı bir süre saraydaki acemi oğlanlar için yurt ve okul olarak kullanıldı. Hipodrom'a bakan büyük salon İbrahim'in zamanında Sadrazam'ın huzura kabul odasıydı, sonrasında muhtemelen Yüce Divan olarak kullanıldı. Daha yakın zamanlarda bekâr Yeniçeriler kışlası ve hapisane olarak kullanıldı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında sarayın çoğu harabe halindeydi, ama sonra onarılarak 1983'te Türk ve İslam Eserleri Müzesi olarak halka açıldı.

Girişi geçince büyük avlunun kuzeydoğu köşesine çıkıyoruz; burası son derece albenili bir şekilde restore edilmiş, bahçenin çevresine mermer taşlar döşenmiş. Hipodrom'a bakan bir balkon var. Kuzey kanadının bir kısmı eski tarz İstanbul kahvehanesi olarak sunulmuş, müzedeki sergiye geçmeden önce biraz dinlenmek için ideal bir yer.

Galerilere gitmeden önce durup sarayın yapısını gözden geçirebiliriz. Burada gördüğümüz özgün İbrahim Paşa Saray'ının ana yapısıdır. Buna ilaveten, Hipodrom'a yakın kanadı haricinde tamamen yok olmuş, neredeyse eş büyüklükte ve bugünkü yapıya kuzeybatıdan bitişik, han benzeri devasa başka bir bölüm daha vardı. Bugünkü yapının en önemli kısmı, Hipodrom'a bakan güney kanadının üst katının çoğunluğunu igal eden büyük salondur; burası anlaşılan İbrahim Paşa'nın Divan Salonu'ymuş, batısındaki iki büyük oda da bu salonun bekleme odaları olarak kullanılmış olmalı. Sarayın uzun batı ya da iç tarafında, üst katın arkasında bahçeye bakan taş sofalı uzun bir koridora açılan on üç küçük odacık dizili. Bu koridor köşeyi dönerek güney kanadın sadece yarısı kadar olan, beşi içe ve biri avluya bakan altı küçük odalı kuzey kanada geçiyor. Burada koridorun güney ucu bir merdivenle bü-

yük yuvarlak kemerli kapısı olan antreden aşağıdaki avluya bağlanıyor. Sarayın avlu çevresindeki alt katlarında bir dizi muhteşem tonoz var; bunlar kuzey ve güney kanatlarında tek sıra sütunlarla desteklenerek iki yan sahnin yaratılırken, güney kanatta üç sıra sütunla (bir sıra avlu tarafında duvara gömülü olarak) desteklenmiş ve üç yan sahnin yaratılmıştır. Buralarda müzenin etnografik koleksiyonunu bulunmaktadır, diğer sergiler sarayın üst katındadır.

Üst kattaki ana koleksiyon yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Türk ve İslam dünyasının tüm zamanlarından ender ve güzel eserler içerir: Emevi, Abbasi, Memluk, Selçuk, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinden. Koleksiyonda hepsi olağanüstü olan halılar, el yazmaları, hat levhaları, minyatürler, ahşap işleri; seramik ve cam parçalar, metal işleri ve halk sanatı ürünleri sergilenmektedir. Etnografik koleksiyon ilk Türkmen kabileleri 1071'de Malazgirt Savaşı'yla Anadolu'ya geldiğinden beri yaşam tarzları pek değişmemiş göçebe Türklere, yani Yörüklerle ait eşyalardan oluşur. Burada sergilenen en ilginç parçalar Anadolu Türk kültürünün yaşayan mirası olan, Yörüklerin halen günlük hayatta kullandıkları nesnelerle döşenmiş siyah keçi kılından çadırlardır.

Şimdi güneybatıdaki sokaktan, günümüzde Marmara Üniversitesi Rektörlüğü olan binayı takip ederek At Meydanı'nı terk ediyoruz. İlk sapakta bir kapıdan geçiyor ve okulun arkasındaki bahçeye giriyoruz (bekçi ziyaretçileri asla geri çevirmez). Bu bahçe Hipodrom'un güneydeki yarım dairesel ucunun, sfendonun bir kısmını içermektedir. Buraya gelmemizin baş sebebi harika manzarasıdır. Şehrin Marmara kıyısı, Sarayburnu'ndan kara surlarının Marmara'ya kavuştuğu Mermer Kule'ye kadar olduğu gibi gözler önündedir. Marmara'ya baktığımızda adeta deniz ve gökyüzü arasında uçan adaları ve onların ilerisindeki Anadolu dağlarını; hava açıkken Bitinya Olimposu Uludağ'ın karlı zirvesini bile görebiliriz. Tam altımızda sağda Sokollu Mehmet Paşa Camii ve ileride tam karşıımızda Marmara kıyısına doğru eski Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi, bilinen adıyla Küçük Ayasofya Camii'nin ilgi çekici kıvrımlı kubbesi duruyor; bunlar güzergâhımızda bir sonraki iki önem-

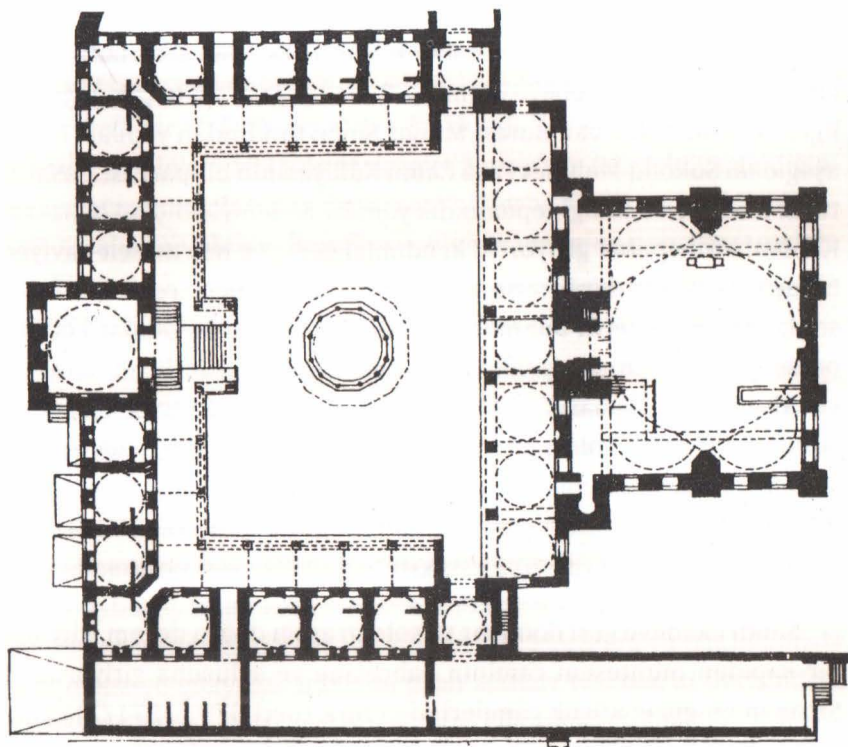
li durak. Eğer aşağıya bakarsak, Hipodrom'un büyük istinat duvarını görürüz. Ayağımızın hemen altındaki bu duvarda pek çok taş oda ve Hipodrom'un çevresini saran uzun geniş bir koridor vardır, bu koridordan açılan kapılar ve merdivenler farklı noktalarda Hipodrom'un oturma yerlerine gider. Bu koridorun bir kısmı Bizansın geç dönemlerinde sarnıca çevrilmiştir ve hâlâ aşağıdaki mahalleye su sağlar. Eğer kıyidan, Küçük Ayasofya'nın oradan buraya bakarsak bu büyük yarım dairesel duvarın tüm kavisini göreceğiz.

Şimdi caddeye dönüyor ve yokuş aşağı yolu takip ediyoruz, soldan ikinci sapakta, köşede eski bir caminin kalıntılarını görüyoruz. Bu 1546 yılında İskender Ağa tarafından yaptırılan Helvacı Camii, dolaşılamayacak kadar harebeye dönmüş. Daha aşağıda solda çok değişik ve ilgi çekici bir tekke var. Burası Mimar Sinan tarafından yapılan, hemen aşağıdaki Sokollu Mehmet Paşa Camii Külliyesinin bir parçası. Tasarımı tuhaf ama inşa edildiği tepenin dik yamacı nedeniyle biçimi benzersiz. Kubbeli bir kapıdan giriyor ve kendimizi geniş ve hoş mescit-zaviyede buluyoruz. Sağda dervişlerin hücreleri bulunan küçük revaklı avlu var; solda yine hücrelerin bulunduğu başka bir avlu, ama bunlar kot farkı nedeniyle iki katlı: zaviyenin arkasındaki merdivenlerle alt kata iniliyor. Her iki avlu da basık ve karanlık, sütunlar yerine kare kolonlar kullanılmış, bu da itici bir hava vermiş; ama bütüne bakıldığında ustalıkla yapılmış çekici bir yapı. Bina yakın zamanda bir ölçüde restore edildi.

## **SOKOLLU MEHMET PAŞA CAMİİ**

Şimdi caddeye geri dönüyor ve soldan aşağı doğru devam ediyoruz; bir kapıdan muhteşem caminin bahçesine ve avlusuna giriyoruz. Bu Sinan'ın en güzel küçük camilerinden biri. Hicri 979 (1571/2) yılında Sultan II. Selim'in kızı ve Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa'nın eşi İsmihan Sultan için yaptırılmıştır. Genellikle Sadrazam'ın adıyla anılır. Bu cami avlu sütunları Aziz Anastasia Kilisesi'nden alındığı için önceleri Aziz Anastasia Kilisesi sanılan eski bir kilisenin bulunduğu alan üzerine kurulmuştur.

# SOKOLLU MEHMET PAŞA CAMII



0 10 m.

plan no : 8

Avlunun tasarımı son derece büyüleyici. Pek çok camide olduğu gibi bu avlu da medrese olarak hizmet vermiştir. Talebeler revak altındaki kubbeli küçük odalarda kalıyordu. Her odada pencere, ocak ve kitap koymak için nişler vardı. Dersler batı duvarındaki merdivenlerden çıkılan büyük kubbeli dershanede ve caminin içinde yapılırdı. Avluda revağın kaşkemerleri ve ortadaki güzel şadırvan dikkat çekicidir. Son cemaat yeri avlunun dördüncü kenarını oluşturur; pencerelerin kemer aynalarında mavi ve beyaz fayansla yazılmış etkileyici ve zarif kitabeler bulunur. Binaya girildiğinde hatlarının uyumu, taşın yumuşak hoş rengi, mermer dekorasyon ve özellikle çiniler, insanın aklını başından alır. Cami kareye yakın bir dikdörtgen içine yerleştirilmiş altıgen şeklidir ve bütünü, köşelerde dört küçük yarım kubbe ile dengelenen bir kubbe ile kapatılmıştır. Yan sahinler yoktur, ama üç tarafında baklava desenli tipik Osmanlı başlıkları olan ince mermer sütunlarla desteklenmiş alçak galeriler vardır. Kemerlerdeki almaşık kırmızı yeşil mermer taşlarla yaratılan çok renklilik klasik dönemin bir özelliğidir.

Camideki çiniler son derece büyüleyici, benzersiz bir etki yaratıyor. Tüm duvar yerine sadece seçilen alanlar çini ile kaplanmış: kubbenin bingileri, doğu duvarındaki nefis mihrap kısmı ve galerilerin altındaki çiçek desenli friz. Hâkim renk yumuşak bir turkuaz tonu, bu renk halılarda da yer yer kullanılmış. Böylece sıradışı bir uyum etkisi yaratılmış. Giriş kapısının üzerinde klasik dönemin harika boya işçiliğinin küçük bir numunesi görülebilir; bu zengin ve canlı renklerde çok özenli bir arabesktir. Ayrıca kapının üstünde, altın bir desenle çevrelenmiş olarak, Kâbe'deki Hacer-i Esved'in bir parçası bulunur; mermer ve fayans işçiliğinin güzel örnekleri olan mihrap ve minbere yerleştirilmiş başka parçalar da vardır.

Avlunun batı duvarındaki geniş merdivenlerden çıkarak camiden ayrılıyor (büyük kapıdaki tahta arabesk işleme son derece güzel), ve önce sola, sonra sağa dönerek Kadirga Limanı Caddesi'ne varıyoruz. Bu eski ve güzel cadde bizi şimdi büyük bölümü çocuk parkı olan geniş bir meydana götürüyor. Burası Kadirga Limanı olarak bilinen alan. İsmi-

den de anlaşılabilceği gibi çok eskiden burası bir limandı, uzun zaman önce doldu ve üzerine yapılar kuruldu. Liman 362 yılında İmparator Julianus Apostata tarafından kazdırılıp biçimlendirilmiş ve limana onun ismi verilmiş. 570'te II. İustinos limanı taratıp genişletmiş ve limana eşi Sofia'nın ismini vermiş. Sık sık taranıp temizlenmesi gerekse de, liman kentin Türkler tarafından fethinden hemen sonrasına kadar kullanılabiliyordu. Gyllius 1550'de gördüğünde, sadece küçük bir kısmı kalmıştı, şimdi o bile yok. Bugün sadece limanın iç surlarından kalmış küçük parçalar, denize kadar olan bölgedeki sokaklarda, bir evin ya da bahçenin duvarında aniden karşımıza çıkıveriyorlar.

Kadırga Liman Meydanı'nın ortasında çarpıcı ve benzersiz bir anıt var. Bu III. Ahmet'in kızı Esma Sultan'ın 1779 yılında yapılmış namazgâhı. Büyük dikdörtgen taş bloğun iki fasadı yazıyla bezenmiştir, köşelerde süsleme amaçlı nişler bulunur, üçüncü kenarda dama çıkan merdivenler vardır. Bu Stambol'da kalan tek namazgâhtır. Namazgâhlarda kible yönünün belirtilmesi dışında herhangi bir eşya ya da dekorasyon bulunmaz. Anadolu'da yaygındır, İstanbul'da ise bunun haricinde iki tanesinden geriye kalanlar Okmeydanı'nda Haliç'e bakan bir yerde ve Anadolu Hisarı'nda görülebilir; ama bu tarihî yarımadadaki yegâne örnektir.

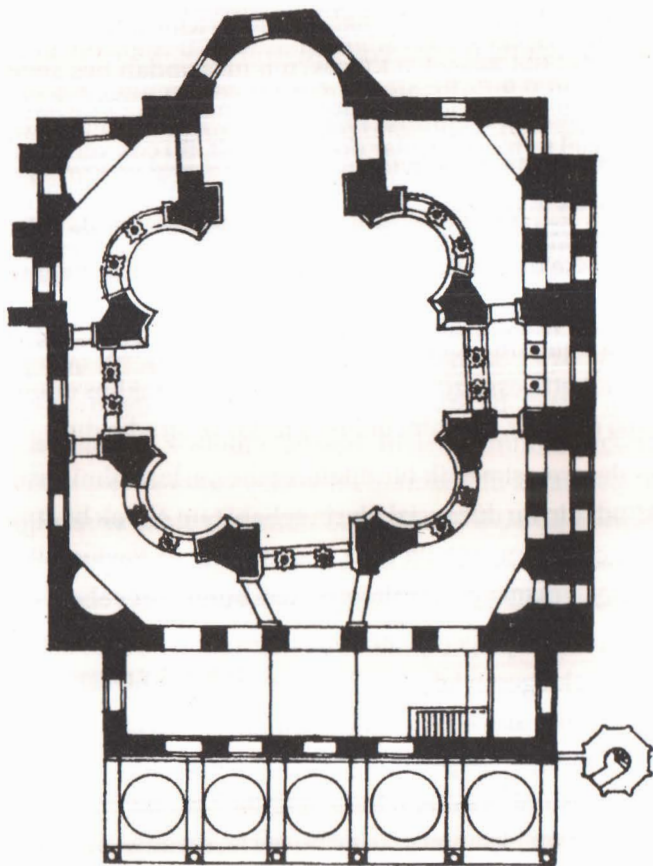
Namazgâhtan ayrılıp parkın güneyindeki caddeyi geçiyor ve sola dönüyoruz. Bu cadde bizi bir kenarında demiryolu hattı olan Cinci Meydanı'na götürüyor. Meydan adını bir zamanlar burada arazisi olan Sultan İbrahim'in gözdesi Cinci Hoca'dan almış. İbrahim tahta çıktığında cinsel gücüne dair şüpheler olmuş, bunun üzerine annesi Kösem Sultan büyücü olarak ünlenmiş Cinci Hoca'ya başvurmuş. Cinci Hoca işini iyi yapmış olacak ki, kısa zamanda Harem'de İbrahim'in çocuklarının beşikleri sallanmaya başlamış, Padişah'ın cinsel performansı bugüne ulaşan bir nam salmış. Ama 1648'de Deli İbrahim tahttan indirildiğinde bu Cinci Hoca'nın da sonu olmuş, o ve arkadaşı Pezevenk, At Meydanı'nda kızgın kalabalık tarafından paramparça edilmiş. Bugün Cinci Hoca Meydanı futbol sahasıdır, şimdi bu meydanı geçip raylara paralel dar sokaktan doğuya doğru gidiyoruz.

## AZİZ SERGİOS VE BAKHOS

Yolun sonunda güzel Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi'nin, şimdiki adıyla Küçük Ayasofya Camii'nin avlusunun girişlerinden birine geliyoruz. Kiliseye, şimdiki Ayasofya Kilisesi'nin inşasından beş sene önce, İustinianos ve eşi imparatoriçe Theodora zamanında, 527'de başlanmış. Yani kilise deneysel mimari formlar dönemine ait. Bu çok verimli dönem şehri çok farklı ve iddialı binalarla donatmış. Ayasofya ve Aya İrini bunun ayakta kalan örnekleri; ayrıca Ravenna'daki Aziz Vitale Kilisesi ve Vaftizhane ile Classe'deki Aziz Apollinare Kilisesi de aynı dönemin eşsiz eserlerinden. Sanki mimarlar yeni bir çağ için yeni ifade biçimleri arayışında gibiler. Bu dönemin kubbeleri özellikle dikkat çeker: Ayasofya'nın büyük kubbesi elbette eşsizdir, ama Aziz Sergios ve Bakhos onun küçük ölçekte kopyası değildir, tasarımı oldukça farklı ve sıradışıdır.

Kilise son derece asimetrik bir dikdörtgene yerleştirilmiş asimetrik sekizgen şeklindedir. Bu düzensizliklerin sebebi tam olarak bilinmemektedir; kilisenin orada mevcut iki bina, Aziz Petrus ve Pavlus Kilisesi ile Hormisdas Sarayı arasına sıkıştırılmış olması bunun bir sebebi olabilir.

Sekizgenden kubbeye geçiş yöntemi şaşırtıcıdır; kubbe onaltı parçaya bölünmüş, sekizgenin köşeleri üzerinde bir düz bir içbükey parça yerleştirilmiştir. Bu, kubbeye kıvrımlı özelliğini ya da sfendondan baktığımızda gördüğümüz dalgalanma etkisini vermektedir. Sekizgenin sekiz çokgen payesinin arasında, hem aşağıda hem de yukarıda ikişer sütun var. Bunlar tam eksenlerin üzerine yerleştirilmiş ama köşelerde ekoyllara doğru kavis çiziyor; alması sütun çiftleri yeşil somaki ve kırmızı Sinnada mermerinden yapılmışlar. Hepsisi birlikte Prokopios'un başka bir bağlamda söylediği gibi, zarif ama düzgün biçimde duran koro dansçıları gibi gözüdürler. Canlı renklerdeki, hareketli sütun perdesi ile dikdörtgenin dış duvarları arasındaki boşluk aşağıda bir tür koridor [*ambulatoryum*], yukarıda geniş bir galeri olur. (Galeriye narteksin güney ucundaki merdivenlerden çıkılır; mutlaka çıkılmalıdır, çünkü kilisenin yukarıdan görünüşü son derece etkileyicidir.) Sütun



AZİZ SERGİOS VE BAKHOS



plan no: 9



başlıkları ve klasik sütun pervazları altıncı yüzyıla has *incelik*le işlenmiş, derin oyulmuş zarif örneklerdir. Zemin katta sütun başlıkları “kavun”, galerilerde “İyon-taklidi” tipindedir ve bir kısmı hâlâ, silik de olsa, İustinianos ve Theodora’nın monogramlarını taşır. Galerideki pervaz kemerlidir -bu daha sonra Bizans mimarisinde, örneğin Ayasofya’da, daimi bir özellik olacaktır- ama zemin katta sütun pervazı hâlâ ana çizgileriyle klasik tarzdadır, kemer yerine baştaban, friz ve korniş vardır, yine de etkisi klasik tarzdan çok farklıdır, adeta dantel gibidir. Frizde kilisenin kurucularını ve Aziz Sergios’u öven, çok uzun ve güzel oyulmuş Yunanca kitabe on ikilik heksameton düzenindedir; garip ama Aziz Bakhos anılmaz. Aziz Sergios ve Bakhos Hristiyanlığa geçtikleri için işkence ile öldürülmüş iki Romalı askerdir; daha sonra Roma ordusunda Hristiyanlığın baş azizleri olurlar. Bu azizler tahta geçmeden birkaç sene önce, Anastasios döneminde, hayatını kurtardıklarından İustinianos için özellikle değerlidir. Görünen o ki, İustinianos İmparator’a karşı komplo kurmakla suçlandığından idam tehlikesiyle karşı karşıyayken, Sergios ve Bakhos Anastasios’un rüyasına girer, İustinianos lehine tanıklık ederler. İustinianos 527 yılında imparator olur olmaz şehri süslediği ilk kiliseyi onlara ithaf ederek bu azizlere karşı duyduğu minnettarlığını gösterir.

Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi’nin özgün halinin olağanüstü güzelliğini anlayabilmek için, şehirdeki mevcut tüm Bizans kiliselerinde olduğu gibi, hayal gücümüzü kullanmalıyız. Duvarlar, Ayasofya’dakine benzer şekilde damarlı ve alacalı mermerlerle kaplıydı; tonozlarda ve kubbelerde mozaikler parlıyordu. Prokopios şöyle anlatır: “Mermerlerinin parıltısıyla güneşten daha göz alıcıydı, her yanı altınlarla doluydu.”

Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi kurulduktan yaklaşık bin yıl sonra hâlâ kilise olarak hizmet vermekteydi, ancak on altıncı yüzyılın başlarında, II. Bayezit’in Kıpıağası, yani Ak Ağaların başı Hüseyin Ağa tarafından camiye çevrildi. Hüseyin Ağa’nın türbesi kilisenin bahçesinde kuzeyde halen görülebilir. Artık binaya Büyük Kilise’ye benzediği düşünülerek Küçük Ayasofya Camii denmektedir.

Kilisenin hemen kuzeyinde, Küçük Ayasofya Caddesi'nde, Çardaklı Hamam'ı buluruz. Bir kitabe 1503 yılında, II. Bayezit saltanatında bir Kapıağası tarafından inşa ettirildiğini bildirir; tarih ve Küçük Ayasofya Camii'ne yakınlığı, bu kişinin Hüseyin Ağa olabileceğini akla getirmektedir. Hamam harabe halinde ve kullanılmaz durumdadır ama oldukça büyük bir yapı olduğu görülebilir.

Kiliseye dönerek avludan geçiyor ve geldiğimiz kapıdan çıkıyoruz. Bir süre geldiğimiz yoldan yürüyor, sonra demiryolunun altından geçen kıvrımlı geçitten sola dönüyor ve Marmara kıyısına çıkıyoruz. Burada sola dönüp, Marmara boyunca antik Bizans deniz surlarını takip etmeye başlıyoruz.

## **DENİZ SURLARI BOYUNCA**

Şu anda bulunduğumuz alandaki deniz surları Büyük Constantinus tarafından inşa ettirilmişti. Yine onun yaptırdığı kara surlarının denize kavuştuğu Samatya'ya kadar uzanıyordu. Bir sonraki yüzyılda Theodosios surları inşa ettirildiğinde Marmara surları da uzatılmıştı. Doku-zuncu yüzyılda Sarazenlere karşı şehrin deniz savunmasını güçlendirmek isteyen İmparator Theofilos deniz surlarını neredeyse tamamen yeniden inşa ettirdi. Marmara savunma hattı üzerine düzenli aralıklarla 188 kule yapılmış, 12-15 metre yükseklikte bir surdan oluşur. Sekiz kilometre uzunluğundaki bu duvar Mermer Kule'den Sarayburnu'na kadar uzanıyordu ve denize açılan 13 kapısı vardı. Sarayburnu'nda Marmara surları Haliç kıyısındekilerle birleşerek deniz savunma sistemini tamamlar. Marmara kıyısındaki surların büyük kısmı son yıllarda tahrip olmuşsa da, kalan kısımlar, özellikle yürümekte bulunduğumuz bölgedeki surlar ve burçlar hâlâ etkileyicidir.

Neredeyse hemen Küçük Ayasofya Camii'nin önünde küçük bir arkakapıya rastlıyoruz; belli ki kiliseye bağlı manastır tarafından kullanılıyordu. Yakından incelediğimizde kapının kolonlarına kazınmış Yunanca yazılar görüyoruz, bu uzun kitabe Habakkuk ve Mezmurlar-

dan bölümler içeriyor. Genel kaniya göre bu yazılı kapı kolonları bir zamanlar İustinianos'un antik zamanda Augusteon'da dikili ünlü atlı heykelinin kaidesini oluşturunuyordu.

Bu kapının biraz ilerisinde daha büyük başka bir kapının, bugünkü adıyla Çatladı Kapı'nın kalıntılarına geliriz. Kapının mermer kenarlarına ve kemerlerine akantus yaprakları ve İustinianos'un büyük bir monogramı oyulmuş. Büyük Saray'ın özel limanı olan Bukoleon limanının girişlerinden biri gibi görünen bu kapı muhtemelen İmparatorluk Deniz Kapısı olmalı. İmparatorluk Deniz Kapısı'na Büyük Saray'ın deniz kıyısı binalarından biri olan Bukoleon Sarayı'nın fasadındaki iki aslandan dolayı Porta Leonis, Aslanlı Kapı da denmiştir. (Arkeoloji Müzesi'nde gördüğümüz aslanlar bunlardır.) Çatladı Kapı'nın hemen arkasındaki büyük kulenin anıtsal merdivenleri limandan saraya ana girişi sağlıyordu. Kuleyi geçerken, Bukoleon'dan geriye kalanları görüyoruz: sarayın doğu locasına ait mermer çerçeveli üç pencere ve onların arkasında tonozlu bir oda. Pencerelerin altında görülen bindirmelikler fasad boyunca, aşağıdaki mermer rıhtım üzerinde duran bir balkon olduğunu gösteriyor. Surların alt kısmına gömülmüş büyük kare mermer levhalar sırası dikkatimizi çekiyor; eğer elimizi altına koyarsak, MÖ beşinci yüzyıla ait Dor sütun başlıkları olduğunu anlarız, kuşkusuz ki yakınlardaki antik bir tapınaktan alınmışlar.

Bahçeleri ve köşkleri Birinci Tepe'nin Marmara yamacını kaplayan Bizantion'un Büyük Sarayı'ndan zemin üstünde kalanların hepsi sadece bu kadar. Saray ilk olarak Büyük Constantinus tarafından başkentini inşa ettirirken yaptırılmış. Sarayın büyük bölümü 532'deki Nika İsyanı sırasında tahrip olmuş, ama hemen ardından İustinianos tarafından genişletilerek yeniden inşa edilmiş. Sonraki imparatorlar, özellikle dokuzuncu yüzyılda Makedonyalı Basileios sarayı restore edip genişletmiş ve sanat eserleriyle süslemiş. Büyük Saray birkaç farklı bölüme ayrılmıştı: günümüzde Sultan Ahmet Camii'nin bulunduğu alana yakın olan Kutsal Saray, Dafne ve Halke Sarayları; Ayasofya'nın güneydoğusunda, tepenin Marmara'ya doğru inen yamacındaki Magnaura ve

Mangana Sarayları ve deniz kenarındaki Bukoleon Sarayı. Zamanında Büyük Saray'ın dünyada eşi benzeri yoktu; ortaçağ gezginleri bize bu sarayın ne kadar görkemli olduğuna anlatan pek çok tasvir bırakmıştır. Bizans İmparatorları yaklaşık dokuz yüz yıl, 1204'te Konstantinopolis Haçlılar tarafından işgal edilinceye dek bu sarayda yaşadılar ve bu saraydan imparatorluğu yönettiler. 1261'de Bizans İmparatorluğu idareyi yeniden ele geçirdiğinde Büyük Saray'ı onulmaz yıkım içerisinde buldular ve saray bir daha restore edilmedi. Bunun yerine, sonraki imparatorlar Marmara'daki sarayları terk ederek şehrin kuzeybatı köşesindeki Blahernai Sarayı'na yerleştiler. Türk fethi esnasında Büyük Saray tamamen harabeydi. Şehre girişinden kısa bir süre sonra Fatih Sultan Mehmet sarayın harabe durumundaki salonlarını dolaştı ve öylesine hüznünlendi ki, Fars şair Saadi'nin bir şiirinden şu melankolik dizeleri okudu: "Örümcek perdedar olmuş Sezar'ın sarayında/ Efrasiyab Kulesi'nde geceleri baykuşlar nöbet tutuyor."

Bukeleon Sarayı'nı geçip deniz surları boyunca yürümeye devam ediyoruz. Bir sonraki burç, Bukeleon'un doğu köşesinde, burası bir zamanlar Bizantion'un Faros'u, Deniz Feneri'ydi. Modern zamanlarda, bunun yerine biraz daha ileriye yeni bir deniz feneri yapılmıştır.

Bukeleon'un yaklaşık 400 metre ilerisinde deniz surlarındaki halka açık antik kapılardan birine denk geliyoruz. (Bu kapı Kalyon Hotel'in ve Karışma Sen adlı küçük restoranın biraz ilerisinde.) Bizanslıların kapıya verdiği isim bilinmiyor, ama yakınlardaki Sultan ahırlarına buradan gidildiği için Osmanlılar ona Ahırkapı diyordu. Belki Bizanslılar da kapıya bu adı vermişlerdi, çünkü İmparator III. Mihail'in dokuzuncu yüzyıl ortalarında aynı alana mermer ahırlar yaptırdığı bilinmektedir.

Ayaklarına kara sular inen gezginler şimdi Ahırkapı'nın yanındaki çayevinde dinlenebilir, daha hırslı olanlar ise deniz surları boyunca ileri doğru küçük bir tur yapabilir.

Biraz ileride, dönemeçte deniz surlarının gerisinde bir futbol sahasına varıyoruz, buradan Topkapı Sarayı'nın Ayasofya'ya doğru uzanan dış duvarları ve burçlardaki yedi kule son derece güzel görünüyor.

Ahırkapı'nın yaklaşık 500 metre ötesinde, modern deniz fenerini geçtikten sonra, mermer bir yapı olan İncili Köşk'e geliriz. Çeşmesinde Sinan Paşa tarafından H. 986'da (1578) inşa ettirildiğini belirten bir kitabe vardır. Topkapı Sarayı'nın dış köşklerinden biri olan Sinan Paşa Köşkü'nden geriye kalanlar sadece bunlardır. III. Murat bu köşkü özellikle severmiş. Ocak 1595'te hastalandığında son günlerini müzisyenlerinin hazin nağmelerini dinleyip yaklaşan ölümü bekleyerek bu köşkte geçirmiş. O günlerde Osmanlı donanması güneyden dönmektedir ve Sultan'ın köşkte olduğunu duyunca onun onuruna top atışı yaparlar. Ama top atışı köşkün tavan sıvasının Sultan ve müzisyenlerin üstüne dökülmesine sebep olur. Sultan Murat üzüntüyle "Böylece hayatımın köşkü de harap oldu" der ve Saray'daki ölüm döşegine taşınır.

İncili Köşk'ün biraz ilerisinde deniz surlarına inşa edilmiş antik bir kilisenin fasadını görürüz, kapıları, pencereleri, nişleri kapatılmış, duvarın tepesine kadar yükselen büyük bir kemeri var. Bunlar on ikinci yüzyılın ilk yarısında, büyük Bizans imparatorlarından biri olan I. Aleksios Komnenos tarafından yaptırılan Hristos Filanthropos Kilisesinin kalıntıları. Söylenceye göre İmparator bu kiliseye gömülmüştür, ama mezarına ait hiçbir iz bulunamamıştır. Geçmişte bir açıklıktan geçerek tonozlu, pek çok farklı dönemlerden duvarları olan büyük mezar mahzenine giriliyordu, ama şimdi kilise kapatılmış ve içeri girmek mümkün değil.

Şimdi Ahırkapı'ya geri dönüyoruz. Geri dönerken hemen İncili Köşk'ün ötesinde, muhtemelen bir zamanlar Mangana Sarayı'na ait olan devasa tonozları görüyoruz. Onların biraz ötesinde de Osmanlı zamanında aşağı bahçelere girişi sağlayan bir dizi küçük kapı var. Bu alanın tümü bir zamanlar Birinci Tepe'nin bu kısmını kaplayan pek çok kilisenin, manastırın ve sarayın yeraltı tonozları, mahzenleri ve karışık geçitleri ile dolu. Bu altyapı elemanlarının çoğuna ulaşmak, ya doğal sebeplerle ya da askeri bölge olduğu için imkânsız.

Ahırkapı'ya vardığımızda deniz surlarındaki çifte kapıdan geçerek şehre giriyoruz. Kapıdan geçtikten sonra hemen sola, Ahırkapı

Sokağı'na sapıp sağdaki ilk sokağa dönüyoruz. Sola doğru kıvrılan Keresteci Hakkı Sokağı'nı Akbıyık Meydanı'na varıncaya kadar takip ediyoruz. Bu eski Stambol'un en güzel mahallelerinden birinin merkezi; sokakların isimleri de çok ilginç: Kabasakal Caddesi, Terbiyık Sokak, Utangaç Sokak, Karacehennem İbrahim Sokağı (şimdi Kutlugün Sokak) ve hem meydana hem de mahalleye ismini veren Akbıyık Caddesi.

Akbıyık Meydanı'ndan ayrılmadan önce, buradaki iki çeşmeye göz atmalıyız, özellikle meydanın sol tarafındaki görmeye değer. Stambol'da Sultan III. Ahmet Çeşmesi gibi anıtsal çeşmelerden basit duvar çeşmelerine kadar çeşitli boyutlarda, dört yüzden fazla çeşme vardır. Yüzlerce yıl bu çeşmeler İstanbul'un sıradan insanlarının tek su kaynağı idi ve yakın zamanlara kadar şehrin pek çok kısmı hâlâ su ihtiyaçlarını bu çeşmelerden karşıları. Akbıyık Meydanı Çeşmesi zengin çiçek ve selvi süslemeleriyle Türk barok tarzının güzel bir örneğidir. Üzerindeki kitabede şöyle der: "Sultan I. Mahmut'un veziri Ali Paşa'nın annesi halkın susuzluğunu saf ve berrak suyuyla giderince, Nakşibendi dervişi Beşiktaşlı Rıza şu özlü sözü söyledi: "Gel iç âb-ı hayat olsun bu dil-cü çeşmeden cana." Bu sözün ebced hesabıyla tutarı, çeşmenin yapıldığı H. 1147 yılını (1734) vermektedir.

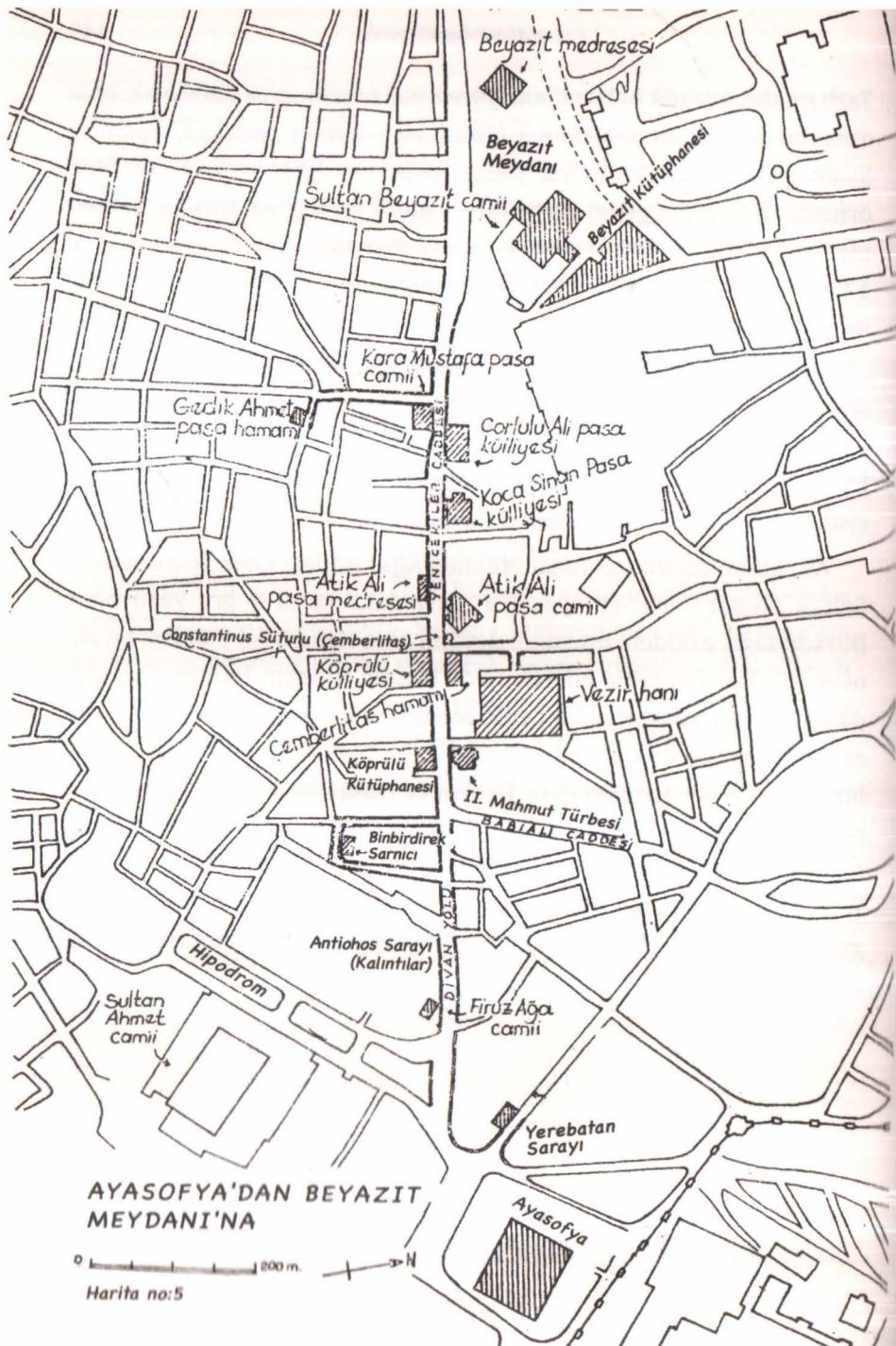
Çeşmenin karşısındaki Akbıyık Caddesi'ne geçip Akbıyık Meydanı'ndan ayrılıyor. Demiryolunun altından geçerek sağa sapıyor, caddenin Mimar Mehmet Ağa Caddesi ile kesiştiği yere gelip sola dönüyoruz. Soldaki ilk sapaktan dönerek Sultan Ahmet Camii'nin hemen arkasındaki dar Torun Sokağı'na giriyoruz. Bu sokakta biraz yürüyor ve turumuzun bir sonraki durağı Mozaik Müzesi'ne geliyoruz. Müze alanında ilk ayak bastığımız yer, 1935'teki kazılarda çıkartılmış antik sütunlar ve sütun başlıklarıyla dolu bir bahçe. Bütün bunlar ve müzenin içindeki mozaik döşeme, bir zamanlar Büyük Saray'ın, revaklarla çevrili Mozaik Avlusu'nun parçasıydı.

Müzeye girerken gördüğümüz, avlunun kuzeydoğu kenarı. Buradaki mozaiklerin tarihleri üzerinde ciddi uyumsuzluk söz konusudur.

Tartışmalar burada bahsedilemeyecek kadar teknik ve karmaşık, ama özde bu tür geç dönem Roma mozaikleri -bunlar Antakya, Apamea, Sicilya'daki Piazza Armerina, Kuzey Afrika ve diğer yerlerde görülen örneklerle ile aynı genel türdendir- sadece tarzlarına göre tarihlenebilirler. Şu andaki görüşe göre bu mozaikler İustinianos dönemine (s. 527-565), 532'deki Nika İsyanı'ndan sonra Büyük Saray'ı restore ettiği zamana aittir.

Müzeyi üst çıkıştan terk ediyor, buradan sağa Kabasakal Caddesi'ne dönüyoruz. Burası pitoresk bir on yedinci yüzyıl Osmanlı arastası. Bir zamanlar Sultan Ahmet Camii Külliyesi'nin parçasıymış. Tamamıyla harap haldeki arasta 1980'de restore edilmiştir ve yine, özellikle turistler için, arasta olarak hizmet vermektedir.

Arastanın sonunda, Mimar Mehmet Ağa Caddesi'nden sola dönüyor, Sultan Ahmet Camii ve Ayasofya arasındaki parka doğru yürüyoruz. Burada sağa, eskiden arastanın devamı olan Kabasakal Caddesi'ne dönüyoruz. Bu yolu takip ederek solda Haseki Hürrem Hamamı'na, sağda on yedinci yüzyıl tarihli Cedid Mehmet Efendi Medresesi'ne ve bir on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı konağı olan Yeşil Ev'e varıyoruz. Son iki bina 1980'lerde Turing (Türk Turizm ve Otomobil Kulübü) tarafından restore edildi. Medresenin hücreleri şimdi Osmanlı tarzı elsanatları ustalarının ürettikleri ve satış yaptıkları mekânlar olarak kullanılmakta. Yeşil Ev harika lokantası olan lüks bir otel oldu, yaz aylarında o güzel avlusundaki masalarda oturmak çok hoş ve Birinci Tepe etrafındaki uzun bir turdan sonra dinlenmek için ideal bir mekân.



AYASOFYA'DAN BEYAZIT  
MEYDANI'NA

0 200 m.

Harita no:5

N



## *Ayasofya'dan Beyazıt Meydanı'na*

*Yerebatan Sarnıcı. Binbirdirek Sarnıcı. Çemberlitaş Sütunu.  
Sultan II. Beyazıt Camii Külliyesi*

Ayasofya Meydanı bir zamanlar Bizans başkentinin kalbiydi. Meydan neredeyse tamı tamına Bizans Büyük Sarayı'nın halka açık ön avlusu Augusteion ile aynı konumdadır. Kuzeyde Ayasofya ve Patrikhane Sarayı'na açılan bu avlunun güneydoğu ucunda Halke ya da Tunç Ev diye anılan Büyük Saray'ın anıtsal girişi yer alıyordu. Hipodrom hemen güneybatısında, Zeuksippos Hamamı güney kenarındaydı. Augusteion'un biraz batısında bir başka büyük meydan olan Basilike Stoa vardı. Bu revaklı meydanın çevresinde Konstantinopolis Üniversitesi binaları, imparatorluğun merkezî mahkemeleri, halk kütüphanesi ve büyük bir açık kitap çarşısı bulunuyordu. Augusteion ve yakın komşusu Basilike Stoa, antik şehir hayatının tam göbeğindeydi. Bugün meydan artık kentin merkezi değil, ama Birinci ve İkinci Tepe'deki eski eserleri do-laşmak için hâlâ çok merkezî bir nokta.

Augusteion'un güneybatı köşesinde, bugünkü Divan Yolu'nun başında Miliarium Aureum, yani Altın Kilometretaşı denilen ve kısaca Milion olarak bilinen anıt duruyordu. 1965'teki kazılarda Divan Yolu'nun başında, sağdaki Osmanlı suterazisinin hemen yanında Milion'dan bir parça açığa çıkartıldı. Bu büyük mermer taş, dört kenarında kemerler bulunan bir takım parçasıymış ve anıtın üzerinde İsa'nın çarmıha gerildiği haçı tutan Büyük Constantinus ve annesi Helena'nın heykelleri varmış.

Milion tıpkı Roma Forumu'ndaki adaşı gibi şehirden çıkan bütün büyük yolların ve diğer kilometre taşlarının başlangıç noktasıymış. Burası Divan Yolu ile aynı güzergâhı izleyen antik Konstantinopolis'in ana caddesi Mese'nin, yani Orta Yol'un başlangıcıydı. Büyük kısmı iki taraflı

mermer revaklarla süslü olan Mese Milion'dan başlayarak Birinci ve İkinci Tepe arasından batıya doğru gidiyor, İkinci Tepe'nin zirvesindeki Constantinus Forumu'ndan geçiyordu. Batıya doğru bugünkü Yeni-çeriler Caddesi ile aynı güzergâhı takip ederek İkinci ve Üçüncü Tepe arasında ilerliyor ve bugün yerinde Beyazıt Meydanı'nın bulunduğu Theodosius Forumu'na varıyordu. Burada ikiye ayrılıyor, bir kolu batıya, diğer kolu güneybatıya uzanıyordu. Batı kolu Harisius Kapısı'ndan geçerek, burada Roma döneminden kalma Adrianopolis (Edirne) yoluna bağlanıyordu. Diğer kol ünlü Altın Kapı'dan geçiyor ve Trakya, Makedonya, Epirus'u aşarak Adriyatik'e uzanan Via Egnatia'ya bağlanıyordu. Modern İstanbul'un ana yolları da bin beş yüz sene önce inşa edilmiş Roma yollarının güzergâhını takip eder.

Ayasofya'dan Beyazıt Meydanı'na uzanan cadde Osmanlı döneminde de şehrin ana arterlerinden biri olmaya devam etmişti, çünkü Topkapı Sarayı'nı şehrin merkezine bağlıyordu. Bu nedenle iki yanı Bizans İmparatorluğu'ndan kalıntıların yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalmış anıtlarla doludur. Topkapı Sarayı'nın ikinci avlusundaki Divan toplantılarına giden yüksek rütbeli görevliler alaylar halinde geçtiği için buraya Divan Yolu denmiştir.

## **YEREBATAN SARAYI**

Güzergâhımızdaki ilk anıt Divan Yolu'nun başında, Ayasofya Meydanı'ndan hafif sağa sapan Yerebatan Caddesi'nde. Hemen solda büyük yeraltı sarnıcı Yerebatan Sarayı'nın girişi olan küçük bir bina var. Sarnıcın restorasyon çalışmaları 1985'te başlamış ve 1988'de halka açılmıştır.

Yapı Birinci Tepe'deki iki büyük meydandan Basilike Stoa'nın altında olduğu için Bizans döneminde Bazilika Sarnıcı olarak bilinirdi. Yerebatan Sarayı 532'deki Nika İsyanı'ndan sonra, muhtemelen Constantinus'un daha eski bir sarnıcından büyütülerek, İustinianos tarafından yaptırılmıştı. Bizans dönemi boyunca Büyük Saray ve Bi-

rinci Tepe'deki diğer binalar için su depolamak amacıyla kullanılan Yerebatan Sarayı, fetihten sonra ise Topkapı Sarayı'nın bahçelerinin su ihtiyacını karşıladı. Ama öyle görünüyor ki, fetihten sonraki yüzyıl içinde sarnıcın mevcudiyeti bilinmez oldu ve ancak 1546'da yeniden keşfedildi. O yıl Petrus Gyllius şehirdeki geriye kalan Bizans eserlerini araştırırken, bu mahalledeki evlerin bodrumlarında basit kuyular bulunduğunu ve buradan kova ile çekilen suyun ihtiyacı karşıladığını, hatta bir kısmının balık bile tuttuğunu öğrendi. Mahallede kapsamlı bir araştırma yaptı ve sonunda bodrumundan sarnıca girebileceği bir ev buldu, muhtemelen burası bugünkü girişin olduğu yerdi. Gyllius Basili-ke Stoa'dan İmparatorluk Portikosu diye söz ederek anlatıyor:

İmparatorluk Portikosu'ndan iz yok, ama sarnıç hâlâ ayakta. Mahallelinin dikkatsizliği ve ilgi çekici her şeyi hor görmeleri sebebiyle aralarında bir yabancı olan benden başka kimse onu bulmadı, uzun ve gayretli aramalarım sonucunda ben buldum. Tüm alan yapılaşmış, bu da altında bir sarnıç olacağını tahmin etmeyi zorlaştırıyor. İnsanlar her gün buraya açılmış kuyulardan su çekmelerine rağmen, bu akıllarına hiç gelmemiş. Şans eseri gittiğim bir evde aşağıya inilen bir yol vardı, orada küçük bir sandala bindim. Evsahibi meşaleler yakıp kürekleri çekmeye başladı. Derin suların içindeki sütunların arasında gezinirken durumu anladım. Evsahibi sarnıçta pek bol olan balıklardan yakalamaya niyetliydi ve meşalelerin ışığında birkaç tane tutmayı başardı. Ayrıca kuyunun ağzından gelen ve suya yansıyan küçük bir ışık var, balıklar da hava için buraya geliyor.

Sarnıç 336 ayak uzunluğunda ve 182 ayak genişliğinde, çevresi ise 224 Roma adımı. Tavan, kemerler ve duvarlar tuğladan yapılmış ve pişmiş toprak geçen zamana rağmen hiç aşınmamış. Tavanı taşıyan sütunların sayısı 336, sütunlar arasındaki mesafe ise 12 ayak (3,66 m). Her sütun kırk ayak dokuz inç yüksekliğinde (12,43 m). Sütunlar enlemesine on iki, boylamasına yirmi sekiz dizi oluşturuyor... Sarnıca akan pek çok yeraltı suyu var. Kışın sarnıç su seviyesi sütun başlıklarının yarısına gelinceye kadar dolarken, büyük bir

borudan muazzam bir sesle suların döküldüğünü gördüm. Bu sarnıç Ayasofya Kilisesi'nin seksen Roma adımı batısında.

Güneybatı köşesindeki doksan sütun on dokuzuncu yüzyılda çekilen duvarın arkasında kalmıştır. Sütunların Korint tarzı Bizans başlıklarının üzerindeki üzengi taşları, balıksırtı desenli küçük tuğla kubbeleri desteklemektedir. Soldaki sütunlardan birine tavuskuşu veya budak deseni oyulmuştur. 1965'te Üçüncü Tepe'deki I. Theodosius Forumu'nun (Bkz. Bölüm 9) kazılarında zafer takına ait benzer sütunlar bulunmuştu; bu sütun da oradan getirilmiş olmalıdır. Sarnıcın uzak kenarındaki sol köşesinde, biraz daha alt seviyede kalan bir sütun iki Gorgo başından oluşan antik klasik kaideye oturtulmuştur; Gorgo başlarının biri başaşağı, diğeri yan yatmış durumdadır. (Yunan mitolojisinde Gorgolar üç kız kardeşti, biri Perseus tarafından katledilen Medusa'ydı.) Bu Gorgo başları ve Arkeoloji Müzesi'nin bahçesindekiler, daha önce belirttiğimiz gibi, bu turumuzun ilerleyen bölümünde göreceğimiz Constantinus Forumu'nda yer alıyordu.

## FIRUZ AĞA CAMİİ

Yerebatan Sarayı'ndan ayrılıp yeniden Divan Yolu'nun başına dönüyoruz. Divan Yolu'nda yaklaşık yüz metre ilerleyince, solda küçük bir camiye rastlıyoruz; bu, şehirdeki en eski camilerden biri. Sultan II. Bayezit'in hazinedarbaşı Firuz Ağa için 1491'de inşa edilmiş. Firuz Ağa Camii İstanbul'daki "klasik öncesi" dönemde, yani 1500'den önce inşa edilmiş birkaç camiden biri olması nedeniyle ilgi çekicidir. Bu mimari tarz İstanbul'un fethinden önce başkent Bursa'da gelişmiştir. Firuz Ağa Camii'nin formu son derece yalındır, "tek mekânlı" cami tipindedir: Kare biçiminde bir oda, duvarlar üzerinde duran penceresiz bir kubbe ile örtülmüştür. Caminin önünde, tek mekânlı Bursa camilerinde tipik olan, üç açıklıklı son cemaat yeri vardır; minare ise alışılmışın tersine sol tarafta yer alır. Mermer bir lahitte gömülmüş olan Firuz Ağa'nın türbesi caminin yanındaki terastadır. Firuz Ağa Camii zarif küçük bir bina-  
dır, belki de şehirdeki bu tip erken dönem camileri içinde en güzeldir.

## ANTİOHOS VE LAUSOS SARAYI

Firuz Ağa Camii'nin hemen ardında birkaç yıl önce kazılar yapılmış bir park bulunuyor. Bu kazılarda açığa çıkartılan kalıntılar öylesine parçalanmış halde ki kimliklerini belirlemek çok zor. Bu gördüklerimizin beşinci yüzyıl başlarında yaşamış iki soyluya, Antiohos ve Lausos'a ait, birbirine bitişik sarayların kalıntıları olduğu düşünülüyor. Daha büyük olan Antiohos'un sarayı, yarım daire şeklinde beş derin apsisli altıgen bir binaydı, apsisler arasında dairesel odalar yer alıyordu. Bu saray yedinci yüzyılın başlarında Halkedon'dan [Kadıköy] Konstantinopolis'e getirilen Azize Eufemia'nın naaşı için mezara dönüştürülmüştür. Azize Eufemia 303 yılında Halkedon'da şehit edilmiş bir bakiredir. 1190'da anonim bir İngiliz yazar Azize Eufemia'nın 451'de Halkedon'daki Ökümenik Konsil'de bir mucize gerçekleştirdiğini yazmıştır. Anlattığına göre, Konsil'de iki karşıt grup olan Ortodokslar ve Monofizitler İsa'nın doğasına dair tartışmalarını çözmek için, görüşlerini yazıp onun tabutuna koymaya karar vermişler. Bir hafta sonra tabutu açtıklarında Ortodoks görüşün kalbinin üstünde, Monofizit görüşün ise ayaklarının altında durduğunu görmüşler. Böylece Ortodokslara zaferi getirmiş. Mezar odası, Sebaste'nin Kırk Şehidi resmi ile Azize Eufemia'nın hayatından ve özellikle şehit edilişinden sahnelerin yer aldığı fresklerle, son derece zarif dekore edilmişti; bunlar Adliye binasının yanındaki bir barakada kötü koşullarda saklanmaktadır. Önce dokuzuncu yüzyıla tarihlenmişlerdi, ama sonraki çalışmalar on üçüncü yüzyıl sonlarına ait olduklarını göstermiştir. Ne yazık ki bu fresklerin bulunduğu baraka artık halka açık değildir.

## BİNBİRDİREK SARNICI

Bu kalıntıları geçip Divan Yolu'ndan ilk sola dönüyoruz, kısa süre sonra sağda, antik Binbirdirek Sarnıcı'nın girişine ulaşıyoruz. Sarnıç 1995-2002 yılları arasında restore edilip turistlerin ilgisine sunuldu. Ne yazık ki restorasyon güzel olmadı, bir zamanlar hayranlık uyandıran bu romantik yer tarihi kimliğini kaybetti. Yine de görmeye değer.

Sarnıcın boyutları 64'e 56,4 metre, alanı 3.610 metrekaredir; yani Yerebatan Sarayı'nın yalnızca üçte biri kadardır, yine de şehirdeki ikinci büyük kapalı sarnıçtır. Dördüncü yüzyılın ikinci çeyreğinde şehre Büyük Constantinus ile gelen Roma senatörü Filoksenus (Philoxenus) tarafından yaptırıldığı düşünülmüştür, ancak bazı parçaların beşinci ya da altıncı yüzyıla ait olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. On dokuzuncu yüzyılda sarnıç iplikhane olarak, yakın tarihlerde de depo olarak kullanılmıştır.

Sarnıcın yerden balıksırtı desenli küçük tuğla kubbelerin tepelerine kadar olan özgün yüksekliği 19 metreymiş. Sütunlar ilginç taş bağlarla birbirine tutturulmuş üst üste iki kısımdan oluşmaktadır. Sarnıçta 14'er sütunluk 16 sıra halinde toplam 224 çift sütun varmış, ama bunların 12'sinin önüne sarnıç tamamlandıktan kısa bir süre sonra duvar örülmüş. Kemerleri taşıyan sütun başlıkları bir kısmının üzerinde taş ustalarının monogramları bulunması dışında sadedir.

Divan Yolu'nun solundan devam edip İstanbul ve Türkiye üzerine İngilizce kitaplar konusunda şehirdeki en iyi kitapçı olan Galeri Kayseri'yi geçiyoruz.

Bir sonraki köşeden ünlü Fransız yazarın adını taşıyan, Piyer Loti Caddesi'ne dönüyoruz. Bloğun sonunda, sağda Eminönü Belediye Başkanlığı'nın binasına geliyoruz. Eminönü şimdi Fatih ile tamamen birleşmiş durumda ve bu iki ilçe eski şehrin bütününe oluşturuyor. Girişin sağındaki kapıda şehirdeki geç dönem Roma yeraltı rezervuarlarından bir diğeri olan Theodosios Sarnıcı'nın girişini gösteren bir levha bulunuyor. Sarnıç 42,5'a 25,0 metre ölçülerinde; alıılmış balık sırtı desenli tuğla tavanı sekizerlik 4 sıradan toplam 32 beyaz mermer sütunla desteklenmiş, bazıları Korint bazıları Dor tarzındaki sütun başlıkları kesinlikle daha eski yapılardan alınmış. Sarnıcın II. Theodosios'un (s. 408-50) kız kardeşi, daha sonra onun halefi Markianos (s. 450-457) ile evlenecek olan Pulheria tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Sarnıç restore edilerek 1994'te halka açılmıştır.

Yeniden Divan Yolu'na dönüyoruz. Bir blok ötede, caddenin sağında Sultan II. Mahmut'un (s.1808-1839) büyük türbesini ve uzun bahçe duvarını görüyoruz. 1839 yılında ölen Sultan II. Mahmut'un türbesi o dönemde rağbet gören ampir tarzındadır, biraz gösterişli ve resmi bir havası vardır. Çok sayıda şehzade ve hanedan mensubunun yanı sıra Sultan Abdülaziz (s. 1861-1876) ve Sultan II. Abdülhamit de (s. 1876-1909) buraya gömülmüştür.

## KÖPRÜLÜ KÜLLİYESİ

Sultan II. Mahmut'un türbesinin hemen karşısında, Divan Yolu'nun solunda, on yedinci yüzyıla ait zarif bir Osmanlı kütüphanesi görürüz. Bu bina Köprülü külliyesinin bir parçasıdır, külliyenin diğer yapılarını birazdan göreceğiz. Bu binalar 1659-60 yılları arasında ünlü Köprülü ailesinin iki üyesi, Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Köprülüler genelde Osmanlı İmparatorluk tarihinin en seçkin ailesi olarak kabul edilirler. On yedinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca ve on sekizinci yüzyılın başlarında, bu aileden beş sadrazam çıkmış, bunlardan bazıları gelmiş geçmiş en başarılı sadrazamlar arasında yer almıştır. Köprülü külliyesinin kütüphanesi sütunlu sundurması, tuğla ve taştan inşa edilmiş kubbeli okuma odası ile küçük, hoş bir binadır. Kütüphanede birçoğu dönemlerinde "Gaddar" Mehmet ve "Devletçi" Ahmet diye bilinen kurucularına ait önemli bir kitap ve el yazması koleksiyonu vardır.

Caddenin aynı tarafında, bir blok ötede Köprülü külliyesinin diğer iki yapısı, cami ve Gaddar Mehmet türbesi yer alır. Türbenin üzerinde sadece metal ızgara olması oldukça sıradışıdır. Bu da görevdeyken binlerce isyancıyı idam ettirdiği için cehennemde yanan Sadrazam'ın yağmurla ferahlaması için açık bırakıldığı efsanesine yol açmıştır. Türbenin hemen yanındaki mezarlıkta bu ünlü ailenin çağdaş üyesinin, 1966'da ölmüş, seçkin tarihçi ve eski Dışişleri Bakanı Mehmet Fuat Köprülü'nün mezarı bulunur. Kaldırıma çıkıntı yapan cami türbenin

birkaç adım ilerisindedir. Sekizgen biçimli cami binası bir zamanlar şimdi büyük kısmı kaybolup gitmiş olan Köprülü medresesinin ders-hanesiymiş.

## ÇEMBERLİTAŞ HAMAMI

Köprülü Camii'nin tam karşısında, caddenin öteki tarafında klasik hamamların bugüne ulaşmış en güzel örneklerinden biri olan Çemberlitaş Hamamı vardır. Bu hamam 1583 yılında ölümünden bir süre önce, Sultan II. Selim'in eşi ve III. Murat'ın annesi Nurbanu Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır. Nurbanu Valide Sultan önemli binalar inşa ettirmiştir, Üsküdar'daki cami ve külliyesini Bölüm 19'da göreceğiz. Külliyenin mimarı Sinan'dır, ama buradaki güzel hamam onun tarafından yapılmamış olsa gerek, çünkü Sinan'ın eserlerinin resmi listesi *Tezkire*'de bu hamam belirtilmemiştir. Hamamın hiç değilse erkekler kısmı hâlâ işler durumdadır. Aslında hem kadınlar hem erkekler hamamıymış ama cadde genişletilirken erkekler kısmı tahrip olmuş. Genel olarak alışıldık plana uyar: Büyük kubbeli camekân üç kubbeli küçük soğukluğa açılır, oradan da hararete geçilir. Hararetin Cağaloğlu hamamında ve diğer hamamlarda da görülen hoş bir düzenlemesi vardır; kare şeklindeki odada çember şeklinde dizili sütunlar kubbeyi taşıyan kemerleri destekler. Köşelerde küçük yıkanma yerleri vardır, herbiri kubbelidir ve herbirinin hoş bir kapısı vardır; yer döşemesi geometrik desenlidir.

## CONSTANTİNUS SÜTUNU

Hamamın yanındaki arasokağın karşı tarafında şehrin en eski anıtlarından biri ile karşılaşırız: Çemberlitaş denilen ve bulunduğu mahalle de bu isimle anılan Constantinus Sütunu. On sekizinci yüzyıldaki yangının izlerini taşıdığı için İngilizce'de Yanık Sütun olarak da bilinir. Bu sütun eski Büyük Constantinus Forumu alanının tam ortasına, 11 Mayıs 330'da şehrin Roma İmparatorluğu'nun başkenti ilan edilmesi şerefine Büyük Constantinus tarafından dikilmiştir. Sütunlu



revakla çevrelenen Constantinus Forumu sık rastlanmayan oval bir biçime sahipti. Bernini'nin San Pietro'daki olağanüstü portikosuyla kıyaslanır, ancak coğrafi olarak daha yakın ve daha eşzamanlı örnekler pek azdır: örneğin iki yüz yıl önce Ürdün'deki Gerasa'da (Jerash) muhtemelen Hadrian tarafından yapılmış hoş eliptik agora. Constantinus Forumu'nun çevresinde olağan kamu binaları bulunuyordu: bir Senato (Augustaeum'da başka bir Senato binası daha vardı), Pretorium (valinin sarayı), tapınaklar ve kiliseler. Elbette çok sayıda hem Hristiyan hem pagan heykel forumu süslemekteydi. Bu ihtişamın yadigârları bugünkü yol seviyesinin üç metre altında yatmaktadır, görünebilen sadece bu sütundur, o da çok harap vaziyettedir.

Bugünkü haliyle sütun on metre yüksekliğinde kaba taş örgülü kaide ve üzerindeki altı porfir silindirden oluşmaktadır, silindirler birbirine demir bileziklerle tutturulmuştur; tepesinde on sıra taş örgü üzerinde mermer bir blok yer alır. Toplam yüksekliği 34,8 metredir. Özgün sütunda beş basamak üzerinde kare bir kaide vardı; kaidenin üzerinde porfir sütun kaidesi ve tabanı ile yedi porfir silindir bulunuyordu. (Şu andaki taş örgü kaplama bunlardan en alttakini örtmektedir.) Tepede, şimdiki taş örgünün yerinde muhtemelen Korint tarzında büyük bir sütun başlığı vardı, bunun üzerinde de Apollon olarak tasvir edilmiş Constantinus'un heykeli duruyordu. Demir bilezikler daha sonra, en alt kısmından bir parça düşen sütunun sağlam olmadığı düşünülerek 416 tarihinde eklenmiştir. Constantinus'un heykeli 1106'daki çok sert bir rüzgâr ile devrilmiş ve 50 yıl kadar sonra I. Manuel Komnenos heykelin yerine bu gün gördüğümüz taşörgüyü koydurtmuş, bunun üzerine de büyük bir haç yerleştirmiştir. Alt kısımdaki taş işçiliği 1779 yılında Türkler tarafından sütunu desteklemek için yapılmıştır. Sütun yakın zamanda restore edilmiş ve demir bilezikler yenilenmiştir.

Sütunun ilk açılış töreni pagan ve Hristiyan ayinlerin tuhaf bir karışımı olmuştur. Sütunun altında ya da heykelin içinde inanılmaz bir kutsal emanetler koleksiyonu vardı: Troya'nın Pallas heykeli, Nuh'un el baltası, Musa'nın su çıkardığı kayadan parça, Hz. İsa'nın binlerce ki-

şiyi doyurmasından geriye kalan somun parçaları ve sepetler, Haç'ın çivileri (Apollon'un başındaki ışınlar ile sarmalanmış!) ve Azize Helena [Büyük Constantinus'un annesi] tarafından Kudüs'te aranıp bulunmuş olduğuna inanılan İsa'nın çivilendiği gerçek Haç'ın parçaları. Yukarıdaki Apollon insanların sütunun dibindeki kilisede daha sonra Hristiyan azizine dönüşen tanrılaşmış İmparator'a tapmasına engel olmamıştır.

## VEZİR HANI

Ana caddeden kısaca ayrılıp sağa, Constantinus Sütunu'nun yanından aşağıya inen Vezirhan Caddesi'ne dönüyoruz. Biraz ileride sağda Köprülü Külliyesi'ne ait Vezir Hanı'nın girişi var. Bu tür hanlar ya da kervansaraylar gezgin tüccarlara yemek ve konaklamanın yanı sıra mallarını depolama ve satma imkânı da sunan ticari kuruluşlardı. Bunlar büyük bir avlu çevresindeki iki üç katlı, taş ya da tuğlayla inşa edilmiş dayanıklı ve büyük yapıları. Kalın tahtadan, demir kayıtlı sağlam kapıları olan büyük girişten geçerek Vezir Hanı'na giriyoruz, bu kapılar geceleri kilitlenip sürgüleniyor. Revaklarla çevrelenmiş büyük avlu zemin kattaki penceresiz depo ve ahırlara açılıyor. İki tarafta birinci kata çıkan merdivenler var. Birinci kattaki revaklar daha aydınlık ve ferah, bunlardan odalara geçiliyor. Avlunun ortasında genelde mescit bulunurdu. Bugün atların ve develerin yerini motorlu taşıtların almasıyla bu hanlar da özelliklerini kaybetti. Pek çoğu, Vezir Hanı gibi inanılmaz bakımsız durumda ve nerdeyse harabeye dönüşmüşler. Yine de hâlâ azametli ve etkileyiciler, eski Stambol'un yok olup giden Oryantal atmosferinin hatıralarını sunuyorlar.

## ATIK ALİ PAŞA CAMİİ

Divan Yolu'na geri dönüyoruz ve Constantinus Sütunu'nu geçerek caddenin aynı tarafındaki ilgi çekici Atik Ali Paşa Camii ile gezimize devam ediyoruz. Bu, şehirdeki en eski camilerden biri, 1496'da Sultan

II. Bayezit'in sadrazamı Hadım Atik Ali Paşa tarafından yaptırılmış. İşlek caddeden onu çevreleyen sakin bahçe ile ayrılan bu küçük cami, özellikle de dışarıdan dikkat çekici. Pek alışılmadık bir planı var: Bir kemerle eşit olmayan iki parçaya ayrılmış dikdörtgen bir odadan ibaret. Batıdaki daha geniş kısım kubbe ile, doğudaki ise yarım kubbe ile kapatılmış; yarım kubbenin altında büyük bir apsisin içindeymiş gibi duran mihrap bulunuyor. Batı kısmının iki tarafında, kuzeyde ve güneyde küçük kubbelerle kapatılmış birer oda daha var. Yarım kubbe ve dört küçük kubbede, erken dönem cami mimarisinin alışıldık özelliği olan mukarnaslı bingiler görülüyor.

Eskiden Atik Ali Paşa Camii'ne bağlı tekke, imaret ve medrese de bulunuyordu. Ama bir zaman önce cadde genişletilirken bunlar yıkılmış, geriye sadece caddenin karşı tarafında medresenin bir parçası kalmıştır. Bu yapı zarar görmüş olmasına rağmen, şehirdeki mevcut klasik dönem öncesi birkaç medreseden biri olduğu için ilgi çekicidir.

## KOCA SİNAN PAŞA KÜLLİYESİ

Atik Ali Paşa Camii'nin biraz ilerisinde, caddenin aynı tarafında demir parmaklıklı hoş bir mermer duvarla çevrili Koca Sinan Paşa Külliyesi'ne geliriz. Külliye medrese, sebil ve 1595'te ölen Koca Sinan Paşa'nın türbesi mevcuttur. Koca Sinan Paşa, Sultan III. Murat ve Sultan III. Mehmet'in sadrazamıydı ve Yemen'i fethetmişti. Bu güzel külliye herhalde en göze çarpan unsur, zengin mukarnas korniş ve albenili pencereleri ile beyaz ve pembe taştan örülme, on altı kenarlı zarif türbedir. Medresenin kapısı yan sokaktadır, sivri kemerli revağıyla çok hoş bir avlusu vardır. Sebil de küçük sütunlar arasındaki bronz parmaklıkları ve saçaklı çatısıyla zarif bir yapıdır. Tüm külliye 1593'te Mimar Sinan'ın ardından mimarbaşı olan Davut Ağa tarafından yapılmıştır.

## ÇORLULU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

Sebilin karşısında parmaklıklı mermer bir duvar ile çevrelenmiş Çorlulu Ali Paşa Külliyesi vardır. Çorlulu Ali Paşa Sultan II. Mustafa'nın damadı ve Sultan III. Ahmet'in sadrazamıydı, Sultan III. Ahmet'in emriyle 1711'de Midilli'de kafası vuruldu. Daha sonra başı İstanbul'a getirilerek üç yıl önce tamamlanmış külliyesinin mezarlığına gömüldü. Küçük bir cami ve medreseden oluşan bu külliye klasik ve barok tarzlar arasındaki geçiş dönemine aittir. Hoş olmasına rağmen bu binaların dikkat çekici bir yanı yoktur, esas itibarıyla son derece klasik tarzdadır, sadece revağın sütun başlarında belirgin barok özellikler görülebilir.

## KARA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ

Caddenin hemen karşısında sekizgen camisi, medrese ve sebiliyle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi'ni görürüz. Bu bahtsız sadrazam da başını kaybetmiştir, bir Osmanlı tarihçisine göre 1683'teki başarısız ikinci Viyana kuşatmasından sonra başı "Belgrad'da Sultan'ın (IV. Mehmet) ayakları dibine yuvarlanmıştır." Binaların yapımına 1669'da başlanmış ve 1690'da Paşa'nın oğlu tarafından bitirilmiştir. Cami yine klasik ve barok arasındaki geçiş dönemine aittir ve cami olarak kullanılan birkaç sekizgen binadan biri olması sebebiyle ilgi çekicidir. Bu ve biraz önce ziyaret ettiğimiz iki külliye yakın zamanda restore edilmiştir; Kara Mustafa Paşa Medresesi 1958'de ölen ünlü şair Yahya Kemal'in adını taşıyan bir enstitüye çevrilmiştir.

## GEDİK AHMET PAŞA HAMAMI

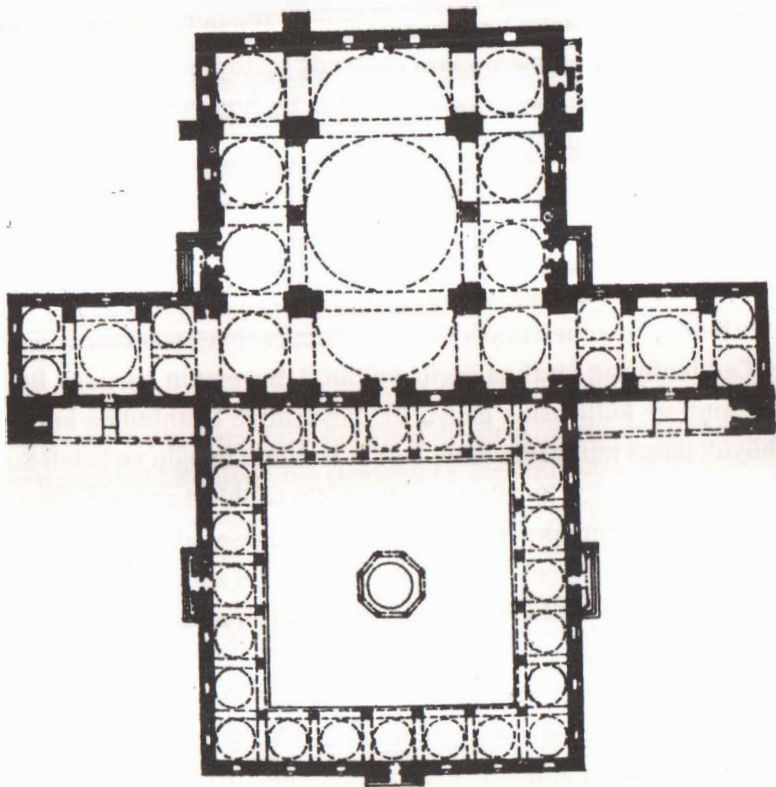
Bu küçük külliye'nin hemen yanındaki sokak Gedik Paşa Caddesi'dir; soldan ikinci sokağın başında aynı adlı hamam bulunur. 1475'te yapılmıştır, şehirdeki en eski hamamlardan biridir ve günümüzde de hizmet vermeye devam etmektedir. Kurucusu Gedik Ahmet Paşa Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamlarındandı (1470-1477), Azak Kalesi'ni alan filo-

nun komutanlığını yapmış ve Otranto'yu fethetmişti. Hamamın alışılmadık büyüklükte, kocaman kubbeli, iki yanında halvetler bulunan çok geniş bir soğukluğu vardır; sağdakinin tonozu özenle işlenmiş mukarnaslarla süslüdür. Hararet haç şeklindedir, ancak haçın kollarından biri kapatılarak soğukluğun parçası yapılmıştır. Haçın köşelerinde kubbeli odacıklar bulunur. Hamam yakın zamanda restore edilmiştir, yeni mermerleri ıslıl ıslıl parıldamaktadır; genelde bu hoş mahallenin sakinleri tarafından kullanılmaktadır.

## BEYAZIDIYE

Yeniden ana caddeye dönüp Beyazıt Meydanı'na doğru yürüyoruz, burası belli bir geometrik şekilden mahrum karmaşık ve kaotik bir meydan. Caddenin sağ tarafına geçip, Sultan II. Bayezit'in kurduğu Beyazıdiye Camii ve külliyesine geliyoruz. Beyazıdiye İstanbul'da kurulmuş en büyük ikinci külliye. Fatih Sultan Mehmet'in oğlu ve halefi Sultan II. Bayezit tarafından kurulmuş, 1501-1506 tarihleri arasında inşa edilmiştir, külliye büyük caminin yanı sıra medrese, sıbyan mektebi, tabhane, hamam ve pek çok türbe mevcuttur. Yakın zamana kadar mimarı olarak Mimar Hayrettin veya Mimar Kemalettin anılmıştır, ama güncel bir çalışma mimarının büyük ihtimalle Bursa'daki kervansarayı da inşa eden Mimar Yakubşah bin Sultanşah olduğunu göstermiştir. Geçmişi ve kökeni bilinmemektedir, ama muhtemelen Türk'tür. Kökeni ne olursa olsun, hem binanın mükemmelliğiyle hem de Türk mimarisinin gelişimindeki tarihi yeriyle çok önemli bir eser yaratmıştır. Cami iki yüzyıldan fazla süren büyük klasik dönem Osmanlı mimarisinin başlangıcına işaret eder. Daha önce, Osmanlı mimarları farklı cami tarzları denemiş ve sıklıkla Bursa'daki Yeşil Cami ya da Edirne'deki Üç Şerefeli Cami gibi çok güzel binalar vücuda getirmişlerdi; ama yeni başkentin görkemine ve imparatorluğun haşmetine yakışacak büyük camilerin belirgin tarzı henüz oluşmamıştı. Fatih Camii'nin özgün binası gerçekten de anıtsaldı, ama on sekizinci yüzyılda depremde yıkılmıştır; böylece Beyazıt Ca-

# SULTAN BEYAZIT CAMİİ



0 20 m.

plan no : 10

mii on altıncı ve on yedinci yüzyıl büyük selatin camilerinin mevcut en eski örneği olarak kalmıştır.

Beyazıt Camii'ne en güzel cami avlularından birinden geçilerek girilir. Yirmi antik sütun (porfir, yeşil somaki ve siyenit granit) kırmızı-beyaz ve siyah-beyaz olarak dizilmiş mermer kemer taşlarından oluşan bir revağı taşımaktadır. Revağın üzeri 24 küçük kubbeyle örtülmüştür ve avluya üç muhteşem cümle kapısından girilir. Zemin çokrenkli mermer ile döşenmiştir ve ortada güzel bezemeli şadırvan bulunur. (Şadırvanın kendisi çok güzeldir ama kubbeyi taşıyan yeşil somaki sütun halkası kötü bir restorasyon gibi durmaktadır.) Sütun başlıkları, kornişler ve nişlerde mukarnaslar işlenmiştir. Oranların uyumu, zengin ama sınırlı süsleme, renk renk mermerlerin göz alıcılığı, bir de birbirinden ilginç seyyar satıcılar ve kalabalık avluya kendine has albenisini kazandırır.

Caminin içine olağanüstü güzellikte bir kapıdan geçilerek girilir; caminin planı Ayasofya'nın planının epeyce basitleştirilmiş ve küçültülmüş versiyonudur. Ayasofya'da olduğu gibi büyük merkezî kubbe, onunla birlikte bir tür nef oluşturan doğuda ve batıdaki yarım kubbe ve nefin kuzey ve güneyinde yan sahinler mevcuttur. Kubbeyi destekleyen kemerler dört payeye dayanır; kubbe bingili olmakla birlikte mukarnaslı bir kornişin üzerinde durur. Üzerlerinde galeriler bulunmayan yan sahinler neften sadece payeler ve bir adet antik granit sütun ile ayrılır, olanca genişliğiyle nefe açılır. Ayasofya'nın planından temelde ayrıldığı nokta işte budur: Tüm camiler bir şekilde planlarını mümkün olduğunca merkezîleştirerek bütün alanın herhangi bir noktadan görülebilir olmasını sağlar. Batı tarafında kubbeli ya da tonozlu açıklıklarla bölünen geniş bir koridor caminin ana mekânının oldukça ötesine uzanarak bir tür narteks etkisi yaratır. Bu eski tarz camilerden kalmış bir geçiş dönemi özelliğidir; daha sonra ender olarak görülür. Bu "narteks"in her iki tarafında iki zarif minare yükselir, minarelerin gövdeleri terra kotadan geometrik desenlerle süslenmiştir; minareler benzersiz ve büyük etki yaratan konumlamayla binanın ana kısmından

oldukça uzakta dururlar. Narteksin güney kolunun sonuna on sekizinci yüzyılda Şeyhülislam Velîyüddin Efendi tarafından küçük bir kütüphane eklenmiştir. Caminin içindeki sıradışı bir özellik hünkâr mahfilinin alışıldık şekilde minberin solunda değil, sağında yer almasıdır; hünkâr mahfili çok gözalı ve nadir mermerlerle desteklenmiştir. Binanın merkezî alanının bir kenarı yaklaşık 40 metre ve kubbenin çapı 17 metre kadardır.

## BEYAZIDIYE KÜLLİYESİ

Caminin arkasında -ya da Türklerin deyişiyle mihrabın önünde- türbe vardır; burada bahçe içinde Sultan II. Bayezit'in yeşil somakiyle çerçevelenmiş kireçtaşından, orantılı ve sade türbesi bulunur. Yanında kızı Selçuk Hatun'un daha da sade türbesi vardır. Bunların arkasında 1857 yılında ölen, Tanzimat hareketinin öncüsü Sadrazam Koca Reşit Paşa'nın çok süslü ampir tarzında türbesi bulunur. Türbe bahçesinin caddeye bakan doğu tarafının aşağısında 1580'de Mimar Sinan tarafından yapılmış dükkânların bulunduğu bir arkat vardır; özgün yapı uzun zaman önce neredeyse tümüyle kaybolup gitmiş, neyse ki Beyazıt Meydanı düzenlemesi yapılırken yeniden inşa edilmiştir.

Tam bu dükkânların yanında iki kubbeli ve sundurmalı büyük sıbyan mektebi bulunur; Fatih Mehmet külliyesinin sıbyan mektebi yok olduğundan, bunun şehirdeki en eski ilkokul olduğu kesindir. Yakın zaman önce güzelce restore edilmiştir ve hakkı tarık us Araştırma Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. (hakkı tarık us gazeteci idi ve şair e.e. cummings gibi o da büyük harflerden hoşlanmazdı.) Bu binayla kuzey minaresi arasında çok hoş bir avlu olan Sahaflar Çarşısı vardır, burayı bir sonraki turumuzda ziyaret edeceğiz.

Kuzey minarenin neredeyse tam karşısında külliyenin çok etkileyici imareti bulunur. İmaret aşevi olarak hizmet vermesinin yanı sıra kervansaray olarak da kullanılmıştır. İmaretin odaları şu anda üstü örtülmüş olan avlunun üç tarafını çevreler, dördüncü kenarda anıtsal giriş



kapısı bulunur. Sağdan ilk odada zeytin cenderesi vardı, ikinci hububat deposuydu, sağ köşedeki oda ise iki büyük fırını olan ekmek pişirme yeri idi. Avlunun sonundaki büyük kubbeli oda mutfak ve yemekhaneydi. Yanındaki, sol tarafı kaplayan daha da büyük kubbeli oda imarette misafir olan gezginlerin at ve develerine ayrılmış ahırdı, ahır ve avlu arasındaki oda yatakhane olarak kullanılıyordu. Sultan II. Abdülhamit tarafından 1882'de kütüphaneye çevrilen imaret şimdi Devlet Kütüphanesi olmuştur. 120.000 cilt ve 7.000 el yazması içeren bu önemli kütüphaneye evsahipliği yapmaktadır.

Beyazıt Külliyesi'nin medresesi meydanın batı köşesindedir. Standart biçimdedir: Öğrencilerin ders çalıştığı ve yaşadığı hücreler revaklı avlunun dört kenarına sıralanmıştır, derslane giriş kapısının tam karşısındadır. Bu bina da kütüphaneye çevrilmiştir, Belediye Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir; ne yazık ki restorasyon ve dönüştürme özensiz yapılmış, taş yerine çimento kullanılmış ve revak kaba bir biçimde camla kapatılmıştır. Yine de bina o kadar orantılı, bahçesi o kadar albenilidir ki hâlâ hoş ve latiftir.

Medrese şimdi Hat Müzesi olarak kullanılmaktadır. Müzenin koleksiyonu farklı bölümler halinde düzenlenmiştir: Kufi yazılı Kur'an-ı Kerimler, risaleler, Hint ve Mağrip hatlı elyazmaları ve levhalar; nakışlı Kur'anlar ve ahşap oyma işleri; talik Ku'ranlar ve sülüs levhalar; talik elyazmaları ve levhalar; nakışlı sülüs kolajlar ve hatlar; Kutsal Emanetler ve dar-ül kürsi; sülüs ve aynalı yazılar, talik levhalar, kompozisyonlar, sülüs ve nakışlı Kur'anlar; tuğralar ve nakışlı Kur'anlar; hilyeler (Peygamber'in özellikleri ve üstün yanlarının tasvirleri); işlemeli yazmalar ve kadın hattatların eserleri; kaligrafik modeller ve muhakkak Kur'anlar. Ayrıca ahşap, taş ve cam üzerine yazılar ve belgeler, soyağaçları ve hatta muskalı bir gömlek gibi hattın diğer kullanımlarının örnekleri de mevcuttur. Bunların yanı sıra, hat aletleri sergisi de ilgi çekicidir ve hücrelerden birinde yer alan balmumu modeller, bir hat ustasını öğrencilerine müzenin konusunu oluşturan bu tipik ve mükemmel İslami sanat dalını öğretirken tasvir etmektedir.

Medresenin arka tarafında, Aksaray'a uzanan geniş Ordu Caddesi'ne bakan Beyazıt Hamamı'nın muhteşem kalıntıları var. Belli ki zamanında şehirdeki en görkemli hamamlardan biri olan bu eser, şimdi neredeyse harabeye dönüşmüşken restore ediliyor; yine de temel yapısı iyi durumda. Hamamda erkekler ve kadınlar kısmı mevcut; iki kısım neredeyse birbirinin aynı, kadınlar kısmı erkeklerinkinden biraz daha küçük. Büyük birer kubbeye örtülmüş iki camekânın anıtsal fasadı dışında, hamamı en iyi görebilecek nokta hemen arkadaki üniversite binasının ikinci katı; buradan soğukluk ve harareti örten tüm kubbe ve tonozlar dizisi görülebiliyor.

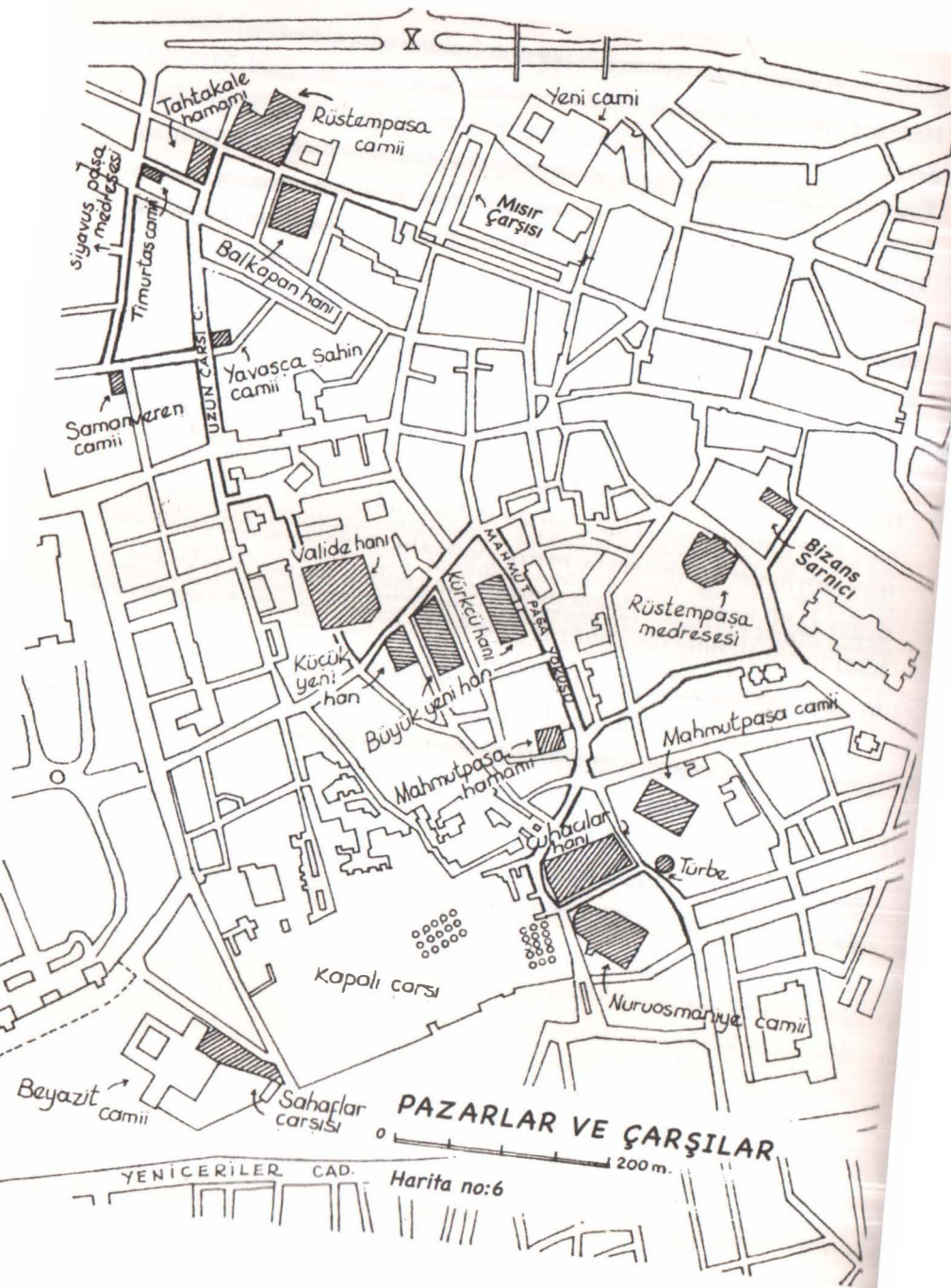
## İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ VE BEYAZIT KULESİ

Beyazıt Meydanı'nın kuzeyinde İstanbul Üniversitesi'nin ana binası bulunur. Fatih Sultan Mehmet hemen fetih sonrası Ayasofya Camii'nde bir medrese kurmuştur ve birkaç yıl sonra da kendi adına yaptırdığı camiye bitişik sekiz büyük medreseyi inşa ettirmiştir; diğer benzeri kurumlar Sultan Bayezit, Sultan Selim ve özellikle kendi camisinin çevresine yedi medrese kuran Kanuni Sultan Süleyman tarafından eklenmiştir. Burada ilahiyat ve felsefenin yanı sıra hukuk, tıp ve bilim fakülteleri de vardı. Ama imparatorlukta gerileme eğitimi de etkiledi. İlk seküler yüksek eğitim kurma girişimi Sultan I. Abdülmecit (s. 1839-1861) döneminde, Tanzimat olarak bilinen reform hareketinin bir parçası olarak başladı. İlk öğrencileri 1869 yılında kayıt olan Darülfunun adlı bu kuruluş, 1900 yılında bilim, tıp ve hukuk fakülteleri dahil olmak üzere Avrupa üniversitelerini model alarak yeniden düzenlendi. 1923'te Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Darülfunun yeniden düzenlenerek İstanbul Üniversitesi adını aldı. Daha önce Seraskerat olan bugünkü binasında hizmet vermeye başladı. Binanın ana kısmı Fransız mimar Bourgeois tarafından 1866'da, o zamanlar askeri binalara uygun olduğu düşünülen gösterişli ama tarzdan yoksun biçimde inşa edilmişti; son yirmi yıldır aynı şekilde tarzdan yoksun, ama gösterişli olmayan kanatlar eklendi.

Üniversitenin bu merkez binalarının bulunduğu alan Fatih Sultan Mehmet tarafından, hemen fetih sonrası inşa ettirilen Eski Saray'ın arazisinin bir kısmının üzerine kurulmuştur. Fatih daha sonra Birinci Tepe'de Topkapı Sarayı'nı inşa ettirmeye başlamış ve Eski Saray zaman içerisinde yavaş yavaş terk edilerek sultanların resmî meskeni olarak kullanılmamaya başlamıştır. Pek çok ve pek geniş binalarının bir kısmı rahmetli sultanların kadınlarının barınması için ya da seçkin vezirlerin özel sarayları olarak kullanılmıştır; arazisinin büyük bir kısmı Sultan Süleyman tarafından büyük külliyesi için ayrılmıştır. Sonunda sarayın tümü kaybolmuş ve geriye hiçbir iz kalmamıştır.

Üniversitenin avlusunda İstanbul ufkunun karakteristik özelliklerinden biri, Beyazıt Kulesi yer alır. Yangın kulesi olarak tahtadan kurulmuş ama günümüzdeki kule Sultan II. Mahmut tarafından 1828 yılında inşa ettirilmiştir. Yaklaşık 50 metre yüksekliğindeki kuleye tırmanmaya değer (180 basamaklı tahta merdivenle çıkılır); nerdeyse İstanbul'un bütünü görülebilir. Günümüzde kule halka kapalıdır, ama bazen tepeye tırmanmak için yetkililerden izin alınabilir.

Bu turun sonunda Sultan II. Beyazıt Camii'nin dış avlusundaki antik çayevinde bir şeyler içip rahatlayabiliriz. Buraya Çınaraltı denir, adını yıllar önce kesilmiş dev çınar ağacından almıştır. Muhtemelen bu şehirdeki en eski çayevidir, bir zamanlar ana kışlaları Beyazıt'ta olan yeniceriler burada takılırlardı, Osmanlının yaşayan tarihi Kapalıçarşı'da çalışanlar ve alışveriş yapanlar için de hep bir uğrak yeri olmuştur.



Beyazıt  
camii

Saharlar  
çarşısı

PAZARLAR VE ÇARŞILAR

YENİCİLER CAD.

Harita no:6

200 m.

## Pazarlar ve Çarşılar

*Kapalıçarşı. Nuruosmaniye Camii.  
Mahmut Paşa Camii ve Hamamı. Eski Türk Hanları.  
Rüstem Paşa Camii.*

Beyazıt Meydanı ile Galata Köprüsü arasında kalan alan şehrin temel alışveriş yeridir. Burası İstanbul'un en eski ve en canlı mekânlarından, kalabalık caddelerde gürültü ve koşuşturmaca eksik olmaz, arabalar, kamyonlar, el arabaları ve hamallar müşteri ve seyyar satıcı yoğunluğunu yararak akar gider. Her ne kadar çok renkli ve ekileyici de olsa, gezginler için burası çok yorucu olabilir; dar ve dolambaçlı sokaklarda yolumuzu bulmak zordur, zaten caddelerin pek çoğunda tabela yoktur, aynı zamanda iri yarı hamallarla çarpışmamak ya da bir kamyonun tekerleri altında kalmamak için sürekli sakınmak gerekir. Onun için, bu tura başlamadan önce İstanbullular gibi kendimizi önden hazırlayalım, Beyazıt Meydanı'ndaki Çınaraltı çayevinde bir bardak çay içip güne zinde başlayalım.

Çayevinde otururken bu bölgenin özelliği olan sokak kenarındaki mağaza ve pazarlara göz gezdirebiliriz. Meydanın en uzak köşesindeki cadde Bakırcılar Caddesi, burada şehrin bakır işlerinin büyük çoğunluğu hem yapılmakta hem satılmaktadır. Çevredeki çoğu sokağın yüzyıllar geçse de hâlâ işlerine devam eden satıcılar ya da zanaatkârlara göre adlandırıldığını görüyoruz.

Çayevinden çıkıp caminin yanındaki Kaşıkçılar Kapısı'ndan geçerek Sahaflar Çarşısı'na giriyoruz. Sahaflar Çarşısı şehirdeki en antik çarşılarından biri, Bizans'ın kitap ve kâğıt pazarı Hartopratia'nın arazisi üzerine kurulmuş. Fetihten sonra burası kavukçuların ve hakkakların pazarı olmuş ve Hakkaklar Çarşısı diye anılmaya başlamış. On sekizin-

ci yüzyılın başında, Sultan III. Ahmet'in saltanatında, kitap satıcıları Kapalıçarşı'daki yerlerinden çıkarak burada dükkân açmışlar. Aynı yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı İmparatorluğu'nda matbaanın ya-sallaşmasıyla kitap satıcılarının işleri açılmış, çarşıya hâkim olmaya başlamışlar, giderek çarşı da bu meslek grubunun adıyla anılır olmuş. On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başında Sahaflar Çarşısı Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kitap satış ve dağıtımının ana merkezle-rinden biriydi. Ancak geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında halk kütüpha-nelerinin kurulması ve modern kitapçıların açılmasıyla önemi azaldı, şimdi saygıdeğer yaştaki bu çarşıda daha ziyade ikinci el kitaplar satıl-maktadır. İstanbul'daki en renkli noktalardan biridir; hoş avlu asma-lardan gelen güneş ışıklarıyla renklenir, avluyu ağzına kadar türlü türlü kitap ciltleriyle dolu dükkânlar çevreler, dizi dizi kitaplar dükkânların önündeki tezgâhları, kutuları doldurur. Bu çarşıdaki kitap satıcılarının loncası İstanbul'un en eskilerindendir; kökeni, diğer pek çok loncada olduğu gibi Bizans'a kadar gider. Meydanın ortasında 1732'de ilk kez Türkçe eserler basan İbrahim Müteferrika'nın modern zamanlarda ya-pılmış büstü durmaktadır.

Sahaflar Çarşısı'ndan geçip diğer uçtaki antik taş kapıdan, Hakkak-lar Kapısı'ndan çıkıyoruz. Sonra sağa dönüp, birkaç adım sonra solda ünlü Kapalıçarşı'nın girişlerinden birini buluyoruz.

## KAPALIÇARŞI

Pek çok yabancı ve tabii aslında İstanbullu da, Kapalıçarşı'yı İstanbul'un en etkileyici ve büyüleyici çekim noktalarından biri olarak görür. Kapalıçarşı'da dolaşmak için tarife ihtiyaç yoktur, içinde kaybol-maktan, pek çok pazarlık ve alışverişten sonra, tekrar yolumuzu bul-maktan zevk aldığımız bir labirenttir burası. Planında görüldüğü gibi oldukça düzenli bir yapısı vardır - ve bu da dolaşırken onu daha karma-şık, daha labirent gibi algılamamıza yol açar. Kapalıçarşı başlı başına küçük bir şehirdir: 1880'de yapılan bir sayıma göre, o zaman burada

4399 dükkân, 2195 atölye, 497 tezgâh, 12 depo, 18 çeşme, 12 mescit, bir büyük cami, sıbyan mektebi ve türbe vardı. Ticari kurumların sayısı bugün de aşağı yukarı aynıdır, bunlara yeni işletmeler eklenmiştir: yarım düzine lokanta (Havuzlu Lokanta en iyisidir), pek çok çayevi, iki banka, bir tuvalet ve kaybolan turistler için bilgi merkezi.

Çarşı bugünkü yerinde, hemen hemen aynı arazi üstünde, fetih-ten birkaç yıl sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Sonuncusu 1954'te çıkan yangınlarla defalarca tahrip olmasına rağmen yapısı ve görüntüsü esasen dört yüzyıl önceki ile aynı kalmıştır. Kapalıçarşı'daki sokak isimleri yüzyıllardır aynı yerde imalat veya satış yapmış loncalardan alınmadır. Serpuşçular Sokağı ve Tuğcular Sokağı gibi isimler bize çoktan yitip gitmiş meslekleri ve Çarşı'nın efsanevi oryantal atmosferinin son yıllarda kaybolduğunu hatırlatır. Yüz yıl önce Çarşı çok daha farklı ve ilginçti, bugünkünden daha alışılmadık mallarla doluydu. Ama şimdi bile, sıradan seri üretim malları Çarşı'ya girmiş olmasına rağmen, pek çok antik, yerel ve orijinal ürün de mevcuttur. Aynı türden mallar satan dükkânlar genellikle belli sokaklarda toplanmıştır: Örneğin, malları müzelik parçalardan ucuz imitasyonlara kadar uzanan oryantal halı dükkânları güzel sütunlu sokaktadır. Burada sırmalı kumaşlar ve damasko, eski giysiler, tipik Türk işi işlemeli havlular da bulunur. Mücevherciler, kuyumcular (altın ve gümüş), mobilyacılar, tuhafiyeciler, ayakkabıcılar ve nalburların da kendi sokakları vardır. Kısaca her zevke hitap eder; geriye dolaşmak, bakmak ve pazarlık etmek kalır. Pazarlık etmek çok önemlidir; söylenen ilk fiyat pazarlık fiyatıdır, eğlencenin bir kısmı da iyi bir pazarlık yapmaktır. Satıcıların büyük kısmı altı-yedi dil konuşur ve iletişimde pek sorun çekilmez. Ama zaman ayırmak önemlidir: İyi bir pazarlık birkaç dakikada bitmez, genellikle satıcının ikramı bir fincan Türk kahvesi ile sürer gider.

Çarşı'nın ortasında Cevahir Bedesteni (Eski Bedesten) diye bilinen kubbeli büyük alan bulunur. Burası Fatih'in zamanından günümüze kalmış orijinal yapılardandır. O zamandan günümüze hep en değerli mallar için kullanılmıştır, çünkü geceleri kilitlenebilir ve bekçiler ta-





KAPALI CARSI

sandal  
bedesteni

eski bedesten

MAHMUT PASA YOKSU

NURUOSMANIYE  
CAMII

100m.

Harita no: 7



rafından korunabilir. Çarşı'daki en ilginç ve pahalı malların bir kısmı burada satılır: genellikle eski ve zarif, her türden bakır ve pirinç eşyalar, antika kılıçlar ve silahlar, antika kuyum ve giysiler, cam işleri, eski paralar, antik dönem ve Bizans işi toprak kap ve heykelcikler, çiniler. Elbette Bedesten'de satılan her mal sahici değildir. Yine de taklitlerin büyük çoğunluğunun işçiliği mükemmeldir, çünkü taklidi yapan orijinali yapanla aynı loncadan gelmektedir, ondan öncekilerle aynı aletleri kullanarak, aynı tekniklerle çalışmıştır.

Bedesten'den Kuyumcular Kapısı'nı kullanarak ayrılırsak, kapının dışa bakan yüzünde, yukarıda bir alçak kabartma görürüz: tek başlı Bizans kartalı. Bu Bizans'ı on birinci ve on ikinci yüzyıllarda yöneten Komnenos Hanedanı'nın imparatorluk amblemidir. Bu yüzden Eski Bedesten'in aslında Bizans yapısı olduğu da düşünülmüştür, ama pek çok akademisyen Fatih zamanında inşa edildiği üzerinde hemfikiridir. Evliya Çelebi *Seyahatname*'de bu kartalı tasvir eder ve anlamını kendince açıklar: "Kuyumcular Kapısı üzerinde kanatlarını açmış heybetli bir kuş heykeli vardır. Bu kuş heykelini bu kapı üzerine yapmanın anlamı odur ki kazanç dedikleri havaya uçar bir vahşi kuştur. Eğer bu kuşu nezaketle avlayabilirsen bu bedestende kâr edebilirsin demek işaretidir."

Kuyumcular Kapısı İnciciler Sokağı'na açılır. Eğer bu caddeyi takip eder ve sağdan üçüncü saptan dönersek, Sandal Bedesteni'nin kapılarından birinin yakınlarına çıkarız. Buna genellikle Yeni Bedesten denir, çünkü Fatih'in bedesteninden sonra, muhtemelen onaltıncı yüzyıl başlarında ticaretteki aşırı artış nedeniyle ek bir çarşıya ihtiyaç duyulunca yapılmıştır. Sandal Bedesteni Eski Bedesten kadar renkli bir yer değildir, zaten çoğu zaman boştur. Ama tam da bu nedenle muhteşem yapısını rahat rahat inceleyebiliriz: Üçerlik dörder sıra halinde on iki masif paye yirmi tuğla kubbeyi taşır. Sandal Bedesteni'ni ziyaret etmek için en uygun zaman halı müzayedelerinin yapıldığı pazartesi ve perşembe öğleden sonraları saat bir civarıdır. Bu halı müzayedeleri Bedesten'in küçük bir salonu hatırlatan ortasında yapılır, pek çoğu Anadolu lu olan kurnaz halı tüccarları ve izleyiciler satıcıların yere

serip sergilediği halıların, seccadelerin, kilimlerin üzerine oturur ve arttırmaya katılır. İşte böyle zamanlarda Kapalıçarşı'nın eski oryantal havasının kokusunu alırsınız.

Kapalıçarşı'yı Bedesten'in diğer ucundaki kapıdan terk ediyoruz. Dışarıda sağa döndüğümüzde solumuzda Nuruosmaniye Camii'nin dış avlu duvarını oluşturan, incelikle inşa edilmiş dükkânların yer aldığı arkadı görüyoruz. Bu dükkânlar aslında Nuruosmaniye külliyesinin bir parçasıydı ve kiraları caminin ve ona bağlı binaların masraflarını karşılamak için kullanılırdı. Yakın zamanda hoş bir şekilde restore edilerek özgün işlevlerine kavuşturuldular.

## NURUOSMANİYE CAMİİ

Arkadın sonunda solumuzda, Kapalıçarşı'nın ana girişlerinden biri olan Çarşı Kapı'nın tam karşısında Nuruosmaniye Camii avlusunun kapısı bulunur. Çınar ve at kestanesi ağaçları ile gölgelenen avlu bu şehirdeki en cezbedici cami avlularından biridir; cami soldadır, külliyenin diğer binaları olan medrese, kütüphane, türbe ve sebil ise düzensizce yerleştirilmiştir. Kapalıçarşı'nın girişlerinden birinin hemen yanındaki avluda trafik yoğundur, en çok dilenciler ve seyyar satıcılar uğrar. Bazen sazlarını çalıp türkülerini söyleyen âşıklara denk gelebilirsiniz. Âşıklar yüzlerce yıllık geleneğin takipçileri ve ortaçağ dünyasının gezgin halk ozanları geleneğinin son temsilcileridirler. Şiirlerinde, türkülerinde hayata dair her şeye yer verirler, elbette siyaset de vardır, bu da çoğu zaman başlarının polisle derde girmesine yol açar. Ama eninde sonunda onlar *âşık*'tır, Anadolu'da dinleyicilerine hayat ve aşk baladları söylerler, bu nedenle şarkıları çoğu zaman hüznüldür.

Nuruosmaniye Camii 1748 yılında Sultan I. Mahmut tarafından başlatılmış, kardeşi ve halefi Sultan III. Osman tarafından bitirilmiş, böylece Osman'ın Nur'u anlamındaki ismini almıştır. Avrupa'dan gelen yeni barok tarzın ilk büyük ve iddialı Osmanlı örneğidir. Barok camilerin çoğunda olduğu gibi, büyük bir kubbe ile örtülmüş kare şeklinde bir mekândır, kubbe duvarlardaki dört kemer üzerine oturur; kemerlerin

biçimi dış cephede özellikle vurgulanmıştır. Doğu kenarının iki ucundaki odalar ve ortasındaki yarım dairesel apsis nedeniyle bugünkü binanın planı tuhaf bir haç formundadır. Batıdaki beş açıklıklı ve beş kubbeli son cemaat yeri, dokuz açıklıklı revaklı, yarım dairesel entere-san bir içavlu ile çevrelenmiştir; bu yarım dairesel avlu yedi kenarlı ve revağı dokuz kubbelidir! Caminin kuzeydoğu ucunda geniş kemerlerle desteklenmiş ilginç rampa hünkâr mahfiline gider. (Binada kemerlerin büyük çoğunluğunun erken dönem camilerde sıklıkla görüldüğü gibi sivri değil yarım dairesel olması dikkat çekicidir.) Yapı farklı yerlere yerleştirilmiş basamaklarla çıkılan alçak bir set üzerine kurulmuştur.

Nuruosmaniye Camii tuhaf bir dehanın ürünü olan şaşırtıcı bir eserdir. Oranları alışılmadıktır, garip biçimde tasarlanmış parçalar bir bütünlük sunmaktan ziyade mimarının (Simon Kalfa adlı bir Rum mimar olduğu düşünülmektedir) keyfi kaprislerine hizmet eder gibidir. Ayrıca inşa edildiği taş çok sert, çelik gibi bir dokuda, donuk renklidir. Bütün bunlar göz önüne alındığında caminin bir fiyasko olduğunu söylemek gerekebilir, ama yapı yine de hoştur.

## MAHMUT PAŞA CAMİİ

Camiyi avlunun en ucundaki kapıdan terk edip caddede sola dönüyoruz. Biraz ileride, soldaki ilk sapağı geçtikten sonra, bir tarafında eski ahşap evler bulunan küçük, hoş bir meydana geliyoruz. Burası şehirdeki en eski camilerden biri olan Mahmut Paşa Camii'nin dış avlusudur. Mahmut Paşa Camii sadece çok eski olduğu için değil, aynı zamanda Bursa tarzı camilerin güzel bir örneği olduğu için de ilgi çekicidir. Fetihten sadece dokuz yıl sonra, 1462'de, Fatih'in ünlü sadrazamı Mahmut Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu seçkin kişi aslen Rum'du: büyükbabası Filaninos Sezar rütbesi ve unvanıyla Yunanistan'da yöneticiydi. Mahmut Paşa'nın çağdaşı tarihçi Kritovulos onu şöyle anlatır: "Bu adam öylesine güzel tabiatlıydı ki sadece çağdaşlarını değil önceki kuşakları da bilgelik, cesaret, erdem ve diğer latif niteliklerde gölgede bıraktı... Zaman ve olayların ispatladığı gibi girişimciydi, iyi bir danış-

mandı, cüretkârdı, cesurdu, her alanda kusursuzdu. Büyük Sultan'ın işleriyle ilgilenmeye başladığı andan itibaren, hem hükümdarına olan içten inancı ve iyi niyetiyle, hem de muhteşem gayreti ve harika planlamacılığıyla bu büyük ülkedeki her şeyi daha iyiye götürdü." Aynı zamanda eğitim ve sanat, özellikle de şiir konusunda büyük bir hamiydi. 1474 tarihinde Fatih tarafından idam ettirildi.

Caminin genel planı Bursa'daki Sultan I. Murat'ın camisinin planına çok yakındır. Esas olarak, bir dikkörtgen mekân ortadan kemerle ikiye bölünerek birer kubbe ile örtölmüş eş büyüklükte iki kare mekân elde edilmiştir. Bu iki bölmeli ana mekânın her iki tarafında hem ana mekânla hem de kenarlardaki üç küçük odayla bağlantılı dar, beşik tonozlu birer geçit bulunur. Batı kenarı boyunca beş açıklıklı narteks ve beş açıklıklı son cemaat yeri uzanmaktadır.

Şimdi birtakım ayrıntılara bakalım. Son cemaat yerinde talihsiz bir restorasyon yapılarak özgün sütunların yerine kaba sekizgen payeler konulmuştur. Girişin üstünde ve yanında Arapça ve Osmanlıca kuru-lum ve iki restorasyonun (H. 1169 – M. 1755 ve H. 1244 – M. 1828) tarihlerini veren kitabeler yer alır. Çirkin payeler barok tarzda olduk-larına göre, şüphesiz ki son restorasyona aittir. Giriş kapısının da bu dönemden kalmış olduğu kesindir. Kapıdan hemen nartekse girilir - bu camiler için son derece sıradışıdır, sadece Bursa'da bir iki camide ve İstanbul'da Beyazıdiye'de görülür. Narteksin tonozları ilginç ve birbi-rinden farklıdır. Orta açıklığın mukarnaslarla aşırı derecede süslenmiş kare tonozu vardır. Bunun yanlarındaki ilk iki açıklıkta, yumuşak bin-gilerle desteklenen 24 kaburgalı birer kubbe bulunur; uçlardaki açık-lıklarda ise kubbe bingilerle desteklenmez, tuhaf bir düzenlemeyle, yan yana sıralanan üçgenlerle elde edilmiş on altı kenarlı çokgen üze-rinde durur. Bu alışılmadık ama çekici denebilecek çözüm Murat Paşa Camii'nin (Bkz. Bölüm 16) batı kubbesinde ve aynı erken döneme ait diğ-er birkaç camide de görülür.

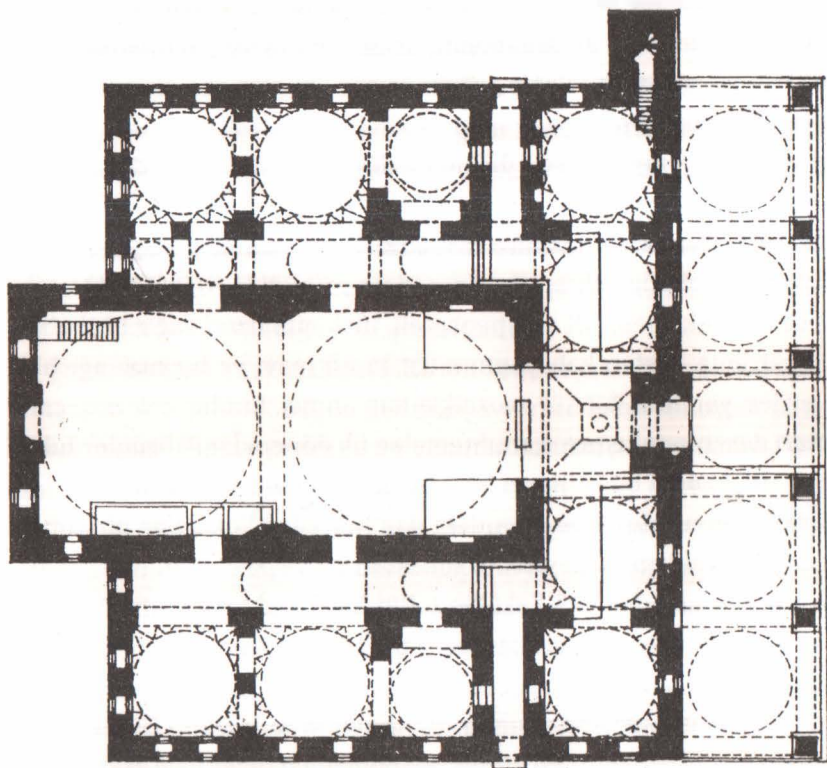
Ana mekândaki iki büyük kubbenin bingileri erken dönem cami-lerde olduğu gibi mukarnaslı değil düzdür. Mihrap ve minber ile genel

olarak caminin tüm bezemeleri ve eşyaları on sekizinci yüzyıl ve sonrasında aittir, ne yazık ki görünüşleri vasattır ve bu caminin cazibesini yaralamaktadır, öyle ki özgün albenisini yakalamak çok zordur. Küçük yan odalarda kubbelerin bir kısmının düz, bir kısmının mukarnaslı bingileri vardır. Bu tür camilerde neredeyse hep görülen bu yan odaların işlevi uzun süre anlaşılamamıştır. Semavi Eyice yakınlarda bu gizeme ışık tutmuş ve bunların gezgin dervişlere tabhane olarak hizmet ettiğini göstermiştir.

Camiden ayrılıp avlunun dışındaki dört yol ağzına geri dönüyoruz. Soldaki kısa dar sokaktan aşağı doğru indiğimizde Mahmut Paşa'nın muhteşem ve eşsiz türbesinin durduğu küçük mezarlığı görüyoruz. Türbedeki bir kitabede bahtsız Paşa'nın idam edildiği H. 878 (1474) tarihi belirtilmiş. Sekizgen, çift sıra pencereci türbenin üzeri sağır bir kubbe ile kapatılmış. Dıştan kabayapının üst tarafı mavi ve turkuaz ağırlıklı çinilerden yapılmış bir tür mozaikle kaplanmış. Çiniler çok hoş, çark benzeri desenler oluşturur; muhtemelen ilk dönem İznik ürünlerinden (1453-1555) olan bu çinilerin İstanbul'da eşi benzeri yoktur.

Türbeden ayrılıp, tam karşıdaki dar Kılıççılar Sokağı'na giriyoruz. Burası şehirdeki en etkileyici ara sokaklardan ve pek az kalmış Osmanlı çarşı sokaklarından biri. Sokağın solundaki revakta bir zamanlar Nuruosmaniye külliyesinin parçası olan eski dükkânlar dizili. Sağ tarafta Çuhacılar Hanı'nın dükkânları ve atölyeleri var. Çuhacılar Hanı on sekizinci yüzyılın ilk yarısında Sultan III. Ahmet'in sadrazamı Damat İbrahim Paşa tarafından inşa ettirilmiş. Bu bölgedeki diğer bazı eski hanlar kadar görkemli değil; yine de civarındaki sokaklara Osmanlı havası katıyor. Hana sokağın ortalarındaki kemerli bir kapıdan giriyoruz ve kendimizi karmakarışık, çevresine dükkânlar ve atölyeler sıralanmış içavlude buluyoruz. Eğer handan uzak sol köşedeki kapıyı kullanarak çıkarsak karşımızda Kapalıçarşı'nın kapılarından birini buluruz. Buradan sağa dönüyor ve birkaç adım sonra kemerli bir kapıdan geçip İstanbul çarşılarından biri olan Mahmut Paşa Yokuşu'na varıyoruz.

# MAHMUT PAŞA CAMII



0 10 m.

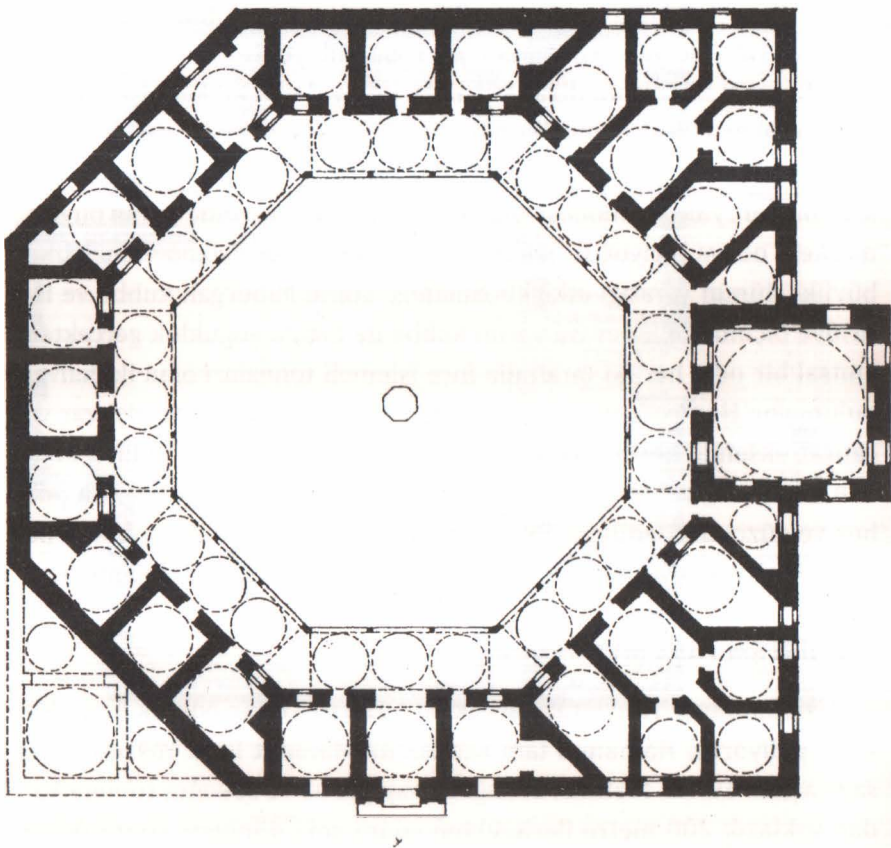
plan no : 11

## MAHMUT PAŞA HAMAMI

Mahmut Paşa Yokuşu'ndan yaklaşık 250 metre aşağı doğru inip sola döndüğümüzde, heybetli bir kubbe karşımıza çıkar. Bu gördüğümüz bina İstanbul'daki en eski iki hamamdan biri olan, H. 871 (1476) tarihli Mahmut Paşa Hamamı'nın bir kısmıdır (Bölüm 7'de anlatılan Gedik Ahmet Paşa Hamamı muhtemelen bir yıl kadar daha eskidir, ama tarihlenmemiştir.) Bu yapı aslen Mahmut Paşa Külliyesi'ne aitti ve tipik bir şekilde geliri külliyenin diğer kurumlarının giderlerini karşılamak için kullanılmıştı. Büyük hamamların çoğu gibi çifte hamamdı, ama kadınlar kısmı yandaki hana yer açmak için yıkılmıştır. Kenarları 17 metre olan kare biçimli, yüksek kubbesi mukarnaslı bingiler üzerinde duran büyük, merkezî odaya giriyoruz; sonradan eklenen tahta balkon camekânın büyüklüğünün yarattığı etkiyi bozmamış. Spiral kaburgalı kubbe ve istridye biçimindeki devasa yarım kubbe ile örtülü soğukluk gerçekten anıtsal bir oda; her iki tarafında ince işlemeli tonozları olan iki halvet bulunuyor. Hararet sekizgen biçiminde, beş sığ dikdörtgen nişi var ve çapraz eksende herbirinden köşelerdeki diğer iki halvete gidilen kubbeli iki eyvan var. Mahmut Paşa'nın tüm binaları gibi hamamı da pek hoş ve güzel inşa edilmiş. Bir süre kullanılmamış ve daha sonra depo olarak kullanılmış, ama restore edilip çarşı olarak hizmete açılmıştır.

## RÜSTEM PAŞA MEDRESESİ

Hamamdan ayrılıp biraz karışık bir güzergâh takip ederek ilginç bir anıta gidiyoruz. Hamamın tam karşısında Mahmut Paşa Yokuşu'ndan sağa açılan Sultan Mektebi Sokağı'na sapıyoruz ve sokağın sonuna kadar, yaklaşık 200 metre ilerledikten sonra sola dönüyor, sonra ikinci sapaktan tekrar sola dönünce Sinan'ın eseri Rüstem Paşa Medresesi'ne varıyoruz. Bir kitabeye göre medrese 1550'de yapılmış. Bir medrese planı olarak benzeri yok: Sekizgen avluyu 24 kubbeli, sütunlarla desteklenen revak çevreler, ortada şadırvan yer alır. Hücreler de avlu gibi sekizgen bir plana yerleştirilmiş, ama bina köşelere eklenen yan oda-



RÜSTEM PAŞA MEDRESESİ

0 5 m.

plan no : 12



larla, tuvalet ve gusûlhanelerle doldurularak dıştan kareye dönüştürülmüştür. Sekizgenin bir kenarında derslane vardır, büyük kubbeli oda büyük bir apsis gibi kareden dışarı çıkıntı yapar. Bu hoş ve eşsiz medrese çok güzel restore edilmiştir.

### **CEMAL NADİR SOKAĞI'NDAKİ BİZANS KALINTILARI**

Buradan turumuzu yakınlardaki başka bir anıt görmek için biraz genişletebiliriz. (İstanbul'da dolaşmanın hem cazip hem de belalı bir yönü vardır: biraz ilerdeki bir başka anıt sürekli gezgini baştan çıkartır, yolunu uzatır da uzatır.) Medreseden ayrılıp geldiğimiz yolda beş on metre geri gidiyor ve soldaki merdivenli Hakkı Tarık Us Sokağı'na giriyoruz. Merdivenler Cemal Nadir Sokağı'na açılıyor, burada sola döner dönmez karşımıza iki demir kapısı ve demir parmaklı pencereleri olan masif bir duvar çıkıyor. (Kapılar kilitli ama çoğunlukla anahtar olan birileri bulunuyor.) Bu belki de şehirdeki en şaşırtıcı Bizans kalıntısı, her boyut ve büyüklükte, toplam on iki adet oda ve geçitten oluşuyor. 16'ya 10,5 metre boyutlarında, 6 metre yüksekliğinde büyük merkezî mekânın çatısı altışarlık iki sıra sütun ile desteklenmiş, sütunların sade ama masif kaide ve başlıkları var. Bundan 13'e 6,7 metre boyutlarında bir başka büyük odaya geçiliyor, bu odanın sonunda geniş bir apsis yer alıyor. İki büyük odada her yöne doğru açılan geçitler, bir tanesi oval olmak üzere bir dizi küçük odaya bağlanıyor. Tüm yapı sanki bir yeraltı sarayı ve gerçekten de bunlar çok büyük bir yapının temelleri olmalı. Ancak Bizans litaratüründe belirtilmiş yapılardan yola çıkarak bu yapının kimliğinin tespit edilmesi girişimleri sonuç vermedi.

Şimdi geldiğimiz yoldan Mahmut Paşa Hamamı'na geri dönüyoruz. Burada Mahmut Paşa Yokuşu'ndan aşağı inerek mahallenin sokakları boyunca uzanan birkaç eski hana bakacağız. Bu bölge hanlar açısından çok zengin. Evliya Çelebi on yedinci yüzyılın ortalarında mevcut olan yirmi beş hanın ismini sayar. Bunu takip eden yüzyılda da pek çok han yapılmış; bunlardan bir kısmı hemen fetih sonrasına ait, bir kısmı da Bizans temelleri üzerine kurulmuş.

## KÜRKÇÜ HANI

Mahmut Paşa Hamamı'ndan yüz metre aşağıda caddenin solunda kemerli bir kapı görüyoruz; burası şehirdeki en eski mevcut han olan Kürkçü Hanı'nın girişi. Bu da yine Mahmut Paşa tarafından yaptırılmış bir eser. Ne yazık ki bir kısmı yıkıntı halinde ya da tamamen yok olmuş, diğer kısımları ise dökük ve köhne. Aslen iki büyük avludan oluşuyormuş. İlki 45'e 40 metre boyutlarındaymış, iki katlı yapının her katında 45 oda mevcutmuş; ortadaki mescidin yerini şimdi çirkin modern bir bina almış. Kuzeydeki ikinci avlu daha küçükmüş, her katta 30 oda bulunurmuş. Bitişindeki cadde nedeniyle de biçimi oldukça düzensizmiş, ama son derece albeniliymiş; ne yazık ki şimdi hemen hepsi tahrip olmuş durumda.

## BÜYÜK YENİ HAN VE KÜÇÜK YENİ HAN

Kürkçü Hanı'ndan çıkıp Mahmut Paşa Yokuşu'ndan inmeye devam ediyor ve bir sonraki caddeden sola, Çakmakçılar Yokuşu'na dönüyoruz. Soldaki ilk sapağın hemen orada, başka bir Osmanlı hanının girişine, Büyük Yeni Han'ın büyük masif kapısına geliyoruz. 1764'te yapılan bu han o tarihte diğer eski hanların yanında bu adla anılmış, büyük denmesinin sebebi ise gerçekten büyük olması, öyle ki daha sonra uğrayacağımız Büyük Valide Han'dan sonra şehirdeki en büyük ikinci han. Büyük avlusu muhtemelen yüz metreden uzun, ama çok dar. Ne yazık ki sonradan eklenmiş bir yapı avlunun uzunluğunun yarattığı etkiyi bozmuş. Yine de büyük yuvarlak kemerli arkaları, yüksek tavanları ile üç katlı bina çok etkileyicidir. Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılan bu eser barok hanların günümüze kadar gelmiş en güzel örneklerindendir.

Büyük Yeni Han'ın hemen yanında aynı tarihli Küçük Yeni Han vardır, adından da anlaşıldığı gibi çok daha küçüktür. Bu han da Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Kafamızı kaldırıp baktığımızda şehirdeki en ilginç yere yapılmış camiyi görüyoruz, adeta hanın çatısına kondurulmuş. Sultan Mustafa'nın adını taşıyan bu küçük caminin

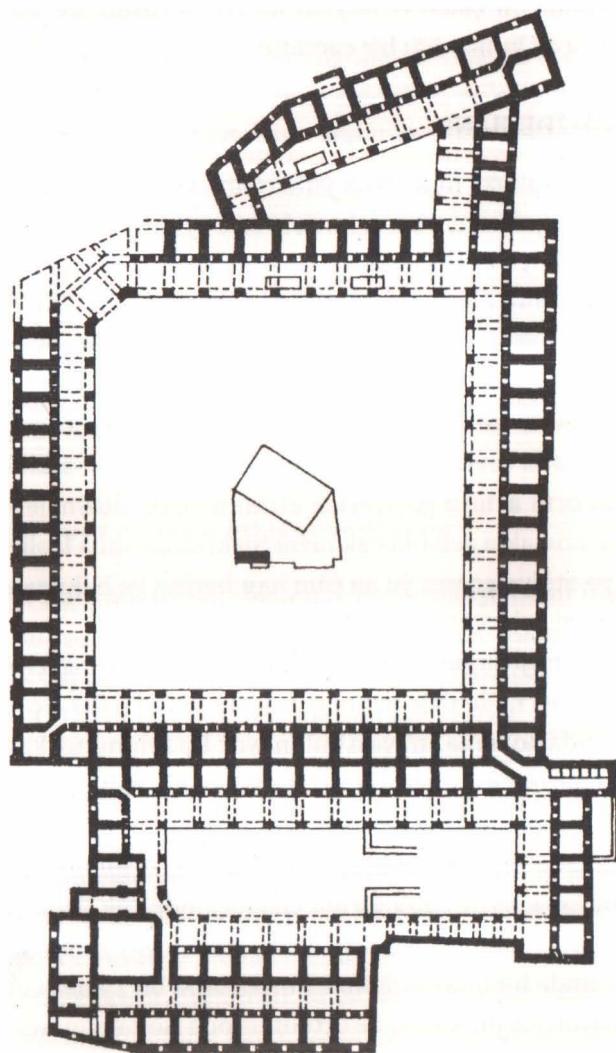
Bizans'ı hatırlatan bir çatısı ve hoş bir minaresi vardır. Buradaki esnaf ve çalışanların çok kullandığı bir camidir.

## BÜYÜK VALİDE HANI

Çakmakçılar Yokuşu'nun biraz yukarısında ve karşı tarafta, Valide Hanı'nın girişine geliyoruz; bu, şehirdeki en büyük ve en ilgi çekici han. Muhtemelen evvelce Cerrah Mehmet Paşa tarafından yaptırılmış eski bir sarayın bulunduğu yerde, Sultan IV. Murat ve Sultan Deli İbrahim'in anneleri Kösem Sultan tarafından, ölümünden kısa bir süre önce 1651 yılında yaptırılmış. Büyük kapıdan geçerek hanın sokağa göre konumu yüzünden küçük ve intizamsız biçimlenmiş önavluya giriyoruz. Buradan iki katlı arkatla çevrili, bir kenarı yaklaşık 55 metre olan kare şeklindeki büyük orta avluya geçiyoruz; etrafımızdaki düzinelerce odada imalat ve ticaretin akla gelebilecek türlü türlü dallarında faaliyet gösteren dükkân ve atölyeler var. Şu an tüm han berbat ve bakımsız da olsa, hâlâ etkileyici ve çok renkli.

Ana avlunun köşesindeki tonozlu bir tünelle iç avluya geçiyoruz; burası arazinin yapısı nedeniyle hanın geri kalanından daha alçakta yapılmış. Şimdi burada dokuma atölyesi bulunuyor. Bu avlunun arka tarafında hanın yapısı içine dahil edilmiş bir Bizans kulesinin kalıntılarını görüyoruz. Kuleye geleneksel olarak Eirene Kulesi deniyor ve orta Bizans dönemine tarihlenebileceği düşünülüyor ama bilgiler kesin olmaktan uzak. Kule Melchior Lorichs'in 1559 tarihli çizimlerinde çok daha yüksek ve şehrin silüetinin önemli bir parçası olarak görünüyor. Kulenin alt odası hanın bu kısmında bulunan dokuma fabrikasının bir parçası olmuş; üst kattaki kaburgalı hoş bir kubbe ile örtülmüş oda ise zamanında mescide dönüştürülmüş, ama şimdi depo olarak kullanılıyor.

Bu handa, daha doğrusu arazisi üzerine inşa edildiği sarayda, şehirdeki ilk matbaa kuruldu. Apkar adında Sivaslı bir Ermeni 1567 yılında Venedik'e giderek Ermenice matbaa harflerini tedarik etmiştir. Aslında bu, şehirdeki ilk matbaa değildir, buradaki Yahudilerin daha henüz



VALIDE HANI

0 |—————| 50m.

plan no : 13

1494'te matbaaları vardı; Rumların 1624'te, Türklerin ise 1727'de ilk matbaaları olmuştur, ancak Türkçe kitaplar çok daha erken tarihte Avrupa'da basılmaya başlamıştır.

İçavlunun köşesindeki kemeraltından geçerek hanın dışında açık bir alana çıkıyoruz. Tam karşıda şehirdeki en eski camilerden biri olan İbrahim Paşa'nın büyük camisini görüyoruz. Bu cami 1478'de Sultan II. Bayezit'in sadrazamı, 1499'da İnebahtı kuşatmasında ölen Çandarlı İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış. Cami uzun yıllar harabe halinde kaldıktan sonra 1970'lerde restore edilmiş; ancak restorasyon yapıdaki özgün herşeyi mahvetmiş, sözü edilmeye değecek bir şey kalmamış.

Şimdi solda, han ve cami arasında uzanan yolu takip ediyor ve hemen başka bir kalabalık çarşı caddesi olan Uzun Çarşı Caddesi'ne varıyoruz. Bu cadde Constantinus Forumu'ndan çıkıp İkinci ve Üçüncü Tepe arasındaki vadi boyunca inerek Haliç'e varan Makros Embolos adlı Bizans caddesinin güzergâhını takip eder. İsmi Yunanca "Büyük Sütun Dizisi" anlamına gelir; caddenin iki tarafında revaklar varmış. Ama bugün cadde her zaman kalabalık ve canlı olmasına rağmen sefil ve bakımsız haldedir. Burası yoksullar arasında ikinci el giysilerin alınıp satıldığı Bit Pazarı'dır. Derler ki yeterince kurnazsanız, bu pazarda dolaşırken giydiğiniz bütün giysileri satıp yolun aşağısında ufak bir kârla satın alabilirmişsiniz.

Uzun Çarşı Caddesi'nde yürürken yolumuzdan sapıp ilk sağdaki Rıza Paşa Yokuşu'na (şimdi Vasıf Çınar Caddesi) giriyoruz. Bu sokağın biraz aşağısında, sağda İstanbul'da kurulmuş en eski yayınevi olan Redhouse'un bulunduğu güzel bir on dokuzuncu yüzyıl yapısına gelirik. Redhouse, Daniel Temple tarafından 1822'de Malta'da kurulmuş, otuz yıl sonra İstanbul'da şube açmış ve 1872'de bugünkü binasına taşınmıştır. Yayınevi ismini öncü Türkçe-İngilizce sözlüğü 1880-90'da burada basılan Sir James Redhouse'tan almıştır; bu anıtsal eserin son basımı 1983'te yine Redhouse tarafından gerçekleştirilmiştir. Elinizdeki kitabın ilk baskısı da bu yayınevinde 1972 yılında yapılmıştır.

## YAVAŞÇA ŞAHİN CAMİİ

Uzun Çarşı Caddesi'ne geri dönüp yokuş aşağı devam ediyoruz. Sağdaki ilk sokakta bu alanda kurulmuş fazla önemli olmayan ama çok eski camilerden ilkinin, Yavaşca Şahin Camii'ni görüyoruz. Yavaşca Şahin fetih esnasında Sultan II. Mehmet'in donanmasında kaptanmış; bu camiyi de, kesin tarih bilinmemekle beraber, hemen fetih sonrası yaptırmış. 1908 yangınında bina feci hasar görmüş ama 1950'de iyi bir restorasyon geçirmiş. Farklı bir tip oluşturan az sayıdaki erken dönem camilerinden biridir; son cemaat yeri sadece iki kubbelidir, bunun sonucunu olarak giriş kapısı merkezden güney kubbenin altına kaymıştır. İç mekân kare şeklindedir, sağır kubbe on altı kenarlı taban oluşturan bir dizi üçgenle desteklenen sekizgen kubbe kasnağı üzerinde durur. Bu cami tipi alışılmadık ama albenilidir; ne yazık ki münasebetsiz bir dükkânın ihlali nedeniyle son cemaat yeri restore edilememiştir.

## SAMANVEREN CAMİİ

Yavaşca Şahin Camii'nin tam karşısındaki dik Ağızlıkçı Sokağı'ndan yokuş yukarı çıkıyoruz. Soldaki ilk köşede viran ama çok eski Samanveren Camii vardır. Fatih zamanında Saman Emni Sinan Ağa tarafından kurulmuştur. Çok harap haldeyken restore edilmiştir. Tuğla ve taştan yapılmış cazip ve ilginç bir yapıdır; özgün minareden kalan kısımlarda tuğladan ilginç yaprak benzeri desenler vardır. Caminin kendisi birinci kattaymış ve şimdi yitmiş merdivenlerle çıkılmış; ahşap çatılı mescide küçük bir avludan girilmiştir.

## SİYAVUŞ PAŞA MEDRESESİ

Samanveren Camii'nin karşısında Deveoğlu Yokuşu kıvrılarak kuzeye doğru iner; eğer soldan ikinci sapaktan içeri girersek yine eski bir Osmanlı yapısına geliriz. Burası tepede açı yaparak bükülen düzensiz yapıdaki Siyavuş Paşa Medresesi'dir. Medresenin hücreleri avluya dağıtılmıştır, çoğunun kubbesi sağlam sayılır, ancak önlerinde sütunlu re-

vak bulunduğuna dair herhangi bir iz kalmamıştır. Dershane alışılmadık şekilde bir zamanlar çok hoş olan giriş kapısının hemen sağında, köşededir. Bu medrese ölümünden bir süre önce, 1601 yılında Sultan III. Murat'ın kayınbiraderi ve üç kez sadrazamı olan Siyavuş Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Hemen bu civarda olan, Sinan tarafından yapılmış muhteşem sarayının şimdi çarşı ve sanayi yeri olduğuna inanmak zordur.

## **TİMURTAŞ CAMİİ**

Deveoğlu Yokuşu'na dönüp biraz daha yokuş aşağı inerek başka bir camiye geliyoruz. Burası tamamen restore edilmiş olan Timurtaş Camii. Yapı Samanveren Camii'ne çok benzer; tonozlu zemin üzerine, aynı şekilde taş ve tuğladan inşa edilmiştir, büyük bir ahşap revağı vardır. Alışılmadık bir minaresi vardır: Şerefesi bulunmaz, tamamen kapalıdır ve müezzinin ezan okuduğu yerde ızgara şeklinde dört küçük açıklık bırakılmıştır. Samanveren Camii'nin de özgün minaresinin böyle olduğu düşünülmektedir: Bu iki cami nerdeyse birbirinin ikizidir. Yapım tarihleri tam olarak bilinmemektedir, ama her ikisi de Fatih zamanına aittir.

## **TAHTAKALE HAMAMI**

Eğer şimdi Kantarcılar Caddesi'ne dönersek karşımıza hemen Tah-takale Hamamı çıkar, bu çift hamam da Fatih zamanına aittir. Uzun süre buzhane ve soğuk hava deposu olarak kullanılmış, ama yakın zamanda restore edilerek alışveriş merkezine çevrilmiştir. Alçak kasnaklı büyük bir kubbe ile örtülmüş geniş camekân 16,70'e 16,25 metre ölçüleriyle hemen hemen kare planlıdır. Boyutları nedeniyle etkileyicidir. Hararet de büyüktür ve yüksek kubbelidir.

## **RÜSTEM PAŞA CAMİİ**

Yeniden Uzun Çarşı Caddesi'ne dönüyor ve biraz daha yokuş aşağı iniyoruz. Bir sonraki kavşağın sağında Mimar Sinan'ın yaptığı en gü-

zel küçük camilerden biri olan Rüstem Paşa Camii yükseliyor. Kanuni Sultan Süleyman'ın iki kez sadrazamlığını yapan ve Padişah'ın en sevdiği kızı Mihrimah Sultan'la evlenen Rüstem Paşa tarafından 1561'de inşa edilmiş. Rüstem Paşa'nın yükselişi 1539 sonbaharında Mihrimah Sultan ile nişanlanmasıyla başlamış. O zaman Diyarbakır valisiymiş, düşmanları Mihrimah'la evlenemesin diye cüzzamlı olduğu dedikodusunu yaymış. Ama saray doktorları Rüstem'i muayene ettiklerinde bit bulmuşlar; o zamanki tıbbi kanıya göre cüzzamlılarda bit olmayacağından, hemen cüzzamlı olmadığını ilan etmişler. Mihrimah Sultan ile evlenmesine izin verilmiş ve Sultan Süleyman onu İkinci Vezirliğe atamış. Beş yıl sonra sadrazamlığa getirilmiş, 1544-1553 ve 1555-1561 arasında bu makamda hizmet etmiş ve Sultan'ın en zengin ve en güçlü adamı olmuş. Böylece kendisine, anonim bir beyte istinaden *Kehle-i İkbal*, İkbal Biti denmiştir:

“Olıcak bir kişinin bahtı kavî tâli'i yâr  
Kehlesi dahi mahallinde anun işe yarar.”

Cami ilginç bir tonozlu dükkânlar dizisinden oluşan yüksek set üzerine inşa edilmiştir. Kiralar her zamanki gibi vakfın giderlerini karşılamak için kullanılıyordu. Köşelerdeki iki kapalı merdivenle şehirde eşi benzeri olmayan geniş ve güzel avluya çıkılır. Alışılmadık şekilde caminin iki revağı vardır: Beş açıklıklı son cemaat yeri beş kubbelidir, bundan avluya doğru, dış kenarı sütunlar üzerinde duran ahşap çatılı alçak bir saçak çıkar. Bu tasarım alışılmadık olsa da pek hoştur ve mimari bir uyuma sahiptir.

Caminin planı dikdörtgene oturtulmuş sekizgen biçimindedir: Kubbe, eksenlerde değil köşegenlerin uçlarında bulunan dört yarım kubbe üzerinde durur; kubbenin kemerleri ikisi kuzeyde, ikisi güneyde bulunan dört sekizgen paye ile doğu ve batı duvarlarından çıkma yapan diğer dört payeye oturmuştur. Kuzey ve güneyde payelerle ve küçük mermer sütunlarla desteklenmiş galeriler mevcuttur.

Rüstem Paşa Camii özellikle duvarlarını hem içte hem de son cema-



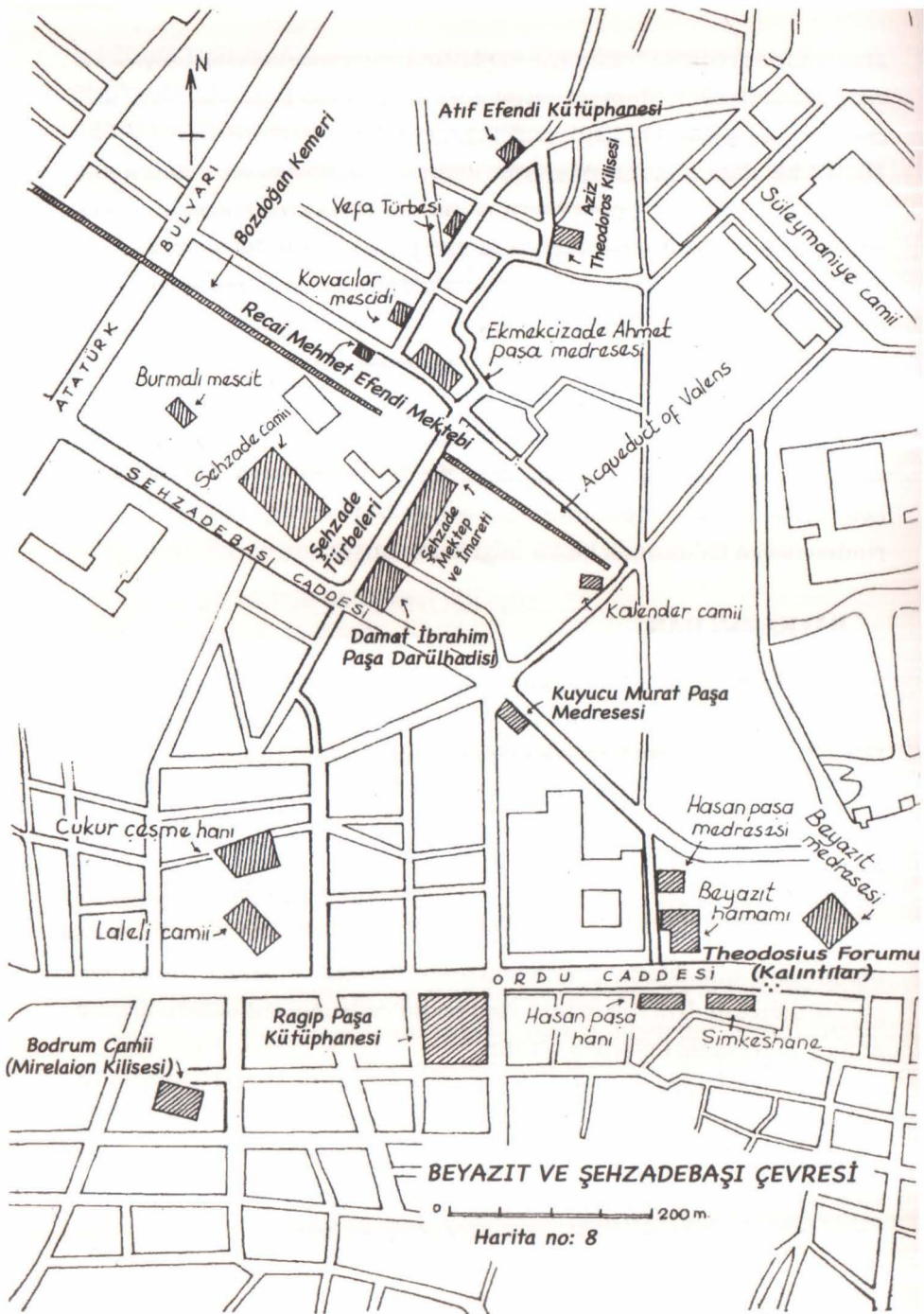
at yerinde neredeyse bütünüyle kaplayan çinileriyle ünlüdür. Galerilere çıkıp farklı desenlerdeki çinilerini görmek gerekir. Bütün harika Türk çinileri gibi bunlar da İznik çiniciliğinin altın dönemindendir (1555-1620), bu dönemin karakteristik domates kırmızısı veya kilermeni renklerini içerir. Çeşit çeşit floral ve geometrik desenlerdeki bu enfes çinilerle sadece duvarlar değil sütunlar, mihrap ve minber de kaplanmış, böylece şehirdeki en güzel ve en çarpıcı cami iç mekânlarından biri elde edilmiştir.

Rüstem Paşa Camii'nin hemen sağındaki Hasırcılar Caddesi'nde birkaç metre gittiğimizde kökeni erken Bizans dönemine kadar uzanma ihtimali olan Hurmalı Han'a geliriz; bir uzman tarafından altıncı veya yedinci yüzyıla tarihlenen uzun, dar bir avlusu vardır. Bu bölgede çok sayıda eski han mevcuttur, ama çoğu harap olmuş, yıkılmış, isimlerinden başka haklarında hiçbir bilgi kalmamıştır.

## BALKAPAN HAN

Hasırcılar Caddesi'nde doğuya doğru bir kaç metre gittiğimizde, ilk sağdan girip bloğun ortasında sola dönerek Balkapan Han'ın geniş ferah avlusuna geliyoruz. Evliya Çelebi buranın kendi zamanında Mısırlı hal tüccarlarının hanı olduğunu söyler. Bu han altındaki büyük Bizans tonozları nedeniyle özellikle ilgi çekicidir: Avlunun ortasındaki barakadan merdivenlerle inilir. Yaklaşık 2.000 metre karelik bir alanda masif bildik balık-sırtı desenli tuğla tonozları büyük dikdörtgen payeler destekler. Bu bodrum, muhtemelen ilk yapıldığında olduğu gibi, depo olarak kullanılmaktadır. Zemindeki tonoz ve diğer altyapılar hiç şüphesiz dördüncü-beşinci yüzyıldan beri bu bölgede mevcut olduğu bilinen ambar ya da mahzenlerden biridir.

Hasırcılar Caddesi'ne geri gidip sağa dönüyor ve Mısır Çarşısı'na çıkıncaya kadar yürümeye devam ediyoruz. İçerde sola dönüyor ve çarşıdan Yeni Cami'nin önündeki meydana çıkıyoruz. Burada Stambol'un ana pazar ve çarşılarındaki turumuzu tamamladık, arzu edersek Eminönü'nde dolaşp balık, sebze ve meyve alabiliriz.



## *Beyazıt ve Şehzadebaşı Çevresi*

*Ragıp Paşa Kütüphanesi. Bodrum Camii. Laleli Camii  
Şehzade Camii ve Türbeler. Atıf Efendi Kütüphanesi. Aziz  
Theodoros Kilisesi. Kalenderhane Camii*

Bu turumuza modern İstanbul'un merkezi diyebileceğimiz Beyazıt Meydanı'ndan başlayacağız. Gerçekten de bu meydan bin beş yüz yıl boyunca şehrin odak noktalarından biri olmuştur. Geç Roma Konstantinopolisi'nde bir zamanlar burada duran dev boğa heykelinden dolayı Forum Tauri (Boğa Meydanı) olarak bilinirdi. 393'te meydan imparator I. Büyük Theodosius tarafından yeniden inşa edildi ve Theodosius Forumu olarak anılmaya başlandı. Theodosius Forumu, Bizans Konstantinopolisi'ndeki en geniş kamusal meydandı. Mermer yapılarla çevrili forumda Roma tarzında devasa bir zafer takı ve Roma'daki Traianus'un zaferlerini gösteren sütuna benzer şekilde yapılmış, Theodosius'un zaferlerini tasvir eden rölyeflerle kaplı anıt sütun vardı. Beyazıt Meydanı'nın 1950'lerde gerçekleştirilen yeniden inşasında zafer takının sütunlarından ve anıt sütundan çok büyük parçalar bulunmuştur; bir tarafta iki hanın yanında, diğer tarafta Beyazıt Hamamı'nın yanında olmak üzere, Ordu Caddesi'nin her iki kenarında durmaktadırlar. Korint tarzı devasa sütun başlıklarının yanı sıra, sütunlardaki -Yerebatan Sarayı'nın bir sütununda da gördüğümüz- tavuskuşu deseni dikkat çekicidir. Ayrıca anıt sütunun kalıntıları Beyazıt hamamının temellerinde de kullanılmıştır ve burada insanı şaşırtan bir etki uyandırır; bir kısmı baş aşağı yerleştirilmiş sütunlarda geçit yapan askerler görülür.

## SİMKEŞHANE VE HASAN PAŞA HANI

Ordu Caddesi'nin hemen başlarında iki büyük hanın kalıntılarını görürüz, her ikisi de 1950'lerde cadde genişletilirken ön cephesini kaybetmiştir. Önce harabe halinde bırakılmışlar, ancak daha sonra restore edilerek yeniden ticari binalar olarak hizmet vermeye başlamışlardır. Doğudaki Simkeşhane Hanı Fatih tarafından darphane olarak yaptırılmıştır. Daha sonra darphane Topkapı Sarayı'na taşınmış ve burası simkeşlere [simkeş: gümüş tel çekenler] verilmiştir. Han yangından hasar görünce 1707 yılında IV. Mehmet'in eşi, II. Mustafa ve III. Ahmet'in annesi Râbia Gülnûş Ümmetullah tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Batıdaki han ise 1740 civarında Sadrazam Seyyit Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Her ikisi de, ama özellikle Hasan Paşa Hanı, hoş ve ilginç yapılardır. Çevrelerinde dolanıp tasarımıındaki latif intizamsızlıkları görmeye değer: sokağın dönemecine göre bindirmelikler zikzaklar çizmektedir.

## RAGIP PAŞA KÜTÜPHANESİ

Ordu Caddesi'nde birkaç yüz metre aşağı doğru yürüyor ve caddenin aynı tarafındaki Ragıp Paşa Külliyesine geliyoruz. Bu hoş küçük külliye 1762 yılında Sultan III. Mustafa'nın sadrazamı Ragıp Paşa tarafından kurulmuş. Mimarı muhtemelen, en güzel eseri biraz aşağıda caddenin karşı tarafındaki Laleli Camii olan Mehmet Tahir Ağa'dır. Kapının üstünde şimdi çocuk kütüphanesi olarak kullanılan sıbyan mektebi var. İçeri girdiğimizde albenili bir bahçe ile çevrelenmiş bir avlu ve onun karşısındaki ana kütüphaneyi görüyoruz; bu bina son yıllarda restore edilmiş ve yeniden kütüphane olarak hizmet vermeye başlamış.

Avludan basamaklarla kubbeli giriş revağına çıkılıyor, burası da okuma salonuna açılıyor. Kare planlı odanın orta alanı dört sütunla desteklenen kubbe ile örtülü; bu sütunlar arasındaki güzel bronz parmaklıklar, kitap ve elyazmalarının saklandığı bir kafes oluşturuyor. Bu tonozlu ve kubbeli odanın kenarlarına okurlar için masa ve sandalye-

ler yerleştirilmiş. Duvarlar ya Avrupa işi ya da Avrupa tarzında, mavi ve beyaz hoş çinilerle kaplanmış. Avludan zarif bronz parmaklıklarla ayrılmış bahçede Ragıp Paşa'nın açık türbesi bulunuyor. 1757-1763 arasında sadrazamlık yapan Ragıp Paşa bu mevkideki son büyük insan diye anılmakta, başarısı Sokullu ve Köprülülerle kıyaslanıyor. Ragıp Paşa zamanının en güzide şairi ve İstanbul'un sokak çeşmelerindeki en kıvrak ve nükteli tarih beyitlerinin yer aldığı kitabelerin sahibi. Küçük külliyesi ayrıntılarda barok olmakla birlikte, İkinci Tepe'deki Köprülü Külliyesi'ni anımsatan klasik yalınlığa sahip.

### **BODRUM CAMİİ (MİRELAİON KİLİSESİ)**

Ordu Caddesi boyunca yürümeye devam ediyor ve tam Laleli Camii'nin karşısındaki ikinci sapaktan sola dönüyoruz. Bir sonraki köşeden sağa saparak sokağın sonundaki merdivenlerden çıkıp mermer kaplı bir terasa ulaşıyoruz. Terasın karşı sol köşesinde, altındaki mahzen mezar nedeniyle Bodrum Camii olarak bilinen eski bir Bizans kilisesi bulunmakta. Yapının kazı çalışmaları 1964-1966 yılları arasında Pennsylvania Üniversitesi'nden Profesör Cecil L. Striker tarafından yürütülmüş, kendisi buranın İmparator I. Romanos Lekapinos (s. 919-44) tarafından saltanatının başında aynı adlı bir manastırla beraber yaptırılan Mirelaion ("kutsal mür yağı yeri") kilisesi olduğunu saptamıştır. Romanos kilise binasının altına 922'de ölen eşi Theodora'nın gömüldüğü mezar şapeli yaptırmış. Kilisenin ve manastırın yanında, bugünkü mermer terasın bulunduğu yerde, Rotunda olarak bilinen daha erken dönem Roma binasının temelleri üzerine bir de saray inşa ettirmiş. Kilise on beşinci yüzyıl sonlarında, Bizans Palaiologos hanedanına mensup, İslam'a geçerek 1480'deki başarısız ilk Rodos taarruzunda Sultan II. Mehmet'in kuvvetlerine komutanlık yapan Mesih Paşa tarafından camiye çevrilmiştir. Birkaç kez yanan bina 1965-1966'da altındaki şapel ile birlikte restore edilmiştir ve yine cami olarak hizmet vermektedir. Rotunda da restore edilip yeraltı çarşısı olarak açılmıştır, girişi terasın güneyinde, caminin karşısındadır.

Mirelaion'un dışarıdan en ayırt edici özelliği batı fasadından ve narteks ile ana mekânın yanlarından, iç açıklık bölmelerini belirterek çıkan yarım silindir şeklindeki payanda dizisidir. Kubbe, kemerli sekiz pencere açılan yüksek kasnağın üstünde durur. Kilise ve altındaki mezar şapeli onuncu ve on birinci yüzyılda çok yaygınlaşan dört sütunlu kilise tipindedir, batıda üç açıklıklı narteks ve doğuda iki yanında pas-torion odaları yer alan apsis bulunur.

Mezarlık şapeli imam eşliğinde ziyaret edilebilir. Bemada ayakta duran Bakire Hodegetria'nın önünde diz çökmüş kadın bağışçının tasvir edildiği freskin alt parçası görülebilir.

Rotunda 1964-1965 yıllarında R. Nauman tarafından açığa çıkarılmış ve Striker'in Mirelaion hakkındaki kitabında tasvir edilmiştir. Dış çapı 41,8, iç çapı 29,6 metredir; şimdi azami 3,4 metre yükseklikte olan duvarları özenle kesilmiş büyük dikdörtgen taşlardan örülmüştür. Çatı özgün yapıda 75 sütun tarafından desteklenmişti. Romanos yanına kilise ve mezar şapeli, üzerine de sarayını yaptırmaya karar verdiğinde Rotunda muhtemelen harabe halindeydi. 1964-1966'daki kazılarda Türk arkeolog Nezih Fıratlı porfir bir heykel parçası bulmuştur. Fıratlı Arkeoloji Müzesi'nde gördüğümüz bu parçanın Venedik San Marco Bazilikası'nın güneybatı köşesinde duran Tetraşi grubuna ait ayak parçası olduğunu göstermiştir.

## LALELİ CAMİİ

Şimdi yeniden Ordu Caddesi'ne dönüyor ve yüksek bir teras üzerine inşa edilmiş Laleli Camii külliyesine geliyoruz. Burası hoş, hatta uçarı bir yapıdır, belki de şehirdeki barok camilerin en güzeli. Sultan III. Mustafa tarafından 1759-1763 yıllarında, en büyük ve en özgün Türk barok mimar olan Mehmet Tahir Ağa'ya yaptırılmıştır.

Camiyi ziyaret etmeden önce, aşağıdaki kıvrılan geçitleri ve tonozlu dükkânlarıyla labirente benzeyen galerileri dolaşalım. Ortada, tam caminin altında büyük bir salon bulunuyor; çevresinde dükkân ve kafe-

ler, tam ortasında şadırvan bulunan bu büyük açıklık sekiz devasa paye ile desteklenmiş. Tüm yapı Mehmet Tahir'in camiye nerdeyse havada asılı tutabileceğini kanıtladığı bir güç gösterisi gibidir!

Caminin kendisi tuğla ve taştan yapılmıştır, ama üst tarafı tamamıyla taştandır; sanki iki kısım tam olarak birbirine uymaz. Yanlarda hoş ama amaçsız galeriler, yuvarlak kemerli arkatlar mevcuttur; hünkâr mahfiline giden rampada da benzeri bir arkat bulunur. İç mekân dik-dörtgene oturtulmuş sekizgen planındadır, batıdaki bir çift sütun hariç, taşıyıcı sütunların hepsi duvara gömülüdür; batıdakiler batı duvarındaki galeriyi destekler. Bütün duvarlar sarı, kırmızı, mavi ve diğer renklerde mermerlerle kaplanmıştır; bu hoş ama biraz fazla süslü bir hava verir. Galerinin batı duvarında nadir bulunan mermerlerin yanı sıra damarlı akik, yeşimtaşı, gök çevher taşı gibi yarı-değerli taşları da içeren *opus sectile* duvar döşemesi panolar ve madalyonlar vardır. Çıkıntı yapan apsiste gösterişli mermer mihrap bulunur. Minber de aynı malzemedendir; Kur'an kürsüsü sedef kakmalı oyma ahşaptandır - bütününüyle bakıldığında abartılı ama ahenkli!

Diğer tüm selatin camiler gibi, Laleli Camii de hayır kurumlarıyla çevrelenmiştir, ne yazık ki bunların bazıları günümüze kadar gelmemiştir. Ordu Caddesi'nde bronz parmaklı güzel sebil ve Sultan III. Mustafa ile oğlu bahtsız III. Selim'in gömülü olduğu, biraz kasvetli sekizgen türbe bulunur. İmaret terasta, dış duvarların içindedir. Bu çok albenili binanın planı çok gariptir, betimlenmesi neredeyse imkânsızdır: görmek gerekir. Ne yazık ki külliye'nin diğer bölümleri -medresesi ve hamamı- yok olmuştur.

Caminin hemen doğusundaki Fethi Bey Caddesi'nin soldan ikinci sapağı bizi muhtemelen Laleli külliyesine ait çok etkileyici bir hana götürür. Buraya eskiden Çukur Çeşme Hanı denmekteydi, ama şimdi Büyük Taş Han olarak biliniyor. Bunun da planını anlatmak çok zor. Çok uzun tonozlu bir geçitten giriyor ve geniş avluya çıkıyoruz, ortasındaki rampa bir zamanlar ahır olan binalara gidiyor. Bu revaklı avlunun çevresinde tuhaf şekilli odalar yer alıyor ve diğer geçitlerle daha da tuhaf

odaların bulunduğu iki küçük ilave avluya gidiliyor! Burada adeta Mehmet Tahir Ağa'nın inatçı ve huysuz dehasını görüyoruz. Restore edilmiş olan handa bir lokanta ve dükkânlar bulunuyor.

Handan ayrılıp sola dönüyor ve Fethi Bey Caddesi boyunca yaklaşık yüz metre kadar devam ediyor, Fevziye Caddesi ile kesiştiği noktada sağa dönüp Şehzadebaşı Caddesi'ne varıncaya kadar yine yaklaşık yüz metre gidiyor ve oradan sola dönüyoruz. Şimdi yürüdüğümüz geniş cadde, Forum Tauri'den kuzeybatıya dönen antik Mese'nin güzergâhını takip eder. Modern cadde ismini önümüzde görünen Şehzade Camii'nden alır. Ancak camiyi gezmeden önce, daha az önemli iki anıta uğrayacağız.

## **BELEDİYE VE ANKARAVİ MEHMET EFENDİ MEDRESESİ**

Şehzade Camii'ni geride bırakınca, caddenin solunda büyük Belediye binasını görürüz. 1953 yılında kurulmuş, cam ve alüminyum bir binadır, alt binayı uçak hangarı gibi gösteren kemerli tuhaf fazlalıklar dışında kendi türünde fena bir bina değildir. Yüksek tarafın çatısından civar çok güzel görülür. Bu binanın arkasında Şeyhülislam Ankaravi Mehmet Efendi'nin 1707'de kurulmuş medresesi vardır. Yakın zamanda restore edilen bina İstanbul Üniversitesi Ekonomi Fakültesi'nin hizmetine verilmiştir. Küçük, kırmızı tuğladan uzun, dar avlulu bir binadır, avlunun sonundan merdivenlerle dershaneye çıkılır.

## **BURMALI CAMİİ**

Şehzadebaşı Caddesi'nde karşıya geçiyor, Şehzade Camii dış avlusunun batı duvarının önünde küçük sevimli, yakın zamanda restore edilmiş Burmalı Camii'ye geliyoruz. Mısır Kadısı Emin Nurettin Osman Efendi tarafından 1497 yılında yapılmış. Düz ahşap tavanlı kare odadan oluşan, en basit tarzda olmasına rağmen onu kendine özgü kılan birkaç farklılığı var. En dikkat çekici olanı spiral kaburgalı tuğla minaresi, cami ismini de buradan alıyor; bu eski geleneğin örnekleri Amasya ve başka

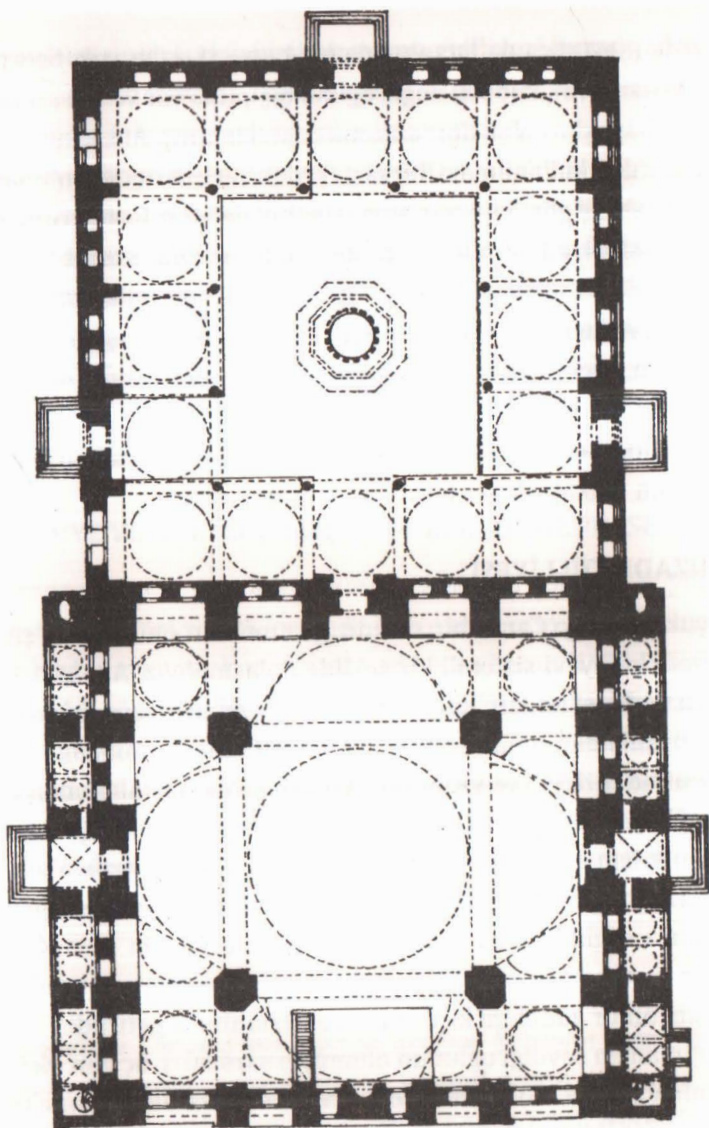


şehirlerde mevcutsa da İstanbul'da bir benzeri daha yok. Son cemaat yeri de eşsiz: revak kubbeli değil, eğimli bir çatısı var ve Korint tarzında Bizans işi başlıkları olan dört sütunla desteklenmiş. Antik sütun başlıklarının yeniden kullanılması Bursa'daki daha erken dönem mimaride ve Selçuklularda da görülmüştür, ama İstanbul'da bu çok enderdir. (Camiyi ustalıkla restore eden mimar Cahide Tamer orijinal Korint tarzı sütun başlıklarının kırılıp bozulduğunu ve restorasyonda kullanılamayacağını gördü, ama Arkeoloji Müzesi'nde aynı tip dört sütun başlığı bularak onları kullandı.) Son olarak giriş kapısı ortada değil sağ taraftadır. Bu son cemaat yeri üç sütunla desteklenen camilerde olağandır -böylece kapı ortadaki sütunla bloke edilmez- ama burada böyle bir sebep yoktur. Caminin içinin dikkate değer farklı bir özelliği yoktur.

## ŞEHZADE KÜLLİYESİ

Büyük Şehzade Camii bir süredir gözümüzün önündeydi, şimdi bu muhteşem külliye sistemli bir şekilde dolaşmalıyız. Ana girişler Şehzadebaşı Caddesi'ndedir. Külliye cami, türbeler, medrese, tabhane, imaret ve sıbyan mektebinden oluşur. Şehzade Camii, Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1543'te yirmi iki yaşında, çiçek hastalığından ölen en büyük oğlu Şehzade Mehmet anısına yaptırılmıştır. Evliya Çelebi Şehzade Mehmet için şöyle yazmıştır: "Gayet zeki, anlayışı hızlı, akıllı, bilgili ve tedbirli bir gençti. Hatta Süleyman Han yaşlanıp nikriz hastalığına yakalanınca sağlıklarında veliaht tayin etmeleri kesin iken Kul tedbir alır, Allah da takdir eder; ecel haramisi Manisa şehrinde şehzâdenin yolunu kesti, ömür kadehini kırdı. Cenazesi İstanbul'a getirildi."

Süleyman en sevdiği oğlunun ölümüyle sarsılmış, üç gün Mehmet'in bedeninin yanında oturduktan sonra cenazenin kaldırılmasına izin vermiş. Süleyman yasını atlattıktan sonra Şehzade Mehmet adına büyük bir cami ve külliye yaptırarak onun anısını yaşatmak istemiş. Bu işle Mimar Sinan görevlendirilmiş ve çalışmalar hemen başlamış, proje 1548'de tamamlanmış. Sinan bu eserine "çıraklık işim" dediyse de bu bir dehanın çıraklık eseridir, onun gerçekten anıtsal ilk selatin camisidir.



ŞEHZADE CAMII

0 20m.

plan no : 14

Planı merkezileştirmek isteyen Sinan orta alanı iki değil dört yarım kubbe ile genişletmiştir. Hem mekânı genişletmenin hem de planı merkezileştirmenin en mantıklı yolu bu olmasına rağmen, her iki eksen üzerinde de aynı simetrinin olması sıkıcı olabilecek bir tekrar etkisi yaratır. Üstelik, kubbe kemerlerini destekleyen dört büyük paye devasa alanın ortasında yalıtılmış kaldıkları için kaçınılmaz büyüklükleri fazlasıyla vurgulanmış olur. Sinan bu dezavantajların farkındadır ve böyle bir planı bir daha hiç denememiştir.

İç mekânın yarattığı genel etki genişlik ve boşluktur; ne bir sütun ne de galeri bulunan cami bu bakımdan neredeyse benzersizdir. Sinan büyük payelerin masif etkisini biçimleriyle oynayarak azaltmıştır: Düzensiz biçimli, fena görünmeyen bu payeler Sultan Ahmet'in büyük, kalın "filayaklarından" çok farklıdır. İç mekânın genel etkisi çekiciliği de olan aşırı yalınlıktır.

Adeta bu iç mekânın sadeliğini telafi etmek için, Sinan dış cepheyi başka hiçbir yerde yapmadığı kadar bezemiştir. Güzel avlusu Süleymaniye'nin kusurundan (Bkz. Bölüm 10) kaçınır, dört revak da -batı fasadının anıtsallığından biraz feda etme pahasına- aynı yüksekliktedir. Evliya Çelebi'nin söylediğine göre ortadaki şadırvan IV. Murat tarafından eklenmiştir. Çift şerefeli iki minaresi olağanüstü güzeldir: alçak kabartma zarif geometrik oymaları, şerefelerinin zarif girişik bezemeleri ve yer yer kullanılmış terra kota kakmaları özellikle dikkate değer. Çoğu süslü kornişleri ve belirgin kaburgalarıyla kubbeler ve yarım kubbeler kümesi binayı başka hiçbir yerde aşılmamış tekrar ve kontrast düzenlemesiyle taçlandırır. Sinan payandaları gizlemeyi amaçlayan parlak buluşunu da ilk kez bu camide uygulayarak kuzey ve güney cepheleri boyunca revaklı galeriler yerleştirmiştir. Süleymaniye'de bunu daha etkili tarzda kullandığını göreceğiz: Burada revaklar tek katlıyken Süleymaniye'de iki katlıdır. Elbette bu Sinan'ın yarattığı en başarılı dış mekân unsurlarındandır; bu dekoratif etkiden daha sonra neden vazgeçtiği ya da neden son derece kısıtlı kullandığı merak konusudur.

## ŞEHZADE TÜRBELERİ

Caminin arkasında, etrafı duvarlarla çevrili bahçede türbeler bulunur ama türbeler çok şaşırtıcıdır, çünkü Türk çinilerinin, birincisi Fetih'ten 1555'e, ikincisi 1555'ten 1620'ye kadar uzanan en iyi iki döneminin müzesi gibidirler. Ayasofya'nın bahçesindeki türbeler daha büyük ve daha görkemlidir, ama çinileri muhteşem olsa da, çoğu -Süleymaniye'deki gibi- aynı tarihli ve aynı tarzdadır. Ama buradakiler daha geç dönemde Tekfur Sarayı'nda yapılmış az sayıda çininin yanı sıra İznik çiniciliğinin altın çağını bütünüyle kapsayacak kadar farklı tarihlerdendir. Ne yazık ki türbeler, Destari Mustafa Paşa'nınki hariç halka açık değildir.

Bu türbelerin ilki ve en büyüğü bahçenin ortasındadır ve elbette Şehzade Mehmet'e aittir. Sekizgen türbenin yüzeyleri duvara gömülü zarif sütunlarla ayrılmıştır; taşları farklı renklere sahiptir, yer yer yeşil somaki levhalar kakılı kitabeler kullanılmıştır, pencere çerçeveleri ve kemerler terra kota ile vurgulanmıştır. Kubbe çift kubbe olarak yapılmıştır, yivli silindirik bir kasnak üzerindedir ve kendisi de yivlidir. Girişteki revakta hoş *opus sectile* döşeme vardır. Caminin dekorasyon tarzında, çok hoş bir yapıdır.

Giriş kapısının üstündeki Şehzade'nin öldüğü H. 950 (1543) tarihini veren Farsça kitabe içeriğinin cennet bahçesi gibi olduğunu söyler. Gerçekten de, yerden kubbe kornişlerine kadar çinilerle kaplı iç duvarlara elma yeşili ve canlı limon sarısı hâkimdir. Bunlar orta dönem İznik çinilerinin, çok renkli sır [*cuerda seca*] tekniğindeki en son ve en güzel örnekleridir. Bu teknikteki çiniler ve bu renkler çok enderdir. İlk olarak 1514'te Sultan I. Selim fethettiği Tebriz'den yanında bir grup Fars zanaatkârla dönünce üretilmişlerdir, bilinen en son örnekler 1555 tarihli Yedinci Tepe'deki Kara Ahmet Paşa Camii'ndedir (Bkz. Bölüm 16). Diğer örnekler Sultan I. Selim'in cami ve türbesinde (Bkz. Bölüm 13), Saray'ın farklı noktalarında ve Çinili Köşk'ün revağındadır ve herhalde hepsi bu kadardır. Yani Şehzade'nin türbesi bu ender ve hoş çinilerin en geniş ve en güzel koleksiyonuna sahiptir.

İçerinin çini dekorasyonu belli ki bir bütün olarak tasarlanmıştır. Çiçek desenli panolar alt sıra pencereleri ayırır; bunların üstündeki kemer aynalarında yukarda kemer şekilli bordürlerle çerçevelenmiş kitabeler vardır; kitabelerin arasında ise yer yer fayans kabartmalar bulunur. Yukarıda herbiri iki pencerenin üstünden geçen bir dizi büyük panoda uzun bir kitabe yer alır; bunun üstünde her pencere çiftinin arasında hoş bir madalyon bulunan çiçek desenli panellerle çerçevelenmiş üst pencere dizisi yer alır. Zemin genelde elma yeşili, bazen koyu mavidir; bunun üstünde limon sarısı, turkuaz, koyu mavi, beyaz ve pişirilmemiş pembemsi leylak rengi yaprak ve çiçek desenleri vardır; renk alanları renkli sır tekniğinin ince, neredeyse siyah çizgisi ile ayrılmıştır. Bütünsel etki gerçekten cennet bahçelerini hatırlatan lirik bir güzellik sunar, türbeyi kendi türünde rakipsiz bir şaheser kılar.

Türbenin güzelliği seramikleriyle sınırlı değildir, üst sıradaki pencerelerin bir kısmı en zengin ve parlak Türk vitraylarından örnekler içerir. Ne yazık ki bunların bir kısmı kırılmış, bir kısmı hasar görmüştür; ama iyi durumda olanları mevcuttur. Sadece Süleymaniye’de bu derece parlak ve kapsamlı on altıncı yüzyıl Türk vitray örnekleri vardır. Yonca frizli mukarnaslı kornişlerle desteklenen kubbenin özgün arabesk bezemeleri korunmuştur: tepelikte tuğla kırmızısı, yaprak desenli hal-kasıyla büyük bir madalyon bulunur, bundan daha küçük bir madalyon ve baklava desenleri şelalesi kornişe doğru dökülür. Bu binayı hep “en”lerle anlatmamız gerekiyor: Şehirde mevcut en güzel bezeli kubbe de buradadır. Türbenin bir başka eşsiz özelliği Şehzade’nin sandukası üzerindeki ilginç baldakendir. Koyu ceviz tahta çatısı, neredeyse Hint işi tarzda fildişi kakmalı dört ayak ile desteklenmiştir; bunun üzerinde geçmeli çokgenleriyle bir çeşit kafesişi kakmasız ceviz kutu durmaktadır. İster istemez bu kutunun Kâbe’yi temsil edip etmediğini insan merak ediyor; belki böylece Şehzade’nin dünyadaki en kutsal yerde yatdığı duygusu verilmek istenmiş. Solunda kızkardeşi Humaşah Sultan, sağında 1553’te ölen kambur kardeşi Şehzade Cihangir yatar, Cihangir babaları Süleyman tarafından öldürtülen baba bir kardeşi Şehzade Mustafa’nın acısına dayanamayarak ölmüştür.

Şehzade'nin türbesinin arkasında, solda Sadrazam Rüstem Paşa'nın türbesi vardır. Bu türbe de Sinan tarafından yapılmış ve zeminden kubbeye kadar çinilerle kaplanmıştır; ama bütün olarak biraz kusurludur. Çapına göre çok yüksektir ve bu kadar çini için fazla küçüktür; üstelik çiniler çok güzel olmalarına rağmen kilermeni uygulamalarındaki mükemmeliyeti henüz yansıtmamaktadır. Rüstem Paşa belli ki bir çini tutkunuydu, sadece türbesini değil camisini de tümüyle çinilerle kaplatmıştı; ama ne yazık ki 1561 yılında, bu teknikte mükemmelliğin elde edilmesinden on yıl önce ölmüştür. Türbede alt pencerelerin arasındaki çok gösterişli, koyu mavi çiçeklerle dolu vazo desenli panolar özellikle dikkat çeker. Alt ve üst pencere sıraları arasında koyu mavi üzerine beyaz, kesintisiz bir kitabe bulunur; üst pencerelerin arasında belli bir bütünsel deseni olmayan çiçekli çiniler vardır. Çizimler ve kompozisyon belirgin ve güçlü, renkler -beyaz zemin üzerine koyu mavi, turkuaz, biraz yeşil ve kırmızı- net ve canlıdır (sadece kırmızı bazı çinilerde bulanık veya kahverengimsidir). Bu türbe yanındaki Şehzade ve İbrahim Paşa'nın türbeleriyle kıyaslandığında çok daha zayıftır.

Şimdi güneybatı kapısının hemen karşısındaki Sadrazam İbrahim Paşa'nın türbesine geçiyoruz. Yolumuzun üzerinde Sultan III. Mehmet'in oğlu Şehzade Mahmut'un sade türbesi var. Sultan III. Murat'ın damadı Sadrazam İbrahim Paşa 1601 yılında ölmüş ve türbesi 1603 yılında tamamlanmıştır, mimarı Dalgıç Mehmet Ağa'dır. Bu türbe görkem ve mükemmellikte neredeyse Şehzade'nin türbesine denktir. Dıştan sekizgen ve yalındır, ancak giriş kapısının her iki tarafındaki çiçek ve arabesk desenli alçak kabartma mermer levhalar pek alışılmadık ve çok hoştur. İçeride yine bir cennet bahçesi buluruz, ama bu çok farklı renklerde: beyaz, yoğun bir mavi, turkuaz ve kırmızı. Burada duvarlar alt pencerelerin üstüne kadar mermerden, süpürgelik çitası çiçekli çinilerdendir. İki pencere sırası arasında iki adet koyu mavi üzerine beyaz hat frizler vardır, beyaz zemin üzerine kırmızı girişik çokgen desenli şeritle birbirlerinden ayrılmıştır. Bunun yarattığı etki son derece şaşırtıcı ve güzeldir, benzeri de yoktur. Üst pencereler ana rengi turku-

az olan, kızıyla vurgulanmış, çiçek desenli harika panolarla ayrılmıştır. Tüm çinilerin tekniği mükemmeldir, kabarık kiltermeni uygulamaları öne çıkar ve bütün yoğunluğuyla kızılı gösterir: hattın kıvrımlarındaki noktalara dikkat edin, kan damlaları gibidir.

Bu türbe de değerli eşyalarla dolup taşar: alt pencerelerin arasında oyma kapılı ahşap dolaplar vardır; eğer bu dolapları açarsanız içlerinin de çinilerle kaplı olduğunu görürsünüz. Bunların sonradan eklendiği açıktır, bazıları Tekfur Sarayı seramik fırınlarından gibi durmaktadır, ama güzel örneklerdir. Kapının iki tarafındaki dolaplarda alışılmadık ve çekici Çin bulutu desenli çiniler varken, diğerleri daha tanıdık çiçek desenlidir. Kubbe de, terra kota zemin üzerine zarif arabesk ve çiçek desenli özgün bezemeye sahiptir; Şehzade'ninkinden daha ağır ve daha karışıktır ama herhangi bir modern taklitten çok daha güzeldir. İbrahim Paşa'nın sandukası alışlageldiği gibi ahşaptandır, ama arkasında kızına ve oğluna ait iki küçük mermer tabut bulunur, mermerleri canlı desenlerle boyanmıştır.

Bahçede iki türbe daha bulunur; III. Murat'ın kızı Hatice Sultan ve Şehzade Mehmet'in torunu Fatma Sultan için yapılmış bu türbeler süslenmemiştir. Ancak caminin güney kapısının hemen karşısındaki bahçenin dışında, dış bahçenin girişinin yanında ziyaret edilmesi gereken bir türbe daha vardır: H. 1020 (1611) tarihli Destarı Mustafa Paşa türbesi. Restore edilip halka açılmış bulunan, Sinan'ın inşa ettiği türbe alışılmadık şekilde dikdörtgendir, bu bakımdan yine Sinan'ın eseri olan Eyüp'teki Pertev Paşa (Bkz. Bölüm 18) ve Edirnekapı Mihrimah Camii'ndeki Ahmet Paşa türbelerine benzer. Ama diğer ikisinin tersine, bunun her iki tarafında beşik tonozlar olan alçak, merkezî kubbeli çatısı durmaktadır ve hoş bir etki yaratır. Pencereler arasındaki duvarlara en iyi dönemden çiniler döşenmiştir; İbrahim Paşa'ninkiler kadar müthiş olmasalar da çokça muhteşem kiltermeni içerir.

## ŞEHZADE KÜLLİYESİ'NDEKİ DİĞER KURUMLAR

Şehzade külliyesinin medresesi cami alanının öbür ucunda, kuzey-batı köşesindedir. Alışıldık biçimde, ama güzel bir yapıdır. Cami alanına bakan güney tarafı revaklıdır, ama burada hücreler yoktur. Girişin karşısında alışıldığı gibi derslane değil bir sundurma vardır, derslane doğu kenarının ortasındadır; karşı kenarda bulunan iki hücre arasındaki geçitten tuvaletlere gidilir. Bina güzelce restore edilmiş ve yurt olarak üniversite öğrencileri tarafından yeniden kullanılmaya başlamıştır.

Medrese ile aynı hat üzerinde ve biraz daha doğuda, Vefa Lisesi'nin laboratuvarı olarak kullanılan kervansaray vardır. Bu bina külliyesinin geri kalanıyla çağdaş olmakla birlikte, muhtemelen Sinan tarafından yapılmamıştır. Cami bahçesine açılan kapısı yoktur, diğer taraftan girilir. L biçimindedir, kısa bacasında üç sütunla desteklenmiş sekiz kubbesi olan uzun, geniş salon bulunur; buna dik olarak iki geniş holden ulaşılan sekiz odalık blok vardır. Bu ilginç bina iyi durumdadır ve güzel bir bilim laboratuvarı olmuştur.

Su deposu ile türbe bahçesinin duvarı arasında, caminin dış doğu duvarında bir kapı Dede Efendi Caddesi'ne açılır. Solda, karşıda sıbyan mektebi ve imaret bulunmaktadır. Mektep alışıldık tiptedir. İmaretin bir tarafında üç çift mutfak ve dört kubbesi üç sütunla desteklenen büyük yemekhanenin bulunduğu geniş bir avlu vardır. Burası orantılı ve etkileyici bir yapıdır. Şimdi depo olarak kullanılmaktadır; ama yapı iyi durumdadır, daha güzel bir amaç için kullanılmasını ümit ederiz.

Bu yetersiz açıklamalardan bile anlaşılabilceği gibi, Şehzade'nin tüm külliyesi muhteşemdir, her bir parçası parlak ve ilgi çekicidir.

## DAMAT İBRAHİM PAŞA DARÜLHADİSİ

Ana caddeye doğru geri dönüp türbe bahçesinin karşısında, solda çok güzel bir medreseyle karşılaşırız; köşesinde harika bir sebili var. Sultan III. Ahmet'in damadı Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır; bir kitabe ile H. 1132 (1720) yılına tarihle-



nir, bu da tam klasik dönemin sonu, barok dönemin başlangıcıdır; her ikisinin de iyi özelliklerini taşır. Fasadın sonunda çekici, yüksekçe bir eyvanla çevrelenmiş büyük kubbeli salon bulunur; giriş kapısı ikisinin ortasındadır. Soldaki oda kütüphane olarak hizmet vermiştir; sağdaki ise darülhadisın dershanesidir. Daha sonra dersane minare eklenerek mescide çevrilmiştir. Avlunun uzak kenarında, kısmen bir hat oluşturan ve arkasında hücreler bulunan eyvanlar vardır, ama bunlar barok modasına uygun olarak dağınık yerleştirilmiştir. Yapı iyi durumdadır ve bir kısmı klinik olarak kullanılmaktadır. Dışarıda, köşede nefis boyama ve oymalarıyla son derece güzel bir sebil bulunur; son yıllara kadar hizmet vermeye devam etmiş, ama şimdi kapatılmıştır. Bunun arkasında küçük külliye yapıtıran Sadrazam İbrahim Paşa'nın mezarı bulunur. İbrahim Paşa Lale Devri'nin altın yılları olan 1718-1730 arasında Sultan III. Ahmet'in sadrazamı olmuştur. Lale Devri 20 Eylül 1730'da yeniçerilerin III. Ahmet'i tahtan indirip İbrahim Paşa'yı boğmalarıyla sona ermiştir.

## ŞEHİT ALİ PAŞA KÜTÜPHANESİ

Şimdi yine Dede Efendi Caddesi'nde yürüyoruz, sağda İbrahim Paşa Medresesi, Şehzade Külliyesi'nin mektep ve imaretini geride bırakıyoruz. Solumuzda mimar Kemalettin Bey tarafından 1920'lerde yapılan Vefa Lisesi'ni görüyoruz. Bahçesinde iki tarihî bina var, biri daha önce bahsettiğimiz Şehzade tabhanesi. Diğeri ise on sekizinci yüzyıl başlarında yapılmış olan Damat Şehit Ali Paşa'nın kütüphanesi. Ali Paşa Sultan III. Ahmet'in kızı Fatma Sultan ile evlendiği için "Damat" ve 1716'da Petervaradin Savaşı'nda alnından vurularak öldüğü için "Şehit" olarak anılmaktadır. Fatma Sultan Ali Paşa için uzun süre yas tutmamış, ölümünü duyduktan birkaç hafta sonra caddenin aşağısında külliyesini gördüğümüz Nevşehirli İbrahim Paşa ile evlenmiştir. Ali Paşa kütüphanesi subasman üzerindedir ve uzun bir merdivenle çıkılır; büyüğü kubbeli iki odadan ibarettir. Şu anda kullanılmamaktadır.

## **EKMEKÇİZADE AHMET PAŞA MEDRESESİ**

Bir sonraki köşeden sola Kovacılar Caddesi'ne dönüyoruz, hemen sağımızda başka bir Osmanlı binası var. Bu güzel medrese Edirneli bir fırıncının oğluyken defterdarlığa ve vezirliğe yükselip 1618'de imparatorluktaki en zengin kişilerden biri olarak ölen Ekmekçizade Ahmet Paşa tarafından ölümünden önce yaptırılmış. Yakın zamana kadar medrese harabe halinde, çingenelerin yaşadığı bir yerdi, birkaç yıl önce kısmen restore edilmiştir. Bir tema üzerine çeşitlemelerden hoşlananlar buradaki anomalileri ilginç bulabilir: Avlunun sağ tarafında alışılmış şekliyle dershane mevcuttur, ancak yanında aynı büyüklükte bir türbe vardır, bu da avluya bir tür orantısızlık verir. Her ikisinin de kubbe ve bingilerinde canlı kırmızı ve koyu yeşil girişik desenli güzel boyama bezemeler mevcuttur. Ancak kısmen restore edilmiş olmasına rağmen, ilginç bir anıttır ve ziyaret etmeye değer.

## **RECAİ MEHMET EFENDİ MEKTEBİ**

Kovacılar Caddesi'nde aynı yönde ilerlemeye devam ediyoruz, bir sonraki dört yol ağzını geçtikten sonra, solumuzda yarı harabe halinde bir Osmanlı binası görüyoruz. Burası I. Abdülhamit dönemi reisülkütaplarından Recai Mehmet Efendi'nin sıbyan mektebidir. Üst kat bir sıra tuğla, bir sıra taştan inşa edilmiştir; ama zemin katın bütünü özenle dekore edilmiş mermerlerle kaplıdır. Ortada sütunlar arasında üç güzel bronz parmaklığı bulunan sebilin öne doğru çıkıntı yapan kavsi var; solda bezeli giriş kapısı, sağda onu dengeleyen çeşme bulunuyor. Sebilin üzerindeki uzun dekoratif kitabe kuruluş yılı olarak H. 1189'u (1775) gösteriyor. Ne yazık ki zemin mektep yapıldığından bu yana yükseldiği için etkileyici fasadı çukurda kalmış ve küçülmüştür. Ama buna ve kabayapının kötü durumda olmasına rağmen, zarif ve küçük Osmanlı sıbyan mekteplerinin mevcut güzel bir örneğidir.

Son yol ağzına geri dönüyor ve sola Kâtip Çelebi Caddesi'ne sapıyoruz. Burada durup Vefa Bozahanesi'nden bir boza içerek ferahlayabilir-

siniz. (Boza darı irmiğinden üretilir, bir zamanlar Yeniçerilerin gözde içeceğiydi.) Camedkândaki gümüş zarftaki bardağa dikkat edin, Atatürk bu bardaktan boza içtiği için saklanır.

Vefa Bozahanesi'nin hemen ilerisinde Mimar Mehmet Ağa Camii vardır. Bu küçük cami 1514 yılında Sürre Emîni, yani her yıl Padişahın hac mevsiminden önce Mekke'ye hediye olarak gönderdiği değerli malların resmî refakatçisi olan Revanî Şücâ Efendi tarafından yaptırılmış. Kubbeli, tuğladan yapılmış küçük kare bir binadır; ilgi çekici bir yanı yoktur, ama yivli minaresi hoştur. Cami 1960'larda belki biraz aşırıya kaçarak, restore edilmiştir.

### ŞEYH VEFA TÜRBEŞİ

Caddede biraz aşağı doğru yürüdüğümüzde sokağa ve semte ismini veren küçük Vefa Camii'ne geliyoruz. Bu, on beşinci yüzyıl sonlarında yapılmış özgün Vefa Camii'nin yerine kurulmuş tamamıyla yeni bir cami. Özgün cami külliyesinden geriye kalanlar kurucu Şeyh Muslihiddin Vefa'nın H. 896 (1491) tarihli türbesi. Geçmiş yıllarda Şeyh Vefa İstanbul halkının en çok ilgi gösterdiği ermişlerden biriydi, bugün bile ara sıra birkaç kadın dua etmek için türbesine gelir. (İslam'da resmî olarak ermişlik mertebesi yoktur, ama İstanbul şehrin dindar fakirlerince ermiş kabul edilip saygı duyulan kişilerin türbe ve mezarlarıyla dolup taşar.) Şeyh Vefa zamanının en önde gelen âlimlerinden biriyken (söylenene göre İslam'ın yetmiş ilminde söz sahibiydi), hayatının oldukça erken bir döneminde yaşamını tamamen fakirlere adamaya karar vermiştir. Bu nedenle servetini cami, hamam, sıbyan mektebi, imaret ve kervansaraydan oluşan, fakirlerin gereksindikleri zaman yiyecek ve barınak buldukları külliyenin yapımına harcamıştır. Bu kurumların hepsi şimdi yok olmuştur, ama İstanbul'un kadirşinas fakirleri Şeyh Vefa'nın mezarını ziyaret edip hayır dualarını okur.

## ÂTIF EFENDİ KÜTÜPHANESİ

Şeyh Vefa türbesinin hemen ilerisinde, caddenin aynı tarafında şehirdeki Osmanlı halk kütüphanelerinin en hoş ve en özgünü Âtîf Efendi Kütüphanesi'ne geliyoruz. Bina, 1741-1742 tarihlerinde taş ve tuğladan barok tarzda inşa edilmiştir. Kütüphane çalışanlarına mesken olarak yapılmış evler ve kütüphanenin kendisi olmak üzere iki kısımdan oluşuyor. Evler caddeye bakıyor, üst katı bindirmelerle desteklenen beş zikzakla çıkma yapıyor. Üç küçük kapı evlere açılırken, ortadaki büyük kapı diğer tarafında kütüphane bulunan avluya açılır. Kütüphane, giriş holü, kitap deposu ve şaşırtıcı biçimli okuma odasından oluşur. Diğer odalar gibi beşik tonozlu olan bu dikdörtgen mekân bir uçta yelpaze gibi düzenlenmiş beş derin açıklık ile çevrelenmiştir. İki sütunla desteklenen üçlü arkat odayı ikiye ayırır; bu yelpaze benzeri düzenleme dıştan yedi cephe sunar. Okuma odasının girişine yakın mermer bir levhaya işlenmiş *vakfiye* bulunur. Âtîf Efendi kütüphanesi bütünüyle fantastik ve zevkli bir binadır!

## KİLİSE CAMİİ (AZİZ THEODOROS KİLİSESİ)

Kütüphane girişinin tam karşısındaki Tirendaz Sokağı'na saptığımızda, hemen hoş yivli tuğla minaresi olan küçük Bizans kilisesine geliyoruz. Fetih'ten kısa bir süre sonra camiye çevrilen yapıya -Hristiyanlık ve İslam terimlerinin bir karışımıyla- Kilise Camii denir. Gyllius tarafından Aziz Theodoros Kilisesi olduğu saptanmıştır ama tarihi hakkında hiçbir bilgi yoktur. Hem iç narteks hem de dört sütunlu kilise, bu tipin baskın olduğu onuncu yüzyılla on ikinci yüzyıl arasına tarihlenir. Ama binanın en çekici kısmı dış narteks ve dış narteks fasadıdır. Taş, tuğla ve mermerden inşa edilen binanın zarif tasarımından ve bezemelerinden, Bizans mimarisinin on dördüncü yüzyıl başlarındaki son atılım döneminde yapıldığı hemen anlaşılıyor. Dış narteksin güney kubbesinde Kariye Camii'ndekilere (Bkz. Bölüm 14) benzeyen, artık neredeyse tümüyle kaybolmuş geç dönem mozaikler varmış. Nar-

tekslerde daha eski tarihli, muhtemelen altıncı yüzyıla ait bir binadan alınıp tekrar kullanıldıkları anlaşılan güzel sütunlar, sütun başlıkları ve kapı çerçeveleri bulunuyor. Eğer minareye tırmanırsanız şerefenin korkuluğunda alçak kabartma olarak işlenmiş tavuskuşu desenini görebilirsiniz, muhtemelen bir zamanlar yakınlarda olduğu bilinen bir Bizans çeşmesinden alınmış.

Kilise Camii'nden ayrılıp önce sola sonra sağa dönüyor ve daha önce ziyaret ettiğimiz Ekmekçizade Ahmet Paşa medresesinin arka tarafına kadar yolu takip ediyoruz. Sola Kovacılar Caddesi'ne dönüyor, 200 metre kadar ilerleyip sağdaki ilk geçide sapıyoruz. Bu bizi Bozdoğan Kemerli'nin altındaki kemerli geçitten büyük açık alana çıkartıyor. Burada çok dikkate değer bir başka eski Bizans Kilisesi görüyoruz.

## **KALENDERHANE CAMİİ**

Kilise Fatih tarafından camiye çevrilmiştir, Kalender dervişlerince tekke olarak kullanıldığı için Kalenderhane ismiyle anılır. Önce Aziz Meryem Diakonissa, yakın zamanlarda da Akataleptos Manastırı olduğu düşünülmüştür, şimdi ise Dumbarton Oaks'tan Profesör Cecil L. Striker ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Doğan Kuban tarafından yürütülen arkeolojik araştırma ve restorasyonların sonucunda Theotokos (Tanrı'nın Annesi) Kriotissa olduğu anlaşılmıştır. Haç planındaki inşa edilmiştir, haçın kollarında derin beşik tonozlar ve merkezde on altı kaburgalı kubbe vardır. Özgün yapıda nefle bağlantılı yan sahınlar ve iki narteksin üzerlerinde galeriler vardı. Binanın daha önce sanıldığı gibi dokuzuncu yüzyılda değil, on ikinci yüzyılın sonlarında yapıldığı anlaşılmıştır. Zarif mermer kaplamasının büyük kısmı korunmuştur, bu da onu şehirdeki en çekici Bizans yapılarından kılar. Cami olarak hizmet vermektedir.

Arkeolojik araştırma sırasındaki en sansasyonel buluş küçük yan şapelde ortaya çıkarılan ve Aziz Fransiskus'un hayatını tasvir eden fresklerdi. Bunlar Latin istilası sırasında, muhtemelen 1250 civarın-

da yapılmıştı. Ölümünden yaklaşık yirmi beş yıl sonra yapıldıkları göz önüne alınırsa, Aziz Fransiskus'un hayatını betimleyen en eski freskler oldukları söylenebilir. Azizin ayakta duran figürü ve hayatından on sahnenin yer aldığı freskler, birçok açıdan Giotto'nun Assisi'deki fresklerinin habercisidir. Bir başka keşif muhtemelen yedinci yüzyıl tarihli, dolayısıyla şehirdeki ikonoklastik dönem öncesine ait bulunmuş tek tasvir olan "Tapınak'ta Çocuk İsa'nın Rabb'e Takdimi" mozaîğidir. İç nartekse giden ana kapının üzerinde de geç dönem Bizans Theotokos Kriotissa mozaîği ortaya çıkarılmış, böylece kilisenin kime ithaf edildiği ile ilgili tartışmalar son bulmuştur. Bu mozaikler kiliseden alınıp Arkeoloji Müzesi'ne götürülmüştür, şimdi Çağlar Boyunca İstanbul sergisinde yer almaktadır.

Kilisenin altında ve kuzeyinde yapılan kazılar bu alanda daha eski tarihli bir dizi yapı olduğunu ortaya çıkartmıştır. En eskisi dördüncü yüzyıl sonları ya da beşinci yüzyıl başlarından kalma Roma hamamı kalıntılarıdır; üç bölmeli salon, yuvarlak bir oda ve *hypocaust*, yerden merkezi ısıtma sistemi kalıntılarından oluşmaktadır. Bunu Bozdoğan Kemerî'ne yaslanarak inşa edilmiş ve o taraftaki kemerleri kuzey yan sahını olarak kullanan altıncı yüzyılın ortalarına ait bazilika takip etmiş. Son olarak preikonoklastik dönemde bunun güneyine bir kilise inşa edilmiş, apsisi ve sunak bölümü kısmen mevcut kilisede de kullanılmış. Şu anki apsisin zemini altında eski binaların *opus sectile* zemin kaplamaları görülebilir.

## KUYUCU MURAT PAŞA MEDRESESİ

Kiliseden ayrılıp Şehzadebaşı Caddesi'ne çıkıyor ve sola dönüyoruz. (Yürüdüğümüz sokağın son kısmı Cüce Çeşmesi Sokağı'dır.) Biraz ilerleyince sağda küçük, üçgen bir medrese görüyoruz. Bu küçük narin külliye 1606 yılında Sultan I. Ahmet'in sadrazamı Kuyucu Murat Paşa tarafından inşa ettirilmiş. Murat Paşa *kuyucu* lakabını katlettirdiği isyancıların topluca gömüleceği hendekler kazılmasını bizzat denetle-

diği için almış. Üçgenin tepesi yalın klasik hatlara sahip sütunlu sebil ile oluşturulmuş. Dükkânların bulunduğu caddeye bakan arkadın ortasında medresenin avlusuna giden giriş yer alıyor. Girdiğimizde bir tarafta sebile sert bir açı yapan kurucunun türbesini, diğer tarafta ise çoğu örnekte olduğu gibi, mescit olarak da hizmet vermiş dershaneyi görüyoruz. Bu bina İstanbul Üniversitesi tarafından restore edildi; avlu çatı ile örtülerek küçük bir müzeye çevrildi, dersane de kütüphane olarak kullanılıyor.

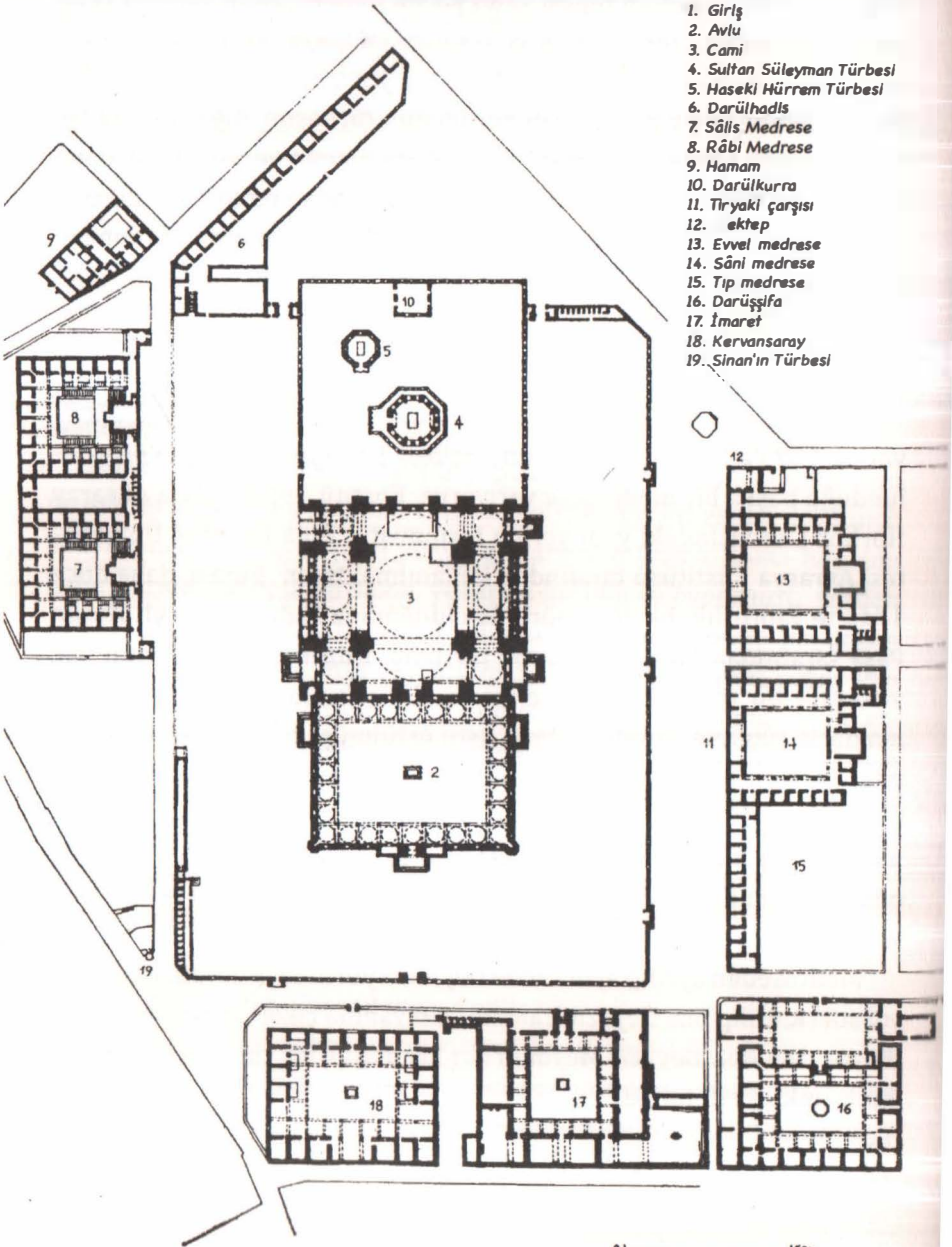
### SEYYİT HASAN PAŞA MEDRESESİ

Yolumuza devam edip yeni üniversite binasını geçiyor, sağa dönüyor ve 1989'a kadar İstanbul Üniversitesi Türkoloji Enstitüsü'nün bulunduğu başka bir medreseye varıyoruz. Enstitü 1989 yılında Aksaray Horhor Caddesindeki yeni yerine taşınmıştır. Bina İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü tarafından kullanılmaktadır. Burası, daha önce 1745'te yaptırdığı bir hanı görmüş olduğumuz Sadrazam Seyit Hasan Paşa tarafından kurulmuş barok bir bina. Düzensiz bir tasarımı var, yüksekçe bir platform üzerine inşa edilmiş, bu nedenle avluya basamaklarla çıkılıyor. Şimdi avlunun üstü örtülmüş, kütüphane ve okuma odası olarak kullanılıyor. Bir köşede artık Enstitü Başkanı'nın odası olan dersane-mescit, diğerinde sıbyan mektebi var; bu mekân ve medresenin hücreleri ya kütüphanenin özel koleksiyonları için ya da ofis olarak kullanılıyor. Caddede, binanın köşesinde güzel rokoko sebil ve onun yanında bir de çeşme var.

Medreseden ayrılıp aynı cadde boyunca yürümeye devam ediyoruz, yol sola kıvrılıp bizi Beyazıt Hamamı'nın yanına çıkartan basamaklarla bitiyor. Yeniden Beyazıt Meydanı'nın karmaşasına, turumuza başladığımız noktaya döndük.

# SÜLEYMANİYE

1. Giriş
2. Avlu
3. Cami
4. Sultan Süleyman Türbesi
5. Haseki Hürrem Türbesi
6. Darülhadis
7. Sâlis Medrese
8. Râbi Medrese
9. Hamam
10. Darülkurra
11. Tiryaki çarşısı
12. Ektep
13. Evvel medrese
14. Sâni medrese
15. Tıp medrese
16. Darüşşifa
17. İmaret
18. Kervansaray
19. Sinan'ın Türbesi



0 1 50m

plan no : 15



## Süleymaniye

### *Süleymaniye Külliyesi.*

Süleymaniye şehirdeki selatin camiler içinde büyüklükte ikinci sırada da olsa, şüphesiz ki en muhteşem cami külliyesidir. Kurucusu Muhteşem Süleyman'ın şanına yaraşır, eşi bulunmayan büyük Mimar Sinan'ın şaheseridir. Sinan'ın yaptığı en büyük camidir, tasarım mü-kemmeliyeti bakımından Edirne'deki ustalık eseri Selimiye'nin yanında gölgede kalsa da, şüphesiz ki İstanbul'daki en önemli Osmanlı yapısıdır. Dört yüz elli yıldır şehre gelen tüm gezginlerin ilgisini ve merakını cezbetmiştir.

Süleymaniye'nin inşası 1550'de başlamış ve cami 1557'de tamamlanmıştır, ama külliyenin tüm yapılarının bitmesi birkaç sene sonra olmuştur. Cami üç tarafı parmaklıklı pencereleri olan duvarlarla çevrili geniş dış avlunun ortasında durur. Arazinin Haliç'e doğru dik eğim yaptığı kuzeyde, avlu tonozlu altyapı ile desteklenmiştir; buradaki terasta Pera tepelerine, Boğaz'a ve ötede Anadolu yakasındaki tepelere dek uzanan harika Haliç manzarası vardır. Bu avlunun üç yanına, arazinin izin verdiği ölçüde simetrik biçimde külliyenin diğer binaları yerleştirmiştir. Külliyenin kurumları güzelce restore edilmiştir ve bazıları Süleyman'ın devrindeki gibi bir kez daha İstanbul halkına hizmet etmektedir. Halka açık olan bu kurumları daha sonra gezeceğiz, önce caminin kendisiyle başlıyoruz.

### CAMI

Caminin avlusu zengin porfiri, mermer ve granit sütunları ve revaklarıyla olağanüstü görkemlidir. Avlunun anıtsal batı kapısının iki yanında yükselen iki katlı bir bina bulunuyor; Evliya Çelebi'ye göre

burası muvakkithane olarak kullanılıyormuş, cami astronomunun evi ve çalışma mekânıymış. Avlunun dört köşesinden dört büyük minare yükseliyor. Bu dört minarenin Süleyman'ın İstanbul'da tahta çıkan dördüncü sultan olmasını, on şerefenin de Osmanlı hanedanının onuncu sultanı olmasını simgelediği söylenir.

Camiye girdiğimizde kendimizi kubbe ile örtülmüş, hemen hemen bir kare oluşturan çok geniş bir mekânda buluyoruz. İçerisi yaklaşık olarak 58,5'a 57,5 metre, kubbenin çapı 27,5 metre ve tepesi yerden 47 metre yüksekliktedir. Kubbe doğudan ve batıdan yarım kubbelerle, kuzey ve güneyden alınlık tablası pencerelerle dolu kemerlerle destekleniyor. Kubbe kemerleri düzenli bir biçimi olmayan dört büyük paye üzerinde yükseliyor. Bu noktaya kadar plan Ayasofya'nın planını izlemekte, ama bundan sonrası -Beyazıdiye'de de olduğu gibi- tamamiyle farklı. Kuzey ve güneydeki payelerin arasındaki iki devasa monolitik sütun, üçlü arkat kemerlerin alınlık tablalarını destekler. Burada galeriler ya da gerçek anlamda yan sahınlar yoktur, çünkü büyük sütunlar o kadar yüksek ve birbirlerinden o kadar uzaktadır ki merkezî alan ile duvarlar arasında bir engel oluşturmazlar; böylece geniş mekân Ayasofya'daki gibi bölümlere ayrılmaz, merkezîleşir ve süreklilik kazanır. Sinan'ın dört merkezî payeyi destekleyen payandaları maskelemek için kullandığı yöntem dahicedir, bu tür binalarda bir zorunluluk olan en azından üç kenarda artıya çevirmiştir: Kuzey ve güneyde payandaları binanın duvarlarına dahil ederek içeride ve dışarıda eş oranda çıkma yapmalarını sağlamış, sonra da bu çıkmayı payandalar arasına arkatlı galeriler inşa ederek maskelemiştir. Dışarıda galeri iki katlıdır, üst katında alt katındakinin iki katı sayıda sütun bulunur; içeride ise sadece tek galeri vardır. Her ikisinde de -özellikle de dışarıda- yöntem gayet başarılı olmuştur, gerçekten de dış mekâna ilginç ve güzel görünümünü veren özelliklerinden biridir. Doğu ve batı fasatlarında payandalar daha küçüktür, çünkü burada kubbenin ağırlığı yarım kubbelerle dağıtılmıştır. Doğu cephesinde, Sinan payandaları yalnızca binanın dışına yerleştirmiştir, hafif çıkıntıları bu fasada vurgu yaparak varyasyon ya-

ratır. Batıda ise kanımızca o kadar başarılı olamamıştır. Burada avlunun bütünlüğünü ve batı fasadının görkemini korumak adına, payandaları tamamıyla binanın içine yerleştirmeyi tercih etmiştir. Yine galerilerle maskelemiştir, ama bu durumda yöntem işe yaramamıştır. Büyük batı kapısı olması gerektiği gibi etkileyici değildir, payandaların aşırı çıkıntısına adeta gömülmüş haldedir, hem koyu bir gölgede kalmaktadır, hem de batı yarım kubbesinin dayandığı iki küçük kubbe arasına hoş olmayan bir şekilde sıkışmıştır. Denebilir ki Sinan batı duvarlarında ender olarak başarılı olmuştur; hemen hemen her seferinde, küçük camilerde bile, kapıyı sıkıştırma eğilimi vardır. Ama ana soruna yarattığı çözüm dahicedir.

İç mekân son derece sade bir ihtişamı yansıtır. Sadece doğu duvarı bazı renk dokunuşlarıyla hareketlendirilmiştir; burada güzel vitraylar Sarhoş İbrahim olarak bilinen cam ustasına aittir; çiniler son derece ekonomik kullanılmıştır, yeni İznik fırınlama tekniğinin bilinen en erken örneklerindendir, beyaz zemin üzerine turkuaz, lacivert, kırmızı çiçek ve yaprak motifleri kullanılmıştır. Marmara Adası mermerinden yapılmış mihrap ve minber son derece yalındır, aynı şekilde kapılardaki, pencere çerçevelerindeki ve kürsüdeki fildişi ve sedef kakmalı ahşap işçiliği de çok sadedir. Binanın dört bir yanındaki kitabeler ünlü hattat Ahmed Karahisarî ve öğrencisi Hasan Çelebi'ye aittir.

## KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN VE HASEKİ HÜRREM'İN TÜRBELERİ

Caminin kuzey kapısından Haliç'e tepeden bakan terasa çıkıyoruz. Sağa dönüp binanın etrafında yürüyerek, caminin arkasındaki Kanuni Sultan Süleyman ve Haseki Hürrem'in türbelerinin bahçesine giriyoruz. Süleyman'ın türbesi Sinan'ın yaptığı en güzel değilse de, en büyük ve en görkemli türbedir. Sekizgen yapının etrafı sütunlu hoş bir revakla çevrelenmiştir. Bu türbe, Ayasofya ve diğer yerdekiler gibi çift kubbelidir, iç kubbe içerden sütunlarla desteklenir. İç kubbenin iç yüzeyindeki şarap kırmızısı, siyah ve yaldızlı bezeme korunmuştur. Bu

küçük mekânın iç duvarları o koca caminin iki katı miktarda çini ile kaplanmıştır. Ancak beklenen çarpıcılık türbenin karanlık olması ve çok sayıda sanduka bulunması sebebiyle bozulmuştur; Süleyman'ın yanı sıra kızı Mihrimah Sultan'ın, sonraki iki padişah II. Süleyman ve II. Ahmet'in sandukaları da buradadır. Ama türbenin merkezinde duran muhteşem sultanın sandukasını diğerlerinininkiyle karıştırmak mümkün değildir, hayattayken taktığı büyük beyaz kavuğu sandukanın üzerinde durmaktadır.

Burada biraz mola verip Osmanlı İmparatorluğu'nu büyüklüğünün zirvesine taşıyan bu muhteşem sultanın tarihine bakalım. Süleyman 1520'de yirmi beş yaşında padişah oldu ve 1566 yılındaki ölümüne kadar tahtta kaldı; bu, imparatorluk tarihindeki en uzun ve etkili saltanattı. Evliya Çelebi onun hakkında şöyle yazar: "Kırk sekiz yıl padişah olup yedi iklimde ülkeler fethedip hissedar olmuştur. On sekiz padişahı kendine boyun eğdirip haraca bağlamıştır."

Süleyman'ın türbesinin doğusunda Haseki Hürrem'in daha küçük, daha basit ama çinileri daha güzel türbesi mevcuttur. Kubbenin silindirik tabanı binanın sekizgen kornişinden hafifçe içeri doğru girer ve bir tür oyma friz oluşturan kitabeyle bezelidir. Bu ve Sultan I. Selim Camii'ndeki şehzade türbeleri Sinan'ın çalışmalarını listeleyen *Tezkire*'de anılmaz, ama çok büyük ihtimalle onun eserleridir. Türbe 1558'e, Haseki Hürrem'in öldüğü yıla tarihlenir. Bu noktada Osmanlı İmparatorluk tarihinin en güçlü ve en meşum kadınlarından Hürrem'in hayatına göz atalım. Batıda Roxelana olarak bilinen Hürrem, varsayılan kökeni nedeniyle "Rus" olarak anılır. Süleyman saltanatının başlarında Hürrem'e âşık olmuş ve haremindeki kadınların hepsine sırt çevirerek onu meşru eşi yapmıştır. Sarayda içoğlan olarak bulunan İtalyan Bassano, Süleyman'ın Hürrem'e olan aşkına dair şöyle yazmıştır: "Ona öylesine âşıktı, ona öylesine inanıyordu ki bütün tebası şaşakalıyor, kadının onu büyülediğini düşünüp ona cadı diyordu." Hürrem'in Süleyman üstündeki gücü o kadar arttı ki, tahtı ele geçirmek için babasına karşı

komplot kurduğu bahanesiyle, Sultan'ı büyük oğlu Mustafa'yı öldürtmeye ikna etti. Böylece Süleyman'dan sonra tahta Hürrem'in oğlu Sarhoş Sultan II. Selim geçti. Tarihçiler bunun Osmanlı tarihinde dönüm noktası olduğunu söyler, çünkü Sarhoş Selim'in alkolik saltanatında İmparatorluk'un uzun ve neredeyse kesintisiz çöküşü başlamıştır.

## DARÜLHADİS

Kuzey terasının doğu ucunda ve türbe bahçesinin ardında, terasın kenarına aç yaparak caddeyi takip eden darülhadis bulunur. Bu alışılmadık formda bir medresedir. Avlunun çevresini sarmaz, bir hat boyunca sıralanan 22 hücreden oluşur; karşılarında uzun dar bahçeyi ayıran parmaklıklı düz bir duvar vardır. Hücre sırasının camiye yakın ucunda, merdivenlerle muhtemelen dershane olan (sadece yazları, çünkü kışları çok soğuk olur), bir tür açık salona gidilir. Bu eşsiz bina ne yazık ki kötü bir restorasyon geçirmiş, cazibesi kaybolup gitmiştir.

Terasın ucundan caddeye baktığımızda dış kuzey duvarını görürüz. Burası bir zamanlar terasın istinat duvarına ve karşısına inşa edilmiş dükkânlarıyla cazip bir arasta imiş. Bu dükkânlar yakın zamanda restore edilmiş ve özgün işlevleriyle hizmete açılmıştır.

## SÂLİS VE RÂBİ MEDRESELERİ

Caddenin karşısında Süleymaniye Külliyesinin iki medresesini görürüz. Şu an için ziyarete açık değiller, ancak caminin terasından bakabiliriz. Bunlar Sinan'ın yaptığı medreselerin en zarif, en özgün ve en güzelileridir. Batıda, caddenin aşağı tarafında olanı Sâlis (üçüncü), doğudaki ise Râbi (dördüncü) olarak bilinir. Külliyenin güneyinde, karşılarında bulunan Evvel (birinci) ve Sâni (ikinci) medreseleri ile bir grup oluştururlar; bunlar dört ortodoks İslam fıkıh okulunun kolejleridir denilebilir. Sâlis ve Râbi medreselerinin altında beşinci medrese olan Mülâzimler (hazırlık öğrencileri) Medresesi bulunur. Bu üç medrese Üçüncü

Tepe'nin dik bayırı üzerine kurulduğunda, uçurumu andıran sarp araziyi kullanabilmek için iki çareye başvurulmuştur. Avlunun kuzey tarafı, altında Mülazimler Medresesi olan altyapı ile yükseltilmiş; yine de, avlu dik olarak indiği için, kenarlardaki hücreler, revağın altındaki altı alçak basamaklı dört kat merdivenle birbirine bağlanan beş kattan oluşuyor. Her katta hücrelerin önünde alçak korkuluklu bir tür veranda var. Dershane avlunun üst (güney) tarafının çoğunu kaplıyor, ama en üst kotta olduğu için avludaki cepheden değil yanlardan giriliyor. Sâlis ve Râbi birbirinin tıpatıp aynı; aralarındaki küçük avlunun alt katından çıkan iki küçük merdivenle Mülazimler Medresesi'nin avlusuna çıkmak mümkün. Mülazimler Medresesi yukarıdaki medreselerin kuzey tarafının altındaki beşik tonozlu on sekiz hücreden oluşuyor. Virtüözlük göstergesi olarak kesinlikle bu medreselerin bir rakibi daha olamaz. Çabasız albenileri ve yalınlıkları, kusursuz bir üstadın özgün mimari esinlenmeleri olduklarını gösteriyor. Bu eşsiz ve ilginç Osmanlı mimari anıtlarının halka açılmasını ümit ediyoruz.

Caddenin sonunda, Darülhadis'in hemen aşağısında Süleymaniye Külliyesinin hamamı var. Burası uzun yıllar ilgi görmemiş, depo olarak kullanılmış. Ama şimdi restore edilmiş ve tekrar hamam olarak hizmet vermeye başlamış. Bu bir tek hamam ve külliyenin büyüklüğü göz önüne alınırsa oldukça da küçük. Hamamın tasarımı çok orijinal ve çok hoş dekore edilmiş. Üç açıklı revağı değiştirilmiş ve camekâna geç Osmanlı döneminde ahşap bir galeri eklenmiş. Hararetin köşelerdeki dört hücre ve dört eyvanıyla ilginç bir düzenlemesi var.

## DARÜLKURRA

Terasın doğu ucunda, türbe bahçesinin arkasında aşağıdaki sokağın yapısı yüzünden üçgen şeklinde olan geniş bir alan vardır. Eski-den burası Demir Güreş Meydanı olarak bilinirdi, çünkü haftalık güreş karşılaşmaları burada yapılırdı. (Güreş İslam'da her zaman sevilen bir spor olmuştur, Peygamber'in kendisi de dostlarıyla güreşmeyi sever-

di.) Alanın batı ucunda, türbe bahçe duvarının ortasında bir zamanlar Darülcürre (Kur'an tilavet ve kıraatinin öğretildiği okul) olarak hizmet etmiş binayı görüyoruz. Bu binalar medrese ya da dershanelerin tersine her zaman küçük binalardır. Bazen doğrudan doğruya camiye bitişiktir ve yatılı bölümler içermez; çünkü doğal olarak Kur'an okuma eğitimi daha genel disiplinlere tabii olmuştur. Bu okul dört sütunlu küçük Bizans sarnıcı üzerine inşa edilmiş çok hoş oranlı, büyük kubbeli bir binadan ibarettir.

Caminin güney tarafında, dış duvarların dışında, Süleymaniye külliyesine ait kurumların sıralandığı uzun ve geniş meydanı görüyoruz. Buraya Tiryaki Çarşısı deniyor; çünkü -pek de eski denmeyecek bir zamana kadar- medresenin dış duvarına sıralanmış kahvehaneler müşterilerine çay, kahve ve tütünün yanı sıra afyon da sunarlardı. Süleymaniye çevresindeki turumuza Tiryaki Çarşısının doğu ucundan başlayacağız, yani caminin dış avlusundan çıktıktan sonra sola döneceğiz.

## EVVEL VE SÂNİ MEDRESELERİ

Meydanın doğu ucunda karşımıza ilk olarak eski sıbyan mektebi çıkıyor, girişine köşeyi dönünce ulaşacağız. Bu küçük bina restore edilmiş, şimdi çocuk kütüphanesi olarak kullanılıyor. Sonraki iki kurum caminin kuzey tarafındaki diğer iki okulla bir grup oluşturan Evvel ve Sâni medreseleri. Bu ikiz medreselerin girişi onları ayıran dar açıklığın arka ucunda. Şimdi 32.000 el yazması içeren Süleymaniye Kütüphanesine evsahipliği yapıyorlar. Binalar birbirine simetrik ve -revaklı avlu çevresindeki hücreler tarzındaki- düzenleme tipik olmasına rağmen ilginç çeşitlemeler de var. Mesela kuzeyde revak yok bunun yerine bir tür sundurma oluşturan üç açık hücre var ve güneydeki revak ders-hane ile kesilmiş. Bütün revaklar kitapları barındırabilmek için camla kapatılmış; ancak bu çok iyi yapılmış ve çok güzel olmuş. Ayrıca avluda çok albenili bir bahçe var.

## TIP MEDRESESİ VE DARÜŞŞİFA

Sâni medresesinin hemen arkasında bir zamanlar imparatorluğun en önde gelen Tıp Medresesi varmış. Ne yazık ki bu medreseden geriye sadece Tiryaki Çarşısı boyunca uzanan hücreler kalmış; diğer üç taraf çoktan yıkılıp yok olmuş. Onun yerine modern betonarme bir bina inşa edilmiş ve doğum kliniği olarak hizmet veriyor.

Buradan sokağın karşısına geçince şimdi halka kapalı olan, arkatlı iki avlunun çevresine yerleştirilmiş büyük darüşşifa (hastane) binasını görüyoruz. Evliya Çelebi Süleymaniye hastanesinin kendi zamanında nasıl olduğunu şöyle anlatıyor: “Bu şifa yurdu güzel havalı öyle bir deva yeridir ki Allah’ın izniyle hasta üç günde şifa bulur. Uzmanlaşmış çok usta cerrah ve hekimler vardır.” Pek çok büyük hastane gibi Süleymaniye’de de akıl hastaları için özel bir bölüm vardı. Yabancı gezginler bu kurumların sayı ve büyüklüğünden çok etkilenmiş, hasta bakımı ve organizasyondan övgüyle söz etmişlerdir. Burada sözü Evliya’ya bırakalım: “Her gün iki vakit hastalara lezzetli çeşit çeşit yemekler pişirilerek dert sahiplerine yemek dağıtırlar. Öyle sağlam vakıftır ki mutfağında keklik, turaç ve sülün kuşlarının eti bulunmaz ise bülbül, serçe ve güvercin pişirilip hastalarına dağıtılsın diye vakfiyesinde yazılmıştır. Hastalara ve akıl hastalarına hastalıklarının iyileşmesi için saz çalanlar ve şarkı söyleyenler tayin edilmiştir.”

## İMARET

Tiryaki Çarşısı’ndan sağa dönüp cami avlusunun batı kenarını izleyen caddeye girdiğimizde önce külliyeinin imaretine (aşevi) geliyoruz. İmaret çok büyük, zaten öyle de olması gerekir, çünkü burada yalnızca semtin yoksullarına değil doğrudan Süleymaniye’yle bağlantılı binlerce kişiye, caminin din adamlarına, medresenin öğretmen ve öğrencilerine, kervansarayda kalan yolculara da yemek veriliyordu. İmaretin avlusu, ortasında çok hoş çeşmesi, asırlık çınar ağaçları ve genç pal-



miyeleriyle çok albenilidir. İmareten bazı eşyalar kalmıştır: örneğin zeytin cenderesi ve buğday öğütmek için devasa bir değirmen taşı. İmaret şimdi Osmanlı mutfağı sunan harika Darüzziyafe Lokantası'na evsahipliği yapmaktadır.

## KERVANSARAY

İmaretin yanındaki bina şu anda halka kapalı olan kervansaraydır. Kervansarayda mutfak, fırın, zeytin cenderesi, yolcular için odalar, atları ve develeri için ahırlar ve malları için depolar bulunuyordu. Eski Türk geleneğine göre kente gelen bütün itibarlı yolculara bu ve diğer kervansaraylarda bedava yemek ve yatak verildi. Evliya Çelebi o zamanlar bu kervansaraylarda bütün yolculara günde iki tas pirinç, bir tas arpa çorbası ve ekmek, geceleri birer mum, atlarına da yem verildiğini yazar; ancak bu konukseverlik sadece üç gün sürüyormuş.

İşte büyük Süleymaniye Külliyesi. Dünyada onun kadar büyük, muhteşem, dahice tasarlanmış ya da yapıları birbiriyle bu kadar uyumlu hayır kurumu eğer varsa, belki birdir, belki ikidir.

## SİNAN'IN TÜRBESİ

Süleymaniye'den ayrılmadan önce külliyenin kuzeybatı köşesinde küçük üçgen bir bahçedeki büyük mimarın türbesini de ziyaret edeceğiz. Sinan uzun yıllar burada yaşamış ve öldüğünde bahçesine, kendi yaptığı türbeye gömülmüştür. Üçgenin tepesinden çıkan bahçe duvarları açık mermer türbeyi çevreler. Altı sivri kemerli arkatla desteklenen küçük kubbeli çatının altındaki mermer lahdin baş kısmında türban şeklinde mezar taşı bulunur. Türbenin dışında muhtemelen Sinan'ın eşi ve çocuklarına ait mezarlar vardır, ama ne yazık ki herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

Türbenin güney duvarında Sinan'ın arkadaşı şair Mustafa Sâi'nin onun anısına yazdığı, mimarın başarılarını anlatan uzun kitabe yer alır.

Mustafa Sâ'i *Tezkiret-ül Ebniye* adlı eserinde de Sinan'ı anlatmıştır, bu ve başka kaynaklardan sıradışı dehanın hayat hikâyesini parça parça bir araya getirebiliriz. Sinan 1490'da Kayseri'nin Ağırnas köyünde Hıristiyan, muhtemelen Rum bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi, yirmi bir yaşındayken padişahın hizmetine girmek üzere Hıristiyanlar arasından toplanan devşirmelerden biri olarak alındı; âdet olduğu üzere İslam'a geçip İstanbul'daki saray okullarından birine gönderildi. Sonra askerî mühendis olarak Yeniçerilere katıldı ve Süleyman'ın dört seferinde yer aldı. 1538'de mimarağalığına atandı ve bir sonraki yıl İstanbul'daki ilk büyük camisi olan Haseki Hürrem Camii'ni tamamladı. Bunu takip eden elli yıl içerisinde İstanbul'u ve imparatorluğun diğer şehirlerini çok sayıda cami ve diğer yapılarla süsledi. *Tezkire*'de Mustafa Sâ'i 42'si İstanbul'da olmak üzere 84 cami, 52 mescit, 63 medrese, 7 Kur'an okulu, 22 türbe, 18 imaret, 20 kervansaray, 3 şifahane, 35 saray, 8 depo, 52 hamam, 6 su kemeri ve 8 köprü olmak üzere 86'sı İstanbul'da hâlâ ayakta olan toplam 378 yapının Sinan'a ait olduğunu yazar. İstanbul'daki ilk camisini inşa ettiğinde elli yaşında olan bu Rönesans adamı yaşlandıkça daha da mükemmelleşmiş ve başyapıtı Edirne'deki Selimiye'yi seksen beş yaşında tamamlamıştır. Bu yaşta bile durmamış, çalışmalarına devam etmiş ve son yıllarında diğer işlerinin yanı sıra İstanbul'a yarım düzine harika cami kazandırmıştır. Koca Mimar Sinan 1588'de, doksan yedi yaşında ölmüştür. Altın çağın mimarı bu şehri muhteşem eserlerle süslemiştir.



# GALATA KÖPRÜSÜ'NDEN ŞEHZADEBAŞI'NA



Harita no:9

## *Galata Köprüsü'nden Şehzadebaşı'na*

*Pantokrator Kilisesi (Zeyrek Camii). Pantepoptes Manastırı  
Kilisesi (Eski İmaret Camii). Gazanfer Ağa Medresesi  
(Karikatür Müzesi). Bozdoğan Kemerli.*

Bir kez daha turumuza Galáta Köprüsü'nden başlıyoruz, bu sefer Haliç kıyısından tepeye, Şehzadebaşı'na, Şehzade Camii'nin hemen kuzeyine çıkacağız. Turumuzun ilk kısmında şehirdeki en eski çarşı bölgesinden geçeceğiz, burası modernleşmeye direnen çok renkli bir yer.

### **ZİNDAN KULESİ**

Galata Köprüsü'nün hemen sağındaki, Haliç ile sahil yolu arasında kalan bölge Zindankapı olarak bilinir. Burası İstanbul'un en eski, en görülmeye değer semtlerinden biriymiş, ancak 1970'lerde Haliç kıyısında park kurma projesi nedeniyle buradaki binaların hemen hemen hepsi yıkılmış. Geriye kalan birkaç tarihî anıttan biri de Zindan Han'ın arkasındaki kule. Haliç kıyısındaki Bizans surlarının bugüne gelebilmiş az sayıdaki kulelerinden en büyüğü. Yüzlerce yıl Bizans ve Osmanlılar tarafından özellikle kürek mahkûmları için zindan olarak kullanılmış. Venediklilerin Bagno dedikleri kulenin içinde Cafer Baba'nın türbesi bulunur. Efsaneye göre Cafer Baba Harun el-Reşid'in elçisi olarak İstanbul'a, İmparatoriçe İrini'ye (s. 797-802) gönderilmiş, ancak burada tutuklanarak zindana atılmış. Mezarı fetihten sonra bulunmuş ve restore edilmiş. Çok saygı duyulan bir yer haline gelmiş. Evliya Çelebi şöyle anlatır: "Baba Cafer krala sövdüğü için kralın gönlü kırıldığından Şeyh Maksud'u ferman edip Baba Cafer'i kâfirlerin mahpushanesi olan yere gömdürdü ki bütün suçlu, mahpus, katil, borçlu kâfirler Baba Cafer'e söverler. Halen zindan kulesi içinde Seyyid Baba Cafer Sultan

gömülüdür, ama Allah'a hamdolsun İstanbul'un fethi nasip olup yine borçlular zindanı olup ziyaret yeri olmuştur." Kule 1990 yılında restore edilmiş ve Baba Cafer türbesi olarak ziyarete açılmıştır.

Zindan Han'ın hemen arkasında ortaçağ Bizans döneminden kemerli bir kapının yıkıntıları vardır. Kapının asıl adı bilinmemektedir, ancak Osmanlı zamanında Rum mahalleli yakınlardaki eski Scala de Drongaria iskelesinde çok sayıda gemi demir attığı için buraya Porta Caravion (Karavela Kapısı) demekteydi. Yemiş İskelesi diye anılan bu iskele 1980'lerin ortalarına kadar kullanılmıştır, ama yüzlerce yıl eski İstanbul'un ana meyve ve sebze hali olan Zindankapı'nın diğer kısımlarıyla birlikte burası da yıkılmış, tarihe karışmıştır.

## AHİ ÇELEBİ CAMİİ

Kapıdan geçip hemen sola, sonra da ilk sağa dönüyor, dar bir geçide geliyoruz. Bu geçidin sonunda yeniden sola döndüğümüzde Ahi Çelebi Camii'nin önüne çıkıyoruz. Bu cami kesin olarak bilinmeyen bir tarihte, 1523 yılında hac yolculuğundan dönerken ölen Fatih Mehmet darüşşifasının başhekimi Ahi Çelebi tarafından yaptırılmış. Bina bir ara Mimar Sinan tarafından restore edilmiş olması dışında, mimari olarak pek ilgi çekici değil. Caminin asıl ilginç yanı, sık sık *Seyahatname*'sinden alıntılar yaptığımız Evliya Çelebi ile bağlantısı. Evliya Çelebi, 1631 yılında henüz yirmi yaşındayken bir Ramazan akşamı uyuyakalır ve rüyasında Ahi Çelebi Camii'nde olduğunu görür. Orada namaz kılarken şaşkınlıkla "nurlu caminin nurlu kalabalık bir cemaat ile" dolduğuna şahit olur. Arkalarından Hz. Muhammed de camiye gelir. Evliya'yı Peygamber'in önüne çıkartırlar. Tam "Şefa'at yâ Resulallah" diyecekken "Seyahat yâ Resulallah" deyiverir, Hz. Peygamber de ona seyyah olacağını bildirir. Evliya devamını şöyle anlatmaktadır:

"Hâkir şaşırıp uykuda uyandım.

"Aya bu benim rüyam mıdır? Yoksa gerçek hâlim midir? Yoksa doğru rüya mıdır?" diye türlü türlü düşünceler ile iç rahatlığına ve gönül zevkine ulaştım.

Daha sonra sabahleyin pâk abdest alıp sabah namazımı kıldım, İstanbul'dan Kasımpaşa'ya geçip yorumcu İbrahim Efendi'ye rüyamızı yorumlatıp,

“Cihanı süsleyen ve dünyayı gezip dolaşan seyyah olup güzel sonla işin tamam olup Hazret'in şefaati ile cennete girersin” diye müjdeleyip el-Fâtîha dedi.... Daha sonra hakîr fakirâne teklifsiz evimiz olan sığınağımız köşesinde kitap hazinesine sahip olup bazı tarihler okuyarak doğum yerimiz olan kralların hasret çektiği yer ve felekler denizinin limanı olan Makedon vilâyetinin sağlam kalesi ve güçlü seddi olan İstanbul'un yazımına başladık.” Bu kutlu görümlerden mahrum olan modern seyyah ise Stambol'daki turuna Haliç'teki iki köprü arasında uzanan otoyol boyunca devam ediyor.

## **KANTARCILAR MESCİDİ, KAZANCILAR CAMİİ ve SAĞRICILAR CAMİİ**

Caddenin sol tarafında yürümeye devam ederken şehirdeki en eski camilerden olan, hepsi de hemen Fetih sonrası yaptırılmış üç küçük camiye rastlıyoruz. Bunlardan ilki ismini yüzlerce yıl bu mahallede atölyeleri bulunan kantarcılar loncasından alan Kantarcılar Mescidi. Fatih döneminde Sarı Demirci Mevlana Mehmet Muhittin tarafından yaptırılmış. O tarihten bu yana defalarca onarımdan geçmiş mescidin yaşı dışında pek ilginç bir yanı yok.

Bu tarihî camilerin ikincisi, yine adını mahalledeki bir loncadan alan Kazancılar Camii. 250 metre kadar ileride bulunuyor. Üç mihrabı olduğu için Üç Mihraplı Cami diye de bilinir. 1475'te Hoca Hayrettin Efendi tarafından yaptırılmış, önce bizzat Fatih tarafından, sonra da camiye kendi evini de ekleyen Hayrettin'in gelini tarafından genişletilmiştir; bu genişletme çalışmalarının her birinde fazladan bir mihrap eklenmiş ve böylece cami üç mihraplı olmuştur. Bütün restorasyonlara rağmen caminin formu özgün halini korumuş gözükmektedir. Kubbe ile örtülmüş kare bir odadan oluşur. Bingi ya da tonozbingileri kullanmamak

için bir dizi üçgenden oluşturulmuş yüksek bir kör kasnak üzerinde duran kubbede oldukça ilginç arabesk desenler vardır. Ne muhteşem on altıncı ya da on yedinci yüzyıl tarzında, ne de on dokuzuncu yüzyılın dejenere İtalyan tarzında olan ve şehirde benzeri bulunmayan bu bezemelerin hem tasarımı hem de renkleri oldukça caziptir. Son cemaat yeri sadece üç kubbeli ama derindir, kemerler her iki uçta dikdörtgen payelerle, ortada tek bir mermer sütun ile desteklenmiştir. Kapı ise sütun yolu kesmesin diye ortada değil, sağ taraftadır; bu düzenleme klasik öncesi dönemde yaygındır ama şehirde sadece birkaç örnek mevcuttur. Ana binanın güneyinde düz çatılı, iki mihraplı dikdörtgen bir eklenti vardır; bugün camiye bu eklentiden giriliyor. Bir uzmana göre bu bölüm tamamıyla yenidir; muhtemelen öyledir, ama forma bakıldığında Hayrettin'in gelininin eklediği yapı da olabilir.

Yüz elli metre ileride, henüz Atatürk Köprüsü'ne varmadan üçüncü camiye, Sağrıcalar Camii'ne geliyoruz. Burası da ismini bir zamanlar burada dükkânları olan dericiler loncasından alıyor. Yapı en basit tipte; taş duvarlı, kubbe ile örtülmüş kare bir odadan ibaret. 1960'larda ancak orta derecede başarılı bir restorasyon geçirmiş. Binanın mimarisi değil ama tarihi ilgi çekici. Öncelikle, büyük ihtimalle şehirdeki en eski cami budur, 1455'te Konstantinopolis fethedilirken Fatih'in alemdarı olan Yavuz Er Sinan tarafında kurulmuş. Yavuz Er Sinan, Evliya Çelebi'nin atalarındandır; ailesi, hemen caminin yanındaki evde yaşamış, yüzlerce yıl caminin mülkiyetini elinde bulundurmuştur. Evliya 1611'de bu evde doğmuş ve yirmi yıl sonra hayatını değiştiren (ve bizim eski Stambol hakkındaki bilgilerimizi zenginleştiren) rüyayı yine bu evde görmüştür. Kurucu Yavuz Er Sinan caminin yanındaki küçük mezarlığa gömülüdür. Yanında silah arkadaşı, İstanbul'un ermişlerinden Horoz Dede yatmaktadır. Horoz Dede ismini, İstanbul kuşatmasında Fatih'in askerlerini sabah horoz gibi öterek uyandırdığı için almıştır. Horoz Dede son saldırıda ölmüş ve şehir ele geçirildikten sonra Fatih'in bizzat katıldığı cenaze töreniyle buraya gömülmüş. Mezarı bugün de saygı görmektedir.



## ŞEBSAFA KADIN CAMİİ

Şimdi Atatürk Köprüsü'nden Üçüncü ve Dördüncü Tepeler arasındaki vadiyi tırmanan geniş Atatürk Bulvarı'na geldik. Burada sola dönüyor ve yaklaşık 300 metre sonra oldukça hoş barok bir esere, Şeb-safa Kadın Camii'ne varıyoruz. Burası 1787'de Sultan I. Abdülhamit'in haremindeki kadınlardan biri olan Fatma Şeb-safa Kadın tarafından yaptırılmış. Tuğla ve taştan inşa edilmiş caminin son cemaat yerinin beşiktonozlu bir üst katı var ve içeride de yine iki katlı, üç küçük kubbeyle örtülmüş bir tür narteks bulunuyor. Bu üst katlar caminin duvarlar üzerinde duran yüksek kubbe ile örtülmüş orta alanına bakan derin ve çekici bir galeri oluşturuyor. Caminin kuzeyinde şirin beşiktonozlu çatısı ile uzun mektep var.

Caddenin diğer tarafında, caminin tam karşısında alt kısımlarında bir dizi kemerli niş bulunan büyük duvarlar bulunuyor. Burası on ikinci yüzyılın ikinci çeyreğinde şimdiki caddenin üst tarafına, Dördüncü Tepe'ye İmparator İoannis II. Komnenos tarafından inşa ettirilen Pantokrator manastırının parçası olan büyük sarnıç.

Atatürk Bulvarı'nın doğusunda, caminin üst tarafındaki tüm alanı 1959-1966 yıllarında belediye tarafından inşa ettirilen, modern dükkân ve bürolarla dolu İMÇ (İstanbul Manifaturacılar Çarşısı) kaplar. Genel yaklaşım bir belediye projesinden beklenenden daha fazla hayal gücü içerse de detaylar eksiktir. Geniş boş alanlar yer yer Bedri Rahmi Eyüboğlu, Füreya gibi önde gelen modern Türk sanatçıların soyut tasarımlı mozaik ve seramik panolarıyla canlandırılmıştır.

Bu alışveriş merkezinin ortasında yakın zamanda restore edilmiş küçük, eski bir mezarlık vardır. Mezar taşlarından birinde Kâtip Çelebi (1609-58) ismini görürüz. Çağının en aydın âlimlerinden olan Kâtip Çelebi pek çok bilimsel inceleme ve makalenin yanı sıra yirmiden fazla kitap yazmıştır. Son ve en tanınmış kitabı *Mizanü'l-Hakk fi ihtiyari'l-Ahakk*'ta ise Hz. Peygamber'in çalışmalarına devam etmesi için kendisini yüreklendirdiği görüşü anlatır. Bu bize Evliya Çelebi'yi ve otuz yıl

kadar önce Kâtip Çelebi'nin mezarından beş yüz metre uzaktaki Ahi Çelebi Camii'nde geçen rüyasını hatırlatır. İnsanların böylesine görümler gördüğü Osmanlı İstanbul'u muhteşem bir şehir olmalı.

### **ZEMBİLLİ ALİ BABA SIBYAN MEKTEBİ**

Atatürk Bulvarı'nda karşıya geçiyor, caminin tam karşısındaki yan sokaktan yokuş yukarı tırmanıyoruz. Biraz ileride, ikinci sapağa taş duvarlarla çevrili küçük bir mektebe rastlıyoruz. On altıncı yüzyıl başı küçük boyutlu mimarinin güzel örneklerinden olan mektep yakın zamanda restore edilerek çocuk kütüphanesi olarak hizmete açıldı. Şeyhülislam Ali bin Ahmet Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. 1525 yılında ölen kurucunun mermer lahdi mektebin bahçesinde.

### **PANTOKRATOR KİLİSESİ (ZEYREK CAMİİ)**

Mektebin girişinin bulunduğu sokakta ilerliyor, sonra ilk sağa dönüyor ve üç tarafı eski ahşap evlerle çevrili çok güzel bir meydana geliyoruz. Meydanın doğu tarafında şimdi Zeyrek Camii olarak bilinen Pantokrator Manastır Kilisesi yer alıyor. Pantokrator iki kilise ve aralarındaki bir şapelden oluşan bileşik bir binadır; tüm kompleks yaklaşık olarak 1120-1136 arasındaki birkaç yıl içinde inşa edilmiştir. Kilise fetihten sonra Molla Mehmet Zeyrek tarafından camiye dönüştürülmüş ve Zeyrek Camii olarak anılmaya başlamıştır. Günümüzde cami güneydeki kilise ile sınırlıdır.

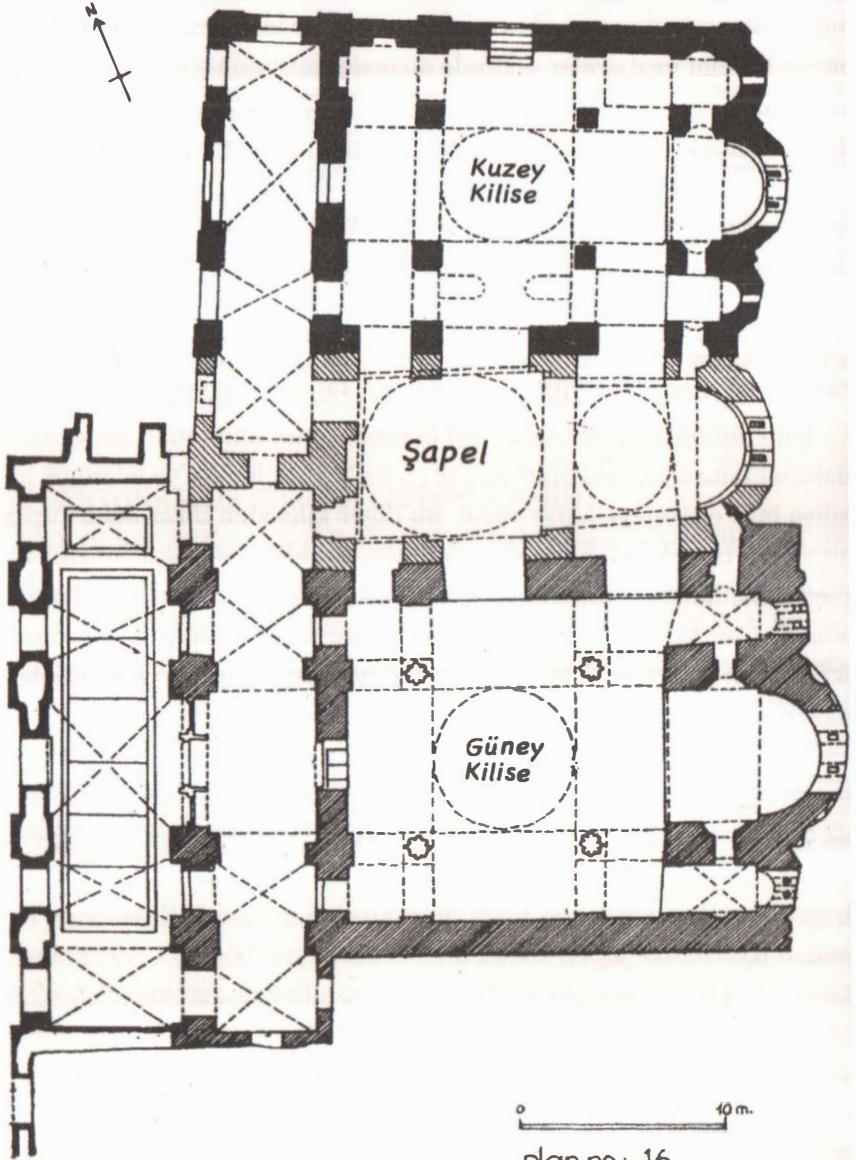
Manastırın kurucusu İmparator II. İoannes Komnenos'un eşi İmparator İrini 1124'teki ölümünden birkaç yıl önce güney kiliseyi yaptırmıştı; kilise Kurtarıcı Pantokrator'a, Kadir-i Mutlak Mesih'e adanmış. Merkezî kubbeli, üç apsisli kilisenin planı dört sütunlu tarzdadır; narteksin üstünde nefe bakan bir galeri bulunur. (Sütunlar Osmanlı zamanında hep yapıldığı gibi kaldırılmış, yerlerine payeler konulmuştur.) Kilise mermer döşemeler, narteksin hoş kapı kasaları ve apsisin nere-

deyse tüm mermer kaplamaları dahil olmak üzere özgün dekorasyonunun önemli bir kısmını korumuştur. Bizans Enstitüsü tarafından yapılan çalışmalar kilisenin bordürlerde figürler olan renkli mermerden büyük kareler ve daireler şeklinde düzenlenmiş muhteşem *opus sectile* zeminini açığa çıkartmıştır. Bunlardan biri, caminin imamı tarafından üstündeki örtü kaldırılınca görülebilen, muhtemelen Samson'un amellerinden birini tasvir eden panodur. Bizans heykel parçaları ve baldakenin tavanı kullanılarak yapılmış Türk minberi de ilgi çekicidir. Bunların arasında biraz sonra kalıntılarını göreceğimiz Aya Polyeuktos Kilisesi'nden bir heykel parçası da saptanmıştır. Bizans Enstitüsü'nün bulduğu, doğu penceresine ait vitray parçaları, vitrayın Batı değil Bizans tarafından icat edilip geliştirilen bir sanat olduğuna gösterir.

İrini'nin ölümünden sonra eşi İoannes onun kilisesinin kuzeyinde, Bakire Elaiusa'ya, yani Merhametli ya da Müşfik Bakire'ye adanmış bir kilise inşa ettirmeye karar verir. Bu diğer kiliseden biraz daha küçük ama aynı tiptedir ve burada da sütunlar payelerle değiştirilmiştir. Yapım tamamlandığında, anlaşılan İoannes iki kiliseyi Başmelek Mikail'e adanmış bir şapelle birleştirmek istemiştir. Şapel koridorları olmayan, iki kubbeli ve tek apsisli bir binadır, araya yerleşebilmesi için oldukça düzensiz bir formda inşa edilmiştir. Kiliselerin duvarlarından bir kısmı yıkılarak üç bölümün birbirine açılması sağlanmıştır. İoannes bir de dış narteks eklemiştir; bu narteks muhtemelen o zaman üç binanın da önünde uzanıyordu, ama şimdi cenaze evi olarak kullanılan şapelin önünde tuhaf biçimde sonlanır. Ortadaki kilise tamamlanıp İmparator İrini'nin mezarının buraya taşınmasından başlayarak Komnenos hanedanının cenaze şapeli olarak hizmet vermiştir. İrini'nin yeşil somaki lahdi 1204'te Konstantinopolis'i ele geçiren Dördüncü Haçlı Seferi'nin şövalyeleri tarafından açılıp soyulmuştur. Yağmalanan lahit geçen yüzyılın ortalarına kadar Pantokrator'un dışında durmuş, daha sonra buradan şu anda korunduğu Ayasofya'nın dış narteksine taşınmıştır.

Şimdilerde Pennsylvania Üniversitesi'nden Profesör Robert Oster-

# PANTOKRATOR KİLİSESİ



0 40 m.

plan no : 16

haut, İstanbul Üniversitesi'nden Profesör Metin ve Zeynep Ahunbey tarafından Pantokrator restorasyon ve araştırma programı yürütülmektedir. Çatı ve kubbeler restore edilmiş, iç mekânın restorasyonuna ve yapının arkeolojik incelemesine başlanmıştır.

Pantokrator'un arkasındaki harap binalardan biri Rahmi Koç tarafından yeniden inşa ettirilip Zeyrekhanne adlı café-restoran olarak hizmete açılmıştır. Zeyrekhanne'nin kısmen antik mimari parçalarla süslenmiş geniş terası, Haliç üzerinden eski şehrin ilk üç tepesinin geniş bir manzarasını sunar ve Dördüncü Tepe'yi keşfetmeden önce öğle yemeği yemek için ideal yerdir.

### ŞEYH SÜLEYMAN MESCİDİ

Pantokrator manastırından geriye kalan tek yapı belki de kilisenin 150 metre güneybatısındadır. Bu yapıyı bulmak için meydanın uzak sol köşesinden çıkan sokağa girip ilk kavşağa kadar ilerliyoruz. Buradan sola sapınca karşımızda Şeyh Süleyman Mescidi olarak bilinen küçük, kule gibi bir bina beliriyor. Burası muhtemelen Pantokrator manastırının yapılarından biri, belki de kütüphanesi ya da cenaze şapeliydi. Dıştan alt kısım kare şeklinde, üst sekizgendir; tamamıyla sekizgen olan iç mekânın köşegenlerinde sıg nişler, altında da kriptadır. Bu garip bina şu anadok ciddi biçimde incelenmiş değildir, ne tarihi ne de kimliği bilinir.

### HACI HASANZADE MESCİDİ

Son kavşağa geri dönüp karşıya geçiyor, aynı yönde Hacı Hasan Sokağı boyunca devam ediyoruz. Yaklaşık yüz metre sonra, sokağın sonunda solda acayip ama hoş minareli küçük bir camiye geliyoruz. Mahalleli buraya gözle görülür nedenlerle Eğri Minare diyor. Tepesinde tuhaf, ip gibi silmesi olan taş bir temeli var. Gövdeyi oluşturan tuğla ve taş bloklar dama deseni şeklinde dizilmiş, bunun İstanbul'da benzeri yok. Şerefenin zarif mukarnaslı bindirmesi ve kısmen kırık, hoş bir korkuluğu var, ama minare için biraz büyük. Caminin kendisi dikkört-

gen şeklidir, kare taşlardan yapılmıştır ve çatısı ahşaptır; şu anki haliyle ilginç bir yanı yoktur. Kurucusu Kazasker Hacı Hasanzade Mehmet Efendi 1505 yılında ölmüştür; bu nedenle caminin de bu tarihler civarında yapılmış olduğu düşünülür.

## **PANTEOPTES KİLİSESİ**

Camiden önce sola, sonra sağa Küçük Mektep Sokağı'na döndüğümüzde sokağın sonunda bir Bizans kilisesi görüyoruz; şimdiki adıyla Eski İmaret Camii. Buranın Pantepotes, "Herşeyi-Gören" Mesih Kilisesi olduğu neredeyse kesin olarak tespit edilmiştir. Kilise 1085-1090 arasında İmparator Aleksios I. Komnenos'un annesi ve Bizans'ı on birinci ve on ikinci yüzyılda başarıyla yöneten Komnenos hanedanının kurucusu İmparatoriçe Anna Delassena tarafından yaptırılmıştır. Anna ülkeyi oğluyla birlikte yaklaşık yirmi yıl yönetmiş ve bu dönemde Bizans devlet işlerinde önemli bir nüfuzu olmuştur. İmparatoriçe 1100 yılında Pantepotes manastırında inzivaya çekilmiş ve hayatının geri kalanını burada geçirmiştir. 1105 yılında öldüğünde kurduğu kiliseye gömülmüştür.

Kilise neredeyse fetihten hemen sonra camiye çevrilmiştir. Bir süre yakınlardaki Fatih Camii'nin imareti olarak hizmet vermiş ve bu nedenle de Eski İmaret Camii olarak bilinmeye başlamıştır.

Bina dört sütunlu on birinci yüzyıl kiliselerinin mükemmel örneklerinden biri sayılır, üç apsisli ve çift nartekslidir; nartekslerdeki kapılarının büyük kısmı halen kırmızı mermer çerçevelerini korumaktadır. İç narteksin üzerinde iki pembe mermer sütun üzerindeki üçlü arkatla nefe bakan galeri bulunuyor. Her zamanki gibi dört sütunun yerine dört paye konmuş ve orta apsisin pencereleri değiştirilmiş olmasına rağmen kilisenin kendisi özgün karakterini büyük ölçüde muhafaza etmiş. Yan apsislerdeki pencereler ve güzel mermer kornişler korunmuş. On iki pencerenin arasından çıkıp tepe noktasına yükselen on iki derin kaburganın yer aldığı kubbe de yılankavi palmet ve çiçek desenleriyle-

le bezenmiş bir kornişe oturuyor. Dışı evlerle sıkı sıkıya çevrelenmiş olmasına rağmen, on iki köşeli kubbesi, kör nişler ve âşık yolu şeritler, gamalı haç motifleri ve gülbezek madalyonlarla dekoratif tuğla işçiliği son derece karakteristik ve etkileyici.

### ÂŞIK PAŞA CAMİİ

Dördüncü Tepe'nin kuzey yamacının büyük kısmı küçük ve tarihî camiler açısından yoğundur, ama pek azı ilgi çekicidir; bazıları harabe ya da harabeye yakın haldedir, diğerleri ise çoğunlukla kötü restore edilmiştir. Sadece Pantepotes'e yakın olan ikisinden bahsedeceğiz; ama yine de önemli olmadıklarını ve bunları atlayarak tura devam edilebileceğini unutmayalım.

Bu camilerden ilkinde bizi Pantepotes'e getiren Küçük Mektep Sokağı'nın devamındaki Şair Baki Sokağı'ndan gidiyoruz. Âşık Paşa Camii sağda, Esrar Dede Sokağı'nın köşesinde. Almaşık tuğla ve taştan 1564'te inşa edilmiş. Âşık Paşa fetihten çok önce, Orhan Gazi zamanında yaşamış bir şair; camiyi birkaç kuşak sonraki torunlarından Şeyh Ahmet Efendi onun adına yaptırmış. Yanında yine Âşık Paşa adıyla anılan bir de tekke var, Seyyid Velâyet Efendi tarafından 1522 civarlarında, yani camiden önce inşa edilmiş, ama genel olarak o da aynı tarzda. Caminin karşısında kurucusunun türbesi bulunuyor. Tam anlamıyla bir kompleks olarak düşünülmemiş olmasına rağmen, taş duvarlarla çevrelenmiş bu binalarda çekici bir birliktelik var; büyük çabalar istemeyen iyi bir restorasyonla küçük boyutlu klasik mimari grubunun en güzel örneklerinden biri olabilir.

### YARHİSAR CAMİİ

Pantepotes'a geri dönüp kiliseden hemen sonra Küçük Mektep Sokağı'ndan sağa sapıyoruz. Bu sokağı takip ederek kavşağı geçer ve iki blok yürürsek Kadı Çeşme ve Şebnem Sokakları'nın kesiştiği noktada eski bir camiye rastlarız: bu turumuzda daha önce ziyaret ettiği-

miz Sağrıcılar Camii'nden sonra herhalde şehirdeki en eski ikinci cami olan Yarhisar Camii. *Hayrat Kaydı*'na göre 1461 yılında Fatih zamanında kadı olan Musliheddin Mustafa Efendi tarafından inşa edilmiştir. Bir zamanlar çok hoş bir binaymış; tamamıyla yontma taştan yapıma, kare şeklindeki alan bingiler üzerinde duran bir kubbe ile örtülü, önünde iki kubbeli ve üç sütunlu son cemaat yeri var. Bölgeyi harap eden 1917'deki büyük yangında yanmış, ama bu haliyle bile güzel ve vakur bir bina. 1954-1956 arasında restore edilen yapı tuğla ve taştan *à la Byzantin* [Bizans tarzı] kaplamayla örtülmüş ve içerisi yeniden dekore edilmiş. Bize göre talihsiz bir restorasyon olmuş: mevcut olanla uyuşmamış ve özgün yapıya sadık kalmamış.

Pantepoptes'e geri dönüyor, geldiğimiz yoldan Şeyh Süleyman Mescidi'ne doğru gidiyoruz. (Aynı rotayı takip etmek istemeyenler bu köhne ama pitoresk mahallede alternatif bir yol bakabilirler.) Mescidi geçip sokağın sonuna kadar yolumuza devam ediyor, Zenbilli Ali Baba mektebinin biraz yukarısında yeniden Atatürk Bulvarı'na giden merdivenli yola varıyoruz. Burada sağa dönüp İtfaiye Caddesi'ne doğru çıkıyoruz.

## ÇİNİLİ HAMAM

Yolumuzun üstünde, biraz ileride solda dikkate değer tarihî bir hamama denk geliyoruz. Sinan'ın erken dönem çalışmalarının bir ürünü, yaklaşık 1545 yılında büyük Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa için yapılmış. Burası bir çift hamam, erkek ve kadın hamamları yan yana ve alışılmadık şekilde her ikisinin girişi de aynı cephede; planları da neredeyse birbirinin aynı. Büyük camekânın ortasında fiskiyeli, içinde kırmızı balıklar yüzen zarif ve güzel mermer bir havuz var. Her iki ucunda iki küçük yarım kubbe bulunan dar soğukluk haç şeklindeki hararete açılıyor, haçın uçları küçük kubbelerle örtülü, köşelerdeki odaların kubbeleri daha büyük. Duvarların çeşitli yerlerinde küçük fayans panolar var ve yer *opus sectile* tekniğinde döşenmiş. Camekân duvarlarında da



sonraki dönemlere ait daha özenli çini kaplama parçaları görülebilir. Yarım yüzyıl önce terk edilmiş, harabeye dönüşmekte olan hamam yakın zamanda restore edilerek bir kez daha kullanıma açılmıştır.

## GAZANFER AĞA MEDRESESİ

Hamamın ilerisinde İtfaiye Caddesi genişler ve şirin bir yere dönüşür; iki yandaki çınar ağaçları hoş ve renkli sebze-meyve pazarının tezgâhlarını gölgeler. Bu caddeyi takip ederek bir süre yürüyeceğiz ve sonra su kemerini geçmeden sola, ona paralel caddeye döneceğiz.

Atatürk Bulvarı ile kesişen kavşağa gelmeden hemen önce sağımızda su kemerine yaslanarak inşa edilmiş küçük klasik bir külliye görüyoruz. Gazanfer Ağa tarafından 1599'da kurulan bu külliye küçük bir medrese, kurucunun türbesi ve hoş parmaklıklı pencereleri olan şık sebilden oluşuyor. Gazanfer Ağa Ayasofya'nın yakınında medresesini gördüğümüz Cafer Ağa'nın kardeşi. Sultan III. Mehmet döneminde akağalar zabiti idi ve Saray'daki ilişkiler üzerinde etkili son kapı ağası oldu, çünkü ondan sonra karaağaların zabiti ağırlık kazandı. İki kardeş Venedik'in güneyindeki Chioggia'da doğmuştu. Genç yaşta korsanlar tarafından esir alındılar, hadım edildikten sonra İstanbul'daki köle pazarına getirildiler ve Topkapı Sarayı'nda hizmet etmek üzere satıldılar; böylece son iki kapı ağası olarak meşhur kariyerlerine başladılar. Gazanfer Ağa Harem'in işlerine kendini fazlasıyla kaptırdı ve 1603'te idam edildi.

1945'te restore edilen külliye Belediye Müzesi olarak hizmete açıldı; şimdi Karikatür Müzesi olarak hizmet veriyor. Şehirdeki pek çok müze gibi, biraz kaba ve ihmal edilmiş bir havası var, ancak sergilerin bir kısmı ilgi çekici. Medresenin hücreleri arasında kapılar açılarak müzenin galerileri oluşturulmuş.

## BOZDOĞAN KEMERİ (VALENS KEMERİ)

Müzeden çıktıktan sonra Atatürk Bulvarı boyunca yolumuza devam ediyor ve su kemerinin altından geçmek için sağa dönüyoruz. Burada biraz durup turumuz boyunca ufkumuzu süsleyen bu antik yapıyı inceleyelim. Su kemeri imparator Valens tarafından inşa ettirdiği su şebekesinin bir parçası olarak 375 yılı civarında yaptırılmış. Şehrin dışındaki pek çok dere ve gölden gelen su Edirnekapı yakınlarında yeraltı borularına aktarılıyor, Altıncı, Beşinci ve Dördüncü tepeler boyunca yeraltından devam edip şimdi Fatih Camii'nin bulunduğu yere ulaşıyordu. Buradan itibaren Dördüncü ve Üçüncü Tepe'yi bölen derin vadiyi aşabilmesi için su kemeriyle taşınıyordu. Üçüncü Tepe'de, bugünkü Beyazıt Meydanı'nın yakınlarında su büyük bir sarnıç *nymphaeum maximum*'da toplanıyor ve bu sarnıçtan şehrin çeşitli yerlerine dağıtılıyordu; *nymphaeum* bugün Terkos Gölü'nden sağlanan suyu dağıtan modern Taksim'den pek uzak değildir. Su kemerinin özgün uzunluğu yaklaşık bir kilometredir, geriye 900 metresi kalmıştır. En yüksek yeri Atatürk Bulvarı'nı geçtiği noktadadır ve 20 metre kadardır. Bu su kemeri farklı zamanlarda hasar görmüş, hem Bizans imparatorları hem Osmanlı sultanları tarafından onarılmıştır, son önemli onarım 1697'de Sultan II. Mustafa zamanında yapılmıştır. Vadi boyunca sıralanan bu uzun, çift katlı kemerler dizisi Roma'ya özgü görkemli bir görüntüye sahiptir ve şehir ufkunun, Haliç boyundaki sırtı taçlandıran cami dizisi kadar temel bir özelliğidir.

Atatürk Bulvarı boyunca devam edince kısa bir süre sonra Şehzadebaşı kavşağına geliyor, burada güneybatı köşeye geçiyoruz. Bu kavşak yaklaşık olarak Bizans zamanında halka açık idamların yapıldığı antik Forum Amastrianum'un bulunduğu alandadır. Forum Amastrianum'da Mese'ye ayrılır, yollardan biri hemen hemen Şehzadebaşı Caddesi'nin, diğeri ise kabaca Atatürk Bulvarı'nın güzergâhını takip ederek Forum Bovis'e, modern Aksaray'a ulaşırdı.

## AYA POLIEUKTOS KİLİSESİ

Şehzadebaşı kavşağı hakkında belki de söylenebilecek en iyi şey, inşasının arkeolojiye hizmet etmiş olduğudur, çünkü 1960'ta altgeçit için yapılan çalışmalarda antik bir kilisenin kalıntıları bulunmuştur; bunu Aksaray'a giden altgeçidin hemen sağında görebiliriz. Martin Harrison yönetiminde Dumbarton Oaks tarafından kazı çalışmaları yürütülmüş, Martin Harrison bu kalıntıların Corneille'in hakkında büyük tragedyalarından *Polyeucte*'i yazdığı Aya Polieuktos Kilisesi'ne ait olduğunu saptamıştır. Prenses Anikia İuliana tarafından 524-527 yılları arasında yaptırılmıştır. Kilise 52'ye 58 metre ölçüleriyle devasa bir mabetti (yaklaşık 52x52 metrekare olan Süleymaniye ile kıyaslayın); önünde 26'ya 52 metrelik atrium vardı, atriumun kuzeyinde muhtemelen martyrion, mezar evi ya da vaftizhane olan ekoylumlu küçük yapı bulunuyordu; kuzeybatıda ise Anikia İuliana'nın sarayı olabilecek bir yapı vardı. Kilisenin formu esasen bazilikadır ama büyük ihtimalle kubbelidir, payeler ve sütunlarla bir nef ve iki yan sahına bölünmüştür. 1204'teki Haçlı işgalinde artık terk edilmiş bulunan kilisedeki sanat ve mimari öğeleri batı Avrupa'daki kiliselere taşınmıştır. Venedik'teki San Marco kilisesinde bu kilisenin iki duvar sütunu saptanmıştır; bunlar Pilastri Acriani, Akka Payeleri'dir; Suriye'deki Akka'dan geldiklerine inanıldığı için bu isim verilmiştir. Bazı parçalar, daha önce gördüğümüz gibi, Pantokrator'un güneyindeki Zeyrek Camii'nin minberindedir. Diğer mimari parçalar ve heykel parçaları, kilisenin kimliğinin saptanmasını sağlayan uzun ve güzel kitabe de dahil olmak üzere, Arkeoloji Müzesi'nde saklanmaktadır. Ama kilisenin arazisi şimdi kalıntılar ortasındaki tek bir sütun haricinde boştur.

Hürrem Cavus  
camii

# FATİH CAMİİ ÇEVRESİ

Hırka-i şerif  
camii

Mesih Paşa camii

Sinan'ın  
Minaresi

Hüsrev Paşa  
Türbesi

Balı Paşa  
camii

Şah Huban Hatun  
Türbesi

Sultan Selim  
Medresesi

Konstantinos  
Lips

İskender Paşa  
camii

Fezullah Efendi  
Medresesi

FEVZİ PAŞA CADDESİ

Fatih Camii

Nakşidil  
Türbesi

0 200m.

Harita no: 10

Kıztaşı

Amcazade  
Külliyesi

Şençadebaşı

VATAN CADDESİ

## *Fatih Camii Çevresi*

*Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi. Kıztaşı. Fatih Camii ve Külliyesi. Fenarî İsa Camii (Konstantinos Lips Kilisesi).*

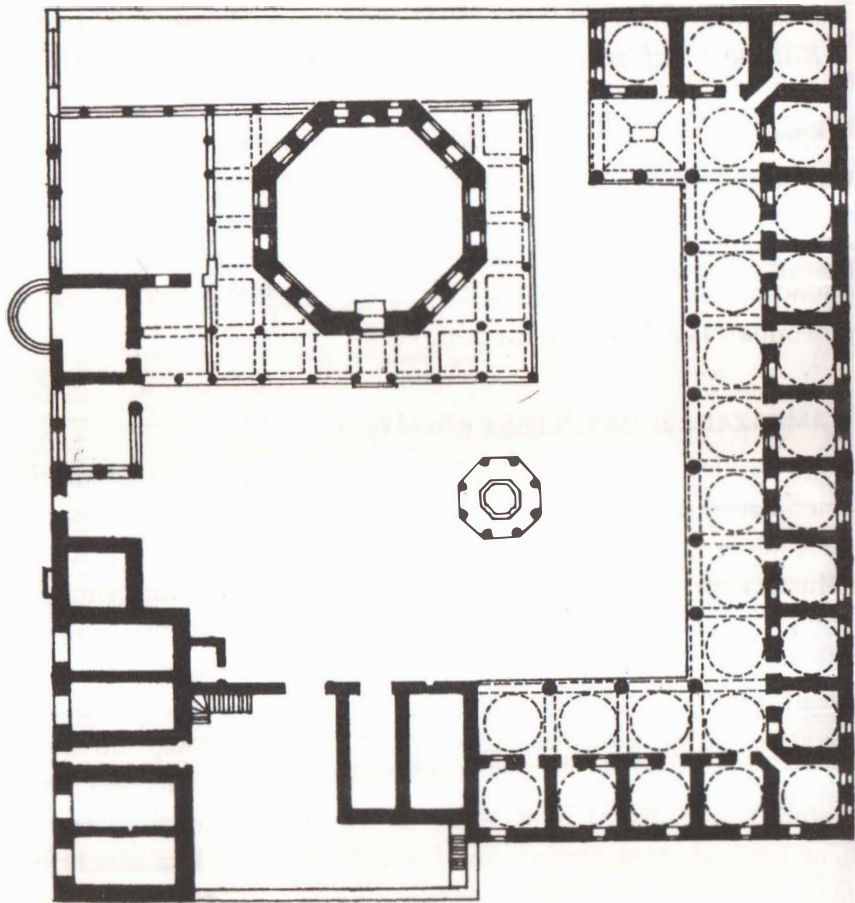
Eğer İstanbul'u tüm detaylarıyla görmek istiyorsak, bir turun bittiği yerde diğeri başlamalı. Bu yüzden Şehzadebaşı'ndaki kavşakta, önceki turumuzu sonlandırdığımız güneybatı köşesindeki noktadan yeni turumuza başlıyoruz. Buradan Şehzadebaşı Caddesi'nin güney kısmı boyunca batıya doğru yürümeye koyulacağız. Bu bizi Fatih Camii'ne ve adını ondan alan Fatih semtine götürecektir.

### **AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA KÜLLİYESİ**

Bir önceki turumuzda incelediğimiz Aya Polieuktos kalıntılarının hemen batısında Amcazade Hüseyin Paşa'nın hoş külliyesi bulunuyor. Klasik küçük külliyelerin en zarif ve güzel örneklerinden biri. Sultan II. Mustafa'nın sadrazamı olduğu dönemde (1697-1702) Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmış, yani klasik dönemin tam sonunda inşa edilmiş. Hüseyin Paşa, Köprülü Ailesi'nden Fazıl Ahmet Paşa'nın kuzeni (amcazadesi) imiş. Tarihçi von Hammer onun için şöyle demiştir: "İmparatorlukta en yüksek otoritenin tahsis edildiği dördüncü Köprülü idi ve akrabaları gibi böyle büyük bir ağırlığı taşıyabileceğini ispatladı... İmparatorluğun çöküşünü önleme, hiç değilse durdurma kapasitesinde idi, ne yazık ki yeteneklerinin onu getirdiği yerde çok kısa süre kaldı, çok büyük umutlar yarattıktan sonra yıldız gibi kaydı geçti."

Külliye hepsi de neredeyse romantik bir intizamsızlık içinde yerleştirilmiş, mescit olarak da hizmet veren sekizgen dersane, medrese, kütüphane, bir sıra dükkân üzerindeki büyük sıbyan mektebi, içinde açık türbeler bulunan iki küçük mezarlık, şadırvan, sebil ve çeşmeden

# AMCAZADE HÜSEYİN PAŞA KÜLLİYESİ



0 10 m.

plan no : 17

oluşuyordu. Caddeye bakan cephenin bir kısmında küçük mezarlıkların duvarları bulunur. Sebilin çıkıntı yapan kavis bu duvarları bölmektedir. Hem sebil hem de duvar pencereleri hoş pirinç parmaklıklarla süslenmiştir. Özellikle girişe yakın türbenin parmaklıkları on yedinci yüzyıl işçiliğinin istisnai derecede güzel örnekleridir. Girişin üzerinde 1698 tarihli Arapça kitabe vardır. Hemen ardında yer alan ve arkasında deposu bulunan çeşme daha sonra eklenmiştir, kitabesinde Şeyhülislam Mustafa Efendi tarafından 1739'da yaptırıldığı bildirilir. Bu cephede son olarak dört dükkân dizilidir, aralarında üst kattaki mektebin iki büyük odasına giden bir giriş vardır. Avluya girince, solda açık türbelerden birini (güzel parmaklıklı olanı) ve mescidin sütunlu revağını görürüz. Bu revak mescidin sekiz köşesinden yedisini çevreler ve böylece onu bir dikdörtgen içine alır. Mescidin minaresi yoktur, belli ki ana işlevi ders-hane olarak düşünülmüştür. Son derece basit bir yapıdır, kubbesi muhtemelen sonradan, soluk görünümlü kalıp bezemelerle süslenmiştir.

Avlunun karşı kenarını önlerinde kubbeli ve sütunlu bir revak bulunan on yedi hücre oluşturur. Sağ tarafın çoğunu kütüphane binası işgal eder. İki katlıdır, ancak alt katı su deposu olarak kullanılmaktadır; yukarı kata çıkmak için binanın yanından ve arkasında dolanan dış merdivenleri tırmandığımızda, küçük kubbeli bir sundurmaya varıyoruz. Kütüphanenin önündeki madalyonda 1754'teki deprem külliye harabeye çevirdikten sonra, 1755'te Hüseyin Paşa'nın kızı tarafından yaptırılan onarım belirtilmiştir; içinden çıkarılmış olan elyazmaları Süleymaniye kütüphanesinde saklanmaktadır. Avlunun sağ tarafını dükkânlar ve üstlerindeki mektep işgal eder: giriş kapısına bakan fasattaki minyatür cami formundaki ilginç küçük güvercinlikler gözünüzden kaçmasın. Avlunun ortasında sütunlu şadırvan bulunur. Çekici bir intizamsızlığı olan külliye almaşık devetüyü rengi kireçtaşı ve sıcak kırmızı tuğla örgüsü, revaktaki mermer sütunlar, türbelerde ve avludaki hoş yaşlı ağaçlar (selviler, akasya ve iki büyük çitlembik ağacı) ile daha da çekici olmuştur. Külliye günümüzde Türk İnşaat ve Sanat Eserleri Müzesi olarak hizmet vermektedir, mimari ve heykeltıraşlığa ait par-

çalar, hat eserleri ve eski mezar taşları içerir. Sergideki Fatih Camii'nin 1894 depreminde düşen minare külâhı özellikle ilginçtir.

## **DÜLGERZADE CAMİİ**

Amcazade külliyesinin karşısındaki küçük, şirin parkta kırık bir sütun vardır, çirkin Birinci Dünya Savaşı anıtlarının tipik örneklerinden biridir, savaş sırasında ölen havacılar anısına dikilmiştir ve 1922 tarihlidir. Parkın kuzeyinde eski Fatih Belediye Binası yer almaktadır, 1913'te yapılan bina I. Ulusal Mimarlık Akımı tarzındadır. Ana cadde boyunca batıya doğru gittiğimizde Amcazade külliyesi ile aynı tarafta küçük, eski, ama pek ilgi çekici olmayan Dülgerzade Camii'ne denk geliriz; camiye Fatih'in memurlarından Şemsettin Habib Efendi 1482'deki ölümünden kısa süre önce yaptırmıştır.

## **KIZTAŞI (MARKİANOS SÜTUNU)**

Caminin ilerisinden sola dönüyor, kısa bir mesafe sonra şehirdeki dört geç dönem Roma anıt sütunundan ikincisini, Kıztaşı'nı görüyoruz. Bu sütun Evliya Çelebi tarafından bilinmesine rağmen Gyllius'un dikkatli bakışlarından kaçmış, 1675'te Spon ve Wheeler tarafından keşfedilinceye kadar da Batı'da varlığı bilinmemiştir. Uzun süre bir arka bahçede gözlerden uzak kalan sütun 1908 yılında bir yangının çevredeki bütün evleri yok etmesiyle açığa çıkmıştır, bu tarihten beri de küçük meydanın ortasında durur. Siyenit granitten, yüksek bir mermer kaidenin üstünde duran monolitik bir sütundur; sütunun üzerinde yıpranmış Korint tarzı sütun başlığı ve köşelerinde kartallar bulunan, bir zamanlar İmparator Markianos'un (s. 450-457) heykelini taşımış kaide vardır. Tabanda yüksek kabartma olarak işlenmiş Nike (Kanatlı Zafer Tanrıçası) figürü de dahil olmak üzere bazı heykel parçaları ve ayrıca sütunun vali Tatianus tarafından İmparator Markianos anısına dikildiğini bildiren ağıt tarzında Latince beyit bulunmaktadır. Türkler kaidedeki Nike figürü nedeniyle bu sütuna Kıztaşı adını vermişlerdir.



Evliya Çelebi figürün uydurulmuş Kral Pozantin'in (Bizans'ın deforme söylenişi) kızı olan bir Bizans prensesine ait olduğuna inanmakta ve Kıztaşı'nın tılsımlı olduğunu iddia etmektedir: "Saraçhanebaşı'nda göğşe baş çekmiş tek parça bir direk üzere beyaz bir sanduka ham mermer üzere Pozantin Kral'ın şanssız kızı gömülüdür ki karınca ve yılan-dan korunması için tılsımlı büyük bir sütundur."

## **FEYZULLAH EFENDİ MEDRESESİ**

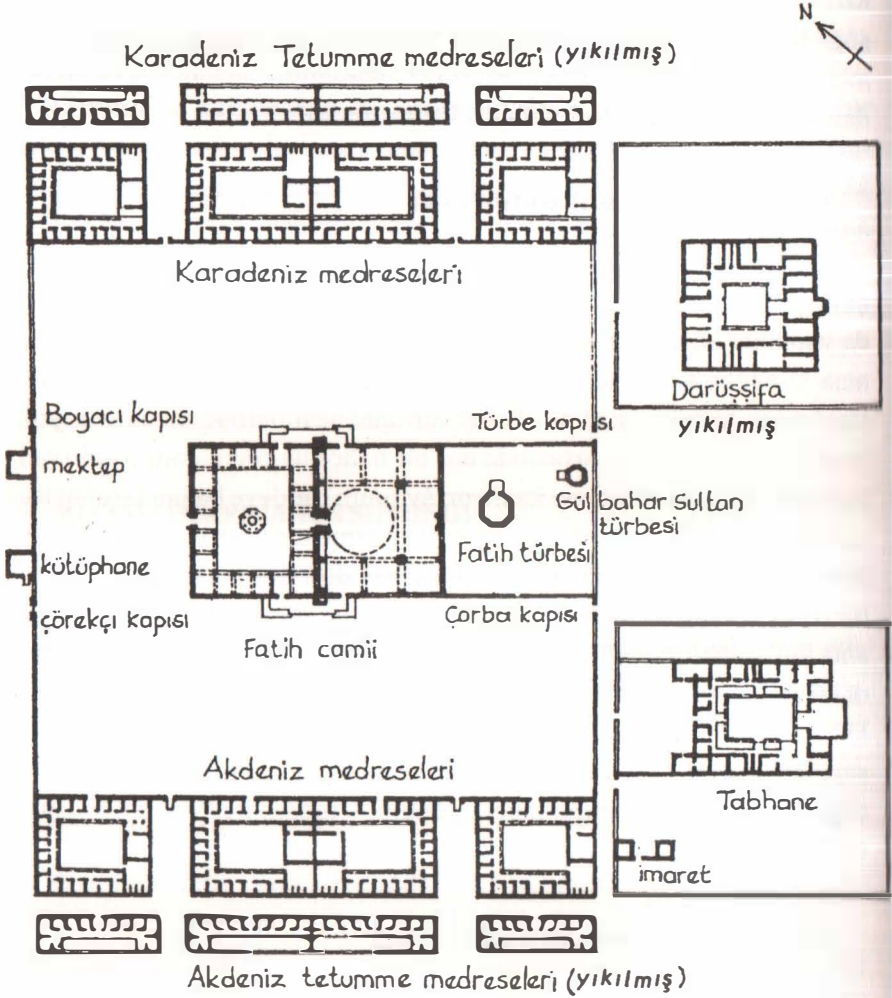
Şimdi ana caddeye dönüyor ve aynı taraftan batıya doğru yürümeye devam ediyoruz. Kısa süre sonra Amcazade Külliyesi ile aynı zamanlarda yapılmış küçük bir külliyeye denk geliyoruz; bu külliye de çok hoş, ama o kadar kapsamlı değil. 1700'de Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından kurulmuş; şimdi Millet Kütüphanesi olarak hizmet veriyor. Medresenin hücreleri, ortasında hoş bir bahçe ile çevrelenmiş şadırvan bulunan avlunun iki yanını kaplıyor. Avlunun caddeye bakan tarafını ise çok süslü ve özgün dersane binası işgal etmekte: Merdivenle farklı şekillerde dokuz kubbe ile örtülü, kemerleri dört sütun ile desteklenmiş bir revağa çıkılıyor. Kısmen camla kapatılması revağın etkisini azaltmış, ama kullanım açısından faydalı olmuş. Revağın sağında ve solunda şimdi kütüphanenin okuma odaları olarak kullanılan büyük kubbeli derslikler bulunur. Uzun süre kullanılmayan ve harabe haline gelen medreseyi 1924'te ölen ünlü kitapsever Ali Emiri Efendi restore etmiş, binayı, değerli kitap ve elyazması koleksiyonunu İstanbul halkına bırakmıştır. Okuma odaları hemen hemen her zaman öğrencilerle doludur.

## **FATİH SULTAN MEHMET KÜLLİYESİ**

Şimdi kendimizi muazzam Fatih Mehmet Külliyesi'nin karşısında buluyoruz. Külliyei geçip yolumuza devam edelim, Fevzi Paşa Caddesi boyunca birkaç yüz metre yürüyüp ilk sapakta sağa dönerek camiye büyük dış avlusunun batısından girelim.

Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan bu büyük cami külliyesi

# FATİH KÜLLİYESİNİN RESTORE PLANI



0 75m.

PLAN NO : 18

İstanbul'daki, hatta tüm Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en kapsamlı ve en gösterişli külliyesidir. Güzel avlulu büyük cami, mezarlık ve türbele- re ilaveten, külliye de sekiz medrese ve bunların ek binaları, tabhane, büyük bir imaret, darüşşifa, kervansaray, sıbyan mektebi, kütüphane ve hamam mevcuttu. Külliye bir kenarı yaklaşık 325 metre olan nere- deyse kare şeklinde dev bir alana, hemen hemen muntazam bir simetri ile yerleştirilmiştir. Evliya Çelebi şöyle anlatır: "...yüksek bir yerden bu latif caminin dört tarafında olan imaretlere ibret bakışıyla baksan halis saf kurşundan göm gök bir imaristandır ki parlayıp durur." Külliye ünlü Havariyun Kilisesi ile ona bağlı binaların alanını işgal eder. Daha fetih zamanında bile harabeleşmiş bu kilise Fatih külliyesinin inşasında yapı malzemesi olarak kullanılmıştır.

Külliyenin 1463-1470'te Atik Sinan tarafından yapıldığı düşünül- mektedir; tarihler giriş kapısının üzerindeki kitabede belirtilmiştir. Mimarın kim olduğu konusunda pek çok tartışma mevcuttur, ama hemen hemen hiç bilgi bulunmaz. Pek çok lakabı vardır: Atik, Azat- lı ve -Evliya'nın belirttiği- Abdal gibi. Bu takma isimlerden ikincisi Türk olmayabileceğini akla getirir; diğer taraftan genellikle Batılı ya- zarlar tarafından yapıldığı gibi, bunun dışında bilinmeyen Hristodu- los isimli Bizans mimarı ile özdeşleştirilmesi, sadece Prens Dimitri Kantemiroğlu'nun şüphe götürür otoritesine dayanmaktadır. Eğer ger- çekten Yunan olsaydı, "Bizans mimarı" olmazdı: on beşinci yüzyılda 26 metre kubbe çaplı bina yapmaya yetkin Bizans mimarı olabileceğine bir an bile inanmak mümkün değil. Daha ziyade Avrupa eyaletlerin- den devşirilmiş ve Osmanlı okullarında mimarlık öğrenmiş bir Yunan olabilir. Mezar taşı kendine inşa ettiği vakfında, Kumrulu Mescidi'nin (Bkz. Bölüm 13) bahçesinde durmaktadır. Ama bundan öğrendiğimiz sadece mimar olduğu -Fatih Külliyesi belirtilmez- ve külliye tamamlan- dıktan bir yıl sonra, 1471 yılında -her nedense- idam edildiğidir. Bu noktada Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde anlatılan ilginç hikâyeyi analım: Buna göre Fatih, camisi Ayasofya kadar yüksek olmadığı için mimarın her iki elinin de kesilmesini emretmiş.

Şimdi caminin kendisine bakalım. Atik Sinan tarafından inşa edilen özgün bina 22 Mayıs 1766'daki büyük depremde yıkılmıştır. Sultan III. Mustafa hemen yeniden inşasını başlatmış ve şimdiki bina tamamıyla farklı bir planla 1771'de tamamlanmıştır. Özgün binadan kalanlar muhtemelen avlu, caminin ana cümle kapısı, mihrap, minarelerin birinci şerefeye kadar olan kısımları, mezarlığın güney duvarı ve buna bitişik kapıdır; külliye'nin diğer tüm binaları depremde fena halde hasar görmüş ama muhtemelen özgün halleri korunarak restore edilmiştir. Caminin özgün biçimi nasıldı? Elbette özgün plan merak uyandırıcıdır ve nasıl olduğunu bilmek önemlidir, çünkü bu fetihten sonra inşa edilmiş ilk selatin camidir. Görünen o ki, caminin 26 metre çapında büyük, merkezî bir kubbesi vardı; doğuda aynı çapta bir yarım kubbeyle desteklenmişti; bunları doğuda iki dikdörtgen paye ve batıda iki dev porfiri sütun taşıyordu; bu iki sütunun her birinden büyük kubbe kemerlerinin alınlık tablasını taşıyan iki kemer yükselmekteydi; kuzey ve güneyde her biri üç küçük kubbeyle örtülmüş koridorlar vardı. Plan Çemberlitaş'taki Atik Ali Paşa Camii'nin (1486) çok büyük ölçekteki benzeridir ve hatta Konya'daki Selimiye'ye (1512 -1520) daha da çok benzer, zaten onun buranın küçük ölçekli bir replikası olduğu gösterilmiştir. Bu plan bir açıdan daha önceki Osmanlı binalarının doğal gelişiminin sonucudur. Ne var ki camiye yıkılmadan gören herkes, yabancılar ve Türkler, Fatih Sultan Mehmet ve mimarı da dahil olmak üzere onu Ayasofya ile kıyaslamıştır; anlaşılan Büyük Kilise'nin güçlü etkisini yansıtan bir yapıydı.

## CAMİ AVLUSU

Bu büyüleyici külliye'den geriye kalanlara bakalım. Batıdan geldiğimizde çevre duvarının bir kısmının, kütüphane ve hemen yakınındaki mekteple birlikte yıkılmış olduğunu görürüz; ağaçlar ve ahşap evler araziyi işgal etmiş, ama böylece pitoresk bir köşe oluşmuş. Karşımızda caminin avlusu var; anıtsal cümle kapısıyla son derece özgündür, ilk haliyle kalmıştır. Batıdaki altı pencerenin kemer aynalarında şehir-

deki en kayda değer kitabeler bulunur: Yeşil somaki mermer üzerine beyaz mermer harflerle Fatih suresi yazılmıştır. Son derece hoş bir etki yaratılmıştır ve böylesine büyüleyici bu kaligrafi tekniğinin neden sadece burada -bildiğimiz kadarıyla- mevcut olduğu sorusunu akla getirir. Hattat Yahya Sufi'dir, caminin cümle kapısındaki ve Saray'da Bâb-ı Hümayun'daki kitabeyi yazan da oğlu Ali'dir. Yalın, ama vakur cümle kapısının köşelerinde garip gömme sütunlar vardır. Dışbükey yivler ya da kaburgalar üstte ve altta birbirine girerek iç içe geçmiş yılan şekli oluştururlar, sütunlar da kum saatini andıran sütun başı ve kaideyle tamamlanır. Bu bezeme külliye de başka yerlerde de kullanılmıştır, ama külliye dışında rastlanmaz.

Pitoresk avlunun ortasında sekiz mermer sütun üzerinde duran neşeli külahıyla, uzun selvi ağaçları arasında şadırvan bulunur. Burası gezginlerin sürekli bahsettikleri gibi selvilerine varıncaya kadar ilk yapıldığı gibidir - elbette selvi ağaçları zaman zaman yeniden dikilmiştir. Revağın antik mermer sütunlarının ince işlenmiş mukarnaslı başlıkları vardır. Son cemaat yerinin her iki ucundaki kemer aynalarında da harika kitabeler vardır, bu erken dönem için tipik olan çok renkli sır [*cuerda seca*] tekniğinde mavi, yeşil ve beyazla birleşmiş canlı sarı çiniyle yazılmıştır. Benzeri panolar I. Selim'in camisinde, Şehzade Mehmet türbesinde ve birkaç erken dönem binada görülebilir. Caminin batı fasadı, cümle kapısı dışında büyük ölçüde barok restorasyon sırasında yapılmıştır. Dıştan bu kapının da avlunun kapısı gibi gömme sütunları vardır, üzerinde derinlik ve vurgu kazandıran bir dizi çıkıntılı çerçevesi olan mukarnaslı sayvan vardır. Kapının yanlarındaki ve üzerindeki tarihsel kitabeler koyu harfli hatla yazılmıştır. Ama kapının iç tarafı daha da dikkate değer; sayvanı bir çift mukarnaslı korniş ile desteklenen deniz tarağı şeklinde oyulmuştur. Ancak, ne yazık ki daha sonra inşa edilen barok tarzındaki balkon önünü kesmiştir.

## CAMİ

İç mekân bizi fazla oyalamayacak. Sinan'ın Şehzade Camii için bulduğu ve Sultan Ahmet ile Yeni Cami'de de kullanılmış olan, merkezî kubbenin dört yarım kubbeyle desteklendiği planın kopyasıdır. Bu camide dış hatlar hâlâ oldukça klasik ve hoştur ama iç mekân hem zayıf hem de ağırdır. Boyama bezemelerin ayrıntıları fazla süslü, renkleri sıkıcıdır; duvarların aşağı kısımlarındaki sıradan beyaz fayanslar o kadar düşük kalitelidir ki rutubetten lekelenmişlerdir! Sağ köşede eski tarz bronz tulumbası ve gümüş tasları ile (bir caminin içinde ender görülen) çeşme vardır; suyu soğuk ve lezzetlidir. Özgün binadan kalan mihrap cümle kapısının tarzındadır, ama aşağı kısımdaki yıldız çerçeveli panolar herhalde barok ilavelerdir. Kesinlikle barok, ama mihrap kadar güzel olan minber polikrom mermerdendir. Hünkâr mahfiline çıkanlara şanslılarsa çay ikram edilir, hünkâr mahfilinin ön odaları imamlar için okul olarak kullanılmaktadır. Bu odalardaki pencere kepenkleri barok kakmacılığın güzel örneklerindendir, mahfilin üzerindeki kubbeyle ise canlı *trompe l'oeuil* boyanmıştır.

## TÜRBELER

Camiye eklenmiş diğer muhteşem külliye binaları caminin kendisinden daha ilgi çekicidir. Caminin arkasındaki mezarlıkta Sultan Mehmet ve eşi, Sultan II. Bayezit'in annesi Gülbahar'ın türbeleri vardır. Her ikisi de depremde sonra özgün temelleri üzerine tamamıyla yeniden inşa edilmiştir. Fatih'in türbesi son derece baroktur, içi gösterişli ampir tarzındadır. Osmanlı zamanında yeni sultanların Eyüp'te Osman'ın kılıcını kuşanmalarından hemen sonra bu türbeyi ziyaret etmeleri âdettendi. Bu ziyaretin onları Fatih'in cesareti ve gücüyle donatacağına inanılırdı. Ancak, yeni sultanlar arasında bu sayede aslan kesilmiş olanı varsa bile pek azdır. Osmanlı ordusunun savaşlarda muzaffer olduğu zamanlarda, başarılı bir seferden sonra Fatih'in türbesinin duvarlarını ele geçirilen silahlarla donatma geleneği vardı. Yüzyıllarca türbe şehir

halkının sürekli ziyaret ettiği bir yer olagelmiş, Fatih ve diğer güçlü sultanlar ermiş benzeri bir konumda kabul edilmiştir. Ancak 1924'ten sonra, hilafetin kaldırılmasının ardından, tüm padişah türbeleri kapatıldı; son yıllarda tarihî ya da estetik değerleri nedeniyle birkaçı tekrar halka açılmıştır.

Gülbahar'ın türbesi sade ve klasiktir, orijinal yapıya epeyce benziyor olmalıdır. Asılsız bir rivayete göre Gülbahar Fransa Kralı'nın kızıymış, babası onu İmparator Konstantinos Dragas'a gelin olarak göndermiş ve şehrin fethi sırasında Türklerin eline geçmiş. Rivayet Gülbahar'ın Fatih'in eşi ve Bayezit'in annesi olmasına rağmen asla İslamiyet'e geçmediğini ve Hristiyan olarak öldüğünü de söyler. Evliya Çelebi bu söylencenin bir versiyonunu anlatıp Gülbahar'ın türbesi hakkında şunları yazmıştır: "Hakîr nice kere seher vakti görmüştür ki eczâhânlar türbesinde cüzler okuduklarında diğer kubbelerde gömülü olanlara yönelip Kur'an okurlar, ama bunun İslam ile göçtüğüne şüphe olduğundan bütün eczâhânlar sandukasına arkalarını çevirip Kur'an okurlar. Hakîr nice kere gördü ki Fransa Frenk taifesi gizlice gelip türbedârlara birkaç akçe verip ziyaret ederler, zira daima kapısı kapalıdır." Evliya Çelebi ile eş zamanlarda yazan İtalyan seyyah Cornelio Magni de aynı hikâyeyi anlatır, türbe bekçisi onu Gülbahar'ın inancına bağlı Hristiyan bir prenses olduğuna ikna etmiştir: "Türbenin kapısı, hatta pencereleri bile her zaman kapalıdır. Bunun sebebini sordum ve bana şöyle dediler: 'Ruhu gölgelerde yaşayan bu kadının mezarı ışığı hak etmiyor!'" Israrla rica etmesi ve yakınlardan geçen bir Emir'in aracılığıyla sonunda türbe bekçisi onu içeri alır. "Hürmet ve huşu içinde girdim... ve sessizce bu talihsiz Prensesin ruhu için *De profundis* okudum."

Mezarlığın güney köşesindeki küçük kütüphane Sultan I. Mahmut tarafından 1742 yılında yaptırılmıştır.

## MEDRESELER

Cami alanının kuzeyinde ve güneyinde simetrik yerleştirilmiş ve planları neredeyse birbirinin aynısı sekiz büyük medrese bulunur. Her birinde öğrenciler için on dokuz hücre ve bir dersane vardır. Dersane girişleri yandadır ve her girişin yanı başında ağaçlıklı küçük bir bahçeye yer verilmiştir; başka yerlerde buna pek rastlanmaz, ama son derece hoş bir etki yaratmaktadır. Her medresenin yanında, yarı büyüklükte birer ek bina vardı, bunlar kaybolmuştur; bir terasın üç yanındaki revaklardan oluşuyorlarmış. Toplam olarak, her birinde muhtemelen dört öğrencinin kaldığı 255 hücre, yani öğrenci odası varmış. Anlaşılan bu medreselerin öğrenci kontenjanı bini aşıyordu - bu da büyük bir üniversite demektir. Bu güzel binalar yakın zamanda restore edilip yeniden öğrenci yurdu olarak kullanılmaya başlamıştır.

## TABHANE

Cami alanının imarete yakın olduğu için Çorba Kapısı denilen güneydoğu kapısı özgün yapıya aittir. Sayvanın porfir ve yeşil somakiden sıradışı desenli ince taş işçiliğine ve tepedeki yeşil somaki "sorguca" dikkat edin. Bu kapıdan külliye'nin belki de en güzel binası olan, başarılı bir restorasyon geçirmiş tabhaneye (gezgin dervişlerin kaldığı konuk-evine) geliyoruz. Tabhanenin çok güzel bir avlusu var, genelde şaşırtıcı, hatta eşsiz bir binadır. Avlunun yirmi kubbesi, şüphesiz ki Havariyun Kilisesi'nden alınmış olan, yeşil somaki ve siyenit mermer son derece güzel antik on altı sütun ile desteklenmiştir. Doğu ucunda -derviş ayinleri için- mescit-zaviye olarak hizmet vermiş (ne yazık ki kubbesini kaybetmiş) büyük kare oda bulunur. Bunun her iki tarafında kubbeli iki geniş oda vardır. Birer açık eyvana açılan bu odalar çok ilginçtir: Her birinin kubbeleri ilk bakışta barok olduğuna yemin edebileceğiniz dikdörtgen paye ile desteklenmektedir. Ancak yakından incelendiğinde bunların caminin cümle kapısında gördüğümüz iç içe geçmiş desen-



lerle bezeli, kum saati şeklindeki sütun başlığı ve kaideyle sona eren gömme kaburgalı sütunlardan olduğu görülür. Gülbezekler de ve hatta on sekizinci yüzyıl işine çok benzeyen pervazlar da bu ve diğer Fatih zamanı binalarıyla paralellik gösterir. İki açık eyvanın yazları, zaviyeye bitişik iki odanın ise kışları namaz ve toplantılar için, köşedeki iki odanın ise ziyaretçilerin çantalarını muhafaza etmek üzere kullanıldığı düşünülmektedir. Kuzey ve güney kenarlarının batı ucundaki iki oda yapının geri kalanlarıyla bağlantılı değildir ve zaten batıdaki önavludan müstakil girişleri vardır; mutfak ve fırın olarak kullanılmış bu odalar hiç şüphesiz bitişikteki imarete bağlıydılar. Böylece geriye misafirler için on -ya da muhtemelen on iki- oda kalır; çünkü güney tarafın ortasından bir geçit eskiden kervansaray ve imaretin olduğu alana açılan küçük kemerli girişe uzanır; buna bitişik merdivenler beşik kubbeli bir odaya gider. Karşıda, kuzey tarafta benzeri bir alanı tuvaletler işgal ediyordu; ama burada kubbe ve dış duvar yıkılmış, baştan savma onarım özgün düzenlemenin nasıl olduğunu anlamayı zorlaştırmıştır. Tümüyle sıradışı bir binadır.

## KERVANSARAY

Bugünkü Fatih okulunun öğrencilerinin top sahası olarak kullandıkları güneydeki büyük boş alanın doğusu kervansarayın, batısı imaretin arazisiydi. Güneybatı köşesinde imaretin iki yıkık parçası (harabe halindeki küçük kubbeli odalar) bulunur. Evliya yetmiş kubbesi olduğunu söyler; bu da 46 kubbesi olan tabhaneden büyük olduğunu gösterir ki, son derece inandırıcıdır. Çünkü medresenin bin öğrencisine, çok sayıdaki din adamına, kurumun hocalarına, darüşşifadaki hastalara ve çalışanlara, tabhane ve kervansarayın konuklarına ve civardaki fakir fukaraya günde iki öğün yemek çıkarttığı düşünülürse, imaretin devasa olması gerektiği açıktır. Kervansaray tamamıyla yok olmuştur, ama Evliya ahırlarının 3000 at ve katır barındırabildiğini söylediğinden, onun da ne kadar büyük olduğu tahmin edilebilir. Güneye doğru tüm arazi

kazılmalıdır; zeminin yükseldiği açıktır ve kazı çalışmalarıyla imaret ve kervansarayın boyutları ve planları tespit edilebilir. Külliye'nin yok olmuş başka bir binası ise darüşşifadır. Darüşşifa mezarlığın kuzey tarafına, tabhaneye simetrik olarak yerleştirilmişti; bir cadde ismi ile bulunduğu alanı hatırlatmakta ve modern evler arasında duvarlarından küçük parçalar görülebilmektedir.

## NAKŞİDİL TÜRBEİ

Fatih'in tabhanesinin karşısında 1817-1818'de Sultan I. Abdülhamit'in eşi ve Sultan II. Mahmut'un annesi Nakşidil Valide Sultan için inşa edilmiş türbe külliyesi bulunur. Söylenceye göre, Nakşidil Valide Sultan İmparatoriçe Josephine'in kuzeni Aimée Dubuc de Rivery'dir, Cezayirli korsanlar tarafından esir alınmış, Cezayir Beyi tarafından Sultan'a sunulmuştur. Yine bu söylenceye göre on dokuzuncu yüzyılın başlarında imparatorluğun Fransa yanlısı politikası onun oğlu ve Saray üzerindeki etkisi sonucunda ortaya çıkmıştır ve hatta devrimin elebaşlarından biridir. Bu hikâyeden hareketle Leslie Blanch *Wilder Shores of Love* adlı romantik bir roman yazmıştır; ama ne yazık ki hikâyenin aslı astarı yok gibidir. Bu söylence bir tarafa, Nakşidil'in türbesi barok-ampir tarzda çok hoş bir binadır, Fatih külliyesinin klasik yapılarının ciddiyetiyle güzel bir kontrast yaratır. Köşede on dört kenarlı büyük türbe durur; iki sıra penceresinden üsttekiler beyzidir, bu özellik hoş ve benzersizdir. On dört cephe birbirinden ince (çok ince) sütunlarla ayrılır; sütun başlıklarının tepesinde, ilk korniş seviyesinde neredeyse çepeçevre dolanan ve alevi andıran uzun akantus yaprakları oyulmuştur, bu da işçilikteki hüneri gözler önüne serer -tümüyle çok orjinal ve albenili bir binadır. Tabhanenin karşısındaki sokak boyunca uzanan duvarda bir kapı ve türbe ile aynı gösterişli tarzda büyük sebil vardır. Kapı çekici bir avluya açılır, bu avludan da iç dekorasyonu son derece zarif ve yalın türbeye geçilir. Türbenin çaprazında, avlunun uzak köşesinde yuvarlak ve son derece zarif başka bir türbe bulunur. Burada Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahı Sultan VI. Mehmet

Vahdettin'in annesi Gülüstü Valide Sultan ve Abdülmecit ailesinin diğer üyeleri gömülüdür. Dışarıda, kuzey-güney istikametindeki sokak boyunca uzanan duvar bir sonraki köşede bir zamanlar sıbyan mektebi şimdiyse dikiş nakış okulu olan binada sonlanır. Hem duvar hem mektep tuğla ve taştan, Nakşidil'in türbesinden daha eski bir gelenekle inşa edilmişlerdir, ama alevi andıran akantus motiflerinin ara sıra tekrarlanması aynı külliye'nin parçası olduklarını gösterir.

Geldiğimiz yoldan geri dönüyor, Nakşidil'in türbesini arkamızda bırakıp Aslanhane Sokağı boyunca yola devam ediyor ve kısa süre sonra kendimizi yeniden Fevzi Paşa Caddesi'nde buluyoruz. Karşıya geçip Feyzullah Efendi Medresesi'nin batı yanındaki sokaktan yokuş aşağı inerek Fatih Camii'nin güney ve batısındaki turumuza devam ediyoruz.

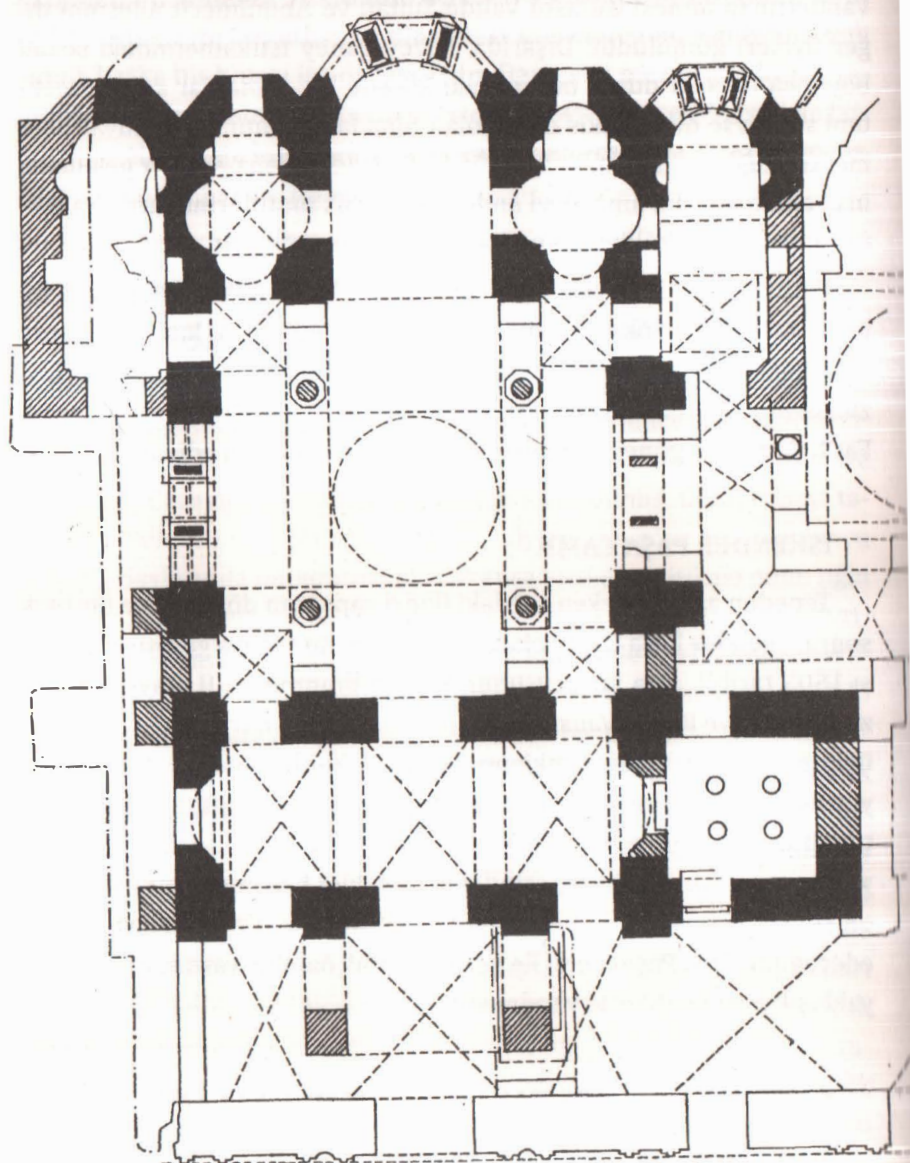
## İSKENDER PAŞA CAMİİ

Tepeden aşağı inerken sağdaki ikinci sapaktan dönüyor ve bir blok sonra İskender Paşa Camii olarak bilinen tarihî binaya geliyoruz. Burası 1505 tarihli, ama kurucusunun kimliği bilinmiyor; II. Bayezit'in vezirlerinden ve Bosna Valisi olduğu düşünülüyor. Sağır kubbesi duvarlar üzerindeki bingilerle desteklenmiş sade, vakur bir binadır; son cemaat yerinin üç küçük kubbesi oldukça yıpranmış Bizans sütun başlıklı antik sütunlarla desteklenir. Minare şerefesinin mukarnaslı bindirmesi vardır, ama minarenin tepesindeki ilgi çekici bezemeler muhtemelen on sekizinci yüzyıldaki restorasyona aittir. Caminin birazdan ziyaret edeceğimiz Bali Paşa Camii ile pek çok ortak özelliği vardır; her ikisi de yaklaşık aynı tarihlerde yapılmıştır.

## KONSTANTİNOS LİPS MANASTIRI (FENARÎ İSA CAMİİ)

Aynı yönde devam ettiğimizde Halıcılar Caddesi'ne varıyoruz, buradan sola dönüyor ve birkaç blok yokuş aşağı iniyoruz. Yolun Vatan Caddesi ile kesiştiği köşede büyük bir Bizans kilisesi var: Fenarî İsa Camii

# KONSTANTINOS LİPS KİLİSESİ



0 10 m.

plan no: 19

ya da Konstantinos Lips Manastırı. Kilise Bizans Enstitüsü tarafından incelenmiş ve kısmen restore edilmiştir, birazdan anlatacaklarımız burada varılan sonuçların bir özetidir. Farklı farklı tarihlerde inşa edilmiş bu karmaşık bina iki kilise, bir çift narteks ve yan şapelden oluşur; özgün yapı Osmanlı zamanında camiye çevrilirken ciddi biçimde değişmiştir. Kuzey taraftaki kilise 907 yılında, VI. Leon ve VII. Konstantinos Porfirogennitos dönemlerinde yüksek bir memur olan Konstantinos Lips tarafından Theotokos Panakrantos'a, Tanrı'nın Lekesiz Annesine adanmış. Dört sütunlu kilise tipindedir (Osmanlı döneminde sütunların yerine kemerler konmuş); ama alışılmışın dışında beş apsis varmış, kuzey ve güneydeki ilave apsisler binanın geri kalanından dışarı doğru çıkıntı yapıyormuş. Kuzeydeki apsis yıkılmış, güneydeki ise güney kiliseye dahil edilmiştir. Diğer bir alışılmadık, belki de benzersiz özelliği ise, çatıda ana kubbe etrafına yerleştirilmiş dört küçük şapeli olmasıdır. Bu kuzey kilise yapıldıktan yaklaşık 350 yıl sonra, VIII. Mihail Paleologos'un (s. 1259-1282) eşi İmparatoriçe Theodora manastırı kurmuş ve güneye bir kilise, her iki kilise için bir dış narteks ve güneydeki yeni kilisesine bir şapel eklemiştir; ilaveler Paleologos ailesine cenaze evi olarak hizmet verecek şekilde tasarlanmıştır. Vaftizci Yahya'ya adanan yeni kilise çevredalızlı kilise tipindeydi: Nef kuzey, batı ve güneyde yan sahinlerden her biri iki sütunla desteklenen üç gözlü birer arkatla ayrılıyordu. (Bunların hepsi Osmanlı döneminde kaldırılmıştır, ama bazı sütunların kaideleri hâlâ durmaktadır, yukarıdaki arkadın Türklerin ördüğü duvarlara gömülmüş dar kemeri görülebilir.) Üç apsisinden kuzeydeki eski kilisenin güneyindeki ekstra apsismiş. Yani toplam yedi apsis varmış; altısı günümüze ulaşmış ve doğu fasadını son derece albenili kılmakta. İçerde özellikle kuzey kilisesinde korniş ve pencere çerçevelerindeki güzel oyma bezemelerin önemli bir kısmı hâlâ mevcuttur.

## **SULTAN SELİM MEDRESESİ**

Vatan Caddesi Yeni Bahçe dolaylarında Likos Deresi'nin antik yatağını takip eder. Son zamanlara kadar burası sadece bahçeydi, hâlâ sebze bahçelerinin bir kısmı durur, ama yeni yol boyunca ayaküstü anlatılacak bir medrese ve türbe dışında ilgi çekici eserler yoktur. Konstantinos Kilisesi'nin biraz batısında, Vatan Caddesi'nin karşı tarafındaki büyük ve hoş medrese yakınlarda restore edilmiştir. Burası Kanuni Sultan Süleyman tarafından babasının anısına yaptırılmış Sultan Selim Medresesi'dir, mimarı Sinan'dır. Yirmi öğrenci hücresi avlunun üç tarafını işgal eder, dördüncü kenarında bir ara camiye çevrilmiş olan büyük ve hoş derslane bulunur. Küçük kubbeli revaktan geçilen özgün giriş dershanenin arkasındadır ve onunla tuhaf bir açı yapar; burayı çevreleyen duvarın da tuhaf bir intizamsızlığı var. Yine de bina son derece çekici, içeri girince bu tuhaf intizamsızlık da hissedilmiyor.

## **ŞAH HUBAN HATUN TÜRBEŞİ**

Bu medresenin hemen batısındaki yan sokakta duvarlarla çevrili bahçe içinde bir türbe ve mektep bulunur. Canlı bahçeye kuzeydeki kapıdan giriliyor, solda Yavuz Sultan Selim'in 1572 yılında ölen kızı Şah Huban Hatun'un sekizgen türbesi var. Bu da büyük Sinan'ın eserlerinden. Türbenin belirtmeye değer bir özelliği yok, ama mektep azametli. Burası bir çifte mektep, yani her birinin üzeri kubbeyle örtülü, zarif ocaklı iki geniş odadan oluşuyor. Revağın ahşap çatısı ve sütunları son zamanlardaki restorasyona ait modern parçalar; ama belki de aynı derecede sade özgün parçaların kopyalarıdır. Şu anda bina ayakta tedavi olan akıl hastaları için hastane olarak hizmet vermektedir.

## HÜSREV PAŞA TÜRBESİ

Vatan Caddesi'nde tekrar karşıya geçip, hemen karşısındaki Akdeniz Caddesi'ne giriyor ve bir süre yokuş yukarı yürüyoruz. Soldaki dördüncü sapakta Hüsrev Paşa Sokağı'na dönüyor ve bir sonraki köşede, solda çok hoş ve gösterişli bir türbeye varıyoruz. Mimar Sinan tarafından Sultan II. Bayezit'in torunu, Macaristan'ın kaderinin iki saatten kısa sürede belirlendiği 1526'daki Mohaç Savaşı'nın komutanlarından Hüsrev Paşa için yapılmış. Hüsrev Paşa uzun yıllar Bosna'yı debdebe ve lüks içinde, ama büyük bir adaletle yönetmiş. Suriye valisiyken 1536-1537'de Halep'te Mimar Sinan'a bir cami yaptırmış; bu Sinan'ın tarihlenebilen ilk eseridir ve hâlâ ayakta. Rumeli Beylerbeyi ve Dördüncü Vezir'ken, 1544'te Sadrazam Süleyman Paşa'ya karşı bir komploya iştirak ettiği için gözden düşmüş. İktidarı kaybedince umutsuzluğa kapılmış, gerçekten yemeden içmeden kesilerek, kendini ölüme mahkum etmiş; bu Osmanlı'daki ender intihar vakalarından biridir. Hüsrev Paşa'nın türbesi sekizgendir, sekiz cephe birbirinden ilk pervaza kadar incelikle oyulmuş mukarnaslı ince sütunlarla ayrılır; kubbe biraz içerdendir ve kendine ait oymalı pervazı vardır.

## BALİ PAŞA CAMİİ

Şimdi türbenin tam karşısında yokuş yukarı giden sokağa giriyoruz. İlk kavşağı geçtikten sonra, sokağın sağ tarafında son cemaat yeri harabe halinde olan güzel bir camiye geliyoruz. Cümle kapısının üzerindeki kitabede 1504 yılında Sultan II. Bayezit'in kızı Hüma Hatun tarafından 1495'te ölen eşi Bali Paşa için yaptırıldığı belirtilmiş. *Tezkire*'de Sinan'ın eserleri arasında belirtildiği için, Sinan'ın bu camiye yeniden inşa ettiğini varsayabiliriz, ancak eski plana sadık kalıp kalmadığını söylemek imkânsız. Bali Paşa'nın planı basit, bir dereceye kadar turumuzda daha önce ziyaret ettiğimiz İskender Paşa'nın planını hatırlatıyor. Aralarındaki ana fark şudur: Bali Paşa'da kubbenin kuzey, batı ve güneydeki kubbe kemerleri çok derindir, nerdeyse birer beşik tonoz

sayılır; böylece kuzeyde ve güneyde üzerinde galeriler olan sığ açıklıklara yer bırakılmıştır. Cami 1894'teki depremde ve 1917 yangınında ciddi şekilde hasar görmüştür; 1935'te kısmen onarılmış ve son yıllarda bir miktar restorasyon geçirmiştir. Ama son cemaat yerinin beş kubbesi asla yeniden yapılmamıştır; bu da fasada çıplak bir görüntü vermektedir.

## **MİMAR SİNAN MESCİDİ**

Bali Paşa Camii'nden ayrılıp Hüsrev Paşa Sokağı'na dönüyor, aynı istikamette yürümeye devam ediyoruz. Soldan ikinci sapakta Akşemseddin Caddesi'ne girip yokuş aşağı bir blok yürüyoruz. Orada, solumuzdaki köşede büyük mimarın kendisi tarafından 1573-1574'te kurulmuş vakfın parçası olan Mimar Sinan Mescidi'ne varmış oluyoruz. Şimdiki cami minaresi dışında tamamıyla yenidir, çoktan kaybolup gitmiş mescidin yerine yapılmıştır. Özgün caminin yapısı oldukça düzensizdi, ahşap çatılı iki dikdörtgen odadan oluşuyordu. Minare ender görülen tiptedir, belki de Sinan'ın bu tarzda yaptığı tek minaredir. Sekizgen ve balkonsuzdur; bunun yerine, müezzinin ezan okuması için tepede sekiz fasadın her birine bezemeli bir pencere yapılmıştır. Pek küçük bir tarihî eser olmasına rağmen minare büyük Sinan'ın anıtlarından biri olarak durur - umarız giderek üstüne doğru yığılan modern ve çirkin apartmanların saldırısına rağmen her zaman ayakta kalır.

## **MESİH PAŞA CAMİİ**

Akşemseddin Caddesi'nde geri dönüp yaklaşık 250 metre tırmanınca, solunda hoş, klasik bir cami bulunan meydana varıyoruz. Burası 1585'te yapılmış Mesih Paşa Camii, mimarı bilinmiyor. (Cami çoğunlukla Sinan'a atfedilir, ama bu yönde kanıt yoktur.) Kurucusu Mısır'daki valiliği esnasında zalimliği ile ün salmış Hadım Mesih Mehmet Paşa'dır, Sultan III. Murat döneminde doksan yaşındayken kısa bir süre Sadra-



zam olmuştur. Avlu çekici ama biraz kasvetlidir, bildik kubbeli revaklardan oluşur, ama sıradışı şekilde revakların altında abdest çeşmeleri bulunur; çünkü genellikle şadırvana ayrılan avlunun ortasındaki yer Mesih Paşa'nın hoş görünüşlü açık türbesi için kullanılmıştır. Caminin önünde bir çift son cemaat yeri vardır, ama ikinci revağın arkatları durmasına rağmen ahşap çatısı kaybolmuştur; iç son cemaat yeri her zamanki gibi beş açıklıklıdır. Binanın planı, köşegenlerde tonozbingi olarak kullanılan yarım kubbelerle kareye oturtulmuş sekizgen şeklindedir. Ama bu tipteki camilerde galerilerin altında yan sahinler olduğu halde, bunlar revağa dönüştürülmüştür. Yani sütunlu bir arkat yerine dış galeriye açılan pencereleriyle bir duvar bulunur. Bu dış galeri de şimdi camla kaplanmış dev kemerlerle dışarı açılır. Mihrap ve minberin mermer işçiliği ve pencerelerdeki parmaklıklar çok güzeldir. En iyi dönemden çiniler bu ilginç binanın dekorasyonunu tamamlar.

## HIRKA-İ ŞERİF CAMİİ

Eğer caminin güney kapısından çıkar ve yokuş yukarı kıvrılan yolu takip edersek, birkaç dakika içinde gerçekten çok farklı tarzda bir camiye geliriz. Hırka-i Şerif Camii 1851 yılında Abdülmecit tarafından İstanbul'daki kutsal emanetler arasında bulunan Peygamber'in Veysel Karani'ye verdiği hırkanın muhafazası ve ziyareti için inşa ettirilmiştir. (Peygamber'in diğer bir hırkası Topkapı Sarayı'ndaki özel dairededir.) Cami tam anlamıyla ampir tarzdadır ve bu tarzdaki pek çok binada olduğu gibi son derece başarılı bir çalışma olmayı ucundan kaçırır; ama her şeye rağmen çok hoştur. Anıtsal cümle kapısı taş döşeli geniş avluya açılır; iki uzun minare aşırı derecede incedir ve Korint tarzı sütun başlığı formunda balkonları vardır. Fasat biraz iticidir, bir camiden ziyade sarayı andırır ama içerisi çok hoştur; sekizgen şeklindedir ve dış galerisi vardır. Yeşilimsi kahverengi duvarlar ve kubbe biraz gösterişli ama maharet ve incelikle işlenmiş alçı kabartma halindeki çelenk ve asma desenleriyle bezenmiştir. Mihrap, minber ve kürsü ince bir işçi-

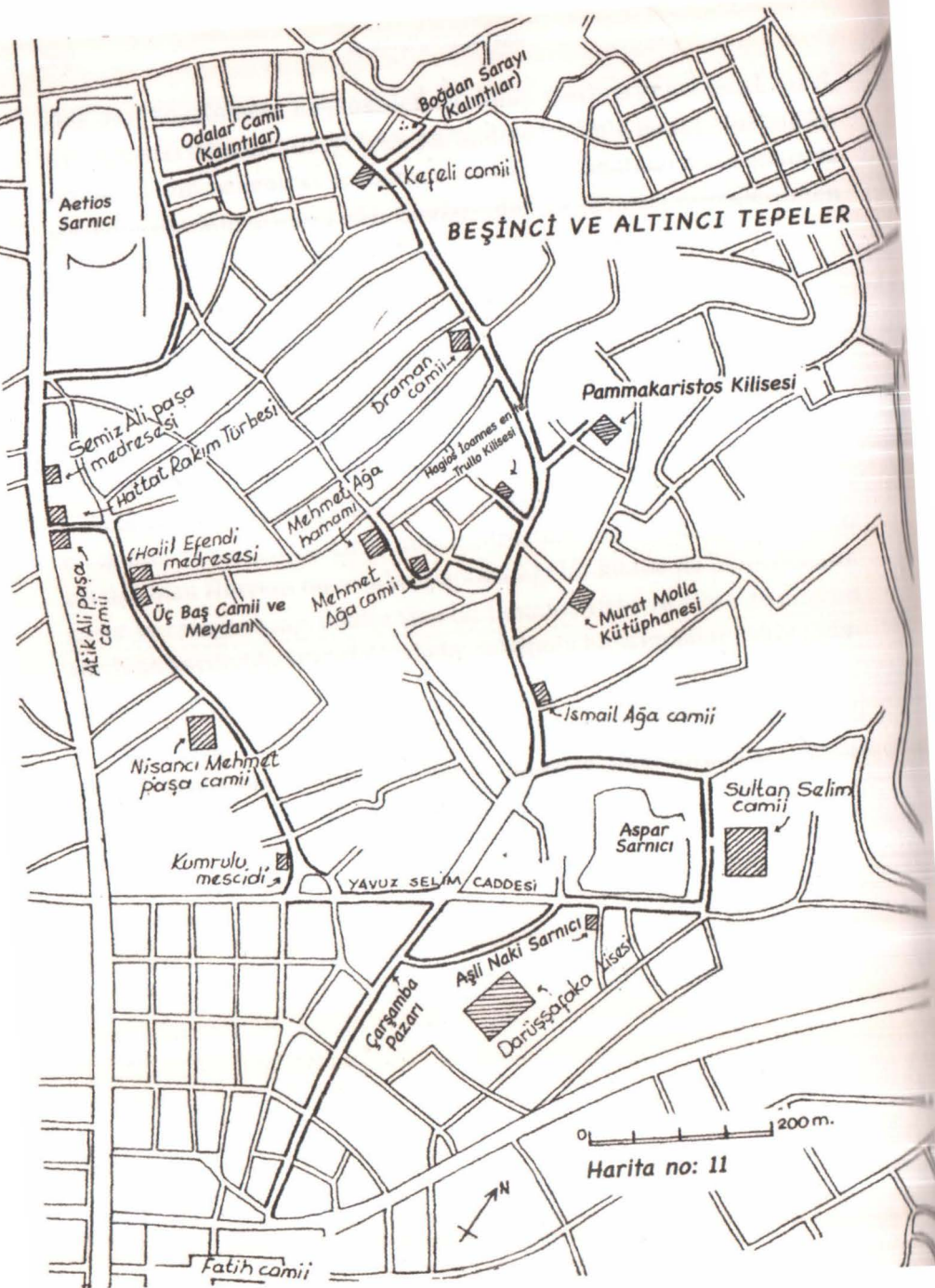
likle mor konglomera mermerden oyulmuş, mermerin gri, yeşil, mavi, siyah ve sarı benekli yüzeyi iyice parlatılmıştır. Ünlü hattat Mustafa İzzet Efendi'nin ve kendisi de hattat olan Sultan Abdülmecit'in hatlarıyla süslenmiştir. Mimarinin farklı tarzlarından ve şaşırtıcı örneklerinden hoşlananların mutlaka görmesi gereken, albenili bir binadır.

### **HÜRREM ÇAVUŞ CAMİİ**

Hırka-i Şerif Camii kısmen yapay olan yüksek bir set üzerine inşa edilmiştir; güneydeki merdivenle aşağıdaki Keçeciler Caddesi'ne açılan anıtsal kapıya inilir. Buradan sağa (batıya) döner ve bu caddeyi takip ederek yarım kilometre kadar sonra solda, eğer mimarı Sinan olmasaydı ilginizi çekmeyecek bir camiye geliriz. Binanın 1560 yılında, divan çavuşu olan Hürrem tarafından yaptırıldığı bir kitabe ile bildirilmiştir. Çatısı ve revağı ahşap, dikdörtgen bir binadır; 1844 ve 1901'de onarım gördüğü kaydedilmiştir. Belki de bu sebepten bir zamanlar sahip olduğu bütün çekiciliği yitirmiştir.

Tam cami bahçesinin karşısındaki sokakta Koca Mimar Sinan adlı hoş bir çayevi var. Anacaddeye geri dönmeden önce burada oturup bir çay içmek ve dinlenmek isteyebilirsiniz.





## Beşinci ve Altıncı Tepeler

*Nişancı Mehmet Paşa Camii. Aetios Sarnıcı. Fethiye Camii  
(Pammakaristos Kilisesi). Sultan Sarnıcı (Aspar Sarnıcı  
Yavuz Selim Camii.*

Şimdiki turumuz Fatih semtinde, Stambol'un Beşinci ve Altıncı tepelerine olacak. Burada modern şehri hatırlatan her şeyden neredeyse tamamen uzaklaşıyor, İstanbul'un turistik yerlerine göre çok az değişmiş semtlerinde dolaşıyoruz. Turistler buraya ender olarak gelir, çünkü buralardaki anıtlar, bir ikisi hariç, tarihî ve mimari olarak ilginç olmalarına rağmen en önemli eserlerden değildir. Renkli pazarlara, pitoresk yan sokaklara ve Osmanlı İstanbul'unu hatırlatan çınarlarla gölgelenmiş meydanlara rastlayacağız. Şehrin bu ana güzergâhlardan uzak kısmında gezinmek hem köy benzeri atmosferi hem de zaman zaman arka sokaklarda saklanmış ya da Haliç'e bakan bir set üzerine tünemiş Osmanlı camileri ve Bizans kiliselerini görme fırsatıyla caziptir.

Başlangıç noktamız Fatih Camii'nin dış avlusu olacak, turumuzun ilk kısmı bizi buradan Beşinci ve Altıncı tepelerin güney yamaçlarına götürecektir, saat yönünde bir daire çizerek başlangıç noktamıza döneceğiz. Avlunun batı ucunda, sağdaki kapıdan çıkıp ilerliyoruz. Şimdi Beşinci Tepe boyunca kuzeybatıya doğru uzanan Darüşşafaka Caddesi'ndeyiz. Bu caddede yürüdükçe, adını Çarşamba günü kurulan pazardan alan canlı Çarşamba semtini görüyoruz. (İstanbul'da haftanın her günü bir semtte pazar kurulur ve bu nedenle İstanbul'da hemen hemen haftanın her gününün ismini taşıyan mahalleler bulmak mümkündür.)

Darüşşafaka Caddesi'nde birkaç yüz metre ilerledikten sonra sağda biraz geride caddeye ismini veren Darüşşafaka Lisesi'ne rastlıyoruz.

1855'te kurulan Darüşşafaka ülkedeki en iyi orta öğretim okullarından biri. Okul şimdi başka bir yere taşındı ve özgün binası boş duruyor.

## KUMRULU MESCİDİ

Darüşşafaka'yı geçtikten kısa bir süre sonra Yavuz Selim Caddesi'ne geliyor ve sola dönüyoruz. Bu caddede 150 metre kadar yürüyor ve yolu kesen ilk büyük caddeden sağa sapıyoruz. Kısa bir süre sonra solda Kumrulu Mescidi'ne varıyoruz. Cami ismini bitişindeki çeşmede kullanılmış Hayat Çeşmesi'nden su içen iki kumruyu gösteren Bizans heykel parçasından alıyor. Caminin ilgi çekici yanı kurucusu ve mimarının Fatih Sultan Mehmet'in başmimarı, Fatih Camii'ni yapan Atik Sinan olmasıdır. Atik Sinan'ın mezartaşı caminin bahçesinde görülebilir, üzerindeki kitabede 1471'de idam edildiği yazar.

## NİŞANCI MEHMET PAŞA CAMİİ

Aynı caddede yolumuza devam ediyor, solda Nişancı Mehmet Paşa'nın güzel camisine geliyoruz. Bu klasik camilerin en iyilerinden biri - ve Sinan tarafından yapılmamış! (Elbette sıklıkla cami Sinan'a atfedilir, ama eserlerinin listelendiği *Tezkire*'de belirtilmez.) Ne yazık ki mimarının kimliği bilinmemektedir, ama Nişancı Mehmet Paşa adına 1584-1588 arasında inşa edilmiştir. Belli bir mesafeden bakıldığında hatlarının zarafeti ve üst kısmın usta tasarımı görülebilir: etrafı -kubbenin kemerlerini taşıyan sütunların devamı olan- sekiz küçük kulecikle çevrili büyük kubbe, iki farklı büyüklükte sekiz yarım kubbe ve kubbenin tabanına alışılmadık şekilde yakın minare - kavisler ve dikey çizgilerin kusursuz bir orantıyla dağılımı. Camiye sivri kemerler kullanılmış güzel bir avludan giriyoruz; beş açıklıklı son cemaat yerinde Sultan III. Mustafa'nın *tuğrasını* taşıyan kitabe var, 1766 yılında -muhtemelen o yıl gerçekleşen büyük depremden sonra- yapılmış restorasyon belirtilmiş.

Caminin planı kareye oturtulmuş sekizgenin ilginç bir çeşitlemesi.

Kısmen gömülü sekiz sütun kubbe kemerlerini destekliyor; eksenlerde dört yarım kubbe var, köşelerdeki daha küçük yarım kubbeler ise tonozbingi işlevi görmekte, pendentifler yerine bunlar kullanılmış. Doğudaki yarım kubbe mihrap işlevi gören çıkıntılı apsisin üzerini, kuzey ve güneydekiler de kareden çıkma yapan alanları örter. Böylece oluşan haçın batı köşeleri küçük, müstakil odalarla doldurulmuştur; yukarıda üç tarafta galeriler vardır. Tüm düzenleme özgün ve ustacadır; ilginç ayrıntılar da vardır. Doğu duvarının köşelerinde iki küçük hoş kürsü bulunur, kalın duvarın içine oyularak inşa edilmiş merdivenlerle çıkılır. Bu kürsülerin kemer taşlarında ve merdiven korkuluklarında, pencere çerçevelerinde ve caminin çeşitli başka yerlerinde leylak ve gri karışımı ilginç bir rengi olan konglomera mermer kullanılmıştır; hem kürsüleri hem de galerileri destekleyen sütunlar sarı, gri, siyah ve yeşil benekli taba rengi mermerdendir. Galerilerde avludaki gibi sivri kemer kullanılmış. Bütün olarak, cami başyapıt niteliğinde; sanki ismi bilinmeyen mimar, Sinan'ın keşfettiği temalar üzerine, Sinan'ın çok yaşlı zamanlarında çeşitlemeler yapmış, kendisinin de Usta gibi bunları yapabileceğini göstermek istemiş. Caminin arkasındaki küçük mezarlıkta Nişancı Mehmet Paşa'nın küçük ve gösterişsiz türbesi bulunuyor.

## ÜÇ BAŞ CAMİİ, HALİL EFENDİ MEDRESESİ

Nişancı Mehmet Paşa Camii'nden çıkıp aynı yönde ilerlemeye devam ediyor ve kısa bir süre sonra Üç Baş Meydanı'na geliyoruz. Meydan ismini hemen sağda gördüğümüz küçük Üç Baş Camii'nden alıyor. Evliya Çelebi caminin tuhaf adı için şöyle yazmaktadır: “Üç adam başını bir akçeye tıraş ederek helâl mal biriktirmişti. Bu camiyi yaptırdığından Üç Baş Camii derler. Bir küçük camidir, ancak bunda bir ruhâniyet vardır.” İstanbul'daki camileri kapsamlı şekilde anlatan 1780'de yazılmış *Hadika*'da hayal gücünden yoksun bir cevap veriliyor; öğreniyoruz ki bu caminin kurucusu Nureddin Hamza bin Ataullah Anadolu'dan, Üç Baş denen bir köyden gelmiş. (Ama bu noktada köyün ismini nereden aldı-

ğını merak ediyoruz.) Kapının üzerindeki kitabe kuruluş yılını H. 940 (1532/3) olarak veriyor. Caminin ismi dışında ilgi çekici bir yanı yok.

Tam karşıda harabe halinde bir medrese görülüyor, 1575 yılında Halil Efendi tarafından kurulmuş. Meydanın ortasında eski bir çeşme var, üzerindeki güzel kitabede 1681'de Mustafa Ağa tarafından yapıldığı belirtilmiş. Bu kalıntılarla sadece çevre çok pitoresk olduğu için ilgileniyoruz.

## **ZİNCİRLİ KUYU CAMİİ**

Aynı yönde yürümeye devam ediyor, soldaki ilk saptan dönerek küçük Zincirli Kuyu Camii'ne varıyoruz. Bu cami 1500 civarında, Constantinus Sütunu (Çemberlitaş) yanındaki daha büyük camisiyle tanınan Atik Ali Paşa tarafından yapılmış. Zincirli Kuyu tuğla ve taştan küçük dikdörtgen bir bina, eş boyutta altı kubbe ile örtülmüş; kubbeler iki masif dikdörtgen payeyle desteklenen üçerlik iki sıra halinde. Üç açıklıklı son cemaat yeri yok olmuş ve kötü bir şekilde yeniden inşa edilmiş. Bina Selçuk mimarisinden ödünç alınmış Osmanlı mimarisinin Bursa döneminde oldukça yaygın olan Ulu Cami tipinin küçük bir örneği. Bu tip, kare ya da dikdörtgen bir alanın payeler ya da sütunlarla desteklenen eş ölçülerde kubbelerle örtülmesinden oluşur; Bursa'daki yirmi kubbeli Ulu Cami'deki gibi çok büyük ve çok etkileyici olabilir. Zincirli Kuyu gibi küçük boyutlarda ağır ve kasvetli oluyor.

Caminin karşısında H. 1241 (1825) tarihli küçük barok bir türbe var. Burada Nakşidil Valide Sultan'ın türbe ve sebilindeki güzel kitabeleri yazmış olan ünlü Hattat Rakım yatıyor. Türbenin içi çalışmalarının fotoğraflarıyla dekore edilmiş.

## **SEMİZ ALİ PAŞA MEDRESESİ**

Ana caddede, türbenin az ilerisinde restore edilmiş ve çocuk kliniğine çevrilmiş klasik dönemden çekici bir medrese var. Zincirli Kuyu Medresesi de denilen bu medrese Kanuni Sultan Süleyman'ın sadrazamla-



rından başka bir Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır, iri cüssesi yüzünden Semiz Ali (bazen de Kalın Ali) diye anılırdı. Zamanının büyük şahsiyetlerindendi, selefi Rüstem Paşa'nın tersine, nüktedanlığıyla ve dürüstlüğüyle bilinirdi. Ali Paşa'nın doğum yeri Dalmaçya'ydı, Enderun'da eğitim görmüştü, Yeniçeriler Ağası, Rumeli Beylerbeyi, İkinci Vezir ve nihayet Sadrazam olarak görev yaptı. 1564'te görevinin başında öldüğüne göre medrese bu tarihten önce yapılmış olmalıdır. Sinan'ın eseridir ama dershanenin yanındaki iki simetrik girişten başka bir özel yanı yoktur.

### **AETİOS SARNICI**

Ana caddede 100 metre daha ilerlediğimizde üç büyük antik açık sarnıçtan birine varırız. Uzun süre kimliği tespit edilememiştir, ama şimdi büyük olasılıkla Konstantinopolis valisi Aetios tarafından MS 421 yılında yapıldığı düşünülmektedir. 224'e 85 metre boyutlarıyla epeyce büyük olmasına rağmen şehirdeki açık sarnıçların en küçüğüdür; muhtemelen 15 metre derinliğindeydi. Diğerleri gibi, Bizans'ın son dönemlerinde kullanılmamaya başlamış, sebze bahçesine dönüştürülmüştür. Şimdi Vefa Stadı olarak hizmet vermektedir.

### **PANAYİA URANON KİLİSESİ**

Eğer arzu edersek, Beşinci Tepe'yi Altıncı Tepe'den ayıran vadiden aşağı giden yol boyunca son derece harap haldeki, önemsiz, aramanın eğlencesi dışında hiçbir şey vaat etmeyen Bizans kiliselerinin izlerini takip edebiliriz. Stadyumun güneydoğu ucundaki merdivenlerden iniyor ve Kelebek Sokağı'ndan devam ediyoruz. Sokağın sonunda sola, Kurtağa Çeşme Caddesi'ne dönüp sağdan üçüncü sapaktan Dolmuş Kuyu Sokağı'na sapıyoruz. Bu sokakta eskiden yerel olarak Odalar Camii ve Kasım Ağa Mescidi olarak bilinen iki Bizans kilisesinin son derece harap kalıntıları vardı, ama şimdi bunlar tamamıyla kaybolmuştur. Bunların Bizans dönemindeki Petralı Theotokos Manastırı'na ait olduğu düşünülmekteyse de bu tespit hiç güvenilir değildir.

Bu sokakta 150 metre kadar ilerlediğimizde solda Rum Ortodoks Panayia Uranon (Göklerin Efendisi Meryem Ana) Kilisesi'ni görürüz. Bu kilise Bizans döneminde kurulmuştur, ancak günümüzdeki yapısı 1843'teki yeniden inşa edilmesine dayanır. Bizans kilisesinin bazı mimari parçaları kilisenin duvarlarında görülebilir.

## KEFELİ MESCİDİ

Biraz ileride Draman Caddesi'ne dönüp hemen sağda camiye çevrilmiş bir Bizans yapısına varıyoruz. Burası Kefeli Camii ya da Kevevi Camii olarak biliniyor; oldukça iyi durumda ve hâlâ kullanılıyor. İki sıra pencereli, ahşap çatılı uzun dar bir bina; şimdiki girişi batı duvarının ortasında. Yukarıdaki örneklerde de olduğu gibi, kimliği tartışmalı; Petra'daki Prodromos Manastırı'na da ait olabilir ve muhtemelen kilise değil, manastır yemekhanesiydi, çünkü tek apsisi var ve bu da doğuda değil kuzeyde. Tarihlendirme tahminleri de dokuzuncu yüzyıl ile on ikinci yüzyıl arasında değişiyor.

## BOĞDAN SARAYI

Kefeli Camii'nden ayrıldığımızda sağa döner ve caminin karşısındaki soldaki ilk sokağa saparsak, az sonra minik bir Bizans yapısının harabe halindeki mahzenmezarına geliriz. Boğdan Sarayı olarak bilinir, on altıncı ve on sekizinci yüzyıl arası Boğdan (bugünkü Moldova) voyvodalarının saraya bitişik özel şapeli olduğu için bu ismi almıştır. On ikinci ile on üçüncü yüzyıl arasına tarihlenir ve muhtemelen Aziz Nikolas'a adanmıştı. Ama özgün yapı kilise değil cenaze şapeliydi, çünkü doğu yerine kuzeye yönelik konumlanmıştır. Nitekim 1918'de gizlice yürütülen ve yayımlanmamış kazıda mahzenmezarda üç lahit bulunmuştur. Yirminci yüzyılın başında kubbeli bir üst katı mevcutmuş ama günümüzde bu yok olmuştur. Geriye kalan, ucunda küçük hoş apsisi ile minik beşik tonozlu odadır.

## DRAĞMAN CAMİİ

Şimdi Draman Caddesi'ne dönüyor ve sonra sola sapıyoruz. Turumuzun geri kalanının çoğu kısmında, ismi birkaç kez değişen bu caddeyi izleyeceğiz. Yürüdüğümüz çevre, çok harap olmasına rağmen İstanbul'un en pitoresk yerlerinden biri.

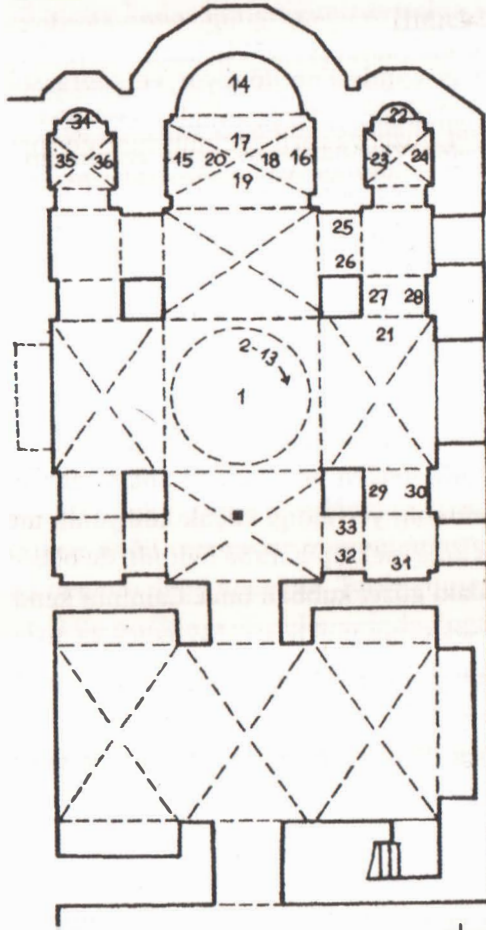
Kefeli Camii'nin 200 metre kadar ötesinde, sağımızda bir çift merdivenle çıkılan yüksek set üstündeki küçük camiyi görüyoruz. Burası Sinan'ın küçük eserlerinden Drağman Camii. Ne yazık ki birkaç yıl önce kötü bir restorasyon geçirip bütün cazibesini kaybetti. Ahşap çatıyla örtülmüş, önünde ahşap son cemaat yeri olan dikdörtgen tipindeymiş, ancak şimdiki son cemaat yeri (kötü bir şekilde) betondan yapılmış. Orijinal yapı, muhtemelen her ikisi de Sinan tarafından yapılmış bir medrese ve mektebin yer aldığı küçük külliye'nin merkeziydi. Medrese yok olmuş ama mektep harabe halinde de olsa duruyor: caminin kuzeydoğusundaki güzel kubbeli bina. Caminin kendisi hayal kırıklığı yaratsa da, yüksek teras, mektep, vahşi bahçe ve mezarlık çekici.

Kitabeler külliye'nin 1541 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın ünlü tercümanı (drağmanı) Yunus Ağa tarafından kurulduğunu gösteriyor. Bassano da Zara, Yunus Ağa'nın Modonlu bir Yunanlı olduğunu ve "mükemmel Türkçe, Yunanca ve İtalyanca bildiğini" söyler. Venedik Dukası'nın gayri meşru oğlu Alviso Gritti ile birlikte Venedik lehçesinde Osmanlı yönetimi üzerine kısa ama çok önemli bir değerlendirme yazmıştır. En az iki kez Sadrazam İbrahim Paşa'nın Venedik Cunnhuriyeti temsilcisi olarak hizmet etmiştir.

## THEOTOKOS PAMMAKARİSTOS KİLİSESİ

Şimdi ana caddeye dönüyoruz, burada caddenin ismi değişerek Fethiye Caddesi oluyor, 200 metre kadar yürümeye devam ediyoruz. Yol sağa kıvrılmadan hemen önce sola dönüyor ve Haliç'e bakan set üzerindeki Bizans kilisesiyle karşılaşıyoruz. Burası şimdi Fethiye Camii olan Theotokos Pammakaristos (Tanrı'nın Esen Annesi) Kilisesi. Kilise

# PAMMAKARISTOS KİLİSESİ



pareklesiyon

plan no: 20

1. Pantokrator  
(Kadir-i Mutlak)
2. Musa
3. Yeremya
4. Tsefanya
5. Mika
6. Yoel
7. Zekarya
8. Obadya
9. Habakkuk
10. Yunus
11. Malaki
12. Hezekiel

13. İşıya
14. İsa Hyperagathes
15. Bakire
16. Vaftizci Yahya
17. Başmelek Mikail
18. Başmelek Rafael
19. Başmelek Cebrail
20. Başmelek Uriel
21. İsa'nın Vaftizi
22. İlahiyatçı Aziz Gregorios
23. Kyril
24. Aziz Athanasios

25. Aziz Gregorios Thaumaturgos
26. Agrigentumlu Gregorios
27. Aziz Antipas
28. Aziz Blasios
29. Sabas
30. Sinalı İoannes
31. Euthemios
32. Khariton
33. Arsenios
34. Yakup, İsa'nın kardeşi
35. Klement (?)
36. Konstantinopolisli Aziz Metrofanes

büyük bir açık alanın ortasında olduğu için, şehirdeki diğer Bizans kiliselerinin aksine, bunun çevresini dolaşabilir ve farklı açılardan kiliseye bakabiliriz. Güney ve batıdan dış görünüm fasatların karakteristik desenli tuğla işçiliği, güzel ve zarif oyulmuş mermer pervazlar, yan şapelin üç küçük apsisi ve yüksek, dalgalı kasnaklar üzerindeki çok sayıdaki kubbeler özellikle güzeldir.

Bina narteksli bir merkezî kilise, güneyde bir yan şapel, kuzeyde yan sahnın oluşturan bir ön çevredalız, batıda bir dış narteks ve güneyde yan şapelin önünde iki açıklıklı koridordan oluşuyordu. Bu üç bölümün her biri bina 1591’de camiye çevrilirken aşırı derecede değiştirilmiştir. Bizans Enstitüsü’nün çalışmaları en azından farklı inşa ve dönüşüm süreçlerinden kaynaklanan bilinmeyenlerin bir kısmını açıklığa kavuşturmuştur. Şimdi ana kilisenin on ikinci yüzyılda haklarında başka bilgi olmayan İoannes Komnenos ve eşi Anna Dukaina tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Kilisenin formu çevredalızlı tipindedir, kuzeyde, batıda ve güneyde üçlü bir arkat ortadaki kubbeli alanı çevredalızdan ayırır; doğu ucunda alışıldık üç apsis, batıda tek bir narteks mevcuttur. On dördüncü yüzyılın başında güneydoğu tarafına Mikael Glabas ve ailesinin cenaze evi olarak bir yan şapel eklenmiştir, bu dört sütunlu tipin küçük bir örneğidir. On dördüncü yüzyılın ikinci yarısında kuzey ve batı kenarları ile güneydekinin bir kısmı, yan şapelin batı fasadına girerek kısmen yıkan bir ön çevredalız ile çevrelenmiştir. Bina camiye çevrilirken güdülen ana gaye iç mekânı mümkün olduğunca genişletmek gibi görünmektedir.

İç duvarların çoğu çevredalızın kemerleri dahil yıkılmıştır; üç apsin yerini kubbeli üçgen çıkıntı almıştır ve yan şapel duvar ve iki kuzey sütunu yıkılarak camiye eklenmiştir. Bunlar formu geliştirmemiştir. Tersine, kilisenin ana alanı alçak beşik kemerlerle birbirine bağlanmış plansız kesme taş yığınlarıyla dolu karanlık bir kovuğa dönüşmüştür. Şimdi bu kısım yan şapelden ayrılmış ve yeniden cami olarak kullanılmaya başlamıştır.

Yan şapel genel olarak çok güzel restore edilmiştir; eksik sütunları tamamlanmış, mozaikleri açığa çıkartılıp temizlenmiştir. Kubbedeki mozaikler hep bilinmekteydi, çünkü hiç kapatılmamışlardı, ama şimdi eski parıltılarına kavuştular: Pantokrator [Her şeye gücü yeten] İsa 12 peygamberle çevrelenmiştir. Apsiste “Hypergathos” [“Her şeyden yüce Tanrı”] İsa, Bakire Meryem ve Vaftizci Yahya ile birlikte tasvir edilmiştir; diğer yüzeylerde melekler ve azizlerin tam boy figürleri yer almaktadır. Sahne tasvir eden mozaiklerden sadece biri kalmıştır: İsa’nın Vaftizi. Kariye Camii’ndeki (Bkz. Bölüm 14) mozaiklerden çok daha az sayıda ve daha az çeşitte olmasına rağmen bunlar Bizans kültürünün son rönesansı ve on dördüncü yüzyıl başlarının Bizans sanatı hakkındaki bilgilerimize çok değerli katkılarda bulunmuştur.

Pammakaristos Kilisesi fetihten sonra Rumların elinde kalmaya devam etmiştir; hatta 1456’da, Patrik Gennadios Havariyun Kilisesi’ni terk ettikten sonra Rum Ortodoks Patrikhanesi olmuştur. Fatih Sultan Mehmet Gennadios ile din ve politika konuşmalarını Pammakaristos’un yan şapelinde yapmıştı. Burası 1568’e kadar patrikhane olarak kullanılmaya devam etti; beş yıl sonra Sultan III. Murat burayı camiye dönüştürdü, Gürcistan ve Azerbeycan’ı fethedişi anısına Fethiye Camii adını verdi.

## İOANNES PRODRAMOS KİLİSESİ

Fethiye Caddesi’ne geri dönüp aynı istikamette kısa bir mesafe gidiyor ve sağdaki ilk sokağa sapıyoruz. Karşımıza yakın zamanda restore edilmiş minik Bizans kilisesi çıkıyor. Burası Ahmet Paşa Mescidi; eski Hagios İoannes en te Trullo Kilisesi olduğu neredeyse kesinlikle tespit edilmiş. Kilisenin Bizans dönemindeki tarihi hakkında hiçbir şey bilinmiyor. Fetihten üç yıl sonra, 1456 yılında, Gennadios patrikhaneyi Pammakaristos’a taşıdığına, oradaki rahibelere bu kiliseyi vermiş. Görüldüğü kadarıyla 1586 yılında kilise Hırāmī Ahmet Paşa tarafından camiye çevrilinceye kadar burada kalmaya devam etmişler. Küçük bina narteksli, üç yarım dairesel apsisli dört sütunlu kiliselerin tipik

bir örneği, anlaşılan on birinci ya da on ikinci yüzyıla ait. Birkaç yıl öncesine kadar harabe halindeydi, yine de soluk ve lekeli kireç badananın altından fresklerin izleri belli oluyordu. Özgün dört sütun çok uzun zaman önce kaybolmuş, yerlerine bayağı sütun ve sütun başlıkları konmuş, tuğla işçiliğin restorasyonu da yanlış yapılmıştır.

## MEHMET AĞA CAMİİ

Ana caddeye geri dönüp, bir sonraki sağdan sapıyor, kısa sokağın sonunda bahçesi duvarlarla çevrelenmiş küçük bir cami görüyoruz. Boyutları mütevazı da olsa, şirin bir yapı ve bizim için ilginç, çünkü Sinan'ın meslektaşı ve ondan sonra mimarbaşı olan Davut Ağa'ya kesinlikle atfedilen birkaç eserden biri. Kapılardan biri üzerinde caminin mimarının Davut Ağa ve yapılış tarihinin H. 993 (1585) olduğu belirtilmiş, bu tarihte Sinan hâlâ hayattaydı. Kurucu Mehmet Ağa Sultan III. Murat döneminde darüssaade ağasıydı.

Caminin planı basittir: kubbe ile örtülmüş kare bir oda, mihrap olarak çıkıntılı bir apsis ve beş açıklıklı son cemaat yerinden oluşur. Ancak basit tip camilerin pek çoğunun tersine kubbe doğrudan doğruya duvarlara yaslanmaz, duvarlara gömülü payeler ve sütunlarla desteklenmiş kemerler üzerindedir, köşelerde bingi yerine dört yarım kubbe kullanılmıştır. Bu da Sinan'ın bazı camilerinde olduğu gibi sekizgen etkisi yaratır, ama bunda yan koridorlar yoktur; Sinan'ın Fındıklı'daki Molla Çelebi Camii'ni (Bkz. Bölüm 21) hatırlatır. Etkisi alışılmadık ama güzeldir. İçerisi fayans kitabeler ve en iyi döneminden İznik çinilerinden panolarla süslenmiştir; ama boyama bezemeler zevksizdir - neyse ki nemlenme nedeniyle giderek silikleşmekte. Mehmet Ağa'nın türbesi bahçede, soldadır; oldukça büyük kare bir binadır.

Dış alanının hemen güneyinde güzel bir çift hamam vardır, bu da Mehmet Ağa'nın binalarındandır ve muhtemelen Davut Ağa tarafından yapılmıştır. Genel plan her zamanki gibidir: kubbesi yarım kubbe biçimindeki tonozbingilerle desteklenmiş kare planlı, geniş camekân; köşe-

lerde halvetler bulunan haç biçimli hararet. Ama haçın yatay kolu kesilip sağdaki halvetten hararete çıkan küçük bir soğukluğa çevrilmiştir; halvetlerde birbirlerinden alçak mermer perdelerle ayrılmış özel yıkanma yerleri olması alışılmadık bir uygulamadır. Dışarıdan anlayabildiğimiz kadarıyla, kadınlar kısmı erkekler kısmının aynısı gibi durmaktadır.

## MURAT MOLLA KÜTÜPHANESİ

Bir kez daha ana caddeye geri dönüyoruz, burada ismi Manyasizade Caddesi oluyor. Aynı yönde ilerleyip bir sonraki saptan sola dönüyoruz. Biraz ileride sağda Murat Molla kütüphanesini görüyoruz. Damatzade Murat Molla on sekizinci yüzyılda kadı ve âlimmiş, bir tekke kurmuş ve 1775'te buna bir kütüphane eklemiş; duvarlarla çevrili hoş bahçesi olan kütüphane hâlâ durmaktadır, ama tekke tamamıyla kaybolmuştur. Kütüphane Bizans sütun başlıklı dört sütunla desteklenmiş, tuğla ve taştan büyük kare bir binadır. Aslında bütün yapı Bizans temelleri üzerine kurulmuştur, bazı parçalar bahçede görülebilir. Odanın köşelerinde de aralarında beşiktonozlar bulunan kubbeler var. Kısaca, aynı dönemden olan Âtîf Efendi, Ragıp Paşa gibi kütüphanelerle kıyaslanabilecek, on sekizinci yüzyıl Osmanlı kütüphanesinin çok tipik ve çok çekici örneklerindendir. Diğerleri gibi sürekli kullanılmaktadır.

## İSMAİL EFENDİ CAMİİ

Şimdi Manyasizade Caddesi'ne geri dönüyor, bir sonraki köşede solda İsmail Efendi Camii'ne denk geliyoruz. Bu cami klasik ile barok arasındaki geçiş döneminin tuhaf ama ilginç bir örneğidir. Şeyhülislâm İsmail Efendi tarafından 1724'te yaptırılmıştır. Tonozlu alt katta dükkânlar, üzerlerinde cami vardır, *Hadika*'da anlatıldığına göre Kabe'yi anımsatacak şekilde yapılmıştır! Avluya üstünde çok karakteristik, tek odalı sıbyan mektebi bulunan kapıdan giriyoruz. Sağda uzun bir çift merdivenle camiye çıkıyoruz; caminin son cemaat yeri



ayrıntıları bakımından son derece zevksiz biçimde yeniden inşa edilmiş (mesela sütun başlıkları!), ama camla kaplanması dışında bütünde güzel olmuş. İçeride güney, batı ve kuzey kenarlarında tekrar eden ve galerileri destekleyen, üst üste konmuş sütunlardan oluşan iki katlı çok güzel -belki de benzeri olmayan- üçlü arkat var; belki de bu arkatlar sebebiyle kubbe alışılmadık derecede yüksek görünüyor. Avlunun arka tarafında küçük bir medrese, daha doğrusu darülhadis var. Büyük ölçüde değiştirilmiş ve duvarlarla çevrelenmiş, ama yine asıl amacına yakın bir işleve sahip: Kuran Kursu olarak hizmet veriyor. Sonuçta, bu küçük külliye çokrenkli tuğla ve taş işçiliğiyle albenili ve 1952'de neredeyse harabe halindeyken geçirdiği restorasyon oldukça hoş olmuş.

### **ASPAR SARNICI**

Yeniden Manyasızade Caddesi'ne dönerek biraz yürüyüp sola, Sultan Selim Caddesi'ne sapıyoruz. Yürümeye devam ettiğimizde sağımızda büyük bir açık sarnıç görüyoruz. Bu, şehirdeki üç Roma açık sarnıcından ikincisi ve en büyüğü: Sultan Sarnıcı ya da Aspar Sarnıcı. Aspar Sarnıcı adını İmparator I. Leon tarafından 471 yılında idam edilen Got asıllı bir komutandan almış. Kare biçiminde, kenarları 152, derinliği 10 metre. Birkaç yıl önce iç yüzeyde sık kemerli tuğla ve taş yapısı görülebilirdi. 1985'e kadar sarnıç son derece pitoresk bir köy tarafından işgal edilmişti, ama o yıl evler yıkılarak sarnıç Pazar alanına dönüştürüldü. Ne olursa olsun burası sarnıcın uzak kenarında yükselen Yavuz Selim Camii'ni seyretmek için mükemmel bir nokta.

### **YAVUZ SELİM CAMİİ**

Yavuz Selim Camii Haliç'e yukarıdan bakan, harika manzaralı bir teras üzerine kurulu. Binanın kendisi de görkemli basık kubbesi ve her iki taraftaki küçük kubbeleriyle çok etkileyici ve buraya yakışıyor. Şehirdeki en albenili ve canlı avlulardan birine sahip: çeşitli mermer ve granitten sütunlar, çokrenkli kemer taşları, pencerelerin üstündeki

kemer aynalarını süsleyen en erken İznik döneminden çok güzel çiniler (turkuaz, koyu mavi ve sarı) ve uzun selvi ağaçlarıyla çevrili bir şadırvan. Caminin planı oldukça basittir: bir kenarı 24,5 metre olan kare oda, yüksekliği tepeliğin altından 32,5 metre olan basık kubbeyle örtülmüştür, kubbe yalın pandantiflerle duvarlar üstünde durur. Kubbe çoğu Türk camisinin tersine, aynen Ayasofya'daki gibi, tam bir yarım küre değildir; bu da genişlik ve büyüklük etkisi yaratır, Roma'daki Pantheon'un basık kubbesini hatırlatır. İç mekânın kendisi geniş ve boştur, ama mükemmel oranları ve kemer aynalarındaki İznik çinilerinin harika renkleri ile yavanlıktan sıyrılmıştır. Caminin iç donanımı az ama güzeldir, özellikle de mihrap, minber ve sultan mahfili... Sultan mahfilinin altındaki tavanın bordürleri bu parlak dönemdeki boyalı ve yaldızlı ahşap bezeme işlerinin son derece güzel ve zengin örnekleridir: Beş veya altı bordürdeki derin ve zengin renkler, çiçek ve yaprak desenlerinin çeşitliliği oryantal bir halıyı anımsatıyor, ama bunlar altınla dokunmuş. Büyük merkezî mekânın kuzey ve güneyinde köşede kubbeli dört küçük odaya açılan, kubbeli, haç formunda geçitlerden oluşan ekler bulunuyor. Daha önce ziyaret ettiğimiz camilerde gördüğümüz gibi bunlar yolculuk yapan dervişlere hizmet eden tabhaneler.

Cami Kanuni Sultan Süleyman döneminde, 1522 yılında bitirilmiş; ama girişin üzerindeki Arapça kitabeden anlaşıldığı kadarıyla, bundan iki üç yıl önce Selim'in kendisi caminin inşasını başlatmış olabilir. Cami çoğunlukla, hem de güvenilir otoritelerce Sinan'a atfedilmesine rağmen, muhtemelen ona ait değildir, hem tarihi Sinan'ın işi olamayacak kadar erkendir, hem de *Tezkire*'de belirtilmemiştir. Ne yazık ki gerçek mimarın kimliği bilinmemektedir.

Caminin arkasındaki bahçede Yavuz Sultan Selim'in büyük türbesi bulunur, sekizgendir ve dıştan derin kaburgalı kubbe ile örtülmüştür. Revakta, kapının her iki yanında muhtemelen İznik'ten, benzersiz renk ve tasarımda çini panolar vardır. İçerisi ne yazık ki özgün dekorasyonunu kaybetmiştir, ama sessiz ve yalnız atmosferi hâlâ etkileyicidir, türbenin ortasında nakışlı kadife ile örtülmüş, başucunda Sultan'ın devasa

sarığı bulunan büyük sanduka durur. Evliya Çelebi bu türbe için şöyle yazmıştır: “... kendilerinin kabrinde olan heybet bir padişah türbesinde yoktur. Selimî destarıyla sanki yedibaşlı bir ejder gibi pusuda hazır yatar. Allah rahmet eylesin. Bu türbede hakîr üç sene cüz okuyucusu, camiinde devirhân ve naathân idim.”

Sultan II. Bayezit’in oğlu ve halefi olan Yavuz Sultan Selim kırk iki yaşında tahta çıktı ve sadece sekiz sene padişahlık yaptı. (Selim’in tahttan çekilmeye zorlandıktan kısa süre sonra ölen babasına suikast yapılmasını emrettiğine dair bir şüphe vardır.) Kısa süren saltanatında batı İran, Suriye, Filistin, Arabistan ve Mısır’ı fethederek Osmanlı İmparatorluğu’nun topraklarını iki katına çıkarmıştır. 1517’de Kahire’yi ele geçirdikten sonra, Halife unvanını almış ve böylece Osmanlı sultanları İslam dünyasının manevi lideri unvanına sahip olmuştur. Sultan I. Selim, Yavuz Sultan Selim ya da Gaddar Selim adıyla bilinir, her yıl bir sadrazamının başını kestirmiştir. Saltanatının son iki yılında Avrupa’ya büyük sefer hazırlıklarına girişmiş, ancak Batı seferi 1520’deki ani ve erken ölümüyle daha henüz başında noktalanmıştır. Hatta bunun için şöyle bir söz çıkmıştır: “Yavuz Selim şirpençeden öldü, Macaristan kurtuldu.”

Selim’in türbesinin karşısında Kanuni Sultan Süleyman’ın dört çocuğunun gömülü olduğu başka bir türbe var. Bu da hoş ve benzersiz bir özelliğe sahip: Sekizgen binadan biraz daha geriye doğru yerleştirilmiş kubbenin dairesel kasnağı üzerinde taş duvar üzerine kazınmış uzun bir kitabe bulunuyor. Buradaki revakta da fayans panolar mevcuttur, stilize çiçek desenli altıgen çiniler taş üzerine ayrı ayrı yerleştirilmiştir. Bu türbe 1556 yılında muhtemelen Sinan tarafından yapılmıştır, ancak türbede gömülü şehzadelerden ikisi bu tarihten kırk yıl kadar önce öldüğü için bu noktada bir sorun vardır.

Selim’in türbesinin yanındaki bahçede 1861 yılında ölen Sultan Abdülmecit’in türbesi bulunur; bu kadar geç tarihli olmasına rağmen son derece sadedir, hatları da çok hoştur. Abdülmecit savaşçı atası Yavuz’a çok hayran olduğu için, türbesine burayı uygun bulmuştur.

Selim'in tersine Abdülmecit zamanını daha çok Harem'de geçirmiş, yirmi bir eşinden kırk iki çocuk sahibi olmuştur. Kendinden sonraki dört padişahın babasıdır.

Eskiden caminin çevresinde külliye'nin diğer binaları varmış: imaret, medrese ve mektep. Bunlardan geriye sadece dış avlunun güneybatı köşesindeki küçük kubbeli mektep binası kalmış.

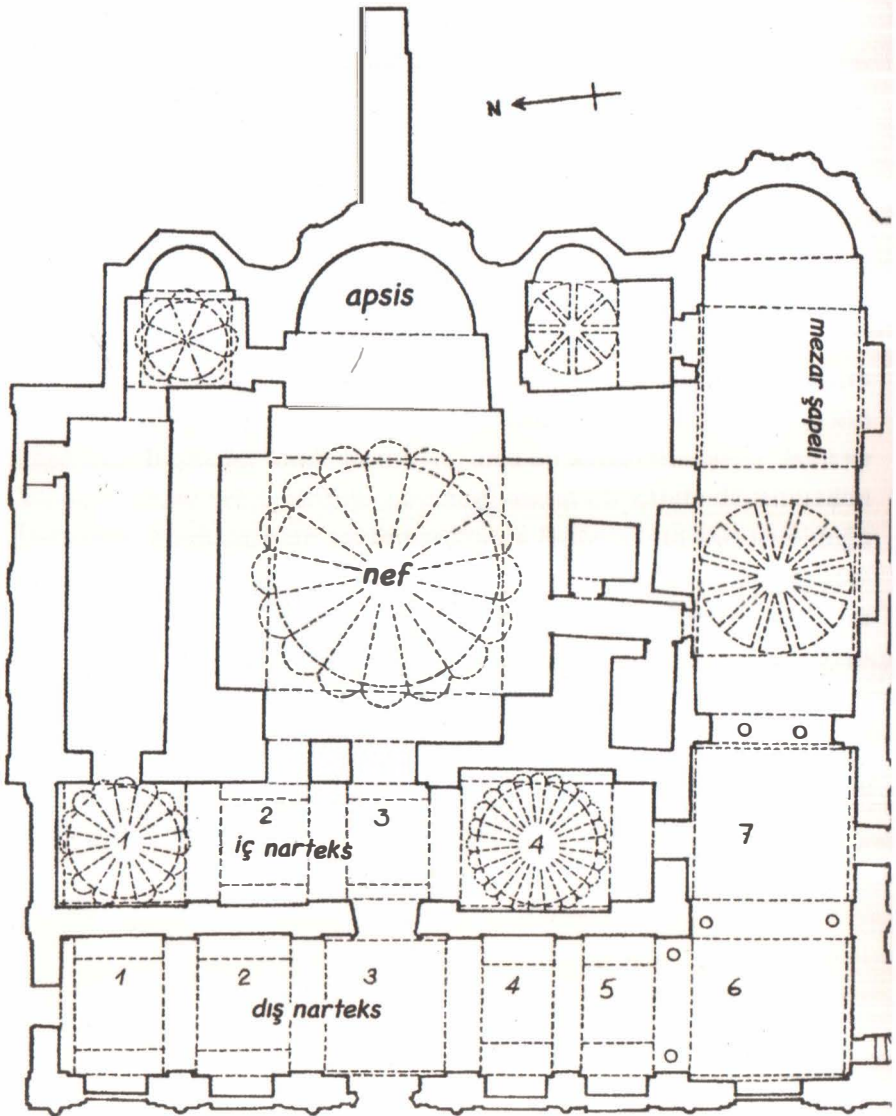
### **PULHERİA SARNICI**

Girdiğimiz kapıyı kullanarak camiden ayrılıp sola dönüyor ve Aspar Sarnıcı'nın kuzey kenarı boyunca yürüyoruz. Bir sonraki köşeden sağa, sarnıcın doğu kenarını izleyen Yavuz Selim Caddesi'ne dönüyoruz. Yavuz Selim Caddesi ve Ali Naki Sokağı'nın köşesinde başka bir antik sarnıç var, ama bu kapalı bir sarnıç. İsmi ve kökeni bilinmemekle birlikte, herhangi somut bir kanıta dayanmadan İmparator Markianos'un eşi İmparatoriçe Pulheria'nın sarnıcı olduğu kabul edilmiş. Her halükarda güzel işçiliği erken tarihli olduğunu göstermektedir, belki beşinci belki altıncı yüzyıla aittir. İçeride yedi sıra dörderli granit ya da mermer Korintiyen sütun başlıklı ve kemer üzen-gili sütunlar vardır. Sarnıç restore edilip halka açılmıştır.

Sarnıcı geçtikten sonra yolumuza devam ediyor ve Yavuz Selim Caddesi'ne varıyoruz. Buradan sola dönüp Çarşamba adlı hoş muhitte dolaşarak başlangıç noktamız Fatih Camii'ne doğru geri dönüyoruz.



# KHORA KİLİSESİ



0

plan no . 21

## Kariye Camii

### *Khora Mesih Kilisesi; Mozaikler ve Freskler.*

Kariye Camii (Khora Kilisesi) Ayasofya'dan sonra şehirdeki en ilginç Bizans kilisesidir, bunun sebebi -hoş olmasına rağmen- binanın kendisi değil, Amerika Bizans Enstitüsü<sup>1</sup> tarafından harika şekilde restore edilip temizlenmiş muhteşem mozaik ve fresklerdir. Khora "kırdı" anlamına gelir, çünkü bağlı olduğu antik manastır Constantinus surlarının dışındadır; daha sonra Theodosios surlarının içinde kalmış olmasına rağmen ismi değişmemiş (St. Martin's in the Fields ya da St. Germain des Près örneklerinde olduğu gibi) ama sembolik bir anlam kazanmıştır: Khora yurt, mesken, diyar anlamına da geldiği için, kilisenin mozaiklerinde anıldıkları gibi, Hz. İsa Yaşayanların "Diyarı" ve Kutsal Bakire Sınırlanamayanın "Meskenidir".

Özgün antik kiliseden hiçbir iz kalmamıştır, kökenine ait olarak bilinen kesin bir şey de yoktur. Bugünkü bina ilk haliyle on birinci yüzyıl sonuna tarihlenir, İmparator I. Aleksios Komnenos'un kayınvalidesi Maria Dukaina tarafından 1077-1081 yıllarında yaptırılmıştır. Muhtemelen o zaman çok popüler olan dört sütunlu kilise tarzındaydı. Ama uzun süre özgün formunda kalmadı; belki güney ucundaki temellerin kayması nedeniyle apsis yıkılmıştı ve bu, kiliseye yeniden şekil vermek için fırsat olarak görüldü. Doğuda şimdiki derin beşik tonozlu geniş merkezî apsis yapıldı, nefin duvarları muhafaza edildi, ama çok daha büyük kubbeyi taşıyan kemerleri desteklemek için köşelere payeler eklendi; güney tarafta dar bir yan şapel vardı, nef ile sonradan yapılmış şimdiki yan şapel arasındaki geçitlerde ve galerilerde izleri görülebilir. Bu özenli yeniden

1 Kariye Camii'nin anlatımı neredeyse tamamıyla Paul A. Underwood'un *The Kariye Djami*, 4 cilt (Bollingen Series 70; copyright 1966, Princeton University Press) eserine ve *Dumbarton Oaks Papers* (1956-60)'taki Ön Raporlar'a dayanır. Bunlar kilise hakkında daha önce yapılmış tüm çalışmaların yerini almıştır.

tasarlama on ikinci yüzyıl başında Maria Dukaina'nın torunu Sebastokrator İsaakios Komnenos tarafından yürütölmüş gözökmektedir.

Yaklaşık iki yüz yıl sonra, Latin istilasının ardından, bugünkü kilise binasını ortaya çıkartan üçüncü bir inşa dönemi olmuştur. O dönemde nef alanı yeniden dekore edilmiş, ama bunun haricinde değıştirilmemiştir. İç narteks yeniden yapılmış, dış narteks ve yan şapel (*pareklesiyon*) ilave edilmiş, küçük yan apsisler yeniden inşa edilmiş ve kuzey geçit galerileriyle beraber bugünkü formuna getirilmiştir. Bu yapısal değışikliklerin yanı sıra, kilisenin şimdiki dekorasyonlarının hepsi (mermer kaplama, mozaikler ve freskler) 1315-1321 döneminin ürünüdür. Bütün bunları Baş Logethetes [12. yüzyıldan itibaren Bizans devlet düzeninde diğerk yüksek devlet görevlilerini denetleyen ve koordine eden bir tür yüksek genel sekreter] Theodoros Metohites'e borçluyuz, kendisinin mozaik portresini iç narteksten nefe açılan kapının üzerinde göreceğiz. Kilise on altıncı yüzyılın başlarında Atik Ali Paşa tarafından camiye dönüştürölmüştür. Mozaikler ve freskler hiçbir zaman tamamıyla kaldırılmadı, ama yüzyıllar içerisinde alçıyla, boyayla ve kirle kaplandı ve pek çoğı depremlerle bozuldu. Şimdi mümkün olduğunca aslına sadık kalınarak yapılan muhteşem restorasyondan sonra tüm güzellikleriyle ışıldıyorlar.

## MOZAİKLER

Mozaikler ve freskler şehirdeki açık ara en önemli ve kapsamlı, dünyadaki en ilginç Bizans resimleri serisidir. Giotto'nun İtalya'daki eserleriyle tam aynı tarihte yapılmıştır; ayrıntılarda Giotto'nun eserlerine benzemeseler de, onlar da Rönesans şafağının tipik hayat ve gerçekçilik ruhunu soluyor gibidir; eski Bizans geleneğinin biçimsel ve stilize resim geleneğinden çok farklıdırlar. Onları tam olarak anlamak için, sanatçının görölmesini istediğı şekilde ikonografik düzeni takip etmek gerekir; yerleri ve konularıyla altı gruba ayrılırlar:



- 1- İç ve dış nartekslerdeki altı büyük ithaf ya da bağıllık panosu
- 2- İç narteksin iki kubbesindeki İsa'nın Soyağacı
- 3- İç narteksin ilk üç açıklığındaki Kutsal Bakire'nin Hayat Hikâyesi Serisi
- 4- Dış narteksin kemer aynalarında İsa'nın Çocukluğu Serisi
- 5- Dış narteksin tonozlarında ve iç narteksin dördüncü açıklığında İsa'nın Hizmeti Serisi
- 6- Nefteki üç pano

## I. İTHAF VE BAĞLILIK PANOLARI

### 1. Pantokrator (Kadir-i Mutlak) İsa

*İç nartekse giden kapının kemer aynasında*

Kilise ilk olarak Pantokrator (Kadir-i Mutlak) İsa'ya ithaf edilmiştir. Kitabe şöyle der: "İsa Mesih, Yaşayanların Diyarı" - burada kilisenin ismine ve Mezmur 116:9'a gönderme yapılmaktadır: "Yaşayanların diyarında, Rabbin önünde yürüyeceğim."

### 2. Bakire ve Melekler

*Yukarıdaki karşılarında, binaya giriş kapısının üstünde*

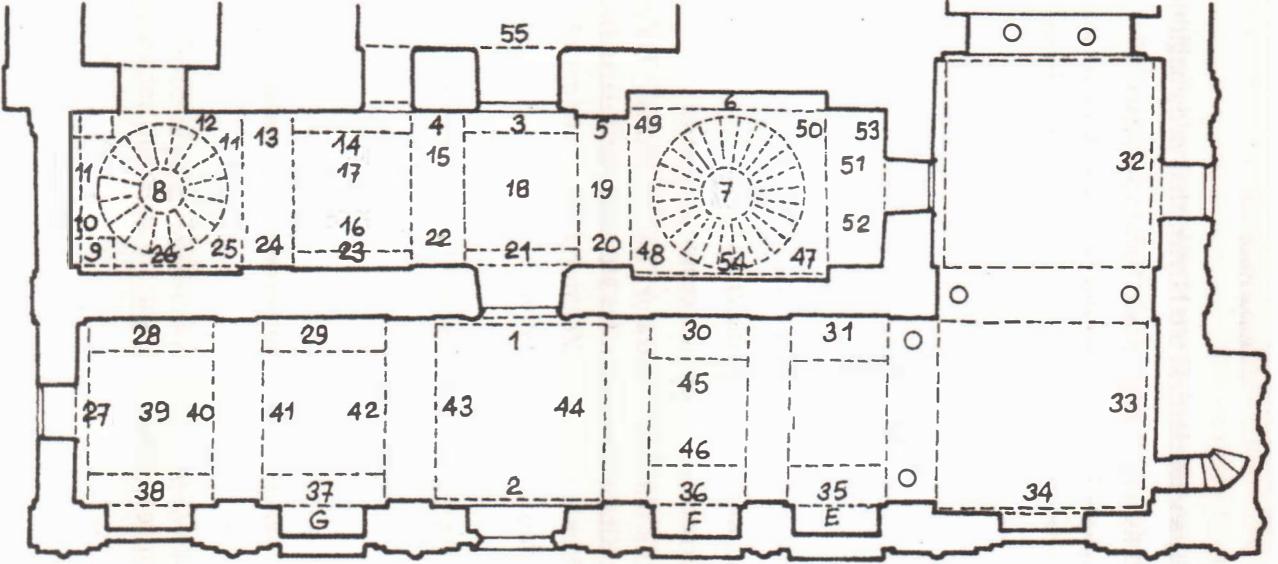
İkinci olarak kilise Kutsal Bakire'ye ithaf edilmiştir. Burada Blahernai Theotokos olarak bilinen pozda dua etmektedir. Kitabe şöyle der: "Tanrı'nın Annesi, Sınırlanamayanın Meskeni" - burada da kilisenin ismine gönderme yapılmaktadır ve "beden almanın" gizemi anılmaktadır.

### 3. Theodoros Metohites'in Kilisesini İsa'ya Sunuşu

*İç nartekste nefe açılan kapının üstündeki kemer aynasında*

Theodoros kilisesinin bir modelini tahtta oturan İsa'ya sunmaktadır. Resmî giysiler içindedir; başında türban benzeri *skiadion* (sözcük anlamı: güneşlik) adı verilen şapka vardır. İsa için dış nartekste kiyle aynı kitabe mevcuttur, Theodoros'un kiye şöyle dir: "Kurucu, Hazine Bakanı Theodoros Metohites".

İç ve dış narteklerdeki freskler  
plan no 22



4. Aziz Petrus

5. Aziz Pavlus

*Nefe açılan kapının sağında ve solunda*

6. Deisis

*Güney açıklığının doğu duvarındaki kapının sağında*

Deisis İsa'nın sağında annesi ve genellikle -ama burada değil- solunda Vaftizci Yahya ile birlikte tasviridir. Burada İsa, imparatorluk sarayının ana kapısı üzerindeki ünlü ikondan dolayı, Halkites diye bilinen şekilde tasvir edilmiştir. Aşağıda hediye veren iki kişi var (Deisis için bu çok alışılmadıktır): Bakire'nin sağında "En Yüce İmparator Aleksios'un oğlu İsaakios Porfirogennitos" durmaktadır, bu I. Aleksios'un oğlu İsaakios Komnenos'tur, muhtemelen on ikinci yüzyılda kilisenin yeniden inşasından sorumlu olan kişidir. Diğer figürün kitabesi kısmen silinmiş; kalan ise şöyle: "Andronikos Paleologos'un ..., Moğolların Kraliçesi, rahibe Melane." Bu ya II. Andronikos'un, Moğolların Azize Meryem Kilisesi'ni (Kanlı Kilise, bkz. Bölüm 15) yaptıran ve Moğolların Kraliçesi Despina olarak bilinen yarım kan kardeşi Maria ya da II. Andronikos'un gayri meşru çocuğu, yine bir Altın Ordu Moğol Hanı ile evlenmiş olan Maria'dır; her ikisi de rahibe olarak Melane ismini almıştır.

## II. İSA'NIN SOYAĞACI

*İç narteksin kubbelerinde*

7. Güney kubbe: tepelikte Pantokrator İsa madalyonu ve yivlerde üst kısımda Âdem'den Yakup'a kadar, alt kısımda Yakup'un on iki oğlu ve diğerleri olmak üzere iki sıra halinde ataları.
8. Kuzey kubbe: tepelikte çocuk İsa ile Kutsal Bakire madalyonu, aşağıda üst kısımda Davut soyunun on altı kralı bulunuyor, alt kısımdaki on bir figür ise "soyağacı dışındaki diğer ataları" temsil ediyor.

### III. KUTSAL BAKİRE'NİN HAYAT HİKÂYESİ

#### *İç narteksin ilk üç açıklığında*

Bakire'nin Hayat Hikâyesi Aziz Yakup'un en geç ikinci yüzyıla tarihlenen ve daha ziyade *Protoevangelium* adıyla anılan Apokrifal İncil'e dayanmaktadır; bu kitapta Meryem'in doğumu, babası İmran'ın sunularının reddedilmesinden İsa'nın doğumuna kadar hayatı anlatılır. Konu Ortaçağ'da çok popülerdir, Giotto'nun Padova'da, Arena Şapeli'ndeki yaklaşık aynı tarihli ve aynı sahnelerin çoğunu içeren freskleri gibi, Doğu ve Batı'da yapılan birçok resim serisinin kaynağı olmuştur. Burada yirmi sahne yer alır, bunlardan on dokuzu tamamen ya da kısmen korunmuştur.

#### 9. İmran'ın Sunuları Reddedilir

##### *İlk açıklık, kubbenin kuzeybatı pandantifi*

Başrahip Zekeriya ellerini ret jesti ile kaldırmıştır. (Sahnenin kuzeybatı pandantifindeki devamı kayıptır; burada İmran ve karısı Hunne sunularını getirirken gösteriliyor olmalıydı. Sunuları çocukları olmadığı için reddedildi.)

#### 10. Fragman Sahne

##### *Kuzey duvarın kemer aynasında*

Muhtemelen İmran ve Hunne eve dönerken: resimden geriye sadece kapıdan bakan genç hizmetçi kız kalmış.

#### 11. İmran Kırdı

##### *Güneydoğu pandantifi*

Sunularının reddedilmesinden utanç duyan İmran kırlara gidip bir çocuk vermesi için Tanrı'ya dua eder.

#### 12. Hunne'ye Gelen Haber

##### *Doğu duvarın kemer aynasında*

(Sahnenin sol yarısı kayıptır.) Sağdaki yarı Rabbin meleği Hunne'ye evlat yakarışlarının duyulduğunu bildirir.

13. İmran ve Hunne'nin Buluşması

*Birinci ve ikinci açıklık arasındaki kemerin doğu karnında*  
Hunne kırdan dönen İmran'a meleğin haberini bildirir. Sahnede kitabe vardır: "Theotokos'un rahme düşmesi"

14. Kutsal Bakire'nin Doğumu

*İkinci açıklığın doğu kemer aynasında*

15. Bakire'nin İlk Yedi Adımı

*İkinci ve üçüncü açıklık arasındaki kemerin doğu karnında*  
İlk yedi adımını henüz altı aylıkken atmıştır.

16. Bakire'nin Rahiplerce Kutsanması (batı tarafı)

17. Bakire'nin Anne Babası Tarafından Sevilmesi (doğu tarafı)

*İkinci açıklığın kubbemsi tonozunda iki sahne*  
Bingilerdeki bozulmamışlığı temsil eden iki muhteşem tavuskuşuna dikkat edin.

18. Bakire'nin Tapınağa Takdimi

*Üçüncü açıklığın kubbemsi tonozunda*  
Sahne yazılıdır "Kutsalların Kutsalı" Bakire üç yaşında Tapınak'a hizmetkâr olarak sunulmuş, on iki yaşına kadar da orada kalmıştır.

19. Bakire Melekten Ekmek Alırken

*Üçüncü ve dördüncü açıklık arasındaki kemerin doğu karnında*  
Tapınakta kalırken mucizevî şekilde bir melek tarafından beslenmiştir.

20. Bakire'nin Tapınak'ta Eğitilişi

*Aynı kemerin batı karnında*  
Ne yazık ki sahnenin ana figürleri tahrip olmuştur.

21. Bakire Mor Yün Çilesini Alırken

*Dış narteks kapısının üzerindeki kemer aynasında*

Rahipler tapınaktaki hizmetçi kızların Tapınak için bir perde örmesine karar verir; Meryem'e kraliyet renkleri mor ve kırmızı düşmüştür.

22. Zekeriya Taliplerin Asaları Önünde Dua Ederken

*İkinci ve üçüncü açıklıklar arasındaki kemerin batı karnında*

Bakire'nin evlenme zamanı geldiğinde, Başrahip Zekeriya bütün dulları çağırır ve asalarını sunağın önüne yerleştirir ve kime verilmesi gerektiğini gösterecek işaret için dua eder.

23. Bakire'nin Yusuf'a Emanet Edilişi

*İkinci açıklığın batı kemer aynasında*

Asalar dullara geri verilirken, Yusuf'un asasında yeşil yapraklar filizlenir ve Bakire ona verilir.

24. Yusuf Meryem'i Evine Götürürken

*Birinci ve ikinci açıklık arasındaki kemerin batı karnında*

Burada tam tapınaktan ayrılıyorlarken resmedilmişler; erkek çocuk Yusuf'un önceki eşinden olan çocuklarından biri.

25. Bakire'ye Kuyuda Gelen Haber

*İlk açıklıktaki kubbenin güneybatı pendentifinde*

26. Yusuf Bakire'yle Vedalaşıyor, Yusuf Bakire'ye Kızıyor

*İlk açıklığın batı kemer aynasında iki sahne*

Yusuf iş için altı aylığına evden ayrılır; geri döndüğünde Bakire'yi hamile bulur ve kızar (ancak bir sonraki serinin ilk sahnesinde betimlenen rüya eşine olan güvenini tazeler).

#### IV. İSA'NIN ÇOCUKLUĞU

Çocukluk sahnelerinden tamamen ya da kısmen günümüze kadar gelen on üç parçanın her biri dış narteksin bir kemer aynasında bulunur, hikâye yedi açıklığın etrafında saat yönünde ilerler. Kemerlerin karınlarında azizler, kubbesel tonozlarda daha sonra anlatılacak olan İsa'nın Hizmeti'nden sahneler vardır. Çocukluğu büyük oranda dört kanonik İncil'e dayanır, sahnelerin çoğunda onları belirlemeye yarayan kitabeler bulunur.

##### 27. Yusuf'un Rüyası

Bakire ve İki Refakatçi

Beytlehem'e Yolculuk

*İlk açıklığın kemer aynalarında üç sahne*

İlk sahnede şunlar yazılmıştır: "Rabbin meleği rüyada ona görünüp dedi: Sen Davud oğlu Yusuf, Meryemi kendine eş olarak almaktan korkma; çünkü kendisinde doğmuş olan Ruhülkudüstendir." (Matta 1:20)

İkinci sahnede yazı yoktur.

Üçüncü sahnede şunlar yazar: "Yusuf da ... Galiledeki Nasıra şehrinde Yahudiyede Davudun şehri olan Beytleheme ... (gitmek) üzere çıktı." (Luka 2:4)

##### 28. Vergi Kaydı

*İlk açıklığın doğu kemer aynasında*

Kitabe: "... (Davud evinden ve onun soyundan olduğu için) ... nişanlısı Meryem ile beraber, orada yazılmak üzere çıktı; Meryem de gebe idi." (Luka 2:4-5, yukarıdaki noktalı yerler)

##### 29. Doğuş

*İkinci açıklığın doğu kemer aynasında*

Kitabe sadece *İsa'nın Doğumu* başlığını taşır. Çobanlara melek şöyle der: "Korkmayın, çünkü ben size bütün kavma olacak büyük sevinci müjdeliyorum." (Luka 2:10)

### 30. Müneccimlerin Yolculuğu

Müneccimler Hiroides'in huzurunda

*Dördüncü açıklığın doğu kemer aynasında iki sahne*

Kitabe: "İşte şarktan Yerusalıme müneccimler gelip dediler: Yahudilerin Kırallı doğan zat nerededir?" (Matta 2:1-2)

### 31. Hiroides Başkâhinleri ve Kavmin Yazıcılarını Sorguluyor

*Beşinci açıklığın doğu kemer aynasında*

Kısmen tahrip olmuş. Kitabe (bozulmuş): "Hiroides bütün başkâhinleri ve kavmin yazıcılarını toplayarak onlardan Mesihin nerede doğacağını sordu." (Matta 2:4)

Köşeyi dönüp yedinci açıklığa geliyoruz. İç narteksin kapısının üzerinde şimdi boş olan yerde muhtemelen Müneccimlerin Secdesi yer alıyordu. Pareklesiyona, yani mezar şapeline giden sütunların ve kemerlerin üzerindeki kemer aynalarında Münecimlerin Dönüşü sahnesinin izleri seçiliyor.

### 32. Mısır'a Kaçış

*Yedinci açıklığın güney kemer aynasında*

Ana sahne tahrip olmuş, geriye sadece başlık kalmıştır. Pencerenin sağında -bir apokrifal kaynağa dayanan- "Kutsal Aile Geçerken Bir Mısır Şehrinin Surlarından Putlar Devriliyor" sahnesi var.

### 33. Masumların Katli

*Altıncı açıklığın batı kemer aynasında*

Kitabe: "O vakit Hiroides müneccimler tarafından oynatıldığını görünce pek çok kızdı ve Beytlehemde ve bütün sınırlar içinde, müneccimlerden iyice öğrendiği zamana göre, iki yaşındaki ve daha aşağı bütün erkek çocukları öldürttü." (Matta 2:16)

### 34. Katliam Devam Ediyor

*Altıncı açıklığın batı kemer aynasında*

Orta kısım ve kitabe kaybolmuştur.



35. Çocuklarına Ağlayan Anneler

*Beşinci açıklığın batı kemer aynasında*

Kitabe: "Rama'da bir ses işitildi, ağlayış ve çok figan." (Matta 2:18)

36. Elisabet'in Kaçışı

*Dördüncü açıklığın batı kemer aynasında*

Kitabe başlıktır. Sahne *Protoevangelium* 22:3'tendir. Elisabet'in İsa ile aynı zamanda doğmuş olan oğlu Vaftizci Yahya ile katliamdan korunmak amacıyla, onu karşılamak için açılmış dağlara doğru kaçışını gösterir.

37. Mısır'dan Dönüş

*İkinci açıklığın batı kemer aynasında*

Kitabe: "(Yusuf) rüyada kendisine bildirilip Galile taraflarına çekildi ve gelip Nâsıra denilen şehirde oturdu." (Matta 2:22-23)

38. İsa Fısıh Bayramı için Yerusâlim'e Götürülüyor

*İlk açıklığın batı kemer aynasında*

Kitabe: "Anası babası her yıl Fısıh bayramında Yerusâlime giderlerdi." (Luka 2:41)

Çocukluk Serisinin Sonu.

## V. İSA'NIN HİZMETİ

Bu seri dış narteksteki yedi açıklığının kubbesel tonozlarını ve iç narteksin güney açıklığının bir kısmını işgal eder. Ne yazık ki, dış narteksteki bir tonoz haricinde hepsi çok kötü tahrip olmuş, pek çok sahne kaybolmuş ya da geriye parçalar kalmıştır. Seri ilk açıklığın tonozunda başlar.

39. İsa Hekimler Arasında (kuzey taraf)

40. Vaftizci Yahya İsa'ya Şahadet Ediyor (I) (güney taraf)

*İlk açıklığın tonozu (sadece fragmanlar)*

41. Vaftizci Yahya İsa'ya Şahadet Ediyor (II) (kuzey taraf)  
 42. İsa'nın Sınanması (güney taraf)

*İkinci açıklığın tonozu*

İlk sahnenin kitabesi: "Benden sonra gelen benden ileri oldu, zira benden önce idi, diye söylediğim budur." (Yuhanna 1:15)

Sınanmanın dört sahnesine İsa ile Ayartıcı (Şeytan) arasında geçen diyalog eşlik eder (Matta 4:3-10'dan). (1) Ayartıcı: "Eğer sen Allahın Oğlu isen, söyle, bu taşlar ekmek olsun." İsa: "İnsan yalnız ekmek ile yaşamaz, fakat Allahın ağzından çıkan her bir sözle yaşar." (2) Ayartıcı: "Eğer yere kapanıp bana tapınırsan, bütün bu şeyleri sana veririm. İsa: "Çekil, Şeytan!" (Şeytan sur-larla çevrili şehirdeki altı kralla temsil edilen "dünyanın bütün krallıklarını sunmuştur.) (3) "O zaman İblis onu mukaddes şehre götürdü (ve mabedin kulesi üzerine koydu)." (4) Şeytan: "Eğer sen Allahın Oğlu isen, kendini aşağı at." İsa: "'Sen Allahın Rabbi denemeyeceksin' diye yazılmıştır."

43. Kana'daki Mucize (kuzey taraf)  
 44. Ekmek Somunlarının Çoğalması (güney taraf)

*Üçüncü açıklığın tonozu*

Her ikisi de kötü şekilde tahrip olmuş. Birincisi Yuhanna 2:1-11; ikincisi Matta14: 5-21'in temsili.

45. İsa Bir Cüzzamlıyı İyileştiriyor (doğu tarafı)  
 46. İsa Suyun Üzerinde Yürüyor (batı tarafı)

*Dördüncü açıklığın tonozu (sadece fragmanlar)*

Beşinci, altıncı ve yedinci açıklıkların tonozları neredeyse tüm mozaiklerini kaybetmiştir. Beşinci tonoz tamamen boştur. Altıncısında İsa Kefernahum'da bir İnmeliyi İyileştiriyor ve İsa Beyt-hesta Havuzu'nda İnmeliyi İyileştiriyor, kuzeydoğu bingisinde Yatağını Taşıyan İnmeli ve kuzeybatı bingisinde İsa Samiriyeli Kadın ile Konuşuyor sahnelerinin bazı kısımları görülmektedir.

Yedinci tonozda ise *İsa Yabani İncir Ağacındaki Zakkay'a Sesleniyor* sahnesinden parçalar vardır.

Şimdi tekrar iç nartekse giriyoruz, burada İsa'nın Atalarının bulunduğu güney kubbenin altındaki bingilerde, tonozlarda ve kemer aynalarında İsa'nın Hizmeti serisinin hemen hemen hepsi iyi korunmuş son sekiz sahnesi var. Buradaki kitabeler sadece sahnelerin ismi ile sınırlı.

47. İsa Kör ve Dilsiz Adamı İyileştiriyor (Matta 12:22)  
*Güneybatı bingisinde*
48. İsa İki Körü İyileştiriyor (Matta 20:29-30)  
*Kuzeybatı bingisinde*
49. İsa Petrus'un Kaynanasını İyileştiriyor (Matta 8:14-15)  
*Kuzeydoğu bingisinde*
50. İsa Kanamalı Kadını İyileştiriyor (Matta 9:20-22)  
*Güneydoğu bingisinde*
51. İsa Eli Kurumuş Adamı İyileştiriyor (Matta 12:10-13)  
*Güney kemerin karnında, doğu tarafı*
52. İsa Cüzzamlıyı İyileştiriyor (Matta 8:2-3)  
*Güney kemerin karnında, batı tarafı*
53. İsa... İyileştiriyor (kitabe ve mozaiğin yarısı kaybolmuş)  
*Güney kemerin aynasında, batı tarafı*
54. İsa Pek Çok Hastalığı İyileştiriyor (Matta 15:30)  
*Batı kemer aynalığında*  
İsa'nın Hizmeti Serisinin Sonu

## VI. NEFTEKİ PANELLER

### 55. Bakire'nin Uykuya Dalışı (Koimesis)

*Narteksten açılan orta kapının üzerinde*

Cansız Bakire cenaze teskeresinde yatmaktadır. Arkasında İsa Meryem'in kundaklanmış bebek olarak temsil edilen canını tutmaktadır.

İsa'nın başının üzerinde altı kanatlı Seraf uçmaktadır. Çevresinde elçiler, müjdeciler ve ilk piskoposlar vardır. Fikir Patmoslu Yuhanna'ya atfedilen *Tanrı'nın Kutsal Annesinin Ölümü Hakkında* adlı apokrifal eserden alınmıştır.

### 56. İsa

*Bemanın solundaki pano*

Kitabe dış narteksteki gibidir. İsa'nın elindeki İncil'de Matta 11:28 ayeti; "Ey bütün yorgunlar ve yükleri ağır olanlar, bana gelin ve ben size rahat veririm." okunan sayfa açıktır.

### 57. Hodegitria (Rehber) Bakire

*Bemanın sağındaki pano*

Kitabe dış narteksteki gibi. Burada Meryem *Hodegetria*, Rehber, Öğretmen tipindedir; özgün olarak Aziz Luka tarafından doğrudan Meryem'e bakarak yapıldığı düşünülmektedir.

## PAREKLESİYON (Mezar Şapeli): FRESKLER

Kilisenin güneyindeki yan şapelin harika fresk dekorasyonu Metohites'in 1320-21 yıllarında yeniden yaptırdığı dekorasyonun son kısmıdır. Bu fresklerin ismi bilinmeyen büyük ustası muhtemelen kilisenin geri kalanındaki mozaikleri de yapan kişiydi. Şapelin bezemeleri mezar şapeli olarak işlevini vurgulayacak şekilde tasarlanmıştır. Korniş seviyesinin üstündeki resimler Diriliş ve Yaşam, Son Yargı, Cennet ve Cehennem ve Yer ile Gök Arasında Köprü Olan Tanrı'nın Annesi'ni

temsil eder. Kornişin altında yer yer mezarlarla kesintiye uğrayan aziz ve şehitlerin oluşturduğu alay vardır. Önce doğudan, üstteki fresklerle başlayacağız, sonra kornişin altında kalan azizleri sıralayacağız ve son olarak mezarlar üzerine birkaç söz edeceğiz.

## I. DİRİLİŞ SAHNELERİ

### 1. Anastasis

#### *Apsisin yarım kubbesinde*

Yunanca Anastasis, (Yeniden) Diriliş denilen bu sahne, İngilizce'de Cehennem Azabı, İsanın Cehenneme indiği zaman iyilerin ruhunu azat etmesi olarak bilinir: İsa Cehennem'in kapılarını kırmış, kapılar ayaklarının altına serilmiştir; Şeytan eli kolu bağlanmış önünde yatmaktadır. İsa sağ eliyle Adem'i mezarından çekip çıkartır; Adem'in arkasında Vaftizci Yahya, Davud, Süleyman ve diğer salih krallar durmaktadır. Sol eliyle Havva'yı çıkardığı mezar da ise Habil ve diğer salihler grubu görülür. Bunun dünyanın en muhteşem resimlerinden biri olduğu kesindir.

### 2. İsa Dulun Oğlunu Diriltiyor

#### *Bema kemerinin kuzey tarafı*

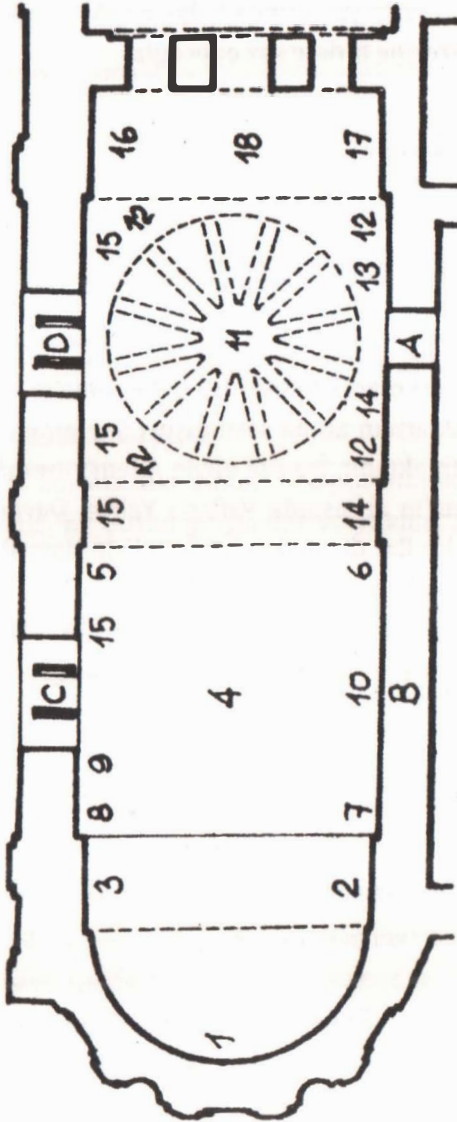
Kitabe başlıktaki gibidir. Bu hikâye sadece Luka'da (7:11-15) anlatılmaktadır.

### 3. İsa Yairus'un Kızını İyileştiriyor

#### *Bema kemerinin güney tarafı*

Kitabe okunamaz durumdaysa da hiç şüphesiz ki başlıktaki gibidir. Hikâye üç İncil'de de anlatılır, sanırız en güzel Markos (5:22-4, 35-43) İncili'nde anlatılır. Kemerin tepeliğindeki madalyonda Başmelek Mikail vardır.

PAREKLESIYON (MEZAR ŞAPELİ)



plan no: 23

## II. SON YARGI: CENNET VE CEHENNEM

### 4. İsa'nın İkinci Gelişi

#### *Doğudaki açıklığın tonozunda*

Bu dev sahne tüm tonozu kaplar; başlık ortaya yazılmıştır. Nihai Şeyler Doktrini'ni temsil eder: ölüm, yargı, cennette ölümsüzlük ya da cehennemde lanetlenme. Tepelikte Cennet'in Tomarı (Vahiy 6:14) vardır. Sağ yarıda İsa Yargıç konumunda oturmaktadır. Kurtulanların canlarına şöyle der: "Ey sizler, Babamın mübarekleri, gelin, dünya kurulduğundan beri sizin için hazırlanmış olan melekûtu miras alın." (Matta 25:34) Solundaki lanetli canlara ise şöyle der: "Ey lânetliler, benim yanımdan İblis ile onun meleklerine hazırlanmış olan ebedî ateşe gidin." (Matta 25:41) Sol tarafın alt kısmında bir ateş ırmağı genişleyerek lanetlileri içine alan bir göle dönüşür. İsa'nın altında İkinci Gelişi için hazırlanmış Etimesia, boş taht vardır: Âdem ve Havva önünde secde etmektedir. Bunun altında Ruhların Tartılması ve Mahkum Edilmesi yer alır. Tonozun batı yarısını bulutlar içindeki Seçilmişler Korosu işgal eder.

### 5. Yer ve Deniz Ölülere Geri Veriyor

#### *Güneybatı bingisinde*

Kitabe yok; sahne Vahiy 20:13 ile ilişkilidir.

### 6. Melek Lazarus'un Ruhunu Cennete Götürüyor

### 7. Dilenci Lazarus İbrahim'in Kucağında

### 8. Zengin Adam Cehennemde

#### *Kuzeybatı, kuzeydoğu ve güneydoğu bingisinde*

Sahneler Luka 16:19-26'yı temsil eder. Zengin Adam bu dünyada Lazarus'a yardım etmeyi reddetmiştir; cehenneme gider ve cennetteki Lazarus'tan su ister, ama reddedilir.

9. Lanetlilerin Eziyeti

*Güney duvarı kemer aynasında, doğu yarısı*

Dört dikdörtgen panodan oluşur; (sol üst) Dış Gıcırtısı, (sağ üst) Zifiri Karanlık, (sol alt) Uyuyamayan Solucan, (sağ alt) Söndürülemez Ateş

10. Seçilmişlerin Cennete Girişi

*Kuzey duvarın kemer aynasında*

Seçilmişler Aziz Petrus önderliğinde kerubiler tarafından korunan Cennet'in Kapısına doğru gitmektedir; İyi Hırsız onları karşılar ve tahtta oturan Tanrı'nın Annesini gösterir.

### III. TANRI'NIN ANNESİ VE ONU ÖNCEDEN BİLDİREN SİMGELER

Batı kubbesindeki ve açıklığındaki bu dizi, Kutsal Bakire'ye ve Eski Ahit'teki Bakire'nin ve Beden Alma'nın sembolik olarak prefigürasyonu, önceden bildirilen simgeleri olarak yorumlanan beş sahneye yer vermektedir.

11. Bakire ve Çocuk Meleklerle

*Batı kubbesinde*

Tepelikte Bakire ve Çocuk kaburgalar arasındaki göksel melekler topluluğuyla çevrelenmiştir.

12. Dört İlahi Güftekârı

*Kubbenin bingilerinde*

Bu güftekârlar, sözleri ellerindeki tomarlarda yazılı ilahilerinde Bakire'nin yukarıda belirtilen prefigürasyonlarından bahsettikleri için seçilmişlerdir. (Kuzeydoğu) Şamlı Aziz Yuhanna, (Güneydoğu) Şair Aziz Kosmas, (Güneybatı) Şair Aziz Yosef, (Kuzeybatı) Aziz Teofanes.

13. Yakup'un Merdiveni; Yakup Melekle Güreşiyor

*Kuzey kemer aynasının batı yarısı*



Cennete uzanan merdiven ya da köprü Bakire'nin prefigürasyonu olarak yorumlanır. Kitabeye şöyledir: "O yerin taşlarından birini alıp başı altına koydu, ve o yere yattı. Ve ruya gördü, ve işte, yer üzerinde bir merdiven dikilmiş ve başı göklere ermişti; ve işte onda Allahın melekleri çıkmakta ve inmekte idiler. Ve işte Rab onun üzerinde idi." (Tekvin 28:11-13) Burada ve başka yerlerde Rabbin Bakire ve Çocuk ile temsil edildiğine dikkat edin.

#### 14. Musa ve Yanan Çalı; Musa Yüzünü Gizliyor

*Kuzey kemer aynasının doğu yarısı ve kemerin karnı*

Yanan ama tükenmeyen çalı Bakire'nin prefigürasyonlarından-  
dır. İlk sahnenin kitabesi şöyledir: "Ve Musa Allahın dağına, Ho-  
rebe geldi. Ve Rabbin meleği bir çalı ortasında ateş alevinde ona  
göründü... çarıklarını ayaklarından çıkar, çünkü üzerinde durdu-  
ğun yer mukaddes topraktır." (Çıkış 3:1-2,5) Bitişik kemerdeki  
ikinci sahnenin kitabesi: "Ve Musa yüzünü örttü; çünkü Allaha  
bakmaya korkuyordu." (Çıkış 3:6)

#### 15. Süleyman'ın Tapınağının Adanması

*Güney duvarında dört sahne*

Bakire'nin prefigürasyonu olarak Ahit Sandığı. Doğu açıklığın  
güney kemer aynasının batı yarısındaki ilk sahnenin kitabesi:  
"(Kral Süleyman'ın yaptığı bütün iş bitince), O zaman Süleyman  
İsrailin ihtiyarlarını, ve sıptların bütün başlarını, İsrail oğulları-  
nın atalar evleri emirlerini, Rabbin ahit sandığını Davud şehri  
olan Sion'dan yukarı getirmek için Yerusalıme, kiral Süleyma-  
nın yanına topladı. Ve bütün İsrail ihtiyarları geldiler, ve (ahitin  
simgesi olarak) kâhinler sandığı kaldırdılar." (I. Krallar 8:1-3)  
Kemerin karnındaki ikinci sahnedeki kitabe kaybolmuştur ama  
muhtemelen dördüncü ayeti içerir: "Ve Rabbin sandığını, top-  
lanma çadırını, ve Çadırda olan bütün mukaddes takımları yu-  
karı getirdiler." Güney kemer aynasının doğu yarısındaki üçüncü

sahnenin kitabesi: “Ve kiral Süleyman, ve kendi yanına toplanmış olan bütün İsrail cemaati onunla beraber sandığın önünde idiler.” (5. ayet) Güney kemer aynalığının batı yarısındaki dördüncü sahnenin kitabesi: “Ve kâhinler Rabbin ahit sandığını içeriye yerine, evin iç odasına, kudsülakdasa, kerubilerin kanatları altına getirdiler.” (I. Krallar 8:6)

#### 16. İşaya ve Melek

##### *Batı kemerinin güney karnı*

Bakire'nin prefigürasyonu olarak dokunulmaz şehir. İşaya'nın tomarındaki kitabe neredeyse okunmaz haldedir ama muhtemelen şöyledir: “bundan ötürü Aşur kiralı için Rab şöyle diyor: ‘Bu şehre gelmeyecek’” (İşaya 37:33)

#### 17. Harun ve Oğulları Sunağın Önünde

##### *Batı kemerinin kuzey karnı*

Bakirenin prefigürasyonu olarak sunak (mezbah). Yazı okunmaz haldedir, ama muhtemelen şöyledir: “Mezbaha yaklaştı, ve kendi suç takdimesini arzetti, ve yakılan takdimesini arzetti.” (Levililer 9:7)

#### 18. Salihlerin Ruhları Tanrının Elllerinde

##### *Batı kemerinin tepeliğinde*

Neredeyse tamamen silinmiştir ama yine de kundaktaki bebek olarak sembolize edilen salihlerin canını tutan Tanrı'nın elinin bir kısmı seçilebilir.

### IV. AZİZLER VE ŞEHİTLER

Pareklesiyonun, yani cenaze şapelinin duvarlarında, kornişin altındaki kısımlarda uzun bir azizler ve şehitler alayı geçit yapar; apsiste altı Kilise Babası durmaktadır (soldan sağa):

Aziz Athanasios

İlahiyatçı Aziz Gregorios

Aziz İonnes Hrisostomos  
Aziz Baselios

Myralı Aziz Nikolas  
İskenderiyeli Aziz Kyril

Bemanın güney duvarında Merhametli ya da Müşfik Bakire Eleousa resmedilmiştir.

*Güney Duvarı* (doğudan batıya)  
Kapadokyalı Aziz Georgios  
Aziz Floros (madalyon)  
Aziz Lauros (madalyon)  
Selanikli Aziz Demetrios  
Aziz Theodore Tiron  
Aziz Theodore Stratelates  
Aziz Merkurius  
Aziz Prokopios  
Aziz Sabah Stratelates

*Kuzey Duvarı* (batıdan doğuya)  
Aziz Eustathios Plakidas  
Edessalı (Urfa) Aziz Samonas  
Edessalı (Urfa) Aziz Gurias  
Aziz Artemios ya da Aziz Niketas  
Aziz Bakhos (madalyon)  
Aziz Sergios (madalyon)  
Kimliği belirlenemeyen bir aziz  
Kimliği belirlenemeyen bir azizin madalyonu  
Bir sütun azizi

### *Batı Duvarı*

Güney payesi: Kimliği belirlenemeyen bir aziz

Kuzey payesi: Selanikli Aziz David (üç yıl boyunca yaşadığı badem ağacında)

Fark edilebileceği gibi azizlerin çoğu Doğu Kilisesi'ne aittir ve Batı'da neredeyse hiç bilinmezler. Dış nartekste de birçok aziz resmi yer alır ama sadece Doğu azizleri üzerine inceleme yapanları ilgilendireceği için isimlerini saymak gereksizdir.

## **MEZARLAR**

Pareklesiyonda her birinde üstünde mozaikler ve freskler olan bir lahit bulunan dört derin nişte dört mezar vardır; mozaik ve fresklerin parçaları hâlâ görülebilir.

Mezar A kuzey duvardaki ilk mezardır, kimlik belirten kitabe silinmiş olmasına rağmen *Theodoros Metohites*'e ait olduğu ne-

redeyse kesindir; üstünde ince oymalı ve bezemeli başkemer vardır.

Mezar B bütünüyle boştur.

Mezar C'de bir kadın ve erkeğin asilzade giysileri içindeki iyi korunmuş resimleri vardır ama kitabe silinmiştir.

Mezar D Metohites'ininden daha da ince işçilikle oyulmuş başkemer üstündeki kitabeden tespit edildiğine göre Metohites'in arkadaşı komutan Mihail Tornikes'e aittir; mozaik ve resim parçaları hâlâ mevcuttur.

Mezar E dış narteksin beşinci açıklığındadır, Methokites'in eşinin akrabalarından olan Prenses İrini Raulina Paleologina'ya aittir. Fresklerinin çoğu korunmuştur.

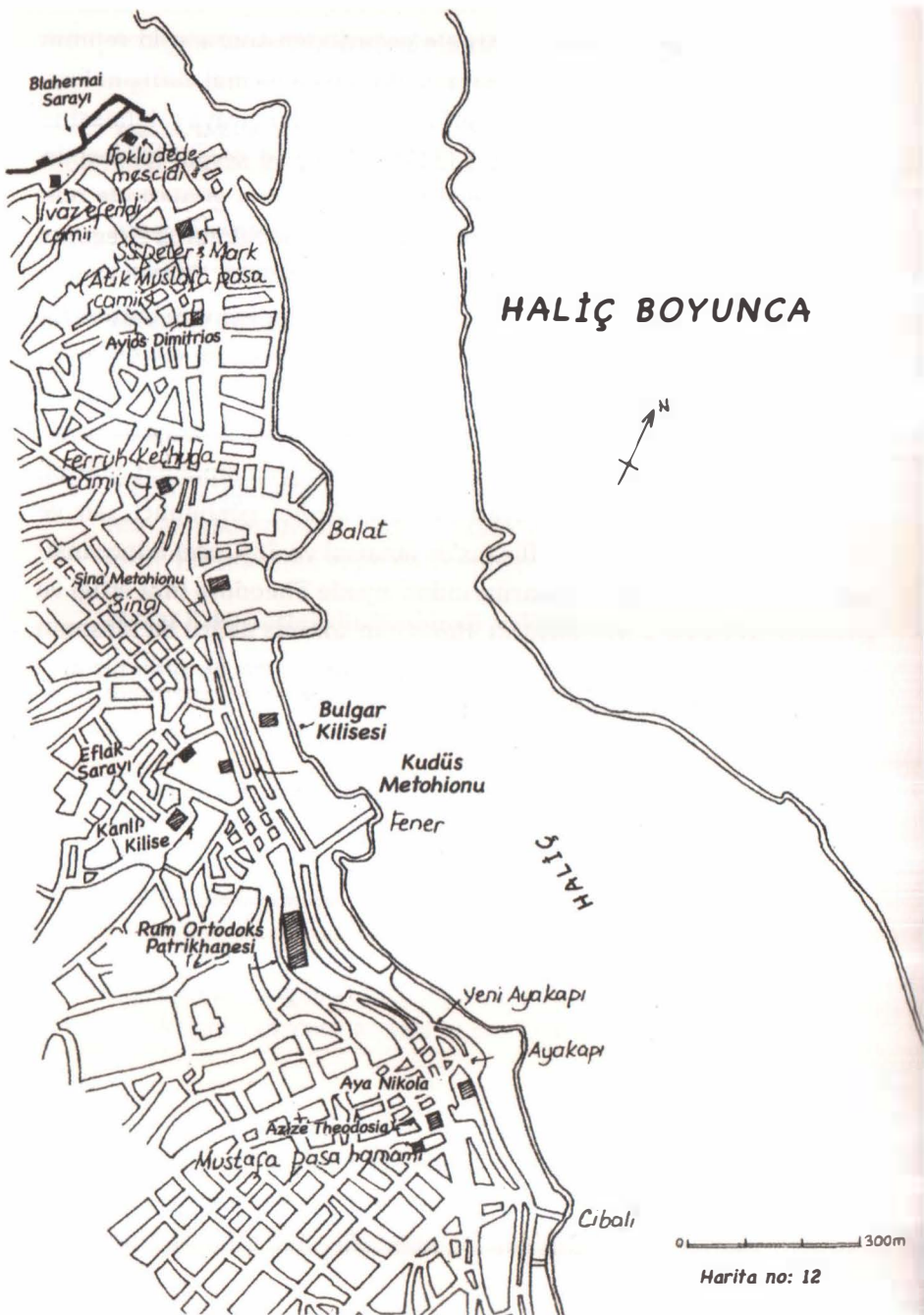
Mezar F dış narteksin dördüncü açıklığındadır, Paleologos hanedanının bir üyesine aittir ama kesin olarak kim olduğu saptanamamıştır, yine de giysileri canlı renklerle tasvir eden resimlerin bir kısmı durmaktadır.

Mezar G dış narteksin ikinci açıklığındadır, kilisedeki en geç tarihli mezardır, muhtemelen hemen Fetih öncesine aittir; resimde İtalyan Rönesansı'nın kuvvetli etkisi görülür, ama sahibi tespit edilememiştir.

Mezar H iç narteksin kuzey duvarındadır, Despot Dimitrios Dukas Angelos Paleologos'a aittir, şöyle bir kitabe vardır: "Sen Yaşam Pınarı, Kelam Tanrı'nın Annesi ve ben Dimitrios seni seven kölen."

Kariye Camii'nden ayrılmadan önce, bu kiliseyi ve muhteşem sanat eserlerini borçlu olduğumuz Theodoros Metohites'in portresi önünde biraz duralım. Nefe açılan kapının üstündeki bu gururlu ve kariyerinin zirvesindeki adamın son yıllarında gözden düştüğünü bilmek üzücü-

dür. 1328'de III. Andronikos tahtı ele geçirdikten sonra, eski rejimin pek çok devlet adamı gibi Theodora da iktidarını ve mal varlığını kaybetmiştir. Hayatının sonuna yaklaşırken Khora'da inzivaya çekilmesine izin verilmiştir. Burada 13 Mart 1331'de ölmüş ve sevgili kilisesinin mezar şapeline gömülmüştür. Hayatının bu acılı son günlerinde onu kendisi de manastıra çekilmiş olan arkadaşı, âlim Nikiforos Gregoras teselli etti. Nikiforos daha sonra o günleri yazdığında, Theodora için şu övgü dolu sözleri yazdı: "Sabahtan akşama kadar kendini bütünüyle ve canla başla devlet işlerine adıyordu, sanki ilmin onun için hiç anlamı yoktu; ama akşam saatlerinde, saraydan ayrıldıktan sonra, kendini ilme öylesine veriyordu ki sanki ilimden başka hiçbir işle ilgisi olmayan bir âlimdi." Theodora, zamanının en büyük insanıydı; diplomat, yüksek düzeyde devlet memuru, ilahiyatçı, filozof, tarihçi, gökbilimci, şair ve sanat hamisiydi, geç dönem Bizans'ın sanatsal ve düşünsel Rönesansı'nın lideriydi. Ama bütün başarılarından ziyade Theodora inşa ettiği ve süslediği kiliseyle gurur duyardı. Hayatının sonuna doğru bu kilisenin ona "gelecek nesillerde dünyanın sonuna kadar sürecektir şanlı bir anı" nasip edeceğini umduğunu yazmıştı.



## *Haliç Boyunca*

*Gül Camii (Azize Theodosia Kilisesi). Rum Ortodoks Patrikhanesi. Kanlı Kilise (Moğolların Azize Meryem Kilisesi). Aziz Markos ve Petros Kilisesi. İvaz Efendi Camii. Blahernai Saray Kalıntıları.*

Haliç'in iki köprüden sonra batıya doğru uzanan Stambol kıyısını, bir iki anıt dışında pek az turist gezer. Oysa burada şehrin başka hiçbir tarafına benzemeyen çok farklı bir atmosfer vardır. Bazı yerleri, özellikle Fener ve Balat son derece pitoresktir ve başka her yerde silinip gitmiş eski Stambol özelliklerini taşır.

Turumuz Atatürk Köprüsü'nün Stambol ucundan başlayacak. Burası antik dönemde Porta Plarea olarak bilinen, uzun zaman önce kaybolmuş kapı nedeniyle Odun Kapısı olarak anılır. Turumuzun ilk kısmında kıyıdaki caddeyi izleyeceğiz, yakın zamanda Haliç boyunca bir park yapılmıştır, bu da gezintimizi eskisinden daha renkli ve hoş kılmaktadır.

### **HALİÇ DENİZ SURLARI**

Yürümeye başladığımızda caddenin solunda Haliç ve Marmara kıyılarını kat edip her iki uçtan kara surlarına bağlanan ortaçağ Bizans deniz surlarını görürüz. Bu turumuzda yanından geçeceğimiz kesim, Constantinus surlarının bittiği noktadan başlar, bu kesimdeki özgün surlar beşinci yüzyılda, inşa ettirdiği kara surlarıyla birleştirilmek üzere II. Theodosios tarafından yaptırılmıştır. Bu deniz surları yüzyıllar boyunca pek çok kez onarılmış ve yeniden inşa edilmiştir, özellikle dokuzuncu yüzyılda İmparator Theofilos döneminde ciddi biçimde elden geçirilmiştir. Haliç kıyısındaki surlar 10 metre yüksekliğinde, 5

kilometre uzunluğunda tek sıra duvardan ibarettir, düzenli aralıklarla yerleştirilmiş 110 burçla takviye edilmiştir. Surlar harabe halindeyse de, dikkate değer bir kısmı, özellikle de bugünkü turumuzun rotası boyunca uzanan kesim halen ayakta. Bu yıkımların çoğu, biri 1203-1204'te Haçlılar ve diğeri 1453'te Türkler tarafından gerçekleştirilen son iki büyük kuşatmada meydana gelmişti. Her ikisinde de kuşatmacılar savaş gemilerini Haliç boyunca uzanan deniz surlarına karşı sıralamış ve tekrar tekrar taarruz etmişti. Kuşatmalar ve yüzyılların verdiği hasar şimdi modern otoyolların ve fabrikaların yapılmasıyla daha da artmıştır.

Haliç boyunca uzanan deniz surlarında yer yer kapılar vardı. Bu kapıların bir kısmı şehir tarihinde belli bir yere sahiptir. Bunlardan sadece bir ikisi günümüze kadar gelmişse de, modern şehrin caddeleri bu eski kapılara açıldığı için yerleri kolayca tespit edilebilir. Turumuzda ilk olarak Atatürk Köprüsü'nden 450 metre kadar ilerdeki, Bizans'ta Porta Putea ismiyle anılmış olan Cibali Kapı'yı göreceğiz. Buradaki Türkçe kitabe kapının 29 Mayıs 1453'te, İstanbul'un fethedildiği gün geçildiğini bildiriyor. Bu kapı aynı zamanda 12 Nisan 1204'teki son Latin taarruzunda Venedik filosunun sol kanadının karşısına düşüyor.

Cibali Kapı'ya gelmeden önce caddenin kenarında gördüğümüz büyük bina özel Kadir Has Üniversitesi'dir. 1992 yılında kurulan üniversite 2002'den itibaren burada, 1884'te faaliyete geçmiş olan Cibali Sigara Fabrikası'nda eğitim vermeye başladı. Fabrika binası Alexandre Vallauray tarafından tasarlanmış, inşaatı mimar Hovsep Aznavur tarafından gerçekleştirilmişti. Uzun süre kullanım dışı kalan fabrika üniversiteye çevrilirken güzelce restore edilmiştir. Restorasyon esnasında binanın Cibali Kapı'ya yakın tarafında erken dönem Bizans sarnıcı bulunmuştur.

Cibali Kapı'yı 250 metre kadar geçince, solda pembe duvarlı Rum Ortodoks kilisesi Aya Nikola'ya geliyoruz. Bu kilise 1720 tarihli ve aslında *metohion* kilisedir. Athos Dağı'ndaki Vathopedi Manastırı'nın özel



mülkiyetidir. Kilisenin bindirmeli taş yapısı kıyı boyunca göreceğimiz, çoğu on yedinci ve on sekizinci yüzyıla ait, Bizans tarzında sonradan inşa edilmiş *meta-Bizans* yapıların tipik özelliğidir. Kilisenin en özel yanı çok ender görülen, on birinci yüzyıla ait portatif mozaiktir; sadece Pazar günü, ayin esnasında görülebilir. Ayrıca lobinin tavanında antik kalyon modeli asılıdır. Bunlar şehrin birçok kıyı kilisesinde bulunur, tehlikeli denizlerden eve sağ salım dönen denizciler tarafından minnetlerini göstermek için konmuştur.

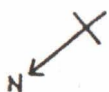
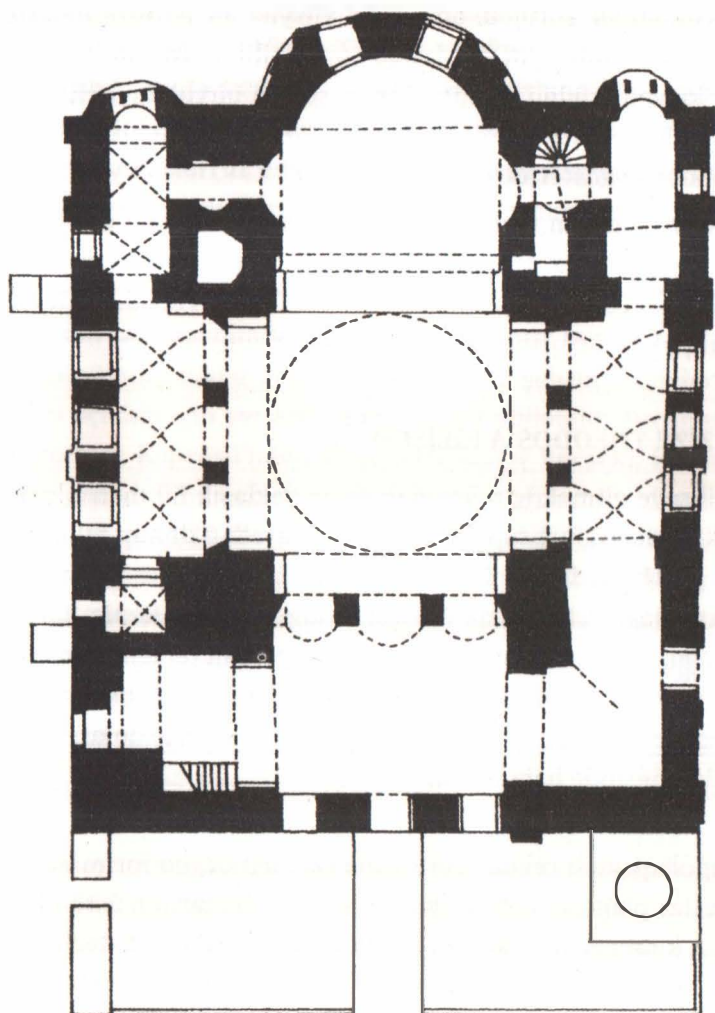
Aya Nikola'dan hemen sonra caddenin yanındaki çok küçük meydana açılan küçük Aya Kapı'ya geliyoruz. Bu kapıya, yakınındaki aynı adlı kilise nedeniyle Bizans döneminde Hagia Theodosia Kapısı deniyormuş.

## AZİZE THEODOSİA KİLİSESİ

Kiliseye gitmek için kapıdan geçip yaklaşık 50 metre kadar yürüyerek soldan ikinci sapağa varıyoruz, buradan dönüp 50 metre kadar daha gittiğimizde Gül Camii'ne geliyoruz, burasının kesin olmamakla birlikte Hagia Theodosia Kilisesi olduğu tespit edilmiş. Tarihi de kesin değil, ama son zamanlarda açığa çıkartılan temeller onuncu yüzyıl sonu ya da on birinci yüzyıla ait, o dönemin özelliği olan gömme tuğla tekniği ile örülmüş. Bu nedenle kilisenin daha önce dokuzuncu yüzyıla tarihlenmesinde hata olmalı.

Bina şehirdeki en görkemli Bizans kiliselerinden biridir, Türklerin yaptığı kapsamlı rekonstrüksiyona rağmen özgün formunu korumaktadır. Haç planlı ve kubbeli kilisenin yan sahınlarının üstünde galeriler vardır; kubbeyi destekleyen payeler duvarlara bitişik değildir ve arkalarındaki köşeler iki katlı nişler oluşturur. Merkezî kubbe ve onu destekleyen sivri kemerler ile pencerelerin çoğu Türkler tarafından inşa edilmiştir. Dışarıdan bakıldığında yapı ağır ve yüksektir: üst kısmı Osmanlı döneminde dikkate değer ölçüde değiştirilmiş, bu değişiklikler kale benzeri görünümünü arttırmıştır. Diğer yandan, üç dizi sağır niş-

# AZİZE THEODOSİA KİLİSESİ



plan no: 24

leri ve zarif bindirme tuğla örgüleri ile iki yan apsis belirtmeye değer. Dış görünümün en hoş yanı kilisenin camiye çevrildiği klasik döneme ait, oranlı minaresidir.

Kiliseyle ilgili iki söylence vardır; biri doğru olabilir, ama diğeri uydurmadır. Bunlardan ilki, yani doğru olma ihtimali bulunanı, “Gül” Camii ismiyle ilgilidir. Anlaşılan Azize Theodosia’nın yortu günü 29 Mayıs’tır. 1453 yılında Theodosia’nın şefaatinin istemek için kilisede kalabalık bir cemaat toplanmış. Kilise yortu sebebiyle güllerle süslenmiş. Şehir düştükten sonra kiliseye giren Türk askerleri hâlâ orada duran gülleri görmüşler, böylece kiliseye gül ismi verilmiş. Romantik ismi açıklayan romantik bir öykü.

Fetihten çok sonra çıkmış gözüken ikinci söylence Aziz Theodosia Kilisesi’nin son Bizans İmparatoru XI. Konstantinos Dragas’ın mezar yeri olduğuna dairdir. İmparator’un ölümüne ve nereye gömüldüğüne dair değişik rivayetler mevcuttur, ama eski kuşak Rumlar Azize Theodosia kilisesinin güneydoğu payesine gömüldüğüne inanır. Gerçekten de burada bir mezar yeri vardır, payenin içinden çıkan bir merdivenle ulaşılır. Odada yeşil örtülü sanduka bulunur. Ancak süre giden bir Türk söylencesine göre bu Konstantinos’un değil, Gül Baba adlı Müslüman ermişin, camiye adını veren Gül Baba’nın sandukasıdır! İşleri daha da karıştıran bu odanın kapı lentosu üzerindeki mestur Türkçe kitabedir: “Havarinin mezarı, İsa’nın öğrencisi, selamet onunla olsun.”

## KÜÇÜK MUSTAFA PAŞA HAMAMI

Kiliseden ayrılıp sola dönüyor, ikinci köşede tekrar sola sapıyoruz. Kısa bir süre sonra sokağın solunda şehirdeki en eski ve en büyük Türk hamamlarından Küçük Mustafa Paşa Hamamı’na varıyoruz. Aslında Sultan II. Bayezit’in veziri Koca Mustafa Paşa tarafından 1512’den önce yaptırılmış. Planı ve kubbelerinin girift, değişken yapısı gerçekten de bu kadar eskiye dayandığını gösteriyor. 14,5 metre karelik camekân şehirdekilerin en büyüğü, çevresindeki ahşap galeriler bile genişliğinin

yarattığı etkiyi azaltmamış, ortasında da güzel bir mermer havuz var. Soğukluk sıklıkla olduğu gibi hararetin bir parçasından kurulmuş, sağ odacığını ve haçın alt kollarından birini işgal ediyor. Hararet ise son derece güzel. Orta kubbenin mukarnası incelikle oyulmuş derin kornişleri var, haçın geri kalan üç kolu farklı biçimlerde kubbelerle kapatılmış; en güzeli sağdaki derin oyuklu deniz kabuğu biçimindeki yarım kubbe. Arkada köşelerdeki halvetlerin kubbeleri yan yana dizili üçgenlerle desteklenmiş, üçüncü halvette parlak renkli mermerden *opus sectile* yer döşemesi var.

## SİNAN PAŞA MESCİDİ

Hamamdan çıkıp sağa dönüyor ve Küçük Mustafa Paşa Sokağı boyunca batıya doğru 100 metre yürüyoruz, burada yol birkaç kola ayrılıyor. Sağa doğru kırk beş derece açı yapan sokağa saparsak küçük bir Bizans kilisesinin ağaçların arasına gizlenmiş kırık dökük kalıntılarını görürüz. Apsisin pek azı günümüze kadar gelmişse de, bu parçanın kıvrımlı ve zikzaklı duvar işçiliği ile yapılmış dekorasyonu ilginçtir. Kilisenin civardaki bilinen kiliselerden hareketle kimliğini saptama çabaları sonuç vermemiştir, yerel olarak Sinan Paşa Mescidi denmektedir. On üçüncü ya da on dördüncü yüzyıla ait gözükmektedir.

## HAVUZLU HAMAM

Kiliseyi geçince Haliç boyunca uzanan caddeye açılan Yeni Aya Kapı'ya geliyoruz. Bu kapı Bizans deniz surlarındaki orijinal kapılardan biri değildir, 1582'de Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Yöre halkı sultana başvurmuş, Sinan'ın Sultan III. Murat'ın annesi Valide Sultan Nurbanu için o yıl yaptığı Havuzlu Hamam'a daha kolay gidip gelebilmek için surlarda kapı açılmasını istemiş. Ne yazık ki şimdi hamam kullanılmamaktadır ve yıkılmak üzeredir.

## PETRİ KAPISI

Yeni Aya Kapı'yı 100 metre kadar geçince hafif bir açıyla sola doğru giden ikinci bir yol, Sadrazam Ali Paşa Caddesi'ni görürüz. Burada Bizans deniz surlarındaki kapılardan o dönemde Petrion olarak anılan Petri Kapısı vardır. Bu kapı Beşinci Tepe'nin yamacında bulunan Petrion Kalesi'nin doğu yönündeki deniz kapısıydı. Petrion hem Haçlıların hem Türklerin kuşatmasında önemli rol oynadı. 13 Temmuz 1203'te, Duka Dandolo komutasındaki Venedik kadırgaları pruvalarını deniz surlarına dayadılar ve yirmi beş burç ele geçirdiler. Fransız şövalye Vllehardouin bu esnada Dandolo'yu şöyle anlatır: "Venedik Dukası, yaşlı [o sırada neredeyse 90 yaşındaydı] ve tamamen kör olmasına rağmen kadırgasının pruvasında duruyor, San Marco'nun sancağı önünde dalgalanıyordu. Adamlarına kendisini kıyıya çıkartmalarını yoksa hadlerini bildireceğini söyledi. Hemen emrini yerine getirdiler, zaten kadırga karaya vurmuştu, içindeki adamlar kıyıya sıçradı, San Marco sancağını Duka'nın önünde taşıyorlardı." 12 Nisan 1204'teki son haçlı kuşatmasında da Petrion yine hareket odağıydı. Burada iki cesur şövalye Venedik kalyonu Pelerine'nin iskelesinden bir burca atlamış, buradan deniz surlarında gedik açıp şehrin ele geçirilmesini sağlayan taarruzu yönetmişlerdi. 29 Mayıs 1453'te ise Petrion Türk filosunun sürüp giden saldırısına dayanmış, savaşmakta olan askerler ancak kara surlarının aşılıp şehrin düştüğünü duyduklarında teslim olmuşlardı. Burası zapt edilmeden kendisi teslim olduğu için Fatih Petrion'daki kilise ve evlerin şehirdeki genel yağmanın dışında kalması emrini verdi. Evliya Çelebi'nin anlattığına göre Petrion'un balıkçıları basiretli davranıp teslim oldukları için "balık eminine öşür vermeyip muaflar idi. Hâlâ yine öyledir..."

## RUM ORTODOKS PATRİKHANESİ

Ana yoldan ayrılıp soldaki Sadrazam Ali Paşa Caddesi'ne girdikten kısa bir süre sonra Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne varırız. Ana giriş kapısının kaynakla kapatılıp siyaha boyanmış olması dikkat çekicidir. Bu ünlü Orta Kapı, Türk-Yunan uyuşmazlığının sembollerinden biri ol-

muştur. Konstantinopolis Patriği V. Grigorios vatana ihanet suçundan 22 Nisan 1821'de burada asılmıştı.

Rum Ortodoks Patrikhanesi 1586'da Pammakaristos'tan ayrıldıktan sonra birkaç kez yer değiştirmiş ve 1601 yılında buraya taşınmıştır. Ancak şimdiki patrikhane kilisesi Aya Yorgi 1720 yılına tarihlenir. Şehirdeki bütün fetih sonrası kiliseler gibi bazilika formundadır. Bu form basitliği nedeniyle, ama daha ziyade Hıristiyanların kubbeli ya da taşörme çatılı kilise inşa etmesi yasaklandığı için tercih edilmiş, ahşap çatılı geleneksel Hıristiyan bazilikaları sorunun çözümü olmuştur. Anlaşılan önceki kilise de aynı formdaydı, 1615'te bunu gören bir İtalyan gezgin şöyle yazmıştır: "Orta büyüklükte, biçimi uzun ve çok sayıda koridoru var." Kilisedeki pek çok kutsal emanet arasında Azize Omania, Azize Theofano ve hipodrom çevresinde şehit mezarlığını gördüğümüz Azize Halkedonlu Eufemia'nın kalıntıları da bulunmaktadır; bunların tabutları güney yan sahindadır. Orta koridorun sağında Patrik Tahtı bulunur; geç Bizans dönemine ait olduğu düşünülmektedir, ama dindar kişiler bunun beşinci yüzyılın başında Patrik olarak görev yapan Aziz İoannis Hrisostomos'un orijinal tahtı olduğunu iddia ederler. Kilisede Kutsal Bakire'nin Aya Nikola'dakiyle aynı tipte ve aynı tarihli çok hoş portatif mozaigi de vardır.

Kilisenin karşısında, avlunun öbür tarafında Patrikhane'nin diğer binaları mevcuttur. Hoş ve eski bir bina olan kütüphanenin haricinde, hepsi 1941'deki büyük tahribata neden olan ve özellikle avlunun o tarafındaki binaları yakıp kül eden yangından sonra yapılmış modern binalardır. Bu mütevazı kompleksin tüm Ortodoks Kilisesi'nin başı olduğuna ya da bir zamanlar Konstantinopolis Ekümenik Patrikhanesi olarak tüm Doğu Hıristiyanlığı dünyasında din işlerine hükmettiğine inanmak zordur. Günümüzde Patrik Bartholomeos Ortodoks Hıristiyanların ruhani lideri olmasına rağmen, Türkiye'deki cemaati halen İstanbul ile Gökçeada ve Bozcaada gibi Ege adalarında yaşamaya devam eden birkaç bin Rum ile sınırlıdır.

## FENER

Patrikhaneden ayrılıp bir sonraki kavşağa kadar Sadrazam Ali Paşa Caddesi'nde ilerliyoruz. Tam sağımızda bir zamanlar Fener Kapı, antik adıyla Porta Phanari bulunuyordu. Şimdi kaybolmuş olan bu kapı çok eskiden civar semte adını vermiştir: geçmiş yüzyıllar boyunca İstanbul tarihinde çok iyi bilinen Fener. On altıncı yüzyıldan başlayarak burada yaşayan Rumlar (Feneriyotlar, Fenerli Beyler) Osmanlı'nın himayesi altında kayda değer ticari kazançlar sağladılar ve saygın mevkilere ulaştılar; hatta bazı Feneriyot aileleri Eflak ve Boğdan Voyvodalığına getirildi. Elleri geçen paralarla Fener'de muhteşem evler, saraylar yaptırdılar. Saraylar şimdi yok olmuştur ama bu renkli dönemi hatırlatan evlerden bir kısmı kalmıştır.

Aynı yönde biraz daha ilerlediğimizde, Fener Kapı'dan sonra ilk sola dönüyor ve hemen sağa Vodina Caddesi'ne sapıyoruz. Bu caddede 100 metre kadar ilerlediğimizde solda yüksek bahçe duvarları görürüz. Burası Yunan Ortodoks Patrikhanesi'nin malıdır ve içinde iki ilgi çekici kilise binası vardır. (Kiliseleri görmek isteyenlerin Rum Ortodoks Patrikhanesi'nden izin almaları gerekir.) Bunlardan ilki hemen Vodina Caddesi kıyısındaki duvarların içinde kalan Aya Yorgi Metohion Kilisesi'dir. Buraya gelirken yarı yolda gördüğümüz kapıdan girilir. Bu kilise on yedinci yüzyıldan beri Kudüs Patrikhanesi Metohionu'dur. Kilise ilk Feneriyot plütokratlardan, sarayı bugün kilisenin bulunduğu duvarlarla çevrili alanda olan Mihail Kantakuzenos tarafından Kudüs Patriği'ne verilmiş, sonrasında birkaç kez onarılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Türklerin Şeytanoğlu dediği Kantakuzenos servetini kullanarak şehirdeki antik elyazmalarının çoğunu içeren geniş bir kütüphane kurmuştu. Aya Yorgi'deki koleksiyonda 1906 yılında Archimedes'in kayıp elyazmalarından biri bulunmuştur. Bu elyazması *Archimedes'in Mekanik Problemlere Çözüm Yöntemleri, Eratosthenes'e İthafen* adlı eserin onuncu yüzyılda yeniden yazılmış tam ve mükemmel durumdaki parşömen kopyasıdır. Bu belki de antik çağın en büyük matematik ve

fizikçisinin en önemli eserinin tek nüshasıdır, antik bilime ait bilgileri-mize büyük katkılarda bulunmuştur.

Aya Yorgi'yi geçip Vodina Caddesi'nde bir sonraki sapağa kadar ilerliyoruz. Sola dönüp taş döşeli yolda geniş bahçeyi çevreleyen duvar boyunca yokuş yukarı tırmanıyor, bir süre sonra ikinci kiliseye açılan demir kapıyı görüyoruz. Burası Panayia Paramityas (Avutan Meryem Ana) Kilisesi'dir, Patrikhane'nin Pammakaristos'tan taşınmasının ardından 1586-1596 arasında Patrikhane kilisesi olarak hizmet vermiştir. Kilisenin girişindeki çift kartal oyulmuş mermer taşla dikkat edin; bu hem Paleologos hanedanının hem de Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin sembolüdür. Bu kilise daha ziyade Eflak Sarayı diye anılır, çünkü eskiden Eflak-Boğdan Voyvodaları olan Kantakuzenos ailesinin bitişikteki sarayına bağlıydı. Ne yazık ki Eflak Sarayı 1976'da çıkan yangında tahrip olmuş ve geriye sadece yanmış kalıntılar kalmıştır.

### **KANLI KİLİSE (MOĞOLLARIN AZİZE MERYEM KİLİSESİ)**

Yokuş yukarı devam edip önce ilk sola, sonra ikinci sağa sapıyoruz. Karşımızda gül pembesi Bizans kilisesi beliriyor; biraz deforme olmuş ve kubbe kasnağı da alışılmadık ölçüde yüksek. Bu kilise Theotokos Panayotissa'ya, Tanrı'nın Kutsal Annesi'ne adanmış, ama sıklıkla Kanlı Kilise ya da Muhliotissa, Moğolların Azize Meryem Kilisesi olarak anılıyor. 1282 yılında İmparator VIII. Mihail Paleologos'un gayri meşru kızı Prenses Maria Paleologina tarafından -belki de yeniden- inşa ettirilmiştir. 1265 yılında Maria babası tarafından Moğol Hanı Hülagu'ya gelin olarak gönderilmişti. Moğol sarayına varamadan Hülagu ölünce, Maria da onun yerine oğlu ve halefi Abaka ile evlendi. İran'daki Moğol sarayında on beş yıl kadar yaşadı, onun etkisiyle Han ve saray halkından pek çok kişi Hristiyan oldu. Ama 1281'de Abaka ağabeyi Ahmet tarafından öldürülünce, Maria Konstantinopolis'e dönmek zorunda kaldı. Dönüşünden sonra babası onu başka bir Moğol Hanı'na, Karabanda'ya gelin olarak sundu, ama bu kez Maria evliliği kabul etmedi. (Belki de



hanlardan bıkmıştı.) O dönemde bugün gördüğümüz kiliseyi ve beraberinde bir kadınlar manastırı kurmuş, onu Muhliotissa'ya, Moğolların Kraliçesi'ne adamıştır. Maria ya da bilindiği ismiyle Moğolların Kraliçesi rahibe olmuş ve son yıllarını manastırında inzivaya çekilerek geçirmiştir. Bu romantik hikâye kısmen doğrudur, çünkü kilise VIII. Mihail'in dayısı İsaakios Dukas tarafından 1261'de kurulmuştur. Moğolların Kraliçesi bir takım eklentiler ve süslemeler yapmış olabilir. Fetih'ten sonra Fatih Sultan Mehmet, Rum mimarı (belki de Fatih Camii'nin mimarı Atik Sinan olan) Hristodulos'un ricası üzerine kiliseyi buradaki Rumlara bırakmış, Rumlar bugüne kadar kilisenin mülkiyetini ellerinde tutmaya devam etmiştir; Fatih'in fermanı da hâlâ orada sergilenmektedir. Burası Fetih'ten sonra Rumların elinde kalan tek Bizans kilisesidir.

Kilisenin özgün planı içten dört, dıştan üç yapraklı yonca şeklindedir. Yani yüksek kasnak üzerindeki küçük orta kubbe eksenler boyunca dört yarım kubbe ile çevrelenmişti ve batıdaki hariç hepsi binanın dış duvarları üzerine oturuyor, birer ekoylum oluştuyordu; hepsinin önünde üç açıklıklı narteks vardı. Ama modern zamanlarda kilisenin tüm güney tarafı yıkılarak yerine binanın hatlarıyla tamamen uyumsuz olan karemsi narteks konmuş, doğrusu binanın bütün uyumunu bozmuş. Kilise hâlâ Bizans döneminden bir sanat hazinesine sahip, Theotokos Pammakaristos'un, Tanrı'nın Esen Annesi'nin güzel portatif mozaigi. Bunun Aya Nikola'da ve Aya Yorgi patrikhane kilisesindeki mozaiklere benzerliği, hepsinin on birinci yüzyıldan aynı sanatçının eseri olduğunu düşündürür. Şehirdeki bu tarz mozaiklerden geriye kalmış olan sadece bu üçüdür ve dünyanın geri kalanında da sadece on tane vardır.

## FENER RUM LİSESİ (MEGALİ SCHOLİO)

Kiliseden ayrıldığımızda sağımızda şehrin buradaki panoramasını belirleyen büyük bir yapı görüyoruz: çok eski ve ünlü bir kurum olan Fener Rum Lisesi ya da Yunanca adıyla Megali Scholio (Büyük Okul). Günümüzdeki kırmızı tuğla bina 1881'de inşa edilmiş. Ama özgün

Megali Scholio Fetih'ten önce kurulmuş ve Osmanlı tarihi boyunca en önemli seküler Rum eğitim kurumu olmuş. Burada pek çok Rum Voyvoda ve Hoshodarlar ile Bâbîâlî'de etki sahibi baş tercümanlar yetişmiştir - çoğu Bizans aristokrasisinin ünlü isimlerini taşıır: Paleologos, Kantakuzenos, Kantemir, Mavrokordato, İpsilanti vb.

## FENER'DEN BALAT'A

Şimdi kiliseden bir önceki sapağa geri dönüyor ve sağdaki sokağa sapıyoruz. Buradan hemen Aya Yorgi Kilisesi ve Eflak Sarayını çevreleyen duvarın yanındaki merdivenli sokağa çıkıyoruz. Merdivenlerin yarısına kadar inince rastladığımız kapının yanında Moldovya Prensi olan Feneriyot Dimitri Kantemiroğlu anısına bir plaket var. Kantemiroğlu 1688-1710 dönemi Osmanlı tarihi hakkında bir eser, bir de Türk müzikolojisi üzerine önemli bir inceleme yazmış.

Merdivenlerin sonunda önce sola, sonra sağa sapıyor, böylece Vodina Caddesi'ne geri dönüyoruz. Fener Kapı'ya kadar geldiğimiz yoldan yürüyor, buradan kıyı boyunca ilerlemeye devam ediyoruz.

Fener Kapı'yı 100 metre geçtikten sonra, şimdi Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı olarak hizmet veren restore edilmiş meta-Bizans yapısına varıyoruz. Kütüphane 1990'da hizmete açılmış, Türkiye'de bu tarzdaki ilk kurum. Koleksiyonu kadınlar tarafından ya da onlar hakkında yazılmış Türkçe ve diğer dillerde eserler ve Osmanlı'nın son dönemi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında basılmış kadın dergileri ve broşürlerin tümünü içeriyor. Kadın çalışmaları için araştırma merkezi olarak da hizmet veriyor.

Yaklaşık 150 metre ileride, sağımızda şaşırtıcı bir yapı olan Bulgar Sveti Stefan Kilisesi var. Karşısındaki eski Piskoposluk binasıyla birlikte Bulgar Kilisesi'nin Konstantinopolis Rum Ortodoks Kilisesi'nden bağımsızlığını ilan ettiği 1871 yılında yapılmış. Kilise tamamıyla dökme demirden, gotik bir bina! Viyana'da üretilip, parçalar halinde Tuna'dan taşınmış ve buraya Haliç kıyısına dikilmiş. Sadece dışı değil içi de dök-

me demirden; kaplama mermer görüntüsü vermesine rağmen elinizle tıkladığınızda dökme demir olduğu anlaşılır, hatta yontulmuş mermer görünümündeki süslemeler bile böyledir! Ne olursa olsun kilisenin hem içi hem dışı hoştur, burada ibadet etmeyi sürdüren küçük Bulgar cemaati için iyi durumda korunmaktadır. Kiliseyi bakımlı, güzel bir bahçe çevreler, burada Bulgar Kilisesi'nin pek çok metropoliti gömülüdür.

Aynı yönde devam ettiğimizde, 250 metre kadar ileride Sina Dağı Metohion'una geliyoruz, bu Fener'deki meta-Bizans konaklarının en eski ve en büyüğüdür. On yedinci yüzyıla ait, tipik eski Bizans tarzının devamı ya da modifikasyonu olan bina, günümüze kalmış birkaç Feneriyot konağından biridir. Bu evler almalı taş ve tuğladan inşa edilmişlerdir; her katta sokağa doğru uzanan, zarif konsollar üzerine bindirilmiş çıkıntılar vardır; çatının altındaki korniş testere dişi tasarımı tuğla dizilerinden oluşur. Masif duvarlı, demir kapılı ve kepenk-  
li, sıradan bir evden çok kaleyi anımsatan dayanıklı binalardır. Şu anda bakmakta olduğumuz bina özellikle ilginçtir, çünkü üç yüzyıl boyunca Sina Dağı'ndaki Aziz Katherina Manastırı'nın Metohion'u olmuştur. İustinianos tarafından kurulan Aziz Katherina Manastırı uzun zaman İskenderiye Patrikliği'ne bağlı yarı otonom bir kilise olarak kaldı. Pek çok diğer kilisede olduğu gibi, manastır daima Konstantinopolis'te bir başpapaz tarafından temsil ediliyordu. Papazlar 1686'dan itibaren bu binada kalmaya başlamıştır. Şimdi terk edilmiştir ve hızla harabeye dönüşmektedir.

Hemen bu konağın arkasında, bir kapı Vaftizci Yahya Kilisesi'nin avlusuna açılır, burası bir zamanlar Metohion'un bir parçası olan manastırın şapeliydi. Kilise muhtemelen Bizans döneminde kurulmuştur, ama yanmış ve pek çok kez yeniden inşa edilmiştir, günümüzdeki bina ancak 1830 yılına tarihlenir. Sina Dağı'ndaki Metohion'a bağlantısı dışında ilgi çekici bir yanı yoktur.

## BALAT

Kiliseden yüz metre kadar ileride Bizans deniz-kapılarında biri olan Balat Kapı'nın eskiden bulunduğu yere varıyoruz, kapıdan geriye hiçbir iz kalmamış. Bu kapının Kynegos (Avcı) Kapısı ya da Prodomos (Vaftizci Yahya) Kapısı olabileceği söylenmektedir. Türkçe Balat ismi, yakınlardaki Blahernai Sarayı nedeniyle Yunanca saray anlamına gelen Palation'dan gelir. Şimdi kapı yok olup gitmiş olmasına rağmen, ismi bu güzel ve renkli semtte yaşamaya devam etmektedir. Balat yüzlerce yıl Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı semtlerden biri olmuştur. Bunun çoğu Rumca konuşan ve Bizans zamanından beri burada yaşayan Yahudilerdir, ama zaman içerisinde 1492 yılında Sultan II. Bayezit'in davetiyle İspanya'dan buraya yerleşen Sefarat Yahudilerinin içinde erimişlerdir. Semtte hâlâ yarım düzine eski sinagog vardır, biri Bizans zamanında kurulmuştur, ancak mevcut yapıların pek çoğu on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısına aittir. Şimdi Yahudilerin büyük çoğunluğu daha modern semtlere yerleşmiş ya da İsrail'e göç etmiş olmasına rağmen, Balat'ta eski semtlerinde kalmaya ve beş yüz yıl önce İspanya'dan getirdikleri ortaçağ Ladino'su konuşmaya devam edenler de vardır.

Balat Kapı'nın civarında ikinci derece tarihî eserler mevcuttur. Bunlardan ilki Haliç boyunca uzanan caddeden saptıktan sonraki ikinci sokakta, kapının sol tarafına doğrudur. (Kapı mevcut değilse de, yeri belirgindir, çünkü etrafındaki sokaklar ona çıkacak şekilde düzenlenmiştir.) Çetrefilli sokaklarda birkaç dönüşten sonra, 1629'dan beri Ermeni cemaatinin mülkiyetinde olan Surp Reşdagabet (Kutsal Başmelekler) Kilisesi'ne varıyoruz. On üçüncü ya da on dördüncü yüzyılda Taksiark Azizleri'ne, Mikail ve Cebrail'e adanmış kilisenin yerine kurulmuştur. Günümüzdeki kilise 1835'te tamamen yeniden inşa edilmiştir.

## FERRUH KETHÜDA CAMİİ

Balat Kapi'nın sağına doğru, kiliseyle aynı sokakta Mimar Sinan'ın ikincil işlerinden küçük bir cami vardır. Kırmızı çakıl kayaçtan giriş kapısının üzerindeki Arapça uzun ve hoş kitabede caminin 1562/63'te Sadrazam Semiz Ali Paşa'nın kâhyası (kethüdası) Ferruh Ağa tarafından yaptırıldığı bildirilir. Bina basit dikdörtgen planlıdır; büyük ihtimalle bir zamanlar küçük bir kubbesi olan ahşap tavanı vardı, ama yakın zamanlarda yapılan restorasyonda bunun yerine betonarme tavan yapılmıştır. Bina çok uzun ve sığdır, mihrap için Tekfur Sarayı dönemi çinileriyle süslenmiş uzun ve sığ apsis vardır. Batı duvarı boyunca tahta balkon uzanır, ama özgün olmadığı kesindir, çünkü pencerelerle uyumlu değildir. Caminin önünde derin son cemaat yeri vardır; sütun tabanları hâlâ görülebilen sekiz sütunla desteklenmiş bu son cemaat yeri zamanında çok etkileyici olmalı, ama restorasyonda bu etkileyciliğini kaybetmiş. Yine de tepesinde kesik kubbeler olan iki nişli büyük mermer kapısı, uçlarda cami duvarından çıkıntı yapan, altta ve üstte pencereleri bulunan bir tür kenar ayakları ile son derece hoştur. Sinan'ın bu tür küçük camileri içerisinde en güzeli ve en ilginç budur.

Caminin hemen doğusunda antik bir hamam vardır. Sinan'a atfedilir, ama bu doğru değildir; birincisi *Tezkire*'de yer almaz, ikincisi çok daha erken tarihte Fatih vakfiyesinde anılır. Ziyaret etmeye degecek kadar ilgi çekici değildir.

Balat'taki en eski ve tarihi sinagog Kürkçü Çeşme Sokağı'nın biraz güneyindedir. Burası yakın zamanlarda restore edilmiş Ahrida Sinagogu'dur, on beşinci yüzyılın ilk yarısına tarihlenir, şehirde Bizans döneminden kalan yegane sinagogtur. (Sinagogu dolaşmak için gerekli izin Beyoğlu'ndaki Hahambaşılık'tan alınabilir.)

## BALAT'TAN AYVANSARAYA

Şimdi Ferruh Kethüda Camii'ne geri dönüp, kuzeye doğru yürüyoruz. Caminin 150 metre ilerisinde, solda küçük bir Rum kilisesinin kapısını görüyoruz, burası Panayia Balinu Kilisesi, tek özelliği çok eski olmasıdır. Günümüzdeki yapı 1730'a tarihlenmesine rağmen bu kilise 1597'den beri burada bulunmaktadır. İstanbul'da yapıları on dokuzuncu yüzyıla tarihlenen, ama antik kökenli pek çok modern Rum kilisesi vardır. Fetih sonrası Rum kiliselerinin listesinin en erken tarihli, 1583 ve 1593'te Çar tarafından İstanbul'daki kiliselere para dağıtmak için gönderilen Tryphon Karabeinikof'a aittir. Tryphon o tarihte İstanbul'da faaliyet gösteren yedi manastır ve Panayia Balinu da dahil olmak üzere kırk yedi kilise sıralamıştır.

Yüz metre kadar ileride, sağda Tryphon'un listesinde yer alan Aya Dimitrios Kanabu Kilisesi var. Bugünkü bina 1730'a tarihlenmesine rağmen, kökeni Bizans zamanına kadar uzanır, bu isimde bir kilisenin burada 1334'ten beri bulunduğu bilinmektedir. Kilisenin Nisan 1204'te, İmparatorlar IV. Aleksios ve II. İsaakios'un devrilmesi ile V. Aleksios'un tahtı ele geçirmesi arasındaki kısa zamanda imparatorluk yapmış Nikolas Kanabu ailesince inşa ettirilmiş olabileceği ileri sürülmektedir. Aya Dimitrios Kilisesi 1597-1601 yıllarında, patrikhane bugünkü yerine taşınmadan önce, Patrikhane kilisesi olarak hizmet vermiştir.

## ATIK MUSTAFA PAŞA CAMİİ

Mustafa Paşa Bostanı Sokağı'nda 150 metre kadar ilerleyip sağa, Haliç'e çıkan kısa sokağa sapıyoruz. Sokağın sonuna doğru sağda camiye çevrilmiş küçük ve hoş bir Bizans kilisesi olan Atik Mustafa Paşa Camii'ni görüyoruz. Burasının Aziz Markos ve Petros Kilisesi olabileceği düşünülmektedir.

Bina anlaşılan şehirde kalmış tek dokuzuncu yüzyıl haç-kubbeli Bizans kilisesidir. Ahşap son cemaat yeri, kubbe ve kasnağı ve muhteme-

len çatıların bir kısmı ile pencerelerin büyük çoğunluğu Türk restorasyonudur. Gerisi kilisenin basit özgün dikdörtgen planına aittir. Orijinal haliyle şüphesiz pencere ve yüksek kasnaklı olan kubbe haçın merkezini örter; hem haçın kolları hem de kubbe payelerinin ötesindeki, yüksek ve dar kemerlerin açıldığı, haçın iç köşelerini dolduran dört küçük oda beşiktonozludur. İçten yarım dairesel olan üç apsis dışarıda üç cepheli olarak yapılmıştır. Eskiden çok hoş bir bina olduğu anlaşılıyor, halen de bir cazibesi var.

### **BLAHERNAİ AYAZMASI**

Mustafa Paşa Bostanı Sokağı'na geri dönüp ilerliyoruz. Bir sonraki köşede, solda ünlü Blahernai Ayazması'nın girişine varıyoruz. Şehirdeki ve Yunan dünyasındaki pek çok diğer ayazma gibi bu da Hristiyanlık öncesi çağdan beri mukaddes kabul edilmiş ve sularının mucizevi gücü olduğuna inanılmış. Blahernai'deki ayazma şehirdeki en popüler ayazmalardan biriymiş, İmparator ve İmparatoriçe bile bu hayat veren sudan içmeye gelirmiş. 451 yılında, İmparator Markianos'ın eşi Pulheria tarafından kaynağın üzerine büyük bir kilise yapılmış. Birkaç yıl sonra kilisede Meryem Ana'nın ünlü elbisesi ve hırkası muhafaza edilmeye başlanmış. İki Bizanslı hacı tarafından Kudüs'te bir Yahudi kadından çalınan bu elbiseler Konstantinopolis'teki en kutsal emanetler, "şehrin koruyucusu ve savaş çıkaracakların kovucusu" olarak görülürmüş. Böylece Blahernai şehirdeki en önemli tapınak olmuş ve Bizans tarihi boyunca da bu özelliğini korumuş. Blahernai antik kilisesi 1434'te bir yangında tahrip olmuş, ama onun yerine kutsal pınarın üzerine modern Rum şapeli yapılmış.

### **İVAZ EFENDİ CAMİİ**

Ayazmadan ayrılıp sola, sonra sağa dönerek Dervişzade Sokağı'na varıyoruz. Terasın kuzey ucunda, neredeyse Bizans şehir surlarının burçları üzerine yapılmış İvaz Efendi Camii'ne geliyoruz. Bu pek büyük

olmayan çekici cami tüm bölgedeki tek anıtsal eser. Bazı akademisyenler Sinan'ın eseri olduğunu ileri sürmüşse de, *Tezkire*'de yer almaz ve iddiayı doğrulayacak belli bir özellik göstermez. Tarihi belirten kitabe yoktur, inşa tarihinin 1581 ya da İvaz Efendi'nin öldüğü 1585 olduğu söylenir. Cami neredeyse kare biçimindedir; kubbesi mukarnaslı kor nişler üzerindeki dört yarım kubbe ile desteklenir; mihrap çıkıntı yapan apsistedir ve en iyi döneminden İznik çinileriyle süslenmiştir. Batı duvarının ortası ince mermer sütunlarla desteklenmiş iki katlı galeri tarafından işgal edilir. Kuzeyde ve güneyde de ahşap galeriler vardır, ama muhtemelen bunlar -en azından şu andaki biçimleriyle- orijinal değildir. İçerisi son derece zarif ve aydınlıktır, bütün duvarlarını saran pencerelerle bol ışık alır. Batı fasadı alışılmadıktır: burada merkezî giriş kapısı yerine fasadın her iki tarafına bir çift kapı yapılmış ve duvarın kalanı pencerelerle doldurulmuştur; etkisi son derece hoştur. Caminin başka bir alışılmadık, hatta eşsiz özelliği de minarenin güneydoğuda olmasıdır. Özgün yapıda son cemaat yerinin sütunlarla desteklenen eğimli çatısı binanın üç tarafını dolaşmış.

## BLAHERNAİ SARAYI

İvaz Efendi Camii'nin bulunduğu teras ünlü Blahernai Sarayı'nın arazisidir, saraydan geriye sadece birkaç kule ve bazı temeller kalmıştır. Buradaki ilk saray İmparator Anastasios tarafından 500 civarında yaptırılmıştır. Saray imparatorluk ailesi yakınlarındaki ayazmaya geldiğinde kullanılmıştır. Yüzyıllar içerisinde saray tekrar tekrar yapılmış, özellikle on birinci ve on ikinci yüzyılda Komnenos hanedanı döneminde genişletilmiştir. Bu tarihten itibaren saray imparator ailesinin gözdesi olmuş ve yavaş yavaş Birinci Tepe'deki büyük saray terk edilerek buraya yerleşilmiş. Blahernai Sarayı'nın görkemi ve azameti özellikle Haçlıları çok etkilemiş, hatta bu şehri fethetme arzularını kamçılamaş olabilir. 1261'de İmparatorluğun geri alınmasından sonra Marmara'daki büyük saray tamamen terk edilmiş, Bizans'ın geri kalanı boyunca impa-



ratorluk ailesi sadece Blahernai Sarayı'nda yaşamış; 29 Mayıs 1453'te Türkler şehri ele geçirdiğinde de hâlâ orada ikamet ediyorlarmış.

İvaz Efendi Camii'nin arkasındaki iki burç sarayın parçasıymış. Sol-daki İsaakios Angelos, sağdaki ise Anemas Zindanları diye biliniyor, ancak bu ikincinin Haliç'e yakın diğer burçlardan biri olduğunu düşünen uzmanlar da var. Anemas Zindanı Bizans'ın son yüzyılının tarihinde sık sık anılır. Yarım düzine imparator farklı zamanlarda burada tutulmuş, işkence görmüş, organları kesilmiş veya sakat bırakılmış, ikisi burada öldürülmüştür. İsaakios Angelos burcunun bu isimle anılmasının sebebi 1188 dolaylarında muhtemelen onun tarafından, belki de üst tarafı teras olan özel dairesi olarak kullanılmak üzere yaptırılmış olmasıdır. Burcun üst katı kesinlikle enfes Haliç manzarasına sahiptir; pencerelerin dışında bir zamanlar balkonu destekleyen sütunların gövdeleri durmaktadır. İsaakios Angelos burcunu bitirdikten yedi sene sonra Anemas Zindanları'na atılmış ve kör edilmiştir - bu Bizans'ta düşmüş imparatorları cezalandırmanın geleneksel usulüdür. 1213 yılında yeniden oğlu IV. Aleksios ile beraber imparator olmuş, ama aynı yıl ikisi de tahttan indirilmiştir. O zaman hem İsaakios hem de Aleksios Anemas Zindanları'na konmuş ve kısa süre sonra orada boğazlanmışlardır.

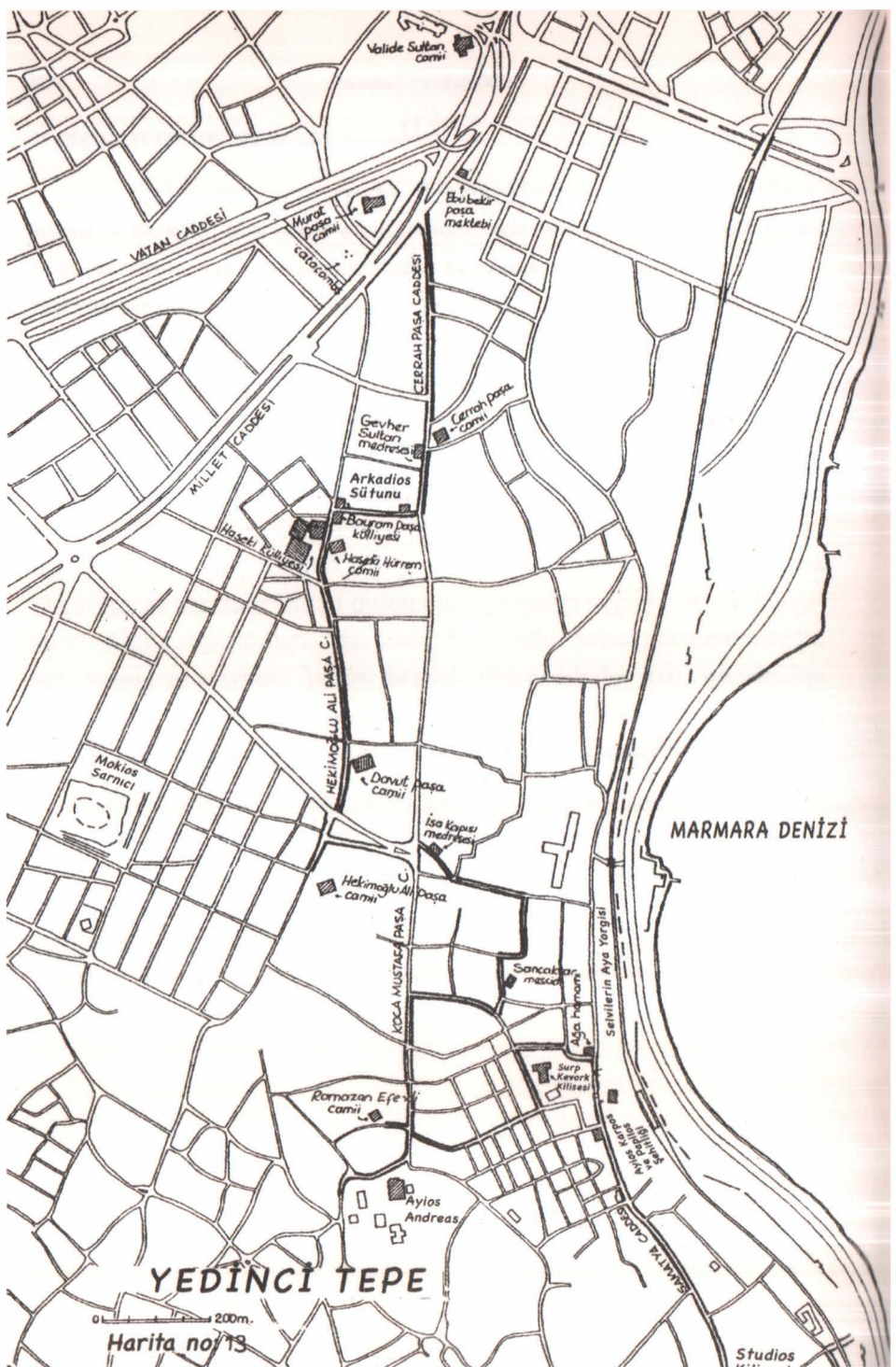
Terastaki modern beton basamaklar sarayın temellerine iner. Çok etkileyicidir, ama gezmek için fener gerekir. Bodrum katı birbirine paralel 60 metre uzunluğunda iki duvardan oluşur; aralarındaki 8 ile 12 metre arasında değişen açıklık kemerli çapraz duvarlarla toplam 42 adet üç kat bölmelere ayrılmıştı. Çoktan yitip gitmiş ahşap zeminlerin yokluğunda bu büyük zindan inanılmaz yükseklik hissi yaratır. Bu geçitten İsaakios Angelos ve Anemas burçlarına girilebilir; burada bir rampa duvarın dibindeki küçük girişe gider; oradan bu büyük burçlara dışarıdan bakılabilir; duvarları dipten çevreleyen ilginç payandalar dikkat çekicidir.

## TOKLU DEDE MESCİDİ

Blahernai Sarayı'ndan ayrılıp Dervişzade Sokağı'na geri yürüyor, buradan ilk sola, bizi Haliç'e çıkartacak kıvrımlı yola sapıyoruz. Biraz aşağıda, yolun sağa doğru kıvrıldığı noktada, küçük bir Bizans kilisesinin kalıntıları mevcuttu. Birkaç yıl öncesine kadar apsis ve iki duvar yerindeydi, fresklerin izleri seçilebilirdi. Ama zamanla bir duvar ve apsis kayboldu, kalan güney duvarı ise bir evin parçası oldu. Kilise Fetih'ten sonra camiye çevrilmiş ve şehrin 673'teki ilk Arap kuşatmasında Hz. Peygamber'in silah arkadaşı olarak ölen Toklu İbrahim Dede anısına Toklu Dede Mescidi adını almıştı. Şimdi bu tanınmaz haldeki duvardan bahsetmemizin sebebi Bizans araştırmacılarının bu konuda -genel olarak sonuçsuz- pek çok şey yazmış olmasıdır. Eskiden Bahtsız Theofilos'un kızı tarafından dokuzuncu yüzyılda yapılan Aya Tekla kilisesi olduğu söylenmişti, ama şimdi bu o kadar kabul görmemektedir, hem lehine ve aleyhine fikirler hem de diğer iddialar için öne sürülen argümanlar muğlak durmaktadır. Şüphesiz ki kilisenin kalan duvarı çok yakında kaybolacaktır; o zaman belirsiz tartışmalar son bulabilir.

Biraz ilerleyince yeniden sahil yoluna çıkıyoruz. Haliç'teki son deniz kapısı Porta Kiliomene'nin bulunduğu yerdeyiz, bundan da geriye hiçbir iz kalmamış. Solumuzda, deniz surlarının son parçasını, masif duvarı ve üç burcun kalıntılarını görüyoruz. Burada kara surları deniz surlarıyla birleşiyor.





Valide Sultan Camii

VATAN CADDESİ

Murat Paşa Camii

Katırlar

Ebu Bekir Paşa Mektebi

CERRAH PAŞA CADDESİ

Gevher Sultan Medresesi

Cerrah Paşa Camii

MİLLET CADDESİ

Arkadios Sütunu

Bourum Paşa Köhnesi

Hasreti Kültür Yeri

Hasreti Hurrem Salmi

HEZİMOĞULLARI ALI PAŞA C.

Mokias Sarayı

Devlet Paşa Camii

İsa Kapısı Medresesi

Hekimoğlu Ali Paşa Camii

KOCA MUSTAFA PAŞA CADDESİ

Sancaktar Mesceidi

Ağa Han Camii

Selviyerin Aya Yorgisi

Ramazan Efendi Camii

Surp Kevork Kilisesi

Ayios Andreas

MARMARA DENİZİ

YEDİNCİ TEPE

0 200m

Harita no: 13

Studios

## Yedinci Tepe

*Cerrah Paşa Camii. Haseki Hürrem Külliyesi. Davut Paşa Camii. Hekimoğlu Ali Paşa Camii. Ramazan Efendi Camii (Hoca Hüsrev Camii). Ayios Andreas Manastırı Kilisesi (Koca Mustafa Paşa Camii). İmrahor Camii (Studios Manastırı).*

Şehrin ilk altı tepesi Haliç'in Stambol tarafında nerdeyse düz bir çizgi üzerinde uzanır. Stambol'un güneybatı kısmının çoğunu işgal eden Yedinci Tepe tek başına Marmara kıyısındadır. En yüksek noktası Porta Ayios Romanos, yani Aziz Romanos Kapısı'dır (Topkapı); buradan kuzeye, onu Altıncı, Beşinci ve Dördüncü tepelerden ayıran Likos Vadisi'ne (Bayrampaşa Deresi) doğru alçalır, güneyde ise kıyıda bazen dar bazen geniş düzlükler bırakarak denize doğru iner. Bugünkü turumuzda Yedinci Tepe'nin Marmara yamacı boyunca, şehrin en hoş ve en pitoresk kısımlarından birinde dolaşacağız. Beşinci ve Altıncı tepelerin Haliç'in yukarısındaki yamaçları gibi bu bölge de, iki yanına eski ahşap evler dizili, taş döşeli kıvrılan yolları, asırlık çınarların gölgesindeki çardaklı çayevleri ve yüzyıllardır olduğu gibi hâlâ canlı kamu merkezleri olan antik cami avluları ile Osmanlı devrinin havasını korumuştur. Bu tatlı ve eski semt Stambol'un en büyüleyici yerlerindendir, şehirde dolaşmaktan en çok zevk alınan semt de burasıdır.

### AKSARAY VE VALİDE SULTAN CAMİİ

Turumuza modern Stambol'daki iki büyük meydandan biri olan Aksaray'daki kavşaktan başlayacağız. Beyazıt Meydanı gibi Aksaray Meydanı da antik Roma forumlarından birinin, Forum Bovis'in alanında bulunmaktadır. Bu meydanda Mese bir kez daha iki kola ayrılır, biri modern Millet Caddesi boyunca kuzeybatıya, diğeri yaklaşık olarak Cerrah

Paşa Caddesi'ni takip ederek güneybatıya doğru uzanır. Birkaç yıl önce-sine kadar Aksaray pazar kurulan, birçok yolun kesiştiği canlı, hareketli bir meydandı. Ancak yapılan büyük alt ve üst geçitlerle bu özelliğini yitirdi. Bugünkü turumuza Osmanlı mimarisinin başlangıcına ve acı sonuna ait iki ilginç örneğin neredeyse yanyana durduğu bir noktadan başlıyoruz. Son dönemden kalmış olan Valide Sultan Camii üst geçidin hemen kuzeyindedir. Mağrip ve Türk tarzlarını, gotik, rönesans ve ampir üsluplarını cafcıflı rokoko bir karmaşayla birleştirir. Cami 1871 yılında Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan için yaptırılmıştır. Bina İtalyan mimar Montani'ye atfedilse de, aslında büyük ihtimalle Boğaz kıyısında göreceğimiz Osmanlı saraylarından bazılarını da yapmış olan Hagop ve Sarkis Balyan adlı Ermeni mimarların eseridir.

Üst yolun batısında, kavşaktaki sol aşağıya giden ilk sokakta güzel bir sıbyan mektebi vardır. Ebu Bekir Paşa tarafından 1723-1724 yıllarında kurulmuştur, yakın zamanda restore edilmiş ve çocuk kütüphanesi olarak hizmete açılmıştır.

Üst yolun batı ucunda iki yeni otoyol dar açi ile birleşir; soldaki Millet Caddesi Yedinci Tepe'nin sırtı boyunca Topkapı'ya uzanır, çok işlek ana yollardan biridir; kuzeydeki Vatan Caddesi ise altındaki kanallaştırılmış Likos Deresi'nin yatağını izler.

## MURAT PAŞA CAMİİ

Bu iki caddenin kesiştiği yerde çekici Murat Paşa Camii bulunur, İstanbul'da halen mevcut olan Bursa tipi iki camiden biridir. Mahmut Paşa Camii'nden daha küçük ve daha detaysız olmasına rağmen genel planları benzer: uzun dikdörtgen mekân bir kemerle iki kareye bölünmüş, bunlar da birer kubbe ile örtülmüştür; kuzey ve güneydeki iki küçük yan oda gezgin dervişler için tabhane olarak ayrılmıştır. İki büyük kubbeden doğudaki çarpıcı, derin mukarnaslı pandantifler üzerinde durur; ama batıdaki, Mahmut Paşa Camii'nin küçük kubbelerindeki gibi, ilginç üçgen düzenleme vardır. Son cemaat yerinin kubbeli

beş açıklığını ikisi siyenit, dördü yeşil somakiden altı hoş antik sütun destekler. Simetrik olarak düzenlenmiş sütun başlıkları ikisi farklı tip mukarnaslı ve biri baklava desenli olmak üzere üç çeşittir. Bina tuğla ve taştandır. Külliyyede özgün olarak medrese ve bir çift hamam da bulunmaktaydı; ama yazık ki bunlar caminin iki yanındaki caddeler genişletilirken yıkılmışlar.

Kurucusu Murat Paşa Paleologos hanedanındandır, İslam'ı seçmiş, Fatih'in vezirliğine kadar yükselmiş ve genç sayılabilecek bir yaşta savasta ölmüştür. Camisinin yapım yılı cümle kapısının üstündeki Arapça kitabede H. 874 (1496) olarak belirtilir, Mahmut Paşa Camii'nden sadece yedi yıl sonra yapılmıştır. Bu hat sıradışı güzelliktedir, muhtemelen Saray'ın Saltanat Kapısı üzerindeki güzel yazıtların hattatı Ali Sufi'ye aittir.

Murat Paşa Camii'nin arkasında, 1972 yılındaki kanalizasyon kazısı sırasında bir katakomp, yani yeraltı mezarlığı bulunmuştur. Yaklaşık otuz metre karelik bir alana sekiz tonozlu oda yerleştirilmiştir. Altında ikinci bir kat daha olduğu düşünülmektedir, ama bu araştırılmamıştır. Katakompun altıncı yüzyıldan olduğu sanılmaktadır. Bulunduktan kısa süre sonra kapatılmış ve geride görülebilir bir iz kalmamıştır.

Millet Caddesi'nde yolun aynı tarafında biraz ileride bir zaman önce taşınıp yeniden inşa edilmiş bir cami var. Sultan I. Mehmet'in kızı ve Fatih Sultan Mehmet'in halası Selçuk Hatun tarafından kurulmuş. Selçuk Hatun 1485 yılında öldüğüne göre cami bu tarihten önce yapılmış olmalı. On yedinci yüzyılda kısmen yanmış ve kızlarağası Abbas Ağa tarafından yeniden inşa ettirilmiş. 1956'da Millet Caddesi genişletilirken cami yıkılmış ve yakın bir araziye yeniden kurulmuş. Yeniden inşasının eski plana ne kadar sadık kaldığı bilinmemekle birlikte hoş bir camidir ve yeniden inşası başarılıdır.

Şimdi Millet Caddesi'nde karşıya geçiyor ve Cerrahpaşa Caddesi'ne varıncaya kadar güneye doğru az bir mesafe yürüyoruz. Cerrahpaşa Caddesi'nde sağa dönüyor ve Yedinci Tepe'nin Marmara yamacı boyunca

yürümeye başlıyoruz. Artık modern şehri arkamızda bırakıp Stambol'un daha sakin ve eski moda bölgesinde gezinmeye başlayacağız.

## CERRAH PAŞA CAMİİ

Kısa bir süre yürüdüğümüzde caddenin sol tarafında bahçesi sokağa ve semte ismini veren, duvarlarla çevrili Cerrah Paşa Camii'ne geliyoruz. Kurucusu Cerrah Mehmet Paşa berber ve dolayısıyla cerrahmış, unvanını da Sultan III. Mehmet'in sünnetini yaparak almış. Sultan III. Mehmet 1598 yılında onu sadrazam atamış ve eğer görevini yapmazsa vücudunun dörde bölüneceğini bildiren bir mektup yazmış. Ama sadece altı ay bu görevde kalmış, Macaristan'a yaptığı sefer başarısız olunca görevden azledilmiş - ama bedeni parçalanmamış.

Kapının üstündeki Arapça kitabe H. 1002 (1593) tarihini veriyor; mimarı Sinan'ın halefi mimarbaşı Davut Ağa. Cerrah Paşa Camii en başarılı yarım düzine vezir camisinden biri kabul edilebilir. Planı dikdörtgene oturtulmuş altıgen tipinin ilginç bir çeşitlemesidir. Köşelerde ana kubbeyi çevreleyen dört kubbe dikdörtgenin köşegenleri boyunca değil, kenar ortaylarına paralel yerleştirilmiştir. Bu plan herhangi bir altıgen için, binanın genişliğinin sınırsızca arttırılabilmesi avantajına sahiptir. Sinan tarafından hiç kullanılmamıştır ve bundan başka sadece yine bu tepede, biraz ilerideki Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde görülebilir. Mihrap doğu tarafından çıkıntı yapan dikdörtgen apsistedir. Bina'nın üç tarafını çevreleyen galeriler hoş kaşkemerlerle desteklenir, kemer taşları çok renklidir: beyaz taş ve kırmızı konglomera. Bazı kemer tablalarında güzel gülbezekler vardır. Kısaca içerisi zarif detaylarla süslü, geniş ve aydınlıktır. Son cemaat yeri viraneleşmiş ve kubbelerle yarım kubbeler kötü restore edilmiş olmasına rağmen, caminin oranları dıştan da etkileyicidir. Özgün halinde son cemaat yerinde yedi açıklık varmış; sekiz hoş antik sütunu hâlâ durmaktadır, bunlardan dördü Marmara mermerinden, ikisi Teb granitinden, ikisi siyenittendir. Kuruçunun türbesi basit sekizgen bir binadır, hemen caminin ön tarafında,



girişin yanındadır. Yakınında harabe halindeki şadırvan vardır, dışarıda bahçe duvarının köşesinde hoş bir çeşme mevcuttur. Özgün külliye de bir de hamam varmış, ama maalesef şimdi yok olmuş.

### **GEVHER HATUN MEDRESESİ**

Caddenin hemen karşısında Cerrah Mehmet Paşa külliyesine ait olmayan bir medrese vardır. On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Sultan II. Selim'in kızı ve büyük Kaptan-ı Derya Piyale Paşa'nın eşi Gevher Sultan tarafından yaptırılmıştır. Restore edilen bu medrese arka tarafta hücreler olan revaklı dikdörtgen avludan oluşan standart forma sahiptir.

### **ARKADİOS SÜTUNU**

Cerrahpaşa Caddesi boyunca yüz metre kadar ilerliyor ve sağdan ikinci sokağa, Haseki Kadın Sokağı'na sapıyoruz. Biraz ileride, sağda Arkadios Sütunu'nun iki ev arasına sıkışmış, onlarla aynı yükseklikteki biçimsiz kalıntısına geliyoruz; mermer yüzeyi çatlamış ve oyulmuş, sarmaşıklarla kaplanmış. 402'de İmparator Arkadios tarafından dikilen sütun Roma'daki Traianus sütunu gibi imparatorun zaferlerini temsil eden alçak kabartma spiral şeritlerle süslenmişti. Arkadios Forumu'nun ortasında duruyordu. Elli metreden yüksek sütunun tepesinde dev bir Korint sütun başlığı vardı, onun üzerinde de Arkadios'un 421 yılında oğlu II. Theodosios tarafından yerleştirilmiş atlı heykeli duruyordu. Bu heykel 704'teki depremde sütunun üzerinden devrilip parçalandı. Sütunun kendisi bin yıl daha, 1715'e kadar ayakta kaldı, ama 1715 yılında civarındaki evlerin üzerine devrilebileceği için bilinçli olarak yıkıldı. Şimdi geriye kalan sadece kırık kaidedir, sütunun heykelinden bazı parçalar da Arkeoloji Müzesi'nde görülebilir. Kaide-nin içine soldaki evin yan kapısından girmek mümkündür. Burada harabenin tepesine çıkan merdivenleri tırmanıp sütunun küçük bir parçasına ve zor seçilen kabartma bezemelerine bakabiliriz.

## BAYRAM PAŞA KÜLLİYESİ

Sütundan ayrılıp Haseki Kadın Sokağı'nın sonuna kadar yürüyoruz. Burada sokakla ikiye bölünmüş Bayram Paşa Külliyesi'ne varıyoruz; sağda medrese ve mektep, solda mescit, tekke, türbe ve sebil var. Sebilin üzerindeki kitabe inşa tarihini H. 1044 (1634) olarak veriyor. Bu tarihte Bayram Paşa sadaret kaymakamıydı; iki yıl sonra sadrazam oldu ve çok geçmeden IV. Murat'ın Bağdat seferinde öldü. Sol taraftaki köşede parmaklıklı beş açıklığı olan güzel sebil var; arkasında kurucunun gerçekten sarayı andıran, küçük bir cami görünümündeki türbesi bulunuyor. (Güzel ve özgün çinileri olduğu söylenir, ama ne yazık ki kapalıdır ve içeri girilemez.) Duvarlarla çevrili bahçe ve mezarlığın öte tarafında iki yandan derviş tekkesinin revaklı odalarıyla çevrili mescit bulunur. Dikdörtgen büyük bir bina olan mescit aynı zamanda semahanedir. Tüm külliye yüksek klasik tarzda kesmetaştan inşa edilmiştir ve tasarımındaki asimetri özel bir cazibe katar.

## HASEKİ HÜRREM KÜLLİYESİ

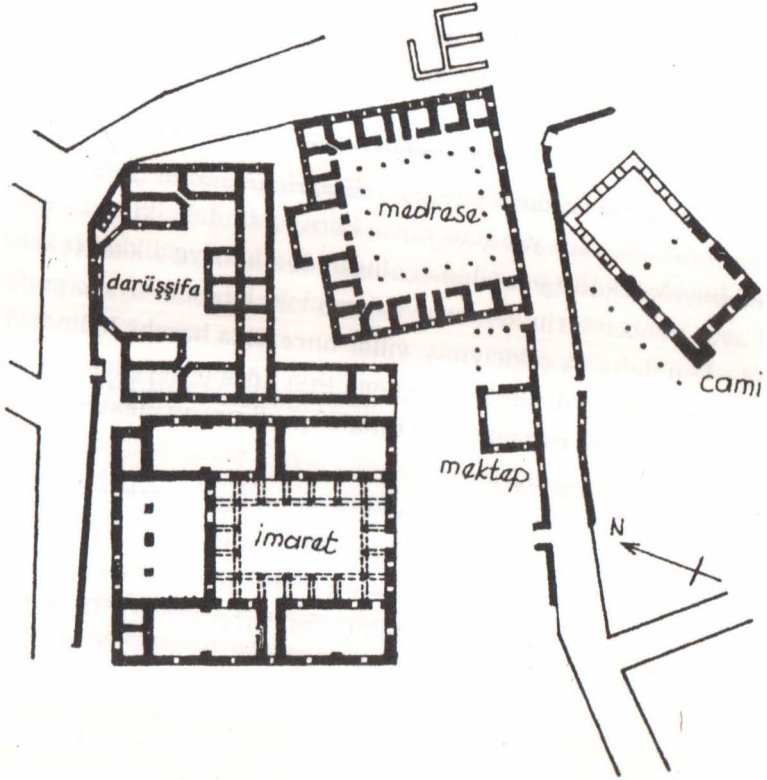
Sola dönüp Bayram Paşa Külliyesi'ni arkamızda bıraktığımızda, hemen batıdan ona bitişik olan Haseki Hürrem Külliyesi'ne geliriz. Bu külliye Haseki Hürrem (ünlü Roxelana) tarafından yaptırılmıştır, Fatih ve Süleymaniye'nin ardından, eski şehirdeki en büyük ve en görkemli üçüncü külliye. Cami ve ek binalar Sinan tarafından yapıp 1539'da tamamlanmıştır, tarihi itibarıyla şehirde bilinen ilk eserlerindendir. Cami hayal kırıklığı yaratır: Özgün olarak mukarnaslı pandantifler üzerindeki kubbenin örttüğü küçük kare mekânın önünde her iki ucta binayla kesişen beş açıklıklı, gösterişli son cemaat yeri varmış. Belki de oranları ve ayrıntılarıyla belli bir zarafete sahipti. Ama 1612'de kuzeye ilkinin eşi olan ikinci bir mekân eklenmiş, kuzey duvarı kaldırılmış ve yerine iki sütunla desteklenen büyük kemer konmuş. Mihrap uzatılan doğu duvarının ortasına taşınmış, ama burada sütunlardan birinin arkasına sıkışıp kalmış. Sonuç hoş olmamış.

Oysa külliye'nin diğer binaları muhteşemdir: medrese, sıbyan mektebi, imaret ve darüşşifa. Üstelik külliye'nin büyük kısmı çok güzel restore edilmiştir. Medrese sokağın diğer tarafında caminin hemen karşısındadır. Bilindik tiptedir, revaklı avlu öğrencilerin odaları ve dersane ile çevrelenmiştir; ama gerçekten sultanlara yakışır büyüklüktedir, son derece orantılı ve mükemmel detaylara sahiptir. Yirmi sütunu granit, Marmara mermeri ve yeşil somakidendir; baklava şeklindeki sütun başlıkları küçük gülbezeklerle, çeşitli zarif tasarımlarla ve yer yer bir çeşit yılan çelengini andıran eşsiz bir motifle süslenmiştir. Ayrıca yaprakları tepede bir çeşit başlık tablasını desteklemek için açılan iki çift nilüfer çiçeği biçimli sütun başlıkları da eşsizdir, yalın ve özelliksiz olmalarına rağmen baklava tarzına çekici bir çeşitleme yaratır. Arkadın kemer tablalarında yer alan yarım küre şeklindeki iki oyma çıkıntı kubbeli büyük dikdörtgen odadan oluşan dershaneye dikkat çeker. Bu güzel avlu pencerelerin kemer aynalarındaki kitabeli fayans panolar yerindeyken daha da çekiciymiş; yıllar önce bina harabe halindeyken sökülüp müzeye götürülmüşler, halen Çinili Köşk'te sergilenmektedirler. Medresenin yanında büyük ve tuhaf biçimli sıbyan mektebi bulunuyor; iki katlı ve geniş saçakları var.

1970'lere kadar kullanılagelen imaret mektebin arkasındadır, büyük ana kapısı bir geçide açılır. Bu geçidin sonunda imaretin ağaçlarla gölgelenmiş uzun dikdörtgen avlusuna girilir. Büyük kubbeli, kocaman bacalı geniş mutfaklar avlunun üç tarafına sıralanmıştır (içeride arka taraftan bakarak daha iyi görülebilir).

Darüşşifa hemen medresenin arkasındadır, külliye'nin kuzeyindeki sokaktan girilir. Alışılmadık bir formu vardır: avlu sekizgendir ama sütunlu revağı yoktur. Arka köşelerdeki iki geniş odanın büyük kubbe-leri duvarların epey altından çıkan mukarnaslı pendentifler üzerinde duruyor; bu odalar şimdi camla kapatılmış büyük kemerlerle avluya açılmış; hastanenin bütün odaları ve koğuşları bu eyvanlar vasıtasıyla birbiriyle bağlantılıymış. Eyvanların karşısında bir tarafta, biçimsiz bir sahanlığın ardındaki cümle kapısı var, buna sıklıkla Fars camilerin-

# HASEKİ HÜRREM KÜLLİYESİ



0 30m.  
plan no: 25

de rastlanır. Diğer tarafta yine düzensiz biçimli tuvaletler bulunuyor; avlunun parmaklıklı pencereli sekizinci kenarı sokağa bakan fasadı oluşturuyor. Bu bina da güzelce restore edilip hastane olarak yeniden hizmete açılmış.

## DAVUT PAŞA CAMİİ

Haseki Hürrem Camii'nin önündeki sokağa dönerek aynı yönde 400 metre ilerliyoruz. Solumuzda, yoldan biraz içeride, ağaçların ve evlerin arkasına gizlenmiş güzel ama bakımsız Davut Paşa Camii'ni görüyoruz. Kapının üstündeki kitabeye göre H. 890 (1485) yılına ait. Kurucu Davut Paşa, Sultan II. Bayezit'in sadrazamıydı. Caminin planı alışıldık, basit, büyük sağır kubbe ile örtülmüş kare mekân formundadır; ama mihrap doğu duvarından çıkıntı yapan beşgen apsiste bulunur, kuzeyde ve güneyde tabhane hizmeti veren ikişer küçük oda vardır. Binaya farklılık ve uyumu kazandıran asıl öge yarım küre olmadığı açıkça görülebilen, güzel basık kubbesidir. Kubbenin pandantifleri mukarnashlı tipin olağandışı güzellikteki örnekleridir; derin oymalarla biçimlendirilmiş, duvarların köşelerinde epeyce aşağıdan getirilmiştir. Ne yazık ki kötü durumdadırlar; zaten içerisi genel olarak çok bakımsızdır. Az da olsa dikkatli bir restorasyona ihtiyaç vardır, çünkü özenle korunması gereken beş altı ilk dönem camisinden biridir. Aslında beş kubbeli revakta kısmen harabe halindeyken gerçekleştirilmiş restorasyon son derece güzel olmuştur. Caminin içinde de böyle olmasını umarız.

Cami binasının arkasındaki bakımsız mezarlıkta kurucunun sekiz üçgen parçadan oluşan tuhaf kubbesiyle sekizgen biçimli türbesi bulunur. Kuzeydeki dar sokakta külliye'nin neredeyse tamamen evlerle çevrelenmiş medresesi vardır. Bizans sütunları ve sütun başlıkları ile süslü avlusu zamanında herhalde çok güzeldi (hâlâ da öyledir); ama şimdi harabe halinde. Çok geç olmadan bir an evvel restorasyon yapılması gerekiyor, çünkü bu on beşinci yüzyıl vezir medreselerinin az

çok özgün formundaki tek örneği. Külliye'nin bir zamanlar imareti ve mektebi de varmış; ama bunlardan geriye hiç bir iz kalmamış.

## HEKİMOĞLU ALİ PAŞA CAMİİ

Davut Paşa Camii'nin yaklaşık 200 metre kadar ilerisinde, cadde'nin aynı tarafında, büyük ve ilginç Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi vardır. Ali Paşa saray doktorunun oğluymuş ve on beş yıl Sultan I. Mahmut'un sadrazamlığını yapmış. Kapının üzerindeki uzun Türkçe kitabede yapım tarihi H. 1147 (1734/5), mimar ise Ömer Ağa olarak belirtiliyor. Külliye büyük klasik dönemin sonu ya da yeni barok tarzın başı olarak nitelendirilebilir; her iki dönemin de özelliklerini taşımaktadır. Bahçe duvarının köşesinde, kuzey girişin yanında son derece güzel, beş bronz parmaklıklı mermer sebil bulunur; üst kısmında uzun kitabe ve Fransa'dan yeni yeni öğrenilen rokoko tarzında asma, çiçekler ve gül-bezek oymaları bulunan zarif fresk vardır. Türbenin sokağa bakan fasadı mermerdir, yukarı doğru çıkma yapar, en ucunda bir çeşme vardır. İki kubbe ile iki kareye bölünen uzun dikdörtgen bir binadır. Bu form klasik dönemde de bilinmekteydi (örneğin Sinan'ın Eyüp'teki Pertev Paşa türbesi - bkz. Bölüm 18) ama enderdi; buradaki kullanımı yeni formlar deneme arzusunu gösterir. Bahçe duvarının ilerisinde üstünde tonozlu oda bulunan büyük giriş vardır; burası zamanında kurumun kütüphanesiymiş. Elyazmaları başka bir yere taşınmış olmasına rağmen saklandıkları parmaklıklı, boyalı ahşap kafesler hâlâ durmaktadır; duvarların üst kısmını zarif çiçek desenli friz çevreler ve tonozu çiçek desenli madalyonlar süsler. Kütüphaneye giden merdivenlerin tepesindeki sütunlu revaktan tüm külliye gayet güzel görülebilir; caminin ince minaresi zarif, uzun selvi ağaçları ve yaşlı çınarlarla kaplı bahçesi son derece çekicidir.

Tamamen klasik formdaki cami binası sarnıçlı bir temel üzerindedir. Planı turumuzun başında gördüğümüz Cerrah Paşa Camii'nin bire bir kopyasıdır. Ama onun tersine, bu bina biraz zayıf ve kişiliksizdir;

formlar birbirine girmiş ve yapısal farklılıkların etkisi zayıflamış, so-luk çini kaplamalar bile bu kişiliksizliği yumuşatmamış. Çiniler Türk işidir, ama eskisi gibi İznik'te değil de Tekfur Sarayı'ndaki yeni fırınlar-da üretilmiş. Yine de, içerisi güçlü bir etki uyandırmasa da hoş. Hem revaktaki hem de sultan mahfilinin altındaki sütunların başlıkları pek güzel olmasalar da yeni barok tarzın ipuçlarını veriyor. Geleneksel mu-karnaslı ve baklava dilimli sütun başlıkları yerine orantısız ve yersizce, zayıf ve karactersiz üzengi taşları kullanılmış. Bahçe duvarları içindeki tüm külliye bütünüyle güzelce restore edilmiş. Bahçe duvarının dışın-da, kuzeydoğudaki sokakta külliyenin tekkesi var, ama geriye harabe halindeki zaviyeden başka bir şey kalmamış.

## **PANAYIA GORGOPİKOOS KİLİSESİ, NİŞANCI MEHMET BEY MEDRESESİ**

Camiye gelmeden hemen önce geçtiğimiz kavşağa geri dönüyoruz. Buradan sola saparak girdiğimiz Yapağı Sokak ilk kavşakta Sırrı Paşa Sokağı oluyor. Soldaki ilk sapaktan önce bahçesi duvarlarla çevrelen-miş bir Rum kilisesine varıyoruz. Burası Panayia Gorgoepikoos, İstek-leri Tez Cevaplayan Bakire Kilisesi. Kilise 1343 gibi erken bir tarihe aittir ve Tryphon'un 1583 tarihli listesinde belirtilir. Ancak şu andaki bina on dokuzuncu yüzyıldandır.

Kilisenin arkasından sola dönüyor ve bir sonraki kavşakta, sağımız-da harabe halinde hoş bir medrese görüyoruz. Mimar Sinan tarafından Kanuni Sultan Süleyman'ın nişancısı, Mehmet Bey için yapılmış. Nişan-cı Mehmet Bey 1566'da Süleyman'ın ölüm haberini aldığı anda üzüntü-den öldüğüne göre medrese bu tarihten önce yapılmış olmalı.

Medresenin ilerisindeki köşeden sağa Köprülüzade Sokağı'na dö-nüyoruz, üç blok sonra Yedinci Tepe'nin zirvesindeki büyük açık sar-nıcın güneybatı köşesine varıyoruz. Bu, şehirdeki açık Roma su depo-larının üçüncüsü ve bugüne kalmış en büyüğü olan Mokios Sarnıcı'dır; adını yakınlardaki Diocletianus zamanında şehit olmuş Aziz Mokios'a

adanmış ünlü kiliseden alır. 170'e 147 metre boyutlarında bir dikdörtgen şeklindedir, alanı 25.000 metrekaresinin biraz altındadır. İmparator Anastasios (s.491-518) döneminde yapılmıştır. Bizans döneminde kullanılmamaya başladı, diğer iki Roma sarnıcı gibi bu da içinde birkaç ahşap evin bulunduğu bir sebze-meyve bahçesine dönüştü. 1993 yılında Fatih Eğitim Parkı'na çevrilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne geri dönüyor ve cami bahçesinin kuzey tarafındaki sokağa geçiyoruz. Bu sokağı Koca Mustafa Paşa Caddesi'ne kadar takip ediyoruz; sonra biraz solumuzda kalan karşıdaki sokağa geçiyoruz; bu bizi sadece Sinan ile ilişkisi nedeniyle ilgilendiren çok kötü durumdaki harabeye getiriyor.

## İSA KAPI MESCİDİ

Burası bir Bizans kilisesinin iki duvarı ve Sinan'ın medresesinin enkazından oluşuyor. Kiliseden geriye sadece güney ve doğu duvarları kalmış. En basit tipte kiliselerdenmiş: yan sahınsız, doğudaki uçta çıkıntı yapan büyük bir apsis ile iki küçük yan apsisi bulunan dikdörtgen bir mekân. Güney taraftaki apsiste son zamanlara kadar fresklerin izleri görülebilirdi, ama şimdi neredeyse hepsi kayboldu. Bina muhtemelen on dördüncü yüzyılın başına ait, ama ne tarihi ne de adandığı azizin ismi biliniyor. 1560 civarında İbrahim Paşa adlı hadım tarafından camiye çevrilmiş, İbrahim Paşa kiliseye Sinan tarafından tasarlanmış güzel bir medrese eklemiş. Hem kilise hem de medrese 1894'teki büyük depremde yıkılmış ve o tarihten itibaren terk edilmiş. Sıradışı plana sahip medreseden geriye kalanlar oldukça hoş; büyük dershanenin kubbesinde hâlâ alçı dekorasyonun kalıntıları görülebilir; arkadaki avlu da belli ki bir zamanlar çok albeniliymiş. İsa Kapı Mescidi olarak bilinen medrese şu anda restorasyonda. İsa Kapı isminin yakınlardaki, Büyük Constantinus'un surlarında yer almış kapıdan geldiği düşünülüyor. Bu mümkün, ancak uzmanların argümanları çelişkili ve kesin bir sonuca bağlanmamış durumda.



Medresenin arkasındaki sokaktan dolanıp Marmara'ya doğru yokuş aşağı inen, nefis manzaralı sokağa çıkıyoruz. Solda İstanbul Hastanesi'nin yeni binası var, beton ve camdan bildik modern bir bina; taş döşeli sokaklar ve bakımsız ama pitoresk ahşap evlerle tuhaf bir zekat oluşturuyor.

## SANCAKTAR MESCİDİ

Tam tepede sağa Sancaktar Tekke Sokağı'na dönüyoruz, bizi zikzaklar çizerek Sancaktar Mescidi adlı sekizgen Bizans binasına götürüyor. Çok zayıf kanıtlara dayanılarak burasının Gastria Manastırı'na ait binalardan biri olduğu ileri sürülmüştür. Söylenceye göre manastır dördüncü yüzyılda Büyük Constantinus'un annesi Azize Helena tarafından kurulmuş, vazolar anlamına gelen "gastria" ismini de Helena'nın şans eseri İsa'nın gerildiği iddia edilen çarmıhı bulduğu Kalvari'den getirdiği çiçek vazolarından almış. Fransız araştırmacı Janin manastırın dokuzuncu yüzyıldan evvel mevcut olduğuna dair hiçbir kanıt olmadığını göstererek bu hikâyeyi çürütmüştür. Mevcut küçük bina dıştan sekizgendir, doğu ucunda çıkıntı yapan apsis mevcuttur; içerden ise kubbeli-haç formundadır. Bir zamanlar cenaze şapeli olduğu düşünülmektedir; tarihi hakkında on birinci ve on dördüncü yüzyıl arasında değişen farklı görüşler mevcuttur. Bina uzun zaman terk edilmiş harabe halindeydi, ama şimdi restore edilmiştir ve yeniden cami olarak hizmet vermektedir.

Sancaktar Mescidi'nden ayrılıp bir sonraki kavşağa kadar dosdoğru devam ediyoruz, burada sağa, Marmara Caddesi'ne dönüyoruz. O da bizi Koca Mustafa Paşa Caddesi'ne çıkartıyor, buradan sola dönüp Samatya'nın hoş sokaklarında dolaşmaya başlıyoruz.

## RAMAZAN EFENDİ CAMİİ

Caddede yürümeye devam edip ikinci sağdan Ramazan Efendi Caddesi'ne sapıyoruz, kısa bir süre sonra küçük ama hoş, önünde se-

vimli bir avlu bulunan camiye varıyoruz. Caminin resmî adı onu yaptıran saray görevlisinden geliyor: Hoca Hüsrev Camii, ama genellikle baştan beri kurumun bir parçası olan derviş tekkesinin ilk şeyhinin adıyla Ramazan Efendi Camii olarak anılmış. Bina Sinan tarafından yapılmıştır, kapıda arkadaşı şair Mustafa Sâ'i tarafından yazılmış uzun kitabe H. 994 (1586) tarihini verir; yani bu cami kesinlikle büyük mimarın yaptığı son eserdir, doksan yedi yaşında tamamlamıştır. En basit tipte binalardandır: çatısı ve son cemaat yeri ahşap, küçük dikdörtgen bir oda. Özgün yapının ahşap bir kubbesi ve dört mermer sütunla desteklenen üç kubbeli, üç açıklıklı son cemaat yeri olduğu düşünülmektedir; günümüzdeki ahşap son cemaat yeri ve basık çatı depremden sonraki baştan savma restorasyonla ortaya çıkmıştır. Minare hem oranlarıyla hem de detaylarıyla son derece zarif bir yapıdır; avludaki küçük şadırvanın ise harika oymaları vardır. Ama cami büyük ününü muhteşem fayans panolarına borçludur. Bunlar İznik çiniciliğinin sanatsal üretiminin zirvesinden kalmış en güzel çinilerdendir; “domates kırmızısı” ya da kiltermeni bordürler özellikle beğenilir.

Camiden ayrıldıktan sonra Koca Mustafa Paşa Caddesi'ne dönüyor ve bir önceki doğrultuda ilerlemeye devam ediyoruz. Biraz ileride cadde sağa doğru çatallanıyor ve ağaçların gölgelediği, iki yanı çayevi ve kafelerle çevrelenmiş pitoresk meydana geliyoruz. Meydanın solunda meydana ve semte adını veren Koca Mustafa Paşa külliyesinin girişi var.

### **AYİOS ANDREAS EN TE KRİSTEİ MANASTIRI (KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ)**

Bu pitoresk külliyenin ana binası Koca Mustafa Paşa Camii, antik Ayios Andreas en te Kristei Kilisesi'dir. Kilisenin kimliği ve tarihi son derece muğlak ve tartışmalıdır. Tartışmalar kısaca şöyle özetlenebilir: Koca Mustafa Paşa Camii bölgedeki Aziz Andreas'a adanmış kiliselerden biridir; eğer öyle ise muhtemelen Prenses Theodora Raulina tarafından 1264 yılında Giritli Aziz Andreas'a adanmıştır; mevcut bina-

nın çevredalizli olduğu neredeyse kesindir; muhtemelen Havari Aziz Andreas'a adanmış daha erken tarihli bir kilisenin temelleri üzerine kurulmuş olabilir; kesinlikle altıncı yüzyıla ait malzemeler özellikle sütun başlıkları yeniden kullanılmıştır.

Mihrap ve minberin güney duvarındaki yarım kubbenin altında olabilmesi için camiye çevrilirken içerisi doksan derece kaydırılarak yeniden düzenlenmiştir; girişin bulunduğu kuzey duvarının önüne modern bir son cemaat yeri eklenmiştir. Kuzey yan sahnının batı ucundaki kapıdan girilir, buradan hemen narteksin orta açıklığına geçilir. Bu açıklığın küçük kubbesi altıncı yüzyıldan güzel yalancı İyon başlıklı sütunlarla desteklenmiştir. Buradaki orta kapıdan iki yeşil somaki sütunla kiliseden ayrılan bir tür iç nartekse ya da sahına geçilir; ne yazık ki bu sahnının önü büyük ahşap bir galeriyle kapatılmıştır. Ama buradan tüm kilise görülebilir, şimdi yonca şeklindedir, ama muhtemelen özgün yapı çevredalizliydi; yani batıdaki mevcut arkat gibi, kuzeyde ve güneyde iki sütunla desteklenen üçlü birer arkat daha vardı. Doğuda apsis girintisinin önünde derin bir beşiktonoz bulunuyordu; şimdi ise kuzey ve güney yönünde sonradan eklenmiş Osmanlı yarım kubbeleri yer almakta. Özgün halinden fazlasıyla uzaklaşmış olmasına rağmen hâlâ çekici bir bina.

Külliyenin diğer yapıları medrese, tekke, mektep ve iki türbeyi içerir; bunlardan geriye kalanlar kilisenin camiye çevrilmesinden çok sonraki bir tarihe aittir. Cami şehirdeki en popüler dinî ziyaret yerlerinden biridir, çünkü türbelerden biri ünlü ermiş Sümbül Efendi'ye aittir. Sümbül Efendi burada on altıncı yüzyılda kurulan derviş tekkesinin ilk şeyhidir; o tarihten bu yana İstanbul halkından insanlar sorunlarının çözümü için ona yakarmıştır. Sümbül Efendi'nin yanındaki türbede kızı Rahime gömülüdür, burada genellikle iyi bir genç koca arayan İstanbullu genç kızlar dua eder. Türbenin üstünde yükselen antik çınar ağacının mucizevi güçleri olduğu söylenir.

Şimdi Koca Mustafa Paşa Caddesi'ne kadar geri yürüyüp yol çatal-

landıktan sonra ilk sağa saparak Milli Müdafaa Caddesi'ne geliyoruz. Bu cadde Yedinci Tepe'den Marmara kıyısına iner. 250 metre kadar ileriden sola, denize paralel seyreden geniş ve hoş Marmara Caddesi'ne dönüyoruz. Burada yürümeye başladıktan hemen sonra sağımızda Türklerin Sulu Manastır dedikleri antik Bizans Theotokos Perivleptos Manastırı'nın arazisi üzerine kurulmuş olan Surp Kevork Ermeni Kilisesi'ni görüyoruz. Bu manastırdan geriye sadece temeller kalmış. On birinci yüzyılda III. Romanos Argiros tarafından kurulmuş, o tarihten bu yana da kilise olarak hizmet vermiş. Genellikle kabul gören söylenceye göre kilise 1643'e kadar Rumların elinde kalmış, ancak bu tarihte Ermeni bir cariyenin etkisi altında kalan Sultan Deli İbrahim kiliseyi Ermenilere vermiş. (Şekerpare isimli bu gözdenin 130 kilonun üstünde olduğu söylenir.) Ancak bu hikâye uydurma gözükmemektedir, çünkü Zamosc'lu (Polonya) Ermeni gezgin Simeon yakın tarihte yayınlanmış eserinde 1608 yılında şehri ziyaret ettiğinde o tarihte kilisenin Ermenilerin elinde olduğunu ve Ermeni Patrikhanesi'nin katedral kilisesi olduğunu yazmıştır.

Anlaşılan Surp Kevork 1461 yılında, Fatih Sultan Mehmet Ermeni Patrikhanesi'ni tanıdığından beri Ermeni katedral kilisesi olmuştur. İlk Ermeni patriği Bursalı Episkopos Hovakim'dir. Patrikhane 1461 yılına kadar Samatya'da kalmış, bu tarihte günümüzdeki yerine, Kumkapı'ya taşınmıştır. Kumkapı'daki patrikhane kilisesi Surp Astvadzadzin ilk olarak 1645 yılında inşa edilmişti, ama günümüzdeki yapı 1913 tarihlidir.

## AĞA HAMAMI

Kiliseyi geçtikten sonra sağa dönüp denize doğru inen sokakta yürümeye başlıyoruz. Karşımıza hemen büyük bir çifte hamam çıkıyor. Bu hamamların çeşit çeşit ebattaki, adeta rastgele yerleştirilmiş gibi duran pek çok kubbesini görmek gerçekten şaşırtıcı, ama her zaman yukarıdan tümüne birden bakmak mümkün olmuyor. Burası Ağa Hamamı ve Sinan'ın eseri. Ne yazık ki hamam olarak kullanılmıyor, ticari bir işlet-

menin parçası ve harabe halinde. Bir zamanlar hararet olan yere atölye kurulmuş; hararet tipik haç formunda, köşelerde halvetler var.

Hamamı geçtikten sonra sağa dönüp Yedinci Tepe'nin eteklerindeki, denize yakın Samatya Caddesi'ne dönüyoruz. Biraz ilerlediğimizde solumuzda Selvilerin Aya Yorgisi adlı çok eski Rum kilisesine geliyoruz. Bu kilise dokuzuncu yüzyılda yapılmış ve o tarihten bu yana Rumların elinde kalmış. Ancak şu andaki bina 1830 tarihli.

### **AYİOS KARPOS VE PAPILOS ŞEHİTLİĞİ**

Caddede biraz daha ilerleyince sağda Ayios Menas Rum kilisesinin yüksek çan kulesini görüyoruz. Kilisenin kendisinin ilgimizi çeken bir yanı yok, ama altında yapısal olarak hiçbir bağlantısı olmamasına rağmen çok önemli ve antik temeller var. Buraya Samatya Caddesi'nden giriliyor ve şu an atölye olarak kullanılıyor. Bu temeller 1935'te keşfedilmiş ve MS 250-251 Dekius kovuşturmaları esnasında öldürülen iki azize ithaf edilmiş Ayios Karpos ve Papiolos Martyrion'u olduğu tespit edilmiş. Miken'deki petek mezarları hatırlatan ama onlar gibi taştan değil, dördüncü ve beşinci yüzyılların mükemmel tekniğiyle tuğladan inşa edilmiş kriptaya, daire şeklinde büyük kubbeli bir odadır. Doğuda derin bir apsis vardır, odanın etrafını tonozlu geçit çevreler, bu da tuğladandır. (Bu geçide atölyenin ilerisindeki çayevinden girilebilir.) Bu yapı şehirdeki en eski Hristiyan tapınaklarından biri gibi gözükmektedir, şimdiki kullanımından kurtarılıp araştırılması ve restore edilmesini ümit ediyoruz.

Caddenin yaklaşık yarım kilometre ilerisinde solda Ayios Konstantinos ve Aya Elena Rum Kilisesi'ni görüyoruz. Bu bina kısa süre önce yeniden inşa edilmiştir, ama kurulumu 1563'e kadar uzanır, hakkında bulunan en erken tarihli kayıt budur.

## STUDİOS KİLİSESİ (İMRAHOR CAMİİ)

Ayios Konstantinos ve Ayia Elena'nın arkasındaki ikinci sokaktan sola dönüyor, çok eski ve ilginç bir Bizans kilisesinin duvarlarla çevrili avlusuna geliyoruz. Burası Studios'un Ayios İoannes, Vaftizci Yahya Kilisesi'dir, Türkçede İmrahor Camii olarak bilinir. 450 yılında Studios adlı bir Romalı tarafından kurulmuştur ve şehirdeki bugüne kalmış en eski kilisedir. Doğu ucundaki tek apsisile tam bir bazilika formundadır; önünde bir narteks ve atrium yer alır. Narteks üçe bölünmüştür, ortadakinin, en geniş olanın ante duvarları arasında dört sütun bulunan çok güzel bir kapısı vardır; zengin oymalı baştabanı, frizi ve kornişleriyle ince işli sütun pervazı, gösterişli Korint sütun başlıklarıyla desteklenir. Mermer kapı çerçevelerinden ikisi halen sütunlar arasında durmaktadır. Narteksten kiliseye beş kapı açılır; kilise geleneksel bazilika tarzında, her bir sırada yedişer sütun olmak üzere iki sütun dizisiyle, nef ve yan sahnalara ayrılmıştır. Kuzeydekilerden altısı hâlâ durmaktadır, yeşil somakiden bu sütun başlıkları ve saçaklık narteksteki gibidir. Nef tek yarım dairesel apsisle biter. Bir zamanlar apsis boyunca din adamlarının oturduğu basamaklı bölüm, onların önünde de altar varmış. Yan sahnaların ve narteksin üstünde galeriler bulunuyor, bunların sütunları kafes kirişli ahşap çatıyı destekliyormuş. İçerisi mermer kaplıymış, üst kısımlar ise moziklerle dekore edilmiş. Zemin de mozaik ya da *opus sectile* tarzında döşeliymiş, bunların bir kısmı halen görülebilir, ama hızla yok olmaktadır.

Studios manastırından günümüze hiçbir şey ulaşmamıştır, bir zamanlar Bizans İmparatorluğu'nun benzer kurumları arasında en ünlü ve en güçlüsüymüş. Manastır ilk kez 799 yılında, büyük başrahip Theodoros burayı yönetmeye başladığında herkesçe tanınmaya başlamıştır. Theodoros'un manevi ve entelektüel liderliğiyle, Studios Bizans kültürünün dokuzuncu yüzyıldaki ilk rönesansının merkezi olmuştur. Studios'taki rahipler ilahi bestecileri, ikon ressamları ve elyazması tezhipçileri olarak ün kazanmıştır. Studios özellikle bilim alanında tanın-

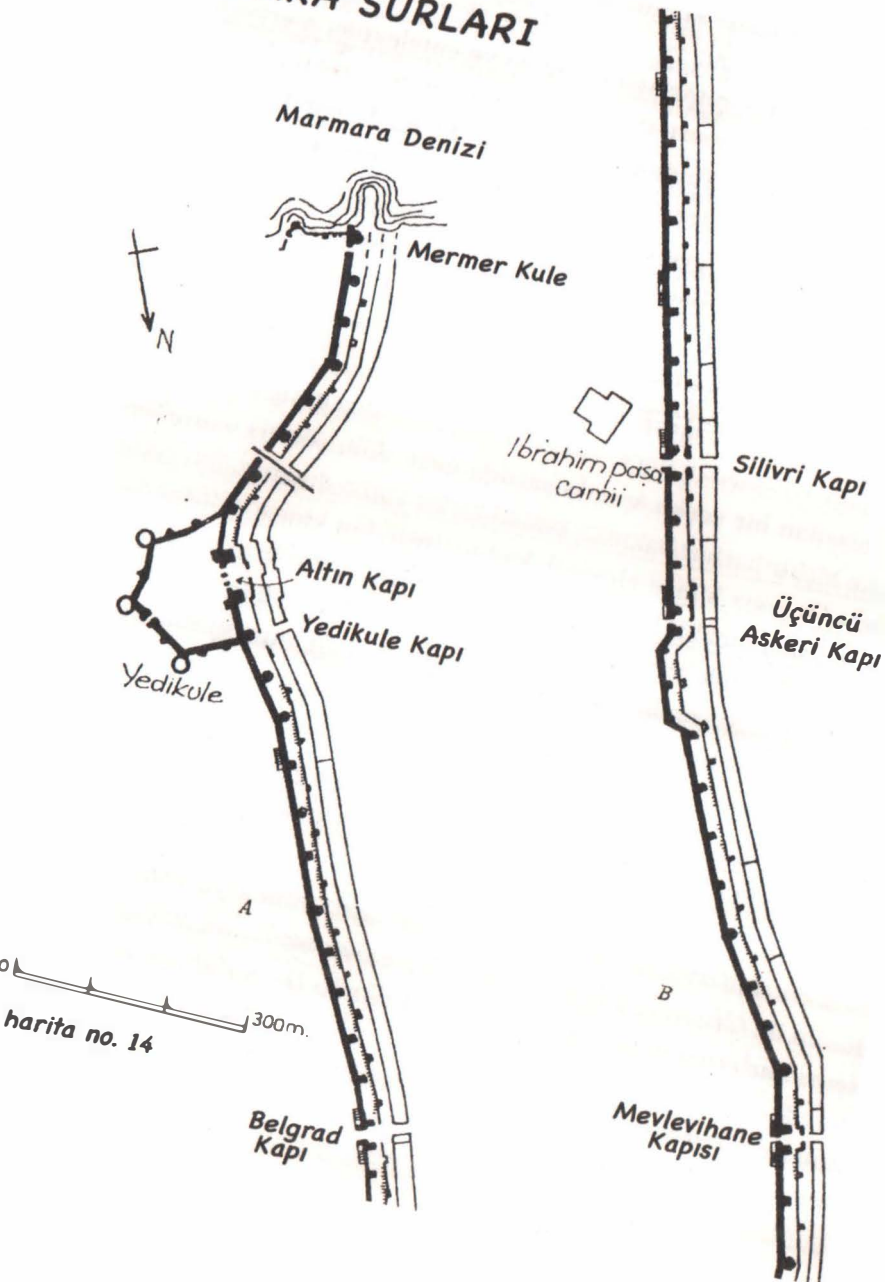
miştı, antik elyazmalarının korunması ve kopyalanmasında son derece aktifti. İmparator I. İsaakos Komnenos da gençliğinde burada eğitim görmüştü ve buradan “şanlı ve ünlü erdem okulu” diye söz ederdi. Studios fethe kadar İmparatorluğun manevi ve entelektüel merkezlerinden biri olmaya devam etti. On beşinci yüzyılın ilk yarısında Konstantinopolis Üniversitesi Studios’ta bulunuyordu, bu dönemde Bizans tarihindeki en büyük âlimler burada okudu ve ders verdi. Studios fetihinden sonra da ayakta kaldı ve yaklaşık yarım yüzyıl daha hizmet verdi, 1462’de bininci yılını kutladı. Ama on beşinci yüzyılın bitiminde Ayios İoannes Kilisesi camiye çevrildi ve burada bulunan az sayıdaki keşiş başka yerlere gönderildi. Manastırdan geriye kalan ne varsa 1894 depreminde yıkıldı ve şimdi geride izi bile kalmamıştır.

Buradan ayrılmadan önce, yüzyıllar önce Studios keşişlerinden birinin, anlaşılan bir coşku anında yazdığı övgü dolu sözleri okuyalım: “Yüzüme hiçbir barbar bakmaz, sesimi hiçbir kadın duymaz. Bin yıldır Studios’a hayırsız kimse girmede, kadın cinsinden kimse avlusundan geçmedi. Saray gibi bir hücrede yaşarım; bahçe, zeytinlik ve asma çevreler beni. Önümde zarif ve gür selvi ağaçları. Bir yanda pazarlarıyla büyük şehir, diğer yanda kiliselerin anası, dünyanın imparatoru.”

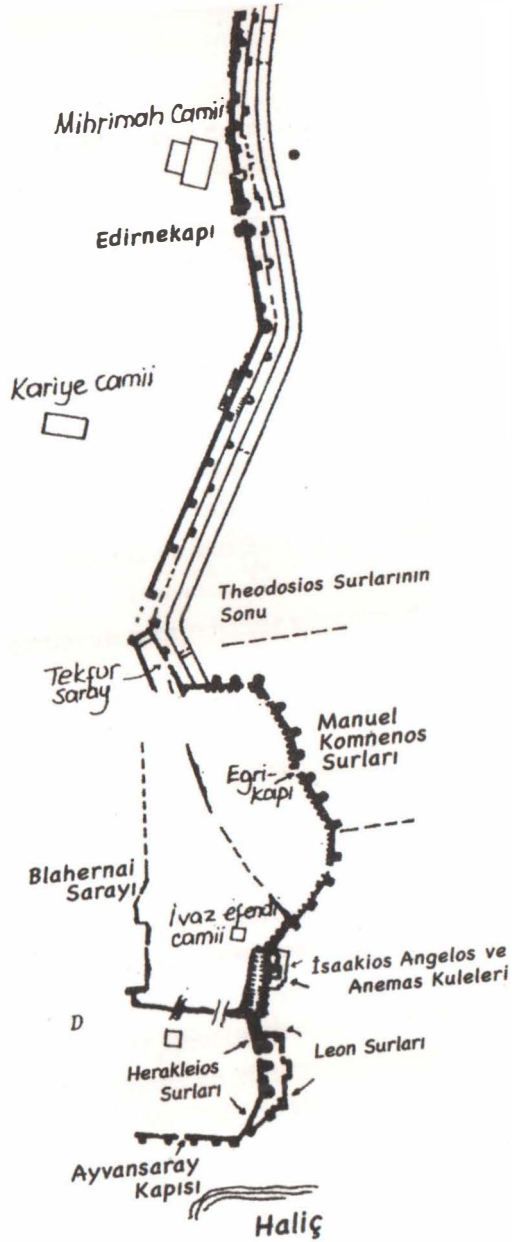
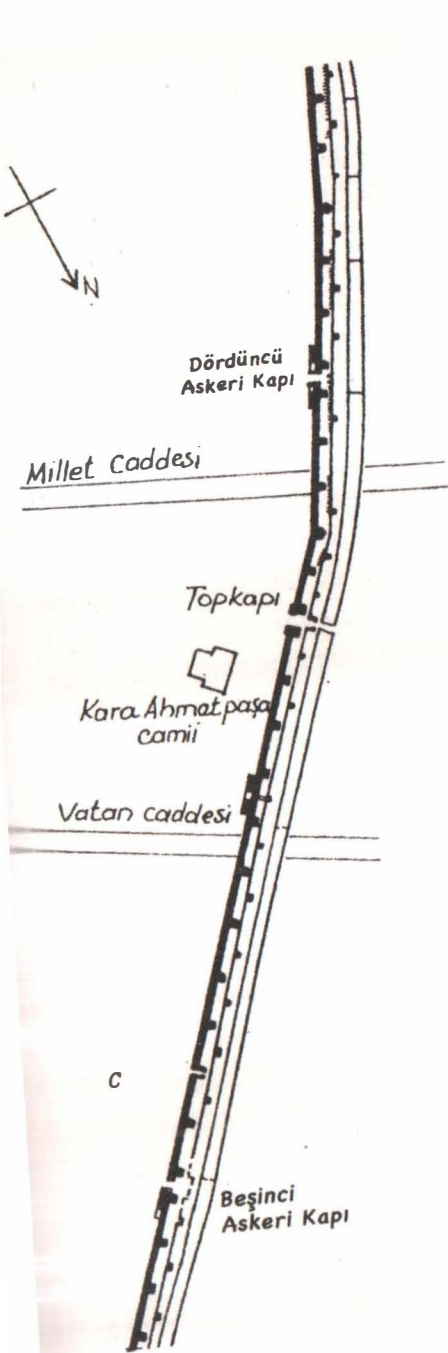
Kiliseden ayrılıp sola dönüyor ve kıvrılan patikayı takip ederek dış bahçenin güneydoğu köşesine geliyoruz. Burada, boş bir arazinin köşesinde bir zamanlar Studios’a ait kapalı sarnıca giden barakaya varıyoruz. Oldukça etkileyici, hoş Korint başlıklı yirmi üç granit sütunu var. Hemen yanındaki ayazma ise iki sütunlu.

Sarnıçtan ayrılıp demiryoluna kadar aynı yönde yürüyoruz. Sola dönüp ilk altgeçide kadar rayları takip ediyoruz, buradaki patika bizi deniz surlarına götürüyor. Orada sağa dönüp Narlı Kapı’ya geliyoruz, buradan bir yol bizi Marmara sahil yoluna çıkartıyor. İstersek kıyı boyunca dolaşabilir, Stambol ufkunun eşsiz tadına varabiliriz.

# KARA SURLARI









## Kara Surları Boyunca

*Theodosios Surları. Yedikule. Kara Ahmet Paşa Camii  
Mihrimah Sultan Camii. Takkeci İbrahim Ağa Camii. Tekfur  
Sarayı. Manuel Komnenos Suru. Herakleios ve Leon Suru.*

Bizans kara surları toplam altı buçuk kilometre boyunca Marmara Denizi'nden Haliç'e uzanır. Bu surlar bin yıldan fazla Bizans'ı düşmanlarından korumuştur ve böylece de ortaçağ Avrupa'sının tarihinde belirleyici bir rol oynamıştır. Şimdi harabe halinde olsalar bile Bizans surları hâlâ görkemli ve etkileyicidir, kuleleri ve burçları Trakya'nın tepeleri ve vadilerini adımlar. Kara surları boyunca dolaşmak biraz zahmetlidir ama ödül büyüktür; Stambol'un şehrin içinde göremediğimiz yönleriyle karşılarız. Hele baharda bu tur daha da hoştur, surlar ve burçlar sarmaşıklarla kaplanır, setler yeşil otlarla, yabani çiçeklerle ve çiçek açmış ağaçlarla renklenir.

Kara surlarının büyük kısmı beşinci yüzyılın ilk yarısında II. Theodosios'un hükümdarlığında yapılmıştır. Theodosios surlarının ilk kısmı 413'te, Doğu Valisi Anthemios'un yönetiminde tamamlanmıştır. Bu kısım düzenli aralıklarla burçlar bulunan tek bir surdan oluşuyordu. Ancak 447'deki şiddetli depremde surların çoğu yıkılmış, 57 burç yerle bir olmuştu. Üstelik deprem çok kritik bir zamana rastlamıştı, Hun İmparatoru Attila Altın Ordu'nun başında Konstantinopolis'e doğru ilerlemekteydi. Yeni Doğu Valisi Konstantinos'un yönetiminde hemen surların yeniden inşasına başlandı. Hipodrom'daki farklı fırkaların taraftarları, istisnai bir davranışla hep beraber çalışıp iki ay içerisinde surları eskisinden güçlü bir şekilde yeniden inşa ettiler. Yeniden inşa ve güçlendirmeye ek olarak, Konstantinos özgün surlara bir dış sur ve hendek ekledi. Bu olağanüstü başarı Mevlevihane Kapısı'ndaki antik

adıyla Rhegium Kapısı'ndaki Latince ve Yunanca kitabeyle kutlandı. Yunanca kitabe sadece verileri içerir, ama Latince kitabe övünç doludur: "Theodosios'un emriyle, Konstantinos bu güçlü duvarları iki aydan daha kısa sürede dikti. Böyle güçlü bir hisarı bu kadar kısa sürede Pallas bile zor inşa ederdi." Bu gurur anlaşılabilir, çünkü yeni surlar şehri Hunlardan kurtarmış, kuvvetlerini geri çeken "Tanrı'nın Kırbacı" Attila bunun yerine Roma İmparatorluğu'nun batı bölgelerini yakıp yıkmıştır.

Harabe halinde olsalar bile özgün planı çıkartmaya yetecek kadar Theodosios suru mevcuttur. Savunma sisteminin ana unsuru yüksekliği 12 metre, tabanı kalınlığı 5 metre olan iç surdu. Bu sur 55 metre aralıkla yerleştirilmiş 18-20 metre yüksekliğindeki 96 burçla korunmaktaydı. Burçların çoğu kare, bazıları da çokgendi. Her burç birbiriyle bağlantısız iki kata ayrılmıştı. Alt katlar depo ya da muhafız odaları olarak kullanılıyordu; yukarıdaki kısma ise seğirdim yolundan giriliyor, duvarlarla zemin ve kuleler arasında bağlantı merdivenlerle sağlanıyordu. Düşmana gülle ve Yunan ateşi fırlatmak için kulelerin tepesine mancınıklar yerleştirilmişti. İç ve dış sur arasında *peribolos* denilen 15-20 metre genişliğinde, şehir zemininden beş metre yüksek bir set vardı. Dış sur 2 metre kalınlığında ve 8,5 metre yüksekliğindeydi, iç surlardaki kulelerle almasıklı yerleştirilmiş aynı sayıda (96) burç bulunuyordu; bunlar sırayla bir kare bir hilal şeklinde dizilmişti. Dış surun ötesinde *parateihion* denilen dış set, onun önünde de yaklaşık 2 metre yüksekliğindeki mazgallı siperden oluşan hendeğin karşı şevi vardı. Hendeğin kendisi 10 metre derinliğinde 20 metre genişliğindeydi, şehir tehdit altındayken suyla dolduruluyordu. Bütününüyle başarılı bir savunma sistemiydi - belki de yapılmış en ayrıntılı ve en aşılmaz sistemdi. Eğer barut ve toplar olmasa, asla geçilemezdi.

İç surlar ve azametli burçların çoğu kuşatmalara, depremlere ve zamanın yıpratıcı akışına rağmen halen durmaktadır; burçlardan birkaçı birkaçı bozulmamışsa da, çoğu dağılmış, yarısı etrafa saçılmıştır. Dış surlar neredeyse tamamen yok olmuştur, burçlarının yaklaşık yarısın-

dan geriye kalan parçaları görmek mümkündür. Otlar, çalılar, asmalar ve ağaçlar yıkıntıların arasında büyümüş ve hatlarını belirsizleştirmiştir. Hendeğe, *parateihion*'da ve *peribolos*'ta küçük sebze-meyve bahçeleri oluşmuştur.

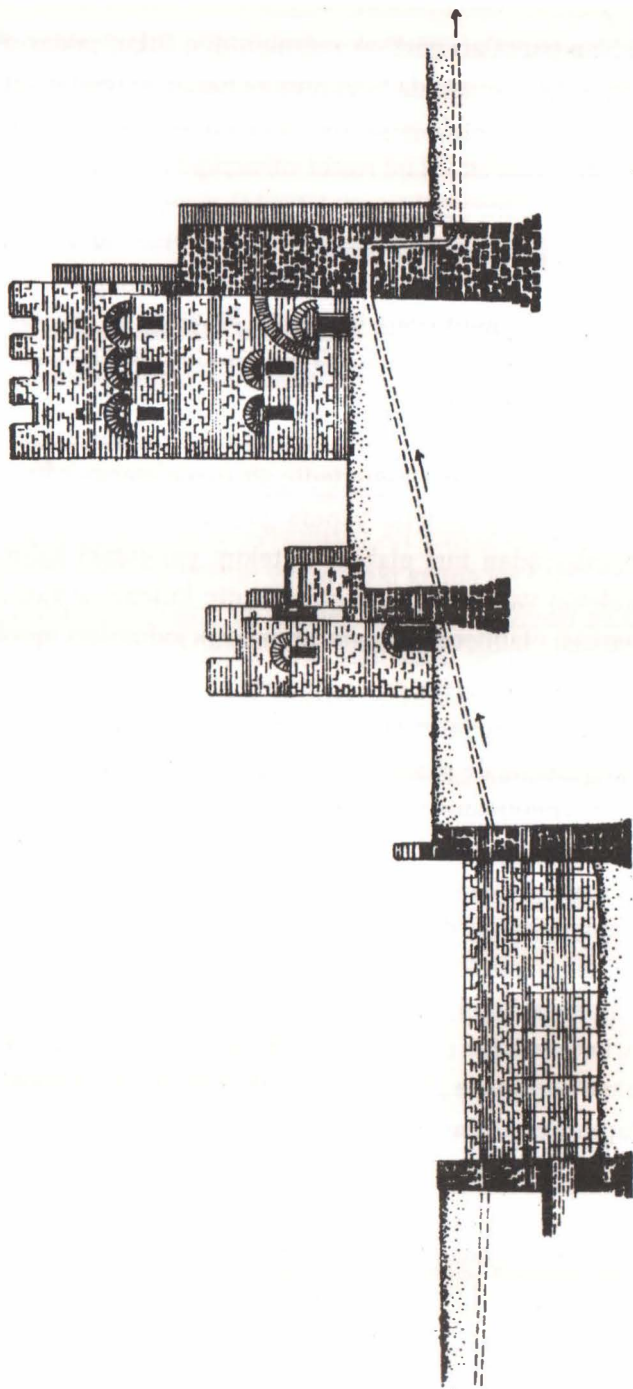
## MERMER KULEDEN YEDİKULE'YE

Turumuza şehrin güneybatı ucundan, Samatya'da bir önceki turumuzu bitirdiğimiz noktanın biraz ilerisinden başlıyoruz. Burada Marmara boyunca uzanan deniz surları kara surlarına küçük burunda gördüğümüz güzel Mermer Kule ile bağlanır. Bu kule 13 metre kare oturumlu ve 30 metre yüksekliğindedir, alt yarısı mermerdir ki bu savunma sisteminde başka hiçbir yapıda görülmez, İmparatorun deniz kasrının kısımlarından biri olabilir. Nitekim yanındaki kalıntılar da küçük bir kalenin varlığına işaret etmektedir. Kulenin arkasında kale limanının parçası olabilecek dalgakıranın batık kalıntıları mevcuttur.

Sahil yolundan biraz içeride, iç surların ilk kulesinin hemen kuzeyinde, şehrin antik kapılarından birini görüyoruz. Buraya üst tarafındaki defne yaprakları ile süslü XP monogramı nedeniyle Mesih Kapısı adı verilmiştir. Theodosios surlarında sadece on kapı ve birkaç küçük giriş vardı. On kapıdan beşi halk tarafından, şu anda gördüğümüz kapı dahil olmak üzere beşi ordu tarafından kullanılırdı (bu nedenle bazen İlk Askeri Kapı diye anılırdı). Bu kapıların yapıları birbirinden çok farklı değilse de, kamu kapılarında hendeğin üzerinden şehre uzanan köprüler varken, askeri kapılar sadece istihkâmlara açılıyordu. İstanbul'un halen surlarla çevrili bir şehir olduğu geçen yüzyılın sonuna kadar bu kapılar Trakya'dan şehre girebilmenin tek yoluydu, ama demiryolu ve otoyollar yapılırken surlar yıkıldı. Yine de antik kapıların hemen hepsi, tıpkı on beş yüzyıl önce olduğu gibi, hâlâ kullanılmaktadır.

Theodosios surlarının ilk kısmını incelemek mevcut demiryolu ve çeşitli sanayi kuruluşları nedeniyle zordur, ama buralarda dolaşmak şimdi eskisinden daha hoştur, çünkü son yıllarda Osmanlı zamanından

# THEODOSİOS SURLARININ KESİTİ



0 20m.

plan no : 26

beri burada bulunan pis kokulu tabakhane taşınmıştır. Evliya Çelebi kendi zamanında bu tabakhanenin nasıl koktuğunu şöyle anlatır: “Bu kasabanın kötü kokusundan dolayı, dışarıdan bir kimse bir an dursa ölür. Onlara kötü koku misk ve amber kokar. Misk kokulu adam yanlarına varsa hoşlanmazlar.”

Bu turun ilk kısmında izlenebilecek en iyi güzergâh demiryoluna varıncaya kadar Sahil Yolu boyunca surların iç tarafında yürümek, sonra dikkatlice demiryolunu geçip yeniden şehre girebileceğimiz Yedikule Kapı’ya kadar surların dışından devam etmektir.

## YEDİKULE VE ALTIN KAPI

Yedikule yarı Bizans, yarı Türk olan ilgi çekici bir yapıdır. Adını aldığı yedi kuleden dördü Theodosios’un surlarındadır, diğer üçünü surların iç kısmına Fatih yaptırmıştır. İçteki üç kule birbirlerine bağlanmış ve dört kalın perde duvarla beşgen bir alan oluşturacak şekilde diğerlerine eklenmiştir. Theodosios surlarındaki iki orta kule Bizans’ın ünlü Altın Kapısı’nın iki yanındaki mermer pylonlarıdır. Yapı bilinen anlamında kale olarak hiç kullanılmamıştır, ama Osmanlı zamanında iki kule zindan olarak, diğerleri de devlet hazinesinin bir kısmını saklamak için kullanılmıştır.

Yedikule’yi ziyaret etmek üzere önce kalenin hemen kuzeyindeki küçük kapıdan şehre gireceğiz. Türklerin zamanında yapılmış olmasına rağmen kemerin üstündeki Bizans kartalı kökenini gösteriyor. Günümüzde olduğu gibi, geçmişte de civar halkı her zaman bu kapıyı kullanmış, Altın Kapı sadece imparatora, ayrıcalıklı misafirlerine ve saray halkına özelmış.

Yedikule’ye doğu kulesine yakın bir kapıdan geçerek giriyor, sonra sola dönüp kuleye gidiyoruz. Osmanlı zamanında yabancı elçiler burada hapsedildiği için burası Elçi Kulesi diye de anılır. Bu bahtsızların bir kısmı farklı farklı dillerde isimlerini, tarihleri ve elem dolu hikâyelerini

kulenin duvarlarına kazımışlardır. Fransızca bir yazı şu öğütleri dile getirir: "Bu kederli yerde ızdırapla inleyen mahkûmlar, yeisinizi esenlikle Tanrı'ya sunun, göreceksiniz aydınlığa çıkacaksınız." Kulenin kat zeminleri yıkılmıştır, ama duvarın içinden geçen merdivenlerle yukarı çıkılabilir. Tepeye varıldığında devriye yolu boyunca Altın Kapı'ya kadar yürünebilir; buradan kale ve denize doğru inen duvarlar çok güzel görünür; eğer baharsa etraf orkideler, sümbüller ve kır laleleri ile renklenmiştir.

Buradan avluya dönüyoruz, avlunun ortasında eskiden garnizon için küçük bir cami varmış; minareden kalanlar hâlâ duruyor. Daha sonra Altın Kapı'nın solundaki pilona gidiyoruz; burası da Osmanlı zamanında zindan ve infaz yeri olarak kullanılmış. Burada işkence aletleri ve kesilen başların atıldığı ünlü Kanlı Kuyu görülebilir. Genç Osman da, henüz on yedi yaşındayken 22 Mayıs 1622'de burada katledilmiştir. Evliya Çelebi çağrıldığı bu infazı şöyle anlatır: "Binyaz adlı soysuz bir pehlivan muştayla vura vura Osman Han'ı arabaya koyup Yedikule'de hayalarından sıkıp şehit ettiler. Cebecibaşı adlı bir kâfir kutsal kulağını kesip Davut Paşa'ya müjde getirdi."

İki yanında pilonlar bulunan ünlü Altın Kapı, 390'da Büyük I. Theodosius tarafından diktirilen bir Roma zafer takıdır. O zaman henüz mevcut şehir surları yapılmamıştı ve zafer takı da, âdet olduğu üzere, Via Egnatia'da Konstantinopolis'in dış surlarının bir mil kadar dışında tek başına duruyordu. Tak alışılmış şekilde ortadaki yüksek, iki yandakiler alçak olmak üzere üç arkatlı Roma tipindedir. Takın hatları hâlâ net olarak seçilebilir, ancak açıklıklar Bizans zamanında tuğla ile kapatılmıştır. Kapı kanatları altın kaplıymış, ismi de buradan geliyor. Fasat heykellerle bezeliymiş; bunlardan en ünlüleri Theodosius'un Maksentius'a karşı kazandığı zaferin ardından zafer alayıyla şehre girişinin anısına yerleştirdiği dört bronz fil heykeliydi. İki yüzyıl sonra II. Theodosios şehri genişletmeye karar verdiğinde Altın Kapı'yı yeni surlara dahil etti. Kapı muhtemelen zafer takının dışında inşa ettirdiği



küçük mermer kapının bulunduğu yeni surla bağlantılıydı; elbette ta-kın kendisinde sadece süsleme amaçlı demir ya da bronz parmaklıklar vardı ve kapatılarak savunulması mümkün değildi. Dıştaki kapı genel savunma sisteminin parçasıdır ve kapıyı çokgen kulelerin yanından dış surlara bağlayan perde duvarlarla birlikte Altın Kapı'nın önünde küçük bir avlu oluşturur.

I. Theodosius'tan sonra da pek çok muzaffer komutan Altın Kapı'dan zafer alayıyla geçmiştir: Heraklios 629'da Persleri; V. Konstantinos, Basileios ve II. Basileios Bulgarları; I. İoannes Çimiskis Rusları; Theofilos ve oğlu III. Mihail Sarazenleri yendiğinde. Belki de bu muzaffer girişlerin en duygusalı 15 Ağustos 1261'de, Konstantinopolis'i Latinlerden geri alan VIII. Mihail Palaeologos beyaz bir araba ile geçerken yaşandı. Ama bu, Bizanslı muzaffer bir imparatorun Altın Kapı'dan son geçiydi; İmparatorluğun son iki yüzyılı birbiri ardına gelen yenilgilerle doluydu.

## YEDİKULE'DEN BELGRAD KAPI'YA

Yedikule'den bir sonraki kapıya, Belgrad Kapı'ya büyük surun üzerinden veya aşağıdaki setten devam etmek mümkün, çünkü surlar burada iyi durumda. İç suru koruyan on bir burcun hepsi de duruyor, dış surdaki burçlardan sadece biri eksik. İç surun sekizinci burcundaki kitabe 720-741'de III. Leon ve oğlu V. Konstantinos tarafından ve dıştaki surun onuncu burcundaki kitabe 1434'te VIII. İoannis Paleologos tarafından gerçekleştirilmiş onarımları belirtir.

Şimdi Belgrad Kapı'ya geldik, Bizans zamanında İkinci Askerî Kapı olarak anılırdı. Bu, askerî kapıların en büyüğü, Bizans zamanında kamu kapısı olarak da kullanılmış olabilir, ama fetihten sonra kesinlikle halk tarafından kullanılmış. Kapı Türkçe ismini Kanuni Sultan Süleyman'ın 1521'de Belgrad'ı fethettikten sonra, yanında getirdiği zanaatkârların çoğunu buraya yerleştirmesinden alıyor.

## BELGRAD KAPI'DAN SİLİVRİ KAPI'YA

Belgrad Kapi'dan bir sonraki kapiya, Silivri Kapi'ya uzanan surlar da iyi durumdadır, iç surlardaki on üç burcun hepsi sağlamdır, dış-takilerden ise sadece biri eksiktir. Bu burçlarda da II. Leon, V. Konstantinos ve VIII. İoannes tarafından yaptırılmış onarımları belirten kitabeler vardır. Silivri Kapi Marmara'dan gelirken rastladığımız ilk kamu kapısıdır. Tüm kamu kapıları gibi çiftedir, hem iç hem dış sur-da geçişi vardır. Silivri Kapi'nın tarihindeki en önemli gün 25 Temmuz 1261'dir, o gün Aleksios Strategopulos'un komuta ettiği küçük bir Yunan grup kapıdaki Latin muhafızlara saldırıp içeri girmeyi başarmış, böylece Konstantinopolis'in yeniden ele geçirilmesini, Bizans İmparatorluğu'nun devamını sağlamıştır.

## BALIKLI AYAZMASI

Silivri Kapi ünlü Zoodohos Pege (Hayat Veren Kaynak) ayazmasına gittiği için, Bizans döneminde Pege Kapısı olarak bilinirdi. Burası havuzunda yüzen balıklar nedeniyle Türkçede Balıklı Kilise olarak bilinir. Silivri Kapi'dan Seyitnizam Caddesi'ne girip kısa bir mesafe yürüdükten sonra Silivri Kapi Balıklı Caddesi'nde sağa dönerek ayazmaya ulaşılır. Ayazma Bizans'ın ilk günlerinden beri popülerdir, pek çok imparator bu alanda kiliseler yaptırmıştır; günümüzdeki kilise ise 1833 tarihlidir. Dış avlusu özellikle ilginçtir çünkü Karaman alfabesinde, yani Yunan harfleriyle yazılmış Türkçe yazılı eski mezar taşları ile doludur. İç avluda Rum Ortodoks Kilisesi'nin piskopos ve patriklerinin işlemeli mezarları vardır. Ayazmaya giriş iki avlu arasındadır. Uzun bir merdivenden inip küçük şapele varıyoruz, ayazma şapelin batı ucunda. Ayazmadaki balıklar hakkında ilginç bir söylence var; bir taraflarının kahverengi olmasının sebebi beş yüz yıl önce Bizans'ın düştüğünü duyunca kızartma yapıldıkları tavadan suya atlamalarıymış. Ama yakından bakılırsa ayazmadaki balıkların tek renkli, altın sarısı olduğu görülebilir.

## İBRAHİM PAŞA CAMİİ

Silivri Kapı'ya geri dönüp şehre giriyoruz, içerde karşımıza hemen Sinan tarafından yapılmış oldukça büyük ve hoş cami çıkıyor. 1551 yılında Sultan Süleyman'ın İbrahim adlı ikinci sadrazamı Hadım İbrahim Paşa için yapılmış. Caminin beş açıklıklı son cemaat yeri son derece zarif, cami kapısının üzerinde de incelikle işlenmiş mukarnaslı baldaken bulunuyor. Bina dikdörtgene yerleştirilmiş sekizgen formunda, her tarafta galeriler var; içerde sekizgenin köşeleri hariç sütun yok, kubbeyi deniz kabuğu şeklindeki hoş bingiler destekliyor. Mermer minber ve sultan mahfilinin işçiliği takdire şayan, kapıların fildişi kakmalı panoları da öyle. Mihrabın üzerinde kitabeli seramikler var; bunlar sonradan eklenmiş olmalı, çünkü geç dönem İznik, hatta on sekizinci yüzyıl Tekfur Sarayı çiniciliğine ait gibi görünüyorlar. Caminin bahçesinde kurucunun mermer lahitli açık türbesi bulunuyor. Bahçe kapısının üzerindeki kitabelerde tarihleri belirtilmiş külliye'nin mektebi ve hamamı da mevcuttu, ama bunlar yok olmuştur.

## SİLİVRİ KAPI'DAN MEVLEVİHANE KAPISI'NA

Silivri Kapı'ya geri dönüp surlar boyunca ilerliyoruz, burada surlar önceki kesitteki kadar iyi korunmamış. Aradaki yolun yarısına varmadan surlarda harfin kıvrılışına benzediği için Sigma olarak bilinen girinti vardır. Şimdi duvar örülerek kapatılmış Üçüncü Askeri Kapı hemen Sigmanın yanındadır. Bir zamanlar bu küçük kapının üzerinde suru yaptıran İmparator II. Theodosios'un heykeli dururmuş; on dördüncü yüzyıla kadar da heykel buradaymış.

Mevlevihane Kapısı ismini eskiden hemen kapının dışında bulunan tekkeden almış. Tekke on altıncı yüzyılda Koca Mustafa Paşa Camii'nin avlusunda türbesini gördüğümüz Sümbül Efendi'nin damadı Merkez Efendi tarafından kurulmuş. Bizans zamanında bu kapı Rhegium Kapısı ya da Hipodrom'daki dört fırkadan biri olan kırmızılar inşa ettiği için

Kırmızılar Kapısı olarak bilinirmiş. Dış kapının güney bindirmesinde surların Theodosios ve vali Konstantinos tarafından yaptırıldığını bildiren kitabe var. Ayrıca dış kapının lentosu üzerinde şöyle bir kitabe vardır: “Theodosios surlarının bu kulesi en dindar hükümdarlarımız İustinianos ve Sofia’nın emriyle ve en muzaffer asker, devlet adamı Narses tarafından onarılmıştır.” Burada belirtilen imparator Büyük İustinianos’un yeğeni ve halefi, 565-578 yılları arasında hüküm süren II. İustinos’tur. İmparatorluk görevleri İustinos’a fazla ağır gelmiş olmalı, çünkü son günlerinde delirmiş, Büyük Saray’ın içinde çekçekle dolaşmıştır. Belisarios’tan sonra İustinos’un ordusunun başına geçen Narses Gotların Kralı Totila’yı yenmiş ve Batı İmparatorluğu’nu kurtarmıştır. Narses daha sonra yarımada Lombardlara geçmeden önce, İtalya’nın son Bizanslı yöneticisi olmuştur. Bizans’a hizmet eden hadımlar içerisinde en büyüğü belki de Narses’tir.

## MEVLEVİHANE KAPISI’NDAN TOPKAPI’YA

Mevlevihane Kapısı’ndan bir sonraki kamu kapısı Topkapı’ya uzanan surlar Marmara ve Haliç arasındaki uzun yayın ortasını oluşturur. Surların Trakya yönünde ulaştığı en ileri nokta olan yedinci kulede şöyle bir kitabe vardır: “Ey İsa Mesih, Rab, şehrinin huzurunu koru, onu savaştan uzak tut. Düşmanlarımızın gazabını zaptet.”

Topkapı’ya varmadan önce Dördüncü Askeri Kapı’ya geliyoruz, o da duvar örülerek kapatılmış, daha sonra da Millet Caddesi’ne yol açmak için yıkılmıştır. Eğer Millet Caddesi’ne dönüp üç yüz metre kadar yürürsek sağda büyük otobüs garajını görürüz. Garaj kapısının hemen içinde Türkçe Manastır Mescidi olarak adlandırılan küçük Bizans yapısı vardır. Bizans zamanındaki ismi ve tarihi bilinmemektedir; çeşitli görüşler ileri sürülmüşse de hiçbiri yeteri kadar ikna edici değildir. En basit formdadır: uzun dikdörtgen mekân doğuda alışıldık çıkıntılı üç apsisle biter ve batıda iki sütunlu narteks vardır. Muhtemelen on üç veya on dördüncü yüzyıla aittir.

Bunun karşısında, Millet Caddesi'nin kuzey tarafında Kanuni Sultan Süleyman döneminde Ahmet Bey adlı biri tarafından kurulmuş, küçük Kürekçibaş Camii vardır. Formu dikdörtgendir ve ahşap çatı ile örtülmüştür. Bir zamanlar çok hoş olan son cemaat yerinden geriye sadece sütunlar kalmıştır; gövdelerinde Bizans haçları vardır ve Bizans sütun başlıkları son derece ilginçtir.

Şimdi bu caminin hemen yanındaki Topkapı Caddesi'nde ilerliyor ve yolun sonunda solda daha eski bir camiye, Beyazıt Ağa Camii'ne varıyoruz. Bu cami Fatih dönemine ait. Kürekçibaş Camii ile aynı formda, ahşap çatılı dikdörtgen bir mekân, muhtemelen antik bir sarnıç üstüne kurulmuş. Bu tur esnasında gördüğümüz diğer binalar gibi sadece bir göz atmak yeterli.

## KARA AHMET PAŞA CAMİİ

Topkapı Caddesi'nin geldiğimiz yönde sonundan karşıya geçince büyük bir cami külliyesine varıyoruz. Sinan'ın en hoş, en usta işi eserlerinden, 1554 yılında Süleyman'ın sadrazamlarından Kara Ahmet Paşa için yapılmış. Güney duvarındaki kapıdan çınar ağaçlarıyla gölgelenen geniş ve etkileyici avluya giriyoruz. Avlu medresenin hücreleriyle biçimlenmiş; solda kubbesinin altında deniz kabuğu şekilli bingiler bulunan büyük dershane var, onun yanında tuvaletlere giden geçit bulunur. Caminin son cemaat yerinin alışılmadık genişlikteki çekici kemerleri beş kubbeyi desteklemektedir. Buradaki kapı, pencere ve nişlerin üzerinde eski renkli sır [*cuerta seca*] tekniğiyle yapılmış, hâkim renkleri elma yeşili ve canlı sarı olan olağanüstü çiniler vardır. İznik çinilerinin ikinci döneminin kayda geçmiş son örnekleridir, diğer önemli örnekler sadece Şehzade türbesinde ve Sultan Selim Camii'ndeki panolarda görülebilir. Bu tür, ama mavi ve beyaz kitabeli birkaç pano caminin iç doğu duvarında da bulunur. Giriş kapısındaki mermer kaplama 1896'da yapılan restorasyondan kalmadır; son derece *ampir* tarzda da olsa, kısıtlı bir restorasyon olmuştur ve binanın geri kalanıyla uyumludur.

İçeri girince caminin planının dikkdörtgene oturtulmuş altıgen olduğunu fark ediyoruz. Her biri iki küçük kesik kubbeye dayanan dört yarım kubbe binanın köşegenleri boyunca uzanır; kemerleri altı büyük sütun destekler, üç tarafta galeriler mevcuttur. Binanın oranları son derece güzeldir; ayrıntılar da öyle; mesela çok renkli kemer taşları, zarif mihrap ve minber. Ama asıl batı galerilerinin altındaki zengin kırmızı, lacivert, altın yıldız ve siyah arabesklerle bezenmiş ahşap tavanlar nadir bulunan ayrıntılardır. Bu tarz bezemenin şehirdeki en kapsamlı ve en iyi korunmuş örneğidir denebilir; çok zengin ve güzeldir. Ne yazık ki soldaki tavan bir restorasyonda bozulmuş, ama sağdaki olağanüstü görkemini koruyor.

Bahçe duvarının dışında, batı tarafta kurucunun basit sekizgen biçimli türbesi yer alıyor, ne yazık ki içi korunamamış. Arkasında büyük çifte mektep binası var, tasarımı son derece ilginç ahşap çatılı dikkdörtgen bir bina; halen ilkokul olarak kullanılıyor.

Şimdi Topkapı önündeki büyük, düzensiz ve pitoresk meydana-  
yız. Birkaç yıl öncesi surlarda yeni gedikler açılıncaya kadar burası ve Edirnekapı şehrin iki ana girişiydi; ama ne yazık ki son derece dar ve artan trafik için yetersizdi. Yeni otoyollar için açılan bu gediklerin faydalı yanı antik kapıların çevresindeki trafiğin azalmış olması. Topkapı antik dönemde yakındaki aynı isimli kiliseden dolayı Aziz Romanos Kapısı olarak bilinirdi. Türkçe ismi ise 1453 yılındaki fetihle Fatih Sultan Mehmet'in en büyük topunu, ünlü Urban'ı bu kapının önüne yerleştirmiş olmasından gelir. Fatih Yedinci ve Altıncı tepeler arasındaki sur kesitini hedef alan kuşatmayı yönetmek için çadırını da buraya kurmuş. Kapının içinde son kuşatmada Urban'ın fırlattığı taş güllerinin kalıntıları görülebilir.

## TAKKECİ İBRAHİM AĞA CAMİİ

Surların bir sonraki kesitini dolaşmaya başlamadan önce yolumuzdan saparak Topkapı'dan Trakya'ya uzanan yola geçiyoruz. Yaklaşık yarım kilometre sonra solumuzda son derece pitoresk Takkeci İbrahim Ağa Camii'ni görüyoruz. Burası İstanbul'daki özgün görünümünü koruyan tek ahşap cami. Formu dikdörtgen, çatısı ve son cemaat yeri ahşap. En basit ve inşası en ucuz bina tipi olduğundan, en sık görülen cami tipi bu; ama mevcut örneklerin hemen hemen hepsinde ahşap çatı ve son cemaat yeri bir yangında yok olmuş, ucuza gerçekleştirilen restorasyonlarla tüm albenilerini kaybetmişler. Takkeci İbrahim Ağa Camii, şüphesiz ki surların dışındaki konumu nedeniyle yangınlardan korunmuş, özgün çatısı ve son cemaat yeri günümüze kadar gelmiştir. 1592 yılında takke veya arakiye denilen, dervişlerin taktıkları uzun keçe külahları yapan İbrahim adlı biri tarafından kurulmuştur.

Caminin etrafı parmaklıklı taş duvarla çevrelenmiştir, köşede hoş bir sebilin kalıntıları mevcuttur. Son cemaat yerinin derin çıkıntı yapan ahşap kiremitli çatısı bir çift ahşap dikme dizisiyle desteklenir. Son cemaat yeri caminin iki yanının ortasına kadar uzandığından boyaları çoktan yitip gitmiş ahşap dikmeler küçük bir koru etkisi uyandırır. Çatının fasat boyunca uzanan üç gösterişli kalkan duvarı vardır; çok güzel bir tasarımıdır. Sağda güzel mukarnaslı şerefesiyle minare yükselir. Kapının ve pencerelerin üzerindeki boşluklar hoş ama ağır kitabelerle bezenmiş. İçeride, ahşap bir balkon batı duvarını ve yanlardaki duvarların yarısını dolaşıyor; kornişinin Kara Ahmet Paşa Camii'nde gördüklerimize benzer özgün arabesk bezemeleri korunmuş. Ahşap tavan koyu yeşile boyanmış ve ortada sekizgen korniş üzerindeki ahşap kubbe bulunuyor; kubbenin içerideki etkisi gözden kaçacak gibi değil; oysa bu tavanlar düz yapıldığında sonuç hüsrana oluyordu. İçeri iki sıra pencereden ışık girmekte; mihrabın üzerindeki küçük pencerenin eski ve güzel renkli camları duruyor. Üst pencere sırasının altındaki duvarlar tamamen çiçek ve yaprak vazolu desenli en parlak dönemin-

den İznik çinilerinden panolarla kaplanmış. Bunlar Ramazan Efendi Camii'nde gördüklerimiz kadar ünlü ve güzeldir.

## TOPKAPI'DAN EDİRNEKAPI'YA

Topkapı'ya dönüp bir sonraki Bizans kamu kapısı Edirnekapı'ya doğru turumuza devam ediyoruz. Antik zamanda *mesoteihion* olarak bilinen surların bu kısmı tüm savunma sisteminde en zayıf noktaydı, çünkü burada surlar iki kapının ortasından şehre giren Likos Deresi'ne iniyordu. Son kuşatmada *mesoteihion*'u savunanlar, iki yandaki Türk toplarının seviyesinden aşağıda oldukları için son derece dezavantajlıydı. Bu nedenle Likos Vadisi'ndeki surlar tüm hat boyunca en çok hasar görmüş olanlardır, burçların çoğu şekilsiz taş ve moloz yığınlarına dönüşmüştür. Türklerin 29 Mayıs 1453 sabahı gedik açmayı başardıkları sur kesiti burasıdır. Son hamle Hasan isimli yeniçeri tarafından yapılmış, dış surların burçlarından birinin tepesine kadar çıkmayı başarmıştır. Hasan şehit düşmüştür ama arkadaşları peribolos ve iç surdan geçmiş, birkaç saat içinde Konstantinopolis düşmüştür.

Antik Likos Deresi'nin yatağı bugün Topkapı ve Edirnekapı arasındaki surları delip geçen Vatan Caddesi'dir. Burası ve Beşinci Askerî Kapı arasındaki surların içinde, yaklaşık 400 metre kadar ileride on dördüncü yüzyıldan beri burada bulunan Çingene mahallesi Sulukule vardır, ancak bugünlerde ortadan kaldırılmaktadır. Surların bu kısmı antik zamanda Murus Bacchatureus diye anılırdı: söylenceye göre son kuşatmada İmparator Konstantinos Dragas'ın komuta karargâhı buradaydı. Son olarak, surlar yıkılmadan önce kuzenleri Theofilos Paleologos ve Toledolu Don Francesko ile sadık arkadaşı İoannes Dalmata ile beraber kahramanca çarpışırken görüldü. Beşinci Askerî Kapı Türkçe'de son fethin anısına, Hücum Kapısı olarak bilinir. Kapının dış lentosunda, muhtemelen beşinci yüzyılda, Pusaeos adlı biri tarafından gerçekleştirilen onarım belirtilmiştir.

Edirnekapı Altıncı Tepe'nin zirvesindedir ve şehrin en yüksek



noktasında bulunur, denizden yetmiş yedi metre yüksektedir. Bu kapı antik isimlerinden Porta Adrianopolis'i Türkçe olarak korumuştur; Adrianopolis'e, yani günümüzdeki Edirne'ye uzanan yol buradan geçtiği için bu adı almıştır. Bizans'ta Harisius Kapısı ya da Poliandrion, Mezarlık Kapısı olarak da anılırdı. Mezarlık ismi şüphesiz surların dışındaki büyük mezarlıktan gelmiş olmalı. Bu mezarlıktan geriye kalan antik mezar taşları kapının yanındaki surların hemen içinde yer alan Aya Yorgi Kilisesi'nin avlu duvarında görülebilir.

Muzaffer Fatih Sultan Mehmet 29 Mayıs 1453'te şehre Edirnekapı'dan girdi; kapının yanındaki modern zamanlarda konmuş levhada bu anılır. Evliya Çelebi bu tarihî anı çok canlı anlatır: "...denizler gibi İslâm askeri Allah Allah sesleri ile İstanbul şehrinin üç tarafından sayısız asker yürüyüş edip ganimet malı almaya başladıklarında Koca Fatih sarığıyla, ayağında mavi çizmesiyle katıra binip elinde kılıcını kaldırıp 'Koma gaziler, Allah'a hamdolsun Kostantiniyye fatihi oldunuz' diye silahlı yetmiş seksen bin seçkin askeri ile Konstantin sarayına vardı."

## MİHRİMAH CAMİİ

Edirnekapı'nın hemen içinde ve güneyinde Mihrimah Sultan'ın Altıncı Tepe'ye hâkim muhteşem camisi yükselir, kilometrelerce uzaktan her taraftan görülür. Büyük Mimar Sinan'ın başyapıtlarından biridir, Kanuni Sultan Süleyman'ın gözde kızı Mihrimah Sultan tarafından yaptırılmıştır. Külliye 1562-1565 arasında yapılmıştır, caminin yanı sıra medrese, mektep, türbe, çifte hamam ve inşa edildiği setin temellerinde bir dizi dükkân içerir. Ne yazık ki külliye 1766 ve 1894 depremlerinde ciddi hasar görmüştür. Her seferinde cami onarılmış ama diğer binalar büyük oranda ihmal edilmiştir; son yıllarda rekonstrüksiyon çalışmaları başlamıştır.

Ana cadde üstündeki kapıdan girip kısa bir merdivenle terasa çıkıyoruz. Sağımızda büyük avlu var, üç tarafı medresenin revak ve hücreleriyle çevrelenmiş. Theodosios surlarından aradaki dar yolla ayrılan

batı tarafının sadece revağı restore edilmiş; burada ne kadar hücre bulunduğu şu an karar vermek çok zor, belki derslane bu taraftaydı. Avlunun ortasında hoş şadırvan duruyor. Caminin sekiz mermer ve granit sütunla desteklenen ve kubbeli yedi açıklığı olan son cemaat yeri oldukça etkileyici. Özgün yapıda bunun önünde ahşap çatısı eğimli bir son cemaat yeri daha varmış, on iki sütununun izleri zeminde hâlâ görülebiliyor. Bu çift son cemaat yeri Mimar Sinan'ın gözde düzenlemelerinden biridir, Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'daki diğer camisinde ve Sinan'ın başka pek çok eserinde bulunur.

İçerinin ortadaki alanı karedir; yalın pandantifler üzerine oturan ve çapı 20 metre, yerden tepeliğe yüksekliği 37 metre olan büyük bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin dört kemerinin alınlık tablaları üç sıra pencere ile doldurulmuştur. Kuzeyde ve güneyde iki büyük granit sütunla desteklenen yüksek üçlü arkat, üstlerinde her biri kubbeli üç açıklıklı galeriler olan koridorlara açılır; ancak galeriler sadece kemer üzenği taşlarına kadar ulaşır. Böylece plan geniş bir mekân ve bol ışık hissi verir. Her şeyiyle Mihrimah Camii şehirdeki en güzel camilerden biridir, Sinan'ın başyapıtlarındandır. Selatin cami olmasına rağmen sadece bir minaresi bulunması ilginçtir, Üsküdar'daki caminin ise iki minaresi vardır.

İç dekorasyon moderndir, renkler soluk ve kişiliksizdir. Ancak minber demir parmaklık gibi işlenmiş madalyonu ile beyaz mermerden özgün ve güzel bir eserdir. Galeri kemerlerinin taşları yeşil somaki ve Marmara mermerinden çok renkli olarak düzenlenmiştir.

Dıştan bina güçlü ve şehrin en üst noktasındaki konumuna layık, hâkim bir görüntü sunar. Kubbe tabanının karesi her kenarda birbirine eş, çok sayıda pencereli alınlık tablalarından oluşmaktadır; kubbe kemerlerini destekleyen payelerin uzantısı halinde köşelerden yükselen dört büyük ağırlık kulesi ile daha da sağlam ve enerjik bir görünüm kazanır. Bu karenin üstünde pencereli çember kasnak üzerindeki kubbe yükselir.

Caminin güney tarafına yürürsek küçük bir mezarlığa geliriz. Ucunda iki yanında beşik tonozlar bulunan orta kubbe ile örtülmüş alışılmadık derecede geniş sıbyan mektebi vardır. Buradan da Mihrimah Sultan'ın damadı Sadrazam Ahmet Paşa'nın türbesine gidilir. (Mihrimah Sultan Süleymaniye'de babasının türbesinde gömülüdür.) Ahmet Paşa'nın türbesi Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş sadece bir türbeye, Eyüp'teki Pertev Paşa'nın türbesine benzerlik gösterir. Dikdörtgen biçimindedir, boyu genişliğinin iki katını aşar; büyük bir kubbe ve iki beşik tonozla örtülmüştür. Bu formdaki klasik türbelerin üçüncü bir örneği Şehzade'deki Destari Mustafa Paşa'nın türbesidir. Ahmet Paşa'nın türbesinde Mihrimah Sultan'ın ailesinin pek çok mensubuna ait sandukalar vardır, çoğu da çocuktur.

Caminin kuzeydoğu tarafındaki ana caddeden girilen külliye'nin çift hamamı hâlâ ayakta. Yakın zamanda restore edilmiş ama sadece erkekler kısmı halka açılmıştır. Hamamın planında sıradışı bir özellik yoktur: hararetin eyvanları yarım kubbelidir, hücrelerin kubbeleri basit bingiler üzerinde durur, giriş genellikle olduğu gibi hücrelerden birindendir. Köşede basit ama hoş çeşme vardır.

## EDİRNEKAPI'DAN TEKFUR SARAYI'NA

Theodosios surları Edirnekapi'nin ilerisinden 600 metre daha devam eder; bu kısımdaki iç sur iyi korunmuştur, dokuz burcu da oldukça iyi durumda sayılabilir. (Surların Haliç'e doğru inen kısmı yedinci yüzyıl ile on ikinci yüzyıl arasında sonradan yapılmıştır.) Mevcut Theodosios surlarının en ucunda, iç surdaki son burcun hemen yanında son kuşatmada son derece hayati rol oynayan küçük kapı bulunur. Burası bir zamanlar surların dışında bulunan hipodrom nedeniyle Porta Ksilokerkos, Ahşap Arena Kapısı olarak anılırdı. Yeniçeriler şehre ilk olarak buradan girmişlerdir. Türk bayrağı ilk kez Porta Ksilokerkos'un hemen arkasındaki, uzun Theodosios surlarının son burcunda dalgalanmıştır.

## TEKFUR SARAYI

Bu kapının hemen yakınında Bizans günlerinden geriye kalan en dikkate değer yapılardan biri, Porfirogennitos Sarayı da denen Tekfur Sarayı bulunur. Saray büyük olasılıkla on üçüncü yüzyılın sonunda ya da on dördüncü yüzyılın başında inşa edilmiş, Bizans'ın son iki yüzyılında imparatorluk meskenlerinden biri olmuştur; yakınlardaki Blahernai Sarayı'nın bir eklentisi de olabilir. Theodosios surlarının son kesitinin dış ve iç surları arasına sıkıştırılmış üç katlı büyük bir binadır. Zemin katında dört geniş kemerli bir arkat avluya açılır; birinci kattaki beş büyük pencere bu avluya bakar. Surların üzerine çıkıntı yapan en üst katın her tarafında pencere vardır, bunlardan yedisi avluya bakar, karşı tarafta yaya benzer ilginç apsis ve doğuda ise Balkon kalıntıları ile bir pencere vardır. Çatı ve kat zeminleri kaybolmuştur. Tüm saray, ama özellikle avluya bakan fasat kırmızı tuğla ve beyaz mermer kullanılarak geometrik desenlerle bezenmiştir, bu son dönem Bizans mimarisinin tipik bir özelliğidir; her ikisi de on dördüncü yüzyıldan kalan Kariye ve Aziz Theodoros ile kıyaslayın.

Fetihten sonra saray farklı amaçlarla kullanılmıştır. On altıncı ve on yedinci yüzyılda, özellikle fil ve zürafa gibi büyük -ama görece sakin- hayvanlar için bir tür hayvanat bahçesi olmuştur. (Avrupalı gezginler, daha önce hiç görmedikleri için, zürafadan özellikle etkilenmişlerdir. 1597'de Fynes Moryson bu deneyimi şöyle anlatır: "Hayvanlarının hiçbirini bilmediğimiz Canavarların Anası Afrika'dan yeni getirilmiş bir hayvan, burnunu pek çok defalar boynuma yasladı, ben kendimi geri çektim, bu yakınlıktan hoşlanmadım; gerçi bakıcıları zarar vermeyeceği konusunda beni temin ettiler, yine de kendimi öpücüklerinden mümkün olduğunca korumaya çalıştım.") On yedinci yüzyılın sonlarında hayvanlar başka bir yere taşınmış, saray bir süre genelev olarak kullanılmıştır. Ama kısa zamanda bu kötü kullanımdan kurtulmuş; çünkü 1719'da burada ünlü Tekfur Sarayı çinilerinin üretimi başlamış. Bu yeni Tekfur Sarayı tipi Türk çinileri İznik çinilerinden daha aşağı

kalitedir ve Avrupa etkisi gösterir, ama yine de oldukça hoştur. Ancak proje fazla uzun ömürlü olmayınca, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında saray çökmeye başlamış, çatısını ve kat zeminlerini kaybetmiş. On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Tekfur Sarayı Stambol'un fakir Yahudilerine düşkünler evi olarak hizmet vermiş. 1860 civarında, Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin geleceğin Robert Koleji için bina bakarken, sarayı satın alıp restore etmeyi ve eğitim kurumu olarak kullanmayı düşünmüş; ama sonra bu fikirden vazgeçmiş -herhalde iyi de etmiş- ve Koleji'n (Boğaziçi Üniversitesi) şimdiki yerinde karar kılmış. Son yıllarda ise burası şişe atölyesi ve depo olarak kullanılmış - bir sarayın düşkünlük hikâyesi. Binadan geriye sadece dört duvar da kalmış olsa, yakın zamanda güzelce restore edilmiştir.

Tekfur Sarayı'nın hemen ilerisinde Theodosios surları aniden sona erer, bu noktadan itibaren devam eden surlar daha ileriki tarihlerde yapılmıştır. Tekfur Sarayı'ndan Haliç'e inen Theodosios surlarının özgün güzergâhı üzerinde uzun tartışmalar vardır. Görünüşe göre Tekfur Sarayı'nın orada neredeyse doğruca kuzeye dönüyor, buradan Haliç'e doğru az çok düz bir hat izliyordu; şimdiki surlarsa Trakya'ya doğru kavış yapıyor. Özgün Theodosios surlarından parçalar Tekfur Sarayı'nda ve sarayın arkasındaki küçük meydandan sağa dönüp ilk sola saparak çıkabileceğiniz Mumhane Caddesi'nde görülebilir. Bu cadde üstündeki sur harabeleri son derece etkileyici ve pitoresktir.

Tekfur Sarayı'ndan Haliç'e uzanan mevcut sur kesimi Theodosios surlarından oldukça farklıdır. Hendeksiz, tek bir surdan oluşur; bu eksikliği gidermek için Theodosios surlarından daha kalın ve daha masif inşa edilmiştir, burçları da daha güçlü, daha yüksek ve birbirine daha yakındır. Tekfur Sarayı ve Blahernai terası arasındaki batı çıkıntısını çevreleyen sur kısmı, eğer sura yakın caddeden gider ve bitişik evlerin bahçelerinden geçerseniz oldukça iyi incelenebilir.

## MANUEL KOMNENOS SURLARI

Bu kesitin ilk kısmı İmparator Manuel Komnenos (s. 1143-1180) tarafından yaptırılmıştır. Hemen Tekfur Sarayı'nın ilerisinde Theodosios surlarının son kısmına neredeyse dik açı yaparak başlayan surlar batıya doğru uzanır, üçüncü burçta kuzeye döner. Manuel surları hayranlık verici şekilde inşa edilmiştir; dış cepheye kapanan yüksek kemerlerden oluşur, dokuz burcu vardır, ortalarında bir yerde şimdi Eğri Kapı denen kamu kapısı bulunur. Pek çok uzman Eğri Kapı'nın Kaligaria Kapısı olduğu kanaatindedir. Burası Konstantinos Dragas'ın daha sonra Bizans'ın düşüşünün tarihini yazacak olan arkadaşı Georgios Francis tarafından en son canlı görüldüğü yerdir. 28 Mayıs 1453 gecesi İmparator, Francis eşliğinde Ayasofya'ya son ziyaretini gerçekleştirdikten sonra Blahernai Sarayı'na uğramıştır.

Francis'e göre, Konstantinos saray halkını toplamış ve her birine tek tek veda etmiş, yapmış olabileceği tüm hatalar için onu affetmelerini istemiştir. "Buradaki gözyaşlarını ve hıçkırıkları kim anlatabilir?" Francis şöyle devam eder: "Ondundan, taştan bir adam bile kendini ağlamaktan alıkoyamazdı." Ardından İmparator Saraydan ayrılmış ve Francis ile birlikte, atını Kaligaria Kapısı'na sürmüştür. Burada atından inmiş, son saldırı için hazırlanan Türklerin sesi kulaklarına gelirken, Francis beklemiş, Konstantinos yakınlardaki kulelerden birine çıkmıştır. Bir saat kadar sonra dönmüş, bir kez daha atına binmiştir. Burada Georgios Francis son kez Konstantinos'a hoşça kal demiş ve İmparator Murus Bacchatureus'taki karargâhına doğru atını sürerken arkasından bakmıştır, ertesi sabah İmparator karargâhında ellerinden kayıp giden şehrini savunurken ölümle buluşmuştur.

Eğri Kapı, burada şehre giren dar yol neredeyse kapının hemen önündeki türbenin etrafından dolaşmak zorunda kaldığı için bu isimle anılır. Bu türbenin Arapların ilk saldırısında tam bu noktada şehit düşen, Hz. Peygamber'in silah arkadaşlarından, Hâfir'e ait olduğu rivayet edilir. Bu saldırıda şehit düşen pek çok Arap kahramanı bu bölgede

gömülüdür. Hâfir'in gömülü olduğu yeri on sekizinci yüzyılda darüssaade ağası Beşir Ağa keşfetmiş, türbeyi yaptırmış, yol da bu nedenle tıkanmıştır.

Kapıdan sonraki üçüncü kulede biten Manuel Komnenos surlarının kalanını görmek için iç taraftaki yolu izleyerek Eğri Kapı'dan ayrılıyoruz. Surların, üçüncü kuleden Blahernai terasının istinat duvarına birleştiği yere kadar uzanan bu kesitin geri kalanı daha sonra inşa edilmiş gibi durmaktadır. Buradaki işçilik Manuel kesitinkinden daha zayıftır, bu her ikisinin birbirine bağlanmadan uç uca geldiği, Eğri Kapı'dan sonraki üçüncü burcun hemen ötesinde açıkça görülebilir. Bu kesitin hepsi kare şeklinde dört burcu vardır, onların da işçiliği Manuel'in inşa ettirdiklerinden daha zayıftır. Manuel'in surlarında tarihi belirten kitabe yokken, daha sonra inşa edilen kuzeydekinde üç tane var: biri 1188 (II. İsaakios Angelos), diğeri 1317 (II. Andronikos Paleologos) ve sonuncusu 1441 (VIII. İoannes Paleologos). Yine bu kuzey kesitinde şimdi duvar örülerek kapatılmış antik Gyrolimne Kapısı olduğu düşünülen yaya kapısı var. Burası dış istinat duvarı ve iki kulesi bu alandaki savunma sisteminin parçası olan Blahernai Sarayı'nın girişlerinden biriydi.

## LEON VE HERAKLEİOS SURLARI

Blahernai terasının kuzey köşesinden Haliç'e uzanan surlar iki ucunda birbirleriyle birleşip bir çeşit hisar oluşturan birbirine paralel iki surdan oluşur. İç sur İmparator Herakleios tarafından 627'de, anlaşılan bir yıl önce Avarlarca delinen bu bölgedeki savunmayı güçlendirmek için yaptırılmıştır. Bu kısa sur kesitindeki üç altıgen savunma burcu belki de tüm savunma sistemi içinde en iyileridir. 813'te İmparator V. Leon bu surların yetersiz olduğuna karar verip dört küçük burçla savunulan bir de dış sur eklemiştir. (Bu esnada şehir Bulgar Hanı Krum'un tehdidi altındadır.) Ancak Leon'un surları ince ve arkasındaki eski surlardan daha zayıftır. Bu surların tek bir geçişi vardır: Blaher-

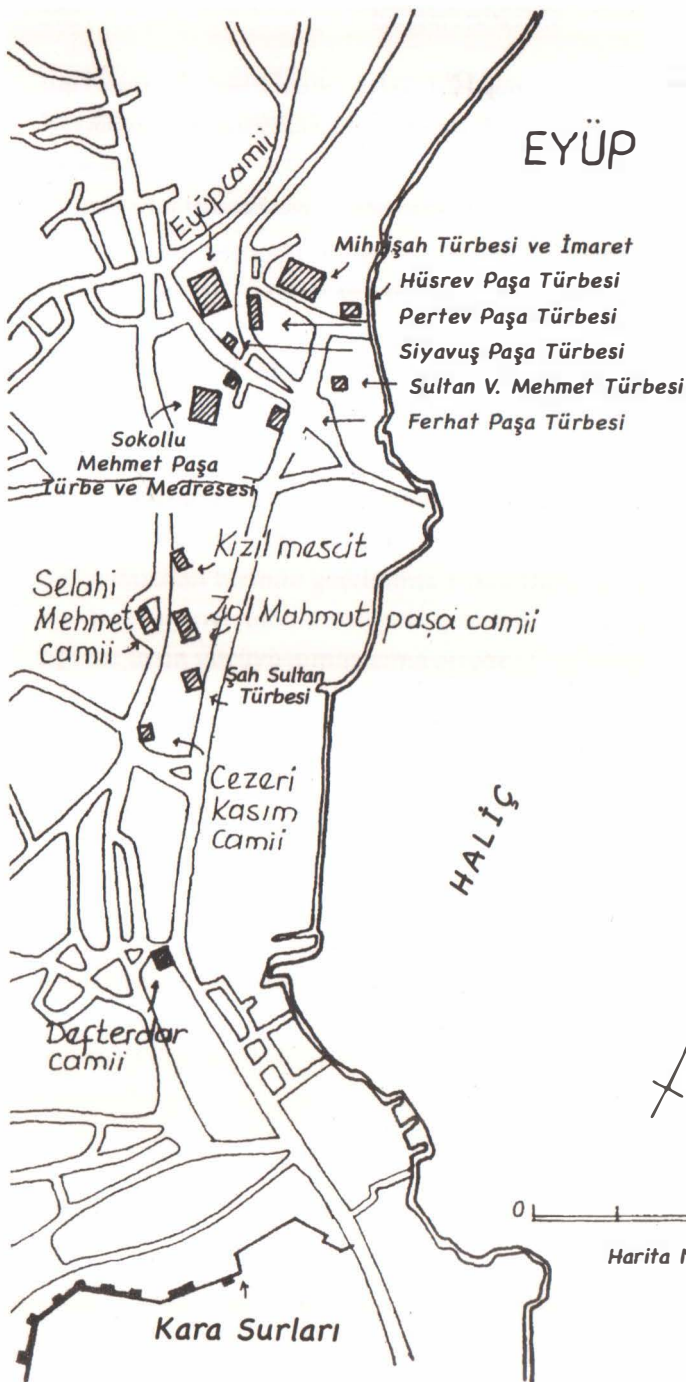
nai Kapısı. Kapının Leon surlarından geçen kısmı şimdi yıkılmıştır ama Herakleios surlarındaki, birinci ve ikinci kule arasından geçen kısmı hâlâ açıktır.

Leon ve Herakleios surlarının oluşturduğu hisar son derece ilginçtir. Hisarın bir ucunda sahabelerden şehit düşmüş Ebu Şeybetü'l-Hudrî ve Hamdullahü'l-Ensarî'nin mezarları bulunan küçük Müslüman mezarlığı vardır. Toklu Dede'nin türbesi de buradadır, Toklu Dede'ye çok benzeyen Aziz Tekla'nın kilisesi hemen hisarın dışındadır ve camiye çevrilerek Toklu Dede Mescidi adını almıştır.

Hisarın kuzey köşesinde Leon ve Herakleios surları birleşerek Haliç boyunca uzanan deniz surlarına bağlanır. Burası bu turumuzun bittiği noktadır. Hisarı Blahernai Kapısı'ndan terk ediyor ve sola daha önceki turlarımızdan birinde geçtiğimiz Toklu Dede Sokağı'na dönüyoruz. Bu bizi Haliç'in kıyısındaki ana yola getiriyor ve kara surları boyunca yaptığımız uzun yürüyüşümüz sona eriyor.







## *Haliç'ten Yukarı Eyüp'e*

*Piyale Paşa Camii. Eyüp Sultan Camii.  
Eyüp Sultan Türbesi. Zal Mahmud Paşa Camii.*

Haliç'in yukarısında bir köy olan Eyüp'ün on dokuzuncu yüzyılda son derece romantik ve güzel olduğu söylenir. İki tarafında selvi ormanları ile kaplı yüksek tepeler, türbanlı mezar taşları, Haliç'in her iki kıyısının muhteşem manzarası ile ölüme ve dine adanmış huzur dolu bir yer. Şimdi ne yazık ki modern dünya derme çatma fabrikaları, depoları, gecekondu ve bütün kasvetiyle onu dört yandan sarmış; yine de gün batımında Haliç'e bakarken yüzyıl öncesindeki kadar romantik.

Her şeye rağmen Eyüp modern dünyanın amansız saldırılarına mümkün olduğunca direnmiş, Osmanlı dindarlığının en ilginç ve en kutsal emanetlerinin bir kısmına ev sahipliği yapmıştır; İstanbul'un semtlerinden en çok ziyaret edilenidir. Eyüp'e gitmenin en iyi yolu Galata Köprüsü'nden vapura binmektir, şimdi daha yeni ve daha konforlu vapurlar hizmet veriyor. Yolculuk hoştur ve çevredeki semtlere uzaktan bakma imkânı verir. Başka bir alternatif taksi tutup Haliç'in Atatürk Köprüsü'nün üst kısmında kalan kuzey kıyısı boyunca, bu turda ziyaret edeceğimiz birkaç anıta uğrayarak gitmektir.

Haliç (Batılıların verdiği adla Altın Boynuz) geçen yüzyılda çok kirlenmişti, şimdi Haliç'i ve kıyılarını temizlemek için yoğun çaba harcanmaktadır. Haliç Boğaz'ın koyudur, Sarayburnu'ndan kuzeybatıya doğru yaklaşık 400 metre ortalama genişlikle on bir kilometre uzanır. Kuzey ucunda batıda Alibey Suyu ve doğuda Kağıthane Suyu olmak üzere iki dere Haliç'e akar. Bir zamanlar Avrupalılar bunlara Avrupa'nın Tatlı Suları derlerdi. Yüzyıllarca aralarındaki hoş çayırılar hükümdar bahçelerinin, sarayların ve kasırların mekânı, şehirdekiler için tatil yöreniydi; bugün yeniden sevilen bir ziyaret yeri olmaya başlamıştır.

## PIYALE PAŞA CAMİİ

Vapurun ilk durağı Haliç'in kuzey kıyısında, Atatürk Köprüsü'nden biraz yukarıdaki Kasımpaşa'dır. Burada inip taksiyle yaklaşık bir buçuk kilometre yukarıdaki klasik camilerin en ilginç ve en gizemlilerinden Piyale Paşa Camii'ni ziyaret edebiliriz. 1573'te inşa edilen caminin pek çok farklı nedenle klasik dönemde bir benzeri daha yoktur. Her şeyden önce Ulu Cami ya da Selçuklular ve Osmanlı erken döneminde yaygın olan çok kubbeli plana geri dönen tek klasik camidir. Üçerli sıra halinde dizilmiş eş büyüklükte altı yayvan kubbe iki kırmızı granit sütunla desteklenir. Bu noktaya kadar daha önceki modelleri takip etmiştir, ama bundan sonrası tamamen farklıdır. Mihrabın karşısındaki batı duvarının ortasında altı sütunla desteklenen küçük balkon vardır, bunun arkasında sıradışı minare yükselir, yani minare batı fasadının ortasına yerleştirilmiştir. Giriş kapıları balkonun sağ ve solunda kalır, binanın kenarları boyunca dar galeriler uzanır. İçerisi çok sayıda pencere ile ışılandırılmıştır, üst kısımdakilerin çoğu yuvarlak gözpencerelerdir; ikinci ve üçüncü pencere dizisi arasındaki geniş çini frizde mavi zemin üzerine beyazla yazılmış ayetler vardır; bunlar Süleymaniye'deki hat levhaları da yazmış olan ünlü hattat Karahisari'nin elinden çıkmıştır. Mihrap da en iyi döneminden İznik çinileriyle kaplanmıştır. İç mekân alışılmadık olmasının yanı sıra son derece etkileyicidir. Binanın dışı daha da alışılmadıktır. Binanın üç tarafını tonozları sağlam dikdörtgen sütunlarla taşınan derin revak çevreler. Yan taraflarda revağın üzerinde eğimli çatıları çok sayıda küçük sütunla desteklenen galeriler vardı, batıdaki ana revağın önünde de 22 sütunlu daha alçak bir revak bulunuyordu. Bunun ve üst galerilerin çatıları ne yazık ki çökmüş, ama eski resimlerden bu eşsiz düzenlemenin ne kadar albenili olduğu görülebilir. Kurucunun türbesi caminin arkasındadır, onun da sütunlu revağı vardır. Toplam sütun sayısının 118 olduğu söylenir, belli ki Piyale Paşa sütunlara düşkündü. Hırvat bir ayakkabıcının oğlu olan Piyale Paşa Enderun'da eğitim görmüş ve Sultan II. Selim'in kızıyla evlenmiştir;

kaptan-ı deryalık yapmış, Sakız adasını almış, İtalya kıyılarına tekrar tekrar saldırılar düzenlemiştir.

Kasımpaşa'da Fatih Sultan Mehmet tarafından inşa ettirilmiş ünlü askerî tersane vardır. On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda yabancı gezginleri çok etkilemiştir, kızaklar 120 gemi alacak kapasitedeydi, o tarihte Avrupa'da bunun bir benzeri yoktu. Şimdi daha kendi halindedir. Kıyıda, vapurdan indiğimiz yerin yakınında Taşkızak Tersanesi'ni yöneten komutanın küçük, sevimli on dokuzuncu yüzyıl tarzı sarayı bulunur.

Haliç'in kuzey kıyısında, Balat'ın karşısında Aynalı Kavak Kasrı'nı görüyoruz. Bu güzel bina muhtemelen Sultan III. Ahmet (s.1703-1730) zamanında inşa edilmiş, Sultan III. Selim (s.1789-1807) tarafından restore edilmiş ve Sultan II. Mahmut (s. 1808-1839) döneminde bugünkü haline kavuşturan değişiklikler yapılmıştır. Aynalı Kavak Türk tarihinde 1779'da sona eren Osmanlı-Rus savaşının barış görüşmelerinin yapıldığı yer olarak geçer. Yeni bir restorasyonun ardından 1993'te müze olarak açılmıştır, ilginç Türk musiki aletleri koleksiyonuna evsahipliği yapmaktadır.

Kasımpaşa'dan sonra yanaştığımız iskele Haliç'in güney kıyısında, Fener'dedir. Buradan sonra vapur kuzey kıyısında, Eyüp'ten önceki son durağı Hasköy'de durur. Hasköy'de yolculuğa ara verip Rahmi M. Koç Sanayi Müzesi gezilebilir. Müzenin bir kısmı gemiler için zincir ve çapaların yapıldığı Osmanlı lengerhanesindedir, çok güzel restore edilmiş olan yapı Sultan III. Ahmet dönemine tarihlenir. Lengerhanenin yapılarından biri Café du Levant isimli son derece albenili bir restorana çevrilmiştir.

## EYÜP CAMİİ VE TÜRBEİ

Eyüp Camii İstanbul'daki en kutsal camidir; aslında Mekke ve Kudüs'ten sonra İslam dünyasının en kutsal ziyaret mekânlarından biridir; çünkü Hz. Muhammed'in arkadaşı ve bayraktarı Eyüp Ensari burada gömülüdür. Peygamberin ölümünden sonra, 674-678'de Arapların

ilk Konstantinopolis kuşatmasının önderlerinden olduğu söylenir, kuşatmada ölmüş ve surların dışına gömülmüştür. Sekiz yüzyıl sonra Fatih Sultan Mehmet şehri kuşattığında olanları Evliya Çelebi şöyle anlatır:

Fatih Sultan Mehmed Han Gazi İstanbul'u fethedince 77 büyük veliler ile yedi gün Ebû Eyyûb kabrini aradılar. Sonunda Akşemseddin hazretleri,

"Müjde olsun beyim, Resûlullah'ın alemdârı olan Ebû Eyyûb-ı Ensârî bu yerde gömülüdür" diye sık bir orman içine girdi. Bir secde üzerinde iki rek'at namaz kıldı, selâmdan sonra bir secde daha etti ve sanki uykuya dalıp kaldı. Bazı kimseler,

"Efendi Eyyûb'un kabrini bulamadığı için utancından uykuya vardı" diye nice ayıplayıcı sözler söylediler.

Bir saat sonra Akşemseddin hazretleri seccadeden başını kaldırdı. Mübarek gözleri kan dolu tasa dönmüş, suratı ter içinde kalmıştı. Hemen Fatih'e hitap ederek,

"Beyim, hikmet-i Hudâ seccademizi tâ Ebû Eyyûb kabri üzere döşemişiz, hemen şu mahalli kazsınlar" deyince Şemseddin dervişlerinden üçü ile Fatih ve Akşemseddin seccadenin altını kazdılar.

Üç arşın kazdıklarında bir yeşil somaki dört köşe taş çıktı. O taş üzerinde kûfî hat ile "Hazâ kabru Ebû Eyy'ub-ı Ensârî" diye yazılmış.

O an mermer taşı kaldırdılar. Bunca seneden beri Eyyûb'un bedeni safran ile boyanmış kefen içinde taptaze bulundu. Mübarek sağ ellerinde bir tunç mühür vardı. Bu yeşil renkli taşı yine eski hâline koyup kapattılar.

Bütün Osmanlı askerleri gözleriyle gördüler, kazılan toprağı tevhit ve zikirlerle doldurup bütün müminlerin ziyaret ederek nur dolu türbenin temelini attılar."

Rehberler ve gezi kitaplarının o ya da bu şekilde aktardıkları bu hoş hikâye pek mümkün gözükmemektedir çünkü bu eskiden beri bilinen ve Bizanslıların da saygı gösterdiği bir mezardı. Pek çok Arap tarihçi-

si ilk Arap kuşatmasından sonra mezarın korunmasının barış koşullarından biri olduğunu yazmıştır. I. Manuel Komnenos (s.1143-1180) zamanında şehri ziyaret eden bir Arap gezgin o zamanlarda mezarın mevcut olduğunu belirtir, Zekeriya el Kazvini (1203-1283) ise "Bizanslılar şimdi mezara çok hürmet etmektedir, kuraklık zamanında yağmur duasında mezarı açarlar ve yağmur bahşedilir" demiştir. Eğer mezar Paleologos hanedanının ilk zamanlarında biliniyorsa Fetih'ten önce tamamen unutulmuş olması mümkün görünmemektedir. Muhtemelen Fatih ya restore ettirmiş ya da büyüttürmüştür.

Tamamı türbe, cami, medrese, han, hamam, imaret ve çarşıdan oluşan özgün külliye Fatih Sultan Mehmet tarafından, Fetih'ten beş yıl sonra, 1458'de yapıldı. Burada tahta çıkan Osmanlı sultanları, bir tür taç giyme töreni gibi, Osman'ın kılıcını kuşandı. On sekizinci yüzyıl sonlarında cami, belki de Fatih Camii'ni de yıkan 1766'daki büyük depremin etkisiyle, harabeye dönüştü. Sultan III. Selim saltanatında binadan geriye kalanlar tamamen yıkılıp yerine 1800'de tamamlanan bugünkü cami dikildi, özgün binadan geriye sadece Sultan III. Ahmet'in yaptırdığı minareler kaldı.

Camiye belli bir şekli olmayan, son derece pitoresk avludan giriliyor. Dalgalı barok formlarıyla iki büyük kapı, hünkâr mahfiline çıkan merdiven ve galeri, baharda oyukları sakat leyleklere, dalları gri balıkçılara yuva olan yaşlı çınar ağaçları, şımarık güvercin sürüleri burayı İstanbul'un en neşeli ve en nefis avlusu kılar. Buradan iç avluya girilir, üç tarafı alışıldıktan yüksek ve heybetli sıra sütunlar ile çevrilidir, yaşlı çınar ağaçları avluyu gölgeler. Caminin planı dikdörtgene yerleştirilmiş sekizgendir, Sinan'ın Azapkapı Camii'ndeki planına çok benzer ama daha büyük ölçektedir, dekorasyonda pek çok barok ayrıntıyla bezelidir. Ancak geç tarihine rağmen cami bal rengi taşları, yıldızla işlenmiş süslemeleri ve kubbenin ortasından sarkan zarif avizesiyle çok albenilidir.

Binanın caminin karşısındaki duvarı büyük ölçüde çini panolarla kaplıdır, belli bir desen oluşturmayan, farklı dönemlerden çinilerin ba-

zısı eşsiz güzelliكتedir. Duvardaki kapı Eyüp Sultan'ın türbesinin sahanlığına gider, türbe üç kenarı sahanlığa çıkıntı yapan sekizgen bir binadır. Sahanlığın çoğu en iyi dönemden İznik çinileriyle kaplanmıştıır. Türbe, çoğu barok döneme ait işlerle gösterişli şekilde dekore edilmiştir.

Külliyenin diğer binalarından, Evliya Çelebi'ye göre caminin avlusunu oluşturan medrese, anlaşılan caminin yeniden yapılmasıyla tamamen yok olmuştur; imaret ise harabe halindedir. Ama hamamın soğukluk ve harareti ayaktadır ve hâlâ kullanılmaktadır; mermer zeminleri son derece güzeldir, erken döneme ait zarif ve çekici kubbe yapısına sahiptir. Özgün camekân tamamen yok olmuştur, yerine büyük oranda ahşaptan iğreti camekân yapılmıştır. Victoria and Albert Müzesi'nde bu hamama ait 1570 tarihli 24 İznik çinisinden oluşan bir pano vardır, muhtemelen bunlar yıkılan camekândandır.

## **MİHRİŞAH SULTAN KÜLLİYESİ**

Kuzey kapıdan çıkarak Eyüp Camii'nden ayrılıyor ve Haliç'e inen dar sokağa çıkıyoruz. Bu sokağın sol tarafının çoğunu Sultan III. Selim'in annesi Mihrişah Sultan tarafından 1794'te yaptırılan devasa külliye işgal ediyor. Barok külliyelerin en büyük ve en zariflerinden olan Mihrişah Sultan Külliyesi kurucunun türbesinin yanı sıra mektep, imaret, muhteşem bir sebil ve çeşmelerden oluşuyor. Türbe yuvarlak ama barok kavislerle çokgene dönüşür, böylece oluşan yüzler kırmızı ya da koyu gri mermerden ince sütunlarla ayrılmıştır; genelde Fatih'teki Nakşidil türbesini anımsatır, ama o kadar alımlı değildir. Giriş mezar taşları ve ağaçlarla bezeli küçük avludandır, bir tarafta sıbyan mektebinin sütunlu revağı bulunur. Sokağın ilerisindeki bir başka anıtsal kapı ise yine mezar taşlarıyla dolu büyük bir avluya açılır, üç tarafı büyük imaretin revaklarıyla çevrelenmiştir. Burası İstanbul'daki imaret işlevine devam eden birkaç yerden biridir; her gün yaklaşık 500 kişiye saat 11 gibi yiyecek dağıtılır. Çıkarken bahçe duvarının sokak tarafındaki ucunda muhteşem sebil gözünüze çarpacaktır.



Haliç'e doğru devam ederken sağda Hüsrev Paşa'nın türbesine denk geliyoruz, solda da kütüphanesi var. İkisi de 1839 tarihli ve ağır ampir tarzda; ama kütüphanenin okuma odalarının kubbeleri İtalyan komedi operalarına özgü çelenkler, perdeler ve sütunlardan oluşan boyama dekorasyonun güzel bir örneğini içeriyor, klasik binalarda rahatsız edici olmasına rağmen buraya yakışmış. Sokağın kıyıya uzanan sonuna gelince sağ tarafta, 1918'de ölen Sultan V. Mehmet Reşat'ın türbesini görüyoruz, tüm sultanlar içinde Eyüp'ün kutsal arazisine bir tek o gömülmüş ve ülkesine gömülen son sultan olmuş. Oldukça ağır bir bina, içerisi pek canlı, hatta çiğ yeşil Kütahya çinileri ile kaplanmış.

Haliç'e paralel sokaktan ilerleyerek pek çok türbenin bulunduğu kavşağa geliyoruz. Bunların en hoş ve zarifi Ferhat Paşa Türbesi, sekizgen türbenin zengin bezemeli korniş, çokrenkli kemer taşları ve pencere çerçeveleri var.

### **SOKOLLU MEHMET PAŞA TÜRBE ve KÜLLİYESİ**

Eyüp Camii'nin arka tarafına giden sokağın ilerisinde iki klasik türbe birbirine bakar. Soldaki Sokollu Mehmet Paşa'nın 1572'de Sinan tarafından yapılan türbesidir; küçük bir külliye parçasıdır. Zarif ve orantılı, son derece yalındır ama içeride ilginç boyalı camlar vardır, bir kısmı eski, bir kısmı da iyi yapılmış modern taklitlerdir; pencerelerde almaşık olarak yeşil ve mavi renk hâkimdir. Küçük bir sütunlu yol türbeyi güzel medresenin dershanesine bağlar. İki binanın birbirinin eşi giriş kapılarına dikkat edin, aralarındaki tek fark, çokrenkli taşlarıdır: türbeninki yeşil somaki, dershaneninki ise kırmızı konglomera mermerdir. Dershanenin de renkli camları vardır, ama bunlar yenidir ve türbeninkiler kadar iyi değildir. Kubbesi kalın mukarnaslı tonozbingiler ile desteklenmiştir. Karşıdaki kapı medresenin avlusuna gider, avlu dar ve uzundur, revaklarının uzun kenarlarda on kubbesi vardır, sadece üçü uçlardadır. Bina iyi bir restorasyonun ardından çocuk kliniği olarak kullanılmaktadır: bakımlı bahçesi ile öylesine sevimli ve hoştur ki burada

hasta olmak neredeyse keyfe dönüşüyor olmalı! Türbenin küçük bahçesinde Sokollu Mehmet Paşa'nın ailesi ve soyundan gelenler gömülüdür, mezarlığın biraz ilerisinde ise derslane ile aynı tarzdaki darülcürre (Kuran okuma yöntemlerinin öğretildiği okul) vardır. Bu küçük külliye kesinlikle Sinan'ın en güzel külliyelerindendir.

Sokollu Mehmet Paşa on altıncı yüzyılın birbiri ardına gelen yetenekli sadrazamları arasında en büyüğü ve en yeteneklisidir. Bosnalı bir rahibin oğludur, Bosna'daki Sokol (anlamı: şahin yuvası) kalesinde doğmuştur. Devşirme olarak alınıp Enderun'da eğitim görmüştür. Sultan II. Selim'in kızı Esmahan Sultan ile evlenmiştir. Göze çarpan dehası erkenden terfi etmesini sağlamış, Kapıcıbaşılıktan başlayarak Sancakbeyi, Kaptan-ı Derya, Rumeli Beylerbeyi, Vezir ve en sonunda da Sadrazamlığa yükselmiştir. 1564'ten deli bir asker tarafından Divan'da bıçaklanarak öldürüldüğü 1579 yılına kadar kesintisiz on beş yıl boyunca Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim ve III. Murat'ın sadrazamlığını yapmıştır. Gelecek kuşaklara İstanbul'da üç güzel anıt bırakmış: bulunduğumuz külliye, Azapkapı'daki cami ve -hepsinin en güzeli- Hipodrom'un alt tarafında, Kadırga Limanı'ndaki cami; bunların hepsi de Sinan'ın eseri.

Sokullu'nun türbesinin karşısında ondan sokakla ayrılan türbe Siyavuş Paşa'ya ait. Diğerleri gibi çok sade, ama içi kitabelerle ve İznik çinilerinden bingilerle süslenmiş. Bu da Sinan'ın eseri; Siyavuş Paşa Mimar Sinan'dan yaklaşık on iki sene sonra 1601'de ölmüştür, görünen o ki Sinan'a bu türbeyi genç yaşta ölen çocukları için yaptırmış, kendisi de buraya gömülmüştür. Mimar Sinan'ın yaptığı başka bir türbe Siyavuş Paşa'nın türbesinin yanından, mezar taşları arasından Eyüp Camii'nin arka tarafına çıkan, dar ve küçük güzel yan sokağın yarı yolundadır. Burası Pertev Paşa'nın türbesidir, tasarımı alışılmadık, dikdörtgen formundadır, türbeden çok eve benzer. Özgün yapı her biri muhteşem boyanmış ahşap kubbe ile örtülü iki eşit alana bölünmüştür; burası 1927'ye kadar dayanmış, ancak sonunda ihmalin kurbanı olmuştur. İçeride Pertev Paşa ve ailesinin etkileyici mermer lahitleri görülebilir.

Şimdi Eyüp Camii'nin avlusunun kuzey kapısına kadar tam bir daire çizdik. Eğer avluyu geçer ve Haliç'e paralel iki yoldan içte kalanı tuttursak Eyüp'e ün kazandıran yapı gruplarından ikincisine gelmiş oluyoruz. Tarihî binaların ilki olan Kızıl Mescit oldukça iyi restore edilmiş olmasına rağmen ziyaret etmeye pek değmez. 1581'de Kiremitçi Süleyman Çelebi tarafından yapılmıştır ve en basit tiptedir: kiremit çatılı taş ve tuğladan dikdörtgen oda ve tuğla minare. Biraz ileride, aynı sokağın karşı tarafında Silahi Mehmet Bey Camii vardır, bu da en basit tiptedir ama diğerinden yaklaşık yüz yıl daha eskidir ve minaresi büyüleyicidir. Biçimi altıgendir, taş ve tuğladan yapılmıştır, şerefesi yoktur, yerine altı pencerele bir tür deniz fenerini andıran kulesi ve uzun konik külâhı vardır. Şehirde bu tipte üç dört cami vardır, ama bu en güzelidir.

### **ZAL MAHMUT PAŞA KÜLLİYESİ**

Silahi'nin karşısında Eyüp'ün en büyük ve en ilginç camisi, Zal Mahmut Paşa Camii vardır, Sinan'ın olgunluk eserlerindendir. İnşa tarihi bilinmiyor; genellikle 1551 olarak verilse de 1570 olması daha muhtemeldir. Mahmut Paşa (lakabını Herakles gibi güçlü Fars kahramanı Zal'dan almıştır) oldukça ahlaksız bir kişidir: 1553'te Süleyman oğlu Mustafa'nın ölüm emrini verdiğinde, direnen Mustafa'yı alt edip boğazlayan Mahmut Paşa olmuştur. Söylenene göre, Sultan II. Selim kardeşini boğazlayıp kendisine tahta giden yolu açtığı için ödül olarak Mahmut Paşa'yı kızı Şah Sultan ile evlendirmiştir. 1580'de Zal ve eşi aynı gece ölmüştür.

Biraz daha yukarıda kalan Silahi Camii'nin bahçesinden binanın güney fasadı gayet iyi görünür. Dört sıra penceresi, alışılmadık yüksekliği ve biçimiyle camiden çok saray gibi gözükür. Cami eğimli araziye yapıldığı ve medresenin odalarının bulunduğu tonozlu alt yapı ile desteklendiği için kuzey fasadı daha da yüksektir. Cami alması olarak tuğla ve taştan yapılmıştır. İçeriye beş açıklıklı son cemaat yerinden girilir. Burası büyük dikdörtgen bir mekândır; masif kubbe kemerleri doğuda

duvarda gömülü desteklerden, batıda ise duvardan biraz içerdeki kalın ve küt payelerden çıkar; mekânın üç tarafını dolanan galeriler bazı kemerleri kaşkemer olan ağır görünümlü bir arkat ile desteklenmiştir. Kubbe kasnağına kadar tam bir dikdörtgen formunda yükselen duvarlarda pek çok pencere vardır, bu da galerilerin genişliğine rağmen bol ışık girmesini sağlar. İçerinin genel havası biraz ağır da olsa büyük ve etkileyicidir: diğer camilerden de oldukça farklıdır.

Ana giriş kapısının kanatları ahşap kakmadır, mermer minber ve mahfil de son derece ince işçilikle oyulmuştur. Geriye kalan diğer tek dekorasyon mihraptaki mükemmel fayanstır; belki geçmişte başka çiniler de vardı. Cami uzun yıllar harabe halinde kalmasına rağmen şimdi güzelce restore edilmiştir.

Külliyenin cami gibi taş ve tuğladan yapılmış iki medresesi vardır, biri avlunun üç tarafını çevreler, diğeri kuzeye doğru daha alt seviyededir ve türbe bahçesinin iki kenarında uzanır. İkisi de son derece pitoresktir ve geometrik bir biçime sahip değildir. Üst taraftaki medresenin güney kısmının çoğunu oluşturan bina revaksızdır ve imarete benzer, belki de bir zamanlar gerçekten imaret olarak hizmet vermiştir. Dershane batı duvarının ortasında değildir, kuzey uca doğru kaydırılmıştır ve revağın bu taraftaki son kemerleri diğerlerinden daha kısadır. Bu sıra dışı uygulamaların bariz bir sebebi yoktur ama mekâna arkadın kaşkemerleriyle daha da artan belli bir albeni katmıştır. Kuzeydoğu köşesinde uzun bir merdiven türbe bahçesine uzanır. Alt medrese buranın iki kenarını çevreler. Türbe alışıldık tipte sekizgen bir binadır, Zal Mahmut Paşa ve eşi buraya gömülmüştür.

Türbe bahçesinin doğu duvarındaki kapıdan çok farklı tipte başka bir külliye çıkarılır; burası küçük barok külliyelerin en hoşlarından biridir. İnce işli bir türbe, sokakta sebili bulunan mektep ve bahçesindeki çeşmeden ibarettir. On sekizinci yüzyılın sonunda Sultan III. Selim'in kızkardeşi Şah Sultan tarafından yaptırılmıştır. Türbenin eğmeçli fasadı ve mektebin ters merdiveni çok ilginçtir.

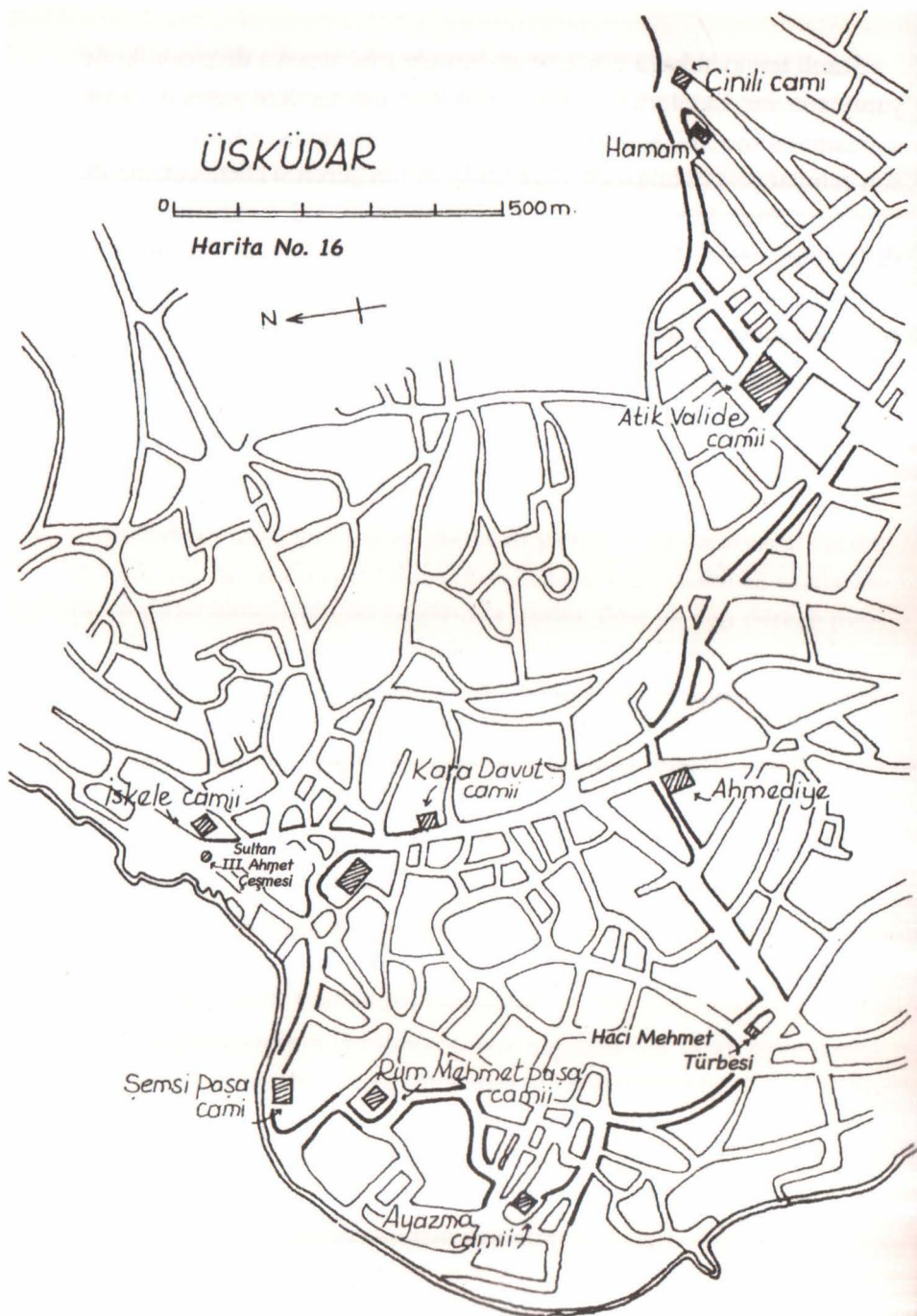
Şimdi içteki sokağa dönüyoruz, burada göz atmaya değecek iki üç yapı daha var. İlk olarak Cezeri Kasım Paşa'nın 1515'te yapılan küçük camisine geliyoruz. Kırmızı granitten dört hoş antik sütunu bulunan son cemaat yeri oldukça güzel ve minaresinin şerefesi zikzak çıkma ile taşınıyor. Biraz ilerisinde Defterdar Mahmut Efendi Camii var. Bunun da kuruluşu eski olmasına rağmen, on sekizinci yüzyılda yeniden inşa edilmiştir ve pek ilgi çekici değildir. Bahçesinde kurucunun ilginç açık türbesi bulunur, kubbe yıldız kemerlerle desteklenmiştir.

Burada turumuz tamamlanıyor, şimdi Haliç'ten Galata'ya giden vapura binmek için iskeleye döneceğiz.

# ÜSKÜDAR

0 500m.

Harita No. 16



## Üsküdar ve Adalar

*İskele Camii. Şemsi Paşa Camii. Atik Valide Camii Külliyesi  
Çinili Camii. Kız Kulesi. Adalar.*

İstanbul'u ziyaret edenler bazen bu şehrin önemli bir kısmının başka bir kıtada, Asya'da olduğunu unuttur. Anadolu kısmındaki en önemli anıtlar Haliç'in ağzının tam karşısındaki Üsküdar'dadır.

Üsküdar antik dönemde Hrisopolis, Altın Şehir olarak bilinirdi. Alkiades önderliğindeki Atinalılarca MÖ 409'da kuruldu. Hrisopolis antik dönemde yakınındaki Halkedon'un, yani şimdi Boğaz'ın karşısındaki büyük şehrin semtlerinden Kadıköy'ün banliyösü gibiydi. Rivayete göre Halkedon MÖ 687'de, Bizantion'un ilk yerleşiminden yirmi yıl önce kurulmuştu. Doğal limanı ve Boğaz'ın girişindeki stratejik konumu sayesinde hızla gelişmiş, büyüklük ve önem bakımından Halkedon'u geride bırakmıştı. Hrisopolis Bizans'tan Asya'ya uzanan büyük Roma yollarının, dolayısıyla Anadolu'ya yönelen askeri ve ticari seferlerin başlangıç noktasıydı. Bizans dönemi boyunca Konstantinopolis'in banliyösü olmuş, bunun sonucunda da başkentle az çok aynı tarihi paylaşmıştır. Ancak konumu savunmaya çok müsait değildir, Konstantinopolis büyük surlarının arkasında güven içerisindeyken, Hrisopolis pek çok kez işgal edilmiş, işgalci ordular tarafından yakılıp yıkılmıştır. Bu nedenle de Bizans döneminden kalan anıt yoktur. On dördüncü yüzyılın ortalarında, yani Konstantinopolis'in düşmesinden en az yüz yıl önce, Türklerin eline geçti. (Bizanslılar buraya Skutari derlerdi, Türkçe Üsküdar kelimesi de buradan gelir. Skutari adı on ikinci yüzyıla tarihlenir ve Leandros Kulesi, yani Kız Kulesi'nin hemen karşısındaki Skutarion imparatorluk sarayı nedeniyle bu ismi almıştır. Bu saraydan da diğer tüm Bizans Hrisopolis eserleri gibi geriye hiçbir iz kalmamıştır.)

Osmanlı İmparatorluğu zamanında sultan ailesinin pek çok ferdi, özellikle de Valide Sultanlar Üsküdar'ı çoğu günümüze kadar ulaşmış, birbirinden güzel cami ve hayır kurumlarıyla donatmışlardı. Pek çok Osmanlı ileri geleni de camilerini, saraylarını ve konaklarını buraya yaptırmış, Stambol'un karmaşasına Üsküdar'ın sessiz ve sakin ortamını yeğlemiştir. Bir zamanlar (hem de öyle çok uzun bir zaman önce değil) Üsküdar Osmanlı günlerini hatırlatan son derece rustik bir yerdi. O günlerin izleri hâlâ yakalanabilir, ama gelişmekte olan modern Üsküdar, tıpkı bu güzel şehrin diğer semtlerinde olduğu gibi, eskiyi hızla yiyip tüketmektedir.

Üsküdar'a Galata Köprüsü'nden yolcu vapuruna binerek ya da Kabataş'tan motorla geçebiliriz. Her iki durumda da iskelede iner ve antik Hrisopolis limanının çoğunu işgal eden İskele Meydanı'na varmış oluruz. Osmanlı zamanında burası Doğancılar Meydanı diye anılırdı, birçok hacıyı taşıyan ve sultandan Mekke Şerifi'ne hediyeler (Surre-i Hümayun) götüren kutsal beyaz develerin de yer aldığı kervan, Mekke ve Medine yolculuğuna buradan başlardı.

## İSKELE CAMİİ

İskeleye soldaki yüksek teras üzerinde yer alan heybetli İskele Camii hâkimdir. Cami 1547/8'de Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı ve Sadrazam Rüstem Paşa'nın eşi Mihrimah Sultan tarafından yaptırılmıştır. Meydana tepeden bakan hâkim konumu ve çıkıntısı hoş bir çeşmeyi örtten muhteşem çift son cemaat yeri ile dıştan çok etkileyicidir. Belki de alışıldık iki ya da dört yarım kubbe yerine üç yarım kubbe ile desteklendiği için içerisi daha sönüktür; bu da külli kubbeye rağmen mekâna basık, loş bir hava verir. Belki de Mihrimah Sultan bu yapıdaki loşluk nedeniyle daha sonra Edirnekapı'daki camiye yaptırırken Sinan'dan içeri ışık akmasını istemişti. Külliye'nin diğer binalarından medrese kuzeydedir, dikdörtgen tipte sevimli bir binadır, şimdi klinik olarak hizmet vermektedir. Sıbyan mektebi caminin arkasındadır, dik bir ara-



ziye inşa edildiği için çok pitoresk kemerlerle desteklenir; şimdi çocuk kütüphanesidir. Caminin terasından ayırılırken basamakların dibinde Sultan III. Ahmet'in 1726 tarihli güzel barok çeşmesine denk geliriz.

Çeşmeyi geçip Üsküdar'ın ana caddesine çıktıktan az sonra solda tarihî bir hamamın kalıntılarında yer alan çarşıya geliriz. Sahibi buraya Sinan Hamam Çarşısı der, böylece hamamı Sinan'a atfeder; Sinan'ın zamanından olmasına rağmen muhtemelen ona ait değildir. Çifte hamammış ama cadde genişletilirken ana giriş mekânları tahrip olmuş.

Biraz ilerde ilgi çekici eski bir cami vardır, Nişancı Kara Davut Paşa tarafından on beşinci yüzyılın sonunda inşa ettirilmiştir. Kemerlerle üçe bölünmüş, her bölümü kubbe ile kapatılmış, geniş ve derinliği az, İstanbul'da benzeri bulunmayan bir mekândır.

## YENİ VALİDE CAMİİ

Caddenin karşı tarafında, meydana açılan Yeni Valide Camii külliyesi bulunur, bu geniş külliye 1708-1710'da Sultan III. Ahmet tarafından annesi Valide Rabia Gülnûş Ümmetullah adına yaptırılmıştır. Köşede Valide'nin büyük bir kuş kafesini andıran, güzel açık türbesi, yanında da büyük bir sebil vardır. Meydandaki kapıdan girildiğinde sonradan eklenmiş, hünkâr mahfiline giden albenili ahşap fasadı görürüz. Cami barok etkisinin hemen öncesinden, klasik dönemin son eserlerinden- dir. Kareye oturtulmuş sekizgen planın çeşitlemesidir, çinileri geç dönemden ve sönüktür. Dış avluda boydan boya yürüdüğümüzde ana kapıya geliriz, üstünde mektep, dışında ise büyük imaret vardır; imaretin köşesinde sonradan eklenmiş, tamamıyla barok çeşme bulunur.

## ŞEMİ PAŞA CAMİİ

Ana kapının karşısındaki caddeden yolumuza devam edip önce sola, sonra sağa dönerek Sinan'ın en güzel küçük külliyelerinden biri olan Şemsi Paşa Külliyesi'nin bahçesine geliyoruz. Denizin tam kenarındaki

külliye Boğaz'dan Üsküdar'a yaklaşırken taşlarının beyazlığı ve resimsi güzelliğiyle dikkat çeker. Vezir Şemsi Paşa için 1580'de Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Cami en basit tiptedir: kare mekân kesik kubbe şeklindeki tonozbingilerin desteklediği tek bir kubbe ile örtülmüştür. Şemsi Paşa'nın türbesi caminin içine açılır, cami ve türbeyi sadece yeşil parmaklıklar ayırır; alışılmadık ama güzel bir uygulamadır. Oranları uyumlu medrese avlunun iki kenarını oluşturur, üçüncü kenarda ise doğrudan rıhtıma ve Boğaz'a açılan parmaklıklı pencereleriyle duvar vardır. Yakın zamanda külliye güzelce restore edilmiştir.

### **RUM MEHMET PAŞA CAMİİ**

İskeleden güneye doğru yürüyüş pek hoştur. Kısa zamanda solda alçak bir tepenin eteğindeki eski bir camiye varırız: 1471'de yapılmış Rum Mehmet Paşa Camii. Bir kısmında gerçekleştirilen kötü restorasyonun ardından cazibesini kaybetmiştir, ama yine de ilginçtir ve alışılmadık özellikleri vardır. İlk dönem camiler içinde dış görünüş bakımından Bizans'ı en çok hatırlatanıdır: Kubbenin yüksek silindirik kasnağı, yuvarlak kemerli pencerelerin eğimini takip eden dış pervaz, büyük kubbe kemerlerinin çıkıntısı ile kesilen kare kubbe tabanı ve diğer pek çok özellik kuvvetli Bizans etkisini gösterir. Belki de bu etki Fatih'in vezirlerinden biri olan Mehmet Paşa'nın aslen Rum olmasıyla ilgilidir. İçerde caminin yalın pendantifli merkezî kubbesi ve bir de Atik Ali Paşa Camii'ndeki gibi, doğuda tek bir yarım kubbesi vardır, ama burada yan odalar ortadaki namaz odasına bağlı değildir. Caminin arkasında Mehmet Paşa'nın kasvetli türbesi bulunur.

### **AYAZMA CAMİİ**

Eğer caminin arka bahçe kapısından çıkıp önümüzde kıvrılan sokaktan hep sağı tutturarak ilerlersek çok geçmeden barok tarzdaki heybetli Ayazma Camii'ne ulaşırız. 1760/1'de Sultan III. Mustafa tara-

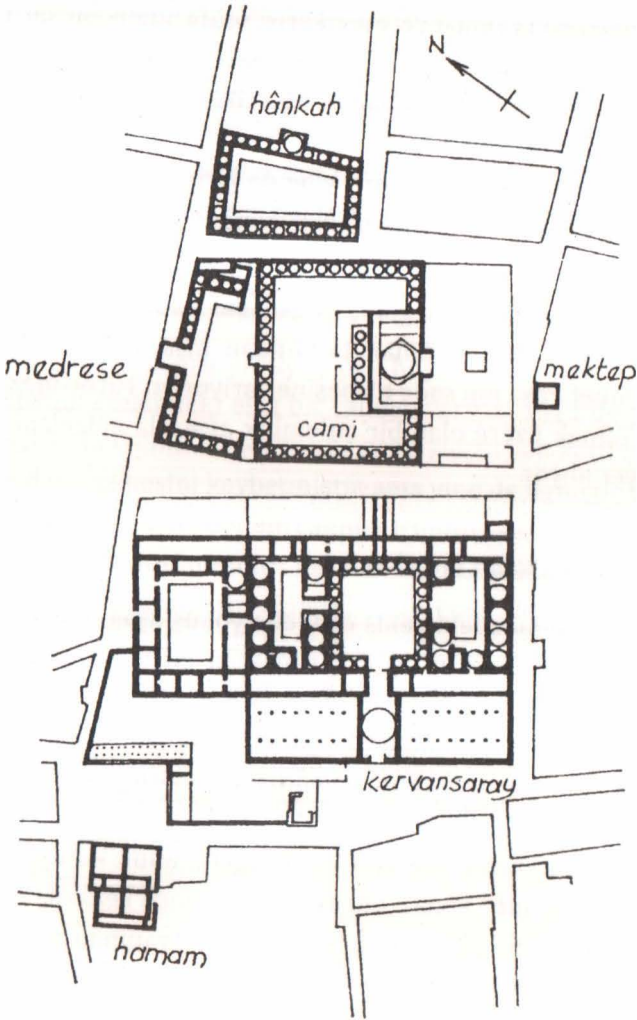
findan annesi Mihrişah Emine Valide Sultan adına yaptırılmıştır. Özellikle dıştan bakıldığında en başarılı barok camilerden biridir. Güzel giriş kapısından geçerek avluya, oradan da sevimli yarım daire şeklindeki basamaklarla son cemaat yerine çıkarız; solda büyük bir sarnıç ve daha ötede hünkar mahfiline giden iki katlı ince işli sütunlu yol vardır. Yapının üst kısmı da küçük kubbe ve kuleciklerle çeşitlendirilmiştir, çok sayıda pencere içeriye bol ışık verir. İçerisi, genelde barok camilerde olduğu gibi, daha az başarılıdır; yine de giriş duvarı boyunca uzanan, ince sütunlarla desteklenmiş gri mermer galeri etkileyicidir.

Güney kapıdan çıkıp doğudaki caddeyi takip ederek kavşağında iki hoş barok çeşme bulunan geniş Doğanlılar Caddesi'ne çıkıyoruz; sağa döndüğümüzde Mimar Sinan tarafından inşa edilmiş 1559'da ölen Hacı Mehmet Paşa'nın sade türbesine varıyoruz. Türbe mezar taşlarıyla dolu, ölmek üzere olan bir çitlembik ağacıyla gölgelenen sekizgen terasta yer alıyor.

## AHMEDİYE KÜLLİYESİ

Hemen önümüzdeki geniş caddede yokuş aşağı inerken küçük bir park geçiyoruz; sağdan üçüncü sapaktan girip hemen sola saparak cami ve medreseden oluşan ince işli ve hoş Ahmediye Külliyesi'ne varıyoruz. 1722 yılında Sultan III. Ahmet'in Tersane Emni olan Eminzade Hacı Ahmet Paşa tarafından yaptırılmış. Baroğa kaymasına rağmen klasik tarzdaki son iddialı külliye denilebilir. Planı kabaca karedir; iki yanda medresenin hücreleri ve revağı bulunur; kütüphane, giriş kapısı ve cami üçüncü kenarı oluşturur, dördüncü kenarda ise külliyenin üstünde dersane olan ana kapısı ve onun yanında mezarlık vardır; ama tüm plan, sokakların yerleşimi ve zeminin yükselmesi sebebiyle oldukça düzensizdir. Küçük caminin kubbesi deniz tarağı şeklinde tonozbingillerle desteklenmiştir, güzel oymalı minber ve kürsü dikkat çekicidir. Ama kütüphane ve iki kapının üzerindeki dersane külliyenin en çekici yapılarıdır, tasarım ustalığını yansıtır. Bütün olarak külliye

# ATIK VALİDE KULLİYESİ



0 40m.  
plan no: 27

Bayram Paşa ve Amcazade Hüseyin Paşa külliyesi ile beraber şehirdeki en hoş ve yaratıcı külliyeler arasında yer alır.

Ahmediye'yi güneydoğu köşesindeki ana kapıdan terk edip dershanenin altındaki basamaklardan aşağıdaki sokağa iniyoruz. Dış kapının karşısında kısa, dar sokak Toptaşı Caddesi'ne çıkıyor, buradan sağa dönüyoruz. Bu caddeyi yokuş yukarı yaklaşık 600 metre takip ediyoruz. Tepeye yaklaştığımızda, solumuzda Üsküdar ufkunun hâkimi Atik Valide Camii'ni görüyoruz.

## ATİK VALİDE KÜLLİYESİ

Atik Valide Camii'nin büyük külliyesi Sinan tarafından 1583'te Sultan II. Selim'in eşi, Sultan III. Murat'ın annesi Nurbanu Sultan için yapılmıştır. Sinan'ın İstanbul'daki eserleri içinde, Süleymaniye hariç, en görkemli ve kapsamlı olanıdır. Caminin yanı sıra medrese, darüşşifa, imaret, tabhane, darülhadis, darülkurra, mektep, kervansaray, hamam ve hankâh (derviş konukevi) ihtiva eder; bu binaların hepsi bugün hâlâ mevcuttur, ancak bazıları restore edilmemiştir ve halka açık değildir.

Külliyenin arazisine caminin arkasındaki mezarlığın yanındaki ara sokaktan giriyor ve bütün cami avlularının en güzellerinden birini görüyoruz: inanılmaz uyumlu oranlar, mermer sütunlarla desteklenen kubbeli revaklar, ortada güzel şadırvan, yaşlı çınar ve selvi ağaçları. Camiye ince işli çift son cemaat yerinden giriyoruz, dıştağinin sundurmali çatısı var, içteki ise kubbeli ve pencerelerin üzerinde hoş çini kitabeler bulunuyor. Geniş iç mekân dikdörtgendir, merkezî kubbe altıgen düzendeki paye ve sütunlarla taşınır; kuzey ve güneyde kubbeli, iki açıklıklı yan sahinler bulunur; bunlar sonradan eklenmiştir ve yakından bakıldığında düzenlemenin anomalileri görülse de, genel izlenim çok çekicidir. Mekânın üç tarafında galeriler vardır ve bazılarının altındaki ahşap tavan döşeme özgün zengin boyamayı korumuştur: siyah, kırmızı ve altın sarısı çiçek ve arabesk desenleri. Mihrap kare şeklinde çıkın-

tılı apsistedir, en iyi döneminden İznik çinileriyle kaplanmıştı; koyu kırmızı çakılkaçağ pencere çerçeveleri ve sedef kakmalı kepenkler de dikkat çekicidir. Mihrap ve minber mermerden incelikle oyulmuştur.

Külliyenin medresesi camiden daha aşağı kottadır, avlunun batı duvarındaki merdivenlerden gidilir. Avlusu neredeyse camininki kadar güzeldir, tuhaf bir asimetriye sahiptir, güneyde beş kubbeli açıklığı varken, kuzeyde sadece üç kubbeli açıklığı vardır. Dershane cami ekseninin batı tarafının ortasındadır, ama duvarla geniş açıyla birleşir ve aşağıdaki sokağa doğru çıkıntı yapar, sokak medresenin altındaki kemerli yoldan geçmektedir. Eğer medreseden güney kapıyı kullanarak ayrılırsak, binanın çevresini dolanıp bu güzel kemerli yoldan geçebiliriz. İlerki köşede geniş hankâh vardır, bunun da planı intizamsız olmasına rağmen diğer binalar gibi çok çekicidir. İntizamsızlıklar mevcut yollardan, arazinin kot farkından kaynaklanır, ama bu durum adeta Sinan'a çeşitlemeler yapmak ve tasarımına canlılık vermek için fırsat sunmuştur, çünkü istese bu asimetrilere rahatlıkla kaçınılabirdi.

Mektep caminin güneyindeki sokağın karşı tarafındadır. Batısındaki sokağın karşı tarafında ise imaret, tabhane, darülhadis, darülkurra ve kervansaray yer alır, hiçbirisi halka açık değildir. Hamam restore edilmiş ve yeniden kullanıma açılmıştır, medresenin iki blok batısında ve aynı sokaktadır. Atik Valide Külliyesi binalarının restore edilip ziyarete açılacağını umarız, çünkü burası kuşkusuz sadece İstanbul'da değil tüm ülkedeki Osmanlı mimari eserleri içinde en etkileyici beş altı örnekten biridir.

## ÇİNİLİ CAMİ

Atik Valide'nin doğusundaki sokak yaklaşık bir kilometre sonra Çinili Cami'ye varır, burası Sultan IV. Murat'ın ve Deli İbrahim'in annesi Kösem Valide Sultan tarafından, Deli İbrahim'in saltanatında, 1640 yılında yaptırılmış küçük bir külliye. Çiçek ve ağaçlarla kaplı şirin bahçe içindeki cami küçük ve sadedir: kare mekân kubbe ile örtülmüştür,

ama hem fasatta hem de içeride çinilerle süslenmiştir (ismi de buradan gelir), altın çağın hemen sonrasından ama yine de çok hoş, beyaz zemin üzerine çoğunlukla soluk mavi ve turkuaz renklerde çinilerdir. Beyaz mermerden minberin altın yaldız, kırmızı ve yeşil işlemeleri çok hoştur, konik tepe kısmı da çini ile kaplanmıştır. Caminin son cemaat yeri barok bir ilavedir, minare de öyle, şerefesinin başka hiçbir yerde görmediğimiz geriye kıvrık akantus yapraklı bindirmesi vardır. Bahçede çatı yerine büyük dondurma külahı biçimli tepesi olan güzel şadırvan ve yokuş aşağı meyilli, üçgen şeklinde medrese bulunur. Bahçenin hemen dışında güzel mektep, yakınında da külliyyeye ait büyük hamam vardır.

Caminin dışındaki Çavuş Dere Caddesi yokuş aşağı kıvrılarak, yaklaşık bir buçuk kilometre sonra İskele Meydanı'na varır.

Üsküdar çevresinde gezecek ilginç ve hoş pek çok yer vardır. Buralara İskele Meydanı'ndan otobüs ya da taksi ile kolayca gidilebilir. Eğer kendinizi yeterince enerjik hissediyorsanız yürüyerek de dolaşabilirsiniz, hiçbirisi çok uzakta değildir. Evliya Çelebi der ki: "(Üsküdar'ın) Her tarafı mesire ve dinlenme yerleridir. Ancak bunlardan padişaha mahsus olan cennete benzer bahçeler bir yolla seyredilse her birinin cihanın yarısına değecek güzellikte olduğu görülür."

## KARACA AHMET MEZARLIĞI

Üsküdar'da yapılabilecek meşhur yürüyüşlerden biri Kadıköy'ün güneybatısındaki tepeleri kaplayan Karaca Ahmet mezarlığıdır. Burası Stambul ve Eyüp'teki mezarlıklarla boy ölçüşecek kadar geniş ve pitoresktir. Her tarafı selvi ağaçlarıyla ve tarumar olmuş mezar taşlarıyla kaplıdır; şurada burada eski bir suterazisi ağaçların uzunluğuyla yarışır. Eski mezar taşlarının çoğu güzel tasarımlı, zarif oymalıdır, üzerlerinde kimisi şairane ve dokunaklı, kimisi tuhaf ve şakacı kitabeler vardır. Taşların üstündeki başlık veya süs eşyalarını temsil eden kısımlar, ölmüş kişinin cinsiyet ve konumunu belli eder. Erkeklerin mezar taşları üzerinde büyük taş sarıklar bulunur, Osmanlı sivil, askerî ve dinî

hıyerarşisinin tüm mertebelerini gösterirler; orada bir paşa, burada derviş, şu sipahi, bu hadım... Kadınlarıñki alçak rölyef çiçek desenleri ile süslenmiş ve tepelerine arkaik oryantal başlıklar ya da basit bir şal örtülmüştür, bunlar taştan olmalarına rağmen son derece feminendir. İnsan ölülerin bu sakin mekânında saatlerce dolaşabilir.

## SELİMİYE KIŞLASI VE CAMİİ

Mezarlıktan pek de uzak sayılmayacak bir mesafede devasa Selimiye Kışlası yükselir. Kışla köşelerinde dikkat çekici kuleler olan büyük bir dikdörtgen şeklindedir, özellikle Kırım Savaşı esnasında burada hemşirelik yapmış Florence Nightingale ile ünlüdür. Özgün yapının kuleleri Sultan III. Selim'in yeniçerilerin yerini alacağını ümit ettiği yeni birlikler için ahşaptan inşa edilmişti. Daha sonra Sultan II. Mahmut bu asi birlikleri ortadan kaldırdıktan sonra, kısmen taştan yeniden inşa edilmişlerdir; taş inşaatın geri kalanı Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır. Kışla hâlâ ordu tarafından kullanılmaktadır, Florence Nightingale'in hastanede çalışırken kaldığı kule halka açık küçük bir müze haline getirilmiştir.

Kışlanın ana girişinin karşısında Sultan III. Selim'in birlikler için yaptırdığı cami bulunur. H. 1209 (1803/4) tarihinde inşa edilmiştir, tam barok camilerin son örneklerinden ve en güzellerinden biridir. Sadece oranları ve ayrıntılarıyla değil, şehrin en hoş üç çınar ağacının bulunduğu olağanüstü güzel bahçesiyle de çok albenilidir. İçerisi hep olduğu gibi biraz kasvetli, ama oranları etkileyicidir. Batı galerisi, mihrap ve minber aşırı cilalı gri mermerden ve buraya özel bir hava katıyorlar. Selimiye kışlasının güneyinde İngiliz askerlerinin yattığı Kırım Savaşı Kabristanı var.



## ÇAMLICA

Çamlıca İskele Meydanı'nın yaklaşık dört kilometre kadar ilerisindedir ve Üsküdar'dan bu istikamete giden otoyol üzerinden ulaşılabilir. Bulgurlu Dağı'nın iki tepesinden yüksek olanıdır, İstanbul içindeki en yüksek noktadır (rakım 267 metre). Evliya Çelebi'nin bahsettiği Sultan IV. Mehmet tarafından yaptırılan köşkten eser yoktur, yerini buraya adını veren çam ağaçlarının ortasındaki çayevleri ve kafeler almıştır. Buranın manzarası kesinlikle muhteşemdir, tırmanmaya değer. Sabahleyin, güneş daha tam yükselmeden tüm şehir görülebilir: Boğaz neredeyse Karadeniz'e kadar gözler önüne serilir, diğer tarafta Adalarla süslü Marmara uzanır ve arkasında Bitinya Olimpos'u Uludağ'ın karla kaplı doruğu seçilir. Akşama doğru güneş tam Stambol'un arkasından batır, kubbeleri ve minareleri alev alev yanan gökyüzünü süsler.

## KIZ KULESİ

İstanbul'un en iyi bilinen ama en az ziyaret edilen yeri herhalde Üsküdar'dan birkaç yüz metre ilerideki minicik ada üzerinde duran Kız Kulesi'dir. Türkçedeki ismi bir efsaneye dayanır: Kızının yılan ısırması ile öleceği kehaneti üzerine hükümdar baba prensesi bu adaya hapseder, ama prenses üzüm sepetine saklanmış yılanın ısırığı ile ölür. İngilizcede Leandros'un âşığı Hero'yu görebilme çabasıyla yüzerken burada boğulması söylencesi nedeniyle burası Leander Kulesi olarak bilinir, oysa bu efsanevi trajedi Çanakkale yakınlarındaki Abidos'ta geçmektedir. Niketas Honiades'e göre on ikinci yüzyılda İmparator I. Manuel Komnenos boğazı kapattığı zincirin bir ucunu bağlamak için buraya küçük bir kule yaptırmıştır; diğer ucu ise akropolün aşağısındaki Mangana Kulesi'ne bağlanırdı. O zamandan bu yana deniz feneri, semafor istasyonu, karantina, gümrük kontrol ve emekli deniz subaylarının barınağı olarak kullanılmıştır. Günümüzdeki bina on sekizinci yüzyıla tarihlenir. Yakın zamanda yeniden inşa edilerek kafeye dönüştürülmüştür.

## ADALAR

İstanbul'un birbirinden güzel yerleri arasında en ünlüsü Adalar'dır. Marmara'nın Asya kıyısına yakın olan Adalar'a Kabataş'tan vapurla bir saatte gidilir, ama atmosferleri çok daha uzağa ait, şehrin havasından çok farklıdır.

Bizans zamanında bu adalarda sadece balıkçılarla manastırlardaki rahip ve rahibeler yaşamış, manastırlar zaman zaman sürgün edilmiş imparatorlara, imparatoriçelere, patriklere de evsahipliği yapmış. Adalar ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren tatil ve piknik beldesi olarak ünlenmiş. Bu tarihten önce tenhaymış ve pek ziyaretçisi de olmazmış. Ama doğası ve tarihî öyküleri on dokuzuncu yüzyılın romantik hayal dünyasını cezbetmiş. Bunu en güzel anlatan örneklerden biri Gustave Schlumberger'in *Les Isles des Princes* eserinden şu alıntıdır:

Napoli'nin Capri ve İschia adaları var; Konstantinopolis'in de Prens Adaları. Peralı Rumların Marmara Denizi'nin ağzındaki bu büyüleyici silüetlerden, bu dinlenme ve eğlenme yerlerinden duyduğu gurur, Napoli'lilerin koylarını süsleyen mücevherlerden duyduğu gururdan aşağı kalmaz. Nasıl Tiberius'un katliamları Capri'nin şöhretine en az doğal güzellikleri kadar katkıda bulunduyorsa Bizans tarihindeki çok sayıdaki ihtilallerin sonucu olarak Proti, Antigone ve Prinkipo manastırlarına sürgün edilmiş imparator, imparatoriçe ve tüm yüksek mevkili memurlar da yaşadıkları bu göz alıcı adaları antik dünyanın trajik yerlerinden biri yapmıştır... O dokunaklı hatıralara bir de bu minyatür takımadanın İtalya ve Sicilya'daki harikalara doymuş gözlerin kalbini çalmak için tasarlanmış güzelliklerini ilave edin; keyifli gözlerin durup bakabileceği daha hoş kıyılar, daha şirin koylar, ilerideki dağlardan daha heybetlisi hiçbir yerde yoktur; daha canlı ve çeşnili yeşillikler hiçbir yerde görülmez; başka hiçbir yerde mavi sular gölgeli koyakları, şiirsel kayalıkları böyle yumuşakça okşamaz; işte o zaman anlarsınız, eski zamanlarda onca

gözyaşı ile yıkanmış Adalar neden dramatik geçmişi incelemenin ya da gülümseyen şimdinin cazibesine kapılmış tüm seyyahların yere göğe konulmayan mekânı olmuş.

Ne yazık ki, Schlumberger'in şairane anlattığı geçmişin anıları onun hayallerinden kaynaklanmış olmalı; çünkü adalarda antik dönemden iz yoktur; gözyaşlarıyla yıkanmış manastır hücrelerinden ya hiçbir ize rastlanmaz ya da sadece yıkık bir duvar, yarısı gömülü bir sarnıç kalmıştır. Ancak doğal güzellik, özellikle Büyükada'da yazlıklar ve kampinglerce hızla tüketilse de, hâlâ mevcuttur; küçük adalar ve Büyükada'nın merkez dışındaki yerleri bugün de Schlumberger'in anlattığı kadar güzeldir.

Bu küçük takımda dokuz adadan oluşur, dördü oldukça büyük, diğerleri çok küçüktür. Vapur sırayla dört adada durur: önce en yakındaki Kınalıada (Proti), sonra Burgaz (Antigoni), Heybeliada (Halki) ve son olarak en popüler ve en büyükleri olan Büyükada (Prinkipo). Yaz aylarında Büyükada'dan Sedef Adası'na (Terebintos) vapur kalkar. Kaşıkadası'nda (Pita) birkaç yazlık ev vardır, ama Tavşanadası (Neandros), Yassıada (Plati) ve Sivriada'da (Ohia) yerleşim yoktur. Birkaç belediye aracı dışında Büyükada, Heybeli ve Burgaz'da ulaşım fayton ve at arabalarıyla sağlanır, Kınalı'da bunlara da izin verilmez.

Dört büyük adadan en yakındaki şehirden yaklaşık on beş kilometre uzaktadır; Yunancada konumuna uygun olarak Proti (ilk) denmiştir. Türkçe Kınalı ismi ise kıyı boyunca uzanan kayalıkların kırmızı rengi nedeniyle verilmiştir. Kiraçtır, ama köyü sevimlidir, köyün yakınında da çakıl taşlı plaj bulunur. Fazıl Ahmet Aykaç Caddesi 23 numaradaki ev ünlü Ermeni besteci Gomidas'ın 1909-1913 yıllarında oturduğu evdir. Adada her zaman Ermeni cemaat olmuştur, ama bu ve diğer adalarda yaz-kış oturanların büyük çoğunluğu Müslüman Türklerdir; Burgaz, Heybeli ve Büyükada'da küçük Rum cemaatleri vardır, Büyükada'da bir de Yahudi cemaati bulunur. Geçmişte adalarda Rumlar çoğunluktaydı. Ermeni Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi 1857'de kurulmuş, bina 1998'de

yeniden yapılmıştır. Tanrı'nın Kutsal Annesinin Doğumuna adanmış Rum Panagia Kilisesi 1886'da kurulmuştur. Mevcut kilisenin temelleri kazılırken antik mimari parçalar gün ışığına çıkartıldı. Bunlardan ikisi avluda durmaktadır, biri altıncı yüzyıldan Ayasofya'dakilere benzer sütun başlığıdır. Muhtemelen bu alandaki Bizans manastırına ait parçalardır.

Adanın üçüncü tepesi olan Manastır Tepesi'nde Rum Hristos Manastırı bulunur. Burası Osmanlı zamanında aynı adlı Bizans manastırının arazisi üzerine kurulmuştur. Üç Bizans imparatoru son günlerini sürgünde bu manastırda geçirmiştir: I. Mihail Rangabe (s.811-813), I. Romanos Lekapinos (s.919-944) ve IV. Romanos Diogenis (s.1067-1071).

İkinci ada Burgaz'dır, ismi zirvesindeki gezginlerin on sekizinci yüzyılın sonuna kadar varlığından bahsettikleri gözetleme kulesinden (Yunanca *pirgos*) gelir. Büyüklüğü Kınalı'ya yakındır ama çok daha verimli ve yeşildir, bu nedenle gezmesi daha hoştur.

Köy oldukça sevimlidir, Osmanlı döneminin sonundan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından güzel evler vardır. Çayır Aralığı Sokak 15 numaradaki ev 1934-35 yıllarında ünlü yazar Sait Faik Abasıyanık'ın meskeni olmuştur ve müzeye çevrilmiş bulunmaktadır.

Köydeki en ünlü anıt 1899'da inşa edilmiş Rum İoannes Prodomos (Vaftizci Yahya) Kilisesi'dir. Kilisenin aynı adlı Bizans manastırının arazisine kurulduğuna inanılır. Konstantinopolis Patriği Aziz Methodios (842-846) İmparator II. Mihail tarafından 822-829 yıllarında imparatorun ikonoklazm politikasına karşı çıktığı için bu manastıra sürgün edilmiştir. Bugünkü kilisenin altındaki mahzen mezar, sürüldüğünde buraya hapsedildiğine inanılan Aziz Methodios'a ithaf edilmiştir.

Rum Aya Yorgi Karipis Manastırı adanın kuzey kıyısındadır, Gönüllü Caddesi'nden gidiliyor. Bizans zamanında kurulduğuna inanılsa da, manastıra ait en erken kaynak on yedinci yüzyılın ikinci yarısındandır. Bu tarihte İstanbul'un Rum meyhanecileri harabeye dönüşen manastırı onartmaya karar vermiştir. Mevcut yatakhane 1858-1859'da, kili-

se ise 1897’de inşa edilmiştir. Avludaki sütun başlığı ve bahçe girişine konmuş söve parçası gibi özgün manastıra ait gözükten antik mimari parçalar vardır.

Bizans Hristos Manastırı Hristos Tepesi’nin zirvesindedir. Rum söylenceye göre manastır Makedonyalı I. Basileios (s. 867-876) tarafından kurulmuştur, I. Manuel Komnenos’un manastırın haklarını güvence altına alan 1158 tarihli buyruğuna dair kanıtlar vardır. Fetihten sonra manastıra ait en erken bilgi 1547 tarihlidir ve Petrus Gyllius’a aittir. Bugüne sadece 1869’da terk edilmiş kilise, on sekizinci yüzyılda yapılmış iki katlı bina ve daha erken yapıların kalıntıları ulaşmıştır. Bahçeye girildiğinde antik mimari parçalar görülür, çok güzel oyulmuş dört Bizans sütun başlığı dikkat çekicidir.

Burgaz’da vapurdan indiğimiz noktanın tam karşısında şekli nede niyle kaşık adı verilmiş minik ada vardır. Yunanca Pita (pide) diye bilinen Kaşık Adası tüm adaların en küçüğüdür ve en yüksek noktasında rakım ancak on sekiz metredir. Bilinen bir tarihi yoktur, Bizans zamanlarında manastır kurulmamış tek adadır. Yakın zamanlara kadar adada yerleşim yoktu, ama şimdi birkaç yazlık ev inşa edilmiştir.

Burgaz’ın batısına doğru grubun dıştaki iki adası yer alır: Sivriada (Ohia) ve Yassıada (Plati). Türkçe ve Yunanca isimler aynı anlamlara gelir ve adaları tarif eder. Her iki adada da yerleşim yoktur; Burgaz’dan motor kiralayarak ulaşılabilir.

Sivriada 90 metreye kadar yükselen yalçın kayalıklardan ibarettir, bu Konstantinopolis’in yedi tepesinden de daha yüksektir. Adanın güneydoğusu yeni Kadıköy rıhtım ve mendireğinin malzeme ihtiyacını karşılamak amacıyla taş ocağı olarak kullanılmış, adanın bu kısmı oyuklaşmıştır. Motordan indiğimiz yerin yanında bir Bizans manastırının kalıntılarını görürüz. Manastır 1158’de I. Manuel Komnenos tarafından hazırlatılan manastırlar listesinde yer almıştı. İki kilisesi vardı: Başmelek Mikail’e adanmış kathedikon, yani ana kilise ve birkaç şehit azize adanmış şapel. Adanın son zamanlardaki ünü ise birkaç kez

İstanbul'un sokak köpeklerinin toplanıp buraya bırakılmasından gelir, sonunda birbirlerini yemişlerdir.

Yassıada isminden de anlaşılacağı gibi yassıdır, azami yüksekliği 40 metredir. Burada da bir manastır vardı, geleneksel kaniya göre doku-zuncu yüzyılın ortalarında iki kez Konstantinopolis Patriği olan Aziz İgnatios tarafından kurulmuştu. Manastır 1158'de I. Manuel Komnenos tarafından oluşturulan listede yer alır,

Kırk Şehit'e adanmış katholikon ve Bakire'ye adanmış şapel belirtilir. Ernest Mamboury 1943 tarihli Adalar rehberinde bu kiliselerden birinin kalıntılarından bahseder, ama şimdi bunlar yok olmuştur. Adaya ayak bastığımız yerden hemen yukarıdaki, Murray'in *Handbook*'unda (1892) garip bir şekilde "harap Anglo-Sakson şatosu" dediği ev Bâbüâli'deki İngiliz Büyükelçisi ve romancı Bulwer-Lytton'un kardeşi Sir Henry Bulwer tarafından yaptırılmıştır. Büyükelçi burada âlemler yapmakla ünlenmişti. Bunun sağında Başbakan Adnan Menderes ve DP'lilerin yargılanması için inşa edilmiş bina vardır. Uzun bir duruşmadan sonra suçlu bulunmuşlar, 16 Eylül'de iki bakan ve 17 Eylül'de de Adnan Menderes İmralı Adası'nda idam edilmiştir. Yassıada'daki diğer terk edilmiş binalar 1960'larda kısa süre hizmet vermiş askeri okula aittir.

Büyük adalardan üçüncüsü olan Heybeliada, biçimi nedeniyle bu adı almıştır; antik zamanda Aristoteles'in bahsettiği ünlü bakır madenleri nedeniyle Halkitis ya da Halki olarak bilinirdi. Adada birbirinden oldukça farklı iki okul vardır. Daha eski olanı, Bizans Aya Triada (Kutsal Üçleme) Manastırı'ndan geriye kalanlar arasına inşa edilmiş modern binalarda yer alan ve 1971 yılında hükümet tarafından kapatılan Rum Ortodoks Kilisesi Ruhban Okulu'dur, kuzey tepesinin iki zirvesi arasında muhteşem bir konumu vardır. Diğerı kıyıdaki Askerî Deniz Lisesi'dir, iskeleye yakındır, burası da batı taraftaki tepede başka bir Bizans manastırının yerine kurulmuştur. Bu arazide adadaki geriye kalan tek Bizans kilisesi bulunur ve çok ilginçtir. Kutsal Bakire'ye ithaf edilmiş olan

Ayios Panayia Kamariotissa Kilisesi dört yapraklı yonca tipinde küçük bir şapeldir: Üçü dışarı çıkıntı yapan, dördüncüsü nartekte yer alan ekoyluların üstündeki yarım kubbeler merkezî kubbeyi çevreler. Şehirde yine bu plana sahip Kanlı Kilise yeniden inşa edilirken tamamen bozulmuştur, dolayısıyla bu küçük şapel özgün planı az çok korunan bu tipteki tek örnektir. Şapel VIII. İoannes Paleologos'un üçüncü eşi ve son imparatoriçe Maria Komnena'ya atfedilir. 1427-1439 arasında bir zamanda yapılmıştır, yani bilindiği kadarıyla Fetih'ten önce şehirde kurulan son kilisedir. Kilise 1942'ye kadar Rum cemaatin mülkiyetinde kalmış, bu tarihte hükümet tarafından el konulmuştur. Genelde halka açık değildir, ama Deniz Lisesi Komutanlığı'ndan izin alınarak görülebilir.

Köyün güneyinde, hemen Askerî Lisenin gerisinde Haghios Georgios tu Kremnu Manastırı bulunur. Görünümü çok güzeldir; çamlar, selviler ve diğer ağaçlarla çevrelenmiş manastır binası mavi Marmara'ya bakar. Manastırın 1586-1593 yıllarında kurulduğuna inanılır; sadece bir-iki rahip kalmış olmasına rağmen hâlâ hizmet vermektedir.

Adanın güneybatı kıyısında başka bir manastır daha vardır. Aya Spiridon Manastırı 1868'de kurulmuş, 1968'de o zamanki Patrik Athenagoras tarafından restore edilmiş küçük bir binadır. Manastırın kathedikonu hâlâ kullanılmaktadır, ancak ayinler sık değildir. Adanın güneydoğu ucundaki Baltacıoğlu Tepesi'nde bir manastırın daha kalıntıları vardır: Hristos (Metamorfozis) Manastırı. 1835'te kurulmuş, geriye sadece küçük şapel ve ona bağlı ev kalmıştır, tepede son derece hoş bir görünüm sunarlar.

Köyde Aya Nikola Rum Kilisesi meydana hâkimdir. 1857 yılında bir zamanlar herkesin denizci ya da balıkçı olduğu bu adaya yakışır şekilde denizcilerin koruyucusu Aya Nikola'ya adanmış Bizans kilisenin kalıntıları üzerine kurulmuştur.

Refah Şehitler Caddesi 7 numaradaki ev İsmet İnönü, Demirtaş Soğanlı 19 numaradaki ev Hüseyin Rahmi Gürpınar müzesidir.

Sonunda Adaların en büyüğüne, Büyükada'ya vardık. Çoğunlukla bu ada ziyaret edilir, burası mükemmel bir yazlık yeridir. Hızla büyüyen köyünde bakımlı bahçeleriyle albenili evler, oteller ve kulüpler vardır. Konakların en büyüklerinden bazıları Çankaya Caddesi'ndedir. 1878'de yapılmış ve 1997'de Çelik Gülersoy yönetiminde Turing tarafından restore edilip bir kafe-restoranı da olan Büyükada Kültür Merkezi'ne dönüştürülmüş Fabiato Köşkü de bu sokaktadır. Hamlacı Sokağı'ndaki İlyasko Köşkü 1929-1933'te Büyükada'da sürgün bulunan Leon Troçki'nin meskeni olmuştur. Troçki otobiyografisini burada yazdı ve *Rus Devriminin Tarihi*'ni yazmaya başladı.

Köyde iki Rum kilisesi vardır; Panayia Meryem Ana Kilisesi bugünkü yerine 1735'te kurulmuş ve 1871'de yenilenmiştir. Aya Dimitrios Kilisesi 1856-1860'ta inşa edilmiştir. İnşaatta çalışan işçiler buraya bir saray ve manastır yaptıran İmparator II. İustinos'un (s. 568-578) maddiyonunu bulmuşlardır. Bu ada ismini de İustinos'tan almıştır; Prinkipo, Prens Adası.

Yerleşim yerinden uzaklaşınca çam ağaçları, denize kavuşan sarp kayalıklar ve kumluk koylar ile harika doğa manzaraları karşımıza çıkar; ama ada yazın çok kalabalıktır, ziyaret etmek için en iyi zaman ilk ve sonbahardır, bir de zaman zaman ortaya çıkıveren güneşli kış günleri idealdir: İşte o zaman ada mükemmeldir, hem medeniyet hem de ıssızlık bir aradadır.

Ada birbirinden geniş bir vadi ile ayrılan iki tepeden oluşur, bu nedenle çevresini dolanan yol sekiz çizer. Faytonla Büyük Tur yapıp tüm bu yolu dolaşabilir ya da Küçük Tur'u tercih edip sadece kuzey tarafı görebilirsiniz. Tepelerin arasından geçen yolda her iki tarafta tepeleri taçlandıran manastırlara doğru çıkan patikalar vardır. Kuzeydeki Hristos Manastırı Hristos Tepesi'nde, çam ağaçlarının derinliğindedir. Özgün manastır I. Manuel Komnenos'un 1158 tarihli listesinde belirtilir, Fetih'ten sonra ise ilk kez 1597'de adı geçer; mevcut manastırın katedrali 1869'da genel bir yeniden inşa sırasında yapılmıştır.



Güneydeki Yüce Tepe'de daha ünlü Aya Yorgi Kuduna manastırı bulunur, adanın 202 metre rakımlı neredeyse en yüksek noktasındadır. Söylenceye göre manastır II. Nikiforos Fokas (s. 965-969) saltanatında kurulmuştur, I. Manuel Komnenos'un 1158 tarihli listesinde yer alır. Mevcut kurumda manastırın yanı sıra en eskisi en alt seviyede olmak üzere farklı seviyelerde altı ayrı kilise ve şapel bulunur. Manastır her sene 23 Nisan'da Aya Yorgi gününü kutlar, bir kısmı çıplak ayak, binlerce ziyaretçi tepeye doğru yürür, bazıları yol üstündeki çalılara, ağaçlara iplikler, çaputlar bağlayıp adaklar adar. Çoğu öğle yemeğini manastırın yanındaki kır lokantasında, Ege adalarını andıran bir atmosferde yer.

Batı tarafındaki büyük manastır bloğunun bir yanı galerili hoş bir avlusu vardır; arka tarafta aşağıdaki vadiye doğru açılır ve sanki bir kale gibi görünür. Buradan diğer adalar görülür. Batıda Bizanslıların Terebintos dediği Sedef Adası, güneyde kimsenin yaşamadığı, antik adı Neandros olan kayalık Tavşan Adası. Her iki adada da manastır vardı, bunlardan geriye sadece etrafa dağılmış birkaç parça taş kalmıştır. Son yıllarda Sedef'te birkaç yazlık ev yapılmıştır, ama Tavşan Adası'nda yerleşim yoktur, sadece adanın güney ucundaki kayalıklarda uçuşan deniz kuşlarına ev sahipliği yapar.



# PERA VE GALATA

Harita No. 17

0 200m.



HALIÇ

## Pera ve Galata

*Avrupa Sefarethaneleri ve Kiliseler. Galata Kulesi. Arap Camii (Aziz Pavlus ve Dominik Kilisesi). Azapkapı Camii. Galata Bedesteni (Fatih Çarşısı). Kurşunlu Hanı (Rüstem Paşa Hanı).*

Pera ve Galata'nın tarihî kökenleri Konstantinopolis kadar eskidir. Haliç'in kuzey kıyısında çok eski zamanlardan beri yerleşimler, toplumlar mevcut olmuştur; Byzas'ın buraya kahraman Amfiaraus için bir tapınak diktiği söylenir. Bu toplulukların en önemlisi şimdi Galata'nın bulunduğu yerdeki Sykai (incir ağaçları) daha MS beşinci yüzyılda Konstantinopolis şehrinin Regio Sycaena'sı, VIII. Bölgesi idi; kiliseleri, forumu, hamamları, tiyatrosu, limanı ve surları vardı. 528 yılında İustinianos tiyatrosunu ve surlarını onartarak İustinianopolis adını verdiyse de bu isim kısa zamanda unutuldu. Altıncı yüzyılın sonunda II. Tiberios'un (s. 578-582) Haliç'e girişi kontrol etmek için bir kale inşa ettirdiği söylenir. Amacı düşman gemilerini durdurmak için Haliç'in ağız kısmında kıyıdan kıyıya uzanan zincirin bir ucunu buraya tutturmakmış. Bunun bazı temelleri Galata Köprüsü yakınındaki Yeraltı Camii'nde (Bkz. Bölüm 21) görülebilir. Sykai ismi uzun süre kullanımda kaldı, ancak dokuzuncu yüzyıldan itibaren yerini önce buradaki küçük bir semt, daha sonra da tüm bölge için kullanılan Galata ismine bıraktı. Galata isminin nereden geldiği bilinmemektedir, ama Pera oldukça açıktır. Yunanca *pera* "öte, ilerisi" demektir, ilk başta "Haliç'in ötesi, karşı kıyısı" anlamında kullanılmış, sonra ortaçağ Galatası için ve en sonunda sadece Galata'nın üst tarafı için kullanılmıştır. Ancak bir önceki kuşak bu isimleri Türkçeleriyle değiştirmiş, Pera artık resmî olarak Beyoğlu ve Galata da Karaköy olmuştur, ama şehrin eski sakinleri buralardan hâlâ eski isimleriyle söz eder.

Galata şu andaki biçimini daha çok Cenevizliler döneminde almıştır. 1261'de Konstantinopolis'in Latinlerden geri alınmasından sonra, Bizans imparatorları bölgeyi Cenova senatosu tarafından atanmış kendi valisi, *podesta*'sı bulunan yarı bağımsız koloni olarak Cenevizlilere vermişlerdir. Koloniyi surlarla çevirmeleri yasak olmasına rağmen Cenevizliler hemen bölgeyi surlarla çevirmeye başlayıp yüz yıl boyunca alanlarını genişleterek sur inşaatına devam ettiler. Bu surların ve burçların kesitleri hâlâ mevcuttur ve daha sonra anlatılacaktır. 1453'te Osmanlı fethinin ardından surlar kısmen yıkıldı ve bölge Avrupalıların şehirdeki yerleşim yeri haline geldi. Yabancı tüccarların evleri ve dükkânları buradaydı, Avrupa devletleri buraya görkemli elçilikler inşa ettiler. Gerisini Evliya Çelebi'den dinleyelim: "Galata kavmi bölüktür. Birincisi gemicilerdir, ikincisi tacirlerdir, üçüncüsü çeşit çeşit sanat erbabıdır. Dördüncüsü kalafatçı marangozlardır. Halkı Cezayir elbisesi giyerler, zira çoğu azeptir. Zengin kaptanlar vardır. Rum taifesi meyhanecilerdir. Ermenileri pastırmacı ustalarıdır. Yahudileri muhabbet pazarında aracıdır. Yahudi çocukları ulefeciyandır.... Meyhanecilerde kızıl renkli, damlası bile haram çeşit çeşit misket şarabı, Ankona, Sarakuza, Mudanya, Edremid, Bozcada berrak şarap olur ki o kalabalık yoldan geçtiğimizde görürüz, başı kabak yalın ayak yüzlerce meyhane esiri toz toprak içinde anayol üzerine serilmiş yatarlar." Şimdi bile, Beyoğlu'nun arka sokaklarında geceleri Evliya'nın üç yüz yıl önce anlattığı sahneyi görebilirsiniz.

Zamanla Galata kalabalıklaştı, sınırları dar gelmeye başladı; konsolosluklar ve zengin tüccarlar surların ötesine, tepelere ve bağlara taşınmaya başladılar. Burada dış ülkeler, daha sonra Grand Rue de Pera olarak anılacak caddenin iki yanına bahçelerle çevrili saray benzeri konaklar inşa ettirdiler. Yine de bölge on sekizinci yüzyıla kadar büyük oranda şehirdışı kabul ediliyordu; dönemin kaynaklarında buradan genelde "les vignes de Pera" (Pera'nın bağları) diye bahsedilmektedir. Ama Pera büyüdükçe, şehrin geri kalanı gibi zaman zaman çıkan yan-

gınların esiri oldu. Özellikle 1831 ve 1871'deki büyük yangınlar neredeyse bütün binaları yok etti. Bu nedenle Beyoğlu'nda çok eski, ilgimizi çekebilecek mimari yapılar bulunmuyor.

## **TAKSİM MEYDANI**

Taksim Meydanı Beyoğlu'nun merkezi, modern şehrin göbeğidir. İsmi alanın güneybatı köşesindeki güzel sekizgen su dağıtım merkezinden, taksimden alır. Burası 1731'de Sultan I. Mahmut tarafından inşa ettirilmiştir, Belgrad Ormanları'ndaki bentlerden getirilen sular burada toplanıp taksim edilir. Meydanın ortasındaki heykel Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması (1923) anısına dikilmiştir; 1928'de İtalyan heykeltıraş Canonica tarafından yapılmıştır. Meydanın kuzeydoğusunda Atatürk Kültür Merkezi bulunur, Uluslararası İstanbul Festivali'ndeki kültürel etkinliklerin gerçekleştiği başlıca yerlerden biridir. Meydanın güneydoğusundan çıkıp biraz ileride sağdaki Alman Konsoloslugu'nu geçerek Boğaz'a, Dolmabahçe'ye doğru uzanan cadde Gümüşsuyu Caddesi'dir. (Buradaki Alman Konsoloslugu gibi birçok konsolosluk, Cumhuriyet kurulup büyükelçilikler yeni başkent Ankara'ya taşınmadan önce yapılmış büyükelçiliklerdir, konsolosluktan çok büyükelçiliğe yakışan görkemli binalardır.)

## **CUMHURİYET CADDESİ VE MODERN ŞEHİR**

Taksim Meydanı'nın kuzey tarafı Taksim Gezisi denilen parktır, bunun batı kenarında modern şehrin pek çok semtine giden Cumhuriyet Caddesi uzanır. Bunlardan ilki Harbiye'dir, burada caddenin bir kolu eski Harp Okulu'nda hizmet veren Askeri Müze'nin önünden geçer. Müzenin önünde antik top koleksiyonu dizilidir, çoğu Osmanlı orduları güney Avrupa ve Orta Doğu'yu silip süpürürken ele geçirilmiştir. Müzede tarihi açıdan dikkat çeken parçaların yanı sıra Avrupa ve İslam dünyasından Osmanlı'nın ilk zamanlarından modern zamanlara kadar

uzanan, sıradışı silah ve askerî objeler koleksiyonu vardır. Ayrıca Askeri Müze'de meşhur Mehter Takımı Osmanlı kıyafetleri ve eski Türk enstrümanlarıyla konserler verir.

Cumhuriyet Caddesi'nden sağa ayrılan yol Spor ve Sergi Sarayı'na (Lütfi Kırdar Kongre Merkezi), Açık Hava Tiyatrosu'na ve Muhsin Ertuğrul Şehir Tiyatrosu'na gider; bunlar Atatürk Kültür Merkezi ile beraber şehrin kültürel merkezini oluştururlar.

## İSTİKLAL CADDESİ

Taksim Meydanı'nın güneybatı köşesinden, taksim'in olduğu noktadan çıkan cadde İstiklal Caddesi'dir. Eskiden Grand Rue de Pera olarak bilinirdi. Avusturyalı tarihçi Josef von Hammer burayı şöyle anlatır: "Burası yaşayanların havsaları kadar dar, entrikalarının tenyaları kadar uzundur." Cadde şimdi trafiğe kapalıdır. Eski tramvay hattı yeniden kurulmuştur, Taksim-Tünel arasında çalışır, tek durağı Galatasaray'dadır.

Taksim binasının hemen ilerisinde eski Fransız Konsoloslugu (büyükelçilik değil konsolosluk, eski büyükelçilik yolun biraz daha aşağısındadır) vardır, hoş avlulu bir binadır, 1719'da vebalılar için Fransızlar tarafından hastane olarak inşa edilmiştir.

Taksim ile Galatasaray arasında İstiklal Caddesi'nin yan sokakları restoranlar, kafeler, barlar ve gece kulüpleri ile çevrelenmiştir, burası İstanbul gece hayatının merkezidir, son yıllarda çok genişlemiş, tüm dünyadan ünlüleri kendine çekmeye başlamıştır. Caddenin her iki tarafındaki binaların çoğu, örneğin Tokatlı Han, Cercle d'Orient, Atlas Sineması ve Cité Roumelie, Osmanlı'nın son döneminden kalmadır. Taksim Galatasaray arasındaki kısmın ortalarında sağda caddedeki tek camiyi, Ağa Camii'ni görüyoruz. Bu alandaki ilk cami 1594/5'te Galatasaray'daki Yeniçeri müfrezesinin kumandanı Hüseyin Ağa tarafından yaptırılmış, 1839'da yeniden yapıp 1936'da restore edilmiştir.

Galatasaray Meydanı Taksim'e on veya on beş dakikalık yürüyüş mesafesindedir. Meydan ismini caddenin solunda süslemeli ana kapısını gördüğümüz Galatasaray Lisesi'nden alır. Lisenin binaları yenidir (1908), ama Galatasaray köklü bir okuldur. Sultan II. Bayezit tarafından on beşinci yüzyılın sonunda Topkapı Sarayı'ndaki okulun orta dereceli kısmı olarak, saraya hizmet verecek memurlar yetiştirmek için kurulmuştur. Okul 1868 yılında Sultan Abdülaziz tarafından Fransız modeline dayalı, yarı Türkçe yarı Fransızca eğitim veren modern bir lise haline getirilmiştir. Şehirde eğitim vermeye az çok kesintisiz devam etmiş en eski Türk kurumudur; geçen yüzyılda Türk liselerinin en iyi ve en ünlüsüydü. Türk devlet adamlarının ve entelektüellerinin çoğu burada eğitim görmüş, kuşkusuz ki okul ülkenin modernleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Şimdi bir de Beşiktaş'ta eğitim veren Galatasaray Üniversitesi açılmıştır.

Lisenin karşı tarafında kendi alanında ünlü başka bir yer görüyoruz. Kolaylıkla fark etmeden geçilebilir, İstiklal'den sağa açılan yollardan birindedir. Burası ünlü Çiçek Pasajı, Cité de Pera diye bilinen, 1876'da rokoko tarzında, altta dükkânlar, üstte apartmanlar şeklinde inşa edilmiş gösterişli binanın pasajıdır. İki muhteşem girişi var, biri ana cadde üzerinde, diğeri yan sokakta. Pasaj biraz meze ile bira ya da rakı yuvarlamanın keyfine varılabilecek meyhaneler, eski tarz tavernalarla dolu. İç taraftan Sahne Sokağı'na açılıyor, İstiklal Caddesi'nden ayrılan bu sokakta şehirdeki en canlı ve renkli pazarlardan Balık Pazarı yer almakta.

İstiklal'e geri dönüp Galatasaray Meydanı'ndan sağa dönüyor, ilk bloktan sola, Meşrutiyet Caddesi'ne sapıyoruz. Sağımızda İtalyan Rönesans tarzındaki güzel İngiliz Konsoloslugu var. Özgün yapı Londra'daki Parlamento'nun mimarı Sir Charles Barry tarafından tasarlanmış. Ama bina 1845 yılında W. S. Smith tarafından biraz daha farklı hatlarla tamamlanmış. Konsolosluğun arka tarafında tam İngiliz tarzı muhteşem bir bahçe var.

Meşrutiyet Caddesi boyunca yürümeye devam ediyoruz, bir sonraki köşede cadde hafifçe sola kıvrılarak Tepebaşı'na çıkıyor, burada Haliç'in ve eski şehrin harika manzarasının tadına varabiliriz. Hilal şeklindeki caddede şehirdeki en eski iki otel bulunuyor, her ikisi de on dokuzuncu yüzyıl sonundan neoklasik binalar, birincisi Büyük Londra, sonraki Bristol Otel. Bristol Otel çok güzel restore edilmiş ve şimdi Pera Müzesi olarak hizmet veriyor, oryantalist resimler ve diğer sanat eserlerinden oluşan güzel bir koleksiyona sahip. Hilalin en sonunda ise 1893'te Fransız mimar Alexandre Vallaury tarafından yapılmış ünlü Pera Palas Oteli'ni görüyoruz.

Şimdi Galatasaray Meydanı'na geri dönüp caddede aşağı doğru yürümeye devam edeceğiz. Sağda ilk köşede Hacıpulo Pasajı'nı görüyoruz, dar bir giriş on dokuzuncu yüzyılın ortalarından binalarla çevrelenmiş pitoresk arkada açılıyor. Arkadın sol tarafında 1807'de yapılmış ve 1855'te yeniden inşa edilmiş Panayia Rum Ortodoks Kilisesi var.

İstiklal'e geri dönüp, bir sonraki sağda yine küçük bir pasaja geliyoruz: ucu ünlü Rejans Lokantası'na çıkan Olivia Pasajı. Bu Rus lokantası 1930'da kurulmuş; borç çorbası, tavuk kievski ve limonlu votkası meşhur.

Caddenin solunda geniş bir avlunun ardındaki hoş Katolik kilisesini, şehirdeki en büyük kilise olan Fransisken San Antuan Kilisesi'ni görüyoruz. Bu arazideki ilk kilise 1725'te kurulmuş; İtalyan kırmızı tuğladan neo-gotik tarzının güzel bir örneği olan bugünkü bina mimar Giulio Mongeri tarafından tasarlanmış ve 1912'de tamamlanmış. Kilisenin solundaki etkileyici *Art Nouveau* bina ise Mısır Apartmanı, 1910'da Mısırlı Abbas Halim Paşa için yapılmış.

San Antuan Avrupa büyükelçilikleriyle birlikte eski Grand Rue de Pera'ya inşa edilmiş kiliselerden biri. Eski Pera'nın bu kısmındaki büyükelçilikler Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yüzyıllarından beri elçilikleri bulunan ülkelere ait. Bu binaların büyük kısmı oldukça yeni olmasına rağmen, özellikle Venedik, Fransız, İngiliz, Hollanda, İsveç ve



Rusya konsoloslukları tarihi açıdan ilgi çekicidir. On altıncı, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda genelde sultan tarafından bahşedilen şu andaki arazilerinde kurulmuş, her biri kendi “milletinin”, yani bu ülkenin yerleşik tüccar ve resmî görevlilerinden oluşan topluluğun merkezi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu’nun gücü azaldıkça bu büyükelçilikler giderek daha büyük rol oynamış ve Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar Pera hayatını belirlemişlerdir. Büyükelçiliklerin yanına, esas itibarıyla onların koruması altında çeşitli kiliseler kurulmuş, bunların bazıları modern biçimde varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir.

San Antuan’dan sonraki ikinci sola sapıp Fransız Sarayı’na geliyoruz; Boğaz ve Marmara manzaralı, Fransız tarzı güzel bir bahçe ile çevrili. Pera’da on altıncı yüzyılda kurulan ilk büyükelçiliklerden biri olmakla birlikte, günümüzdeki bina 1831 yangınının ardından yapılmıştır. (Ünlü Türk gökbilimci Takiyüddin rasathanesini 1570’lerde burada kurmuştu.)

Büyükelçiliğe bağlı, 1581 tarihli Fransız Saint Louis şapeli Pera’da kurulmuş en eski Latin kilisesidir; bina ise 1831 dolaylarından kalmadır. Pazar ayinlerinden biri Keldanice yapılır. Keldani Kilisesi ibadetlerini Saint Louis’de yapar. Bu cemaat on sekizinci yüzyılda eski Nasturi Kilisesi’nden çıkmıştır ve şimdi Vatikan’a bağlıdır. İstanbul’daki üyelerinin hepsi Hakkârilidir, Keldani ve Asur kökenlidirler; ayinlerde Hz. İsa’nın ana dili Aramice ilahiler söylenir.

İstiklal Caddesi’nin aynı tarafından devam edip küçük ve güzel bir Fransız şatosuna benzeyen Hollanda Konsolosluğu’na varıyoruz. Mevcut bina Fossati kardeşlerce tasarlanmış ve 1855’te tamamlanmış; bahçeden görülebilen alt yapısı bundan en az iki yüzyıl daha eski. İlk büyükelçilik 1612’de kurulmuş, iki kez yanmış, ama daha önceki yapılardan kalanlar korunmuş ve mevcut binaya entegre edilmiş.

Konsolosluktan sonra ilk sola saptığımızda 1857’den beri burada farklı ülkelerden İngilizce konuşan cemaatiyle İstanbul Union Church olarak hizmet veren Dutch Chapel’e geliyoruz, girişi biraz aşağıda sol-

da. Şapel on yedinci yüzyılın sonuna tarihleniyor, ama özgün yapı Hollanda Büyükelçiliği'nin kuruluşu kadar eski olmalı. Şapelin geçmişte zindan olarak kullanılan bodrum kattaki odaları şimdi Pazar Okulu olarak hizmet veriyor. Bina taş örme masif tek bir beşiktonozdan meydana geliyor; fasadın tuğla işçiliği özellikle güzel.

Özgün Dutch Chapel'i ilk yıllarında sık sık ziyaret edenlerden biri altı kez Konstantinopolis Patriki ve bir kez de İskenderiye Patriki olan Cyril Lucaris'tir. Lucaris Dutch Chapel'deki teologlarla yaptığı konuşmalardan etkilenererek 1629 yılında Calvinizm'in temel ilkelerine olan inancını açıklayan *Declaration of Faith*'i yayınladı. Bu Rum Ortodoks Kilisesi'nde bir skandala yol açtı ve sonunda IV. Murat'a Lucaris'in bir Rus casusu olduğuna dair ihbarda bulunuldu. 25 Haziran 1638'de Papa Urban'ın "karanlığın oğlu, cehenmenin koşucusu" olarak nitelendirdiği Lucaris'in dikkate değer kariyeri hazin şekilde sonlandı; Yeniçeriler tarafından idam edildi ve bedeni Marmara'ya atıldı.

Sokağın biraz ilerisinde sağımızda eski İspanyol Konsoloslugu var, artık sadece konsolosluk şapeli kullanılıyor. Yedi Yeis'in Hanımı'na adanmış bu şapel 1670'te kurulmuş, ancak günümüzdeki bina 1871 tarihli.

Sokağın daha da aşağısında şimdi İtalyan Konsoloslugu olan Palazzo di Venezia'ya geliyoruz. Mevcut bina 1695 tarihli, ama büyükelçilik bu tarihten çok daha önce kurulmuş. O eski şaşaalı günlerde burası, şehirdeki en güçlü sefir olan Balyos'un, yani Venedik Cumhuriyeti büyükelçisinin meskeniymiş. Palazzo büyük ve heybetli; İngiliz Konsoloslugu'nun bahçesi ne kadar İngiliz'se, buranın bahçesi de o kadar İtalyan. Giacomo Casanova 1744 yılında burada üç ay misafir olmuş, *Hatıralar*'ından öğrendiğimize göre bu büyük âşık üç ayda tek bir gönlü fethedemediği gibi, İsmail Efendi diye biri onu baştan çıkarmaya çalışmış.

İstiklal Caddesi'ne geri dönüp yoldan birkaç basamak aşağıya inerek Fransisken Santa Maria Draperis Kilisesi'ne varıyoruz. Buradaki ilk kilise 1678 yılında yapılmış, mevcut bina 1789'dan kalma. Ama cemaat

tarihi 1453'ün başına, Fransiskanların günümüzdeki Sirkeci İstasyonu yakınında kurduğu kiliseye uzanıyor. Fetihten sonra Fransiskanların Konstantinopolis'i terk etmeleri istenmiş, önce Galata'ya sonra buraya, Pera'ya yerleşmişler. Fransiskanlar Konstantinopolis'teki ilk kiliseden getirdiklerini iddia ettikleri Meryem ikonunu hâlâ koruyorlar.

Kiliseyi geçince Rus Konsolosluk'u'na geliyoruz, burası 1837'de, on yıl sonra Ayasofya'yı restore edecek Fossati kardeşler tarafından yapılmış. Fossati kardeşler uzun yıllar Çar'ın resmî mimarı olarak Moskova'da yaşamışlar, Çar onları bu büyükelçiliği yapmaya İstanbul'a gönderdikten sonra burada kalmışlar ve yirmi yıl kadar Sultan'ın resmî mimarları olmuşlar.

Rus Konsolosluk'u'nun ilerisinde, sola uzanan yan sokaktan devam ettiğimizde sol köşede Kırım Kilisesi'ni görüyoruz; şehirdeki birkaç Protestan kilise içerisinde en güzel ve en büyük olanı. 1858-1868 arasında Lord Stratford de Redcliffe'in himayesinde inşa edilmiş, Londra Adliye binalarının mimarı C.E. Street tarafından tasarlanmış. Adliye binalarına çok benzeyen ve mağarayı andıran sundurması olan bu yapı, Street'in gotik tarzını tam olarak yansıtmaktadır.

Yeniden İstiklal Caddesi'ne dönüyor ve eski büyükelçiliklerin sonuncusuna, on yedinci yüzyıl sonunda burada kurulmuş olan İsveç Büyükelçiliği'ne varıyoruz. Tam karşısındaki sokakta 1837'de yeni binalarına taşınıncaya kadar Rus Büyükelçiliği'ni barındırmış eski ve çok büyük Narmanlı Han var. On sekizinci yüzyılın başından kalmış görünen handa şimdi dükkânlar, depolar ve atölyeler bulunuyor.

İstiklal Caddesi'nin sonuna vardık. Caddenin çatallandığı noktada Tünel'in girişi karşımıza çıkıyor. Tünel föniküler sistemi bir dakika yirmi saniyede buradan Galata Köprüsü'nün ucuna çıkıyor. Tünel 1875'te yapılmış, yani Avrupa'daki en eski yeraltı raylı sistemlerinden biri, aynı zamanda herhalde en kısısı; Periotos buraya "Fare Deliği" dermiş.

## GALATA MEVLEVİHANESİ

Tünel'e binip aşağıya gitmek yerine, Galip Dede Caddesi'nden aşağı doğru ineceğiz. Son yıllara kadar burası Galata'daki pek çok sokak gibi basamaklıydı, ama yakın zaman önce basamaklar kaldırılarak taşla döşendi, araçlara açıldı. Bu caddenin biraz aşağısında, solda Halet Efendi isimli zat tarafından 1819'da yaptırılmış sebil bulunuyor. Sebilin hemen yanında Galata Mevlevihanesi'nin girişi var.

İçeri girdiğimizde tekkenin önündeki hoş avlu ile karşılaşıyoruz; sağda bahçe, solda pitoresk mezarlık var. Tekke 1491 yılında Mevlana Celaleddin Rumi'nin soyundan gelen Şeyh Sultan-ı Divanî Semai Mehmet Dede tarafından kurulmuş. Galata tekkesinin en ünlü şeyhi ise on yedinci yüzyılda yaşamış olan şair Galip Dede, bezemeli türbesi de avluya giden yolun hemen solunda.

Avlunun arka tarafında tekkenin kalbi semahaneye geliyoruz. Bu güzel sekizgen mekân 1970'lerin başında çok güzel restore edilmiş. Semahane ve bitişiğindeki oda şimdi Divan Edebiyatı Müzesi olarak hizmet veriyor. Mevlana'nın mistik mısralarından da ilham alan eserlerin yer aldığı koleksiyon, Galip Dede ve diğer Osmanlı şairlerinin yanı sıra Osmanlı hat sanatından örnekler ve Türkiye'de bütün tekkelerin kapatıldığı 1920'lerin ortalarına kadar burada yaşamış Mevlevi dervişlerinden kalan eşyaları içeriyor. Tekkede zaman zaman konser ve sema gösterileri yapılmaktadır.

Tekkenin arka tarafındaki mezarlıkta çoğu klasik Mevlevi başlıkları şeklinde (kesik koni) olan çok ilginç mezar taşları vardır. Bunlardan biri ünlü Kont Bonneval, yani Kumbaracı Ahmet Paşa'ya aittir. Bonneval Sultan I. Mahmut (s. 1730-1754) zamanında Osmanlı ordusunda görev yapmış bir Fransız subayıdır, Topçu Birliği kumandanı olmuştur. Müslümanlığa geçip ismini Kumbaracı (bombacı) Osman Ahmet olarak değiştirmiş, hayatını Osmanlı hizmetinde tamamlamış, 1747'de İstanbul'da ölmüştür. Bir çağdaşı onun "savaş alanında çok yetenekli, zeki, güzel

konusmayı bilen, anlayışlı ve zarif, çok mağrur, bol keseden harcayan, son derece zampara ve büyük bir yağmacı” olduğunu yazmıştı.

## GALATA KULESİ

Galip Dede Caddesi’nde 250 metre kadar ilerleyince, sağımızda bütün heybetiyle Galata Kulesi beliriyor. Bu kule ortaçağ Galatası’ndaki Ceneviz surlarının en yüksek noktasıydı. Önceleri İsa Kulesi olarak bilinirdi, 1348 yılında Ceneviz kolonisinin ilk genişlemesinde inşa edilmişti. 1304’te surlarla çevrilmiş ilk alan şimdi Haliç’te iki köprünün arasında kalan uzun ve dar bir dikdörtgen bölgeydi. Cenevizliler kendilerini daha iyi savunabilmek için üst taraftaki tepelere yaptıkları duvarlarla buna bir üçgen eklediler; Galata Kulesi bu üçgenin tepe noktasındaydı. Daha sonra 1387 ve 1397’de surları kuzeybatıya doğru genişletip son olarak 1446’da tepenin Boğaz’a doğru inen doğu eğimini de kapattılar. Son savunma sistemi, dış surunun kenarında hendek olan, duvarlarla çevrelenmiş altı alandan oluşuyordu, bunun kısa bir kesiti kulenin arkasında görülebilir. Surların ve burçların irili ufaklı parçaları Galata çevresinde orada burada hâlâ görülebilirse de hiçbir kayda değer büyüklükte değildir. Galata Kulesi restore edilmiş, üst katında güzel bir restoran ve kafe açılmıştır. En üstteki gözetleme katından tüm şehir nefis bir manzara halinde seyredilir.

Dış surların parçalarının bulunduğu kulenin dibindeki küçük meydana bir gözetleme kulesinden kalmış parçalara yasalı ünlü bir sokak çeşmesi vardır. Mevcut çeşme 1732 tarihlidir, ama özgün çeşme Galata’nın ilk Türk yöneticisi Bereketzade Hacı Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır; ismi hâlâ üzerindedir. Yakınlardaki Bereketzade Camii’nde yer alan çeşme 1950 yılında cami yıkılırken buraya taşınmıştır. Ne yazık ki bu hoş rokoko çeşmenin boyanmış olması güzelliğini bozmuştur.

Kulenin arkasındaki dik, kıvrımlı Galata Kulesi Sokağı Haliç’e iner. Sokakta biraz ilerlediğimizde tuhaf bir kule görürüz, Art Nouveau tarzının güzel bir örneğidir ve İstanbul Hastanesi’ne aittir.

## SAN PIETRO VE PAOLO KİLİSESİ

Biraz daha aşağıya indiğimizde sağda San Pietro ve Paolo Domini-ken kilisesi ve manastırını görüyoruz. On beşinci yüzyılda Cenevizli-ler tarafından kurulmuş, daha sonra Fransızların himayesine geçmiş ve Galata'daki Fransız cemaatin kilisesi olmuş. On dokuzuncu yüzyılda yöredeki Maltalı cemaate hizmet vermiş. Bu cemaatten bazılarının me-zar taşları bir antik Yunan cenaze rölyefi ile birlikte avlu duvarında-dır. Mevcut bina 1841'de Fossati kardeşler tarafından inşa edilmiştir. Manastırın arkasında Haliç'ten Galata Kulesi'ne giden, iki burcu hâlâ duran ortaçağ Ceneviz surunun iyi durumdaki kesiti vardır.

Bir sonraki köşede dört yol ağzına geliyoruz, solda Kart Çınar Soka-ğı var. Bu yan sokağın başında karşılıklı duran, yukarıdaki 1314 diğeri 1316 tarihli iki Ceneviz binası var. Aşağıdaki Palazzo Communale ya da diğer adıyla Podestat, Galata'nın Ceneviz valisinin, yani *podesta*'nın resmî meskeniymiş. Podestat on dokuzuncu yüzyılın sonlarına kadar özgün görünümünü korumuş, ancak bu tarihte aşağıdaki cadde geniş-letilirken fasadı yeniden inşa edilmiş.

Aynı dört yol ağzından sağa döndüğümüzde Eski Banka Sokağı'na giriyoruz, sağımızda büyük ve eski Sen Piyer Han beliriyor. Burayı 1771'de Kont de Saint Priest, vasiyetinde belirtildiğine göre, "Fransız halkının evi ve bankası" olarak yaptırmış. Fransız şair Andre Chénier 1762'de daha önce bu arazide bulunan evde doğmuştur; fasatta bunu belirten levhanın yanında Kont de Saint Priest ve Bourbonlar'ın arma-ları durur.

Galata Kulesi Sokağı'na geri dönüp birkaç adımla eskiden Voyvoda Caddesi olarak bilinen Bankalar Caddesi'ne geçiyoruz. Caddenin şim-diki adı on dokuzuncu yüzyıl sonlarında inşa edilmiş bankalardan ge-liyor. Bunlardan en ünlüsü, sola bakınca gördüğümüz, caddenin güney tarafını işgal eden Osmanlı Bankası'dır. 1856'da kurulmuş.

## PERŞEMBE PAZARI CADDESİ

Şimdi caddeden karşıya geçip Perşembe Pazarı Caddesi'ne giriyoruz. Sağda iki eski taş ev görüyoruz, ara yolun sonunda iki tane daha var. Geçmişte bu evlerden Ceneviz evleri diye bahsedilirdi, ama aslında on sekizinci yüzyıldan kalma Osmanlı binalarıdır, birinin üzerinde H. 1148 (1735/6) tarihli kitabe vardır. Zaten almasıık taş ve tuğla işçiliği, pencerelerin sivri kemerleri ve genel yapı dönemin Türk binaları için son derece karakteristiktir. Kitabe bulunan bina üç katlıdır, üst katlar bindirmeliklerle zikzaklar şeklinde çıkıntı yapar, Perşembe Pazar Caddesi'nde iki, sağ yandaki küçük ara sokakta dört çıkıntı vardır. Bu son derece hoş eski binanın koruma altına alınacağını ümit ederiz, çünkü bu ve diğer binalar hor kullanılmakta ve hızla yıpranmaktadır.

## ARAP CAMİİ

Sağdan ilk köşeden sağa saparak piramit çatılı uzun kare kule ile sonlanan alışılmadık bir binaya varıyoruz; burası Ceneviz Galatası'nın Latin kiliselerinden San Paolo Kilisesi, şimdiki adıyla Arap Camii. Kilisenin kökeni ve tarihi üzerine çok sayıda temelsiz söylence var, ama kanıtlar 1323-1337 yıllarında Dominikenler tarafından yapıldığını ve Aziz Dominik'e adandığını gösteriyor. Yine San Paolo adını taşıyan bir şapelin yerine kurulmuş ya da şapeli içine alacak şekilde inşa edilmiş olabilir. On beşinci yüzyılın sonunda, muhtemelen İspanya'dan sürülüp Galata'ya yerleştirilen Mağripli göçmenler için camiye çevrilmiştir, ismi de buradan gelmektedir. Bina pek çok kez kısmen yanmış ve restore edilmiş, bu süreçte de kuzey duvarı dışarı doğru metrelerce çekilerek genişletilmiş. Yine de oldukça tipik bir Latin kilisesi görünümünde, doğuda üç dikdörtgen apsis ve (şimdi minare olan) çan kulesiyle sonlanan özgün haliyle gotik bir bina. Düz ahşap çatısı ve oldukça hoş ahşap galerileri 1913-1919'daki restorasyondan kalma. Bu restorasyon sırasında özgün zemin kaldırıldığında çok sayıda Ceneviz mezar taşı da açığa çıkartılmış; bunlar şimdi Arkeoloji Müzesi'nde. Kısa zaman önce

de orta apsiste on dördüncü yüzyıl tarihli freskin parçaları bulundu. Kuzeyde geniş, bakımsız ama yine de hoş, şadırvanlı avlu var.

Şimdi geldiğimiz caddeye dönüp yolumuza devam ediyor, sağdaki ikinci köşeden sapıyoruz; buradan da soldaki ikinci sapağa dönüyoruz. Böylece adını 100 metre ileride göreceğimiz antik kapıdan alan Yanık-kapı Sokağı'na varıyoruz. Bu, ortaçağ Ceneviz kentinden geriye kalan tek kapıdır; bir zamanlar dördüncü kısmı beşinciye bağlamış. Kemerli kapının üzerinde Doria ve De Meruda ailelerinin armaları var; bunların arasındaki bronz tablette de Yüce Ceneviz'in sembolü olan Aziz George haçı bulunuyor.

## **AZAPKAPI CAMİİ**

Kemerden geçip ilk soldan sapıyoruz, bu yol bizi kısa süre sonra Haliç'e paralel uzanan ana caddeye çıkarıyor. Sağda, hemen Atatürk Köprüsü'nün yanında, güzel Azapkapı Camii'ni görüyoruz; cami ismini köprü'nün diğer tarafındaki Tersane'nin Azap Kapısı'ndan almış. Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa tarafından H. 985'te (1577/8) kurulmuş, Mimar Sinan tarafından yapılmış. Sokollu Mehmet Paşa'nın Hipodrom yakınındaki biraz daha erken tarihli camisi kadar olmasa bile, hoş ve ilginç bir bina. Haliç'in diğer tarafındaki Rüstem Paşa Camii gibi, bir zamanlar dükkânlar olan tonozlu yüksek zemin üzerine inşa edilmiş; kapalı ilk cemaat yerinin altındaki giriş köprü yüzünden sıkışmış, merdivenlerle camiye gidiliyor. Minarenin hem konumu hem de yapısı alışılmadık. İlk olarak minare güney yerine kuzeyde, şüphesiz ki deniz güney duvarının hemen yanında olduğundan ve zemin minarenin ağırlığını taşımayacağından bu konum seçilmiş. Ayrıca binadan ayrık olarak sağlam bir zemin üzerine inşa edilmiş, camiye son cemaat yerinden biraz daha yukarıda olan ve ona bağlanan pitoresk kemer ile bağlanmış, yani minareye son cemaat yerinden geçilebiliyor. İç mekân -neredeyse kare diyebileceğimiz- dikdörtgene yerleştirilmiş sekizgen şeklinde. Kubbe sekiz küçük yarım kubbe ile desteklenmiş, kenarda-



kiler köşedekilerden biraz daha büyük, doğu kenarındaki yarım kubbe mihrabın yer aldığı dikdörtgen çıkıntılı apsisi örtüyor, diğer üç kenarda ise dar galeriler var. Mihrap ve minber ince işli oyma mermerdendir. Anlaşılan bir zamanlar içerisi, Sokollu Mehmet Paşa'nın diğer camisi gibi, İznik çinileriyle kaplıymış, ama bunlar yitmiş ve yerlerine Kütahya çinileri konmuş. Yetmiş yıl önce cami harabe halindeymiş, belediye planlanan Atatürk Köprüsü için camiyi yıkma önerisi sunmuş. Ancak yapılan protestolar Mimar Sinan'ın en ilginç ve önemli eserlerinden biri olan camiyi kurtarmış ve cami restore edilmiş.

Caminin hemen kuzeyinde Sultan I. Mahmut'un annesi Saliha Valide Hatun tarafından H. 1145'te (1732/3) yaptırılmış ünlü Azapkapı çeşmesi vardır, barok ya da rokoko tarzındadır. Cepheden çıkma yapan sebilin parmaklıklı üç penceresinin iki yanında büyük ve görkemli iki çeşme vardır. Çeşmelerin ve sebilin fasatlarının tümü alçak rölyef çiçek desenleriyle kaplanmış ve küçük bir kubbe ile örtülüdür. Yıllarca tam bir harabeyken, yakın zamanda çok güzel restore edilmiştir, ama yazık ki kubbenin yivli kasnağı betondan yapılmıştır. On sekizinci yüzyıl başından kalan çeşmelerin en albenililerinden biridir.

Geri dönüp Galata Köprüsü'ne doğru yürüyoruz, yolumuz üzerinde 1990'larda çevresindeki binalar yıkıldığında açığa çıkan ortaçağ Ceneviz surlarından bir kesit görüyoruz.

## **GALATA BEDESTENİ, RÜSTEM PAŞA HANI**

İki köprünün ortasında dokuz kubbeli büyük bir bina vardır. Burası Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmış Galata Bedesteni'dir. Yaklaşık kare bir binadır, dokuz eş kubbesi dört büyük dikdörtgen paye ile desteklenmiştir, dışarıda bir dizi tonozlu dükkân bulunur. Bazı uzmanlarca yapının on yedinci ya da on sekizinci yüzyıla ait olduğu ileri sürüldüyse de binanın formu, tuğla ve taş dolgu taş işçiliği tipik on beşinci yüzyıl binalarındaki gibidir. Fatih'in Kapalıçarşı'daki Eski Bedesten'i ile kıyaslandığında aynı dönemden olduğu açıkça görülür.

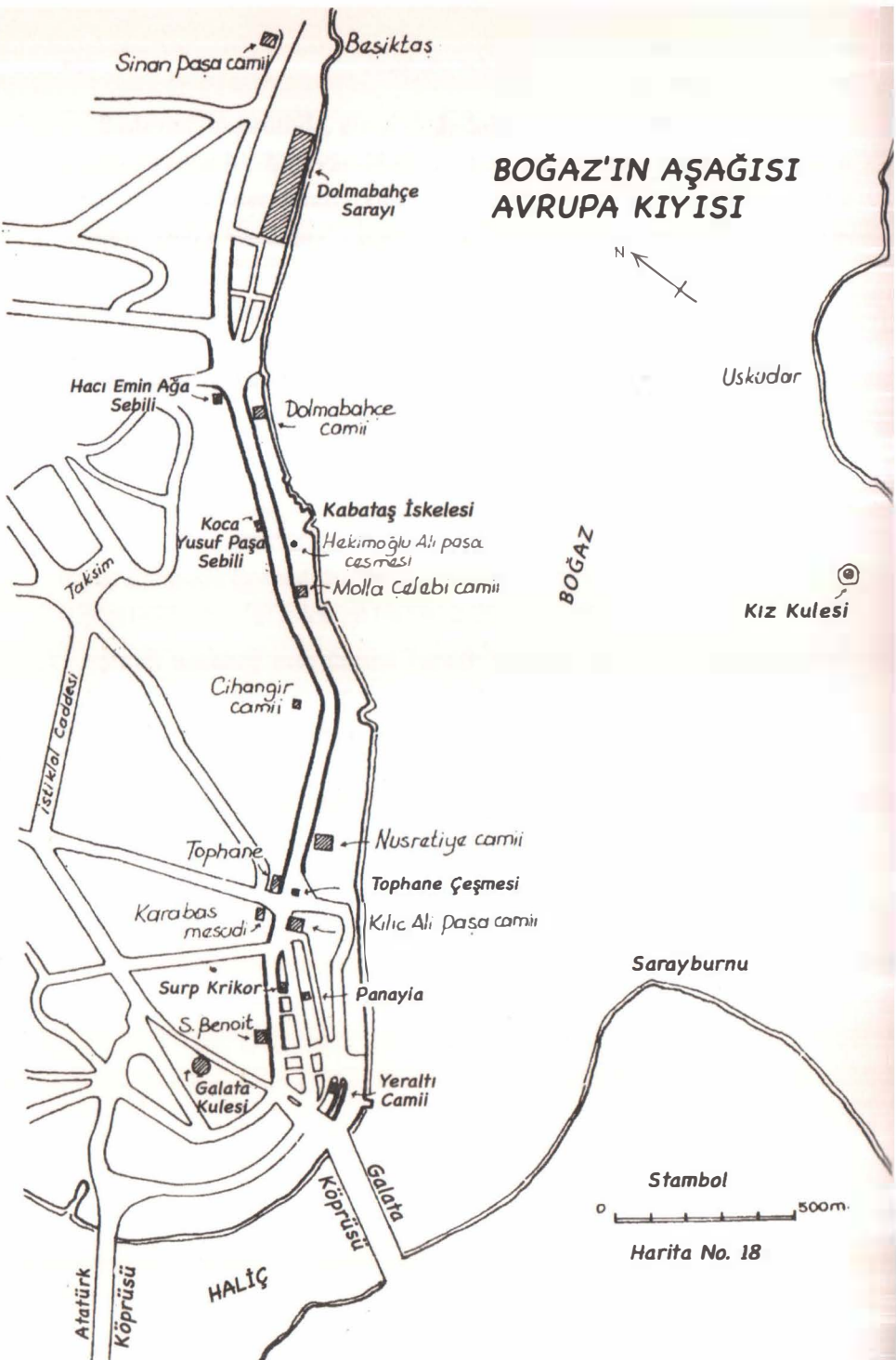
Bedesten'in yanında, girişi doğudaki bir sonraki sokaktan olan güzel ve sıradışı bir han var. Mimar Sinan tarafından Sadrazam Rüstem Paşa için 1550'den hemen önce yapılmış. Gyllius da bu tarihi verir ve 1544'te şehre vardığında hâlâ mevcut olan Latin San Michael kilisesi üzerine kurulduğunu, kendisi şehirden ayrılmadan önce hanı inşa etmek için kilisenin yıkıldığını söyler. Han iki katlıdır, avlusu uzun ve dardır, avlunun ortasından ikinci kata çıkan merdivenler uzanır, hem benzersiz hem de çok hoş bir düzenlemedir. Avlunun alt arkasında beşikmermerler, yukarıdaki galerilerde ise kaşkemerler kullanılmıştır. Bu bina son derece kötü durumda ve bakımsızdır.

Handan ayrılıp Galata Köprüsü'ne doğru ilerliyoruz; buralarda Haliç'e yakın sokaklar ana caddeden daha ilginçtir. (Burada Haliç'in iki kıyısı arasında işleyen motorlar vardır. Galata ve Stambol arasında gidip gelmek için yüzlerce yıl bu yol kullanılmıştır.)

Şimdi Karaköy meydanına vardık, burada Galata'nın bütün yolları köprüye doğru akar. Galata'yı gezmeyi henüz bitiremedik, daha Boğaz tarafı var ama belki de burada durup bir sonraki turumuz için güç toplamalıyız. Hem de buraya gelince köprünün altındaki kafeler, lokantalar bizi çağırır. Köprünün altında oturup akşam güneşinin Galata'yı nasıl güzelleştirdiğini seyredebilir, güneş Stambol'un arkasından batarken eski şehrin minare ve kubbelerle süslü kızıl göğüne bakıp altın gibi parlayan Haliç sularının tadına varabiliriz.



## BOĞAZ'IN AŞAĞISI AVRUPA KIYISI



Stambul

0 500m.

Harita No. 18

## *Boğaz, Avrupa Kıyısı, Karaköy'den Dolmabahçe'ye*

*Kemankeş Mustafa Paşa Camii. Kılıç Ali Paşa Camii. Tophane.  
Fındıklı Camii (Molla Çelebi Camii). Dolmabahçe Sarayı.*

Bugünkü turumuza bir öncekini sonlandırdığımız yerden, Galata Köprüsü'nün Karaköy ucundan başlayacağız. Bu kesitte önemli birkaç eser var, yine de bu turumuz son derece keyifli ve hoş.

Başlamadan önce Galata Köprüsü hakkında biraz bilgi verelim, pek çok turumuza oradan başladık ya da orada noktalandık. Bugünkü köprü 1992 yılında tamamlandı, şu anda Ayvansaray ve Hasköy arasında atıl duran 1910 yapımı köprünün yerini aldı. Köprünün ana kısmı her gün sabah dörtte açılarak gemilerin Haliç'in iki köprü arasında kalan kısmına giriş çıkışı sağlanıyor. (Ciddi karışıklıklar çıktığında Stambol'u şehrin geri kalanından yalıtım için de açıldığı olabiliyor.) Buradaki ilk köprü 1845'te Sultan Abdülmecit'in annesi Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılmış; eski baskı eserlerde bu ahşap ve hoş köprü görülüyor.

### **YERALTI CAMİİ**

Karaköy'ü arkamızda bırakıp vapurdan inmiş ya da vapura yetişmeye çalışan telaşlı kalabalığın arasında yürüyoruz. Vapur iskelesinin 200 metre ilerisinde, sola, bir sonraki caddede tekrar sola dönüyoruz. Biraz ileride sağda Yeraltı Camii'nin garip girişine varmış oluyoruz. Tuhaf, tekinsiz bir yer. Cami muhtemelen Galata Kalesi olan eski bir Bizans kulesi ya da şatosunun tonozlu kilerinde veya bodrumunda yer alıyor. Burası kuşatma zamanı Haliç'in ağzını kapatan zincirin bir ucunun bağlandığı yer. Camiye indiğimizde kendimizi karanlık, dar ve al-

çak bir labirentte buluyoruz; alçak tonozları dokuzarlı altı sıra halinde dizilmiş toplam 54 sütun destekliyor. Caminin arka kısmında iki saha-benin, Sufyan bin Ubayna ve Vahab bin Husayra'nın mezarları var; her ikisi de yedinci yüzyılda, şehir Araplar tarafından ilk kez kuşatılırken burada ölmüşler. Bir Nakşibendi dervişi 1640 yılında mezarlarını rüya-sında görmüş, bunun üzerine Sultan IV. Murat buraya türbe yaptırmış. 1757'de tüm zindan Sadrazam Köse Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilmiş.

### **SAİNT BENOİT KİLİSESİ VE LİSESİ**

Kemeraltı Caddesi'nde kuzeye doğru yürürken caddenin sol tara-fında uzun bir ortaçağ kulesi görürüz. On beşinci yüzyıl Saint Benoit Kilisesi'nden geriye sadece bu kule kalmıştır. Kilise 1427'de Benedik-tenler tarafından kurulmuş, daha sonra Bâbîâlî'deki Fransız sefirleri-nin şapeli olmuş, birçoğu da buraya gömülmüş. Birkaç yüzyıl Cizvitle-rin elinde kaldıktan sonra bu mezhebin geçici olarak dağılması üzerine 1773'te, günümüzde de kiliseyi ellerinde bulundurmaya devam eden Lazaristlere verilmiş. 1804'te buraya bir okul kurmuşlar; bu okul hâlâ şehirdeki yabancı dilde eğitim yapan en iyi okullardan biridir. Özgün kule haricinde mevcut kilise kısmen 1732'den (nef ve güney yan sahn) ve kısmen 1871'den (kuzey yan sahn) kalmıştır.

### **SURP KRİKOR KİLİSESİ**

Caddenin biraz ilerisinde, karşı tarafta Ermeni Surp Krikor Lusavo-riç Kilisesi (Aydınlatıcı Aziz Georg) vardır. Yakınlardaki özgün kilise-nin yol genişletilmesi amacıyla yıkılmasının ardından 1958'de burada yeniden inşa edilmiştir. Yeni bina antik Ermeni mimarisinin başyapıt-larından Eçmiadzin'deki yedinci yüzyıldan kalma ünlü kilisenin rep-likasıdır. Yıkılan eski kilise on dokuzuncu yüzyıla aitti, mimari olarak pek bir özelliği yoktu ama Tekfur Sarayı'nda yapılmış, pek alışılmadık çinileri vardı; bunlar şimdiki kilisenin mahzen mezarına taşınmıştır.

Galata sürprizlerle dolu bir yerdir, pek çok Hristiyan mezhebi barındırır. Mesela Surp Krikor'un yanından girip denize doğru giden olağan ara sokaklarda dolaşırsanız, zamanında Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlıyken şimdi Türk Ortodoks Kilisesi'ne ait üç kiliseye denk gelirsiniz. Bu Türk kiliseleri Anadolu'dan gelen ve Galata'daki üç kilisenin kontrolünü eline alan muhalif rahip Papa Eftim tarafından kendi cemaati için 1924 yılında kurulmuştur, ayinler Rumca değil Türkçedir. Kendisine Patrik I. Eftemios adını veren Papa Eftim Rum Ortodoks Patrikhanesi'yle Milletler Cemiyeti'ne kadar ulaşan bir savaşa tutuşmuştur. Ölümünden sonra yerine sırayla iki oğlu patrik olmuş, ama cemaat günümüze kadar ulaşamamıştır; yine de Galata'daki üç kilise (İoannes Prodromos, Aya Nikola ve Aya Panayia Kafatiani) halen Türk Ortodoks Patrikhanesi'ne aittir. Bu kiliselerin en eskisi olan Aya Panayia Kaffalı (Kırım) Rumlar tarafından 1475 yılında kurulmuştur, ama günümüzdeki kilise 1840'tan kalmadır ve Türk Ortodoks Kilisesi'nin patrikhanesidir; ilk cemaat tarafından Kırım'dan getirilmiş kutsal Bakire Hodegitria ikonu burada muhafaza edilmektedir.

Şimdi Tophane'ye vardık, burası eski Galata surlarının hemen dışıydı; ismini yolun solunda tepeden bakmakta olan tophane binasından almıştır. Bir zamanlar burada küçük ama işlek bir liman varmış; şimdi büyük oranda dolmuş.

## KILIÇ ALİ PAŞA CAMİİ

Yakın çevredeki ilginç eserlerden ilki Mimar Sinan'ın 1580'de Kılıç Ali Paşa için yaptığı camidir. Kılıç Ali Paşa ilk adı Ochiali olan Calabria'lı bir İtalyan'mış, Müslüman olmuş ve Osmanlı donanmasında hızla yükselmiştir, Osmanlı donanmasının ağır yenilgiye uğradığı İnebahtı Savaşı'nda (1571) kahramanlık gösteren birkaç subaydan biridir. Kahramanlığı nedeniyle Sultan II. Selim tarafından kaptan-ı derya yapılmış ve kendisine Kılıç lakabı verilmiştir. İki kez Tunus'a saldırmış, ikincisinde burasını kalıcı olarak İspanyolların elinden almayı başarmıştır. 1587'de öldüğünde arkasında tahmini olarak 500.000 duka altını bi-

rakmıştır. Hammer “Doksan yaşında olmasına rağmen, haremın zevklerinden vazgeçmemiştir ve bir cariyeın kollarında öldü.” der.

Camiye gelince: Mimar Sinan Ayasofya’dan etkilenmiş olmasına rağmen bu büyük eseri doğrudan doğruya kopyalamaktan her zaman kaçınmıştır. Ama bu kez, doksanının üzerindeyken -ya kendi tercihiyle ya da Kılıç Ali Paşa öyle istediği için, bilemiyoruz- bilerek Büyük Kilise’nin küçük bir replikası olan bu camiye tasarlamıştır. Bütün eserleri arasında en başarısızlarındandır. Bunun nedeni pek kolay anlaşılabilir; muhtemelen oranların çok küçük olmasıyla bir ilgisi vardır. Ama bina ağır, basık ve karanlık gözükür; çok sayıdaki lamba bunu değiştirmez, elbette bu Sinan’ın hatası değildir. Ayasofya’nın planından ayrıldığı noktalar şunlardır: kuzey ve güneydeki payelerin her birinin arasında dört yerine sadece iki sütun olması; doğu ve batıda ekoyunlarla çıkıntı yapmaması. Her ikisi de oranların küçültülmesinden kaynaklanmış gibi gözükmeştir, gerçekten de yapıyı özgün plana sadık tasarlamak daha da ağır ve karanlık yapardı. Ancak ekoyun olmaması caminin Ayasofya’nın temel güzelliklerinden birinden mahrum kalmasına sebep olmuştur. Çıkıntı yapan kare apsisteki mihrapta en iyi dönemden İznik çinileri mevcuttur. Batıda ana mekândan dört dikdörtgen paye ile ayrılmış çapraz tonozlu beş açıklıklı bir tür narteks vardır.

Caminin önünde son derece pitoresk çift son cemaat yeri vardır. İçteki alışıldık tiptedir; kubbeli beş açıklık mukarnaslı sütun başlıklı sütunlarla desteklenir; giriş kapısının üstünde H. 988 (1580) tarihini veren kitabe bulunur; onun üstünde de son derece güzel hatla yazılmış ayet vardır, üçgen şeklinde, mukarnaslarla süslenmiş çıkıntılı mermer çerçevenin içine alınmıştır. Dıştaki son cemaat yerinin ise dik bir sundurma çatısı bulunur, batı fasadında on iki, yanlarda üçer sütunla desteklenir, hepsinin sütun başlıkları baklava desenlidir; ortada büyük mermer kapı vardır, sütunlar arasında bronz parmaklıklar bulunur; bütün olarak etkisi çok hoştur.

Kılıç Ali Paşa Külliyesi caminin yanı sıra türbe, medrese ve hamamdan oluşan geniş bir komplekstir. Türbe caminin arkasındaki mezarlık-



tadır; sade ama zarif sekizgen bir yapıdır. Her fasatta iki sıra almalı bir ve iki pencere vardır. Caminin güneydoğu köşesinin karşısındaki medrese neredeyse karedir ve cami gibi o da biraz kasvetlidir, Mimar Sinan'a ait olmayabilir çünkü *Tezkiret-ül Ebniye*'de yer almaz. Şimdi klinik olarak kullanılmaktadır. Hemen medresenin önünde yer alan erkekler hamamı ise artık kullanılmamaktadır. Hamamın planı Sinan'ın yaptıkları içinde benzersizdir. Geniş camekân kapıları iki ayrı soğukluğa açılır, soğukluk alışlageldiği gibi camekân ve hararet arasında değil hararetin her iki yanındadır; her biri farklı boyutlarda kubbeli üç odadan oluşur. Sağdakinden koridorla lavabolara geçilir; karşı tarafta halvetler bulunur. Hararet alışıldık haç formu yerine altıgendir, kemerli altı girintisinin dördünde yıkanma yerleri mevcuttur, diğer ikisi iki soğukluğa açılır. Bu, standart planın ilginç bir çeşitlemesidir, benzerleri Bursa'daki daha eski tarihli birkaç hamamda görülebilir.

Caddenin karşısında, Kılıç Ali Paşa Camii'nin kuzeyinde barok çeşmelerin en ünlülerinden Tophane Çeşmesi vardır. 1732'de Sultan I. Mahmut tarafından yaptırılmıştır. Mermer duvarları bütünüyle alçak rölyef çiçek desenleri ve arabesk ile bezenmiştir, aslı boyalı ve varaklıdır. Kubbeli ve geniş saçaklı hoş çatısı uzun yıllar ihmal edildikten sonra yakın zaman önce restore edilmiştir. Çeşme ve yanındaki cami limanın hareketli ve pitoresk kalabalığıyla birlikte on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda gravür sanatçılarının en sevdiği konulardan biriydi.

Caminin önündeki geniş caddenin batı tarafında, Galatasaray'dan gelen yokuşun dibinde yakın zaman önce güzelce restore edilmiş küçük bir cami vardır. Çok eski ve ahşap kırmaçatılı basit dikdörtgen planın güzel bir örneği olması dışında ilgi çekici bir yanı yoktur. *Hadika*'ya göre 1530'da ölen babüssaade ağası Karabaş Mustafa tarafından kurulmuştur. Uzun süre harabe halinde kalmış, 1962'de yeniden inşa edilmiştir; içi ilgi çekici değildir.

## TOPHANE

Karşıda, yoldan yüksek bir yerde top dökümü için kullanılmış Top-hane binası vardır. Fatih tarafından kurulmuş, Sultan II. Bayezit tarafından genişletilmiş ve geliştirilmiştir. Evliya Çelebi, Alman imparatoru ile sürekli savaşta olan Kanuni Sultan Süleyman hakkında der ki: “Bunlar top tüfeğe sahip olduklarından Süleyman Han da topçular sınıfına rağbet edip memleketin her yerinden ve kâfiristandan ihsan ve paralarla topçular ayartarak ataları Mehmet Han ve Bayezit Han’ın yaptığı tophaneyi yıkarak yeniden bir tophane yaptırmıştır. Onu görmeyenler dev işinin, insan kuvvetinin ve ademoğlunun aklının neye erdiğini bilemez.” Evliya top dökme yöntemlerini ayrıntısıyla anlatarak devam eder. Süleyman’ın tophanesi yıllar önce yitip gitmiştir, günümüzdeki tophane Sultan III. Selim tarafından 1803’te, kuşkusuz orduyu modernize etme girişimlerine bağlı olarak kurulmuştur. Taş ve tuğladan büyük dikdörtgen bir binadır, beş büyük kubbesi üç filpaye ile desteklenir. Caddeden yüksekte bulunan binanın çevresinde Topçu Kışlası’ndan geriye kalan temeller, duvarlar ve kubbeler bulunur. Tophane binası restore edilmiş ve sergi salonu olarak açılmıştır. Caddenin karşısındaki Nusretiye Camii’nin yanında yer alan *ampir* tarzı küçük köşkü Sultan Abdülaziz kışlayı denetlemeye geldiğinde dinlenmek için yaptırmıştır.

## NUSRETIYE CAMİİ

Nusretiye Camii Sultan II. Mahmut tarafından 1822-1826’da yaptırılmıştır, mimarı Krikor Balyan’dır. Krikor Balyan (1764-1831) on dokuzuncu yüzyıl boyunca sultanlara hizmet ederek Boğaz kıyısına camiler ve saraylar yapan geniş Ermeni mimarlar ailesinin atasıdır. Paris’te eğitim görmüştür. Camisi de barok ve *ampir* tarzının harmanıdır, Türk tarzına hayli uzak olmasına rağmen kendince bir cazibesi vardır. Camide geleneksel devasa avlu düzenlemesi terk edilerek onun yerine binanın batı cephesini oluşturan bir dizi iki katlı sarayvari bina kullanılmıştır; böyle bir plan otuz yıl önce Mehmet Tahir Bey tarafın-

dan Beylerbeyi'ndeki Hamidiye Camii'nde kullanılmıştı; ama bu plan-örneğin Dolmabahçe, Yıldız, Ortaköy ve Aksaray'daki- Balyan camilerinin değişmez özelliği olmuştur. Ampul benzeri ağırlık kulelerine, çıkık elmacık kemiği benzeri kubbe kemerlerine, aşırı ince minarelerine (öylesine incelerdi ki yapıldıktan kısa süre sonra çöktüler ve yeniden inşa edildiler) yer yer kullanılmış süslü bronz parmaklıklarına dikkat edin, mermerlerle ve *ampir* çelenklerle dolup taşan iç dekorasyona ve harika barok minbere bakın. Mimar tuhaf olsa da kesinlikle çok atılgandır. Kurucu Sultan II. Mahmut camisine 1826'daki Yeniçerileri tasfiye edişinin hemen ardından bitmesi nedeniyle Nusretiye adını vermiştir ("nusret" zafer, Allah'ın yardımıyla kazanılan başarı, üstünlük demektir) .

Kılıç Ali Paşa ve Nusretiye camileri arasındaki antrepolardan biri müzeye çevrilmiştir. 2004 yılında açılan İstanbul Modern'deki koleksiyon, son dönem Osmanlı ve ilk dönem Türkiye Cumhuriyeti sanatçılarından eserler içerir; bunlar son derece ilginç ve cazip bir ortamda sergilenmektedir.

Nusretiye Camii'nin yakınında, biraz daha yukarıda bölgeye adını veren Cihangir Camii'nin kubbe ve minareleri görülebilir. Ne yazık ki 1890'da Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmış mevcut bina ilgi çekici değildir. Ancak burada daha önce Kanuni Sultan Süleyman'ın 1553'te kambur oğlu Cihangir için Mimar Sinan'a yaptırttığı cami bulunmaktaydı. Şehzade Cihangir'in baba bir kardeşi Şehzade Mustafa 1553'te Kanuni tarafından infaz ettirilince üzüntüden öldüğü söylenir; Şehzade Cihangir diğer kardeşi Mehmet'in Şehzade Camii'nin yanındaki türbesine gömülmüştür. Sinan'ın yaptığı cami 1720'de yanmış, birkaç kez yeniden yapıp yandıktan sonra mevcut çirkin bina inşa edilmiştir. Sultan Abdülhamit kapıdaki kitabede "eskilerinden daha büyük ve daha iyi" olduğunu söyler.

Fındıklı'da ana caddenin Boğaz kıyısında artık Mimar Sinan Üniversitesi'nin bir parçası olan Güzel Sanatlar Akademisi vardır. Akademinin Boğaz kıyısındaki sergi salonunda periyodik olarak sergiler düzenlenir.

## MOLLA ÇELEBİ CAMİİ

Fındıklı'da Mimar Sinan'ın yaptığı küçük Molla Çelebi Camii vardır. Adı geçen molla, âlim ve şair Kadiasker Mehmet Efendi'dir; buraya bir de hamam yaptırmıştır ancak cadde genişletilirken hamam yıkılmıştır. H. 969'da (1561/2) yapılmış bina altıgen tiptedir, ancak burada payeler duvarlara yerleştirilmiştir; aralarında, kuzeyde ve güneyde dört küçük yarım kubbe vardır. Bir başka yarım kubbe de mihrabın bulunduğu çıkıntı yapan dikdörtgen apsisi örter. Cami boğaz kıyısındadır, hem konumu hem zarif hatlarıyla son derece albenilidir.

Burası ve Dolmabahçe arasında üç tane ilgi çekici çeşme bulunur, hepsi cadde genişletilirken özgün yerlerinden kaldırılıp şimdiki yerlerine taşınmışlardır. Cami ile Kabataş İskelesi arasında, Boğaz kenarında Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1732 tarihli oyma mermer çeşmesi vardır; çıkmalı çatısı yeniden yapılmıştır. Yapının iki yüzünde çeşmeler yer alır. Hemen hemen bunun karşısında, yolun diğer tarafında Sultan I. Abdülhamit'in Sadrazamı Koca Yusuf Paşa tarafından 1787'de yaptırılmış çok güzel barok (ya da rokoko) sebil yer almaktadır. Ortada muhteşem çeşme, onun her iki yanında parmaklıklı ikişer pencere, arkada ise ustalıkla oyulmuş, çeşitli mermerlerle kat kat bezenmiş kapı bulunur. Uzun bir kitabe sebilin pencereleri üzerinde friz oluşturur. Ağaçlarla gölgelenen bu sebil kullanımdadır, önünde küçük çayevinin masaları uzanır. Son olarak, tam Dolmabahçe Camii'nin karşısında en belirgin özelliği sebil olan küçük külliye bulunur. 1741'de sipahi Hacı Mehmet Emin Ağa tarafından yaptırılmıştır. Halil Ethem Bey haklı olarak bunun "İstanbul'daki en ilginç on sekizinci yüzyıl sebili olabileceğini" söyler. Beş pencere sebilin simetrik olarak bir tarafında kapı, bir tarafında çeşme vardır; buradan üç parmaklıklı pencere Hacı Mehmet Emin Ağa'nın küçük aile mezarlığına açılır; kendi mezarı ise, çok istisnai bir şekilde, sebildedir. Mezarlığın arkasında bir zamanlar küçük bir mektep varmış, ama restore edilmemiş. Tümü güzelce oyulmuş ve mermerle bezenmiştir. Bu zavallı küçük külliye defalarca yerinden kaldırılıp farklı yerlere taşınmış; hâlâ tamamen restore edilmemiştir.

Şimdi Dolmabahçe'ye vardık, burada Gümüşsuyu Caddesi stadyumun yanından geçip Boğaz yoluna bağlanıyor. Tam bu kavşaktan önce Boğaz kıyısında küçük barok bir cami var, kuzey tarafında Dolmabahçe Sarayı'na varmadan aynı tarzda saat kulesi bulunuyor. Dolmabahçe Camii Bezmialem Valide Sultan tarafından başlatılmış ve 1853'te oğlu Sultan Abdülmecit tarafından tamamlanmış. Bitişindeki saray gibi, Nusretiye'nin mimarı Krikor Balyan'ın torunu Nikoğos Balyan tarafından tasarlanmış. Kötü bir döneme denk gelen bu mimarın eserlerini takdir etmek çok zor. Caminin araba tekeri misali kemerlerini beğenmek mümkün değil; ama ön taraftaki saray benzeri küçük yapının her iki yanına yerleştirilmiş Korint tarzı çok ince iki minarenin bir albenisi var. Caminin kuzeyindeki barok saat kulesi 1854'te Nikoğos Balyan tarafından yapılmış; kesme taştan, 27 metre yüksekliğindeki bu kule Boğaz'ın Avrupa kıyısındaki belirleyici figürlerden biri.

## **DOLMABAHÇE SARAYI**

Şimdi Dolmabahçe Sarayı'na vardık, Boğaz'daki imparatorluk saraylarının açık ara en büyük ve en görkemlisi. Dolmabahçe adı bir zamanlar buranın Boğaz'ın küçük bir koyu, bir limanken doldurularak sultan bahçesi yapılmasından geliyor, bu işleme Sultan I. Ahmet zamanında başlanmış, Sultan II. Osman zamanında tamamlanmış. Daha sonra sultanlar buraya pek çok köşk, yalı yaptırmışlar, sonunda bunlar Divan toplantılarının yapıldığı büyük bir salonu olan saraya dönüşmüş. Dolmabahçe'yi ana meskeni yapan ilk sultan II. Mahmut olmuş, Boğaz kıyısındaki sarayı Topkapı Sarayı'nın kalabalığına göre daha rahat ve daha uygun bulmuş. Sultan Abdülmecit buraya daha büyük ve daha lüks bir saray yaptırmak istediğinde baş mimarı Nikoğos Balyan'ı babası Karabet ile beraber bu işle görevlendirmiş. Balyanlar on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında sultanlara pek çok saray ve cami yapmış mimar bir aile. Dolmabahçe'deki mevcut saray 1854'te tamamlanmış, ancak Sultan Abdülmecit ve ailesi 1856'ya kadar buraya taşınmamış,

sonunda yaklaşık dört yüz yıldır sultanların meskeni olan Topkapı'dan ayrıılıp buraya geçmişler. Dolmabahçe, Yıldız Sarayı'nı tercih eden Sultan II. Abdülhamit dışında daha sonraki tüm sultanların evi olmuş. İmparatorluğun ardından Dolmabahçe devlet konutu olarak hizmet vermiş ve seçkin misafirleri ağırlamış. Atatürk İstanbul'da olduğu zamanlarda burayı Cumhurbaşkanlığı konutu olarak kullanmış ve 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini burada yummuş. Son yıllarda Dolmabahçe tamamıyla restore edilip müze olarak açılmıştır ve şehrin en gözde turistik yerlerinden biridir. Saray turları güneydeki oymalı girişten başlar, saray bahçesinden geçerek sarayın güney kanadına ulaşır.

Sarayın en etkileyici yanı Boğaz tarafındaki beyaz mermerden fasadıdır, binanın uzunluğu 284 metredir ve önünde 600 metre uzunluğunda, duvarı bulunan rıhtım uzanır. Binanın merkezi, devlet dairelerinin ve saray halkının dairelerini ihtiva eden iki kanadın arasındaki büyük saltanat salonudur; bir tarafında selamlık, diğer tarafında harem bulunur. Valide Sultan'ın dairesi veliaht dairesinden geçerek hareme bağlanan ayrı bir kanattaydı, veliaht için ayrı bir harem, diğer şehzadeler için odalar ve sarayın kuzeybatısında kızlarağasının konutu vardı. Ayrıca Dolmabahçe'de yaşayan saray görevlileri için odalar, mutfak, çalışanların yemek yediği imaret, eczane, ahırlar, araba barakaları ve saray muhafızlarının koğuşları mevcuttu. Hepsi 285 oda, 43 büyük salon, altı balkon ve üç kata dağılmış altı hamamdan oluşuyordu. Sultan'ın hamamındaki küvet kaymak taşındandı.

Sarayın iç dekorasyonunu Paris Operası'nı dekore eden Fransız dekoratör Sechan yaptı, bu nedenle Dolmabahçe'nin içi Fransız saray ve köşklarine çok benzer. Sarayı tablolar, duvar ve tavan resimleri ile süslemeleri için çok sayıda Avrupalı sanatçı görevlendirildi; bu sanatçıların, özellikle Zonaro, Fromentin ve Ayvazovski'nin dikkate değer eserlerini hem saraydaki özgün yerlerinde, hem de ana cadde-deki süslü girişin yakınında yer alan Sergi Salonu'nda görmek mümkündür. Sarayın zengin döşemelerinde 4.455 metre kare el-dokuması Hereke halısı kullanılmıştır. Şömineler ve avizeler Bohemya ve Bakara

kristalindendir, toplam 36 avize vardır, Tören (Muayede) Salonu'ndaki dev avize dört buçuk ton ağırlığındadır, dünyadaki en büyük avizedir. Bunlar haricinde 280 Çin, Japon, Avrupa ve Türk porseleni vardır, Türk işi porselenler Yıldız Sarayı atölyelerinde üretilmiştir; ayrıca 156 saat, 500'den fazla gümüş ve kristal şamdan, bir düzine gümüş maltız, sayısız kristal ve gümüş sofra takımı vardı. En gösterişli parça Büyükelçiler (Süfera) Salonu'ndan çıkan, trabzanları Bakara kristalinden bir sütun dizisi oluşturan, üst kısmı yekpare alaca mermerden oyma merdivendir, saraydaki yedi merdiven içinde en gösterişlisi budur.

Sarayın yapıldığı arazi Fatih'in 22 Nisan 1453'te yaklaşık yetmiş gemilik donanmasını karaya çıkarttığı yer olarak tarihte önemli bir yer işgal eder. Gemiler tekerlekli platformlarla yokuş yukarı Pera'ya taşınmış, buradan da Kasımpaşa vadisinden geçirilip Haliç'e indirilmiş; böylece Haliç'in ağzını kapatan zinciri aşmışlar. Fatih'ten sonra burası saltanat bahçesi olmuş; Evliya Sultan I. Selim'in buraya bir köşk yaptırdığını söyler; Gyllius zamanında burası Saltanat Bahçesinin Küçük Vadisi (*Vallicula Regii Horti*) olarak biliniyordu. Sultan I. Ahmet limanı doldurmaya başlayan ilk kişi oldu, bahçeyi genişletmek istiyordu, doldurma işlemi oğlu Sultan II. Osman zamanında da devam etti. Evliya şöyle anlatır: "Sultan Osman fermanıyla bütün Osmanlı donanması, bütün tüccar gemilerinin sandalları, filika ve firkateleri, İstanbul'un 20.000 pereme, kayık ve mavunaları bütün gemilerini taşlar ile doldurup Dolmabahçe önündeki denize dökerek bir liman gibi bir boğaz iken tam 400 arşın denizi doldurdular ve ismine Dolmabahçe dediler."

Turumuzu burada noktalıyoruz. Dolmabahçe'nin önündeki meydana dönüp stadyumun solundan yokuş yukarı çıkan Ayazpaşa'dan Taksim'e dönebiliriz.





# BOĞAZ (ÜST)

Karadeniz

Yom Burnu

Rumeli Feneri

Symplegad'lar

Kabakoz limanı

Anadolu Feneri

Cakal limanı

Garipçe

Poyraz burnu

Fil burnu

Büyük liman

Keçili limanı

Altinkum

Rumeli kavağı

Yoros Kalesi

Anadolukavağı

Yuşa Tepesi

Tokat deresi

Sarıyer

Büyükdere

Kireçburnu

Tarabya

Selvi burnu

Hünkâr iskelesi

Beykoz

Sultaniye deresi  
İncirköyü

Paşabahçe

Yeniköy

İstinye

Çubuklu



Belgrad Ormanları

4 km.

Harita No. 19b



## Boğaziçi

*Boğaziçi, Tarihi ve Mitolojisi. Boğaziçi Köyleri ve Camileri Yalılar. Saraylar ve Hisarlar. Belgrad Ormanları ve Su Kemerleri. Boğaz'ın Yukarısı.*

Son turumuzun başlangıç noktası ilk turumuzdaki gibi Galata Köprüsü. Buradan vapura binip Boğaziçi'ni dolaşacağız. En güzel turumuz en sona sakladık, şüphesiz ki Boğaziçi kıyıları İstanbul'un eşsiz güzelliğidir.

Boğaziçi tarihi "İnakhos'un kızı, Zeus'un sevgilisi" İo ile başlar, Zeus İo'yu Hera'dan saklamak için genç bir ineğe dönüştürür. Kıskanç Hera'nın atsineği tarafından kovalanırken İo Avrupa ve Asya'yı birbirinden ayıran sulara dalar ve böylece buraya ismini verir: Bosphoros, İnek Geçidi. Boğaziçi'nin tarihiyle ilgili anlatılan bir sonraki söylence ise Karadeniz kıyısındaki Kolkhis'e Altın Post'u aramaya giden Argonot'ların Boğaz'dan geçişidir. Biz de Boğaziçi'ndeki bu gezimizde antik ve yerel geleneğin İason ve kahraman mürettebatı ile ilişkilendirdiği pek çok noktada duracağız.

Boğaziçi ile ilişkilendirilen ilk gerçek tarihî olay İskitlere karşı sefere çıkan Darius'un büyük ordusuyla MÖ 512'de buradan karşıya geçiştir. Bu tarihten itibaren Boğaz MÖ 667'de güney ucunda kurulan şehrin tarihi üzerinde çok önemli, hatta hayati rol oynamıştır; Gyllius'un incelikte belirttiği gibi, Boğaz "Bizantion'un ilk yaratıcısıdır, şehrin kurucusu Byzas'tan daha büyük ve daha önemlidir." Sonra da "bütün boğazlardan üstün bu Boğaz"ın en önemli üstünlüğünü şöyle özetler: "Boğaziçi bir anahtarla iki dünyayı, iki denizi açar, kapar."

Boğaziçi kabaca 30 kilometre uzunluğundadır, kuzey-kuzeydoğudan, güney- güneybatıya doğru akar, genişliği en dar noktasında 700

metre ve en geniş noktasında üç buçuk kilometredir. Ortalama derinliği 50-75 metre arasındadır, ama bir noktasında derinlik 100 metreye varır. Üst akıntı Karadeniz'den Marmara'ya doğru saatte üç-beş kilometre hızdadır, ama kıvrımlarla dolu kıyının girintilerinde ters akıntı ve anaforlar oluşur. Çok şiddetli bir rüzgâr da üst akıntının yönünü değiştirip kuzeye çevirebilir, bu ters yöndeki anaforların da yönünü etkiler. Yaklaşık 40 metre derinlikte Marmara'dan Karadeniz'e doğru *kanal* denilen alt akıntı vardır. Ancak hemen Boğaz'ın ağzındaki eşik bu suların Karadeniz'e girişini engeller; alttaki bu daha yoğun ve daha tuzlu sular üstteki sularla karışarak üst akıntı ile Marmara'ya döner. Alt akıntı bazen ağlarını kanala kadar indirmiş balıkçı kayıklarını güneye doğru akan üst akıntının ters istikametinde kuzeye doğru çekebilecek kadar güçlüdür.

İstanbul'u özellikle yazın ziyaret edenler Boğaziçi'nin sularının tehlikeli olabileceğine inanmakta zorlanır. Kıyılarını çevreleyen tepelerden bakıldığında, kıvrılan, daralan, genişleyen bu sular bir göl, ya da göller silsilesi gibidir; Karadeniz'den Marmara'ya doğru olan hızlı akıntı onu nehir gibi algılamamıza da sebep olur. Ama farklı farklı yönlerdeki değişken akıntıların, seyrini destekleyen ya da engelleyen çeşit çeşit rüzgârları, onu sarıp sarmalayan kesif sisi, hatta çok ender de olsa buzlarla dolduğunu görmüş birisi bilir ki o söz geçirilemez denizin parçasıdır. Burada Belisarius tüm gemileri parçalayan -Moby Dick gibi- yenilmez balina Porphyry ile savaşmış, burada Gyllius hayatında gördüğü en büyük köpekbalığına rastlamıştır; şimdi bile şanslı bir günümüzde dalgaların arasında zıplayan yunus sürüleri görebiliriz. Uluslararası deniz yolu olduğu için, Boğaziçi'nde gündüz ve gece yoğun bir trafik vardır; yük gemileri, petrol tankerleri, transatlantiklerin yanı sıra yerel vapurlar ve balıkçı tekneleri de ona renk katar. Boğaz'daki keskin ve beklenmedik kıvrımlar, akıl ermez akıntılar, zaman zaman çıkan fırtınalar ve yoğun sis geçişi çok zor kılabilir. Neredeyse her yıl Boğaz'da gemiler birbiriyle çarpışır ya da kıyıya çarparak, yalılardan birine hasar verir. Boğaz'ın eski sakinleri gece bir gümbürtüyle uyandıklarını, gözlerini açıp evlerinin içinde bir tanker burnuyla karşılaştıklarını, başıboş bir

vapurun kitaplığa daldığını ya da sakın sakın yemek yerken bir uskuna direğinin pencereden girip masayı devirdiğini anlatır.

Boğaz'ın her iki kıyısında da yer yer koylar ve limanlar vardır, genel olarak bir taraftaki koy diğer tarafta bir çıkıntı ya da burna denk gelir. Koyların çoğu tepelerin arasındaki vadilerin ağzındadır, bu vadilerin pek çoğunda da Boğaz'a akan dereler vardır. Aralarında büyük akarsular olduğunu söylemek güçtür; sadece Avrupa ve Asya'nın Tatlı Sularına dere denebilir. Her iki kıyıda sıra sıra tepeler görülür, ama hiçbirisi çok yüksek değildir; en yüksekleri her ikisi de Asya tarafında bulunan 262 metrelik Büyük Çamlıca ve 201 metrelik Yuşa Tepesi'dir, özellikle Boğaz'ın yukarı tarafında denize sarp kayalıklarla indikleri için, olduklarından daha yüksek görünürler. Birbirini takip eden köylere ve zaman zaman meydana gelen orman yangınlarına rağmen, her iki taraf da yeşildir; özellikle selviler, fıstıkçamları, çınarlar, atkestaneleri, çitlembik ağaçları ve erguvanlar yoğundur. Baharda erguvanların kırmızı-mor çiçekleri, her yanı saran morsalkımların erguvani, atkestanelerinin şamdan benzeri kırmızı ve beyaz çiçekleriyle birleştiğinde, bülbüllerin ve karatavukların şarkıları etrafa yayıldığında Boğaz'ın eşsiz güzelliği doruklarına varır.

Genel bilgileri burada kesip bu büyüleyici güzelliği Boğaz vapurunun güvertesinden keşfetmeye başlayalım. Ama Boğaz vapurları kaprislidir, bilinmez neden, iki kıta arasında mekik dokurlar. Bu nedenle biz vapurun rotasına sadık kalmadan Avrupa kıyısı boyunca yukarı çıkıp Asya kıyısından aşağı doğru inmişiz gibi anlatacağız.

## BEŞİKTAŞ

Şimdi şehrin bir parçası da olsa, Boğaz'ın Avrupa kıyısındaki ilk köy Beşiktaş'tır; son turumuzda ziyaret ettiğimiz Dolmabahçe'nin biraz ilerisindedir. Beşiktaş isminin nereden geldiğine dair pek çok açıklama vardır, ama en muhtemeli Yunanca Diplokionion olarak bilinen kıyının yakınındaki Teb granitinden görkemli İkiz Sütun'un Türkçe uyarlama-

sından gelmiş olmasıdır. Bizans zamanında burada ünlü Aya Mamas Kilisesi, bir liman, bir kraliyet sarayı ve hipodrom vardı. Bunların hepsi geride hiçbir iz bırakmadan yitip gitmişlerdir, ama hâlâ ilgimizi çekecek birkaç Osmanlı eseri mevcuttur.

Bunlardan ilki ünlü imparatorluğun en parlak döneminde yaşamış olan Kaptan-ı Derya Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbesidir. Mimar Sinan'ın ilk eserlerindendir, kapının üzerindeki kitabede H. 948 (1541/2) yılına tarihlenir. Yapı sekizgendir, iki sıra penceresi vardır. Üst sıradaki renkli camlar son zamanlarda eklenmiştir; kubbe pas rengi zemin üzerine beyaz arabesk bezemelerle yeniden boyanmıştır. Üç sanduka türbenin ortasında durur, dışarıdaki küçük bahçede güzel mezar taşları vardır.

Batıda Barbarossa, Kızıl Sakal diye bilinen Hayrettin Paşa 1546'da ölmüştür, ölümünün dört yüzüncü yılı anısına türbesine bakan meydana bir heykel dikilmiştir. Şehirdeki en güzel heykellerden biridir, Zühtü Müridoğlu'nun canlı ve enerjik bir eseridir. Arka tarafında Yahya Kemal'in şu dizeleri yer alır:

*Deniz ufkunda bu top sesleri nereden geliyor?  
Barbaros, belki, donanmayla seferden geliyor!  
Adalar'dan mı? Tunus'dan mı, Cezayir'den mı?  
Hür ufuklarda donanmış iki yüz pare gemi  
Yeni doğmuş aya baktıkları yerden geliyor;  
O mübarek gemiler hangi seherden geliyor?*

Yahya Kemal Beyatlı (1884-1958) modern Türk şiirinin G.K. Chesterton'udur denebilir, başka açılardan da Chesterton'u anımsatır; Bebek'teki kafelerde hayranları tarafından çevrelenmiş olarak oturur, bol bol bira ve rakı içerdi; bu kitabın yazarlarından biri de birkaç sefer bu hayran kitlesinin içinde yer aldı.

Barbaros türbesinin karşısında tuğla ve taştan bir cami vardır, bu da Mimar Sinan'ın eseridir. Sadrazam Rüstem Paşa'nın oğlu, Kaptan-ı

Derya Sinan Paşa tarafından yaptırılmıştır. Şadırvanın ve giriş kapısının üzerindeki kitabeler H. 963 (1555/6) yılını verir, demek ki cami kurucusunun ölümünden iki yıl sonra tamamlanmıştır. Mimari açıdan ilginçtir, ama pek çekici değildir. Planı temelde Edirne'deki Üç Şerefeli Cami'nin (1447) bir kopyasıdır. Merkezî kubbesi biri doğu duvarına dahil edilmiş altı kemere oturmuştur; diğer beş kemer batıda iki, kuzeyde ve güneyde birer olmak üzere dört altıgen paye tarafından taşınır; payelerin arkasında her birinin iki kubbeli açıklığı olan yan sahinler vardır. Buraya kadar plan hemen hemen Üç Şerefeli Cami'yle aynıdır, ama o camide batı payeleri batı duvarına dahil edilmişken, Sinan beş açıklıklı bir tür narteks eklemiştir; ortadaki açıklık çapraz tonozlu, yanlardaki dördü ise kubbelidir. Oranlar çok iyi değildir, içerisi basık ve ağır gözükür. Aynı şey avlu için de geçerlidir, son cemaat yeri kubbeli değil, sundurmalıdır ve çatı eğimi oldukça diktir; avlunun üç yanını medrese hücreleri çevreler. Belli ki Sinan başka bir yapıyı kopyalamaktan hoşlanmamaktadır; Ayasofya'nın minyatür kopyası olan Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii ve Üç Şerefeli Cami'nin kopyası olan bu cami işleri içerisinde en başarısız olanlarıdır.

Beşiktaş'ta ikisi de Panayia'ya (Kutsal Bakire) adanmış iki Rum kilisesi vardır. Her iki kilisenin mevcut binaları on dokuzuncu yüzyılın ortalarından kalmadır. Bir de 1655'ten beri burada olan Ermeni Surp Astvadzadzin Kilisesi vardır; mevcut binası 1856'da yapılmış, 1987'de restore edilmiştir.

Vapur iskelesinin hemen solunda Deniz Müzesi yer alır. Müzenin bahçesinde bir dizi antik top durur, pek çoğunu Osmanlı donanması Akdeniz'i Türk gölü haline getirmişken ele geçirmiştir. Müzedeki en ünlü parça büyük Osmanlı kaptanı, kaşif ve haritacı Piri Reis'in on altıncı yüzyılda çizdiği Kuzey Amerika'yı gösteren haritadır. Müzede Türk denizcilik tarihinin, Osmanlı'dan günümüze kadar her döneminden parçalar sergilenmektedir. Ayrı bir binada sultanların Boğaz ve Haliç kıyısındaki saray ve yalılarına gidip gelirken kullandıkları güzel pazar kayıkları koleksiyonu bulunur.

## ÇİRAĞAN SARAYI

Beşiktaş'ın yaklaşık beş yüz metre ilerisinde vapur Kempinsky, Çırağan Palas Otel'i'nin önünden geçer. 1987 yılında tamamlanan bu otel Çırağan Sarayı'nın yerine inşa edilmiştir, deniz tarafındaki fasadı sarayın özgün fasadıdır. Çırağan Sarayı Sultan Abdülaziz saltanatında inşa edilmiş, 1872'de tamamlanmıştır. Sultan 4 Haziran 1876'da, tahttan indirilmesinden beş gün sonra ölmüştü. Ölümü resmen intihar olarak açıklandıysa da şüphe uyandırıcı sebepler nedeniyle pek çok çağdaşı öldürüldüğüne kanaat getirdi. Yeğeni ve halefi Sultan V. Murat tahta çıktığında akli dengesi yerinde olmadığı için tahttan indirildi ve yerine kardeşi Sultan II. Abdülhamit geçti. Abdülhamit Dolmabahçe ya da Çırağan yerine Yıldız Sarayı'nı tercih etmişti. 1908 anayasası ilan edildikten sonra, Çırağan restore edildi ve Türk Parlamentosuna hizmet verdi. Ocak 1910'da saray yangında tahrip oldu, geriye sadece Boğaz'a bakan siyah fasadı kaldı, otel olarak açılırken de bu fasat restore edildi.

## YILDIZ SARAYI VE PARKI

Çırağan Palas Otel'i'nin biraz ilerisinde Yıldız Parkı'nın girişi vardır; park Yıldız Sarayı'nın arazisidir. Park girişinin hemen ilerisinde Sultan Abdülmecit'in 1848'de yaptırdığı Mecidiye Camii bulunur; gotik taklidi tuhaf, çirkin bir minaresi vardır. Bahçelerin kuzeydoğu köşesinde, parkın üst girişinin hemen dışında ise 1886'da Sultan II. Abdülhamit tarafından yaptırılmış Hamidiye Camii yer alır.

Çırağan bahçeleri olarak bilinen bu bahçelerden Osmanlı tarihinde ilk kez Sultan IV. Murat'ın (s. 1623-1640) saltanatında bahsedilir, bunları kızı Kaya Sultan ve eşi Melek Ahmet Paşa'ya bağışlamıştır. Çırağan bahçeleri Sultan III. Ahmet'in (s.1703-1730) saltanatında meşhur olmuştur, Lale Sultanı bunları damadı Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'ya bağışlamıştır. İbrahim Paşa her yıl Nisan'da ilk dolunay gecesi sultan ve maiyetini Çırağan bahçelerinde bir dizi parti ile ağırlamıştır, bu dönem Türk tarihinde Lale Devri olarak bilinir. Buraya inşa edilen



ilk imparatorluk yapısı Sultan III. Selim'in (s.1789-1807) annesi Mihrişah Sultan için yapılmış köşktür, ama günümüze kadar ulaşamamıştır. Yıldız Sarayı Sultan II. Mahmud (s. 1808-1839) döneminde ilk kez şekil almaya başlamıştır, bugün gördüğümüz yapılar bu dönemle Sultan II. Abdülhamit (s. 1876-1909) dönemi arasında kalan zamana tarihlenir, çoğu da Sultan II. Abdülhamit zamanına aittir.

Yıldız Parkı'na ya Boğaz'daki yoldan ya da yukardan, Barbaros Bulvarı'ndan ayrılan bir yoldaki kapıdan (Dağ Kapısı) girilir. İki durumda da park boyunca yürümek mümkündür, bu Boğaz'ın Avrupa tarafında kalan son yeşil alandır. Şimdi kafe olarak hizmet veren Malta Köşkü ve Çadır Köşkü, çay salonu olarak kullanılan Lale Sera ve Yeşil Sera dahil olmak üzere buradaki köşkler ve seralar Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu tarafından restore edilmiştir. Malta Köşkü'nün terasındaki kafe harika bir ortamda yer almaktadır, yeşillikler arasından görünen romantik Boğaz manzarası zamanında Boğaz'ın ne kadar güzel olduğunu düşündürür.

Yıldız Sarayı'ndaki en büyük ve en ilginç yapı Şale'dir, İsviçre dağ köşklarine (*chalet*) benzediği için bu adı almıştır. Biri 1889'da, diğeri 1898'de inşa edilmiş iki binadan oluşur, ikincisi Art Nouveau tarzı mimariyi Stile Floreal adıyla İstanbul'a getiren İtalyan mimar Raimondo d'Aronco'ya aittir. Şale'nin yaklaşık elli odası vardır; bunların en büyüğü ve görkemlisi tavanı altın yapraklarla bezeli Kabul Salonu'dur; diğer görkemli odalar Sedefli Salon ve Sarı Salon'dur. Şale seçkin misafirler için konuk evi olarak kullanılmıştır, bunlardan biri de 1895'de Sultan II. Abdülhamit'i ziyaret ederek Almanya-Osmanlı ittifakı kuran Kaiser II. Wilhelm'dir. Şale yakın zamanda restore edilmiş, müze olarak halka açılmıştır.

## YAHYA EFENDİ TÜRBESİ

Yıldız Parkı'nın girişinden birkaç metre ileride dik ama kısa bir yokuş Kanuni Sultan Süleyman'ın süt annesinin oğlu Yahya Efendi'nin pi-

toresk türbesine uzanır. Burası 1570'te, muhtemelen Yahya Efendi'nin ölümünden kısa bir süre önce Mimar Sinan tarafından yapılmış türbe ve medreseden oluşan küçük bir külliye'dir. Şimdi on dokuzuncu yüzyıldan kalma ahşap yapılarla çevrelenmiştir ve medreseden geriye kalanları ayırt etmek zordur, ama en azından dershanesi bozulmamış gözükmektedir. Türbe parmaklıklı açıklıkla barok ahşap çatılı küçük ahşap camiye bağlanır. Etrafındaki binalar kadar çevresi de son derece pitoresktir, mezar taşları hoş korunmuş içine dağılmıştır, ağaçların arasından beklenmedik bir anda Boğaz gözlerimizin önünde belirir. Buranın görünüşü yüzyıllardır değişmemiş gibidir. Evliya burayı şöyle anlatır: "Denize bakan yüksek bir tepenin üstünde yüksek bir kubbe içinde gömülüdür. Dört köşe duvarının dört tarafında yüz binlerce âşik hattatların çeşit çeşit beyitleri, şiirleri ve hatları yazılmış bir türbedir." Burası çok makbul kabul edilen bir türbedir, her zaman insanlar akın akın gelerek dua ederler.

## ORTAKÖY

Boğaz'ın Avrupa kıyısındaki bir sonraki köy Ortaköy'dür; neyin ortası olduğu kesin değildir, Boğaz'ın ortasında yer almaz. Burada Bizans zamanında Aya Fokas Kilisesi varmış ve köy on altıncı yüzyıla kadar bu azizin adıyla anılmış; buradaki modern Rum Kilisesi de aynı adla anılır.

Ortaköy'ün ana caddesinde uzun süre görmezden gelinmiş tarihi bir hamam vardır; Mimar Sinan tarafından Hüsrev Kethüda için yapılmıştır. Yakın zamanda restore edilmiş ve kafe olarak hizmete açılmıştır. İçerisi ilginçtir, Sinan'ın diğer hamamlarına benzemez. Modern galerilerle biraz değişmişse de, alışıldık formdaki camekândan geçilen soğukluğun merkezî alanı her biri beşik tonozlarla örtülmüş farklı büyüklükte iki bölümden oluşur. Bir uçta lavabolar, diğerinde usturalıklar vardır. Merkezî alandan hararete geçilir; hararet alışıldık büyük kubbeli haç formu yerine her biri yaklaşık aynı büyüklükte, kubbeli dört alandan oluşur; ilk ikisi geniş bir kemerle birbirine bağlıdır, ortada gö-

bektaş'ı yerine duvar tarafında mermer basamak vardır, burada kurnalar bulunur. Bu bölümün ardındaki iki halvet odasının kubbeleri biraz daha büyüktür. Ayrıca yan tarafta, basamaklı mekânın açıldığı beşik tonozlu bir halvet daha vardır. Bu tür bir düzenleme daha eski ve daha küçük hamamlarda görülür, ama buradaki alan bu düzenlemeyi gerektirmeyecek kadar geniştir. Hamam, kadınlar ve erkekler kısmı birbirinin eşi olan bir çifte hamamdır.

Ortaköy İskelesi'nin biraz ilerisindeki burunda çok çarpıcı bir cami yer alır; Arseven güzel bir yakıştırmayla, bu caminin Marmara'dan gelen denizcilere "Boğaz'dan kem gözleri kovmak için yerleştirilmiş bir maşallah gibi görüldüğünü" söyler. Daha eski bir caminin arazisine 1854 yılında Sultan Abdülmecit tarafından yaptırılmıştır, mimarı Dolmabahçe'deki cami ve sarayı yapmış olan Nikoğos Balyan'dır. Ama bu cami diğer ikisinden çok daha güzeldir; her ne kadar mimarın tüm yapılarındaki gibi farklı farklı tarzların tuhaf bir harmanı olsa da, büyük kubbe kemerlerinin alınlık tablalarının dalgali duvarlarında gerçekten barok bir enerji ve hareket vardır.

Caminin yakınında, sahil yolunda Aya Fokas'a adanmış kilise bulunur. Kilise 1856 yılında yapılmıştır, ama cemaatin Bizans zamanına dayandığı kesindir. Yolun bir blok ilerisinde, kilise ile aynı tarafta Etz Ahayim (Hayat Ağacı) Sinagogu vardır. Özgün sinagog Bizans zamanına tarihlenir, mevcut bina 1913'te yapılmıştır. Ortaköy'de bir de 1837-8 tarihli Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi bulunmaktadır.

## BOĞAZ KÖPRÜSÜ

Ortaköy'ün hemen dışındaki ilk Boğaz Köprüsü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ellinci yıldönümünde 27 Ekim 1973'te açılmıştır. O zaman dünyadaki dördüncü en büyük asma köprüydü. İki ayak arasındaki uzunluğu 1074 metredir (Hudson Nehri'ndeki George Washington köprüsünden yedi metre daha uzundur), köprü yolunun denizden yüksekliği ise 64 metredir. Ne kadar şaşırtıcı olsa da, yeni

köprü kablolarının eğimi, ince taşıt yolu ile Boğaz'ın güzelliğine güzel-lik katmıştır.

## KURUÇEŞME

Avrupa kıyısındaki bir sonraki köy olan Kuruçeşme son yıllara kadar kömür, kum ve moloz yığınlarından görülmezdi, şimdi bunlar gitti ve Boğaz'a eski güzelliğini kazandırma amaçlı program doğrultusunda buraya güzel bir park ve kordon yapıldı. Köyde üç eski kilise vardır, ikisi Rum biri Ermeni kilisesidir. Rum kiliseleri Aya Dimitri ve Aya Yani'nin bahisleri ilk kez 1684 yılında geçmektedir. Aya Dimitri'nin mevcut binası 1798, Aya Yani'ninki 1834 tarihli. Her ikisinde de ayazma vardır, Aya Dimitri'nin ayazması Bizans zamanına tarihlenir. Ermeni Surp Haç Kilisesi Bizans zamanından kalmış olabilir, ancak mevcut bina Garabet Balyan tarafından 1834'te inşa edilmiştir. Kıyıda ki ahşap cami ve önündeki güzel çeşme on sekizinci yüzyılda Tezkireci Osman Efendi tarafından yaptırılmıştır.

## ARNAVUTKÖY

Arnavutköy'de Boğaz boyunca görebileceğimiz en hoş limanlardan biri vardır. Deniz tarafına yalılar sıralanmıştır. Kıyıda ki en eski yapı 1820-1830'da yapılmış olan, seçkin arkeolog Halet Çambel'in kırmızı yalıdır. Kıyıda pek çok balık lokantası yer alır.

Köydeki iki Rum kilisesinin hâlâ cemaatleri mevcutsa da, oldukça küçüktür. Bugünkü durumuyla ikisi de on dokuzuncu yüzyıldan kalmadır. Kıyıya yakın olan Taksiarhi Kilisesi başmelekler Mikail ve Cebraile, yukarı köydeki kilise ise Peygamber İlyas'a (Profitis Elias) adanmıştır. Her ikisinin de ayazması vardır. Kıyıda ki büyük Tefikiye Camii 1831'de Sultan II. Mahmut tarafından yaptırılmıştır, neoklasik tarzdadır.

Arnavutköy'ün iç kısmı, özellikle arka sokaklar ve tepeden yukarı doğru çıkan yollar oldukça hoş ve pitoresktir - hele dar arka sokaklar-

dan, patikalardan geçip tepelere tırmanır, vadilere inerseniz! Tepede 1871’de Amerikan Kız Okulu olarak kurulmuş Robert Kolej’in binaları vardır. Amerikan Kız Koleji Türkiye’deki bu tür ilk modern kız lisesidir, ülkenin tarihinde öncü rolü üstlenmiş pek çok kadın burada yetişmiştir, bunlardan en ünlüsü Halide Edip Adivar’dır. 1971’de, yüzüncü kuruluş yılında Boğaz’ın biraz ilerisindeki Robert Kolej’in erkek lisesiyle birleşmiş ve Arnavutköy’deki yerinde Robert Koleji olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Köyün ucundaki Akıntı Burnu 100 metrenin üstündeki derinliğiyle Boğaz’ın en derin noktasıdır. Burada akıntı o kadar güçlüdür ki, seyir halindeki vasıtaların burnu dönmesini zorlaştırır. Anlaşılan bu iş yengeçlere de zor geliyor, burada karaya çıkıp yollarına yürüyerek devam ediyorlardı; çünkü Gyllius kendini desteklemeleri için Dionisios Byzantius ve Aelian’dan alıntı yaptıktan sonra “Yengeçlerin uzun geçidinden taşların aşındığını gözlerimle gördüm” der ve ekler: “Kaldı ki gözlerimle görmeseydim bile, taşların yengeçlerin sert kısıkaçlarıyla aşınmasının gerçek olamayacağını düşünmezdim, çünkü karıncaların ayaklarıyla aşındırarak oyuk açtıklarını ve yol yaptıklarını görüyoruz.”

Akıntı Burnu’nu dolaşp, Boğaziçi’nin en güzel yerlerinden Bebek Koyu’nun sakin sularına varıyoruz. Burada ağaçların yeşili denizin mavisi ile kaynaşıyor, fıstık çamları ve selvilerle kaplı tepelerden koya yeşil ışıklar vuruyor. Köyden hemen önce deniz kenarında eski Mısır Elçiliği’ni ve iskeleden hemen sonra 1913’te Türk mimarisinin neoklasik ekolünün lideri Kemalettin Bey tarafından yapılmış camiyi görüyoruz. Çoğu binası gibi biraz ruhsuz ve sıkıcı, ama yine de çevreye hoş bir hava katıyor. Köy hâlâ çekici, ama mantar gibi çoğalan restoranlar, kafeler ve barlarla giderek cazibesini kaybediyor. Arka sokaklarda Osmanlı zamanından kalma birkaç ahşap ev hâlâ mevcut; en eskisi 1751 tarihli Kavafyan Konağı. Ayrıca on dokuzuncu yüzyılın ortalarından kalma Aya Haralambos Kilisesi var; eski zamanlarda burası Athos Dağı’ndaki İviron Manastırı’na bağlıydı.

## BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ

Bebek ile bir sonraki köy Rumeli Hisarı arasındaki tepede 1971 yılında kurulan Boğaziçi Üniversitesi'nin binaları vardır. Bunlar eskiden Robert Kolej'in binalarıydı. Robert Kolej 1863 yılında Florence Nightingale'in Üsküdar'daki hastanesinde ekmek pişirip çamaşır yıkayan Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin tarafından kurulmuştur. Koleje kurulması ve işletilmesi için gerekli fonları sağlayan Amerikalı hayırsever Christopher Robert'in adı verilmiştir. Kolej 108 yıllık eğitim hayatı boyunca hem seçkin hocaları barındırmış hem de önemli şahsiyetler yetiştirmiştir. Profesörlerinden pek çoğu şehrin eski eserleriyle ilgilenmişlerdir, bazılarının eserlerinden bu rehberin hazırlanmasında yararlanılmıştır. Bunlardan en önemlisi Alexander van Milligen'in (1840-1915) hâlâ konularında temel kitaplar olan *The Walls Of Constantinople* [İstanbul Surları] ve *Byzantine Churches in Constantinople* [İstanbul'daki Bizans Kiliseleri] adlı eserleridir. Büyük oranda Milligen'in cömertliği sayesinde Üniversite'nin kütüphanesi şehir hakkında, yabancı gezginlerin ender bulunan eski kitapları da dahil olmak üzere önemli ve geniş bir koleksiyona sahiptir. Robert Kolej-Boğaziçi Üniversitesi mezunları arasında iki Bulgar başbakanı ve iki Türk başbakanı (Bülent Ecevit ve ülkenin şimdiye kadar tek kadın başbakanı olan Tansu Çiller) vardır.

Üniversitenin konumu muhteşemdir, terasında Boğaz'ın en güzel kısımları gözler önüne serilir. Terasın hemen altında yıllarca Robert Kolej'de hocalık yapmış ünlü şair Tefik Fikret'in (1867-1915) evi vardır. Şimdi adına müzeye çevrilmiş eve Aşiyân denmektedir; Aşiyân mezarlığının yanından Üniversite'ye çıkan yolun sol tarafındadır. Burası tüm müze-evler gibi sıkıcıysa da, Tefik Fikret Türkiye'nin geleceğinin gençlerde olduğuna inanan, bunu da hakkında bir dizi şiir yazdığı oğlu Haluk ile kişileştiren idealist biridir. Ama oğlu bambaşka biridir, Amerika'ya gitmiş ve Presbiteryen rahibi olmuştur.

## RUMELİ HİSARI

Bebek Koyu'ndan sonra Boğaz hızla daralır ve 700 metrelik en dar kesitine ulaşır. Darius MÖ 512'de 700.000 kişilik ordusuyla İskitlere karşı çıktığı seferde Yunanlı mühendis Sisamlı Mandrokles'in tasarladığı kayıklardan oluşan köprüsünü bu noktaya kurmuştur. Büyük Kral şimdi Hisar'ın kuzey burcunun bulunduğu yerde taştan bir taht üzerinde ordusunun karşıya geçişini izlemiştir. Darius'un tahtı ve anıt olarak buraya diktirdiği iki sütun antik dönemde yerinde durmaktaydı.

Rumeli Hisarı köyü ismini Fatih'in şehri kuşatmadan bir sene önce, 1452'de yaptırdığı hisardan alır. Ortaçağın sonlarından muhteşem bir hisardır, amacı karşıda daha önce yapılmış Anadolu Hisarı ile beraber şehrin Karadeniz ile bağını kopartmak, haberleşme ve yardımı önlemektir. Bu nedenle hisara önce Boğazkesen denmiştir. Bu amacıyla başarılı olmuştur, ancak şehir düştükten sonra askeri hiçbir işlevi kalmamış, kuzey kulesi özellikle yabancı elçiler için zindan olarak kullanılmıştır. Hisar derin bir vadiye oturur, her iki tepede iki yüksek burcu vardır, vadinin dibinde, deniz kıyısında gözetleme kulesi ile korunan kapının olduğu yerde üçüncü bir burç bulunur. Üç küçük burç ile korunan perde duvar üç büyük burçla birleşerek maksimum 250 metre uzunluğunda 125 metre genişliğinde asimetrik bir alan oluşturur. Fatih yeri seçmiş, hisarın genel planını çizmiş ve imparatorluğun farklı bölgelerinden getirilmiş 1.000 vasıflı, 2.000 vasıfsız işçiye nezaret etmiştir. Üç büyük burçtan her birinin yapım işini bir vezire vermiştir: kuzeydeki Saruca Paşa'ya, deniz kenarındaki Sadrazam Halil Paşa'ya ve güneydeki Zaganos Paşa'ya emanet edilmiş, vezirler işi hızla ve en iyi biçimde tamamlamak için birbiriyle yarışmıştır. Güneydeki burcun kapısındaki Arapça kitabede H. Recep 856 (Temmuz-Ağustos 1452) tarihi verilmiştir; başladıktan dört ay sonra tamamlanmıştır. Hisar İstanbul'un fethinin 500. yılı kutlamalarında, 1953'te restore edilmiştir. Ne yazık ki restorasyon sırasında Hisar'ın içindeki küçük ahşap evlerden oluşan köy de yıkılmıştır, ama bu kaçınılmazdır. İçerisi park haline getirilmiş, bir zamanlar küçük caminin bulunduğu sarnıç (yerini

belirtmek için minarenin bir kısmı bırakılarak) Yunan tiyatrolarındaki-ne benzer bir sahneye çevrilmiştir: Burada yazın Hisar'ın burçlarının ve duvarların yarattığı etkileyici ortamda, fonda Asya'daki köylerin parıldayan ışıklarıyla, Shakespeare ve diğer önemli sanatçılardan oyunlar sergilenir.

Rumeli Hisarı kıyısında üç cami vardır. Bunlardan ilki on yedinci yüzyılın ikinci çeyreğinde burada kurulmuş olan derviş tekkesinin mescidi yerine 1877'de Şeyh Ahmet Niyazi Efendi tarafından kurulmuş Kayalar Mescidi'dir. İkincisi Sultan I. Mahmut tarafından 1743'te Fatih zamanından kalma mescit yerine yaptırılmış Hacı Kemalettin Camii'dir. Üçüncüsü ise köyün ana caddesinin hemen dibindeki Pertev Ali Paşa Camii'dir; on yedinci yüzyılın ortalarında kurulmuş, 1972'de restore edilmiştir. Bir de Surp Santuht Ermeni Kilisesi vardır; mevcut bina 1856'da dikilmiştir ama özgün kilise Fatih zamanına dayanabilir.

## **FATİH MEHMET KÖPRÜSÜ**

İkinci Boğaz Köprüsü iki hisar arasında, Darius'un MÖ 512'de kayıklarla kurduğu köprünün uzandığı kesittedir. Yeni köprü 1988'de, Darius'tan 2500 yıl sonra açılmıştır. Köprünün hemen önündeki görkemli yapı Zeki Paşa Yalısı'dır. Fransız mimar Alexandre Valluary tarafından on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yapıldığı sanılmaktadır.

## **BALTALIMANI VE EMİRGÂN**

Rumeli Hisarı'ndan sonra Boğaz Avrupa yakasında bile yavaş yavaş şehir görünümünden sıyrılır, aralarında giderek daha geniş açık alanlar beliren yalılar, villalar birbirini izler. Bir sonraki durağımız olan Baltalimanı'nda her iki tarafında çınar ağaçları dizili derenin suladığı uzun ve bereketli vadi vardır. Sonra Emirgân gelir, ismi Erivan'ı savaşmadan Sultan IV. Murat'a teslim eden Emirgüne adlı Fars prensinden gelmektedir. Emirgüne Sultan'ın gözde içki ve sefahat arkadaşı olur ve bu köyde bir saray ile ödüllendirilir. Burada halen muhtemelen



Emirgüne'nin zamanına dayanan eski bir yalı bulunmaktadır, ama yapının büyük kısmı Mekke Şerifi Abdullah Paşa tarafından daha sonra yaptırılmıştır. Şimdi Şerifler Yalısı olarak bilinen bu yapı yakın zaman önce restore edilmiştir. Köyün meydanı çok hoştur, çınar ağaçları altındaki masalar yerel suyun verdiği nefis tatla lezzetlenmiş demli çaylar içen kalabalıkla dolar taşar. Meydanın yanında kısmen ahşap barok cami vardır, 1781/2 yılında Sultan I. Abdülhamit tarafından yaptırılmıştır. Asimetrik, büyük ve neredeyse kare bir mekândan oluşur, barok dekoru oldukça zariftir. Köyün hemen üstünde Emirgân'ın ünlü lale bahçeleri vardır, baharda gezmek özellikle güzeldir.

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Emirgân bahçelerindeki Osmanlı köşklerinin birçoğunu, Pembe Köşk, Sarı Köşk, Beyaz Köşk ve Kır Kahveleri'ni restore ettirmiş, bunları kafe olarak hizmete açmış, böylece burası hoş çevresiyle Boğaz'da güzel bir öğleden sonra ya da sabah kahvaltısı yapmak için ideal mekânlardan biri olmuştur.

Köyün kuzey ucunda ismini ön bahçesindeki heykelden alan Atlı Köşk vardır. Burası rahmetli Sakıp Sabancı'nın eviydi. Köşk bugün Sabancı Müzesi olarak hizmet vermektedir. Müzede son derece seçkin Türk hat ve resim koleksiyonunun yanı sıra Türk, Avrupa ve Uzakdoğu sanatından nadide örnekler sergilenmektedir.

## İSTİNYE

Emirgân'dan sonra kıyıdan iyice içeri sokulmuş İstinye Koyu gelir, Gyllius burası için şöyle der: "Haliç'ten sonra koylar ve limanlar zengini Boğaz'daki en geniş koy ve en güvenli liman olduğunu söylemek gerekir" İstinye ismi Bizans dönemindeki Sosthenion'dan bozmadır. Sosthenion isminin de Byzas'ın buraya yerleşmiş yoldaşlarından Leosthenion'dan bozma olduğu ileri sürülmüştür. Başka bir sav Argonot'ların diğer kıyıdaki düşmanları Kral Amikos'a karşı yardımlarından dolayı buranın koruyucu ruhuna diktikleri Sosthenion, Şükran heykelinden geldiğini ileri sürer.

## YENİKÖY'DEN TARABYAYA

Yunanca (Neopolis) ve Türkçe aynı anlama gelen isim ile anılan Yeniköy'de Boğaz keskin bir biçimde kuzeybatıya kıvrılır. Yeniköy kıyısındaki lokantaları, çınar ağaçlarıyla gölgelenen meydanı, çoğu modern ve lüks yalılarıyla son derece albenilidir. Köyde üç kilise vardır; ikisi Rum biri Ermeni Katolik kilisesidir, hepsi on dokuzuncu yüzyılın ortalarından kalmadır. 1870'lere tarihlenen bir sinagog vardır; buranın ünlü banker ve hayırsever Abraham de Kamondo tarafından bağışlandığı düşünülmektedir.

Yeniköy'de güzel bahçeleri ve parklarıyla yazlık elçilikler sıralanmaya başlar; ilk olarak Avusturya elçiliği, sonra küçük Kalender köyünün biraz ilerisinde Alman elçiliği vardır. Yine Tarabya'da, daha ileride bir dizi yazlık büyükelçilik sıralanır: 1911'de yanan İngiliz, 1923'te yanan Fransız, 1906'da yeniden inşa edilen İtalyan büyükelçiliği. On dokuzuncu yüzyılın başında kıyı şeridi tercih edilen mekân olmaya başladığında, yazlık büyükelçilikler Belgrad Ormanları'ndaki Belgrad Köyü'nden, sultanlar tarafından bağışlanan bu arazilere taşındılar. Tarabya ismi Patrik Attikos (h. 406-425) tarafından sağlıklı iklimi nedeniyle verilen Therepia'dan (terapi) gelir, daha eski ismi ise Farmakeus'tur (Zehirleyen), çünkü Medea'nın zehrini burada saldığı düşünülür. Tarabya'nın kıyısı zengin İstanbulluların rağbet ettiği mükemmel ama pahalı lokantalarla doludur. Köy bir zamanlar Boğaziçi'ndeki en büyük Rum cemaate sahipmiş, hâlâ Rum kiliseleri vardır, ancak ayinler sadece adandıkları azize ait özel günlerde yapılır.

## BÜYÜKDERE VE BELGRAD ORMANLARI

Tarabya'dan kıyı hemen batıya doğru kıvrılır, kısa süre sonra antik zamanda, buradan Karadeniz görüldüğü için, Kleidai tu Pontu, Pontus'un Anahtarı olarak bilinen Kireçburnu'na varılır. Yaklaşık bir kilometre sonra, Boğaz'ın batıya uzanan geniş bir koyunun kuzey ucun-

da Büyükdere köyü yer alır; burada Rus ve İspanya'nın yazlık büyükelçilikleri vardır. Yunanca isimlerinden biri Kalos Agros, Güzel Çayır'dır. Gerçekten de hoş ve eski ağaçlarla kaplı güzel ve bereketli bir vadidir, buradan bir yol Belgrad Ormanları'na uzanır. Bu ormanın ortasında bir zamanlar, Lady Mary Wortley Montague'nün övgüleriyle ünlenen Belgrad Köyü vardı. Bu köy 1521'de Kanuni Sultan Süleyman tarafından Belgrad'ı fethinin ardından kuruldu, Sultan Belgrad sakinlerinden bir kısmını ormanda bolca olan su kaynaklarını ve su dağıtım şebekesini gözetmeleri için bu köye yerleştirmişti. Köy uzun yıllar önce yok olup gittiye de ismi Orman'da yaşamaktadır.

Burası ve Haliç'in yukarısı arasında uzanan kemerler ve su haznelerinden oluşan su dağıtım şebekesi gerçekten çok etkileyicidir. Kemerler, birkaçı antik olanların yenilenmesi ile yapılmışsa da, neredeyse tamamıyla Kanuni Sultan Süleyman tarafından, büyük mimarı Sinan'a yaptırılmıştır. İlk karşımıza çıkan su kemeri daha sonra Sultan I. Mahmut tarafından yaptırılmış, 1732 yılında tamamlanmıştır, Büyükdere vadisinden pek de uzak değildir. Aynı padişahın yaptırdığı su haznesinden ve diğer mevcut haznelerden suyu Taksim Meydanı'na taşır. Mahmut'un su bendi Marmara Adası mermerinden büyük duvarıyla son derece muhteşemdir. Sinan'ın su kemerlerinden anayolun üstünde oldukları için rahatça görülebilen ikisi en son derece uzun ve etkileyici olanlardır. Her ikisi de antik Pyrgos, Burgaz yakınlarındadır. İlki Eğri-kemer diye bilinir, çünkü geniş açıyla kesişen iki kesitten oluşur; 342 metre uzunluğundadır. Bu su kemerinin özgün olarak I. Andronikos Komnenos (s. 1183-1185) tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Gyllius gördüğünde harabe halindeydi. Sinan tarafından baştan aşağı yeniden yapılmış olmalıdır, çünkü görünen bütün taş işçiliği onun dönemine ait gibidir. Sinan'ın diğer su kemeri Uzunkemer ise Burgaz'ın ilerisindedir; 716 metre uzunluğundadır, vadiyi aşarken tam anlamıyla Roma havasındadır. Bu su kemerleri Barbisos vadisinin üstünden geçer, Haliç'e akan bu dereye şimdi Kağıthane Suyu denmektedir; ikizi Alibey Suyu (antik adı Kidaros) ile birlikte bir zamanlar çok meşhur

olan, on sekizinci yüzyılda Osmanlı sosyetesinin gözde mekânı Avrupa Tatlı Suları'nı oluşturur. Alibey Suyu'nu da Mimar Sinan'ın iki kemeri aşmaktadır; ama yol kötü olduğu için bulmak daha zordur. Üstelik daha küçüktürler, ama aynı zamanda daha pitoresktirler çünkü yüksek tepelerle sarmalanmışlardır. Asıl Alibey Suyu üzerindeki kemer İustinianos adını taşıyordu, şimdi Mağlova Kemeri denir. Gyllius bunu da harabe halinde görmüştür, ama Sinan tarafından tamamıyla yeniden inşa edilmiştir. Alibey'in kollarından birini geçen diğer kemer ise Güzelce Kemer diye anılır, gerçekten de çok güzeldir. Bu dört su kemerinin hepsi, daha küçükleriyle beraber bölgedeki çeşitli su haznelerinden Altıncı Tepe'ye, Eğrikapı'daki taksime su taşır, burada su Stambol'un farklı yerlerine dağıtılır. Sinan bu muhteşem su şebekesini 1554-1564 yılları arasında yapmıştır.

## SARIYER

Boğaz'a geri dönüp, Sarıyer'e doğru vapurla devam ediyoruz, burası genelde balıkçılar ve ailelerinin bulunduğu canlı bir köy. Karadeniz balıkçılarının ilk satış noktalarından olan Sarıyer balık pazarı şehirdeki en renkli ve en iyi balık pazarlarından biri. Yerel balıkçıların kayıklarını boşalttığı küçük limanının hemen sağında yer alıyor. Burada ayrıca çok iyi balık lokantaları var.

Sarıyer'e kıydan giden anayol üzerindeki en eski yalılardan biri şimdi Sadberk Hanım Müzesi olarak bilinen Azaryan Yalısı; müze Osmanlı giysileri ve işlemelerini de içeren zengin antika ve Türk sanat eserleri koleksiyonuna sahip.

## RUMELİ KAVAĞI VE İLERİSİ

Sarıyer'den Boğaz'ın yukarılarına doğru çıkan yoldan gidenler Rumeli Kavağı'na gelmeden hemen önce, tepenin kenarında küçük bir türbe görürler. Burası Telli Baba türbesidir, kendisine dua eden genç

kızlara uygun eş bulmasıyla ünlüdür. Düğünden sonra gelinler gelinlikleriyle buraya gelip Telli Baba türbesine gelin sırmaları bağlar ve ona teşekkür eder. Türbe eski bir Rum kilisesi olabilecek taş bir binadır, belki de eskiden yerli Rum denizcilerin denizden Karadeniz'den sağ salim dönünce şükran duaları ettikleri bir Hıristiyan azize aitti.

Sarıyer'in iki kilometre ilerisinde Rumeli Kavağı'na varırız, bu vapurun Avrupa kıyısındaki son durağıdır. Tepede eski bir Bizans kalesinin eser miktarda kalıntıları var, burası daha sonra Cenevizlilerin eline geçmiş, genellikle de Ceneviz Kalesi olarak bilinmiştir. Kale Boğaz'ın bu kısmının belirleyici figürlerindendir, Asya yakasındaki Yoros Kalesi ile bir çift oluşturur.

Rumeli Kavağı hem vapur hem de motorların son durağıdır. Boğaz'ın daha ilerisini gezmek isteyenler Sarıyer ya da Rumeli Kavağı'ndan tekne kiralamalıdır. Gezi son derece zevklidir, her iki kıyı da vahşi, haşin, ıssız ama güzeldir. Boğaz'da romantik koylara saklanmış kumsallar bulursunuz, gri balıkçılar kayalıklarda dolaşır, karabataklar berrak sulara dalar, Boğaz'ın "kayıp ruhları", yani alt akıntının yön değiştirmiş suları yüzeyde köpükler saçar, bir bakarsınız bu köpüklerin arasında bir yunus sürüsü sıçramaya başlar. Buralar Altın Post'un peşinde Kolkhis'e gitmekte olan İason ve Argonot'ların geçişinden beri pek değişmemiştir, özellikle bu yukarı kısım onların heyecanlı macerasının zengin hatıralarını barındırır.

Rumeli ve Anadolu Kavağı'ndaki iki Bizans ya da Ceneviz Kalesi haricinde, Boğaziçi'nin üst kısmındaki tüm surlar ya on sekizinci yüzyıldan ya da daha yakın bir zamandan kalmaz. Her iki Kavak'ta hisarın dibindeki bataryalar 1783'te Sultan I. Abdülhamit için Toussaint tarafından yapılmış ve 1794'te Sultan III. Selim'in hizmetindeki Fransız askerî mühendis Monnier tarafından sayıları artırılmıştır.

Rumeli Kavağı'nın hemen ilerisindeki kumsalların ilki Altın Kum'dur, karayolu ile ulaşılabilir. Burada akasya ağaçları ile çevrili bir lokanta bulunur. Ama bu noktadan sonrası çok kayalıktır ve seyrek çalılıklar-

la örtülüdür; buralarda oturan da yoktur, zaten yaşamaya pek elverişli değildir. Bir süre sonra antik zamanda Efes Limanı diye bilinen, geniş ama sığ Büyük Liman'a geliyoruz; burada birçok taş binanın kalıntıları görüyoruz, içlerinde hamam da var; kumsal güzel, vadi ağaçlıklı, yüzmek için hoş bir yer.

Yaklaşık bir kilometre kadar sonra antik zamanda Gyropolis, Akbabalar Şehri olarak bilinen yere geliyoruz. Çok sarp ve tuhaf bir görünüşü var. Zaten bugünkü adı Garipçe. Burada da 1773'te Baron de Tott tarafından yapılmış bir hisar vardır. Bir zamanlar bu yerde Kral Phineus yaşarmış, Harpya denen kanatlı yaratıklar sofrasına musallat olmuş, kralın masasından yemeğini çalıp onu açıktan iğne ipliğe çevirmişler; sonunda Argonot'lar gelmiş, Boreas'ın kanatlı oğulları Zetes ve Kalais, kayınbiraderleri krala acıyarak uğursuz yaratıkları kovmuşlar. Bir peygamber olan Phineus bunun karşılığında onlara yolculuklarının devamına dair öğütler vermiş, özellikle de uğursuz *Symplegad*'lardan, Çarpışan Kayalar'dan nasıl sakınacaklarını anlatmış. Boğaz'ın ağzında kıyının iki tarafındaki iki büyük kaya, sarayından net olarak görünmekteymiş. Söylendiğine göre o kadar hızla ve şiddetle çarpışmışlar ki, gemilerin boğaza girmesi ya da çıkması neredeyse imkânsızmış. Phineus Argonot'lara iki kayanın arasından bir güvercin uçurmalarını söylemiş; eğer yakalanırsa yolculuklarından vazgeçmelilermiş, ama eğer sağ salim geçerse, kayalar yeniden açılıncaya kadar bekleyip açıldığında var güçleriyle küreklere asılmalılarmış. Çarpışan kayalar güvercinin kuyruğundaki birkaç tüyü kopartmış, Argonot'ların gemisi Argo'nun ise kış kısmı biraz hasar görmüş.

*Symplegad*'lar, Çarpışan Kayalar, Mavi Kayalar ya da Öreke Taşı olarak da bilinir. Avrupa kıyısında hemen Boğaz'ın ağzında, Rume-  
li Feneri'nden birkaç yüz metre açıktadır. Burada küçük bir köy ve 1769'da Rum bir mühendis tarafından yapılmış hisarın kalıntıları var. Şimdi beton bir dalgakıranla kıyıya bağlanmış olan kaya yaklaşık yirmi metre yüksekliğindedir, iki yüz metreden biraz kısadır, derin çatlaklar-

la pek çok kısma ayrılmıştır. Kayanın tepesinde Pompeius Sütunu'nun kalıntıları vardır. Gyllius buraya tırmanışı şöyle anlatır: "Kayalıkların zirvesine sadece bir yerden çıkılabiliyor, o da o kadar dar ki tırmanmak için her iki eli de kullanmak gerekiyor." Günümüzde iki yol var, biri diğerinden biraz daha kolay, ama ikisi de yüksekten korkanlar için hiç uygun değil. Cesaret göstermenin ödülü güzel bir Karadeniz ve Boğaz manzarası ve Pompeius Sütunu'nun kaidesi. Aslında bu bir sütun kaidesi değil antik bir sunak, sunağı bezeyen çelenkle çevrelenmiş koç başı ve diğer rölyefler çok yıpranmış durumdadır; bir zamanlar üzerinde Latince bir kitabe varmış, artık okunmuyor, ne yazdığı tartışma konusu. Elbette ne sunağın ne de sütunun Pompei ile ilgisi var, bu yanıltıcı ismi ilk kimin verdiğini de bilmiyoruz: muhtemelen Gyllius'tan sonra, çünkü o belirtmemiş. Gyllius sunağın, Bizantionlu Dionisios'un bildirdiğine göre Romalılar tarafından Mavi Kayalar'a dikilen Apollon tapınağının parçası olduğunu düşünmüştür. Korint tipi başlığı olan sütun ise 1680'de yıkılmış ve 1800'lerde tamamen kaybolmuştur. Şimdi kayada basit bir balık lokantası yer almaktadır.

## YUKARI BOĞAZIÇI'NIN ASYA YAKASI

Şimdi Boğaziçi'nin karşısına geçip Asya kıyısı boyunca güneye doğru seyredeceğiz. Nedense Boğaz'ın bu kısmının Asya yakası çok az bilinir, hatta burası hakkında yazan uzmanlar bile ender olarak buraya gelmiştir. Tek güvenilir kaynak Gyllius'tur, bir tek o bölgeyi ayrıntılı olarak gezmiş gözükmetedir. Ama Gyllius'un verdiği bilgilerle de çalışmak zordur, çünkü Türkçe isimlerden hiç bahsetmez, belki de onun zamanında henüz Türkçe isimler ortada yoktu. Yine de anlattıklarından kesin olarak tespit edilebilen dört yer vardır: Rhebas (Riva) Deresi, Promontorium Ancyraeum (Yom Burnu), Promontorium Coracium (Fil Burnu) ve Fanum Jovis (Zeus Urios Tapınağı/Yoros Kalesi); bunlardan da diğerleri çıkartılabilir. Rhebas hâlâ Riva ya da İrva Deresi adıyla eski isminin bir halini korumaktadır. Boğaz ağzının yaklaşık dört kilomet-

re ötesinden Karadeniz'e akar. Hemen ilerisinde, Gyllius'un Colonean Denizi dediği yerde bir masayı andıran kayalık Eşek Adası vardır. Riva, uzun kumsalının sonundaki Ceneviz kalesiyle son derece albenili ve pittoresktir; piknik yapmak ve denize girmek için idealdir.

Yom (Ancyraeum) Burnu hemen Boğaz'ın ağzındadır. Gyllius zamanında Psomion Burnu olarak bilinirdi; İason tam bu yerde Argo'ya taştan bir çapa almıştı, antik Ancyraean (çapa noktası) isminin kaynağı da buradan gelir. Çarpışan Kayalar'ın Asya tarafındaki eşi olabilecek kaya, Yom Burnu'nun hemen güney falezindedir. Gyllius'un verdiği tarif bugün de aynı derecede uygundur: "Kayalık denizin altında birleşik ama yüzeyde dört parça halindedir; kıtadan taşlarla dolu dar bir kanalla ayrılmıştır, deniz sakinken bu taşlara basarak ayaklarınız ıslanmadan kanalı geçebilirsiniz; ama dalgalyken deniz bu dört parça kayayı sarar. Kayalardan üçü alçaktır, neredeyse denize gömülüdür; ama ortadaki Avrupa yakasının kayalarından daha yüksektir, tepeye kadar dik çıkar, tam tepede yuvarlaklaşır; dalgalar vursa da tamamını örtmez, her yeri sarp ve diktir."

Yom Burnu'nun güneyindeki koy Kabakoz Limanı'dır; Gyllius zamanında Haghios Sideros (Aziz Çapa – Argonot'ların çapa hikâyesinin kulaktan dolma hali ortaçağ Yunanlılarının zihninde bir aziz canlandırmıştır) olarak bilinirdi. Bu koyun güneyinde Gyllius zamanında isim verilmemiş, ama şimdi buradaki fenerden dolayı Anadolu Feneri Burnu denen burun vardır. Fenerin aşağısında aynı isimli bir köy yer alır. Bu köyün güneyinde Gyllius'un Ampelodes dediği, sarp kayalıklı yarlarla çevrili Çakal Limanı bulunur. Gyllius bundan bir sonraki burnun ismini belirtmez, şimdi buraya Poyraz Burnu denmektedir (Poyraz, Boğaz'da kışın kuzeydoğudan esen sert rüzgârın ismidir; bu isim Yunan kuzeydoğu rüzgârı tanrısı Boreas'tan gelmektedir). Hemen Garipçe'nin karşısındaki, onun gibi tuhaf şekli olan Poyraz Burnu'nda 1773'te Baron de Tott tarafından yapılmış bir kale ve küçük köy vardır. Güneydeki uzun kumsal şimdi Poyraz Koyu olarak bilinir. Gyllius zamanında ise Dios



Sacra denmekteydi. Yazar bunun nedenini şöyle açıklar: “çünkü sanırım bir zamanlar burada Jupiter ya da diğer Jupiter Neptun’a adanmış bir sunak vardı.” Burası Boğaz’da yüzmesi en hoş yerlerdendir, güzel bir öğleden sonra dinlenmek için de idealdir. Bu koyun güneyindeki Fil Burnu Gyllius zamanında “kuzgunlar yuvalarını buraya yapmayı âdet edindikleri için” Coracium, Kargalı diye biliniyordu. Burası ve Anadolu Kavağı arasındaki yay şeklindeki uzun girintiye koy demek zordur, son derece sarp ve diktir. Günümüzde buraya Keçili Limanı denmektedir; ama biz keçiler ve koyunların yanı sıra otlayan inekler bile gördük.

Şimdi Gyllius’un Fanum Jovis diye bahsettiği Zeus Urios [Himmetli Rüzgârların Zeus’u] Tapınağı ve On iki Olimpos tanrısına adanmış Hieron’a geldik. Keçili Limanı’nın güneyinde halen antik Urios isminin bir çeşitlemesiyle bilinen Yoros veya Yeros Burnu vardır. Bu tapınak veya tapınaklar Phriksos tarafından, altın postlu kanatlı koç onu Kolkhis’e doğru uçururken mola verdiğinde kurulmuştur. Başka bir anlatıya göre de tapınakların kurucusu dönüş yolculuğundaki İason’dur. Ama Gyllius’un bu görüşleri destekleyen veya çürütür görünen kanıtları uzun uzadıya tartıştığını belirtmeliyiz - belli ki dile getirdiği mitolojinin akla uygun olmasına özen gösteriyordu! Her durumda Hieron şimdi Ceneviz Kalesi’nin bulunduğu yerde olmalıdır. Karşıda Rumeli Kavağı’ndaki diğer kale gibi, bu da Ceneviz değil Bizans kalesidir, çeşitli Yunanca kitabeler hâlâ duvarlarda görülebilir. On dördüncü yüzyılın ortalarında her iki kale de Konstantinopolis’i kuzeyden yaklaşıp düşmanlara karşı savunmayı üstlenen Cenevizlilerin eline geçmişti; kaleleri onarıp surlarını genişletmiş olabilirler. Nedense Gyllius bu kalenin küçük olduğunu söyler, oysa Boğaz’daki en büyük hisardır, Rumeli Hisarı’nın iki katı büyüklüğündedir; muhtemelen Gyllius uzun surlardan değil, onun zamanında kullanılan tek kısım olan iç kaleden bahsediyordu. Evliya bize Sultan I. Bayezit’in buraya bir cami yaptırdığını, Fatih Sultan Mehmet’in bu camiyi restore edip muhafızlar koyduğunu anlatır.

## ANADOLU KAVAĞI'NDAN BEYKOZ'A

Kalenin aşağısında, güneye doğru Asya kıyısındaki ilk köy ve vapurun bu kıyıdaki son durağı olan Anadolu Kavağı vardır. Buradaki hisar Rumeli Kavağı'ndaki gibi 1783 yılında Toussaint tarafından yapılmış ve 1794'te Monnier tarafından genişletilmiş. Köyün güneyinde, Macar ve Sütlüce Burunlarının üstünde Yuşa (Yeşua) Tepesi var. Ama muhtemelen burada söz konusu olan İsrail Yargıcı (yöneticisi) Yeşua değil yerel bir İslam ermişidir. 200 metreyi aşan tepe Çamlıca'dan sonra Boğaz'daki en yüksek tepedir, antik zamanda Herakles'in Yatağı olarak bilinirmiş. Avrupalılar ise Devin Mezarı dermiş. Byron burası için şöyle yazmış:

Rüzgâr Karadeniz'i okşayıp geldi ve dalgalar  
Köpürdü Mavi Çarpışan Kayalarda  
Devin Mezarı'ndan bakınca ne muhteşem  
Şu yuvarlanıp giden denizlerin akışı  
Boğaz'dan Boğaz'a, çarptıkça ve yıkadıkça  
Avrupa ve Asya'yı, ne sakın görünürsün:  
Oysa yok ağzından girince bir yolcu  
Karadeniz kadar tehlikeli olup çıkıveren bir başkası.

Gerçekten de manzara muhteşemdir, neredeyse Karadeniz'den Marmara'ya kadar tüm Boğaz görünür. Tepenin üzerinde 12 metrelik bir "mezar" var, demek ki gerçekten çok uzun boylu bir devin mezarıymış.

Büyükdere'nin karşısında kıyı tehlikeli sığılıkları olan, engebeli ve insan yerleşimine elverişsiz uzun bir koy oluşturur. Selvi Burnu'nda kıyı doğuya albenili Tokat Deresi'ne kıvrılır. Bu vadide önce Fatih, sonra da Kanuni bir köşk yaptırmıştır; Gyllius burayı "başta çınarlar olmak üzere çeşit çeşit ağaçlarla dolu bir korunun gölgesindeki kraliyet villası" olarak tanımlar; sonra da "Sultan'ın denizin sığ kıyısını geçip bahçesine kavuştuğu" iskeleden bahseder. Burası ismini de söz konusu iskeleden alır: Hünkâr İskeleyi. Ayrıca ismini bir anlaşmaya da vermiştir, 1833'te Rusya ile Osmanlı arasındaki anlaşma burada imzalandığından Hünkâr İskeleyi Anlaşması olarak bilinir. Mevcut küçük saray

on dokuzuncu yüzyılın ortalarında Ermeni mimar Sarkis Balyan tarafından yapılmıştır; şimdi hastane olarak kullanılmaktadır ve yine hoş çınar ağaçlarıyla gölgelenir.

Büyük bir köy olan Beykoz, büyük fabrikalara rağmen hâlâ hoştur ve kırsal havadadır. Dionisios, Gyllius ve Evliya buranın Boğaz'da kılıçbalığı yakalanabilen tek yer olduğu konusunda hemfikirdir. Evliya balığın nasıl yakalandığını eğlenceli bir dille anlatır:

Denizde beş altı gemi direklerini birbirine bağlayıp denize dikmişlerdir. Tâ en tepesinde bir adam gözcülük edip direğin tepesindeki kadehinde durur. Karadeniz dalgalarından kurtulan kılıçbalığı bu limana girip yüzerken gemi direğinin tepesindeki adam elindeki taşı, denize kılıçbalıklarının arkasına atar. Taş denize “tüm” diye düşünce zavallı balıklar limana doğru selamettir diye kaçarken denizi çevirmiş ağların ağzından içeri girince gözcü herif direk başından “Ala” diye bağırır. Bütün avcılar balık ağının ağzını kapatır. Sonra içeride kalan kılıçbalıklarına kayıklar ile varıp mızrak ve tokmaklar ile vurup avlarlar. Fakat, kılıçbalığı, taşıdığı silahına değmez tembel bir balıktır. Bir kulaç kadar uzun burnunda Dahhâk'ın kılıcına benzeyen kılıcı ağ deliğine girince asla hareket etmez. Lâkin eti sarmısaklı ve sirkeli tarator ile pişirilirse gayet nefis yemek olur.

Beykoz'da hâlâ çeşitli balıklar yakalamak için kullanılan dalyan vardır, ama artık kılıçbalığı avlanmaz. Kılıçbalığı yakalamanın modern yolu suyun üstünde uyurken kayıkla yaklaşıp zıpkınlamaktır.

Gyllius var gücüyle Beykoz'un Bebrükler'in kralı Amikos'un yurdu olduğunu göstermeye uğraşır. Amikos yurduna ayak basan her yabancıyla boks yapar, Poseidon'un oğlu ve dünyadaki en iyi boksör olduğu için de her zaman rakibini öldürürmüş. Ama son maçını kendinden daha güçlü bir rakiple, Argonot'lardan Zeus ve Leda'nın oğlu Polydeukes ile yapmış. Polydeukes onu yenmiş ve öldürmüş. Kral Amikos'un mezarından antik zamanda bahsedilmiştir ve Lechevalier'nin de dikkat çektiği gibi, Gyllius'un bu mezarı Devin Mezarı ile özdeşleştirme-

mesi ilginçtir. Kral Amikos'un öldüğü yerde *insana laurus*, Banquo'nun "aklı esir alan köküne" benzer delirtici defne ağacı büyümüştür.

Beykoz'un meydanında sıradışı bir çeşme vardır. *Hadika*'da "Bu çeşmenin Boğaziçi köylerinin hiçbirinde güzellikte eşi benzeri yoktur" denir. Kubbeli ve sütunlu sundurmasıyla gerçekten çok hoştur ve Boğaz'daki başka hiçbir çeşmeye benzemez; kitabesi 1746 tarihini verir, *Hadika*'da gümrük müfettişi İshak Ağa tarafından yaptırıldığı yazar.

### BEYKOZ'DAN KANLICA'YA

Beykoz'un güneyindeki İncir Köyü'nde Sultaniye Deresi akar, Sultan II. Bayezit bu vadide geniş bahçeler kurdurmuştur. Biraz ilerisinde Paşabahçe vardır; Sultan IV. Murat'ın sadrazamı Hezarpare Ahmet Paşa sarayı ve bahçeleri için burayı seçmiştir, yerin ismi de bu bahçelerden gelir; camisi 1763'te Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılmıştır. Köy Beykoz'da eskiden beri olduğu gibi cam üretimine devam etmektedir, pek çok da fabrika kurulmuş, ama köyün cazibesi bozulmamıştır. Güneydeki bir sonraki köy Çubuklu'dur. Evliya burası hakkında ilginç bir hikaye anlatır: "Bayezid-i Veli, I. Selim'i şehzâde iken Trabzon'dan getirip konuştuğu sırada Bayezid-i Veli kızarak Selim'e burada sekiz çubuk vurmuştur ki, 'Sekiz sene padişahlığa işarettir, oğlan, elem çekme, zikreyle, zikr tarihinden sonra te'dîbimle padişahlık senindir, al bu yediğin kuru çubuğun yere dik, sekiz sene meyvesin yiyesin' diye nice sırlar vermiştir. Şehzâde Selim kuru kızcılık sopasını yere dikip, 'Yarabbî bu kuru ağaca meyve ver, meyvesini dünyaca meşhur eyle' diye dua etmiş, Bayezid-i Veli ve Kara Şemseddin *âmin* demişlerdir. O saat kuru kızcılık çubuğu yeşerip yaprak ve dal verir. Her kızcılık tanesi beşer dirhem gelir."

Köyün antik adı Eirenaion (Huzurlu) idi ve burada, nöbetleşe gece gündüz dua eden, Akametoı (Uyumayanlar) mezhebi için, Aziz Aleksander tarafından 420'de kurulmuş ünlü manastır vardı. Şimdi akaryakıt tesisleri vardır, ama yine de hoştur.

Köyün yukarısındaki tepede Mısır Hıdivinin kasrı vardır, hemen göze çarpan kulesi boğazın bu kıyısının belirleyici figürlerindendir, son Hıdiv Abbas Halim Paşa tarafından 1900 civarında yaptırılmıştır, o tarihte yapılmış bir kasır için son derece hoştur. Güzel mermer sütunlu taraçası ile Boğaz'a bakan Batı fasadı yarım daire biçimindedir, içerideki salon da yine yarım daire oluşturur; ağaçlar çok büyümüştür, görünüyü engellemektedir, ama üst kattan, özellikle de kuledeki odadan ve çatıdaki verandadan Boğaz'ın en güzel manzaralarından biri gözler önüne serilir. Turing kasrı restore ederek özgün halindeki gibi Art Nouveau tarzında yeniden dekore etmiştir; şimdi otel ve restoran olarak hizmet vermektedir.

### KANLICA'DAN ANADOLU HİSARI'NA

Kanlıca Evliya'nın zamanından beri yoğurduyla ünlüdür, İstanbul civarındaki en güzel yoğurttur, iskelenin yanındaki çınar ağaçlarıyla gölgelenen meydandaki küçük lokantalardan birine oturup Kanlıca yoğurdu yemek bir zevktir. Sanayi ile bozulmamış köyde ilginç bir cami vardır. Meydanın ucundaki bu cami, kapısının üstündeki kitabebe belirtildiğine göre H. 967'de (1559/60) Vezir İskender Paşa tarafından kurulmuştur; Sinan'ın ikincil işlerindendir. En basit tiptedir, ahşap son cemaat yeri ve düz ahşap çatısı vardır; ancak son cemaat yerinin ve çatının sonradan, yakın zamanda eklendiği kesindir, çünkü Evliya ahşap kubbesi olduğunu söyler. Kurucunun türbesi hemen yakınındadır.

Kanlıca ve Anadolu Hisarı arasında Boğaz'daki en eski yalı, Sadrazam Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı bulunur, 1698 yılında yapılmıştır. Özgün yalıdan geriye kalan, denize çakılı kazıklar üzerine inşa edilmiş, zamanında çok güzel bir odanın enkazıdır. Üç tarafı cumbalı sofa tahta kubbe ile örtülüdür; cumbaları boydan boya çevreleyen alçak pencereler serin meltemleri içeri almakta, her yönden Boğaz manzarası sunmaktadır. Ama yalının en kayda değer özelliği tavanlarda ve duvarlardaki tamamı renkli, varaklarla işlenmiş arabesk, geometrik

şekil ve çiçek desenli bezemelerdi; özellikle pencere üstlerindeki çiçek vazosu desenli pano serisi çok hoştu. Yirminci yüzyılın başlarında bu eşsiz odayı harap olmaktan kurtarmak için Société des Amis de Stamboul, İstanbul Dostları Cemiyeti girişimde bulunmuş, Pierre Loti'nin önsözü ve H. Saladin'in metinleriyle el işi, renkli baskılardan oluşan bir albüm basmıştır. Ancak bundan sonra oda tamamen ihmal edilmiş, şimdi yok olmanın eşiğine gelmiştir. Yakın zamanda restorasyon gerçekleştirileceği bilinmektedir; çok geç kalınmadığını, bu güzel ve tarihî yerin başarılı bir restorasyon geçirmesini ümit ederiz.

## ANADOLU HİSARI

Şimdi Rumeli Hisarı'nın karşısındaki Anadolu Hisarı'na geldik. Hisar Yıldırım Bayezit tarafından 1390 civarında yapılmış. Yıldırım Bayezit Marlowe'un ünlü *Tamburlaine The Great* adlı oyununda Türk İmparatoru olarak geçer,

Afrika, Asya ve Avrupa'nın korkulan Hükümdarı,  
Yunanistan'ın fatihi ve Büyük Kralı,  
Denizin, yerin,  
Dünyanın en büyük Padişahı

*Tamburlaine The Great*, 1, 940 ve devamı

Ama birkaç sahne sonra Timurlenk zafer içinde girer, "İki Mağribi Bayezit'in içinde bulunduğu kafesi çekmekte, eşi arkalarından gelmektedir." Anlaşılan Bayezit kısa süre sonra intihar etmişti. Söylenceye göre Bayezit'in başına gelenlerden sonra, eşinin olası bir fatihe kölelik ettiğini görmemek için, bir daha hiçbir Osmanlı sultanı yasal evlilik yapmayacaktır. Ancak bu hikâye gerçek dışıdır, çünkü sonraki sultanlar, Fatih Sultan Mehmet ve Kanuni Sultan Süleyman da dahil olmak üzere yasal evlilik yapmıştır.

Hisar küçüktür, bir iç kale, onu çevreleyen duvar, üç kule ile korunan

dış sur ve gözetleme kulesinden oluşur. Gabriel hem tarihî kaynaklara hem de inşa yöntemine bakarak sadece iç kale ve duvarların Bayezit tarafından yaptırıldığını, dış sur ve gözetleme kulesinin Rumeli Hisarı yapılırken Fatih tarafından ilave edildiğini ileri sürer. Oldukça hoş bir hisardır ve özgün adı Güzelce'ye layıktır. Hisarı çevreleyen köy çok albenilidir; önündeki caddeden Rumeli Hisarı enfes gözükür. Bu caddede bugüne kalmış az sayıdaki namazgâhlardan biri bulunur; alçak duvarla çevrelenmiş çimenlerin bir ucunda taş mihrap ve taş minber vardır. Namazgâh *Hadika*'da belirtilir, ama Evliya bahsetmez, dolayısıyla 1660 ile 1780 arasında yapıldığı tahmininde bulunulabilir. Ne yazık ki çok bakımsızdır.

### ASYA'NIN TATLI SULARI

Avrupalılar tarafından Asya'nın Tatlı Suları adıyla anılan iki dere-den Göksu köyün hemen güneyinden geçmektedir; diğeri Küçüksu Deresi'dir ve ise birkaç yüz metre ileride akar. Aralarında, bir zamanlar güzel bir çayırılık bulunan yerde bir kasır ve zarif bir çeşme bulunur. Burası Osmanlı zamanında özellikle yüksek tabakanın en gözde sayfiye yerlerindenmiş, eskisi kadar sosyetik olmasa da hâlâ sayfiye havasındadır. Küçüksu'nun ötesinde kum dökülerek oluşturulmuş bir plaj vardır.

İstanbul'daki en güzel barok çeşmelerden biri Küçüksu Çeşmesi'dir, 1806'da Sultan III. Selim tarafından yaptırılmış, on dokuzuncu yüzyıl sanatçılarının gözde teması olmuştur. Sultanın ismi ve kuruluş tarihi çeşmenin dört fasadındaki 32 dizelik uzun hatta belirtilmiştir, son dört dize şöyledir:

Suyunca varmak ister maceramız bundadır şimdi  
Olup sahn-ı cemende serv kad-i nazende bir dilber  
Bu dilcu çeşmeye şayeste hatif böyle bir tarih  
Küçüksu verdi zira kıt'a-i elmasa zib ü fer

Boğaz kıyısındaki güzel Küçüksu Kasrı 1856-57'de Sultan Abdülme-

cit tarafından Nikoğos Balyan'a yaptırılmıştır. Bu arazide daha önce de padişahlara ait konutlar bulunuyordu, en eskisi muhtemelen 1752 tarihliydi. Sultan Abdülmecit burayı Dolmabahçe'den yaptığı günlük gezilerinde kullanıyordu, bu nedenle özgün binada yatak odaları yoktu. On dokuzuncu yüzyılda, kasır önemli konukları ağırlamak için kullanılmaya başladığında pek çok oda yatak odasına çevrilmiştir; Cumhuriyet döneminde de önemli konuklara evsahipliği yapmaya devam etmiştir. Kısa zaman önce restore edilmiş, müze olarak hizmet vermeye başlamıştır.

Küçüksu plajının yanında yalıların en büyük ve görkemlisi Kıbrıslı Mustafa Emin Paşa yalısı vardır. Özgün yapı 1760 civarında yapılmış, daha sonra ilaveler ve yenilemeler geçirmiştir; Boğaz'a bakan fasadı altmış metreden uzundur, ortadaki iki katlı kısım dışında tek katlıdır. Yalı iki değil, üç sofalı plan tipindedir, odalar üç sofanın çevresine titiz bir simetri ile yerleştirilmiştir; bu sofalardan en güzeli doğudakidir, yer döşemeleri mermerdir, tonozlu tavanı alçı kabartmalar ve çiçek dolu kâse desenleriyle süslenmiştir, ortasında mermer çeşme vardır; kuzey ve güney yönünde ahşap direkler ve Korint tarzı sütunlarla merkezi alan bölünerek biri denize giden, diğeri bahçeye çıkan iki açıklık yaratılmıştır. Bu sofadan son derece orantılı dört odaya geçilir, ikisi Boğaz'a, ikisi bahçeye bakar. Doğu tarafında devasa bir balo salonu ve çakıl taşı mozaik döşemeli, ortasında fiskiyeli havuz bulunan limonluk vardır. Yalının en eski kısmı olan harem batı kanadını işgal ediyordu, ne yazık ki 1970'lerde yıkılmıştır.

## KANDİLLİ'DEN ÇENGELKÖY'E

Şimdi Kandilli köyüne vardık, burada pek çok hoş yalı var, en güzeli ve en iyi korunmuş olanı 1790'da yapılmış aşî kızılı Ostrorog Yalısıdır. Ostroroglar onsekizinci yüzyıl sonlarında İstanbul'a taşınan Fransız-Polonyalı soylu bir ailedir. Son üyesi Kont Jean Ostrorog 1975'te ölmüştür. Yukarıdaki tepede Sultan Abdülaziz'in kızkardeşi Adile Sultan'ın



sarayı vardır, 1856'da yapılmış, 1980'lerdeki yangından sonra restore edilmiştir; şimdi kız okulu olarak hizmet vermektedir.

Vapurun bir sonraki durağı Vaniköy. Vaniköy'ün yukarısında İstanbul Rasathanesi'ni görüyoruz. Burası aynı zamanda sismolojik araştırma merkezidir. Rasathanenin on altıncı yüzyılda yaşamış Türk gökbilimci Takiyüddin'in aletlerini ve elyazmalarını da içeren küçük ama ilginç bir gökbilim müzesi var.

Vaniköy'ün güneyinde, kıyıda büyük ve heybetli Kuleli Askeri Lisesi var. Özgün bina 1828'de Sultan II. Mahmut tarafından kışla olarak yapılmış; Sultan Abdülaziz 1863'te bu kışlanın yerine kuleleri Asya kıyısının belirleyici unsurlarından olan mevcut ampir tarzı binayı inşa ettirmiş.

İustinianos'un eşi İmparatoriçe Theodora, düşkün kadınlar için kurduğu Metanoia (Tövbe) bakımevini muhtemelen bu bölgede inşa ettirmiştir. Metanoia için Prokopios acı istihza dolu şu sözleri yazmıştır: "Theodora bedensel günahlar işlerken yakalanmış kadınların cezalandırılmasına da çok önem veriyordu. Beş yüz fahişeyi, yaşamak için kendilerini üç kuruşa satan sefil kadınları forumdan alıp onları tam zıddı yöne gönderdi, hayatlarını yeniden kurmaya zorlamak için, Tövbe adlı manastıra kapattı. Ama bir kısmı gece kendilerini parmaklıklardan atarak kendilerini bu istenmeyen kurtuluştan azat etti." İşin asıl ironik yanı, Prokopios'a göre Theodora'nın kendisinin de fahişe olduğu ve tövbekârlıktan tamamen uzak bulunmasıydı.

Çengelköy'e geldik. Evliya'ya göre fetihten sonra burada Bizans çapalarının saklandığı bir depo bulunduğu için köye bu ad verilmiş. Bu şirin köyde on sekizinci yüzyılın sonlarından kalan Sadullah Paşa yalısı özellikle güzeldir. Deniz kenarındaki köy meydanı çok pitoresktir, ulu çınar ağaçlarıyla gölgelenen meydan sevimli barok çeşme ile süslenmiştir. Meydanda Boğaz'a ve Stambol ufkuna bakarken keyif çatılabilecek güzel restoranlar vardır.

## BEYLERBEYİ

Antik zamanda Stravros, İstavroz olarak bilinen Beylerbeyi'ne vardığımızda bir kez daha Boğaz Köprüsü'ne doğru yaklaşıyoruz. İskele-nin yanında genel olarak Beylerbeyi Camii diye bilinen Hamid-i Evvel Camii var. Yazıtında Sultan I. Abdülhamit tarafından, 1778'de çok geniş bir külliye-nin parçası olarak yaptırıldığı belirtilmiş, ancak külliye-nin diğer binaları alışılageldiği gibi caminin çevresinde değil, eski şehir-deki Yeni Cami'nin çevresinde. Mimar Mehmet Tahir'in eseri olan cami barok tarzın albenili örneklerindendir, hem içerden hem dışarıdan canlı şekilde vurgulanmış kubbe kemerleri sekizgen şeklinde düzenlenmiştir, çıkıntılı apsisteki mihrap on altıncı yüzyıl ile on sekizinci yüzyıl arasındaki farklı dönemlerden çinilerle bezenmiştir. Her ikisi de fildişi kakmalı ahşap minber ve kürsü olağanüstü zariftir. İki minaresi vardır, ikincisi Sultan II. Mahmut tarafından eklenmiştir.

Köyün ilerisinde, nerdeyse hemen Boğaz Köprüsü'nün altında Beylerbeyi Sarayı vardır. Saraya ve köye adını veren beylerbeyi, Sultan III. Murat (s.1574-1595) döneminde Rumeli Beylerbeyi olan Mahmut Paşa'dır. Mahmut Paşa buraya bir konak inşa ettirmiş, konak yok olup gitmesine rağmen beylerbeyi ismi kalmıştır. Beylerbeyi Sarayı Sultan Abdülaziz için 1861-1865'te Dolmabahçe Sarayı'nın mimarı Nikoğos Balyan'ın kardeşi Sarkis Balyan tarafından yapılmıştır. Beylerbeyi yazlık ve ülkeyi ziyarete gelen Fransa İmparatoriçesi Eugénie, Avusturya İmparatoru Franz Joseph, İran Şahı Nasreddin, İngiliz Kralı VIII. Edward ve Bayan Simpson gibi kraliyet konuklarının ağırlandığı mesken olarak kullanılmıştır. Sultan II. Abdülhamit Selanik'teki sürgünden döndükten sonra burada yaşamış ve 1918'de burada ölmüştür. Yakın zamanda saray restore edilmiş, müze haline getirilerek halka açılmıştır.

Saray geleneksel selamlık ve harem formundadır. Bu üç katlı yapının zemin katında mutfaklar, diğer iki katta devlet odaları ve hünkâr daireleri var, toplamda hepsi zarafetle döşenmiş 26 oda ve altı büyük salon bulunuyor. Bu salonların en görkemlileri Sarı Köşk ve ortasın-

da büyük bir havuz, havuzun içinde de ince işli çeşmesi olan Mermer Köşk'tür. Beylerbeyi de Dolmabahçe gibi özenle dekore edilmiş, Hereke halıları, Bohemya kristalinden avizeler, Fransız saatler, Çin, Japon, Fransız ve Yıldız işi vazolar, Ayvazovski gibi önemli sanatçıların resimleri ile süslenmiştir. Denizden bakıldığında sarayın sağına düşen Has Ahır da restore edilmiştir. Uzun rıhtımın uçlarındaki iki mermer köşk ve hoş bahçesiyle sarayın denizden görünüşü çok çekicidir.

Beylerbeyi'nden Kuzguncuk'a geliyoruz, bu şirin köyün Boğaz'a bakan yüzü yuvarlak, çok hoş bir yalısı var. Buradan Asya kıyısındaki son durağımız Üsküdar'a gideceğiz, oradan vapurumuz Galata Köprüsü'ne dönecek, böylece bu eşsiz güzellikteki tarihî boğazda yaptığımız geziyi tamamlamış olacağız.



## Son Tur

Şu ana kadar yaptığımız turlarla neredeyse şehrin her köşesine gittik, tarihî eserlerin hemen hepsini gördük. Ama turlarımızda fark etmiş olduğumuz gibi, İstanbul’u insanların yaşadığı bir müze zannetmek gaflet olur; eski şehir tarihinin ve mimarisinin ötesinde kendine has büyüleyici bir güzelliğe sahiptir. Çınarlarla gölgelenen meydandaki bir çayevinde ya da Boğaz kıyısında asma altı meyhanede otururken bunu ister istemez hissedersiniz. Stambollular için fazla söz söylenmemişse de gezginler dostluklarına ve konukseverliklerine mutlaka şahit olmuştur. Bu şehri ziyaret etmenin ya da burada yaşamının en hoş tarafı sakinlerinin sunduğu içten ve sıcak arkadaşlıktır. Şehirlerine gelenlere “Hoşgeldiniz!” derler ve onlardan ayrılmanın hüznünü hafifletmek için “Güle güle!” diye uğurlarlar bizi. Ama bu güzel şehirden ayrılıp da üzülmemek mümkün mü!

Şimdi şehirden ayrılmadan önce son bir tura çıkacağız, daha önceki turlarımızda görmediğimiz harika bir yerle tamamlayacağız gezilerimizi. Marmara kıyısında, İkinci ve Üçüncü Tepe’nin eteğindeki Kumkapı’ya gidiyoruz. Burada tarihî ya da mimari açıdan önem taşıyan eserler yok, yine de burası Stambol’un pek hoş semtlerinden biri. Kumkapı limanı, antik adıyla Kontoskalion şehrin Marmara kıyısında Bizans’tan kalma son liman. Her zaman birbirinden hoş kayıklar, kurumaya bırakılmış veya onarılan ağlarla dolu bir yer. Balık pazarı son derece canlı ve renklidir; balık satıcıları kısılmış sesleriyle Türkçe, Rumca, Ermenice, Lazca bağırır, ağızlarına ne gelirse söyleyerek müşteri çağırırlar.

Limandan çıkan taş döşeme yol tren yolunun altından ve antik Kontoskalion Limanı’nın kalıntıları arasından geçer, burası Porta Kontoskalion, semte adını veren Kumkapı’dır. Bu yüzyılın başına kadar kapının solundaki kulede imparatorluk monogramı ve II. Andronikos Paleologos’un (s.1282-1328) arması görülebilirdi.

Kısa süre sonra Kumkapı köyünün meydanına varıyoruz. (Turlarımızda bir de İstanbul'un, bir cami ya da meydanı çevreleyen köylerden oluştuğunu öğrendik.) Meydanın ortasında eski bir sokak çeşmesi ile balık ve sebze-meyve pazarının tezgâhları var, bir de balık lokantaları. (1970'lere kadar buradaki lokantalardan birinin adı Cansız Balık'tı, ancak Ermeni sahibi bu ismin müşterileri kaçırdığına karar verip ismini değiştirdi.) Pencere kenarında bir masa seçip bu çok renkli meydanda akıp giden hayatı izleyebiliriz. Eski şehrin -bütün kusurlarına rağmen-modern şehirlerde yok olup gitmiş insani ilişkileri koruduğunu, geçmişle bağını sürdürmeyi başardığını görebiliriz. Bunları düşünürken bize bu turda eşlik edenleri, kimi temelli aramızdan ayrılıp gitmiş arkadaşlarımızı düşünüyoruz. Elbette Evliya Çelebi'yi de, o bizim rehber-yoldaşımız oldu; ister istemez soruyoruz, eğer sevgili şehrini şimdi gezse, hem bu kadar değişmiş, hem de o kadar aynı kalmış şehrinin sokaklarında dolaşsa ne derdi. Onu artık iyice tanıdığımıza göre, sanırız çağdaşı bir tarihçi olan Solak Dede'nin *Seyahatname*'ye aldığı sözlerini yinelerdi:

"Dünya durdukça mamur ve bakımlı ola!"

## **BİZANS İMPARATORLARI**

Büyük Constantinus, 324-37

Constantius, 337-61

Julianus Apostata, 361-3

Jovianus, 363-4

Valens, 364-78

I. Theodosius, 379-95

Arkadios, 395-408

II. Theodosios, 408-50

Markianos, 450-7

I. Leon, 457-74

II. Leon, 474

Zenon, 474-91

I. Anastasios, 491-518

I. İustinos, 518-27

I. İustinianos, 527-65

II. İustinos, 565-78

II. Tiberios Konstantinos, 578-82

Mavrikios, 582-602

Fokas, 602-10

Herakleios, 610-41

II. Konstantinos, 641

Heraklonas, 641

III. Konstantinos, 641-68

IV. Konstantinos, 668-85

II. İustinianos, 685-95

Leontios, 695-8

III. Tiberios, 698-705

II. İustinianos (ikinci kere), 705-11

- Fillippikos, 711-13  
II. Anastasios, 713-15  
III. Theodosios, 715-17  
III. Leon, 717-41  
V. Konstantinos, 741-75  
IV. Leon, 775-80  
VI. Konstantinos, 780-97  
İrini [Eirene], 797-802  
I. Nikiforos, 802-11  
Stavrakios, 811  
I. Mihail, 811-13  
V. Leon, 813-20  
II. Mihail, 820-9  
Theofilos, 829-42  
III. Mihail, 842-67  
I. Basileios, 867-86  
VI. Leon, 886-912  
Aleksandros, 912-13  
VII. Konstantinos Profirogennitos, 913-59  
I. Romanos Lekapinos (ortak-imparator), 919-44  
II. Romanos, 959-63  
II. Nikiforos Fokas, 963-9  
I. İoannis Çimiskis, 969-76  
II. Basileios, 976-1024  
VIII. Konstantinos, 1025-8  
III. Romanos Argiros, 1028-34  
IV. Mihail, 1034-41  
V. Mihail, 1041-2  
Theodora ve Zoe, 1042  
IX. Konstantinos, 1042-55  
Theodora (ikinci kez), 1055-6  
VI. Mihail, 1056-7  
X. Konstantino Dukas, 1059-67  
IV. Romanos Diogenis, 1067-71



- VII. Mihail Dukas, 1071-8
- III. Nikiforos Votaniatis [Botaneiates], 1078-81
- I. Aleksios Komnenos, 1081-1118
- II. İoannis Komnenos, 1118-43
- I. Manuel Komnenos, 1143-80
- II. Aleksios Komnenos, 1180-3
- I. Andronikos Komnenos, 1182-5
- II. İsaakios Angelos, 1185-95
- III. Aleksios Angelos, 1195-1203
- II. İsaakios Angelos (ikinci kere), 1203-04
- IV. Aleksios Angelos (ortak-imparator), 1203-4
- V. Aleksios Dukas, 1204

## **LATİN İSTİLASI**

- I. Baudouin, 1204-5
- Henri, 1205-6
- Pierre de Courtenoi, 1216-19
- Robert, 1219-28
- II. Baudouin, 1228-61

## **İZNİK BİZANS İMPARATORLARI**

- I. Theodoros Laskaris, 1204-22
- IV. İoannis Vatatzes, 1222-54
- II. Theodoros Laskaris, 1254-8
- IV. İoannis Laskaris, 1258-61 (ortak-imparator), 1258-61
- VIII. Mihail Paleologos (ortak-imparator), 1258-61

## **KONSTANTİNOPOLİS'İN LATİNLERDEN KURTARILMASI SONRASI**

- VIII. Mihail Paleologos, 1261-82
- II. Andronikos Paleologos, 1282-1328
- IX. Mihail Paleologos (ortak-imparator), 1295-1320
- III. Andronikos Paleologos, 1328-41
- V. İoannis Paleologos, 1328-41

- VI. İoannis Kantakuzinos (ortak-imparator), 1342-54
- IV. Andronikos Paleologos, 1376-9
- V. İoannis Paleologos (ikinci kere), 1379-91
- VII. İoannis Paleologos, 1391-1425
- VIII. İoannis Paleologos, 1425-48
- XI. Konstantinos Paleologos Dragas, 1449-53

## **OSMANLI SULTANLARI**

- Osman Gazi (Bey), s. 1288-1326
- Orhan Gazi, 1326-62
- I. Murat, 1362-89
- I. Bayezit, 1389-1402
- Fetret Devri, 1402-13
- I. Mehmet, 1413-21
- II. Murat 1421-44, 1446-51
- II. Mehmet 1444-6, 1451-81
- II. Bayezit, 1481-1512
- I. Selim, 1512-20
- I. Süleyman, 1520-66
- II. Selim, 1566-74
- III. Murat, 1574-95
- III. Mehmet, 1595-1603
- I. Ahmet, 1603-17
- I. Mustafa, 1617-18
- II. Osman 1618-22
- I. Mustafa (ikinci kez), 1622-23
- IV. Murat, 1623-40
- İbrahim, 1640-48
- IV. Mehmet, 1648-87
- II. Süleyman, 1687-91
- II. Ahmet, 1691-95
- II. Mustafa, 1695-1703
- III. Ahmet, 1703-30
- I. Mahmut, 1730-54

- III. Osman, 1754-7
- III. Mustafa, 1757-74
- I. Abdülhamit, 1774-89
- III. Selim, 1789-1807
- IV. Mustafa, 1807-08
- II. Mahmut, 1808-39
- I. Abdülmecit, 1839-61
- Abdülaziz, 1861-76
- V. Murat, 1876
- II. Abdülhamit, 1876-1909
- V. Mehmet, 1909-1918
- VI. Mehmet, 1918-22
- II. Abdülmecit (sadece halife), 1922-24

## **BİZANS MİMARİ FORMLARI ÜZERİNE**

Antik dünyada ilk kilise binaları temel olarak iki tipti: bazilika ve merkezi planlı yapılar. Helenistik ve Roma döneminde farklı kamusal binalarda kullanılan bazilika tarzı sıradan kiliseler için yüzlerce yıl boyunca en çok kullanılan plan olmuştur. Bazilika uzun dikdörtgen bir binadır, iki sıra sütunla üç parçaya bölünmüştür, geniş merkezi nefin iki yanında yan sahınlar bulunur; nefin doğu ucunda yarım daire-sel çıkıntı, apsis vardır. Batıda, apsisin karşısındaki giriş kapısından önce genellikle bir tür antre, narteks bulunur; narteks de arkatlı geniş bir avluya, atriuma açılır. Bu planın pek çok, erken örnekleri Roma İmparatorluğu'nun her yerinde görülebilir, ama İstanbul'da tam anlamıyla bazilika olan bir tek bina günümüze kadar gelmiştir; 449-50'de yapılmış Studios, Aziz Vaftizci Yahya Kilisesi (İmrahor Camii), kısmen harabe halinde olsa da bazilika yapısı net olarak görülebilir.

Erken dönem bazilikaların çatıları sivri ve tavanları düzdür. Daha sonra, özellikle İustinianos zamanında kubbe eklenmesiyle büyük bir yenilik yapılmıştır. İstanbul'daki mevcut antik iki örnek Aya İrini ve Ayasofya'dır. Aya İrini'de nefi doğuda büyük bir kubbe ve batıda daha

küçük, biraz eliptik kubbemsi tonoz örter; diğer açılardan tipik bir bazilikadır. Ayasofya'da muazzam merkezi kubbe doğuda ve batıda eşit çaplı iki yarım kubbe ile desteklenmiştir, ayrıca yüzeysel bakıldığında temeldeki bazilika planını gizleyen başka değişiklikler vardır.

Kiliseler için kullanılan bir diğer klasik bina tipi, yuvarlak ya da çokgen merkezi planlı yapılarıdır. İstanbul'da çok erken dönemden birkaç binanın kalıntıları mevcuttur, ama en ünlüsü ve en güzeli daha geç tarihli, İustinianos tarafından 527'de yaptırılmış Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi'dir. Çıkıntı yapan apsis ve büyük merkezi kubbesi ile dikdörtgene yerleştirilmiş sekizgen formundadır. Kubbeyi destekleyen sekiz paye arasında, zemin katta ve galerilerde sütun çiftleri vardır; böylece apsisin önü dışında kesintisiz çevredaliz oluşur. Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi Ravenna'daki aynı döneme ait San Vitale kilisesine çok benzer.

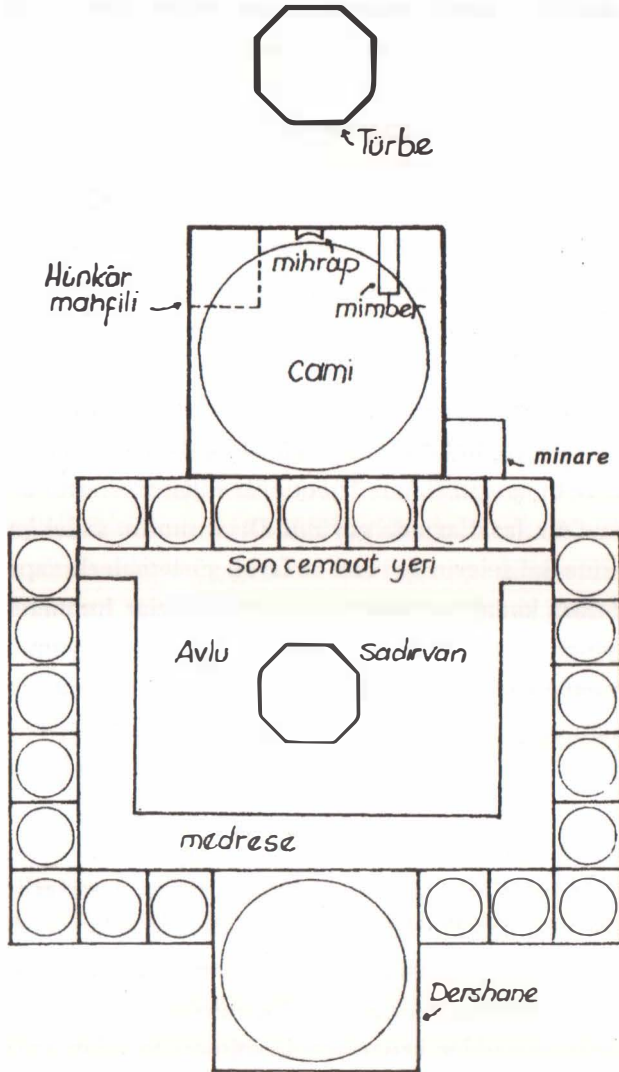
İustinianos'tan sonraki 250 yıl (yaklaşık olarak 600-850) sanatı da olumsuz yönde etkilemiş, gerileme ve karmaşa dönemidir. Dokuzuncu yüzyılda mimari yeniden canlanmaya başladığında, yeni bir kilise tipi ortaya çıkmıştır; Yunan haçı planı. Bu tipte merkezi kubbe binanın eksenlerinde köşelerdeki dört sağlam paye ile desteklenen dört beşiktonozla çevrelenir, böylece içeride bir haç şekli oluşur; üç yandaki yan sahınlar ve galerilerle dıştan dikdörtgendir. Doğu ucunda geniş merkezi apsisin iki yanında iki küçük apsis bulunur; böylece gelişen ritüelle talep edilmeye başlayan üç apsis kural haline gelmiştir, batıda ise narteks bulunur. İstanbul'da bunun en büyük ve en güzel örneği muhtemelen on birinci yüzyıldan kalan Azize Theodosia Kilisesi, Gül Camii'dir.

Bağımsız bir kökeni olması muhtemelse de, sıklıkla Yunan Haçı planının varyasyonu olarak görülen bir tip daha vardır, farklı isimlerle anılır, biz dört-sütunlu kilise diyeceğiz çünkü içerideki en belirgin özelliği daha önceki tipte kubbeyi destekleyen dört payenin yerini alan dört sütundur. Bu kiliselerin hepsi küçük ve yüksektir, dıştan kare biçimlidir, ama iç planda haç formunu korur. Bazen narteksin üstünde bulunanlar dışında galeriler yoktur, ama haçın dört köşesini kubbeleri açıklıklar ya da yüksek kasnak üzerindeki kubbemsi tonozlar işgal

eder; bunlar merkezi kubbe ile birlikte zar beşlisi formu oluşturur. Dört sütunlu kilise İstanbul'da ilk kez dokuzuncu ya da onuncu yüzyılda belirir ve sonrasında neredeyse standart olur; küçük ebatları küçülen İmparatorluğun azalan giderlerine uygundur, hem de içi mozaik ve fresk süslemeler için bol alan yaratır. İstanbul'da sekiz örneği günümüze kadar gelmiştir, bunlardan Zeyrek Camii, Pantokrator Kilisesi kompleksinin iki kilisesi en tipik örneklerdir.

Ayasofya dahil olmak üzere İstanbul'daki bütün Bizans kiliseleri tuğladan yapılmıştır, genellikle dışarıda süsleme yoktur, tuğlanın sıcak rengi ile çok sayıdaki geniş pencerelerin yarattığı karanlık etkiye güvenilmiştir. İmparatorluğun sonuna doğru, on dördüncü ve on beşinci yüzyıllarda, bazı dış cepheler taş ve tuğladan çok-renkli dekorasyonla canlandırılmıştır, bu en güzel Aziz Theodoros Kilisesi'nin (Kilise Camii) ve Tekfur Sarayı'nın fasatlarında görülür. Dışarının bu sadeliğini telafi etmek istercesine, kiliselerin içi renk ve farklı süslemelerle capcanlıdır. Duvarlar tonozlara kadar mermerle kaplıdır, tonozlar, kubbeler ve üst kat duvarları altın yaldız mozaikle kaplıdır. Bu mermer kaplamaların en muhteşem örneği Ayasofya'dadır, bir düzine farklı, ender bulunan, pahalı mermer kullanılmıştır, ince levhalar ikiye açılarak karmaşık desenler oluşturulmuştur. Elbette Büyük Kilise eşsizdir, yine de İustinianos'un zamanında birkaç kilise daha aynı cömertlikle mermer kaplanmış olabilir. Ama daha sonra yapılan daha mütevazı ve küçük kiliselerde, genellikle Marmara Adası'ndan sıradan ama hoş gri-beyaz mermer kaplama mevcuttur. Günümüzde kiliselerin çoğunun dekorasyonu kaybolmuştur, ancak Khora Mesih Kilisesi'nde (Kariye Camii) bu süslemelerin en mükemmel örneği neredeyse tümüyle hâlâ mevcuttur.

Erken dönem mozaikler kenarlarında mimari formları vurgulayan geniş, doğal tasarım ve renklerde çiçek desenli şeritler bulunan yaldızlı zeminden oluşurdu; uygun yerlerde basit haçlar olurdu. Bu basit fakat etkili bezemenin İustinianos zamanından örnekleri Ayasofya'nın kubbesinde ve sahın tonozlarında muhafaza edilmiştir. Anlaşılan odur ki Ayasofya'nın özgün süslemelerinde mozaik resimler yoktur. Ancak



**TİPİK OSMANLI CAMİİ**

plan no: 28

İustinianos'un ölümünü takip eden yüzyıl mozaik resimler moda olmuş, Kutsal Hikâye'nin hangi kısımlarının betimleneceğini ve bu resimlerin nereye yerleştirileceğini düzenleyen ayrıntılı ikonografi oluşmuştur. Ardından ikonoklastik dönem (711-843) gelmiş, bütün mozaik resimler acımasızca tahrip edilmişler, İstanbul'da dokuzuncu yüzyılın ortalarından önceye dayanan tek bir örnek bırakmamışlardır. Sonrasında resim sanatında bir canlanma olmuş, eski dönemin son derece stilize ve biçimsel geleneği sürdürülerek bütün büyük kiliseler yeniden kutsal resimlerle doldurulmuştur. Dokuzuncu-on ikinci yüzyıl arasında moda olan stilistik tipin örnekleri Ayasofya'da açığa çıkartılan resimlerde görülebilir.

Ama İstanbul'daki en kapsamlı ve muhteşem mozaikler Bizans kültürünün Fetih'ten önceki son canlanma döneminden kalmaz. On dördüncü yüzyıl başında Kutsal Bakire ve İsa Mesih'in hayatlarından uzun diziler, Kariye Camii'nin duvarlarına resmedilmiştir, yakın zaman önce Bizans Enstitüsü bunları mükemmel bir şekilde restore etmiştir. Yine bu kilisenin yan şapelindeki harika freskler ve Fethiye Camii'nin yan şapelindeki daha az kapsamlı ama son derece etkileyici mozaik dizisi de aynı tarihten kalmaz. Bu resimlerdeki daha önceki geleneğin hiyeratik biçimciliğinden kopmuş sanat, o tarihlerde İtalya'da ortaya çıkmaya başlayan Rönesans ile aynı ruhu solumaktadır. Ne yazık ki, Bizans Rönesans'ı fazla uzun ömürlü olmamıştır.

## OSMANLI MİMARİ FORMLARI ÜZERİNE

İstanbul camileri birbirinden oldukça farklı, zamanla karmaşılaşmış birkaç tipe ayrılır. Her dönemde daha az maliyetli binalarda kullanılan en basit plan, kiremitli sivri çatı ile örtülen uzun bir mekândan oluşur; çoğunlukla içeride ahşap bir kubbe bulunurmuş ama bunların çoğu sık sık baş gösteren yangınlarda yok olmuş ve yerlerine düz tavaneler yapılmış. İkincisi doğrudan doğruya duvarlar üzerinde taşınan taş kubbe ile örtülmüş kare mekândır. Bu plan genellikle küçük ve basit yapılarda görülürse de Yavuz Selim Camii gibi anıtsal boyutlarda da kullanılmıştır, bazılarında gezgin dervişler için tabhane olarak kulla-

nılan yan odalar mevcutmuş. Daha geç dönemde, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda bu tipin daha detaylı bir biçimi, genellikle mihrap için çıkıntılı küçük apsisi bulunan, barok camiler için kullanılmış.

Üçüncü ve dördüncü tip daha erken dönemdedir, İstanbul'da ender görülür. Üçüncü plan iki kubbelidir, aslında ikinci planın duplikasyonudur, uzun mesken açık kemer ile ikiye bölünür ve her birim kubbe ile örtülür. Osmanlı mimarisinin Bursa döneminde yaygın tarzdan türediği için "Bursa tipi" diye bilinir (Mahmut Paşa Camii'nin planına bakınız). İkinci birime sadece yarım kubbe yapılması ile çeşitlenir. Bu tip camilerin daima yan odaları bulunur. İstanbul'da sadece iki örneği olan dördüncü tip daha önceki Selçuk ve Osmanlı döneminden türemiştir; dikdörtgen mesken payelerle desteklenen eşit ölçülerdeki pek çok kubbe ile örtülmüştür; buna Ulu Cami tipi denir.

Çoğu kişinin tipik Osmanlı camisi olarak düşündüğü, klasik dönem camileri daha ayrıntılıdır. Yerel Türk geleneğinin Ayasofya'nın planının belli öğeleriyle harmanlanmasından türemiştir. Büyük selatin camilerin doğuda ve batıda eş büyüklükte yarım kubbelerle desteklenen devasa merkezi kubbeleri vardır. Bu plan Ayasofya'ninkine büyük benzerlik gösterir, ama kısmen yerel geleneğin, kısmen İslam ritüellerinin dayattığı belirgin farklılıklar vardır. Ayasofya, kubbelerine rağmen aslında bazilikadır, hem zemin katta hem de galeriler katında, sütun perdesiyle nef ve yan sahnalara ayrılmıştır. Camiler mümkün olduğunca az sütun kullanılarak bu bölünmeden kurtarılmış, içerisi neredeyse tümüyle açık, her yerden görünebilir hale getirilmiştir. Üstelik Ayasofya'daki yan sahnılar kadar geniş olan galeriler yan duvarlara yaslanan dar balkonlara indirgenmiştir. Bu Beyazıt Camii ve Süleymaniye'nin planıdır. Bazen bu merkezileştirme ve açma, Şehzade, Sultan Ahmet ve Yeni Cami'deki gibi, kuzeye ve güneye ilave iki yarım kubbe eklenmesiyle daha da artırılmıştır. Camilerdeki, Ayasofya'ya göre, başka bir yenilik iki, dört ya da altı minarenin yükselişle dengelenen albenili gri taş kubbe ve yarım kubbelerin şelale gibi aşağı akışının yarattığı anıtsal dış görünümüdür.

Klasik camilerin başka bir tipi de yerel unsurların Bizans gelene-



giyle harmanlanmasından türemiştir. Bu tip kubbe ile örtülü kare ya da dikkdörtgene yerleştirilmiş çokgenden oluşur. Prototipleri Edirne'deki Üç Şerefeli Cami ve İstanbul'daki Sergios ve Bakhos Kilisesi'dir; ilki altıgen, ikincisi sekizgendir. Bu tip klasik camilerde hem altıgen hem sekizgen yaygındır, bunlarda da merkezi alanda sütun ya da galeriler yoktur, kubbeyi destekleyen öğeler mümkün olduğunca duvara yakın tutularak tek orta alan etkisi sağlanmıştır. Bu plan Sinan ve diğer mimarlarca genellikle sadrazam ve yüksek mevkilerdeki devlet adamları için kullanılmışsa da, bu tipin en muhteşem örneği Edirne'deki, Sinan'ın ustalık eserim dediği Selimiye Camii'dir.

Camiler hangi türden olursa olsun daima önlerinde kubbeli, üç ya da beş açıklıklı son cemaat yeri vardır, buna genellikle de kubbeli revakla çevrili geniş avlu eşlik eder. Eğer bir minare varsa -selatin camiler dışındakiler bir minarelidir- bu daima girişin sağında yer alır.

Bütün selatin camiler, sadrazamların ve ileri gelenlerin yaptırdığı camilerinin çoğu vakıf kurumları olan külliyelerin merkezinde yer alır. Külliyenin kurucusu türbesini genellikle caminin arkasındaki bahçeye ya da mezarlığa yaptırır; türbeler kare ya da çokgen, kubbeli, önlerinde küçük revaklı girişleri bulunan basit binalardır, bazen içleri çok güzel çinilerle bezenmiştir. Arkatlı ve kubbeli avlunun dört tarafını çeviren vakıf binalarının en yaygını medreselerdir. Hepsi kubbeli ve ocaklı olan öğrenci hücreleri ortasında çeşme bulunan avluya açılır, avlunun kenarlarından birinin ortasında derslane yer alır. Bazen medrese cami avlusunun üç kenarını çevreler, ender olarak da, Rüstem Paşa'nın sekizgen medresesinde olduğu gibi, sıradışı biçimde olabilir. Medreseler farklı seviyelerde öğretim kurumlarıdır; bazıları ortaokul, bazıları lise, bazıları da hukuk, tıp ya da hadis gibi belli bir konuda eğitim verirler.

Külliyelerde ilkokul (sıbyan mektepleri) da mevcuttur; bunlar genellikle girişin üstüne inşa edilmiş, kubbeli tek bir odadan oluşur, bazen hoca için küçük bir dairesi de bulunur. Tekkelerin yapısı medreselerden pek farklı değildir, ama derslane konumundaki binalar tekke-lerde ayinler için kullanılır.

Daha büyük külliyelerde imaret ve hastane (darüşşifa ve tımarha-

ne) bulunur. Medreseler gibi bunlar da merkezi avlunun çevresine yerleştirilir; plan bire bir aynıdır, hastalar için hücreler vardır ve dersane binası gibi merkezi yerleştirilmiş büyük oda klinik ve muayene amaçlı kullanılır. İmaretlerde hücre yerine karakteristik bacalarıyla büyük kubbeli mutfaklar ve büyük yemekhane vardır. Medreselerin öğrencileri ve hocalarına, imamlara, cami ve hastane çalışanlarına, hastalara yemek vermenin yanı sıra çevredeki fakir halka da yemek dağıtırlardı. Birkaçı hâlâ hizmet vermeye devam etmektedir. Bütün bu kurumlar ücretsizdir ve yetkinlikle idare edilmişlerdir.

Çeşmeler her yerde mevcuttur. Üç çeşittir: abdest amaçlı kullanılan ve cami avlularının ortasında yer alan şadırvan; büyük, fasadı bir görevli tarafından su içeceklerle kâselerin uzatıldığı üç ya da dört parmaklıklıklı açıklıklı, kubbeli genellikle cami bahçesinin dış duvarının köşesinde bulunan sebil; sıklıkla meydanların ortasında yer alan, bazen büyük olsa da genellikle mermer hazne ve ortasında musluğun bulunduğu mermer levhadan oluşan çeşme, son yıllara kadar şehir halkı su ihtiyaçlarını bu çeşmelerden sağlamışlardır.

Dinî amaçlı olmayan binaların en önemlileri konaklama yerleri, hamamlar ve kütüphanelerdi. Şehir içindeki konaklama yerlerine han, ticaret rotaları üzerindeki kervansaray, dervişlerce kullanılanlarına tabhane denirdi. Bunlar da diğer pek çokları gibidir, bir ya da iki avlunun çevresine yerleştirilirdi ama genellikle iki üç katlıydı, ilk katlar hayvanlar ve malların depolanması için kullanılır, üst katlar yatak odası olarak hizmet verirdi (Valide Han'ın planına bakınız). Hamamlar, çizili planı ile, Cağaloğlu Hamamı anlatılırken ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Kütüphane ortasında kitap rafları olan kubbeli basit bir odadır; bazen mektepler gibi cami alanına açılan büyük girişin üst katına, bazen bağımsız yapılar olarak inşa edilmişlerdir (Atıf Efendi Kütüphanesi'nin anlatımına bakınız).

Topkapı Sarayı ve İbrahim Paşa Sarayı haricinde, on dokuzuncu yüzyıla kadar inşa edilen tüm saraylar ne kadar büyük olurlarsa olsunlar ahşaptan yapılmış ve sık sık şehri saran yangınlarda yok olup

gitmişlerdir. Bir bölümü hâlâ ayakta olan Boğaziçi'ndeki yalılar için Kıbrıslı Yalısı'nın anlatımına bakınız.

Türk mimarisinde Batı mimarisindeki gibi “düzen”ler yoktur, bu da eski zamanlarda klasik bakışla bakan gezginlerin kafasını karıştırmıştır: bu nedenle on sekizinci yüzyılda bile, anlattıkları binalara hayran olmalarına rağmen “Türkler mimariden hiç anlamaz” diye yazmışlardır! Yine de Osmanlı mimarisinin altın çağında iki tür sütun başlığı vardır: mukarnas ve baklava. Mukarnas, üçgen ve altıgenlerin arı kovanını andırır düzenlemesidir. Doğrudan Selçuklu mimarisinden alınmıştır, sadece sütun başlığı olarak değil, kapı saçaklarında, kornişlerde, bingi ve tonozbingilerde de kullanılmıştır. Görüldüğü kadarıyla Mimar Sinan'ın katkısı olan ya da ondan önce kullanılmayan, baklava sütun başlığı yan yana dizilmiş eşkenar dörtgenlerden oluşur. Bu sütun başlıklarının hiçbirisi Dor, İyon ya da Korint düzenler kadar başarılı değildir, çünkü her ikisi de, ama özellikle baklava, sütunun yuvarlaklığından üzengi taşının karesine geçişte fazla düz kalır. Barok dönemde batı tipi sütun başlıklarının kötü taklitleri moda olmuşsa da bunların hemen hepsi pek zayıf örneklerdir. Ayrıca barok döneme kadar Türk kemerleri Roma kemerleri gibi yuvarlak değil gotik kemerler gibi kaşkemer, bazen de Sinan'ın sık sık başarıyla kullandığı gibi, kırık (açılı) kemerdir. Ayrıca Türk kubbelerinin yarım küre biçimli Roma, Bizans ve Suriye tipine benzediğini de belirtmek gerekir, ancak bunlar batıda yaygın olarak görülen, Brunelleschi'nin icat ettiği, yapısal olarak çift beyzi kubbeler değildir: Türk kubbeleri bazı türbelerdeki gibi çift olduklarında bile, her kubbe yapısal olarak birbirinden bağımsızdır.

Mimariye uygulanmış bezemeler içerisinde en parlak ve çarpıcı olan hiç şüphesiz ki Türk çinileridir. Türk çinilerinin önemi ve eşsizliği yakın zamana kadar fark edilememiştir: Rodos seramikleri ya da İran çömlekleriyle beraber anılmışlardır. Çömlekçiler bazen İranlı –ya da Rum, Ermeni veya Türk- olsa da Türk çinileri İran çinilerinden farklıdır. Çiniler İznik başta olmak üzere, Kütahya ve İstanbul'da üretilmişlerdir. Fetih'ten on altıncı yüzyıla kadar olan erken dönemde desensiz, koyu

mavi, açık yeşil ya da turkuaz, genellikle altıgendir, bazen piştikten sonra üzerine yıldızla desen yapılırdı. Çok renkli sır tekniğiyle [*cuerda seca*] yapılmış olan çiniler daha da ilginçtir: boyanmış tasarım şeffaf sır ile kaplanmaz, sırlar renklendirilir ve bu renklerin birbirine karışmaması tasarımın kontürlerine çizilen potasyum permanganat ince çizgi ile sağlanırdı, *cuerda seca*, kuru çizgi ismini de buradan almıştır; bu kontür çizgileri seçilebilirse koyu mor ya da siyah olduğu fark edilir. Bu çinilerin hâkim rengi elma yeşili ve parlak sarıdır, bunlara mavi ve leylak rengi eşlik eder. İstanbul'da çok güzel ve ender örnekleri vardır: en kapsamlı örneklerinin mevcut olduğu Şehzade türbesi ve Çinili Köşk'ün anlatımlarına bakınız.

1550 civarında bu teknik yerini en az kendisi kadar güzel ünlü İznik tarzına bırakmıştır, desen kil üzerine boyanır ve son derece şeffaf sır ile örtülür. Burada hâkim renkler saf, lekesiz beyaz zemin üzerine koyu mavi, açık mavi, yeşil tonları ve eşsiz domates kırmızısıdır. Bu Erzurum yakınlarında bulunan kilermeni ile yapılmaktaydı. Çok kalın sürülmesi gerektiği için çiniye kabartmalı bir yüzey verirdi. Başarılı sonuç elde etmeyi sağlayan teknikte 1570'te ustalık kazanıldı ve 1620'de bu ustalık kayboldu, yani bu tekniğin mükemmel örnekleri sadece yarım yüzyıllık bu döneme aittir. Bu tarihten önceki ve sonraki, bir miktar çamurlu ve kahverengidir ve net dış hatlardan mahrumdur. Ama 1550-1650 arasındaki altın dönemlerinde eşsiz güzelliكتedirler.

Bu çinilerden sonra, İmparatorluktaki pek çok şey gibi düşüş dönemi başlamıştır. 1720'de İznik çinileri Tekfur Sarayı'nda üretilmeye başlandığında kısa bir canlanma yaşanmıştır, ama bu canlanma bir nesilden uzun sürmemiştir. Sonrasında kalitesiz Avrupa fayansları ve daha da kalitesiz taklitleri moda olmuştur. Günümüzde bu eski tarzın diriltilmesi için takdire şayan çaba gösterilmiştir, bu çabaların meyvesi Kütahya ve İznik üretimli çinileri ilk bakışta eski muhteşem çinilerden ayırt etmek imkânsızdır.

## MİMAR SİNAN'IN İSTANBUL'DAKİ MEVCUT ESERLERİ

Aşağıda Sinan'ın mevcut eserlerinin –bilindiği kadarıyla ilk- kronolojik listesi verilmektedir. İstanbul'daki mevcut binalarının hepsinin dahil edilmesi hedeflenmiştir, ama *Tezkiret-ül Ebniye*'de yer almayan eserler, eğer Tezkire'de bahsi geçen bir külliye'nin ya da başka bir yapının parçası değilse ya da ona ait olduğunu gösteren yazılı bir kanıt yoksa dahil edilmemişlerdir; ayrıca Sinan tarafından yapılmış, ama Kasım Paşa Camii, Cihangir Camii gibi, sonradan gerçekleştirilen renkonstrüksiyonlar esnasında ondan taşıdığı bütün izleri kaybetmiş yapılar da dahil edilmemiştir. İlk kez gerçekleştirilen böyle bir listede yanlışlar ve aksaklıklar olması kaçınılmazdır, ama bu listenin Mimar Sinan'ın şehirdeki mevcut tüm binalarını içerdiği kanaatindeyiz.

Sinan'ın eserlerinin büyük kısmının tarihi eserleri üzerindeki kitabelerden bulunur; diğerlerinde Divan arşivleri ya da vakfiyeler kullanılarak tespit edilir. Listede müphem birkaç tarih vardır; ya yabancı bir gezginin belirttiği tarihe ya da kurucunun ölüm yılına dayanılarak ileri sürülmüştür. Çok azında tarih belirtilememiştir. Mimar Sinan'ın arkadaşı Mustafa Sâ'i tarafından yazılmış, Sinan'ın eserlerinin listesi *Tezkiret-ül Ebniye* için Ahmet Refik'in *Mimar Sinan* (İstanbul 1931) adlı eserinde verilen metni kullandık; Rıfki Melül Meriç'in *Mimar Sinan Hayatı, Eseri* (Ankara 1965) yapıtında tarihi ve sahibi belirsiz pek çok kaynaktan toplanmış veriler birleştirilmiştir ki son derece yanıltıcıdır. İlgili Divan arşivleri için Ahmet Refik'in *Türk Mimarları* (İstanbul 1936); vakfiyeler ve diğer belgeler için İbrahim Hakkı Konyalı'nın *Mimar Koca Sinan* (İstanbul 1948) ve aynı yazarın *Koca Mimar Sinan'ın Eserleri* (İstanbul 1950) yapıtlarına bakınız.

**HASEKİ HÜRREM**

Yedinci Tepe'de: *Cami, medrese, şifahane, imaret, mektep*; kitabe 945 (1538-9)

**DRAĞMAN YUNUS BEY**

Fethiye Camii yakınında: *camii, mektep*; kitabe 948 (1541-2)

**HAYRETTİN BARBAROS**

Beşiktaş'ta *türbe* Kitabe 948 (1541-2)

Zeyrek Camii yakınında *hamam*; 1546'daki ölümünden önce

**ŞEHZADE MEHMET**

Şehzadebaşı'nda: *camii, medrese, türbe, imaret, mektep, tabhane*; kitabe 950-55 (1543-48)

**HÜSREV PAŞA**

Yeni Bahçe'de *türbe*; kitabe 952 (1545-6)

**MİHRİMAH SULTAN**

Üsküdar'da: *camii, medrese, şifahane, mektep*; kitabe. Zilhicce 954 (Ocak-Şubat 1548)

**RÜSTEM PAŞA**

Galata'da *han*; 1550 civarı (Bkz. Gyllius *De Topographic Constantinopoleos*, IV. kitap, 11. Bölüm)

Mahmut Paşa'da *medrese*; kitabe. 957 (1550-1)

**SÜLEYMANİYE**

Üçüncü Tepe'de: *camii, yedi medrese, imaret, şifahane, darülkurra, hamam, Süleyman'ın türbesi, Hürrem'in türbesi, kervansaray, mektep*; kitabe 957-64 (1550-57)

**İBRAHİM PAŞA**

Silivri Kapı'da: *camii, türbe*; kitabe. 958 (1551)

## I. SÜLEYMAN

Belgrad Ormanları'ndaki *altı su kemeri*; 1554-64 (Divan arşivleri)

## KARA AHMET PAŞA

Topkapı'da: *camî, medrese, türbe, mektep*; 2 Ramazan 1962 (21 Temmuz 1555) tarihli vakfiye

## SİNAN PAŞA

Beşiktaş'ta: *camî, medrese*; kitabe 962 (1554-5)

## HASEKİ HÜRREM

Ayasofya'da *hamam*; kitabe 964 (1556-7)

## CAFER AĞA

Ayasofya'da *medrese*; kitabe 967 (1559-60)

## HACI MEHMET PAŞA

Üsküdar'da *türbe*; kitabe 967 (1559-60)

## İSKENDER PAŞA

Kanlıca'da *camî*; kitabe 967 (1559-60)

## İBRAHİM PAŞA

İsa Kapı'da *medrese* (harabe); 1560, bkz. Öz, *İstanbul Camileri*, I, 100

## RÜSTEM PAŞA

Şehzade Camii'nde *türbe*; kitabe (1560-1)

Uzun Çarşı'da *camî*; 969 (1561-2) bkz. Vakfiye

## MOLLA ÇELEBİ

Fındıklı'da *camî*; kitabe 969 (1561-2); hamamdaki kitabe kaybolmuştur

## FERRUH KETHÜDA

Balat'ta *camî*; kitabe 970 (1562-3)

## I. SELİM

Yeni Bahçe'de *medrese*; Kanuni Sultan Süleyman tarafından Selim'in anısına yaptırıldı; 970 (1562-3); minaredeki kitabeden

## HÜRREM ÇAVUŞ

Yeni Bahçe'de *camii*; 970 (1562-3); *Hadika*'da belirtilen kitabe yok olmuştur

## MİHRİMAH SULTAN

Edirnekapi'da *camii, medrese, mektep, hamam*; (970-3); Evkaf belgeleri; bkz. Konyalı, *Eserler*, 161-5

## YAHYA EFENDİ

Beşiktaş'ta *türbe, medrese*; 1570'teki ölümü zamanında

## SOKOLLU MEHMET PAŞA

Kadırga Limanı: *camii, medrese*; kitabe 979 (1571-2)

Eyüp'te: *türbe, medrese, darülcemre*; 1572 civarı

## PERTEV PAŞA

Eyüp'te *türbe*; kitabe 980 (1572-3)

## ŞAH HUBAN

Yeni Bahçe'de; *türbe, mektep*, 980 (1572) yılındaki ölümü zamanında

## MİMAR SİNAN

Yeni Bahçe'de *mescit*; 981 (1573-4); bkz. Öz, *İstanbul Camileri*, I, 105

## AYASOFYA

*İki minare ve diğer onarımlar*; 981 (1573), Divan arşivleri

## TOPKAPI SARAYI

*Mutfaklar*, rekonstrüksiyonlar ve ilaveler; 982 (1574), Divan arşivleri

## II. SELİM

Ayasofya'da *türbe*; kitabe 982-5 (1574-7)



**ZAL MAHMUT PAŞA**

Eyüp'te: *camî, iki medrese, türbe*; muhtemelen 1575 civarı, Zal Mahmut Paşa'nın faal dönemi

**SOKOLLU MEHMET PAŞA**

Azapkapı'da *camî*; kitabe 985 (1577-8)

**TOPKAPI SARAYI**

III. Murat *Has Odası*; 986 (1578), salondaki tarihli çiniler

**SEMİZ ALİ PAŞA**

Edirnekapi'daki Mihrimah Camii'nin bahçesindeki *türbe*; 988 (1580), ölüm tarihi

**KILIÇ ALİ PAŞA**

Tophane'de: *camî, türbe, medrese, hamam*; Kitabe 988 (1580-1)

**III. MURAT**

Beyazıt Camii altındaki *dükkânlar*; 988 (1580), Divan arşivleri

**ŞEMSİ AHMET PAŞA**

Üsküdar'da: *camî, medrese, türbe*; Kitabe 991 (1583-4)

**ATİK VALİDE (NURBANU)**

Üsküdar'da: *camî, medrese, imaret, kervansaray, şifahane, tekke, darülkurra, darülhadis, hamam*; Kitabe 991 (1583-4)

**RAMAZAN EFENDİ**

Koca Mustafa Paşa'da *camî*; Kitabe 994 (1585-6)

**MİMAR SİNAN**

Süleymaniye'de *türbe ve sebîl*; Kitabe 996 (1587-8), muhtemelen daha erken tarihte inşa edilmiş

*Tezkire*'de belirtilen şu eserler için tarih belirleyemedik: Ahi Çelebi ve Bali Paşa (sadece onarım veya inşa: muhtemelen Mimarbaşı olmadan çok önce yapılmış işlerinden, çünkü 1538'den sonra önemli eserler dışında onarımla ilgilenmedi); Hüsrev Kethüda Hamamı; Kapı Ağası Hamamı (tarihi belirsiz, harabe); Nişancı Mehmet Bey Medresesi (harabe); Semiz Ali Paşa Medresesi (belki Semiz Ali Paşa'nın sadrazam olduğu 1561-65 yılları arasında); Siyavuş Paşa Türbesi (kendinden önce ölen çocukları için yapılmış, kendisi 1601 yılında öldüğünde buraya gömülmüş); Şehzadeler Türbesi (*Tezkire*'de yer almasına rağmen Sinan'ın eseri olmaması muhtemel bir bina)

Yukarıdaki listede bütünü ya da bir kısmı kesinlikle Sinan'a atfedilebilecek 120 eser belirtilmiştir. Bunlardan 24'ü cami, 27'si medrese, 20'si türbe, 8'i hamam, 4'ü imaret ve 3'ü hastanedir. Bu sayı kariyeri elli yıldan uzun olmasına ve yetenekli mimarlar bulunan atölye ile desteklenmesine rağmen, muazzam bir rakamdır. Bunlara yok olup gitmiş ya da yeniden inşa edilmiş eserlerini ve Osmanlı topraklarındaki bazıları hem heybetli hem son derece önemli diğer eserlerini de dahil etmek gerekir.

# DİZİN

---

## AYAZMALAR

Balıkli, 356  
Blahernai, 321  
Selimiye Kışlası, 394

## BEDESTENLER

Eski Bedesten (Kapalıçarşı), 169-172  
Galata Bedesteni, 419

## BÜYÜKELÇİLİKLER

(şimdi konsolosluklar)  
Fransız, 411  
Hollanda, 411  
İngiliz, 409  
İsveç, 413  
Rus, 413  
Venedik (şimdi İtalyan), 412

## CAMİLER, MESCİTLER

Abdülhamit, I. (Beylerbeyi), 468  
Abdülhamit, I. (Emirgân), 451  
Abdülmecit (Ortaköy), 445  
Ağalar, 90  
Ahi Çelebi, 224-225  
Ahmediye, 389  
Ahmet, I. (Sultanahmet), 123-127  
Amcazade Hüseyin Paşa, 239-241  
Âşık Paşa, 233  
Atik Ali Paşa, 156-157  
Atik Valide, 391-392  
Ayazma, 388  
Azap Kapı, 418  
Bali Paşa, 257-258  
Bayram Paşa, 332-335  
Beşir Ağa (Cağaloğlu), 43

Beşir Ağa (Topkapı Sarayı), 84  
Beyazıdiye, 159-162  
Beyazıt Ağa, 359  
Beylerbeyi, 468  
Burmali, 194-195  
Cerrah Paşa, 330  
Cezeri Kasım Paşa, 383  
Cihangir, 429  
Çandarlı İbrahim Paşa, 183  
Çinili, 392-393  
Davut Paşa, 335  
Defterdar Mahmut Efendi, 383  
Dolmabahçe, 431  
Dragman, 269  
Dülgerzade, 242  
Eminzade Hacı Ahmet Paşa, 389  
Eyüp, 375-378  
Fatih (Mehmet, II.), 243-250  
Ferruh Kethüda, 319  
Firuz Ağa, 150  
Hacı Hasan, 231-232  
Hamidiye, 442  
Haseki Hürrem, 332-335  
Hekimoğlu Ali Paşa, 336-337  
Hırka-i Şerif, 259-260  
Hürrem Çavuş, 260  
İbrahim Paşa, 357  
İskele, 386-387  
İskender Paşa (Fatih), 253  
İskender Paşa (Kanlıca), 463  
İsmail Efendi, 274-275  
İvaz Efendi, 321-322  
Kantarcılar, 225-226  
Kara Ahmet Paşa, 359-360  
Kara Mustafa Paşa, 158  
Karabaş Mustafa Ağa, 427  
Kazancılar (Üç Mihraplı), 225-226

Kılıç Ali Paşa, 425-427  
Kızıl, 381  
Kiremitçi Süleyman Çelebi, 381  
Köprülü, 153  
Kumrulu, 264  
Kürekcibaşı, 359  
Laleli, 192-194  
Mahmut Paşa, 173-176  
Mecidiye, 442  
Mehmet Ağa, 273-274  
Mesih Paşa, 258-259  
Mihrimah, 363-365  
Mimar Mehmet Ağa, 205  
Mimar Sinan, 258  
Molla Çelebi, 430-431  
Murat Paşa, 328-329  
Mustafa, III. (Çakmakçılar), 180  
Mustafa, III. (Paşabahçe), 462  
Nişancı Kara Davut Paşa, 387  
Nişancı Mehmet Paşa, 264-265  
Nuruosmaniye, 172-173  
Nusretiye, 428-429  
Pertevniyal Valide Sultan, 327-328  
Piyale Paşa, 374-375  
Ramazan Efendi, 339-340  
Rum Mehmet Paşa, 388  
Rüstem Paşa, 185-187  
Sağrıçılar (Yavuz Er Sinan), 225-226  
Samanveren, 184  
Selçuk Hatun, 329  
Selim, I., 275-278  
Selim, III., 394  
Sinan Paşa, 310  
Sokollu Mehmet Paşa, 133-137  
Süleymaniye, 210-220  
Şeb Sefa Kadın, 227  
Şehzade, 195-201  
Şemsi Paşa, 387-388  
Takkeci İbrahim Ağa, 361  
Timurtaş, 185

Üç Baş, 265-266  
Valide Sultan, 328  
Yarhisar, 233-234  
Yavaşca Şahin, 184  
Yeni, 34-39  
Yeni Valide, 387  
Yeraltı, 423-424  
Zal Mahmut Paşa, 381-383  
Zeynep Sultan, 47  
Zincirli Kuyu, 266

## ÇARŞILAR

Çarşamba Pazarı, 263  
Kapalıçarşı, 168-172  
Mısır Çarşısı, 38  
Sahaflar Çarşısı, 167-168

## ÇEŞMELER, SEBİLLER

Abdülhamit I., 47  
Ahmet, III. (Topkapı Sarayı), 103  
Ahmet, III. (Üsküdar), 387  
Akbiyık, 144  
Azapkapı, 419  
Bayram Paşa, 332  
Bereketzade, 415  
Beykoz, 462  
Hacı Mehmet Emin Ağa, 430  
Halil Efendi, 266  
Hekimoğlu Ali Paşa, 430  
Kara Mustafa Paşa, 158  
Koca Yusuf Paşa, 430  
Küçüksu, 466  
Mihrişah Sultan, 378  
Şah Sultan, 383  
Tophane, 427

## FORUMLAR

Amastrianum, 236  
Arkadios, 331

Augusteion, 147  
Basilike, 148-149  
Bovis, 327  
Constantinus, 154-155  
Tauri (Theodosius, I.), 148

## **HAMAMLAR**

Ağa, 342-343  
Atik Valide, 391  
Beyazıt, 164, 189  
Cağaloğlu, 41-43  
Çardaklı, 140  
Çemberlitaş, 154  
Çinili, 234-235  
Eyüp, 378  
Gedik Ahmet Paşa, 158-159  
Haseki Hürrem, 101-102  
Havuzlu, 310  
Hüsrev Kethüda, 444  
Kılıç Ali Paşa, 427  
Küçük Mustafa Paşa, 309-310  
Mahmut Paşa, 177  
Mehmet Ağa, 273-274  
Mihrimah 365  
Süleymaniye, 216  
Tahtakale 185

## **HANLAR, KERVANSARAYLAR**

Atik Valide, 391  
Balkapan, 187  
Büyük Taş, 193  
Büyük Valide, 181-183  
Büyük Yeni, 180  
Çuhacılar, 175  
Fatih, 251-252  
Hasan Paşa, 190  
Hürmalı, 187  
Küçük Yeni, 180  
Kürkçü, 180  
Rüstem Paşa, 419-420

Simkeşhane, 190  
Süleymaniye, 219  
Şehzade, 202  
Vezir, 156

## **HASTANELER**

Haseki Hürrem, 333  
Süleymaniye, 218

## **HEYKELLER**

Atatürk, 120  
Barbaros, 440  
Türkiye Cumhuriyeti (Taksim), 407

## **İMARETLER**

Ahmet, I. 126  
Atik Valide, 391  
Beyazıdiye, 162  
Haseki Hürrem, 333  
Laleli, 193  
Mihrişah Sultan, 378  
Şehzade, 202  
Süleymaniye, 218-219  
Yeni Valide, 387

## **KALELER, HİSARLAR, KULELER**

Anadolu Hisarı, 464  
Beyazıt Yangın Kulesi, 165  
Galata Kulesi, 415  
Garipçe, 456  
Kız Kulesi, 395  
Mermer Kule, 351  
Rumeli Hisarı, 449-450  
Yedikule, 353  
Yoros (Ceneviz) Kalesi, 458  
Zindan Kulesi, 223-224

## **KAPILAR**

Ahırkapı, 142-143  
Altın Kapı, 353-354  
Aya Kapı, 307  
Azapkapı, 418  
Balat Kapı, 318  
Belgrad Kapı, 355-356  
Cibali Kapı, 306  
Edirnekapı, 362-363  
Eğri Kapı, 369  
Fener Kapı, 316  
Mevlevihane Kapısı, 357-358  
Narlı Kapı 345  
Silivri Kapı, 356  
Topkapı, 358  
Yanıkkapı, 418  
Yedikule Kapı, 353  
Zindankapı, 223

## **KİLİSE (Bulgar)**

Sveti Stefan Bulgar, 316

## **KİLİSELER (Ermeni)**

Sulu Manastır (Surp Kevork), 342  
Surp Astvadzadzin, 441  
Surp Krikor Lusavoriç, 424  
Surp Reşdagabet, 318

## **KİLİSELER (Eski Bizans)**

Ahmet Paşa Mescidi (İoannes Prodromos), 272  
Atik Mustafa Paşa Camii (Aziz Markos ve Petros), 320  
Aya İrini, 103-108  
Aya Polieuktos, 237  
Ayasofya, 50-75  
Bodrum Camii (Mirelaion), 191-192  
Boğdan Sarayı, 268  
Eski İmaret Camii (Pantepoptes), 232

Fenari İsa Camii (Konstantinos Lips), 253-255

Fethiye Camii (Theotokos Pammakaristos), 269-272

Gül Camii (Azize Theodosia), 307-309

Halkopratiya, 48

Hristos Filanthropos, 143

İmrahor Camii (Studios Kilisesi), 344-345

İsa Kapı Mescidi, 338

Kalenderhane Camii, 207-208

Kamariotissa, 401

Kariye Camii (Khora Mesih), 280-303

Kefeli Mescit, 268

Kilise Camii (Aziz Theodoros) 206-207

Koca Mustafa Paşa Camii (Ayios Andreas en te Kristei), 340-342

Küçük Ayasofya Camii (Aziz Sergios ve Bakhos), 137-140

Manastır Mescidi, 358

Moğolların Azize Meryem Kilisesi (Kanlı Kilise), 314-315

Sancaktar Mescidi, 339

Sinan Paşa Mescidi, 310

Sulu Manastır (Theotokos Perivleptos), 342

Şeyh Süleyman Mescidi, 231

Toklu Dede Mescidi, 324

Zeyrek Camii (Pantokrator), 228-231

## **KİLİSELER (Latin)**

Arap Camii (San Paolo), 417

Saint Benoit, 424

Saint Louis, 411

San Antuan, 410

San Pietro ve Paolo, 416

Yedi Yeis'in Hanımı, 412

## **KİLİSELER (Protestan)**

Dutch Chapel, 412

Kırım, 413

## **KİLİSELER (Rum)**

Aya Dimitrios Kanabu, 320  
Aya Fokas, 445  
Aya Nikola, 306-307  
Aya Yorgi (Edirnekapı), 363  
Aya Yorgi (Patrikhane), 312  
Aya Yorgi Karipis (Büyükkada), 399  
Aya Yorgi Metohion, 313  
Ayios Konstantinos ve Ayia Elena, 343  
Ayios Menas, 343  
Panayia Balinu, 320  
Panayia Gorgoepikoos, 337  
Panayia Paramityas (Eflak Sarayı), 314  
Panayia Uranon, 267  
Selvilerin Aya Yorgisi (Samatya), 343  
Zoodohos Pege (Balıklı), 356

## **KİLİSE (Türk Ortodoks)**

Aya Nikola, 425  
Aya Panayia Kafatiani, 425  
Ioannes Prodromos, 425

## **KÖŞKLER**

Abdülmecit, 92  
Alay, 44-45  
Bağdat, 92  
Beyaz, 451  
Çinili, 117-119  
Hidiv Kasrı, 463  
İncili, 143  
Malta, 443  
Pembe, 451  
Revan, 91-92  
Sarı, 451  
Sepetçiler, 120  
Sünnet, 91-92

## **KÜLLİYELER (cami külliyesi dışında- kiler)**

Ahmediye, 389-391  
Amcazade Hüseyin Paşa, 239-242  
Bayram Paşa, 332  
Çorlulu Ali Paşa, 158  
Koca Sinan Paşa, 157  
Köprülü, 153  
Mihrişah Sultan, 378-379  
Sokollu Mehmet Paşa (Eyüp), 379-381  
Şah Sultan, 382-383

## **KÜTÜPHANELER**

Ahmet, III. 89  
Atıf Efendi, 206  
Belediye (Beyazıdiye), 163  
Devlet, 163  
Feyzulah Efendi (Millet), 243  
Hekimoğlu Ali Paşa 336  
Hüsrev Paşa, 379  
Kadın Eserleri, 316  
Köprülü, 153  
Mahmut, I., 249  
Murat Molla, 274  
Nuruosmaniye, 172  
Ragıp Paşa, 190  
Şehit Ali Paşa, 203  
Şeyhülislam Velîyüddin Efendi, 162  
Süleymaniye, 217

## **MEDRESELER**

Abdülhamit, I., 40  
Ahmediye, 389  
Ahmet, I., 126  
Amcazade Hüseyin Paşa, 229-231  
Ankaravi Mehmet Efendi, 194  
Atik Ali Paşa, 156-157  
Atik Valide, 391-392  
Beyazıdiye, 163

Çorlulu Ali Paşa, 158  
Damat İbrahim Paşa, 202-203  
Ekmekçizade Ahmet Paşa, 204  
Fatih, 250  
Feyzullah Efendi, 243  
Gazanfer Ağa, 235  
Gevher Sultan, 331  
Halil Efendi, 266  
İbrahim Paşa (İsa Kapı), 338  
Kara Mustafa Paşa, 158  
Koca Sinan Paşa, 157  
Köprülü, 153  
Kuyucu Murat Paşa, 208-209  
Nişancı Mehmet Bey, 337-338  
Nuruosmaniye, 172  
Rüstem Paşa, 177-179  
Selim, I., 256  
Semiz Ali Paşa, 266-267  
Seyyit Hasan Paşa, 209  
Sinan Paşa, 441  
Soğuk Kuyu (Cafer Ağa), 48  
Sokollu Mehmet Paşa (Eyüp), 379  
Sokollu Mehmet Paşa (Kadırga Limanı),  
135  
Süleymaniye, 215-218  
Şehzade, 202  
Yahya Efendi, 444  
Zal Mahmut Paşa, 381

## **MEKTEPLER**

Ahmet, I., 127  
Amcazade Hüseyin Paşa, 239  
Atık Valide, 391  
Bayram Paşa, 332  
Beyazıdiye, 162  
Ebu Bekir Paşa, 328  
Haseki Hürrem, 333  
İskele Camii, 386  
Mahmut, I. (Ayasofya), 74  
Recai Mehmet Efendi, 204-205

Şah Sultan, 383  
Şehzade, 202  
Süleymaniye, 215  
Zembilli Ali Baba, 228

## **MEZARLIKLAR**

Eyüp, 373  
İngiliz Kırım Savaşı Kabristanı, 394  
Karaca Ahmet, 393

## **MÜZELER**

Amcazade Hüseyin Paşa (Türk İnşaat ve  
Sanat Eserleri), 241-242  
Arkeoloji, 109-116  
Askeri, 407-408  
Aşyan (Tevfik Fikret), 449  
Ayasofya, 51-75  
Aynalı Kavak (Klasik Türk Müziği), 375  
Beyazıdiye (Hat), 163  
Beylerbeyi Sarayı, 469  
Çinili Köşk, 117-118  
Deniz, 441  
Dolmabahçe, 431-433  
Eski Şark Eserleri, 108  
Fethiye Camii, 269-272  
Galata Mevlevihanesi (Divan Edebiyatı  
Müzesi), 414  
İbrahim Paşa Sarayı (Türk İslam Eserleri),  
130-133  
İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi, 119  
İstanbul Modern, 429  
Karikatür (Gazanfer Ağa), 235  
Kariye Camii, 281-303  
Mozaik, 144-145  
Pera, 410  
Rahmi Koç Sanayi, 375  
Sabancı, 451  
Sadberk Hanım, 455  
Topkapı Sarayı, 76-98  
Yedikule, 353-355



## **NAMAZGÂHLAR**

Anadolu Hisarı, 465  
Esmâ Sultan, 136  
OKULLAR, ÜNİVERSİTELER  
Boğaziçi, 448-449  
Deniz Harp Okulu, 401  
Fener Rum Lisesi (Megali Scholio), 315-316  
Galatasaray Lisesi ve Üni., 409  
Güzel Sanatlar, 429  
Heybeliada Ruhban Okulu, 401  
Kadir Has Üni., 306  
Kuleli Askeri Lisesi, 467  
Marmara Üni., 132  
Mimar Sinan Üni., 429  
Robert Kolej, 447

## **OTELLER**

Bristol, 410  
Büyük Londra, 410  
Pera Palas 410

## **SARAYLAR (Bizans, Osmanlı)**

Abbas Halim Paşa (Osm.), 463  
Antiohos ve Lausos (Biz.), 151  
Aynalı Kavak (Osm.), 375  
Beylerbeyi (Osm.), 469  
Blahernai (Biz.), 322-323  
Bukeleon (Biz.), 142  
Büyük Saray (Biz.), 141  
Çırağan (Osm.), 442  
Dolmabahçe (Osm.), 431-433  
Hünkâr İskeleyi (Osm.), 461  
İbrahim Paşa (Osm.), 130-133  
Küçükusu (Osm.), 466  
Lausus (Biz.), 151  
Petrion, 311  
Tekfur Sarayı (Biz.), 366-367  
Topkapı Sarayı (Osm.), 79-98  
Yıldız (Osm.), 442-443

## **SARNIÇLAR**

Aetios, 267  
Aspar, 275  
Bazilika (Yerebatansarayı), 148-150  
Binbirdirek, 151-153  
Pulheria, 278  
Mokios, 337-338

## **SİNAGOGLAR**

Ahrida, 319  
Ortaköy (Etz Ahayim), 445

## **SU KEMERLERİ**

Eğrikemer, 454  
Güzelce Kemer, 454  
Mağlova Kemeri, 454  
Mahmut, I., 453  
Uzunkemer, 454  
Valens, 236

## **SURLAR**

Constantinus, 20  
Galata, 406  
Haliç, 305-306  
Herakelios, 369-370  
Leon, 369-370  
Manuel Komnenos, 368  
Marmara, 140-144  
Septimius Severus, 20, 40  
Theodosios, 21, 346-367  
Topkapı Sarayı, 79

## **SÜTUNLAR**

Arkadios, 331  
Constantinus, 154-156  
Gotlar, 119-120  
Kolossos, 130  
Markianos (Kıztaşı), 242-243  
Mısır Obeliski, 128

Theodosius, I., 189  
Yılanlı, 129-130

## **ŞEHİTLİKLER**

Ayios Karpos and Papilos, 343  
Azize Eufemia, 151

## **TEKKELER**

Atik Valide, 391  
Bayram Paşa, 332  
Mevlevi (Galata), 414  
Yahya Efendi, 444

## **TÜRBELER**

Abdülhamit, I., 40  
Abdülmecit, 277-278  
Barbaros Hayrettin Paşa, 440  
Destari Mustafa Paşa, 201  
Eyüp, 375-378  
Ferhat Paşa, 379  
Galip Dede, 414  
Gülbahar, 248-249  
Hacı Mehmet Paşa, 389  
Haseki Hürrem, 213-215  
Hattat Rakım Efendi 266  
Hüsrev Paşa, 257  
İbrahim Paşa, 188  
Mahmut Paşa, 175  
Mahmut, II., 153  
Mehmet, II. (Fatih), 248-249  
Mehmet, III., 74  
Mehmet, V. (Reşat), 379  
Mihrişah Sultan, 378  
Mimar Sinan, 219-220  
Murat, III., 73  
Muslihiddin Vefa, 205  
Nakşidil Valide Sultan, 252-253  
Pertev Paşa, 380  
Rüstem Paşa, 188

Şah Huban, 256  
Şah Sultan, 382  
Şehzade Mehmet, 198  
Şehzadeler (Ayasofya), 74  
Şehzadeler (Selim, I. Camii), 198-201  
Selim, I., 277  
Selim, II., 73  
Şeyh Vefa, 205  
Siyavuş Paşa, 184-185  
Sokollu Mehmet Paşa, 379-381  
Süleyman, I., 213-215  
Yahya Efendi, 444

## **YALILAR**

Abdullah Paşa (Şerifler), 451  
Kıbrıslı, 466  
Köprülü, 464  
Ostrorog, 467

İstanbul Gezgininin Rehberi

# İstanbul'u Dolaşırken

## Strolling Through Istanbul

Hilary Sumner-Boyd /John Freely

Çeviren: Yelda Türedi

Hilary Sumner-Boyd ve John Freely'nin kaleme aldığı **İstanbul'u Dolaşırken (Strolling Through Istanbul)** 40 yıl sonra Türkçe'de.

Yayımlandığı 1972 yılından beri İstanbul'u tanımak isteyenler için eşsiz bir kaynak olan kitabı **The Times** "En iyi İstanbul gezi rehberi", **New York Times** "roman gibi okunan bir gezi kitabı" olarak nitelemiştir.

Yürüyerek, sokak sokak gezip bu şehrin semtlerini, tarihi yapılarını ve anıtları tanımak isteyenler, şehrin köşelerinde gizlenmiş küçük hikâyeleri merak edenler bu kitabı ellerinden bırakamayacaklar.

Bizans ve Osmanlı İmparatorluklarının başkenti olan bu gizemli şehri gezmek tarih içinde bir yolculuk aslında... **İstanbul'u Dolaşırken** bu yolculukta en yakın arkadaşınız olacak.



ISBN 978-605-4518-00-5



9 786054 518005